ગુજરાત ગૌણ સેવા પસંદગી મંડળ - ગાંધીનગર દ્વારા આયોજિત

સચિવાલય ક્લાર્ક

અને

બિન સચિવાલય ક્લાર્ક

પરીક્ષા સહાયક ઈ-બુક

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ગુજરાતનો ઈતિહાસ અને સંસ્કૃતિ, ગુજરાતી વ્યાકરણ, અંગ્રેજી વ્યાકરણ, સામાન્ય વિજ્ઞાન, ગણિત અને તર્કશક્તિ, કોમ્પુટર, જાહેર વહીવટ અને ભારતનું સંવિધાન અને જાહેર વહીવટની સંપૂર્ણ વિસ્તાર પૂર્વક ફોટા સાથે માહિતીનો સંગ્રહ.

બગદરિયા જલ્પેશ બી.
BCA, MCA(running)
BA(running)

ડાયાણી હાર્દિક આર.
BCA, MCA(running)

FREE

WWW.GUJMATERIAL.COM

.....હું પણ ક્લાર્ક થઈશ.....

જે ભાઈઓ તથા બહેનો ગુજરાત ગૌણ સેવા પસંદગી મંડળ – ગાંધીનગર દ્વારા આયોજિત સચિવાલય તેમજ બિન-સચિવાલય કલાર્કની પરિક્ષા આપવાના છે તેઓ માટે અમારી **GUJMATERIAL.COM**ની ટીમ તરફથી આ એક ઈ-બુક બનાવવાનો નાનકડો એવો એક પ્રયાસ છે. આ બુક બધાજ ભાઈઓ તથા બહેનોને ઉપયોગી થશે તેવી આછા વ્યક્ત કરીએ છીએ.

આ ઈ-બુકમાં ગુજરાતી ગ્રામર, ગુજરાતનો ઈતિહાસ, ગુજરાતની સંસ્કૃતિ, અંગ્રેજી વ્યાકરણ, સામાન્ય વિજ્ઞાન, ગણિત, કોમ્પ્યુટર, ભારતનું સંવિધાન, જાહેર વહીવટ વગેરે બાબતોની સમજૂતી વિસ્તાર પૂર્વક અને જ્યાં જરૂર જણાય ત્યાં જરૂરી ફોટા સાથે આપવામાં આવેલ છે જેના લીધે વિદ્યાર્થીઓને વાંચવામાં કંટાળો ન ચડે અને ઝડપથી યાદ રાખી શકે.

આ ઈ-બુક બનાવવામાં ઘણી બધી બુકની મદદ લેવામાં આવી છે જેઓનો આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ.

જો તમને આ ઈ-બુકમાં ભૂલ જણાય તો અમને જણાવવા નમ્ર વિનંતી છે. જેના લીધે ભવિષ્યમાં કોઈ પણ ભૂલ ન થાય તેની કાળજી માટે.

- **www.gujmaterial.com**

FREE

1.	ગુજરાતનો ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિ	૨૫ ગુણ
2.	ગુજરાતી વ્યાકરણ	૨૫ ગુણ
3.	અંગ્રેજી વ્યાકરણ	૨૫ ગુણ
4.	ભારત અને ગુજરાતના વર્તમાન બનાવો, સામાન્ય વિજ્ઞાન, એપ્ટીટ્યુડ ક્વોન્ટીટેટીવ.	૫૦ ગુણ
5.	કોમ્પ્યુટરના ઉપયોગની પાયાની જાણકારીના સંદર્ભમાં કોમ્પ્યુટર થીયરી. એપેન્ડીક્ષ- G.	૨૫ ગુણ
6.	જાહેર વહીવટ અને ભારતનું સંવિધાન	૫૦ ગુણ
સમય: બે કલાક	કુલ	૨૦૦ ગુણ

અનુક્રમણિકા

* ગુજરાતની તેરમી વિધાનસભાનું નવું મંત્રીમંડળ *

મુખ્યમંત્રી : શ્રીમતી આનંદીબેન પટેલ (સામાન્ય વહીવટ વિભાગ, વહીવટ સુધારણા અને તાલીમ ઉદ્યોગ, ગૃહ, ક્લાઈમેટ ચેન્જ, બંદરો, માહિતી પ્રસારણ, નર્મદા, કલ્પસર, મહેસૂલ, શહેરી વિકાસ, શહેરી ગૃહ નિર્માણ, સાયન્સ એન્ડ ટેકનોલોજી, તમામ નીતિઓ અને અન્ય કોઈ મંત્રીને ન ફાળવાયેલા હોય તેવા વિભાગો અને બાબતો)	
કેબિનેટ મંત્રીઓ	
નામ	**ખાતાઓ**
નીતિનભાઈ પટેલ	આરોગ્ય, તબીબી શિક્ષણ, પરિવાર કલ્યાણ, માર્ગ અને મકાન, પાટનગર યોજના.
રમણલાલ વોરા	સામાજિક ન્યાય અને અધિકારીતા (અનુસૂચિત જાતિનું કલ્યાણ, સામાજિક અને શૈક્ષણીક પછાત વર્ગોનું કલ્યાણ સહિત).
સૌરભભાઈ પટેલ	નાણા, ઉર્જા અને પેટ્રોલિયમ, ખાણ ખનિજ, કુટિર ઉદ્યોગ, મીઠા ઉદ્યોગ, છાપકામ અને લેખન સામગ્રી, આયોજન, પ્રવાસ, નાગરિક ઉડ્ડયન.
ભૂપેન્દ્રસિંહ ચૂડાસમા	શિક્ષણ (પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને પૌઢ), ઉચ્ચ અને ટેક્નિકલ શિક્ષણ, અન્ન નાગરિક પુરવઠો અને ગ્રાહકોની બાબતો, વૈધાનિક અને સંસદીય બાબતો.
મંગુભાઈ પટેલ	વન અને પર્યાવરણ, આદિજાતિ વિકાસ.
બાબુભાઈ બોખીરિયા	જળ સંપત્તિ (કલ્પસર સિવાય), કૃષિ, સહકાર, પશુપાલન, મત્સ્યોદ્યોગ, ગૌસંવર્ધન.
વિજય રૂપાણી	વાહન વ્યવહાર, પાણી પુરવઠો, શ્રમ અને રોજગાર
રાજ્યકક્ષાના મંત્રીઓ	
શંકરભાઈ ચૌધરી	શહેરી ગૃહ નિર્માણ (સ્વતંત્ર હવાલો), આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ, વાહનવ્યવહાર.
વસુબેન ત્રિવેદી	મહિલા અને બાળ કલ્યાણ (સ્વતંત્ર હવાલો), ઉચ્ચ અને ટેક્નિકલ શિક્ષણ.
પ્રદીપસિંહ જાડેજા	કાયદો અને ન્યાયતંત્ર, દેવસ્થાન, યાત્રાધામ વિકાસ, સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓનું સંકલન, બિન નિવાસી ગુજરાતી પ્રભાગ, પ્રોટોકોલ (તમામ સ્વતંત્ર હવાલો) અને વૈધાનિક અને સંસદીય બાબતો.
જયંતી કાવડિયા	પંચાયત, ગ્રામ ગૃહ નિર્માણ અને ગ્રામ વિકાસ (તમામ સ્વતંત્ર હવાલો), સહકાર.
નાનુ વાનાણી	રમત-ગમત, યુવા સંસ્કૃતિક પ્રવૃતિઓ (સ્વતંત્ર હવાલો), જળસંપત્તિ (કલ્પસર સિવાય), શિક્ષણ (પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને પ્રૌઢ).
દિલીપ ઠાકોર	સામાજિક અને શૈક્ષણીક પછાત વર્ગોનું કલ્યાણ, શ્રમ અને રોજગાર
પરષોત્તમભાઈ સોલંકી	પશુપાલન
છત્રસિંહ મોરી	અન્ન અને નાગરિક પુરવઠા, ગ્રાહકોની બાબતો
જયદ્રથીસિંહજી પરમાર	માર્ગ અને મકાન, પાટનગર યોજના

રજનીકાંત પટેલ	ગૃહ, પોલિસ આવાસો, સરહદીસુરક્ષા, નાગરિક સંરક્ષણ, ગૃહરક્ષક દળ, ગ્રામરક્ષક દળ, જેલ, નશાબંધી, આબકારી
ગોવિંદભાઈ પટેલ	ઊર્જા, અને પેટ્રોલિયમ , સાયન્સ અને ટેકનોલોજી
તારાચંદ છેડા	કુટિર ઉદ્યોગ, મીઠા અને ગૌસંવર્ધન
જયેશ રાદડિયા	પ્રવાસન, પાણી પુરવઠો
બચુભાઈ ખાબડ	મત્સ્યોદ્યોગ, વન અને પર્યાવરણ
કાંતિભાઈ ગ્રામિત	આદિજાતિ વિકાસ

ગુજરાત: એક નજર

गुजरात
राज्य मानचित्र

पाकिस्तान
राजस्थान
कच्छ का रण
N
बनासकांठ
पालनपुर
साबरकंठा
पाटन
हिम्मतनगर
अरवल्ली
महेसाना
मोडासा
कच्छ
भुज
महिसागर
गांधीनगर
लुनावाडा
दाहोद
अहमदाबाद
खेडा
पंचमहल
सुरेन्द्रनगर
मोरबी
नडियाद
गोधरा
मध्य प्रदेश
छोटा उदयपुर
आनन्द
जामनगर
राजकोट
बोताद
बडोदरा
खम्भालिया
देवभूमी द्वारका
भारत
भरूच
राजपिपला
पोरबन्दर
अमरेली
भावनगर
नर्मदा
जूनागढ़
सूरत
तापी
व्यारा
नवसारी
डंग
आह्वा
वेरावल
गिर सोमनाथ
दीव
बलसाड
दमन
महाराष्ट्र
दादरा और नगर हवेली
Map not to Scale
Copyright © 2014 www.mapsofindia.com
(Updated on 28th August 2014)

संकेत
अंतर्राष्ट्रीय सीमा
राज्य सीमा
जिला सीमा
राज्य मुख्यालय
जिला मुख्यालय

- ૧ મે, ૧૯૬૦ના રોજ ગુજરાત રાજ્યની સ્થાપના થઇ ત્યારે ૧૭ જીલ્લા અસ્તિત્વમાં આવ્યા.
- હાલ પાટનગર : ગાંધીનગર
- પ્રથમ પાટનગર : અમદાવાદ
- રાજ્ય ગીત : જય જય ગરવી ગુજરાત
- રાજ્ય ભાષા : ગુજરાતી
- રાજ્ય પ્રાણી : સિંહ
- રાજ્ય પક્ષી : ફ્લેમિન્ગો
- રાજ્ય વૃક્ષ : આંબો
- રાજ્ય ફૂલ : ગલગોટા (મેરીગોલ્ડ)
- રાજ્ય નૃત્ય : ગરબા
- રાજ્ય રમત : ક્રિકેટ, કબડ્ડી
- ગુજરાતનું ક્ષેત્રફળ : ૧,૯૬,૦૨૪ ચો.કિમી
- ક્ષેત્રફળની દ્રષ્ટીએ ભારતમાં ગુજરાતનું સ્થાન : છઠ્ઠું
- સૌથી વધુ વિસ્તાર ધરાવતો જિલ્લો : ડાંગ
- મુખ્ય ભાષા : ગુજરાતી
- ગુજરાતી ભાષી વસ્તી : ૮૯.૩૬%
- અન્ય ભાષી વસ્તી :
    - કચ્છી : ૧.૫૭%
    - ઉર્દુ : ૨.૧૭%
    - હિન્દી : ૧.૨૬%
    - મરાઠી : ૦.૭૯%
    - સિંધી : ૦.૭૬%
    - અન્ય : ૪.૦૯%
- મૂળ વતનીઓ : આદિવાસી
- આદિવાસીઓની સૌથી વધુ સંખ્યા : ડાંગ જીલ્લામાં (૯૦% વધારે)
- પ્રથમ રાજ્યપાલ : શ્રી મહેંદી નવાઝજંગ
- વર્તમાન રાજ્યપાલ : ઓમપ્રકાશ કોહલી
- પ્રથમ મુખ્યમંત્રી : ડૉ.જીવરાજ મહેતા
- વર્તમાન મુખ્યમંત્રી : શ્રીમતી આનંદીબેન પટેલ
- વિધાનસભાની બેઠકો : ૧૮૨
- લોકસભાની બેઠકો : ૨૬
- રાજ્યસભાની બેઠકો : ૧૧
- પંચાયતી રાજનો અમલ : ૧ એપ્રિલ, ૧૯૬૩થી
- મહાનગરપાલિકાઓ : ૮
    - અમદાવાદ
    - વડોદરા
    - સુરત
    - રાજકોટ
    - ભાવનગર

  - જામનગર
  - જૂનાગઢ
  - ગાંધીનગર
- જીલ્લાઓ : ૩૩
- જીલ્લા પંચાયત : ૩૩
- ટાઉન : ૨૬૪
- નગરપાલિકા : ૧૬૯
- તાલુકાઓ : ૨૫૦
- તાલુકા પંચાયતો : ૨૫૦
- ગામડાઓ : ૧૮,૨૨૫
- ગ્રામપંચાયત : ૧૩,૯૯૬
- રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન : ૦૪
- અભ્યારણ : ૨૩
- જંગલ વિસ્તાર : ૧૮,૮૪,૬૦૦
- ખેડાતી જમીનનો વિસ્તાર : ૧,૦૫,૫૭,૫૦૦
- વેરાન જમીન : ૨૬,૦૮,૫૦૦
- દરિયાઈ સીમા : ૧,૬૦૦ કિમી
- માથાદીઠ આવક : રૂ ૧૨,૯૭૫ (૨૦૦૦-૦૧)
- કૂલ વસ્તી : ૬,૦૩,૮૩,૬૨૮ (૨૦૧૧ મુજબ)
  - પુરુષો : ૩,૧૪,૮૨,૨૮૨
  - મહિલાઓ : ૨,૮૯,૦૧,૩૪૬
- વસ્તીગીચતા : ૩૦૮ (પ્રતિ ચોરસ કિમી)
- વસ્તીની દ્રષ્ટીએ ગુજરાતનું ભારતમાં સ્થાન : નવમું
- શહેરી વસ્તી : ૪૨.૬%
- ગ્રામીણ વસ્તી : ૫૭.૪%
- સૌથી વધુ વસ્તી ધરાવતો જિલ્લો : અમદાવાદ
- સૌથી ઓછી વસ્તી ધરાવતો જિલ્લો : ડાંગ
- સૌથી વધુ વસ્તીગીચતા : સુરત જિલ્લો
- સૌથી ઓછી વસ્તીગીચતા : કચ્છ જિલ્લો
- સૌથી વધુ વસ્તીવધારાનો દર : સુરત જિલ્લો
- વસ્તીવૃદ્ધિદર :
  - ઈ.સ.૧૯૭૧થી ૧૯૮૧ : ૨૭.૬૭%
  - ઈ.સ.૧૯૮૧થી ૧૯૯૧ : ૨૧.૧૯%
  - ઈ.સ.૧૯૯૧થી ૨૦૦૧ : ૨૨.૪૮%
  - ઈ.સ.૨૦૦૧થી ૨૦૧૧ : ૧૯.૧૭%
- જાતિપ્રમાણ (દર ૧૦૦૦ પુરુષે) : ૯૧૮ (મહિલા)
- સૌથી વધુ જાતીય પ્રમાણ : ૧,૦૦૭ મહિલાઓ (ડાંગ જીલ્લા)
- સૌથી ઓછું જાતીય પ્રમાણ : ૭૮૮ મહિલાઓ (સુરત જીલ્લા)
- ગુજરાતનો સાક્ષરતા દર : ૭૯.૩૧%

  - પુરુષો : ૮૭.૨૩ %
  - મહિલાઓ : ૭૦.૭૩ %
- સૌથી વધુ સાક્ષરતા : અમદાવાદ અને સુરત જીલ્લામાં (૮૬.૬૫%)
- સૌથી ઓછી સાક્ષરતા : દાહોદ જીલ્લામાં (૬૦.૬૦%)
- મુખ્ય ધર્મો : હિન્દુ, ઇસ્લામ, જૈન
- ધર્મ પ્રમાણે વસ્તી : (૨૦૦૧ મુજબ)
  - હિન્દુ : ૪,૫૧,૪૩,૦૭૪
  - મુસ્લિમ : ૪૫,૯૨,૮૫૪
  - જૈન : ૫,૨૫,૩૦૫
  - ખ્રિસ્તી : ૨,૮૪,૦૯૨
  - શીખ : ૪૫,૫૮૭
  - બૌદ્ધ : ૧૭,૮૨૯
  - અન્ય : ૨૮,૬૯૮
- રાજ્યના મતદારો : ૧૬મી લોકસભાની ચૂંટણી (૩૦ એપ્રિલ, ૨૦૧૪)
  - પુરુષ : ૨,૧૨,૧૦,૨૯૧
  - મહિલા : ૧,૯૩,૬૮,૦૦૧
  - અન્ય : ૨૮૫
  - કૂલ : ૪,૦૫,૭૮,૫૭૭

- ગુજરાતમાં વર્ષ દરમિયાન ૧૫૨૧ મેળાઓ ભરાય છે જેમાં હિન્દુઓના ૧૨૯૩ મેળાઓ ભરાઈ છે.
- આઝાદી બાદ દેશી રજવાડાના એકીકરણથી સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યની રચના થઇ જેના રાજ્ય પ્રમુખ તરીકે જામનગરના મહારાજા દિગ્વીજયસિંહજી અને ઉપરાજ્ય પ્રમુખ મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજી થયા. મુખ્યપ્રધાન ઉચ્છંગરાય ઢેબર થયા.
- ૨૧ જીલ્લાના નામ અને મુખ્યમથક સરખા છે.
- ૧૨ જીલ્લાના નામ અને મુખ્યમથક અલગ છે.

જિલ્લાઓની રચના

- ૧૯૬૦ : મુંબઈના બૃહદ રાજ્યના ઉતરીય ૧૭ જીલ્લા સાથે ગુજરાત રચાયું જેમાં અમદાવાદ, અમરેલી, બનાસકાંઠા, ભરૂચ, ભાવનગર, ડાંગ, જામનગર, જૂનાગઢ, ખેડા, કચ્છ, મહેસાણા, પંચમહાલ, રાજકોટ, સાબરકાંઠા, સૂરત, સુરેન્દ્રનગર ને વડોદરા.
- ૧૯૬૪ : અમદાવાદ અને મહેસાણા જીલ્લામાંથી ગાંધીનગર જીલ્લાની રચના થઈ.
- ૧૯૬૬ : સુરત જીલ્લામાંથી વલસાડ જીલ્લાની રચના થઈ.
- ૧૯૯૭ : નવા પાંચ જીલ્લા રચાયા જેમાં
  - ખેડામાંથી આણંદ
  - પંચમહાલમાંથી દાહોદ
  - ભરૂચમાંથી નર્મદા
  - વલસાડમાંથી નવસારી
  - જૂનાગઢમાંથી પોરબંદર
- ૨૦૦૦ : બનાસકાંઠા અને મહેસાણામાંથી પાટણ જીલ્લો રચાયો.

- ૨૦૦૭ : સુરત જીલ્લામાંથી તાપી જીલ્લાની રચના સાથે ૨૬ જીલ્લા થયા.
- ૨૦૧૩ : નવા સાત જીલ્લા રચાયા.
    - સાબરકાંઠામાંથી અરવલ્લી
    - અમદાવાદ અને ભાવનગરમાંથી બોટાદ
    - વડોરામાંથી છોટા ઉદેપુર
    - જામનગરમાંથી દેવભૂમિ દ્વારકા
    - રાજકોટ, સુરેન્દ્રનગર અને જામનગરમાંથી મોરબી
    - ખેડા અને પંચમહાલમાંથી મહીસાગર
    - જૂનાગઢમાંથી ગીરસોમનાથ

ક્રમ	જિલ્લો	મુખ્ય મથક	તાલુકાઓ
૧	અમદાવાદ	અમદાવાદ	(૧) અમદાવાદ સિટી (૨) દસક્રોઈ (૩) દેત્રોજ-રામપુરા (૪) માંડલ (૫) વિરગામ (૬) સાણંદ (૭) બાવળા (૮) ધોળકા (૯) ધંધુકા (૧૦) ધોલેરા
૨	અમરેલી	અમરેલી	(૧) અમરેલી (૨) બાબરા (૩) લાઠી (૪) લીલિયા (૫) કુંકાવાવ(વડિયા) (૬) ધારી (૭) ખાંભા (૮) રાજુલા (૯) જાફરાબાદ (૧૦) સાવરકુંડલા (૧૧) બગસરા
૩	અરાવલી	મોડાસા	(૧) મોડાસા (૨) ભિલોડા (૩) બાયડ (૪) ધનસુરા (૫) માલપુર (૬) મેઘરજ
૪	આણંદ	આણંદ	(૧) આણંદ (૨) બોરસદ (૩) ખંભાત (૪) પેટલાદ (૫) સોજિત્રા (૬) ઉમરેઠ (૭) તારાપુર (૮) આંકલાવ
૫	કચ્છ	ભુજ	(૧) ભુજ (૨) લખપત (૩) અબડાસા(નલિયા) (૪) નખત્રાણા (૫) માંડવી (૬) મુંદ્રા (૭) અંજાર (૮) ભચાઉ (૯) રાપર (૧૦) ગાંધીગ્રામ
૬	ખેડા	નડિયાદ	(૧) નડિયાદ (૨) ખેડા (૩) કપડવંજ (૪) માતર (૫) કઠલાલ (૬) ઠાસરા (૭) મહુધા (૮) મહેમદાબાદ (૯) ગલતેશ્વર (૧૦) વસો
૭	ગાંધીનગર	ગાંધીનગર	(૧) ગાંધીનગર (૨) દહેગામ (૩) માણસા (૪) કલોલ
૮	ગીર સોમનાથ	વેરાવળ	(૧) વેરાવળ (૨) કોડીનાર (૩) સૂત્રાપાડા (૪) તાલાળા (૫) ઉના (૬) ગીરગઢડા
૯	છોટા ઉદેપુર	છોટા ઉદેપુર	(૧) છોટા ઉદેપુર (૨) જેતપુર-પાવી (૩) કવાંટ (૪) નસવાડી (૫) સંખેડા (૬) બોડેલી
૧૦	જામનગર	જામનગર	(૧) જામનગર (૨) લાલપુર (૩) કાલાવાડ (૪) જામજોધપુર (૫) ધ્રોળ (૬) જોડિયા
૧૧	જૂનાગઢ	જૂનાગઢ	(૧) જૂનાગઢ સિટી (૨) જૂનાગઢ (૩) માણાવદર (૪) વંથળી (૫) ભેંસાણ (૬) વિસાવદર (૭) કેશોદ (૮) મેંદરડા (૯) માંગરોળ (૧૦) માળિયા–હઠિના
૧૨	ડાંગ	આહવા	(૧) આહવા (૨) વઘઈ (૩) સુબીર
૧૩	તાપી	વ્યારા	(૧) વ્યારા (૨) સોનગઢ (૩) ઉચ્છલ (૪) નિઝર (૫) વાલોડ (૬) ડોલવણ (૭) કુકરમુંડા

૧૪	દાહોદ	દાહોદ	(૧) દાહોદ (૨) લીમખેડા (૩) દેવગઢબારિયા (૪) ગરબાડા (૫) ધાનપુર (૬) ઝાલોદ (૭) ફતેપુરા (૮) સંજેલી
૧૫	દેવભૂમિ દ્વારકા	ખંભાળિયા	(૧) ખંભાળિયા (૨) ઓખામંડળ(દ્વારકા) (૩) ભાણવડ (૪) કલ્યાણપુર
૧૬	નર્મદા	રાજપીપળા	(૧) રાજપીપળા(નાંદોદ) (૨) તિલકવાડા (૩) દેડીયાપાડા (૪) સાગબારા (૫) ગરુડેશ્વર
૧૭	નવસારી	નવસારી	(૧) નવસારી (૨) જલાલપોર (૩) ચીખલી (૪) ગણદેવી (૫) વાંસદા (૬) ખેરગામ
૧૮	પંચમહાલ	ગોધરા	(૧) ગોધરા (૨) શહેરા (૩) મોરવા હડફ (૪) ઘોઘંબા (૫) કલોલ (૬) હાલોલ (૭) જાંબુઘોડા
૧૯	પાટણ	પાટણ	(૧) પાટણ (૨) સાંતલપુર (૩) રાંધનપુર (૪) સમી (૫) ચાણસ્મા (૬) હારીજ (૭) સિદ્ધપુર (૮) શંખેશ્વર (૯) સરસ્વતી
૨૦	પોરબંદર	પોરબંદર	(૧) પોરબંદર (૨) રાણાવાવ (૩) કુતિયાણા
૨૧	બનાસકાંઠા	પાલનપુર	(૧) પાલનપુર (૨) વાવ (૩) થરાદ (૪) ધાનેરા (૫) ડીસા (૬) દિયોદર (૭) કાંકરેજ (૮) દાંતા (૯) વડગામ (૧૦) અમીરગઢ (૧૧) દાંતીવાડા (૧૨) ભાભર (૧૩) લાખણી (૧૪) સૂઈગામ
૨૨	બોટાદ	બોટાદ	(૧) બોટાદ (૨) ગઢડા (૩) બરવાળા (૪) રાણપુર
૨૩	ભરૂચ	ભરૂચ	(૧) ભરૂચ (૨) આમોદ (૩) અંકલેશ્વર (૪) વાગરા (૫) હાંસોટ (૬) જંબુસર (૭) ઝઘડિયા (૮) વાલિયા
૨૪	ભાવનગર	ભાવનગર	(૧) ભાવનગર (૨) વલભીપુર (૩) ઉમરાળા (૪) શિહોર (૫) ઘોઘા (૬) ગારિયાધાર (૭) પાલિતાણા (૮) તળાજા (૯) મહુવા (૧૦) જેસર
૨૫	મહીસાગર	લુણાવાડા	(૧) લુણાવાડા (૨) કડાણા (૩) ખાનપુર (૪) સંતરામપુર (૫) બાલાસિનોર (૬) વીરપુર
૨૬	મહેસાણા	મહેસાણા	(૧) મહેસાણા (૨) સતલાસણ (૩) ખેરાલુ (૪) વડનગર (૫) વિસનગર (૬) વિજાપુર (૭) કડી (૮) બહુચરાજી (૯) ઊંઝા (૧૦) ગોઝારિયા (૧૧) જોટાણા
૨૭	મોરબી	મોરબી	(૧) મોરબી (૨) માળિયા-મિયાણા (૩) વાંકાનેર (૪) ટંકારા (૫) હળવદ
૨૮	રાજકોટ	રાજકોટ	(૧) રાજકોટ (૨) પડધરી (૩) લોધિકા (૪) કોટડા-સાંગાણી (૫) જસદણ (૬) ગોંડલ (૭) જામકંડોરણા (૮) ઉપલેટા (૯) જેતપુર (૧૦) ધોરાજી (૧૧) વીંછિયા
૨૯	વડોદરા	વડોદરા	(૧) વડોદરા (૨) સાવલી (૩) વાઘોડિયા (૪) પાદરા (૫) કરજણ (૬) સીનોર (૭) ડભોઈ (૮) ડેસર
30	વલસાડ	વલસાડ	(૧) વલસાડ (૨) પારડી (૩) ધરમપુર (૪) ઉમરગામ (૫) કપરાડા (૬) વાપી
3૧	સાબરકાંઠા	હિંમતનગર	(૧) હિંમતનગર (૨) ખેડબ્રહ્મા (૩) વિજયનગર (૪) ઈડર (૫) પ્રાંતિજ (૬) વડાલી (૭) તલોદ (૮) ડેસર
3૨	સુરત	સુરત	(૧) સુરત સિટી (૨) ચોર્યાસી (૩) ઓલપાડ (૪) કામરેજ (૫) માંગરોળ (૬) માંડવી (૭) ઉમરપાડા (૮) બારડોલી (૯) મહુવા (૧૦) પલસાણા

૩૩	સુરેન્દ્રનગર	સુરેન્દ્રનગર	(૧) વઢવાણ (૨) લીંબડી (૩) સાયલા (૪) ચોટીલા (૫) મૂળી (૬) ધ્રાગધ્રા (૭) દસાડા (૮) લખતર (૯) ચૂડા (૧૦) થાનગઢ

ક્રમ	જિલ્લો	ક્ષેત્રફળ : ચો કિમીમાં	કૂલ વસ્તી	પુરુષો	મહિલાઓ	જાતિપ્રમાણ : ૧૦૦૦ પુરુષો- દીઠ મહિલા	વસ્તીગીચતા: એક ચો કિમી દીઠ વ્યક્તિ
૧	અમદાવાદ	૭,૧૭૦	૭૦,૪૫,૩૧૪	૩૬,૯૦,૯૭૦	૩૩,૫૪,૩૪૪	૯૦૩	૯૮૩
૨	અમરેલી	૭,૩૯૭	૧૫,૧૩,૬૧૪	૭,૭૦,૬૫૧	૭,૪૨,૯૬૩	૯૬૪	૨૦૫
૩	અરાવલી	૩,૨૧૭	૧૦,૫૧,૭૪૬	૫,૪૨,૧૩૮	૫,૦૯,૬૦૮	૯૪૦	૩૨૭
૪	આણંદ	૨,૯૪૧	૨૦,૯૦,૨૭૬	૧૦,૮૮,૨૫૩	૧૦,૦૨,૦૨૩	૯૨૧	૭૧૧
૫	કચ્છ	૪૫,૬૫૨	૨૦,૯૦,૩૧૩	૧૦,૯૬,૩૪૩	૯,૯૩,૯૭૦	૯૦૭	૪૬
૬	ખેડા	૩,૬૬૭	૨૦,૪૮,૮૬૧	૧૦,૫૭,૭૫૦	૯,૯૧,૧૧૧	૯૩૭	૫૫૯
૭	ગાંધીનગર	૨,૧૬૩	૧૩,૮૭,૪૭૮	૭,૨૨,૪૫૯	૬,૬૫,૦૧૯	૯૨૦	૬૪૧
૮	ગીરસોમનાથ	૩,૭૫૪	૧૨,૩૬,૭૮૩	૬,૩૬,૮૬૧	૫,૯૯,૯૨૨	૯૪૨	૩૨૯
૯	છોટા ઉદેપુર	૩,૨૩૭	૧૦,૨૨,૧૮૫	૫,૩૧,૨૮૨	૪,૯૦,૯૦૩	૯૨૪	૩૧૬
૧૦	જામનગર	૮,૪૪૧	૧૪,૬૪,૪૧૧	૭,૫૫,૬૩૧	૭,૦૮,૭૮૦	૯૩૮	૧૭૩
૧૧	જૂનાગઢ	૫,૦૯૨	૧૫,૦૫,૫૦૮	૭,૭૧,૨૬૫	૭,૩૪,૨૪૩	૯૫૨	૨૯૬
૧૨	ડાંગ	૧,૭૬૪	૨,૨૬,૭૬૯	૧,૧૨,૯૭૬	૧,૧૩,૭૯૩	૧૦૦૭	૧૨૯
૧૩	તાપી	૩,૪૩૫	૮,૦૬,૪૮૯	૪,૦૨,૩૯૮	૪,૦૪,૦૯૧	૧૦૦૪	૨૩૫
૧૪	દાહોદ	૩,૬૪૬	૨૧,૨૬,૫૫૮	૧૦,૭૦,૮૪૩	૧૦,૫૫,૭૧૫	૯૮૬	૫૮૩
૧૫	દેવભૂમિ દ્વારકા	૫,૬૯૪	૬,૯૪,૭૧૯	૩,૬૦,૩૩૨	૩,૩૪,૩૮૭	૯૨૮	૧૨૨
૧૬	નર્મદા	૨,૭૫૫	૫,૯૦,૩૭૯	૩,૦૧,૨૭૦	૨.૮૯.૧૦૯	૯૬૦	૨૧૪
૧૭	નવસારી	૨,૨૦૯	૧૩,૩૦,૭૧૧	૬,૭૮,૪૨૩	૬.૫૨.૨૮૮	૯૬૧	૬૦૨
૧૮	પંચમહાલ	૩,૨૭૨	૧૬,૩૦,૭૫૮	૮,૩૮,૪૩૬	૭.૯૨.૩૨૨	૯૪૫	૪૯૮
૧૯	પાટણ	૫,૭૩૦	૧૩,૪૨,૭૪૬	૬,૯૪,૦૬૨	૬.૪૮.૬૮૪	૯૩૫	૨૩૪
૨૦	પોરબંદર	૨,૨૯૮	૫,૮૬,૦૬૨	૩,૦૦,૯૬૭	૨.૮૫.૦૯૫	૯૪૭	૨૫૫
૨૧	બનાસકાંઠા	૧૦,૭૫૭	૩૧,૧૬,૦૪૫	૧૬,૦૯,૧૪૮	૧૫.૦૬.૮૯૭	૯૩૬	૨૯૦
૨૨	બોટાદ	૨,૫૬૪	૬,૫૨,૫૫૬	૩,૪૦,૪૦૫	૩.૧૨.૧૫૧	૯૧૭	૨૫૫
૨૩	ભરૂચ	૬,૫૨૭	૧૫,૫૦,૮૨૨	૮,૦૫,૯૪૫	૭.૪૪.૮૭૭	૯૨૪	૨૩૮
૨૪	ભાવનગર	૮,૩૩૪	૨૩,૮૮,૨૯૧	૧૨,૩૬,૮૧૬	૧૧.૫૧.૪૭૫	૯૩૧	૨૮૭
૨૫	મહીસાગર	૨,૫૦૦	૧૦,૦૭,૫૮૨	૫,૧૯,૧૦૫	૪.૮૮.૪૭૭	૯૪૧	૪૦૩
૨૬	મહેસાણા	૪,૩૮૪	૨૦,૨૭,૭૨૭	૧,૦૫,૩૩૭	૯.૭૪.૩૯૦	૯૨૫	૪૬૨
૨૭	મોરબી	૪,૮૭૧	૧૦,૦૭,૯૫૪	૫,૨૨,૨૫૬	૪.૮૫.૬૯૮	૯૩૦	૨૦૭
૨૮	રાજકોટ	૭,૫૫૦	૨૯,૬૧,૩૩૮	૧૫,૩૯,૧૫૭	૧૪.૨૨.૧૮૧	૯૨૪	૩૯૨

૨૯	વડોદરા	૪,૩૧૨	૩૧,૩૫,૩૮૩	૧૬,૨૧,૧૯૧	૧૫.૧૪.૧૯૨	૯૩૪	૭૨૭
૩૦	વલસાડ	૩,૦૩૫	૧૭,૦૩,૦૬૮	૮,૮૪,૦૬૪	૮.૧૯.૦૦૪	૯૨૬	૫૬૧
૩૧	સાબરકાંઠા	૪,૧૭૩	૧૩,૭૫,૬૦૦	૭,૦૫,૪૩૬	૬.૭૦.૧૬૪	૯૫૦	૩૩૦
૩૨	સુરત	૪,૨૧૨	૬૦,૭૯,૨૩૧	૩૩,૯૯,૭૪૨	૨૬.૭૯.૪૮૯	૭૮૮	૧,૩૭૬
૩૩	સુરેન્દ્રનગર	૯,૨૭૧	૧૫,૮૬,૩૫૧	૮,૨૨,૩૭૦	૭.૬૩.૯૮૧	૯૨૯	૧૭૧

* ભૌગોલિક ઉપનામો *

અમદાવાદ	➢ ગુજરાતની આર્થિક રાજધાની, પૂર્વનું બોસ્ટન, કાઈટ કેપિટલ ઓફ ધ વર્લ્ડ(વિશ્વની પતંગનગરી), એક સમયનું ભારતનું માન્ચેસ્ટર
સુરત	➢ ગુજરાતની ડાયમંડ નગરી, હીરક નગરી, ભારતનું ટોકિયો, સોનાની મૂરત, ખાણીપીણીનું શહેર, ભારતનું એન્ટવર્પ
ગાંધીનગર	➢ ઉદ્યાનનગરી
વડોદરા	➢ મહેલોનું શહેર, સંસ્કાર નગરી
જામનગર	➢ કાઠીયાવાડનું રત્ન, ગુજરાતની પિત્તળનગરી, સૌરાષ્ટ્રનું પેરિસ, છોટે કાશી, ઓઈલ સિટી
ભાવનગર	➢ સૌરાષ્ટ્રની સંસ્કારીનગરી, યુકેલીપ્ટસ જીલ્લો
જૂનાગઢ	➢ વાડીઓનો જીલ્લો
રાજકોટ	➢ સૌરાષ્ટ્રની શાન, રંગીલું શહેર
મહુવા	➢ સૌરાષ્ટ્રનું કાશ્મીર
પોરબંદર	➢ સુદામાપુરી, ગાંધીનગર
દ્વારકા	➢ કૃષ્ણભૂમિ, સોનાનીનગરી
વઢવાણ	➢ કાઠીયાવાડનો દરવાજો
હિંગોળગઢની ટેકરીઓ	➢ સૌરાષ્ટ્રનું માથેરાન
ગિરનાર	➢ સાધુઓનું પિયર
પાલીતાણા	➢ મંદિરોની નગરી, અહિંસાનગરી
હળવદ	➢ પાળીયાઓનું શહેર
સૌરાષ્ટ્ર	➢ સંત-શૂરાની ભૂમિ
મુંદ્રા	➢ કચ્છનું પેરિસ
ધીણોધર ડુંગર	➢ દાદા ગોરખનાથની તપોભૂમિ
વચ્છરાજ બેટ	➢ મરુભૂમિનું મોતી
નડિયાદ	➢ સાક્ષરભૂમિ
વલ્લભવિદ્યાનગર	➢ વિદ્યાનગર
ચરોતર	➢ સોનેરી પાનનો મુલક, ગુજરાતનો હરિયાળો બગીચો
કપરાડા	➢ ગુજરાતનું ચેરાપુંજા

હજીરા	➢ ગેટ વે ઓફ પોર્ટ
દહેજ	➢ કેમિકલ બંદર
નવસારી	➢ પુસ્તકોની નગરી
બારડોલી	➢ સત્યાગ્રહની ભૂમિ
થાનગઢ, તરણેતર	➢ વાસુકી નાગની ભૂમિ
વડનગર	➢ નાગરોનું આદ્યસ્થાન, સંગીતનગરી
મોઢેરા	➢ નૃત્યનગરી
ઊંઝા	➢ ભારતનું મસાલાનું શહેર
ઈડર	➢ કાળમીંઢ પર્વતનો પ્રદેશ
ઉદવાડા	➢ પારસીઓનું કાશી
ચાંદોદ	➢ દક્ષિણનું કાશી
નારગોળ	➢ ગુજરાતનું પંચગીની
બાવકાનું શિવમંદિર	➢ દાહોદનું ખજૂરાહો
વાપી	➢ ઔધોગિક નગરી
નર્મદા	➢ મૈકલકન્યા, ગુજરાતની જીવાદોરી
તાપી	➢ સૂર્યપુત્રી
મચ્છુ	➢ માલધારીઓની માતા
હાથમતી	➢ કિરાતકન્યા
રાણી સિપ્રીની મસ્જિદ	➢ અમદાવાદનું રત્ન
બાલાસિનોર	➢ ભારતનો જુરાસિક પાર્ક
પાલનપુર	➢ અત્તરનગરી
શામળાજી	➢ કાળીયા ઠાકરની ભૂમિ
નળ સરોવર	➢ પક્ષીવિદો માટે અભ્યાસની આંગણવાડી
ગુજરાત	➢ ભારતનું ડેનમાર્ક, ભારતનું ડેરી રાજ્ય
ચોરવાડનો હરિયાળો પ્રદેશ	➢ લીલી નાઘેર
સાબરમતી આશ્રમસ્થિત ગાંધીજીનું નિવાસસ્થાન	➢ હૃદયકુંજ
નેશનલ હાઈવે નં.48	➢ ગુજરાતની ધોરી નસ
છોટા ઉદેપુર	➢ રાજપેલેસ
ભાદર	➢ સૌરાષ્ટ્રની ગંગા

* પ્રાચીન નામો *

ડાકોર	➢ ડંકપુર	મોડાસા	➢ મહુડાસુ
પાલનપુર	➢ પ્રહલાદનગર	જૂનાગઢ	➢ સોરઠ, મુસ્તફાબાદ
ભરૂચ	➢ ભૃગુકચ્છ, ભૃગુપુર	સુરેન્દ્રનગર	➢ ઝાલાવાડ
કડી	➢ કતિપુર	વડનગર	➢ આનંદપુર, ચમત્કારપુર, આનર્તપુર
નવસારી	➢ નવસારિકા	ગિરનાર	➢ રૈવતક, રૈવત
ખંભાત	➢ સ્તંભતીર્થ, સ્તંભપુર	ભદ્રેશ્વર	➢ ભદ્રાવતી
ભાવનગર	➢ ગોહિલવાડ	વાલોડ	➢ વડવલ્લી
જામનગર	➢ હાલાર	તીથલ	➢ તીર્થસ્થલ
મહુવા	➢ મધુપુરી	દ્વારકા	➢ દ્વારવતી
ધોળકા	➢ ધવલ્લક, ધવલ્લકપુર	મોઢેરા	➢ ભગવદગામ
બનાસ	➢ પર્ણશા	લોથલ	➢ લોથસ્થળ
વલસાડ	➢ વલ્લરખંડ	વિસનગર	➢ વિસલનગર
ખેડા	➢ ખેટક	સૂરત	➢ સૂર્યપુર
ડભોઈ	➢ દર્ભવતી	અમરેલી	➢ અમરાવલી, અમરાવતી
વડોદરા	➢ વટપદ્રક, વટપુર	મહુડી	➢ મધુપુરી
નર્મદા	➢ રેવા	વડાલી	➢ વડથલી
કપડવણજ	➢ કર્પટ વાણિજ્ય	હિંમતનગર	➢ અહમદનગર
તારંગા	➢ તારણદુર્ગ, તારણગિરિ	સિદ્ધપુર	➢ સિદ્ધક્ષેત્ર, શ્રીસ્થળ
પોરબંદર	➢ સુદામાપુરી	વાત્રક	➢ વર્ત્રધ્ની
ગણદેવી	➢ ગુણપદિકા	દાહોદ	➢ દધીપદ્ર, દધીપુરાનગર
હળવદ	➢ હલપદ્ર	અંકલેશ્વર	➢ અંકુલેશ્વર
શંખેશ્વર	➢ શંખપુર	પાલીતાણા	➢ પાદલીપ્તપુર
વેરાવળ	➢ વેરાકુલ	ચાંપાનેર	➢ મુહમ્મદાબાદ
સાબરમતી	➢ શ્વાભ્રામતી	તળાજા	➢ તાલધ્વજપુરી

* વખણાતી વસ્તુઓ *

પાટણ	➢ પટોળા, માટીનાં રમકડા
ખંભાત	➢ હલવો, તાળા, અકીક પથ્થર, સુતરફેણી
ઈડર	➢ રમકડાં
સિહોર	➢ પિત્તળનું નકશીકામ
વિસનગર	➢ તાંબા પિત્તળનાં વાસણો

અંજાર	➢ સૂડી, ચપ્પાં
સુરત	➢ જરીકામ, હીરા ઉદ્યોગ, ધારી, પોંક, જમણ, ઉંધીયુ
મોરબી	➢ ઘડિયાળ, સિરામિક
ધોળકા	➢ જામફળ
ભાવનગર	➢ દાડમ, જામફળ, ગાંઠિયા, પટારા
વલસાડ	➢ હાફૂસ કેરી, ચીકુ
જૂનાગઢ	➢ કેસર કેરી
કાંકરેજ	➢ ગાય
કાઠીયાવાડ	➢ ઘોડી
જાફરાબાદ	➢ ભેંસ
ઊંઝા	➢ જીરૂ, ઈસબગુલ
વાસદ	➢ તુવેર દાળ
જામનગર	➢ બાંધણી, કંકુ, કાજળ, પિત્તળની હાથકારીગરી, તલવારની મૂઠ
જેતપુર	➢ બાંધણી, સાડી, છાપકામ
ધ્રાંગધ્રા	➢ પથ્થર
શેરથા	➢ મરચું
થાન	➢ પેંડા, સિરામિક, માટીનાં રમકડા
ઉપલેટા	➢ ગાંઠિયા
વઢવાણ	➢ મરચું
મઢી	➢ તુવેરદાળ
ડાકોર	➢ ગોટા
દાહોદ	➢ મકાઈ
વડોદરા	➢ ભાખરવડી, લીલો ચેવડો
રાજકોટ	➢ પેંડા, ફરસાણ, તલપાપડી, ચીકી, ચાંદીકામ
સંખેડા	➢ ફર્નિચર અને લાકડાનાં રમકડા
ભૂજ	➢ ચાંદીકામ, સોનાચાંદીના આભૂષણો
ગણદેવી	➢ ગોળ
નડિયાદ	➢ લીલો ચેવડો
મહુવા	➢ હાથીદાંતની બનાવટો
સાવરકુંડલા	➢ ત્રાજવાં, બાટ
ઉમરેઠ	➢ અસ્ત્રા, મમરા-પૌઆ
ખંભાળિયા	➢ ઘી
કુદેડા	➢ ચપ્પા
દહેગામ	➢ ધારિયાં
બુહારી	➢ બળદગાડા

ડભોઈ	➢ તાંબા પિત્તળના વાસણો
પાદરા	➢ ચામડાનાં પગરખાં
ચોટીલા	➢ કપ રકાબી, ક્રોકરી

* સરોવર / તળાવો *

અમદાવાદ શહેર	➢ કાંકરિયા તળાવ, ચંડોળા તળાવ, વસ્ત્રાપુર તળાવ
ધોળકા	➢ મલાવ તળાવ, ખાન સરોવર
વિરમગામ	➢ મુનસર, ગંગાસર
સુરેન્દ્રનગર શહેર	➢ બોડા તળાવ, ધરમ તળાવ, ગાંડવાકુ તળાવ
ઝીન્ઝાવાડા	➢ સામતસર
ધ્રાંગધ્રા	➢ જોગાસર તળાવ
મહેસાણા શહેર	➢ રવિ તળાવ
વડનગર	➢ શર્મિષ્ઠા તળાવ
ખેરાલુ	➢ ચીમનાબાઈ સરોવર
થોળ (મહેસાણા)	➢ થોળ તળાવ
પાટણ શહેર	➢ સહસ્ત્રલિંગ સરોવર, ખાન સરોવર, આનંદ સરોવર
સિદ્ધપુર	➢ અલ્પા સરોવર, બિંદુ સરોવર
પાલનપુર	➢ માન સરોવર
બાલારામ	➢ ગંગા સરોવર
ઈડર	➢ રાણી તળાવ, રમણલેશ્વર તળાવ
શામળાજી	➢ કર્માબાઈનું તળાવ, શ્યામ સરોવર
પ્રાંતિજ	➢ ભાખાડિયા તળાવ
ગોધરા	➢ કનેવાલ તળાવ, રામસાગર તળાવ
પાવાગઢ	➢ છાસિયા તળાવ, દૂધિયું તળાવ, તેલિયું તળાવ
દાહોદ	➢ દેલસર તળાવ, મુવાલા તળાવ, છાબ તળાવ
વડોદરા શહેર	➢ આજવા, સુરસાગર, મહંમદ તળાવ, તરસાલી તળાવ, ધોબી તળાવ
ડભોઈ	➢ તેન તળાવ, નાગેશ્વર તળાવ
ડાકોર	➢ ગોમતી તળાવ
ખંભાત	➢ નારેશ્વર તળાવ
માતર	➢ પરિયેજ તળાવ
લીમડી	➢ રામસાગર તળાવ
વલસાડ	➢ હાલાર તળાવ, ડભાડિયા તળાવ, રાખોડિયા તળાવ
નવસારી	➢ દૂધિયા તળાવ, સરબતિયા તળાવ, વિરાવલ તળાવ
જંબુસર	➢ અગત્સ્ય તળાવ, નારેશ્વર તળાવ

ગણદેવી	➢ વડા તળાવ
ભુજ શહેર	➢ હમીરસર, દેસલસર
ભાવનગર શહેર	➢ ગૌરીશંકર તળાવ(બોર તળાવ)
લુણાવાડા	➢ ડારકોલી તળાવ, કનકા તળાવ
પાલીતાણા	➢ ભવાની તળાવ
શિહોર	➢ ગૌતમેશ્વર તળાવ
જેતલપુર(અમદાવાદ)	➢ સૈફખાં તળાવ
નડિયાદ	➢ ખેતા તળાવ, માણેક તળાવ, શરેકંડ તળાવ, ઉડેબલ તળાવ
જામનગર શહેર	➢ લખોટા તળાવ, રણમલ તળાવ, રણજીત સાગર
રાજકોટ શહેર	➢ લાલપરી તળાવ, રાંદેરડા તળાવ
આણંદ શહેર	➢ મોગરી તળાવ, વેરાઈ માતા તળાવ
સુરત	➢ ગોપી તળાવ
બેટ દ્વારકા	➢ ગોપી તળાવ, રત્ન તળાવ
ગિરનાર જૂનાગઢ	➢ સુદર્શન તળાવ
ચાંપાનેર	➢ વડા તળાવ
પ્રભાસપાટણ	➢ સૌમ્ય સરોવર
વીસનગર	➢ દેળિયું તળાવ, પીડારિયા તળાવ, મલાવ તળાવ
ભદ્રેસર (કચ્છ)	➢ ફૂલસર તળાવ
અબડાસા	➢ અલિયાસર
રાજપરા (ભાવનગર)	➢ ખોડિયાર તળાવ
દાવડ (સાબરકાંઠા)	➢ હંસલેશ્વર તળાવ
માંકણી (છોટાઉદયપુર)	➢ નળદમયંતી સરોવર
વઢવાણા (વડોદરા)	➢ વઢવાણા તળાવ

નોંધ :

➢ નળ સરોવર અમદાવાદ જીલ્લામાં આવેલું છે જેનો વિસ્તાર 115 ચો.કિમી. છે. સરોવરની સરહદ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાને સ્પર્શે છે.

➢ નારાયણ સરોવર કચ્છમાં આવેલ છે.

* વાવ / કૂવાઓ *

અમદાવાદ શહેર	➢ દાદા હરીની વાવ, અમૃતવર્ષીણી વાવ, માતર ભવાનીની વાવ, આશાપુરાની વાવ
કપડવણજ	➢ કુંકાવાવ, કાંઠાની વાવ, રાણીવાવ, સીંગરવાવ, શીવકુંડ
પાટણ	➢ રાણકી વાવ, ત્રિકમ બારોટની વાવ, બહાદુરશાહનો કૂવો, દેરાણી-જેઠાણીનો કૂવો

વઢવાણ	➢ માધા વાવ, ગંગા વાવ, દેશળભગતની વાવુ, લાખુ વાવ
મોડાસા	➢ હીરુ વાવ, વણઝારી વાવ
મહેસાણા	➢ બોંતેર કોઠાની વાવ
મહેમદાવાદ	➢ ભમ્મરિયો કૂવો
જૂનાગઢ	➢ નવઘણ કૂવો, દામોદર કુંડ, અડીકડીની વાવ, કમલકુંડ, રેવતીકુંડ, ઉપરકોટની વાવ
અડાલજ (ગાંધીનગર)	➢ અડાલજની રાણી રૂડાબાઈની વાવ
ભદ્રેશ્વર (કચ્છ)	➢ સેલોર વાવ, દૂધિયા વાવ, પાંડવકુંડ
હિંમતનગર	➢ કાજીવાવ
વડોદરા	➢ નવલખી વાવ
સિદ્ધપુર	➢ જ્ઞાનવાપી વાવ
ખંભાત	➢ વડવાળી વાવ
મોઢેરા	➢ ધર્મેશ્વરી વાવ, સૂર્યકુંડ
પીપાવાવ	➢ પીપાવાવ
વીરપુર (રાજકોટ)	➢ મીનળ વાવ
માંગરોળ	➢ સોઢાળી વાવ
માધવપુર	➢ ગદાવાવ, કદમકુંડ
મૂળી	➢ અરડક વાવ
વડનગર	➢ નરસિંહ મહેતાની વાવ, ગૌરીકુંડ
પાવાગઢ	➢ ગેબનશાની વાવ
ઢાંકા (ઉપલેટા)	➢ મુજેશ્વરી વાવ
ઘુમલી (ભાણવડ)	➢ જેતાવાવ
ઝીંઝુવાડા	➢ નળદમયંતીનો કુંડ
લવાના (લુણાવાડા)	➢ સાસુ-વહુની વાવ
ઊના	➢ ગંગાજમના કુંડ, કોચરી વાવ
ઈડર	➢ વેણી વત્સરાજનો કુંડ
વંથલી	➢ ભાણાવાવ
હળવદ	➢ શરણેશ્વરની વાવ
ચોબારી (ચોટીલા)	➢ ચોમુખી વાવ
શિયાળ બેટ (જાફરાબાદ)	➢ થાન વાવ
પ્રભાસપાટણ	➢ બ્રહ્મકુંડ
શિહોર	➢ બ્રહ્મકુંડ
આખજ (મહેસાણા)	➢ શક્તિકુંડ
દેદાદરા (વઢવાણ)	➢ ગંગવો કુંડ

તરણેતર	➢ ત્રિનેત્ર કુંડ, ત્રીદેવ કુંડ
બાબરા (અમરેલી)	➢ પંચકુંડ (પાંડવકુંડ)
લોટેશ્વર (પાટણ)	➢ પાંડવકુંડ
રાયગઢ (સાબરકાંઠા)	➢ બાલસમુદ્ર કુંડ
સપ્તેશ્વર (સાબરકાંઠા)	➢ સપ્તનાથ મહાદેવનો કુંડ
દેસણ (અરવલ્લી)	➢ ભૃગુકુંડ
લસુન્દ્રા (ખેડા)	➢ કમંડલ કુંડ, રેવતી કુંડ
હાંસોટ (ભરૂચ)	➢ સૂર્યકુંડ
કતાર (સુરત)	➢ કતારકુંડ
ઉનાઈ (વલસાડ)	➢ (ઉનાઈકુંડ)
નોંધ : પાટણની રાણકી વાવને વિશ્વ વિરાસતમાં સ્થાન મળેલ છે.	

* મહેલો *

આયના મહેલ	**ભૂજ**
કલાપીનો મહેલ	**લાઠી**
ઈડરના રાણાનો મહેલ	**ઈડર**
લક્ષ્મી વિલાસ પેલેસ	**વડોદરા**
વિજય વિલાસ પેલેસ	**માંડવી**
પ્રતાપ વિલાસ મહેલ	**જામનગર**
મોતી મહેલ	**અમદાવાદ**
જૂનાગઢના નવાબનો મહેલ	**ચોરવાડ**
ખેંગારનો મહેલ	**જૂનાગઢ**
બાલારામ પેલેસ	**બાલારામ**
રાજમહેલ	**ગોંડલ**
રાવ પ્રાગમલજીનો રાજમહેલ	**ભૂજ**
વિજય પેલેસ	**રાજપીપળા**
પદ્મા વિલાસ મહેલ	**રાજપીપળા (વડીયા પેલેસ)**
શરદબાગ પેલેસ	**ભૂજ**
રાણકદેવીનો મહેલ, ઉપરકોટ	**જૂનાગઢ**
અમર પેલેસ	**વાંકાનેર**
પ્રતાપ વિલાસ પેલેસ	**વડોદરા**
મકરપુરા પેલેસ	**વડોદરા**
રાજ મહેલ	**હિંમતનગર**

રાજ મહેલ	**વઢવાણ**
નિલમ બાગ પેલેસ	**ભાવનગર**
કલાપીનો મહેલ	**લાઠી**
ખંભળાનો મહેલ	**ખાંભળા (પોરબંદર)**
વાંસદાનો મહેલ	**વાંસદા**
નજર બાગ	**વડોદરા**
પતઈ રાવળનો મહેલ	**ચાંપાનેર**
ચાંદા સૂરજનો મહેલ	**મહેમદાવાદ**

* ગ્રંથાલયો / ગ્રંથભંડારો *

હંસા મહેતા ગ્રંથાલય	**વડોદરા**
જયસિંહરાવ ગ્રંથાલય	**વડોદરા**
એન્ડ્રુઝ લાઈબ્રેરી	**સુરત**
હડાણા ગ્રંથાલય	**હડાણા**
હેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિર	**પાટણ**
એમ.જે.લાઈબ્રેરી	**અમદાવાદ**
સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરી	**વડોદરા**
બાર્ટન લાઈબ્રેરી	**ભાવનગર**
ડાહી લક્ષ્મી ગ્રંથાલય	**નડિયાદ**
લેડી કીકાબાઈ પ્રેમચંદ લાઈબ્રેરી	**સુરત**
ભો.જે. વિદ્યાભવન	**અમદાવાદ**
બ્રિટીશ લાઈબ્રેરી	**અમદાવાદ**
લા.દ.ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર	**અમદાવાદ**
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય	**અમદાવાદ**
પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર	**વડોદરા**
શ્રી મુક્તિકમલ મોહન જ્ઞાનભંડાર	**વડોદરા**
શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર	**કોબા (ગાંધીનગર)**
ગુજરાતી ભાષાભવન	**સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સીટી (રાજકોટ)**
ચુનીલાલ ગાંધી વિદ્યાભવન	**સુરત**
જૈન આનંદ પુસ્તકાલય ગ્રંથભંડાર	**સુરત**
ઈન્ડોલોજીકલ રીચર્સ ઇન્સ્ટીટયુટ	**શારદાપીઠ (દ્વારકા)**
વિમલગચ્છ જૈન ગ્રંથભંડાર	**પાટણ**
મુક્તાબાઈ જૈન જ્ઞાનમંદિર	**ડભોઈ**

મેહરજી પુસ્તકાલય	**નવસારી**
પીટીટ સાર્વજનિક પુસ્તકાલય	**બીલીમોરા**
બેંગ લાઈબ્રેરી	**રાજકોટ**
લખધીરજી લાઈબ્રેરી	**રાજકોટ**
ભગવતસિંહજી લાઈબ્રેરી	**ગોંડલ**
તખ્તસિંહજી લાઈબ્રેરી	**બોટાદ**
શ્રી આત્મારામજી જૈન ફ્રી લાઈબ્રેરી	**ભાવનગર**
કાવસજી ગઝદર પુસ્તકાલય	**ગણદેવી**
વોકનેર લાઈબ્રેરી	**અમરેલી**

* ગુજરાતના જીલ્લા *

(1) અમદાવાદ :

મુખ્ય મથક : અમદાવાદ

તાલુકાની સંખ્યા : 10, (1) દસક્રોઈ, (2) દેત્રોજ, (3) માંડલ, (4) વીરમગામ, (5) સાણંદ,(6) બાવળા, (7) ધોળકા, (8) ધંધુકા, (9) ધોલેરા (10) અમદાવાદ સીટી

વિસ્તાર : 7170 ચો.કિમી

વસતિ : 7214225 (2011 પ્રમાણે)

સાક્ષરતા દર : 85.31%

પુરુષ સાક્ષરતા : 92.44%

સ્ત્રી સાક્ષરતા : 80.29%

લિંગ પ્રમાણ : 904, વસતિ ગીચતા : 890

શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 857

ગામડાંની સંખ્યા : 488

ઉદ્યોગો : ઈજનેરી, સુતરાઉ કાપડ, દવાઓ, રસાયણો, હોઝિયરી, ઈલેક્ટ્રોનિક્સ.

પાક : ઘઉં, કપાસ, બાજરી, ડાંગર, એરંડા, જામફળ, બટાકા, જીરૂ, જુવાર

નદીઓ : સાબરમતી, મેશ્વો, ખારી, ભોગાવો, સુખભાદર

બંદર : વિઠલ બંદર, ધોલેરા

હવાઈ મથક : અમદાવાદ

જોવાલાયક સ્થળો : અમદાવાદમાં સીદી સૈયદની જાળી, ઝૂલતા મિનારા, કાંકરિયા તળાવ, હઠીસિંગના દેરાં, સાયન્સ સીટી, ઉપરાંત જિલ્લામાં નળ સરોવર, ઐતિહાસિક સ્થળ લોથલ, બુટ ભવાની મંદિર અરણેજ, ગણેશપુરાનું ગણેશ મંદિર.

(2) અમરેલી :

મુખ્ય મથક : અમરેલી

તાલુકા : 11, (1) અમરેલી, (2) બાબરા, (3) લાઠી, (4) લીલિયા, (5) કુંકાવાવ, (6) ધારી, (7) ખાંભા, (8) રાજુલા, (9) જાફરાબાદ, (10) સાવરકુંડલા, (11) બગસરા

વિસ્તાર : 7381 ચો. કિમી

વસતિ : 15,14,190

લિંગ પ્રમાણ : 964, વસતિ ગીચતા : 205,

ગામડાંની સંખ્યા : 616

સાક્ષરતા : 74.25

શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 886

નદીઓ : સરજનવાડી, શેત્રુંજી, માલણ, વાદી, થેબી, કાળુભાર

ઉદ્યોગ : ખાંડ ઉદ્યોગ, મત્સ્ય ઉદ્યોગ, સિમેન્ટ, તેલની મિલ, હીરા ઉદ્યોગ.

ખનિજ સંપત્તિ : કેલ્સાઈટ, ચૂનાનો પથ્થર, બોકસાઈટ, જિપ્સમ, કાચી ધાતુ-લોખંડ

બંદરો : ધારા બંદર, જાફરાબાદ,પીપાવાવ, કોટડા

મુખ્ય પાકો : જુવાર, કપાસ, કઠોળ, ઘઉં,બાજરી, મગફળી, શેરડી, તલ

પર્વતો : ગીરની ટેકરીઓ, સરકલા

જોવાલાયક સ્થળો : ગીર અભયારણ્ય, લાઠીનું હનુમાન મંદિર, મહાત્મા મૂળદાસની સમાધિ, લાઠીનો રાજમહેલ

(3) આણંદ :

મુખ્ય મથક : આણંદ

તાલુકા : 8, (1) આણંદ (2) બોરસદ (3) ખંભાત (4) પેટલાદ (5) સોજિત્રા (6) ઉમરેઠ (7) તારાપુર (8) આંકલાવ

વિસ્તાર : 2,940 ચો. કિમી

વસતિ : 20,92,745

સાક્ષરતા દર : 84.37%

શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 884,

લિંગ પ્રમાણ : 925, વસતિ ગીચતા : 653

ગામડાંની સંખ્યા : 347

નદીઓ : જિલ્લાના પશ્ચિમ છેડે સાબરમતી અને પૂર્વ છેડે મહી નદી વહે છે, જિલ્લામાંથી આનંદા નામની નદી વહે છે.

ઉદ્યોગ : બીડી ઉદ્યોગ, ડેરી ઉદ્યોગ, અકીક

બંદરો : ખંભાત

જોવાલાયક સ્થળો : મહાકાળેશ્વર મંદિર બોરસદ, સ્વામિનારાયણ મંદિર-વડતાલ, ઐતિહાસિક નગર - ખંભાત, વિદ્યાનગરી- વલ્લભ વિદ્યાનગર, સ્વામીનારાયણ મંદિર - બોચાસણ, કરમસદ.

મુખ્ય પાકો : તમાકુ, ડાંગર, કેળાં, શેરડી, બાજરી, ઘઉં, રાઈ, બટાકા, ચીક

(4) અરવલ્લી :

મુખ્ય મથક : મોડાસા

તાલુકા : 6 (1) ભિલોડા (2) મોડાસા (3) મેઘરજ (4) માલપુર (5) ધનસુરા (6) બાયડ

વિસ્તાર :3217 ચો.કિ.મી.

વસતિ : 2,06,739 (અંદાજિત)

ગામડાંની સંખ્યા : 676

મુખ્ય નદીઓ : વાત્રક, મેશ્વો, માજમ, હાથમતી

જિલ્લાની સરહદ : મહીસાગર, ખેડા, ગાંધીનગર, સાબરકાંઠા.

આંતરરાજ્ય સરહદ : રાજસ્થાન

જોવાલાયક સ્થળો : શામળાજી મંદિર, દેવાયત પંડિતની સમાધિ દેવરાજધામ- બાજકોટ, રામદેવજી મંદિર - દેવરાજધામ, વણઝારી વાવ (મોડાસા), હીરુવાવ (મોડાસા), ગેબીનાથ મંદિર, મેશ્વો ડેમ, વાત્રક ડેમ. ઝાંઝરીનો ધોધ.

મુખ્ય પાકો : મકાઈ, બાજરી, કપાસ, એરંડા, ઘઉં, તુવર, મગફળી

(5) બનાસકાંઠા :

મુખ્ય મથક : પાલનપુર

તાલુકા-14, (1) પાલનપુર (2) વાવ (3) થરાદ (4) ધાનેરા (5) ડીસા (6) દિયોદર (7) કાંકરેજ (8) દાંતા (9) વડગામ (10) લાખણી (11) અમીરગઢ (12) દાંતીવાડા (13) ભાભર (14) સુઈગામ

વિસ્તાર : 10,400 ચો. કિમી.

વસતિ : 3120506

સાક્ષરતા : 65.32

શહેરી સાક્ષરતા : 80.38, ગ્રામીણ સાક્ષરતા : 64.92

લિંગ પ્રમાણ : 938

ગ્રામીણ લિંગ પ્રમાણ : 940, શહેરી લિંગ પ્રમાણ : 915

શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 898, વસતિ ગીચતા : 290

ગ્રામીણ શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 895 , શહેરી શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 844

ગામડાંની સંખ્યા : 1,237

નદીઓ : સિપુ, બનાસ, સરસ્વતી

મુખ્ય પાકો : બટાકા, બાજરી, જીરૂ, ઈસબગુલ, જુવાર, તલ, ઘઉં, તમાકુ

ઉદ્યોગો : ડેરી ઉદ્યોગ, અત્તર ઉદ્યોગ, સિમેન્ટ ઉદ્યોગ, હીરા ઘસવાનો ઉદ્યોગ

પર્વતો : અરવલ્લીની ટેકરીઓ, જેસોર, ચીકલોદર, ગુરનો ભાખરો, ગબ્બર ડુંગર, આરાસુર.

જોવાલાયક સ્થળો : અંબાજી મંદિર, બાલારામ પર્યટન સ્થળ, કુંભારિયાનાં દેરાં, દાંતીવાડા, જેસોર અભયારણ્ય, નડેશ્વરી માતાનું મંદિર-નડાબેટ.

ખનિજ : આરસના પથ્થરો, લાઈમ સ્ટોન, તાંબુ, કેલ્સાઈટ, વુલેસ્ટોનાઈટ.

(6) ભરૂચ :

મુખ્ય મથક : ભરૂચ

તાલુકા : 9, (1) ભરૂચ (2) આમોદ (3) અંકલેશ્વર (4) વાગરા (5) હાંસોટ (6) જંબુસર (7) ઝગડિયા (8) વાલિયા (9) નેત્રંગ

વિસ્તાર : 5,253 ચો.કિમી.

41

વસતિ : 15,51,019

લિંગ પ્રમાણ : 925

શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 920, વસતિ ગીચતા : 238

ગામડાંની સંખ્યા : 653

સાક્ષરતા : 81.51

પુરુષ સાક્ષરતા : 88.80, સ્ત્રી સાક્ષરતા : 76.79

નદીઓ : નર્મદા, કરઝણ, અમરાવતી, કીમ, મેણ, ઢાઢર, ભાદર

પર્વતો :કડિયા ડુંગર, સારસા માતાનો ડુંગર, બાબાઘોરનો ડુંગર

બંદરો : ભરૂચ, દહેજ, કાવી, ટંકારી

ઉદ્યોગો : રાસાયણિક ખાતર, ડેરી ઉદ્યોગ, રસાયણો, દવાઓ, સાઈકલ ઉદ્યોગ, સિમેન્ટ, પેટ્રોકેમિકલ્સ, ઈ
માટીનાં વાસણો, સુતરાઉ કાપડ, કપાસની જિન.

ખનિજ : કુદરતી વાયુ-તેલ, ચુનો, લિગ્નાઈટ

મુખ્ય પાકો : કપાસ, ઘઉં, ડાંગર, કઠોળ, મગફળી, લોંગ, કેરી, જુવાર, તુવર

જોવાલાયક સ્થળો : શુકલતીર્થ, કબીરવડ, ભાડભૂતેશ્વર મહાદવ

(7) ભાવનગર :

મુખ્ય મથક : ભાવનગર

તાલુકા : 10, (1) ભાવનગર (2) જેસર (3) વલ્ભીપુર (4) ઉમરાળા (5) શિહોર (6) ઘોઘા (7) ગારિયાધા
(8) પાલીતાણા (9) તળાજા (10) મહુવા

વિસ્તાર : 8,154 ચો.કિમી.

વસતિ : 28,77,961 (2011 પ્રમાણે)

સાક્ષરતા : 75.52

લિંગ પ્રમાણ : 933, વસતિ ગીચતા : 287

શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 891

ગામડાંની સંખ્યા : 612

બંદરો : ઘોઘા, અલંગ, મહુવા, તળાજા, ભાવનગર

નદીઓ : ઘેલો નદી, કાળુભાર, રંઘોળી, માલણ, શેત્રુંજી, બગડ, કેરી

ઉદ્યોગો : જહાજ ભાંગવાનો ઉદ્યોગ, ખાંડ, હીરા ઘસવાનો ઉદ્યોગ, ખેતીનાં ઓજારો, સિમેન્ટ, કાગળ, રબર,
વનસ્પતિ ઘી, માટીનાં વાસણો, મત્સ્ય.

ખનિજ : જિપ્સમ, ડોલોમાઈટ, લિગ્નાઈટ, ચોક.

પર્વતો : શેત્રુંજય, થાપો, ઇસાળવા, શાંત શેરી, મોરધાર, મિતિયાળા, શિહોરી માતા, લોંગડી, ખોખરા,
તળાજાના ડુંગરો

જોવાલાયક સ્થળો : પાલીતાણાનાં જૈન દેરાસરો, ગોપનાથ મહાદેવનું મંદિર, ખોડિયાર મંદિર-રાજપરા, વલ્લભીપુર, વેળાવદરનો કાળિયાર રાષ્ટ્રીય પાર્ક, તલગાજરડા, હાથબનો દરિયા કિનારો, મહુવા, તળાજા

મુખ્ય પાકો : મગફળી, કપાસ, બાજરી, ડુંગળી, દાડમ, કેળાં, ઘઉં.

(૮) બોટાદ :

મુખ્ય મથક : બોટાદ

તાલુકા : 4 (1) બોટાદ (2) બરવાળા (3) રાણપુર (4) ગઢડા

વિસ્તાર : 1852 ચો.કિમી

વસતિ : 6.52 લાખ (અંદાજિત)

ગામડાં : 192

સરહદી જિલ્લા : સુરેન્દ્રનગર, રાજકોટ, અમરેલી, ભાવનગર, અમદાવાદ

મુખ્ય નદીઓ : ઘેલો, કાળુભાર, કેરી, ગોમા, સુખભાદર

મુખ્ય પાક : મગફળી, કપાસ, શાકભાજી, ડાંગર, બાજરી, જુવાર, ડુંગળી

મુખ્ય ઉદ્યોગો : ડાયમંડ ઉદ્યોગ, સિમેન્ટ,

મુખ્ય ખનીજો : કેલ્સાઈટ

જોવાલાયક સ્થળો : સાળંગપુર, ગઢડાનું સ્વામીનારાયણ મંદિર, પાળિયાદ.

(૯) છોટાઉદેપુર

મુખ્યમથક: છોટાઉદેપુર

તાલુકા : 6 (1) છોટાઉદેપુર (2) જેતપુર - પાવી (3) કવાંટ (4) નસવાડી (5) સંખેડા (6) બોડેલી

વિસ્તાર : 3087 ચો. કિમી.

વસતિ : 9.5 લાખ (અંદાજીત)

સરહદી જીલ્લા : દાહોદ, પંચમહાલ વડોદરા, નર્મદા,

મુખ્ય નદીઓ : હેરણ, ઓરસંગ, મેણ, સુખી

મુખ્ય પાકો : મકાઈ, ડાંગર, ઘઉં, મગફળી અને કપાસ

મુખ્ય ખનીજો : ડોલોમાઈટ, ગ્રેનાઈટ, ફ્લોરસ્પાર

મુખ્ય ઉદ્યોગો : કાષ્ટ અને ફર્નિચર, રમકડા ઉદ્યોગ અને ખાંડ ઉદ્યોગ

જોવાલાયક સ્થળો : જંડ હનુમાનજીની પ્રાચીન મંદિર(બોડેલી તાલુકો)- નર્મદાનો ગુજરાત પ્રવેશ હાફેશ્વર (કવાંટ તાલુકો), કુસુમ વિલાસ પેલેસ (છોટાઉદેપુર), કવાંટનો આદિવાસી મેળો

(10) દાહોદ :

મુખ્ય મથક : દાહોદ

તાલુકા : 8, (1) દાહોદ (2) લીમખેડા (3) દેવગઢ બારિયા (4) ગરબાડા (5) ધાનપુર (6) ઝાલોદ (7) ફતેપુરા (8) સંજેલી

વિસ્તાર : 3,733 ચો. કિમી.

વસતિ : 21,27,086

લિંગ પ્રમાણ : 990, શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 948

ગામડાંની સંખ્યા : 692, વસતિ ગીચતા : 584

સાક્ષરતા : 58.62

પુરુષ સાક્ષરતા : 72.14 , સ્ત્રી સાક્ષરતા : 49.02

નદીઓ : પાનમ, હડફ, માચન, કાલી, વાલ્વા

મુખ્ય પાકો : મકાઈ, મગફળી, ડાંગર, કપાસ, બાજરી,જવ, ચણા,તમાકુ

પર્વતો : રતનમાળ

જોવાલાયક સ્થળો : દેવગઢ બારિયા, રતનમહાલ, રીંછ અભયારણ્ય

(11) દેવભૂમિ દ્વારકા :

મુખ્યમથક : ખંભાળિયા

તાલુકા : 4 (1) ખંભાળિયા (2) ઓખામંડળ (3) ભાણવડ (4) કલ્યાણપૂર

વિસ્તાર : 5684 ચો.કિમી.

વસતિ : 7.23 લાખ (અંદાજિત)

ગામડાં : 228

સરહદી જિલ્લા : પોરબંદર, જામનગર

મુખ્ય નદીઓ : સાની, ભોગત

બંદરો : ઓખા, રૂપેણ, લાંબા, પોશિત્રા પિંઢારા, વાંડીનાર, સલાયા

મુખ્ય ઉદ્યોગો : સિમેન્ટ, દવા રસાયણ, ગરમ કાપડ, યંત્ર ઉદ્યોગ, જહાજ ભાંગવાનો ઉદ્યોગ, સોડાએશ, કોસ્ટિક સોડા.

ખનીજ : ચૂનો, ચિરોડી, બોક્સાઈટ

મુખ્ય પાકો : મગફળી, જુવાર

જોવાલાયક સ્થળો : દ્વારકાધીશ મંદિર, નાગેશ્વર જ્યોતિર્લિંગ, શંકરાચાર્ય મઠ, હરસિધ્ધિ મંદિર, નવલખા મંદિર.

(12) ડાંગ :

મુખ્ય મથક : આહવા

તાલુકા : 3, (1) આહવા (2) વઘઈ (3) સુબીર

વિસ્તાર : 1,764 ચો.કિમી.

વસતિ : 2,28,291

સાક્ષરતા : 75.16

લિંગ પ્રમાણ : 1006 (2011 પ્રમાણે), શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 964

ગામડાંની સંખ્યા : 308, વસતિ ગીચતા : 129

નદીઓ : અંબિકા, પૂર્ણા, સર્પગંગા, ખાખરી, ગિરા

પર્વતો : સાપુતારા

જોવાલાયક સ્થળો : સાપુતારા ગિરિમથક, વઘઈનો બોટાનિકલ ગાર્ડન, રૂપગઢની કિલ્લો, સ્ટેપ ગાર્ડન

મુખ્ય પાકો : નાગલી, વરી, મકાઈ, ડાંગર, કોદરા, રાગી, અડદ, તુવર

(13) ગાંધીનગર :

મુખ્ય મથક : ગાંધીનગર

તાલુકા : 4 (1) ગાંધીનગર (2) દહેગામ (3) કલોલ (4) માણસા

વિસ્તાર : 2,163 ચો. કિમી.

વસતિ : 13,91,753

લિંગ પ્રમાણ : 923

શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 847, વસતિ ગીચતા : 650

ગામડાંની સંખ્યા : 288

સાક્ષરતા : 84.16

નદીઓ : સાબરમતી, ખારી, મેશ્વો, વાત્રક

જોવાલાયક સ્થળો : અક્ષરધામ, ઈન્દ્રોડા પાર્ક, અડાલજની વાવ, થોળ પક્ષી, અભયારણ્ય, બરફના શિવલિંગ-અમરનાથ, મહુડી

પાકો : જુવાર, ડાંગર, બાજરી, ઘઉં, મગ, અરડા, વારયાળી, બટાકા.

ઉદ્યોગો : ડેરી ઉદ્યોગ, રાસાયણિક ખાતર, ઈલેક્ટ્રોનિક્સ, ખેતીનાં ઓજારો, પાકસંરક્ષણ દવાઓ, સુતરાઉ કાપડ.

(14) ગીર સોમનાથ :

મુખ્ય મથક : વેરાવળ

તાલુકા : 6 (1) વેરાવળ (2) કોડિનાર (3) સૂત્રાપાડા (4) તલાલા (5) ઉના (6) ગિરગઢડા

વિસ્તાર : 3754 ચો.કિમી.

વસતિ : 10.78 લાખ (અંદાજિત)

સરહદી જિલ્લા : જૂનાગઢ, અમરેલી

મુખ્ય નદીઓ : શિંગવડા, માલણ, મછુન્દરી

બંદરો : વેરાવળ, માઢવડ, નવીબંદર, ધામરેજ, સૈયદ્રાજપુરા, મૂળ દ્વારકા, હિરાકોટ

મુખ્ય ઉદ્યોગો : સિમેન્ટ, મત્સ્ય ઉદ્યોગ, સોડાએશ, રેયોન, ખાંડ ઉદ્યોગ, રસાયણો

મુખ્ય ખનીજો : કેલ્સાઈટ, ચૂનો, સીસુ, બોક્સાઈટ

મુખ્ય પાકો : મગફળી, જુવાર, નારિયેળ, કેસર કેરી, કપાસ, શેરડી, કેળાં, ડુંગળી.

જોવાલાયક સ્થળો : અહમદપુર માંડવી, સોમનાથ મંદિર, તુલસીશ્યામ

(15) જામનગર :

મુખ્ય મથક : જામનગર

તાલુકા : 6, (1) જામનગર (2) લાલપુર (3) કાલાવડ (4) જામજોધપુર (5) ધ્રોળ (10) જોડિયા

વિસ્તાર : 8441 ચો. કિમી.

વસતિ : 21,60,119

સાક્ષરતા : 73.65

લિંગ પ્રમાણ : 939, શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 904

વસતિ ગીચતા : 152

ગામડાંની સંખ્યા : 525

નદીઓ : ફુલઝર, નાગમતી, રંગમતી, ઉંડ, ઘી, સિંહણ, સાની, રૂપારેલ, સસાઈ.

બંદરો : બેડી, સચાણા, સિક્કા, જોડિયા.

પર્વતો : સતિયાદેવ

જોવાલાયક સ્થળો : લાખોટા પેલેસ, જામનગર, ખીજડિયા પક્ષી અભયારણ્ય, નકલંગ રણુજા, પીરોટન ટાપુ.

ઉદ્યોગો : સિમેન્ટ, યંત્ર ઉદ્યોગ, ચિનાઈ માટીનાં વાસણો, દવા, રસાયણો, સુતરાઉ કાપડ,ગરમ કાપડ, મીઠું, કાગળ, મત્સ્ય ઉદ્યોગ, જહાજ ભાંગવાનો ઉદ્યોગ.

ખનિજ : ચૂનો, ચિનાઈ માટી, બોક્સાઈટ, ચિરોડી

મુખ્ય પાકો : બાજરી, મગફળી, લસણ, કપાસ, જુવાર, બટાકા, ઘઉં, ચિકોરી, ડુંગળી

(16) જૂનાગઢ :

મુખ્ય મથક : જૂનાગઢ

તાલુકા : 10, (1) જૂનાગઢ (2) માણાવદર (3) વંથળી (4) ભેંસાણ (5) વિસાવદર (6) કેશોદ (7) મેંદરડા (8) માંગરોળ (9) માળિયા-હાટીના (10) જૂનાગઢ સિટી

વિસ્તાર : 8,762 ચો.કિમી.

વસતિ : 27,43,082

સાક્ષરતા : 75.80

લિંગ પ્રમાણ : 953, વસતિ ગીચતા : 311

શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 907

ગામડાંની સંખ્યા : 548

નદીઓ : ઓઝત, સરસ્વતી, છાસી, ઉબેણ, મધુવતી

બંદરો : માંગરોળ, ચોરવાડ

પર્વતો : ગિરનાર

જોવાલાયક સ્થળો : જૂનાગઢમાં અડી ચડી વાવ, નવઘણ કૂવો, સક્કર બાગ, દરબાર હોલ મ્યુઝિયમ,નરસિંહ ચોરો, અભયારણ્ય ગિરનાર પર્વત, સાસણ ગીર અભયારણ્ય, સતાધાર, હોલી ડે કેમ્પ-ચોરવાડ, નથ્થુરામ શર્મા આશ્રમ-બીલખા

મુખ્ય પાક : મગફળી, કેરી, જુવાર, તલ, કપાસ, બાજરી, નાળિયેર, ચીકુ.

ખનિજ : સફેદ પથ્થર, ચૂનાનો પથ્થર

ઉદ્યોગો : મત્સ્ય ઉદ્યોગ, સિમેન્ટ, સોડા એશ, ખાંડ

(17) ખેડા :

મુખ્ય મથક : નડિયાદ

તાલુકા : 10, (1) ખેડા (2) નડિયાદ (3) વસો (4) કપડવણજ (5) ગલતેશ્વર (6) માતર (7) કઠલાલ (8) ઠાસરા (9) મહુધા (10) મહેમદાવાદ.

વિસ્તાર : 3,919 ચો. કિમી.

વસતિ : 22,99,885

સાક્ષરતા : 82.65

લિંગ પ્રમાણ : 940, વસતિ ગીચતા : 582

શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 896

ગામડાંની સંખ્યા : 515

નદીઓ : ખારી, મેશ્વો, વાત્રક, મહાર, શેઢી

જોવાલાયક સ્થળો : લસુન્દ્રા ગરમ કુંડ, ડાકોર, ઉત્કંઠેશ્વર મહાદવ, નડિયાદ, ગલતેશ્વર, ભાથીજી મંદિર-ફાગવેલ, ભમ્મરિયો કૂવો-મહેમદાવાદ, કપડવણજના વાવો જેવાકે કુંકાવાવ, કાંઠાની વાવ, રાણી વાવ અને સીગરવાવ

મુખ્ય પાકો : ડાંગર, ઘઉં, જુવાર, મકાઇ, તમાકુ, શેરડી, એરંડા, તુવર, મગફળી, વરિયાળી.

ખનીજ સંપત્તિ : બોકસાઈટ, લાઈમ સ્ટોન, ગ્રેનાઈટ,લેટરાઈટ, બેન્ટોનાઈટ.

ઉદ્યોગ : ડેરી ઉદ્યોગ, ઈલેકટ્રોનિકસના વાયરો, કેબલો, બીડી, ખાંડ.

(18) કચ્છ :

મુખ્ય મથક : ભૂજ

તાલુકા : 10, (1) ભૂજ (2) લખપત (3) અબડાસા (4) નખત્રાણા (5) માંડવી (6) મુંદ્રા (7) અંજાર (8) ભચાઉ (9) રાપર (10) ગાંધીધામ

વિસ્તાર : 45652 ચો. કિમી. (વિસ્તાર દષ્ટિએ ભારતનો સૌથી મોટો જિલ્લો)

વસતિ : 20,92,371

લિંગ પ્રમાણ : 908, શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 921, વસતિ ગીચતા : 46

ગામડાંની સંખ્યા : 924

સાક્ષરતા : 71.58%

પુરુષ સાક્ષરતા : 80.60 , સ્ત્રી સાક્ષરતા : 61.62

જોવાલાયક સ્થળો : આયના મહેલ, કચ્છ મ્યુઝિયમ, નારાયણ સરોવર,ધોળાવીરા, ભદ્રેશ્વર, માતાનો મઢ, મુંદ્રા, માંડવી, અંજાર, કોટેશ્વર, ઘુડખર અભયારણ્ય, ગુરુદ્વારા-લખપત.

પર્વતો : ભૂજિયો, ધીણોધર, કાળો, ખાવડો, લીલિયો, ગારો,ખાત્રોડ, કીરો, ધબવો, માંડવા, ઝુરા, વરાર, ઉમિયા, ખડિયો.

નદીઓ : ખારી, રુદ્રમાતા, કનકાવતી, રૂકમાવતી, ભૂખી, વેખડી, કાળી, ખારોડ.

પાક : બાજરી, જુવાર, ખારેક, ઈસબગુલ.

ઉદ્યોગો : ચાંદી કામ, સુતરાઉ કાપડ, રાસાયણિક ખાતરો, કલાકારીગરીના હસ્ત ઉદ્યોગો.

ખનિજ : કોલસો, ચૂનાનો પથ્થર, બોકસાઈટ, ચિરોડી,

બંદરો : કંડલા, જલૌ, મુંદ્રા, માંડવી, કોટેશ્વર

(19) મહીસાગર :

મુખ્યમથક: લુણાવાડા

તાલુકા : 6 (1) લુણાવાડા (2) કડાણા (3) ખાનપુર (4) સંતરામપુર (5) બાલાસિનોર (6) વિરપુર

વિસ્તાર : 2557 ચો. કિમી.

વસતિ : 1,19,713 (અંદાજીત)

ગામડાની સંખ્યા : 715

જીલ્લાની સરહદ : દાહોદ, ગોધરા, ખેડા, અરવલ્લી,

આંતર રાજ્ય સરહદ : રાજસ્થાન

મુખ્ય નદીઓ : મહી, પાનમ

જોવાલાયક સ્થળો : કડાણા ડેમ, જુરાસીક પાર્ક - બાલાસિનોર, માનગઢ હીલ,વણાકબોરી ડેમ, પાનમ ડેમ, ગાર્ડન પેલેસ - હોટલ હેરિટેઝ બાલાસિનોર

મુખ્ય પાકો : મકાઈ, ડાંગર, ઘઉં, બાજરી, તુવર, એરંડી,

(20) મહેસાણા :

મુખ્ય મથક : મહેસાણા

તાલુકા : 10, (1) મહેસાણા (2) સતલાસણા (3) ખેરાલુ (4) વડનગર (5) વીસનગર (6) વિજાપુર (7) કડી (8) બહેચરાજી (9) ઊંઝા (10) જોટાણા

વિસ્તાર : 4,376 ચો. કિમી.

વસતિ : 20,35,064

સાક્ષરતા : 83.61,

લિંગ પ્રમાણ : 926, શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 842

વસતિ ગીચતા : 462, ગામડાંની સંખ્યા : 606

નદીઓ : પુષ્પાવતી, રૂપેણ, ખારી, પૂર્વના છેડે સાબરમતી જે સાબરકાંઠા અને મહેસાણાને અલગ પાડે છે.

જોવાલાયક સ્થળો : તારંગા, મોઢેરા,બહુચરાજી મંદિર, દૂધસાગર ડેરી, પાલોદર, ઉનાવા-મીરાંદાતાર, વડનગરનું હાટકેશ્વર મંદિર, વડનગર.

પર્વતો : તારંગા

ખનિજ : ચિનાઈ માટી, કુદરતી વાયુ તેલ, અકીક

ઉદ્યોગો : તાંબા પિત્તળનાં વાસણો (વીસનગર), ડેરી ઉદ્યોગ, કાચ ઉદ્યોગ.

મુખ્ય પાકો : જીરૂ, ઈસબગુલ, કપાસ,તમાકુ, બટાકા, બાજરી, વરિયાળી, એરંડા, ઘઉં.

(21) મોરબી :

મુખ્ય મથક : મોરબી

તાલુકા : 5 (1) મોરબી (2) માળિયા (3) વાંકાનેર (4) ટંકારા (5) હળવદ

વિસ્તાર : 4871 ચો.કિમી.

સરહદી જિલ્લા : કચ્છ, સુરેન્દ્રનગર, રાજકોટ, જામનગર

ગામડાંની સંખ્યા : 337

વસતિ : 1,87,494 (અંદાજિત)

મુખ્ય નદીઓ : મચ્છુ, બાંભણ, મહા, ડેમી

મુખ્ય પાક : મગફળી, જુવાર, બાજરી

મુખ્ય ઉદ્યોગ : ઘડિયાળ ઉદ્યોગ, પોટરી ઉદ્યોગ. સેનેટરી ઉદ્યોગ, વિલાયતી નળિયાં, સિરામીક

મુખ્ય બંદર : નવલખી

જોવાલાયક સ્થળો : મણિમંદિર (મોરબી), વિન્ટેઝ કાર સંગ્રહાલય (મોરબી) રામપરા વાઈલ્ડલાઈફ અભયારણ્ય, દરબારગઢ (મોરબી), અમરપેલેસ (વાંકાનેર)

મુખ્ય ખનીજ - ચૂનો, રંગીન માટી, ચીનાઈ માટી.

(22) નર્મદા :

મુખ્ય મથક : રાજપીપળા

તાલુકા : 4, (1) નાંદોદ (રાજપીપળા) (2) તિલકવાડા (3) ડેડિયાપાડા (4) સાગબારા

વિસ્તાર : 2,755 ચો. કિમી.

વસતિ : 5,90,297

સાક્ષરતા : 72.31,

લિંગ પ્રમાણ : 961, શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 941

ગામડાંની સંખ્યા : 609

નદીઓ : નર્મદા, કરજણ

પાક : જુવાર, ડાંગર, બાજરી, કપાસ, ઘઉં, મકાઈ

ઉદ્યોગો : ઈમારતી લાકડાં, ફિલ્મ ઉદ્યોગ, અકીક

પર્વતો : રાજપીપળાની ટેકરી

જોવાલાયક સ્થળો : રાજપીપળાનો રાજમહેલ, સરદાર સરોવર, સુરપાણેશ્વર મંદિર, ડુમખલ વન્ય અભયારણ્ય

(23) નવસારી

મુખ્ય મથક : નવસારી

તાલુકા : 6 (1) નવસારી (2) જલાલપોર (3) ચીખલી (4) ગણદેવી (5) વાંસદા (6) ખેરગામ

વિસ્તાર : 2,657 ચો. કિમી.

વસતિ : 13,29,672

લિંગ પ્રમાણ : 961, શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 923

ગામડાંની સંખ્યા : 372, વસતિગીચતા : 592

સાક્ષરતા : 83.88

નદીઓ : પૂર્ણા, અંબિકા, કાવેરી, ઔરંગા, ભૈરવી, મીંઢોળા

બંદરો : જલાલપોર, ઓંજલ, બીલીમોરા,

ઉદ્યોગો : રસાયણો, ખાંડ, ચર્મ ઉદ્યોગ, કાગળ, સુતરાઉ કાપડ, વહાણ ઉદ્યોગ, સ્ટેનલેસ સ્ટીલ, તેલની મિલ, હીરા ઉદ્યોગ

પાક : ડાંગર, કપાસ, જુવાર, કેરી, શેરડી, કઠોળ.

જોવાલાયક સ્થળો : નવસારી, ઐતિહાસિક સ્થળ દાંડી, બીલીમોરાનું સોમનાથ મહાદેવનું મંદિર, ઉભરાટનો દરિયા કિનારો, ગાંધી સંગ્રહાલય

(24) પંચમહાલ :

મુખ્ય મથક : ગોધરા

તાલુકા : 7, (1) ગોધરા (2) શહેરા (3) મોરવા (હડફ) (4) ઘોઘંબા (5) કાલોલ (6) હાલોલ (7) જાંબુઘોડા

વિસ્તાર : 5,083 ચો. કિમી.

સાક્ષરતા : 70.99

વસતિ : 23,90,776

લિંગ પ્રમાણ : 949, શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 932

ગામડાંની સંખ્યા : 600, વસતિગીચતા : 457

નદીઓ : મહી, મેસારી,પાનમ, વેરી, ગોમા, ભાદર, કણ, સુકલા, સુખી

પર્વતો : પાવાગઢ

જોવાલાયક સ્થળો : પાવાગઢનું મહાકાળી મંદિર,વિશ્વવારસોમાં સ્થાન પામેલ ચાંપાનેર, ટુવાના ગરમ પાણીના કુંડ, હાલોલનો ફિલ્મી સ્ટુડિયો.

ખનિજો : સિલિકા, ગ્રેનાઈટ, ગ્રેવલ, બ્લેક ટ્રેપ, લાઈમ સ્ટોન.

મુખ્ય પાકો : મકાઈ, બાજરી, ડાંગર, તુવર, જવ, કોદરા, ડુંગળી, તમાકુ

ઉદ્યોગ : ટર્બાઈન, હળવાં વાહનો-ઓટોમોબાઈલ, ફિલ્મ ઉદ્યોગ.

(25) પાટણ :

મુખ્ય મથક : પાટણ

તાલુકા : 9, (1) પાટણ (2) સાંતલપુર (3) રાધનપુર (4) સમી (5) ચાણસ્મા (6) હારીજ (7) સિદ્ધપુર (8) શંખેશ્વર (9) સરસ્વતી

વિસ્તાર : 5,742 ચો. કિમી.

વસતિ : 13,43,734

સાક્ષરતા : 72.30 ,

લિંગ પ્રમાણ : 935, શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 890

ગામડાંની સંખ્યા : 517, વસતિગીચતા : 232

નદીઓ : બનાસ, સરસ્વતી, રૂપેણ, પુષ્પાવતી

જોવાલાયક સ્થળ : ઐતિહાસિક શહેર પાટણ, પાટણની રાણકી વાવ, સહસ્રલિંગ તળાવ, પાટણનાં જૈન મંદિરો, સિદ્ધપુરનો રુદ્રમાળ, ખોડિયાર મંદિર-વરાણા, શંખેશ્વરનું જૈન દેરાસર.

મુખ્ય પાકો : બાજરી, જુવાર, ઘઉ, બટાકા, જીરૂ, વરિયાળી, ઈસબગુલ, એરંડા, તલ.

(26) પોરબંદર :

મુખ્ય મથક : પોરબંદર

તાલુકા : 3, (1) પોરબંદર (2) રાણાવાવ (3) કુતિયાણા

વિસ્તાર : 2,271 ચો. કિમી.

વસતિ : 5,85,449

સાક્ષરતા : 75.78

લિંગ પ્રમાણ : 950, શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 903

ગામડાંની સંખ્યા : 182 વસતિ ગીચતા : 253

નદીઓ : ઓઝત, સુખભાદર, મીનસર,વર્તુ

પર્વતો : બરડો

જોવાલાયક સ્થળો : કીર્તિ મંદિર, ભારત મંદિર, સુદામા મંદિર, હર્ષદ માતાનું મંદિર, માધવપુર, પ્લેનેટેરિયમ

બંદરો : પોરબંદર, નવી બંદર

ખનિજ : ચૂનાનો પથ્થર, બોકસાઈટ

ઉદ્યોગો : સુતરાઉ કાપડ, સિમેન્ટ,વીજળી, મત્સ્ય, દવાઓ અને રસાયણો, વનસ્પતિ ઘી, મીઠુ

હવાઈ મથક : પોરબંદર

મુખ્ય પાકો : કપાસ, શેરડી, ફળો, ડુંગળી, બાજરી, જુવાર, કઠોળ.

(27) રાજકોટ :

મુખ્ય મથક : રાજકોટ

તાલુકા : 11, (1) રાજકોટ (2) વીંછિયા (3) પડધરી (4) લોધિકા (5) કોટડા સાંગાણી (6) જસદણ (7) ગોંડલ (8) જામકંડોરણા (9) ઉપલેટા (10) જેતપુર (11) ધોરાજી

વિસ્તાર : 11,043 ચો. કિમી.

વસતિ : 38,04,558

સાક્ષરતા : 80.96

લિંગ પ્રમાણ : 927, શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 862

ગામડાંની સંખ્યા : 576, વસતિગીચતા : 340

નદીઓ : આજી, ભાદર, ગોંડલી, ફોફળ, મોજ, વેણુ, ઘેલો નદી, મચ્છુ, ઉતાવડી, સાતુદડ, ડોન્ડી.

પર્વતો : ઓસમ, લોધિકાનો ડુંગર

ઉદ્યોગો : વનસ્પતિ ઘી, કાપડની મિલ, સાબુ, યંત્ર ઉદ્યોગ, ઔષધિ અને ઘડિયાળ, રસાયણો, ખાંડ, ગોળ, જરીકામ, રંગીન માટીકામ, ઘડિયાળ, સિરામિક્સ, ડિઝલ એન્જિન, સાડી-બાંધણી.

ખનિજ : ચૂનો, કોલસો, સિલિકા

હવાઈ મથક : રાજકોટ

પાકો : ડાંગર, બાજરી, મગફળી, કપાસ, શેરડી, જુવાર, ઘઉં, ડુંગળી.

જોવાલાયક સ્થળો : વોટ્સન મ્યુઝિયમ, લાલપરી તળાવ, આજીડેમ, વીરપુરનું જલારામ મંદિર, ગોંડલના નવલખા દરબાર ગઢ, નવા રણુજા, ઘેલા સોમનાથનું મંદિર, ગોંડલની ભૂવનેશ્વરી શક્તિપીઠ

(28) સાબરકાંઠા :

મુખ્ય મથક : હિંમતનગર

તાલુકા : 8, (1) હિંમતનગર (2) ખેડબ્રહ્મા (3) વડાલી (4) ઈડર (5) વિજયનગર (6) પ્રાંતિજ (7) તલોદ (8) પોશીના

વિસ્તાર : 7,259 ચો. કિમી.

વસતિ : 24,28,589

સાક્ષરતા : 75.79, શહેરી સાક્ષરતા : 85.24, ગ્રામીણ : 75.04

લિંગ પ્રમાણ : 952, વસતિ ગીચતા : 328

શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 903, શહેરી શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 853,

ગ્રામીણ શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 905

ગામડાંની સંખ્યા : 682

નદીઓ : સાબરમતી, હરણાવ, હાથમતી, ખારી, મેશ્વો.

પર્વતો : ઈડરનો ડુંગર

જોવાલાયક સ્થળો : હિંમતનગરનો રાજમહેલ અને કાજીવાવ, ઈડરિયો ગઢ, ખેડબ્રહ્માનું બ્રહ્માજી મંદિર તેમજ અંબાજી મંદિર, સપ્તેશ્વર, વિરેશ્વર, સારણેશ્વર.

મુખ્ય પાકો : બાજરી, ઘઉં, બટાકા, તુવર, કપાસ, તલ, જુવાર, મકાઈ, વરિયાળી, એરંડા, ફુલાવર, કોબીજ

મુખ્ય ઉદ્યોગો : ડેરી ઉદ્યોગ, ક્વોરી ઉદ્યોગ, ખરાદી કામ.

(29) સુરત :

મુખ્ય મથક : સુરત

તાલુકા : 10, (1) સુરત (2) ચોર્યાસી (3) ઓલપાડ (4) કામરેજ (5) માંગરોળ (6) માંડવી (7) ઉમરપાડા (8) બારડોલી (9) મહુવા (10) પલસાણા

વિસ્તાર : 4212 ચો. કિમી.

વસતિ : 60,81,322

લિંગ પ્રમાણ : 787, વસતિ ગીચતા : 1337

શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 835

સાક્ષરતા : 85.53

ગામડાં : 713

નદીઓ : તાપી, કીમ, મીંઢોલી

ઉદ્યોગો : સુતરાઉ કાપડ, હીરા ઉદ્યોગ, જરીકામ, આર્ટ સિલ્ક, ખાંડ, કાગળ, સિમેન્ટ પાઈપ, મીઠું, મત્સ્ય, પાવરલુમ, રેયોન, રાસાયણિક ખાતર.

ખનિજ : ચૂનો, કુદરતી વાયુ અને તેલ, લિગ્નાઈટ, લાઈમ સ્ટોન, બ્લેક ટ્રેપ

પાકો : ઘઉં, જુવાર, શેરડી, તુવર, કપાસ, ડાંગર, કઠોળ, કેરી અને અન્ય ફળો.

જોવાલાયક સ્થળો : સુરતમાં મુગલ સરાઇ, ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું દેરાસર અને નહેરુ બાગ તેમજ ડુમસનો દરિયા કિનારો, બારડોલી, કાકરાપાર બંધ, કામરેજ, હજીરા વિહારધામ.

બંદરો : હજીરા, મગદલ્લા.

(30) સુરેન્દ્રનગર :

મુખ્ય મથક : સુરેન્દ્રનગર

તાલુકા : 10, (1) વઢવાણ (2) લીંબડી (3) સાયલા (4) ચોટીલા (5) મૂળી (6) થાનગઢ (7) ધ્રાંગધ્રા (8) દસાડા (9) લખતર (10) ચૂડા

વિસ્તાર : 9271 ચો. કિમી.

વસતિ : 17,56,268

સાક્ષરતા : 72.13%

લિંગ પ્રમાણ : 930, વસતિ ગીચતા : 168

શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 896

ગામડાંની સંખ્યા : 587

નદીઓ : ગોદરા, ફલકુ, ભોગાવો (વઢવાણ), ભોગાવો (લીંબડી), ઉમઈ.

પર્વતો : ચોટીલો, થાંગા, માંડવ

પાક : કપાસ, બાજરી, ઘઉં, જુવાર, ઈસબગુલ, જીરૂ.

જોવાલાયક સ્થળો : ચોટીલાનું ચામુંડા મંદિર, ત્રિનેત્રેશ્વર મંદિર, થાનગઢ, વઢવાણનું રાણકદેવી મંદિર, દૂધરેજ મંદિર, સાયલા, ઘુડખર અભયારણ્ય

ખનીજ : ફાયર કલે, સિલિકા સેન્ડ, બ્લેક સ્ટોન, સેન્ડ સ્ટોન, ચૂનાનો પથ્થર

ઉદ્યોગો : સિરામિક, ચિનાઈ માટીનાં વાસણો, મશીનરી

(31) તાપી :

મુખ્ય મથક : વ્યારા

તાલુકા : 7, (1) વ્યારા (2) સોનગઢ (3) ઉચ્છલ (4) નિઝર (5) વાલોડ, (6) ડોલવણ, (7) કુકરમુંડા

વિસ્તાર : 3,445 ચો. કિમી.

વસતિ : 8,07,022

સાક્ષરતા : 68.26%

લિંગ પ્રમાણ : 1007, શહેરી લિંગ પ્રમાણ : 957

ગ્રામીણ લિંગ પ્રમાણ : 1009, વસતિગીચતા : 257

શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 953

શહેરી શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 904, ગ્રામીણ શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 948

ગામડાંની સંખ્યા : 488

નદીઓ : તાપી, પૂર્ણા

ડુંગર : સોનગઢનો ડુંગર

મુખ્ય પાકો : જુવાર, શેરડી, કઠોળ, કેરી અને અન્ય ફળો

ઉદ્યોગ : કાગળ, ખાંડ, ઈમારતી લાકડાં

(32) વડોદરા :

મુખ્ય મથક : વડોદરા

તાલુકા : 8,(1) વડોદરા (2) સાવલી (3) વાઘોડિયા (4) પાદરા (5) કરજણ (6) શિનોર (7) ડભોઈ (8) દેસર

વિસ્તાર : 7,549 ચો.કિમી.

વસતિ : 41,65,626

લિંગ પ્રમાણ : 934 વસતિ ગીચતા : 552

સાક્ષરતા : 78.92

શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 897

ગામડાંની સંખ્યા : 658

નદીઓ : વિશ્વામિત્રી, ઢાઢર, ઓરસંગ, હિરણ, મેણ, ભુખી, મેસરી, ભારજ, ગોમા

ઉદ્યોગો : કાપડ, રસાયણ, દવાઓ, કાચ, એન્જિનિયરીંગ,કપાસ, રાસાયણિક ખાતરો, મત્સ્ય, ડેરી ઉદ્યોગ, પેટ્રોકેમિકલ્સ

ખનિજ : ખનિજ તેલ, કોસ્ટીક સોડાખાર.

પાક : કપાસ, ડાંગર, જુવાર, મગફળી, ઘઉં, બાજરી

જોવાલાયક સ્થળો : મહેલોનું શહેર વડોદરા, કમાટી બાગ, આજવા સરોવર, ડભોઈનો કિલ્લો, કાયાવરોહણનું લકુલીશ મંદિર, દક્ષિણનું કાશી ચાંદોદ, નારેશ્વરનો રંગ અવધૂત આશ્રમ, કરનાળી.

(33) વલસાડ :

મુખ્ય મથક : વલસાડ

તાલુકા : 6 (1) વલસાડ (2) પારડી (3) ધરમપુર (4) ઉમરગામ (5) કપરાડા (6) વાપી

વિસ્તાર : 2,947 ચો. કિમી.

ગામડાંની સંખ્યા : 434

વસતિ : 17,05,678

લિંગ પ્રમાણ : 922, વસતિ ગીચતા : 567

શિશુ લિંગ પ્રમાણ : 925

સાક્ષરતા : 78.55%

નદીઓ : દમણ ગંગા,માન, કોલક, ઔરંગા, પાર.

ઉદ્યોગો : સિમેન્ટ, ચર્મ ઉદ્યોગ, કાગળ, રસાયણો, સુતરાઉ કાપડ, સ્ટેનલેસ, ખાંડ, સ્ટીલ, તેલની મિલ, નાના ઈજનેરી ઉદ્યોગો, ઈમારતી લાકડાં, ફાર્માસ્યુટિકલ

બંદરો : ઉમરગામ, વલસાડ,કોલક, મરોલી, ઉમરસાડી

મુખ્ય પાકો : ડાંગર, જુવાર, શેરડી, કેરી, ચીકુ, કઠોળ.

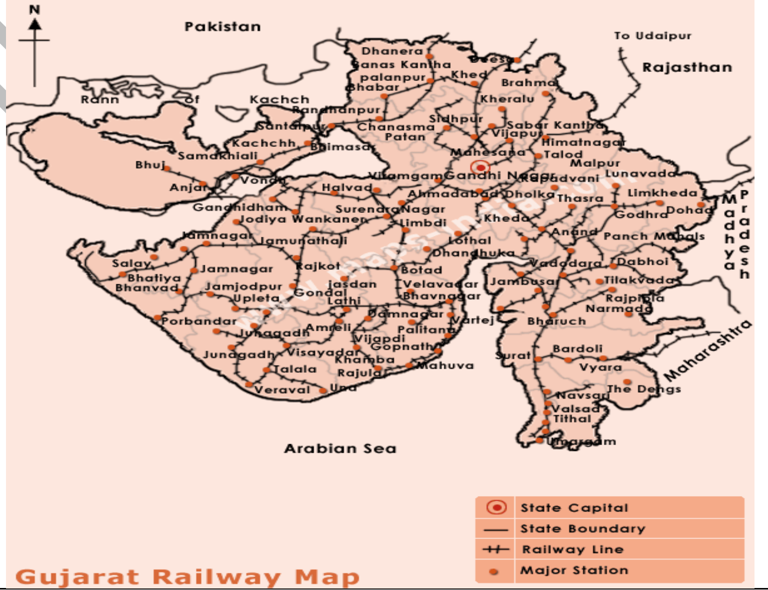
પર્વતો : વિલ્સન, સહ્યાદ્રિ પર્વતમાળા

જોવાલાયક સ્થળો : તીથલનો દરિયા કિનારો, વલસાડનું સાંઈબાબા મંદિર, ઉદવાડાની પારસી અગિયારી,

ગુજરાત : ભૂગોળ

* સ્થાન, સીમા અને વિસ્તાર *

સ્થાપના	ભારતના ભાષાવાર રાજ્યોની પુન:રચનાના કાર્યક્રમ હેઠળ 1 મે, 1960ના રોજ "બૃહદ મુંબઈ" રાજ્યમાંથી "ગુજરાત" રાજ્યની સ્થાપના થઈ.
સ્થાન	ભારત દેશના પશ્ચિમ ભાગમાં, અરબ સાગરના કિનારે.
અક્ષાંશ	20° 1' થી 24° 7' ઉત્તર અક્ષાંશ
રેખાંશ	68° 4' થી 74° 4' પૂર્વ રેખાંશ
કર્કવૃત્ત	રાજ્યના ઉત્તર ભાગમાંથી (પ્રાંતિજ અને હિંમતનગર વચ્ચેથી) પસાર થાય છે.
કટિબંધ	રાજ્યના દક્ષિણનો મોટા ભાગનો વિસ્તાર ઉષ્ણ કટિબંધમાં તથા ઉત્તરનો ભાગ સમશીતોષ્ણ કટિબંધમાં
ક્ષેત્રફળ	1,96,024 ચોરસ કિમી
ઉત્તર – દક્ષિણ લંબાઈ	590 કિમી
પૂર્વ – પશ્ચિમ પહોળાઈ	500 કિમી
સીમા	ઉત્તર સરહદે કચ્છનું મોટું રણ અને પાકિસ્તાન સાથેની આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદ, ઇશાન સરહદે રાજસ્થાન, પૂર્વ સરહદે મધ્ય પ્રદેશ, અગ્નિ અને દક્ષિણ સરહદે મહારાષ્ટ્ર અને પશ્ચિમ સરહદે અરબ સાગર
દરિયાઈ સીમા	1,600 કિમી

અખાત	પશ્ચિમે કોરીનાળ અને કચ્છનો અખાત તથા દક્ષિણે ખંભાતનો અખાત
મહાબંદર	કંડલા (મુક્ત વ્યાપારક્ષેત્ર)
નાના બંદરો	માંડવી, નવલખી, બેડી, ઓખા, પોરબંદર, વેરાવળ, ભાવનગર, સિક્કા, સલાયા, મગદલ્લા, વાડીનાર, પીપાવાવ, દહેજ અને મુંદ્રા
આંતરરાષ્ટ્રીય હવાઈ મથક	અમદાવાદ
અન્ય હવાઈ મથકો	રાજકોટ, ભુજ, જામનગર, ભાવનગર, વડોદરા, કેશોદ, પોરબંદર, સુરત, કંડલા
રેલવે માર્ગ	5,696 કિમી
સડક માર્ગ	72,165 કિમી
ઔદ્યોગિક વસાહતો	263

* ભૂપૃષ્ઠ *

- સીરીયામાંથી આવીને વસેલી 'ગુર્જર' જાતિના નામ પરથી આ પ્રદેશને 'ગુજરાત' નામ મળ્યું હશે એવું માનવામાં આવે છે.
- પ્રાચીન સમયમાં ગુજરાતના વિવિધ ભાગો નીચેનાં નામે ઓળખાતા હતા.
  - **આનર્ત** : તળગુજરાતનો ઉત્તરનો ભાગ
  - **લાટ** : હાલના ગુજરાતનો મધ્ય અને દક્ષિણનો ભાગ
  - **સુરાષ્ટ્ર** : હાલના સૌરાષ્ટ્રનો દ્વિપકલ્પીય ભાગ
- ભૂપૃષ્ઠની દૃષ્ટિએ ગુજરાતના ચાર વિભાગો છે.
  - ગુજરાતનો દરિયાકિનારો
  - ગુજરાતનો રણવિસ્તાર
  - ગુજરાતના મેદાનો
  - સૌરાષ્ટ્રનો ઉચ્ચપ્રદેશ
  - ગુજરાતનો ડુંગરાળ પ્રદેશો

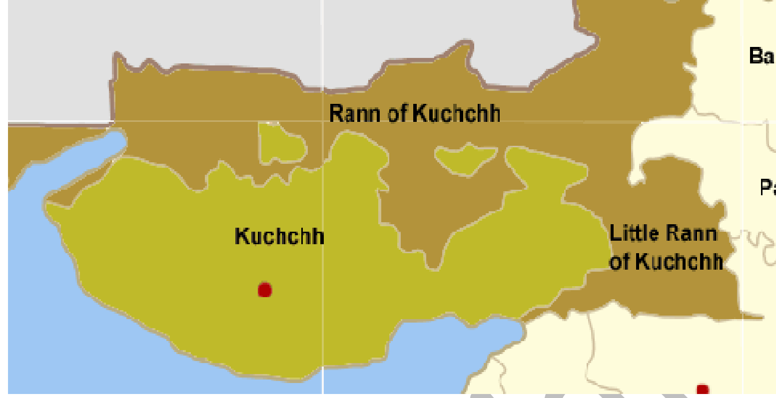
- **ગુજરાતનો દરિયાકિનારો**

- ભારત દેશના બધા રાજ્ય કરતાં ગુજરાતને સૌથી વધુ લાંબો દરિયાકિનારો મળ્યો છે. ભારતના કુલ દરિયાકિનારનો આશરે ત્રીજા ભાગનો દરિયા કિનારો ગુજરાત ધરાવે છે.
- દમણગંગા અને તાપી વચ્ચેનો દરિયાકિનારો ક્ષારીય કાદવકીચડનો બનેલો છે.
- '**સુવાલીની ટેકરીઓ**'ને નામ ઓળખાતો તાપીનો ઉત્તર કિનારો રેતાળ, ટેકરીઓનો બનેલો છે.
- તાપીથી ખંભાત સુધીનો દરિયાકિનારો ખાંચાખૂંચીવાળો છે.
- ખંભાતના અખાતમાં આલિયાબેટ અને પીરમ બેટ છે.
- ભાવનગર નજીક સુલતાનપુર અને જેગરી બેટ છે.
- દક્ષિણ સૌરાષ્ટ્રના કિનારે દીવ, સિયાલ અને સવાઈ બેટ છે.
- માણાવદરથી નવીબંદર સુધીનો ભાગ '**ઘેડ**' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- સૌરાષ્ટ્રના પશ્ચિમ કિનારે બેટ દ્વારિકા, નોરા બેટ અને ભેડા બેટ છે.

- બેટ દ્વારકાથી કચ્છના નાના રણ સુધીનો કિનારો ખાંચાખૂંચીવાળો અને ક્ષારીય કાદવકીચડવાળો છે.
- જામનગર નજીકનો પરવાળાના પીરોટન ટાપુ પ્રખ્યાત છે.
- કચ્છનો ૧૦ થી ૧૩ કિમી પહોળો પશ્ચિમ તથા દક્ષિણનો કિનારો કાદવકીચડવાળો છે. અહીં કેટલીક જગ્યાએ 'લગૂન' સરોવરની રચના થઇ છે.

- **ગુજરાતનો રણવિસ્તાર**

- કચ્છની ઉત્તરે મોટું રણ અને મધ્યમાં નાનું રણ છે, જેનું ક્ષેત્રફળ 27,200 ચોરસ કિમી છે.
- કચ્છના મોટો રણમાં પરછમ, ખદીર, બેલા અને ખાવડાના ઊંચા ભૂમિભાગો આવેલા છે.

- **ગુજરાતના મેદાનો**
  - **ઉત્તર ગુજરાતના મેદાન**
  - સાબરમતી અને બનાસ નદીઓએ કરેલા કાંપના નિક્ષેપણથી આ મેદાન બન્યા છે. આ મેદાન મહેસાણા, પાટણ, સાબરકાંઠ, અરાવલી અને બનાસકાંઠા જિલ્લામાં પથરાયેલા છે.
  - બનાસકાંઠા જિલ્લાની પશ્ચિમે આવેલો અર્ધ રણવિસ્તાર '**ગોઢા**' તરીકે ઓળખાય છે.

  - **મધ્ય ગુજરાતના મેદાન**
  - ઓરસંગ, ઢાઢર, વિશ્વામિત્રી, મહી, શેઢી, મહોર, વાત્રક અને સાબરમતી નદીએ કરેલા કાંપના નિક્ષેપણથી આ મેદાનો બન્યા છે.
  - આ મેદાનો વડોદરા, આણંદ, ખેડા, અરાવલી, મહીસાગર, ગાંધીનગર, અને અમદાવાદ જિલ્લાના વિસ્તારમાં પથરાયેલા છે.
  - વાત્રક અને મહી નદી વચ્ચેનો પ્રદેશ '**ચરોતર**' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
  - ચરોતરની વાયવ્યમાં અમદાવાદના મેદાન થલતેજ અને જોધપુરની રેતીની બનેલી ગોળ માથાવાળી ટેકરીઓ છે.
  - મધ્ય ગુજરાતનું મેદાન ફળદ્રુપ હોવાથી ખેતી માટે ઉત્તમ ગણાય છે.

  - **દક્ષિણ ગુજરાતના મેદાન**
  - દમણગંગા, પાર, ઔરંગા, અંબિકા, પૂર્ણા, મીંઢોળા, તાપી, કીમ અને નર્મદા નદીએ કરેલા કાંપના નિક્ષેપણથી આ મેદાન બન્યું છે.
  - આ મેદાન વલસાડ, નવસારી, સુરત, તાપી, નર્મદા અને ભરૂચ જિલ્લાના વિસ્તારમાં પથરાયેલું છે.
  - આ મેદાન '**પૂરના મેદાન**' તરીકે ઓળખાય છે.

- **સૌરાષ્ટ્રનો ઉચ્ચપ્રદેશ**

➢ આ ઉચ્ચપ્રદેશ બેલાસ્ટના અગ્નિકૃત ખડકનો બનેલો છે. આ ઉચ્ચપ્રદેશમાં ગિરનાર, ચોટીલો, બરડો, શત્રુંજય વગેરે ડુંગરો છે. ઉત્તરની માંડવની ટેકરીઓ અને દક્ષિણની ગીરની ટેકરીઓ મધ્યમાં આવેલા સાંકડા, ઊંચા વિસ્તાર દ્વારા જોડાયેલી છે.

- **ગુજરાતના ડુંગરાળ પ્રદેશો**

  - **તળગુજરાતના ડુંગરાળ પ્રદેશો**

➢ દાંતા અને પાલનપુર નજીકની ટેકરીઓ '**જેસોરની ટેકરીઓ**' તરીકે ઓળખાય છે.

➢ ખેડબ્રહ્મા, ઇડર અને શામળાજી નજીકની ટેકરીઓ '**આરાસુરની ટેકરીઓ**' તરીકે ઓળખાય છે.

➢ મધ્ય ગુજરાતમાં પાવાગઢ અને રતનમહાલની ટેકરીઓ છે.

➢ પાવાગઢ 936.2 મીટર ઊંચો છે.

➢ નર્મદાની દક્ષિણે રાજપીપળાની ટેકરીઓ છે.

➢ તાપીની દક્ષિણે સાતમાળા (સહ્યાદ્રિ) પર્વતોનો ભાગરૂપ આવેલી ટેકરીઓ છે.

➢ ડાંગ જિલ્લાનું સાપુતારા (960 મીટર) ગુજરાતનું એકમાત્ર ગિરિમથક છે.

➢ વલસાડ જિલ્લામાં પારનેરાની ટેકરીઓ આવેલી છે.

  - **કચ્છનો ડુંગરાળ પ્રદેશ**

➢ કચ્છમાં ઉત્તર ધાર, મધ્ય ધાર અને દક્ષિણ ધાર એમ ત્રણ હારમાળાઓ આવેલી છે.

➢ ઉત્તર ધારમાં કાળો (437.08 મીટર), ગારો, ખડિયો વગેરે ડુંગર છે.

➢ મધ્ય ધાર લખપતથી વાગડ વચ્ચે આવેલી છે. આ હારમાળામાં ધીણોધર (388 મીટર), ભૂજિયો, લિલીયો વગેરે ડુંગરો છે.

➢ દક્ષિણમાં ધાર પાંધ્રો તેમજ માતાના મઢથી શરૂ થઈ પૂર્વમાં અંજાર સુધી ફેલાયેલી છે. એમાં ઉમિયા (274 મીટર) અને ઝુરા (316 મીટર) ડુંગરો આવેલા છે. ભુજની વાયવ્યે વરાર (349 મીટર) ડુંગર છે.

➢ કચ્છમાં સમુદ્રકિનારાની નજીકનાં મેદાનો '**કંઠીના મેદાન**' તરીકે ઓળખાય છે.

  - **સૌરાષ્ટ્રનો ડુંગરાળ પ્રદેશ**

➢ ઉત્તરની માંડવની ટેકરીઓમાં ઊંચામાં ઊંચું શિખર ચોટીલા (340 મીટર) છે.

➢ દક્ષિણની ગીરની ટેકરીઓમાં સરકલા (643 મીટર) સૌથી ઊંચી ટેકરી છે.

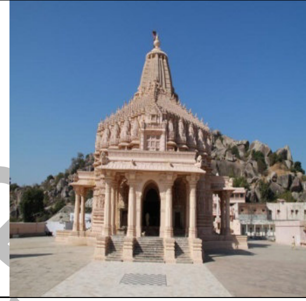
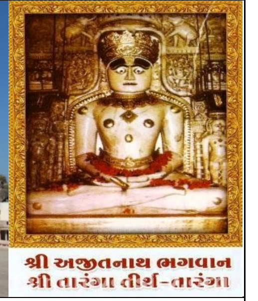
➢ જુનાગઢ પાસેનો ગિરનાર (1153.2 મીટર) ગુજરાતનો સૌથી ઊંચો પર્વત છે. તેનું શિખર ગોરખનાથ (1117 મીટર) ગુજરાતનું સૌથી ઊંચું શિખર છે.

➢ પાલીતાણા નજીક શેત્રુંજય (498 મીટર), ભાવનગરની ઉત્તરમાં ખોખરા તથા તળાજાના ડુંગરો, પોરબંદર નજીક બરોડ, મહુવાની ઉત્તરે લોંગડી વગેરે સૌરાષ્ટ્રના અગત્યના ડુંગરો છે.

➢ સૌરાષ્ટ્રમાં શેત્રુંજી અને ભાદર નદીનાં મેદાનો, ઘોઘનું મેદાન અને મોરબીનાં મેદાનો અગ્નિકૃત ખડકોમાંથી છુટા પડેલા કાંપના નિક્ષેપણથી બનેલા છે.

ગુજરાતના પર્વત અને શિખરો

ગિરનાર (જિ. જૂનાગઢ)	ઉંચાઈ – 1147 મીટર, ગુજરાતનો સૌથી ઉચો પર્વત છે. તેનું પ્રાચીન નામ ઉજ્જ્યંત કે રૈવતક કે રૈવતગિરિ છે. તેને પાંચ શિખર છે. • ગોરખનાથ • દત્તાત્રેય • કાળકાનું શિખર • દાતારની ટૂંક • અંબામાતા
ગીરની ટેકરીઓ (જિ. અમરેલી, ગીરસોમનાથ અને જૂનાગઢ)	તેમા સરકલા, ઉંચાઈ – 643 મીટર સૌથી ઉંચી છે. ગીરની ટેકરીઓ, જૂનાગઢ જીલ્લામાં પણ વિસ્તરેલી છે.
શત્રુંજય (જિ. ભાવનગર)	ઉંચાઈ – 498 મીટર છે.
રાજપીપળાની ટેકરીઓ (જિ. નર્મદા)	નર્મદા જીલ્લામાં પથરાયેલી છે.
આરાસુર (જિ. બનાસકાંઠા)	અંબા માતા બિરાજમાન છે.
રતનમહાલ (જિ. દાહોદ)	લીમખેડા તાલુકામાં આવેલ છે.
પાવાગઢ (જિ. પંચમહાલ)	ઉંચાઈ – 1067 મીટર છે. તેના પર મહાકાળી માતાનું મંદિર આવેલું છે.
સાપુતારા (જિ. ડાંગ)	ઉંચાઈ – 976 મીટર, ગુજરાતનું એકમાત્ર ગિરિમથક આવેલું છે.

ઓસમ (જિ. રાજકોટ)	તે રાજકોટ જીલ્લામાં આવેલો છે.
સતિયાદેવ (જિ. જામનગર)	તે જામનગર જીલ્લામાં આવેલ છે.
શિહોર (જિ. ભાવનગર)	શિહોરી માતાનું પ્રખ્યાત મંદિર આવેલું છે.
બરડો (જિ. પોરબંદર)	ઉંચાઈ – 637 મીટર છે.
ચોટીલો (જિ. સુરેન્દ્રનગર)	ઉંચાઈ – 365 મીટર છે. તેના પર ચામુંડા માતાનું ભવ્ય મંદિર આવેલ છે.
ઈડર (જિ. સાબરકાંઠા)	ઉંચાઈ – 243 મીટર છે.
વિલ્સન (જિ. વલસાડ)	વલસાડ જીલ્લામાં આવેલ છે.
તારંગા (જિ. મહેસાણા)	ઉંચાઈ 365 મીટર છે. તેના પર અજિતનાથનું જૈન દેરાસર આવેલું છે.
કચ્છના જીલ્લાના ડુંગરો	કાળો (437) સૌથી મોટો ડુંગર છે. ખાવાળો, લીલીયો, ધીણોધર, ભૂજિયો, ઝુરા, વરાર, ગારો, ખડિયો, ઉમિયા, ધબાવો, માંડવી, ખાત્રોડ વગેરે ડુંગરો આવેલા છે.

* આબોહવા *

- ગુજરાત મોસમી અબોહવાવાળો પ્રદેશ છે.
- રાજ્યના ઉત્તર ભાગમાંથી કર્કવૃત્ત પસાર થાય છે.
- અહીં કચ્છ, પાટણ અને બનાસકાંઠા જિલ્લામાં રણપ્રદેશો છે.
- ગુજરાતના વિશિષ્ટ આકારને લીધે આબોહવામાં વૈવિધ્ય છે.
- દરિયાકિનારાના પ્રદેશોમાં દરિયાઈ આબોહવા અનુભવાય છે.
- ઋતુઓ:
  - **શિયાળો**

- ડિસેમ્બરથી ફેબ્રુઆરી માસ દરમિયાન ગુજતરમાં તાપમાન નીચું રહે છે.
- જાન્યુઆરી મહિનો સૌથી ઠંડો હોય છે.
- દરિયાની લહેરોના પરિણામે દક્ષિણ ગુજરાતમાં તાપમાન ખૂબ નીચું જતું નથી.
- હિમાલયમાં હિમવર્ષા થવાથી સમગ્ર ગુજરાતમાં ખુબજ ઠંડીનો અનુભવ થાય છે.
- ક્યારેક હિમ પણ પડે છે. ક્યારેક શિયાળામાં થોડો વરસાદ પણ પડે છે, જેને '**માવઠું**' કહે છે.
- ગુજરાતનો શિયાળો આરોગ્યપ્રદ અને ખુશનુમા છે.

- **ઉનાળો**

- માર્ચથી મે માસ દરમિયાન ગુજરાતમાં તાપમાન ઊંચું રહે છે.
- મે મહિનો સૌથી ગરમ હોય છે.
- દરિયાકિનારાના પ્રદેશમાં ઉનાળો ઓછો ગરમ રહે છે.
- ઉત્તર ગુજરાતમાં ક્યારેક '**લૂ**'ની પરિસ્થિતિ પણ અનુભવાય છે.
- ગુજરાતનો ઉનાળો ગરમ અને સુકો છે.

- **ચોમાસું**

- જૂનથી સપ્ટેમ્બરનો મહિનાનો સમયગાળો 'ચોમાસાની ઋતુ' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- ગુજરાતમાં વધારે વરસાદ જુલાઈ અને ઓગસ્ટમાં પડે છે.
- ચોમાસાની ઋતુ દરમિયાન અરબ સાગર પરથી આવતા વીંટોળીયા ભારે નુકસાન કરે છે.
- ગુજરાતમાં મોસમી પવનો દ્વારા મળતો વરસાદ ઘણી અનિયમિતતાઓ અને અનિશ્ચિતતાઓ ધરાવતો હોવાથી કેટલીક વાર અતિવૃષ્ટિ અથવા અનાવૃષ્ટિ પરિસ્થિતિ સર્જાય છે. કોઈક વાર સતત સાતથી દસ દિવસ સુધી વરસાદ પડે છે, જેને '**હેલી**' કહે છે.

- **પાછા ફરતા મોસમી પવનોની ઋતુ**

- ઓક્ટોબર-નવેમ્બર મહિનાના સમયગાળાને '**ઋતુ પરિવર્તનનો ગાળો**' છે.
- ઓક્ટોબરની ગરમી લોકોના સ્વાસ્થ્ય પર વિપરીત અસર કરે છે.
- નવેમ્બરના છેલ્લા સપ્તાહમાં ઠંડીનો અનુભવ થાય છે.

- **ગુજરાતમાં વરસાદનું પ્રમાણ અને તેનું વિસ્તરણ**

  - **100 સેમીથી વધુ :**
    - વલસાડ, ડાંગ, નવસારી, સુરત, તાપી, છોટો ઉદેપુર, ભરૂચ, નર્મદા અને વડોદરા જિલ્લાનો પૂર્વનો વિસ્તાર

  - **80થી 100 સેમી સુધી :**
    - ભરૂચ અને વડોદરા જિલ્લાનો પશ્ચિમનો વિસ્તાર, દાહોદ, પંચમહાલ, આણંદ, મહીસાગર, અરાવલી, ગાંધીનગર, ખેડા અને સાબરકાંઠા જિલ્લાનો વિસ્તાર

  - **40થી 80 સેમી સુધી :**
    - અમદાવાદ, ગાંધીનગર, મહેસાણા, પાટણ, બનાસકાંઠા અને સૌરાષ્ટ્રના તમામ જિલ્લાઓ.

  - **40 સેમીથી ઓછો :**
    - બનાસકાંઠા અને પાટણ જિલ્લાનો પશ્ચિમ વિસ્તાર અને સમગ્ર કચ્છ જિલ્લો.

* ગુજરાતની નદીઓ અને સરોવરો *

- **દક્ષિણ ગુજરાતની નદીઓ**
  - **નર્મદા**
    - મધ્ય પ્રદેશના મૈકલ પર્વતમાળાના અમરકંટક (1,066 મીટર)માંથી નીકળી ભરૂચથી 24 કિમી દૂર ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેની કુલ લંબાઈ 1312 કિમી છે, ગુજરાતમાં તેની લંબાઈ 160 કિમી છે. તેનો કુલ સ્ત્રાવવિસ્તાર 98,796 ચોરસ કિમી છે. **નર્મદા હાંફેશ્વર પાસે ગુજરાતના મેદાનમાં પ્રવેશ છે.** ત્યાં તેને ઓરસંગ અને કરજણ નદી મળે છે. શુક્લતીર્થ અને ભરૂચની વચ્ચે તેને અમરાવતી અને ભૂખી નદી મળે છે. નર્મદાના વહનમાર્ગમાં શુક્લતીર્થ નજીક કબીરવડ અને મુખ નજીક આલિયાબેટ મહત્વના બેટ છે. નર્મદાના કિનારે ચાંદોદ, કરનાળી, માલસર, નારેશ્વર અને શુક્લતીર્થ પ્રસિદ્ધ તીર્થસ્થળો છે. દરિયાની ભરતીની અસર નદીમાં 40 કિમી સુધી રહે છે અને 104 કિમી સુધી વહાણવટા માટે ઉપયોગી છે. આ નદી પર નવાગામ પાસે 'સરદાર સરોવર યોજના' સાકાર થઈ છે.

○ **તાપી**

➢ મધ્ય પ્રદેશના મહાદેવની ટેકરીઓમાં બેતુબ પાસેથી નીકળી સુરત પાસે અરબ સાગરને મળે છે. તેની કુલ લંબાઈ 720 કિમી છે. ગુજરાતમાં તેની લંબાઈ 144 કિમી છે. **તાપી 'હરણફાળ' નામના સ્થળેથી ગુજરાતમાં પ્રવેશે છે.** તાપી નદી ઉપર 'ઉકાઈ' અને 'કાકરાપાર' યોજના છે. દરિયાની ભરતીની અસર નદીમાં 45 કિમી સુધી રહે છે અને 110 કિમી સુધી વહાણવટા માટે ઉપયોગી છે.

○ **પૂર્ણા**

➢ પીંપલનેરના ડુંગરમાંથી નીકળી અરબ સાગરને મળે છે. તેની લંબાઈ 80 કિમી છે. નવસારી પાસે તે બે ફાંટમાં વહેંચાઈ જાય છે.

○ અંબિકા

➢ વાંસદાની ટેકરીઓમાંથી નીકળી પૂર્ણાથી 24 કિમી દૂર અરબ સાગરને મળે છે. તેની લંબાઈ 64 કિમી છે.

○ **ઔરંગા**

➢ ધરમપુરમાં ડુંગરમાંથી નીકળી અંબિકાથી 13 કિમી દૂર અરબ સાગરને મળે છે. વલસાડ શહેર ઔરંગા નદી પર આવેલું છે.

○ **પાર**

➢ ઔરંગાથી દક્ષિણે 10 કિમી દૂર અરબ સાગરને મળે છે. તેની લંબાઈ 80 કિમી છે.

○ **કોલક**

➢ દમણને પારડીથી અલગ પડે છે. દરિયાની ભરતીની અસર 13 કિમી સુધી રહે છે. નદીના પટમાંથી કાલુ માછલી મળે છે.

○ **દમણગંગા**

➢ ગુજરાતની દક્ષિણ સરહદે આવેલી છે. ચોમાસામાં એમાં ઘોડાપૂર આવે છે. દરિયાની અસર 13 કિમી સુધી રહે છે.

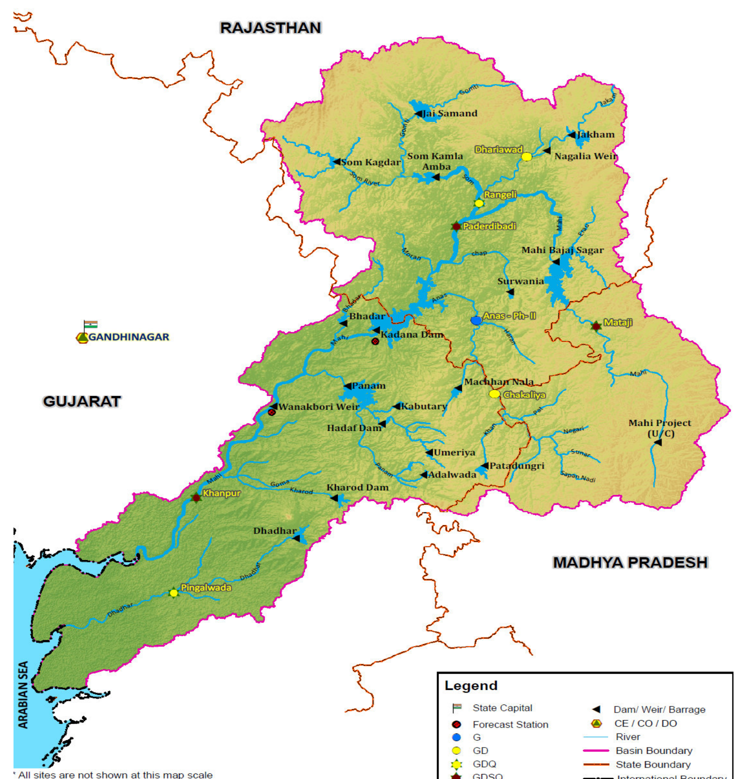
- **મધ્ય ગુજરાતની નદીઓ**
  - **સાબરમતી**

➢ ઉદયપુર નજીકના ઢેબર સરોવર પાસેથી નીકળી વૌઠાથી આગળ ખંભાતના અખાતને મળે છે. તે બનાસકાંઠા, સાબરકાંઠા, મહેસાણા, ગાંધીનગર, અરાવલી, અમદાવાદ, ખેડા અને આણંદ જિલ્લામાં થઈને વહે છે. તેની લંબાઈ 321 કિમી છે. તેને ખારી, વાત્રક, માઝમ, ભોગાવો, મેશ્વો, સૂકભાદર, શેઢી, હાથમતી, અને અંધલી નદીઓ મળે છે. અમદાવાદ જિલ્લાના વૌઠા પાસે સાત નદીઓનો સંગમ થતો હવાનું મનાય છે.

➢ **મહી**

મધ્ય પ્રદેશના અંઝેરા પાસેથી નીકળી રાજસ્થાનના વાંસવાડા જિલ્લામાં થઈ ગુજરાતમાં પ્રવેશે છે અને ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેની કુલ લંબાઈ 500 કિમી છે. ગુજરાતમાં તેની લંબાઈ 180 કિમી છે. મહી નદીને અનાસ, પાનસ, મીસરી અને ગળતી નદીઓ મળે છે. દરિયાની ભરતીના કારણે 70 કિમીના પ્રવાહમાં નદીનો પટ વિશાળ બન્યો છે. વહેરા ખાડી પાસે નદીપટ 1 કિમી પહોળો છે. આથી તે 'મહીસાગર' તરીકે ઓળખાય છે. આ નદી પર 'વણાકબોરી' અને 'કડાણા' યોજના છે.

- ઉત્તર ગુજરાતની નદીઓ
  - બનાસ

➢ રાજસ્થાનના શિરોહી જિલ્લાના સિરણવાના પહાડમાંથી નીકળી બનાસકાંઠા, પાટણ અને કચ્છ જિલ્લામાંથી વહી કચ્છના રણમાં સમાઈ જાય છે.

  - સરસ્વતી

➢ દાંતા તાલુકાના ચોરીના ડુંગરમાંથી નીકળી સિદ્ધપુર, પાટણ અને કચ્છ જિલ્લામાંથી વહી કચ્છના રણમાં સમાઈ જાય છે.

  - રૂપેણ

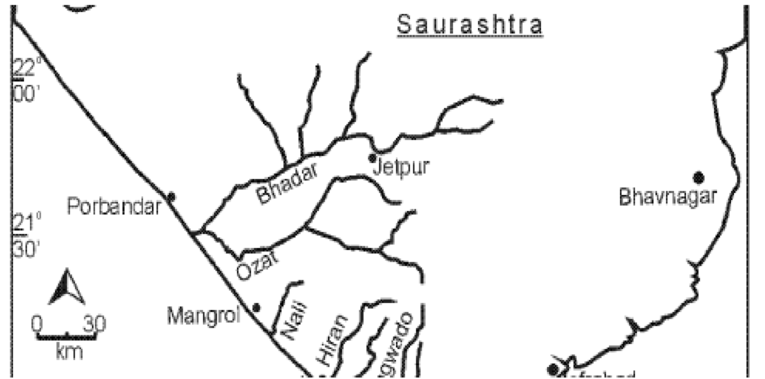
➢ બનાસકાંઠા, મહેસાણા, પાટણ અને કચ્છ જિલ્લામાંથી વહી કચ્છના રણમાં સમાઈ જાય છે.

- સૌરાષ્ટ્રની નદીઓ

સૌરાષ્ટ્રની નદીઓ મધ્યના ડુંગરાળ પ્રદેશમાંથી નીકળી ચારેય બાજુ ત્રિજ્યાકાર વહે છે.

  - ભાદર

➢ આ નદી જસદણથી ઉત્તરે આવેલા આણંદપરના ઉચ્ચપ્રદેશમાંથી નીકળી નવીબંદર પાસે અરબ સાગરને મળે છે. તેની લંબાઈ 194 કિમી છે. કરનળ, વાંસાવડી, ગોંડળી, ઉતાવળી, ફોફળ, મોજવેણુ, મીણસર અને ઓઝત નદીઓ તેને મળે છે. આ નદી પર જસદણ, આટકોટ, નવાગઢ, ધોરાજી, ઉપલેટા, ગણોદ અને નવીબંદર શહેરો આવેલાં છે. જેતપુર નજીક લીલાખા અને નવાગામ પાસે ભાદર બંધ બંધાયો છે.

  - શેત્રુંજી

➢ ગીરની ધુંડી ટેકરીમાંથી નીકળી સુલતાનપુર પાસે ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેની લંબાઈ 173 કિમી છે. તેને ગાગડિયા નદી મળે છે. ધારી નજીક ખોડીયાર માતાના સ્થાનક પાસે અને પાલિતાણા નજીક રાજસ્થળી પાસે બંધો બંધાયા છે.

- **વઢવાણ ભોગાવો**
  - આ નદી ચોટીલા તાલુકાના નવાગામ પાસેના ડુંગરમાંથી નીકળી ચોટીલા, સાયલા, મૂળી અને વઢવાણ પાસેથી પસાર થઈ નળ સરોવરને મળે છે. તેની લંબાઈ 101 કિમી છે. આ નદી પર ગૌતમગઢ પાસે 'નાયકા' અને સુરેન્દ્રનગર પાસ 'ધોળીધજા' નામના બંધ છે.

- **લીંબડી ભોગાવો**
  - ચોટીલા તાલુકાના ભીમોરાના ડુંગરમાંથી આ નદી નીકળે છે. તેની લંબાઈ 113 કિમી છે. સાયલા તાલુકાના થોરિયાળી ગામ પાસે આ નદી પર બંધ બંધાય છે.

- **મચ્છુ**
  - આ નદી ચોટીલા તાલુકાના આણંદપુર-ભાડલા ગામ પાસેથી નીકળી વાંકાનેર અને મોરબી શહેર પાસેથી પસાર થઈ માળિયા (મિયાણા) પાસે કચ્છના નાના રણમાં સમાઈ જાય છે. તેની લંબાઈ 113 કિમી છે.

- **સૂકભાદર**
  - ચોટીલા પાસેના ડુંગરમાંથી નીકળી ધંધુકા પાસે થઈ ધોલેરા નજીક ખંભાતના અખાતને મળે છે.

- **ઘેલો**
  - આ નદી ફૂલઝર નજીકના ઉચ્ચપ્રદેશમાંથી નીકળી ઘેલા સોમનાથ, ગઢડા, અડતાળા, નવાગામ અને વલભીપુર થઈ ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેની લંબાઈ 90 કિમી છે.

- **કાળુભાર**
  - સમઢિયાળા નજીક રાયપુરના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતમાં ભાવનગરની ખાડીને મળે છે. તેની લંબાઈ 95 કિમી છે.

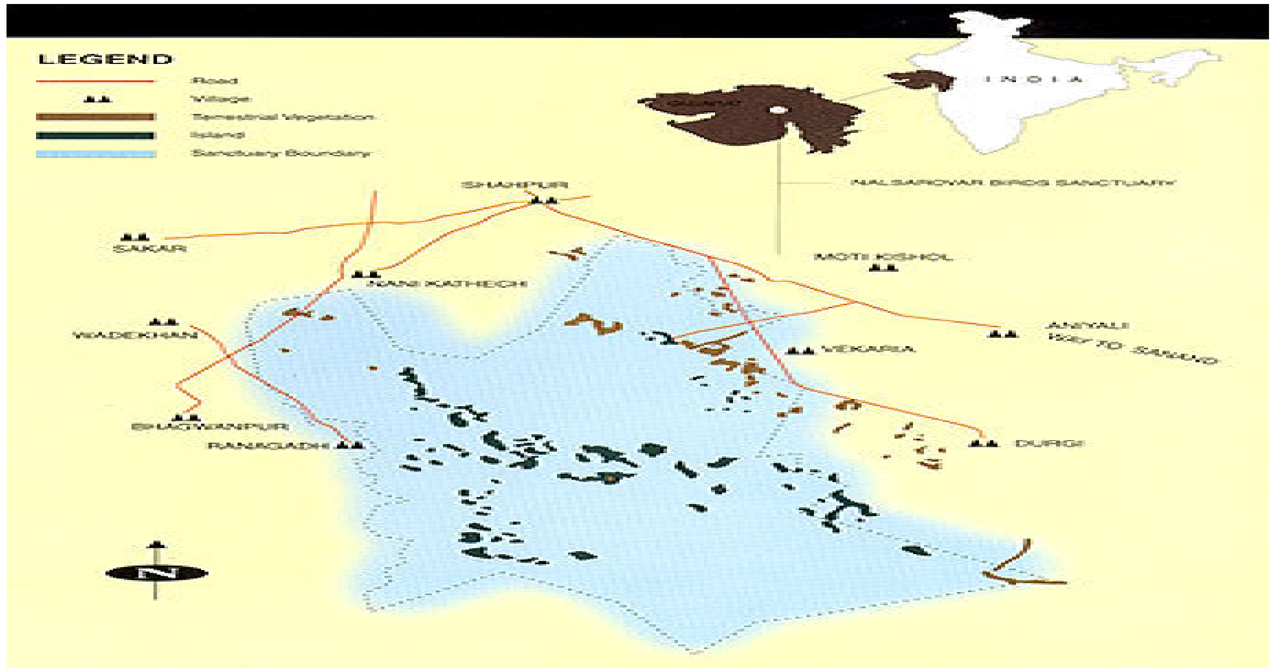
- **આ ઉપરાંત રંઘોળી, માલણ, ઘાતરવડી, રાવળ, મછુંદ્રી, શિંગવડો, હિરણ, સની, સાસોઈ, નાગમતી, ઊંડા, બ્રાહ્મણી અને ફાલ્કુ નાની નદીઓ છે.**

- **કચ્છની નદીઓ**

મિતિ, નૈયરા, ખારી, ભૂખી, કનકાવતી અને રુકમાવતી મુખ્ય નદીઓ છે. આ નદીઓ દક્ષિણ તરફ વહી કચ્છના અખાતને મળે છે. ચોમાસા સિવાય આ નદીઓ સૂકી રહે છે.

- **નળ સરોવર**

- નળ સરોવર કચ્છના નાના રણ અને ખંભાતના અખાતને જોડતી નીચી ભૂમિના પ્રદેશમાં આવેલું છે. નળ સરોવરની લંબાઈ 32 કિમી અને પહોળાઈ 6.5 કિમી છે. તેનું ક્ષેત્રફળ 120.82 ચોરસ કિમી છે. તેની ઊંડાઈ 5 થી 8 મીટર છે. તેનું પાણી ચોમાસામાં મીઠું હોય છે, પરંતુ તળિયાના ક્ષારને લીધે તરત જ ખારું થઈ જાય છે. નળ સરોવરમાં નાના નાના ટાપુઓ આવેલા છે. તેમાં પાનવડ સૌથી મોટો ટાપુ છે. અહીં શિયાળામાં દુનિયાના દૂર દૂરના પ્રદેશોમાંથી જાતજાતનાં અનેક પક્ષીઓ આવે છે. આ પક્ષીઓને જોવા તથા સહેલગાહ માણવા પ્રવાસીઓ અહીં આવે છે. નળ સરોવરના વિસ્તારને અભયારણ્ય તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો છે.

* નદી કિનારે વસેલા શહેરો *

નદીનું નામ	શહેરનું નામ
કાળુભાર	સમઢીયાળા (ગંગાસતી પાનબાઈ), ઉમરાળા
ઘેલો	ઘેલા સોમનાથ, ગઢડા, વલ્લભીપુર
હાથમતી	હિંમતનગર
ઓઝત	નવી બંદર
નર્મદા	ભરૂચ, ચાંદોદ, કરનાળી, શુક્લતીર્થ
પૂર્ણા	નવસારી, મહુવા, જલાલપોર
વિશ્વામિત્રી	વડોદરા
ગોમતી	દ્વારકા
પુષ્પાવતી	મીરાં દાતાર, મોઢેરા
ભોગાવો	વઢવાણ, સુરેન્દ્રનગર
દમણગંગા	સેલવાસ
ભાદર	જસદણ, ઉપલેટા, જેતપુર, ધોરાજી
ઔરંગા	વલસાડ
કોલક	ઉદવાડા
વાત્રક	મહેમદાવાદ, ખેડા
મચ્છુ	વાંકાનેર, માળિયા, મોરબી
ફોફળ	જામકંડોરણા
શીંગવાડો	કોડીનાર
તાપી	સુરત, નિઝર, માંડવી
માલણ	મહુવા
પાર	પારડી

ગોંડલી	ગોંડલ
ગોમતી	ડાકોર
આજી	રાજકોટ
કનકાવતી	માંડવી
હિરણ, કપિલા	સોમનાથ
ગોદર	ધ્રાંગધ્રા
મેશ્વો	શામળાજી
સુખભાદર	રાણપુર, ધંધુકા
માજમ	મોડાસા
સાબરમતી	ગાંધીનગર, અમદાવાદ, મહુડી
અમરાવતી	વાલિયા
સરસ્વતી	સિદ્ધપુર, પાટણ, દાંતા, સોમનાથ
હરણાવ	ખેડબ્રહ્મા
મેણ	કવાંટ
મહાર	કપડવણજ
બનાસ	ડીસા

* ગુજરાતની મુખ્ય સિંચાઈ યોજના *

- **કાકરાપાર અને ઉકાઈ યોજના**

➢ તાપી નદી ઉપર સુરત પાસે કાકરાપાર ગામ નજીક 621 મીટર લાંબો અને 14 મીટર ઊંચો તથા સુરતથી 175 કિમી ઉપરવાસમાં ઉકાઈ પાસે 7921 મીટર લાંબો અને 69 મીટર ઊંચો બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે.

➢ આ યોજનાથી 2.13 લાખ હેક્ટર જનીનને સિંચાઈનો લાભ મળે છે. અને 300 મેગાવોટ જળવિદ્યુત ઉત્પન્ન થાય છે.

- **વણાકબોરી અને કડાણા યોજના**

➢ મહી નદી ઉપર મહીસાગર જિલ્લાના વણાકબોરી ગામ નજીક 796 મીટર લાંબો અને 21 મીટર ઊંચો તથા કડાણા ગામ નજીક 1430 મીટર લાંબો અને 58 મીટર ઊંચો બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે. આ યોજનાથી 1.86 લાખ હેક્ટર જનીનને સિંચાઈનો લાભ મળે છે અને 240 મેગાવોટ જળવિદ્યુત ઉત્પન્ન થાય છે.

- **ધરોઈ યોજના**

- સાબરમતી નદી ઉપર મહેસાણા જિલ્લાના ખેરાલુ તાલુકાના ધરોઈ ગામ નજીક 1211 મીટર લાંબો-પાકો તથા 5028 મીટર લાંબો-કાચો બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે. આ બંધની ઊંચાઈ 44 મીટર છે. આ યોજનાથી 82,700 હેક્ટર જમીનને સિંચાઈનો લાભ મળે છે.
- સાબરમતી નદી ઉપર અમદાવાદના વાસણા ગામ પાસે 583 મીટરની લંબાઈનો એક આડબંધ બાંધવામાં આવ્યો છે.

- **દાંતીવાડા યોજના**

- બનાસ નદી ઉપર બનાસકાંઠા જિલ્લામાં દાંતીવાડા ગામ પાસે 325 મીટર લાંબો બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે. આ યોજનાથી 59,895 હેક્ટર જનીનને સિંચાઈનો લાભ મળે છે.

- **શેત્રુંજી યોજના**

- શેત્રુંજી નદી ઉપર ભાવનગર જિલ્લાના રાજસ્થળી ગામ પાસે 770 મીટર લાંબો-પાકો બંધ અને 2918 મીટર લાંબો-કાચો બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે. આ બંધની ઊંચાઈ 31 મીટર છે. આ યોજનાથી 57060 હેક્ટર જમીનને સિંચાઈનો લાભ મળે છે.

- **નર્મદા યોજના**

➢ નર્મદા નદી ઉપર નવાગામથી 5.6 કિલોમીટર ઉપરવાસમાં આ બંધ બાંધવામાં આવ્યો છે. 1210.02 મીટરની લંબાઈવાળા આ બંધનું 121.92 મીટર સુધીનું બાંધકામ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું છે. આ બંધથી રચાયેલા સરોવરનું નામ '**સરદાર સરોવર**' રાખવામાં આવ્યું છે. આ સરોવરની લંબાઈ આશરે 205 કિમી અને પહોળાઈ 16 કિમી છે. આ યોજનાની મુખ્ય નહેર 485 કિમી લાંબી, 78 મીટર પહોળી અને 16 મીટર ઊંડી છે. આ મુખ્ય નહેરમાંથી 2585 કિમી લાંબી શાખા નહેર, 5112 કિમી લાંબી વિશાખા નહેર, 18413 કિમી લાંબી પ્રશાખા નહેર અને 48058 કિમી લાંબી પ્ર-પ્રશાખા નહેર તૈયાર કરવામાં આવી છે. આ નહેર પર 1500 કિમી લાંબી ડિસ્ટીબ્યુટરી છે. આ યોજનાથી 1450 મેગાવોટ જળઊર્જાની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ યોજનાથી ગુજરાતમાં 18 લાખ હેક્ટર અને રાજસ્થાનમાં 2.5 લાખ હેક્ટર જમીનને સિંચાઈનો લાભ મળે છે. તથા ગુજરાતની 2 કરોડ અને રાજસ્થાનની 15 લાખની વસ્તીને પીવાના પાણીની સુવિધા પ્રાપ્ત થાય છે. આ યોજનાનું 66,000 કિમીનું સિંચાઈ નેટવર્ક પૂર્ણ થયું છે. નર્મદાબંધ સ્થળ રમણીય પર્યટક સ્થળ તરીકે વિકાસ પામ્યું છે. આ યોજના ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્ય પ્રદેશ અને રાજસ્થાન રાજ્ય માટે લાભરૂપ છે.

* ગુજરાતમાં મુખ્ય સિંચાઈ યોજના *

બંધનું સ્થળ	નદી	જિલ્લો	સિંચાઇ (હેક્ટર)	જળસંચય મહત્તમ લેવલ (મીટરમાં)	સંગ્રહ શક્તિ (મિલિયન ઘનમીટરમાં)	મુખ્ય નહેરની લંબાઈ (કિલોમીટરમાં)	ફોટો
નવાગામ	નર્મદા	નર્મદા	20,80,000	141.05	11,102.57	724.50	
કડાણા	મહી	મહીસાગર	89,000	129.09	1,472.64	67.62	
ઉકાઈ	તાપી	તાપી	1,58,000	106.95	7,080.00	194.81	

પાનમ	પાનમ	મહીસાગર	20,400	129.58	698.91	24.15	
દમણગંગા	દમણગંગા	વલસાડ	18,720	81.22	502.06	32.20	
ભાદર	ભાદર	રાજકોટ	57,530	119.04	199.09	126.06	
ધરોઈ	સાબરમતી	મહેસાણા	82,700	192.82	778.40	5.67	
સુખી	સુખી	છોટા ઉદેપુર	10,300	150.35	167.17	16.10	
શેત્રુંજી	શેત્રુંજી	ભાવનગર	57,060	56.42	327.29	247.94	
હાથમતી	હાથમતી	સાબરકાંઠા	51,667	183.33	149.05	16.74	
કરઝણ	કરઝણ	ભરૂચ	20,000	117.18	581.07	64.40	
વાત્રક	વાત્રક	અરાવલી	9,550	138.57	154.91	24.15	
દાંતીવાડા	બનાસ	બનાસકાંઠા	59,895	187.24	398.58	77.28	
મેશ્વો	મેશ્વો	અરાવલી	28,369	165.85	74.37	48.62	
દેવ	દેવ	પંચમહાલ	3,275	91.14	76.49	-	
મચ્છુ – 1	મચ્છુ	મોરબી	4,625	137.64	68.96	16.10	

મચ્છુ – 2	મચ્છુ	મોરબી	5,780	58.28	90.79	16.10	
ગુહાઈ	ગુહાઈ	સાબરકાંઠા	3,230	175.77	61.23	16.10	
મુક્તેશ્વર	સરસ્વતી	બનાસકાંઠા	5,840	205.84	56.64	19.32	
ઊંડ	ઊંડ	જામનગર	5,800	99.51	65.48	32.20	
સીપુ	સીપુ	બનાસકાંઠા	10,180	189.41	156.01	19.32	
વણાકબોરી	મહી	મહીસાગર	1,86,000	70.37	61.74	119.14	WANAKBORI DAM

* ગુજરાતની જમીન *

➢ ઉદભવક્રિયા, રંગ, ફળદ્રુપતા વગેરે બાબતોને ધ્યાનમાં રાખી ગુજરાતની જમીનને નીચેના પ્રકારોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે.

- કાંપની જમીન
  - નદીના કાંપની જમીન
  - કિનારાની અને મુખત્રિકોણપ્રદેશની કાંપની જમીન
- કાળી જમીન
- રેતાળ જમીન
- સ્થાનિક જમીન
- ખાર જમીન

- **કાંપની જમીન**

➢ ગુજરાતના પચાસ ટકા કરતાં વધુ વિસ્તારમાં કાંપની જમીન આવેલી છે. કાંપ, રેતી અને માટીના પ્રમાણને ધ્યાનમાં રાખી કાંપની જમીનને બે ભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે.

- **નદીના કાંપની જમીન**

➢ આ જમીનમાં ગોરાટ, ગોરાડુ, ભાઠાની અને બેસર જમીનનો સમાવેશ થાય છે. ભરૂચ જિલ્લાના જંબુસર તાલુકામાં, ખેડા જિલ્લામાં સાબરમતી અને મહી નદી વચ્ચેના પ્રદેશમાં, વડોદરા જિલ્લામાં ડભોઈ અને તેની આસપાસના પ્રદેશમાં તથા સુરત જિલ્લાના કેટલાક વિસ્તારમાં **'ગોરાટ જમીન'** આવેલી છે. સાબરમતીના પૂરના મેદાની પ્રદેશમાં અને નદીઓના ટાપુના પ્રદેશમાં કાંપની નિક્ષેપણથી રચાયેલી **'ભાઠાની જમીન'** આવેલી છે. જે ઘઉં, શાકભાજી, સક્કરટેટી અને તડબૂચના વાવેતર માટે અનુકૂળ છે. ઉત્તર ગુજરાત અને મધ્ય ગુજરાતની રેતાળ કાંપની જમીન **'ગોરાડુ જમીન'** તરીકે ઓળખાય છે. આ

જમીન વડોદરા, આણંદ, ખેડા, અમદાવાદ, ગાંધીનગર, સાબરકાંઠા, મહેસાણા, પાટણ, બનાસકાંઠા જિલ્લામાં આવેલી છે. આ જમીન ઘઉં અને ડાંગરના વાવેતર માટે અનુકૂળ છે. મધ્ય ગુજરાતનો સૌથી ફળદ્રુપ પ્રદેશ '**ગુજરાતના બગીચા**' તરીકે ઓળખાય છે. ખેડા જિલ્લાની કાંપની જમીન '**બેસર જમીન**' તરીકે ઓળખાય છે. આ તમાકુના પાક માટે આ જમીન ઉત્તમ ગણાય છે.

- **કિનારાની અને મુખત્રિકોણપ્રદેશની કાંપની જમીન**

➢ કચ્છના કિનારાના વિસ્તારમાં રચાયેલી આ જમીન પર અર્ધસૂકી આબોહવાની અસર છે. દક્ષિણ સૌરાષ્ટ્ર, ભરૂચ, સુરત, નવસારી અને વલસાડના કિનારાના પ્રદેશમાં આવી જમીનની રચના થઈ છે. આ જમીન પર મીઠાના ક્ષાર અને જિપ્સમ(ચિરોડી)ની પોપડી આવેલી છે. આથી આ જમીન ખેતી માટે બિનઉપયોગી છે.

- **કાળી જમીન**

➢ આ જમીન રંગે કાળી છે. પરંતુ તેમાં રહેલાં તત્વોને આધારે તેના રંગમાં તફાવત પડે છે. પંચમહાલ, દાહોદ, મહીસાગર, અરાવલી, છોટા ઉદેપુર, સાબરકાંઠા અને વડોદરા જિલ્લામાં તથા સૌરાષ્ટ્રમાં મધ્યમ કાળા રંગની જમીન છે. આ જમીનમાં ચૂનાનાં તત્વો અને નાઈટ્રોજનનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે. આવી જમીનમાં ડાંગર મગફળી અને કપાસનું વાવેતર થાય છે. વડોદરા, ભરૂચ, સુરત, નવસારી અને વલસાડ ઘેરા કાળા રંગની જમીન છે. કપાસની ખેતી માટે આ જમીન ઉત્તમ છે. ગુજરાતનો '**કાનમનો કપાસનો પ્રદેશ**' આ પ્રકારની જમીન ધરાવે છે.

- **રેતાળ જમીન**

➢ 25^0 સે કરતાં ઓછા વરસાદવાળા વિસ્તારમાં આ જમીન આવેલી છે. બનાસકાંઠા જિલ્લાના વાયવ્ય ભાગમાં, પાટણ અને મહેસાણા જિલ્લાના ઉત્તર અને પશ્ચિમ ભાગમાં, સાબરકાંઠા, અરાવલી અને મહીસાગર જિલ્લાના દક્ષિણ-પશ્ચિમ ભાગમાં તથા કચ્છ જિલ્લામાં આ પ્રકારની જમીન આવેલી છે. આ જમીન ખેતી માટે બિનઉપયોગી છે. પરંતુ જો સિંચાઈની સગવડ થાય તો ખેતી થઈ શકે છે.

- **સ્થાનિક જમીન**

➢ ખવાન અને ધોવાણની ક્રિયાઓને કારણે '**પડખાઉ જમીન**'ની રચના છે. આ પ્રકારની જમીન સૌરાષ્ટ્રના બરડાના ડુંગરાળ વિસ્તારમાં જોવા મળે છે. ભૂપૃષ્ઠ, બંધારણ અને રંગને આધારે સ્થાનિક પ્રદેશમાં આ જમીન '**છેડની જમીન**', '**ધારની જમીન**', '**ક્યારીની જમીન**' વગેરે નામે ઓળખાય છે. સૌરાષ્ટ્રના નીચા ભૂમિ વિસ્તારોમાં તથા જૂનાગઢ જિલ્લાના દક્ષિણ ભાગમાં '**છેડની જમીન**' આવેલી છે. આ જમીનમાં ડાંગર અને ફળફળાદિની ખેતી થાય છે. ગીરસોમનાથ, અમરેલી, રાજકોટ અને જૂનાગઢ જિલ્લાના કેટલાક વિસ્તારમાં '**ધારની જમીન**' આવેલી છે. આ જમીનમાં મગફળી પુષ્કળ થાય છે. ખેડા, આણંદ, અમદાવાદ, ગાંધીનગર અને મહેસાણા જિલ્લામાં '**ક્યારીની જમીન**' આવેલી છે. આ જમીનમાં ડાંગરની ખેતી થાય છે.

- **ખાર જમીન**

➢ દરિયાકિનારાની જમીન ભરતીના પાણીના ભરાવાને કારણે બગડે છે. ખાર જમીન બનવામાં સૂકી આબોહવા પણ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. અમદાવાદ, વલસાડ, મહેસાણા, આણંદ, ગાંધીનગર, ખેડા, ભરૂચ, સુરત, નવસારી, બનાસકાંઠા વગેરે જિલ્લાઓમાં તથા ભાલકાંઠા અને નળકાંઠાના પ્રદેશમાં તથા સૌરાષ્ટ્રના ભાવનગર, બોટાદ, સુરેન્દ્રનગર, મોરબી, દેવભૂમિ દ્વારકા, રાજકોટ, જામનગર અને કચ્છ જિલ્લામાં '**ખાર જમીન**' આવેલી છે. ગુજરાત સરકાર દ્વારા ખાર જમીન નવસાધ્ય કરી ખેતી હેઠળ લાવવાના પ્રયાસો થાય છે.

* ગુજરાતની કૃષિ *

- ગુજરાતમાં આશરે 184 લાખ હેક્ટર જમીનમાં કૃષિ-વાવેતર કરવામાં આવે છે.

- **ધાન્ય પાક**
  - **બાજરી**
    - ઉત્પાદન અને વાવેતરના વિસ્તારની દ્રષ્ટિએ ગુજરાતમાં બાજરી પ્રથમ સ્થાન ધરાવે છે. ગુજરાતમાં બનાસકાંઠા, પાટણ, મહેસાણા, સાબરકાંઠા, ખેડા, ગાંધીનગર, અમદાવાદ, ભાવનગર, સુરેન્દ્રનગર, અમરેલી, રાજકોટ, ગીરસોમનાથ, જામનગર, અરાવલી, મહીસાગર, બોટાદ, મોરબી, દેવભૂમિ દ્વારકા અને કચ્છ જિલ્લામાં બાજરીનો પાક લેવાય છે.

  - **જુવાર**
    - આ પાક ઉનાળા અને શિયાળાની એમ બે ઋતુમાં લેવાય છે. ગુજરાતમાં જામનગર, મોરબી, દેવભૂમિ દ્વારકા, સુરેન્દ્રનગર, રાજકોટ, બોટાદ, મહેસાણા, આણંદ, વડોદરા, ભરૂચ અને સુરત જિલ્લામાં જુવારનો પાક લેવાય છે.

  - **ઘઉં**
    - ભાલ વિસ્તારમાં થતા '**ભાલીયા ઘઉં**' પ્રખ્યાત છે. ઘઉંના વધુ ઉત્પાદન માટે કલ્યાણ સોના, સોનાલિકા, અરણેજ 624, એન. પી. 872 જેવી જાતોનું વાવેતર કરવામાં આવે છે. ગુજરાતમાં મહેસાણા, ગાંધીનગર, આણંદ, અમદાવાદ, ખેડા, સાબરકાંઠા, બનાસકાંઠા, મહીસાગર, અરાવલી, મોરબી, ગીરસોમનાથ, અમરેલી, રાજકોટ અને જૂનાગઢ જિલ્લામાં ઘઉંનો પાક લેવાય છે.

  - **ડાંગર**
    - ડાંગરનું વધુ ઉત્પાદન મેળવવા માટે સુતરસાળ, સુખવેલ, કમોદ, જીરાસાળ, ગુજરાત 17, મસૂરી, જયા, વિજયા, પંખાળી વગેરે જાતોનું ગુજરાતમાં વાવેતર થાય છે. વલસાડ, નવસારી, પંચમહાલ, ભરૂચ, આણંદ, ખેડા, અમદાવાદ, મહીસાગર, બોટાદ, છોટા ઉદેપુર, વડોદરા અને સુરત જિલ્લામાં ડાંગનો પાક લેવાય છે.

- મકાઈ
  - મકાઈનું સૌથી વધુ ઉત્પાદન મહીસાગર, અરાવલી, સાબરકાંઠા, બનાસકાંઠા, દાહોદ, પંચમહાલ, છોટા ઉદેપુર જિલ્લામાં થાય છે.

- રોકડિયા પાક
  - મગફળી
    - મગફળીના ઉત્પાદન અને વાવેતરના વિસ્તારની દ્રષ્ટિએ ગુજરાત, ભારતના પ્રથમ સ્થાન ધરાવે છે. ગુજરાતમાં જૂનાગઢ, રાજકોટ, અમરેલી, પોરબંદર, ગીરસોમનાથ, મોરબી, દેવભૂમિ દ્વારકા, બોટાદ, જામનગર અને ભાવનગર જિલ્લામાં મગફળી થાય છે.

  - કપાસ
    - ગુજરાતમાં વડોદરા, ભરૂચ(કાનમનો પ્રદેશ), ખેડા, અમદાવાદ, મહેસાણા, છોટા ઉદેપુર, મહીસાગર, બોટાદ, મોરબી, આણંદ, સુરેન્દ્રનગર અને રાજકોટ જિલ્લામાં કપાસનું ઉત્પાદન વધુ થાય છે. કપાસનું વધુ ઉત્પાદન મેળવવા દેવીરાજ, દેવીતેજ, ગુજરાત 67, સંકર 4 અને 6 જેવી જાતોનું વાવેતર થાય છે.

  - તમાકુ
    - તમાકુના ઉત્પાદન અને વાવેતરના વિસ્તારની દ્રષ્ટિએ ગુજરાત, ભારતમાં આંધ્રપ્રદેશ પછી બીજું સ્થાન ધરાવે છે. ગુજરાતમાં તમાકુનું સૌથી વધુ વાવેતર ખેડા(ચરોતરનો પ્રદેશ), વડોદરા, પંચમહાલ, છોટા ઉદેપુર, મહીસાગર, બોટાદ, આણંદ, દાહોદ, ગાંધીનગર, અમદાવાદ અને મહેસાણા જિલ્લામાં થાય છે. ગુજરાતમાં બીડી ઉદ્યોગ અને છીંકણી ઉદ્યોગના વિકાસને કારણે તમાકુની માંગ વધુ રહે છે.

- **શેરડી**
  - ગુજરાતમાં સહકારી ધોરણે ખાંડ ઉધોગ વિકસ્યો છે. ગુજરાતમાં સુરત, નવસારી, નર્મદા, છોટા ઉદેપુર, તાપી, વલસાડ અને ભરૂચ જિલ્લામાં શેરડીનું વાવેતર થાય છે.

- **અન્ય પાક**
  - **કેળા**
    - સુરત, વલસાડ, વડોદરા, છોટા ઉદેપુર, મહીસાગર, બોટાદ, ગીરસોમનાથ, નવસારી, આણંદ, ખેડા, અમદાવાદ અને જૂનાગઢ જિલ્લામાં.

  - **જામફળ**
    - અમદાવાદ, જિલ્લાના ધોળકા તાલુકામાં તથા ભાવનગર અને બોટાદ જિલ્લામાં.

  - **કેરી**
    - વલસાડ, સુરત, ભરૂચ, ખેડા, વડોદરા, આણંદ, મહીસાગર, છોટા ઉદેપુર, ગીરસોમનાથ, અમરેલી, અમદાવાદ, અને જૂનાગઢ જિલ્લામાં. ગીરસોમનાથ જિલ્લાના તાલાળા તાલુકામાં કેસર કેરીનું સૌથી વધુ ઉત્પાદન થાય છે.

  - **જીરું**
    - મહેસાણા, પાટણ, બનાસકાંઠા, અરાવલી, મહીસાગર, ગાંધીનગર, આણંદ, સાબરકાંઠા અને ખેડા જિલ્લામાં. ઊંઝા તાલુકામાં જીરાનું સૌથી વધુ ઉત્પાદન થાય છે.

  - **વરિયાળી**
    - મહેસાણા, ખેડા, મહીસાગર, અરાવલી, અમદાવાદ, ગાંધીનગર અને બનાસકાંઠા જિલ્લામાં.

- ○ **ઈસબગૂલ**
  - ➢ મહેસાણા, પાટણ, સાબરકાંઠા અને બનાસકાંઠા જિલ્લામાં.

* ગુજરાતની વનસંપત્તિ *

➢ ગુજરાતનો વનવિસ્તાર 18,84,600 હેક્ટરનો છે. અન્ય રાજ્યોની સરખામણીમાં ગુજરાતનો વનવિસ્તાર ઘણો ઓછો છે. ડાંગ, વલસાડ, સુરત, નર્મદા, તાપી, છોટા ઉદેપુર, પંચમહાલ, ભરૂચ અને દાહોદ, જિલ્લાઓમાં રાજ્યનો આશરે 40 ટકા વનવિસ્તાર આવેલો છે. રાજકોટ, જૂનાગઢ, અમરેલી અને ગીરસોમનાથ જિલ્લાના ડુંગરાળ પ્રદેશમાં ગીચ જંગલો આવેલાં છે.

- ○ ભેજવાળાં પાનખર જંગલો
- ○ સૂકાં પાનખર જંગલો
- ○ સૂકાં ઝાંખરાવાળાં જંગલો

- **ભેજવાળાં પાનખર જંગલો**

➢ 125 સેમી કરતાં વધુ વરસાદવાળા પ્રદેશમાં આ જંગલો આવેલાં છે. આ જંગલોમાં સાગ, સાલ, વાંસ, સીસમ, હળદરવો, શીરસ, ટીમરુ, શીમળો, રાયણ, આમળાં, બહેડાં, મહુડો, ખાખરો, ભાંગરો, ધાવડો, ધમન, કેલઈ, કાકડા, ખેર વગેરે વૃક્ષો થાય છે.

- **સૂકાં પાનખર જંગલો**

➢ મધ્યમ વરસાદવાળા પ્રદેશમાં આ જંગલો આવેલા છે. આ જંગલોમાં સાગ, સાલ, વાંસ, હળદરવો, શીરસ, ટીમરુ, આમળાં, બહેડાં, મહુડો, બાવળ, કેસુડો, લીમડો વગેરે વૃક્ષો થાય છે. આ જંગલોમાં ઘાસ પણ થાય છે.

- **સૂકાં ઝાંખરાવાળાં જંગલો**

➢ ઓછો વરસાદવાળા પ્રદેશમાં આ જંગલો આવેલા છે. આ જંગલોમાં બાવળ, મોદળ, થોર, બોરડી, સાજડ, ધાવડો, ખાખરો, ટીમરુ, ઉમરડો, ગરમાળો, રાયણ, લીમડો, વગેરે વૃક્ષો થાય છે. કચ્છના રણને આગળ વધતું અટકાવવા ગાંડા બાવળનાં વૃક્ષો વાવવામાં આવે છે.

- ગુજરાતમાં વનપ્રદેશોને મુખ્ય સાત પ્રકારોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા છે.

વનના પ્રકાર	વિતરણ પ્રદેશ	
ભેજવાળાં પાનખર જંગલો	ડાંગ, નવસારી, તાપી અને વલસાડ જિલ્લો	
ઓછો ભેજવાળાં સાગનાં જંગલો	સુરત, નર્મદા, તાપી અને ભરૂચ જિલ્લો	
સૂકાં સાગનાં જંગલો	વડોદરા, છોટા ઉદેપુર, મહીસાગર, દાહોદ અને પંચમહાલ જિલ્લો	
ખૂબ જ સૂકાં સાગનાં જંગલો	ગીર તથા ગિરનાર (જૂનાગઢ, અમરેલી અને ગીરસોમનાથ જિલ્લો)	
સૂકાં અને કાંટાવાળા પાનખર જંગલો	અમરેલી, રાજકોટ, ભાવનગર, મોરબી, બોટાદ, અરાવલી, સુરેન્દ્રનગર, બનાસકાંઠા, અરાવલી, મહેસાણા, મહીસાગર અને સાબરકાંઠા જિલ્લો	
ઘાસવાળાં જંગલો	સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા ઘાસના પ્રદેશો	
દરિયાઈ ભરતીવાળાં જંગલો	કચ્છ, દેવભૂમિ દ્વારકા, મોરબી,	

	પોરબંદર, જૂનાગઢ, ગીરસોમનાથ, ભાવનગર અને જામનગર જિલ્લો	

- વન વિભાગ, ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા મહત્વના દિવસોની ઉજવણી

2, ફેબ્રુઅરી	વિશ્વ જલપ્લાવિત વિસ્તાર દિન
21, માર્ચ	વિશ્વ વન દિન
22, માર્ચ	વિશ્વ જળસ્રોત દિન
18, એપ્રિલ	વિશ્વ હેરિટેઝ દિન
22, એપ્રિલ	વિશ્વ પૃથ્વી દિન
3, મે	વિશ્વ ઊર્જા દિન
5, જૂન	વિશ્વ પર્યાવરણ દિન
17, જૂન	રણ અટકાવવા માટેનો દિન
જુલાઈ (ચોમાસાની શરૂઆતમાં)	વન-મહોત્સવ સપ્તાહ
11, જુલાઈ	વિશ્વ જનસંખ્યા દિન
16, સપ્ટેમ્બર	વિશ્વ ઓઝોન દિન
2 થી 9 ઓકટોબર	વન્ય પ્રાણી સપ્તાહ
6, ઓકટોબર	વિશ્વ હેબિટેટ દિન
14, ડીસેમ્બર	ઊર્જા-સંરક્ષણ
29, ડિસેમ્બર	વિશ્વ જૈન-વૈવિધ્ય દિન

* <u>અભયારણ્ય, નેશનલ પાર્ક અને આરક્ષિત વિસ્તાર</u> *

આરક્ષિત વિસ્તારનું નામ	ક્ષેત્રફળ ચો કિમીમાં	તાલુકો	જિલ્લો	મુખ્ય પ્રાણીઓ
ગીર નેશનલ પાર્ક અને અભયારણ્ય	પાર્ક : 258.71 અભયારણ્ય : 1153.42	ઉના	ગીરસોમનાથ	સિંહ, દીપડા, ગુડનાર, હરણ, સાબર, બિલાડી, પેંગોલીન, ચૌશીંગા, કાળિયાર, જંગલી ભૂંડ, મગર તથા વિવિધ પ્રકારનાં પક્ષીઓ
નારાયણ સરોવર ચિંકારા અભયારણ્ય	765.79	લખપત	કચ્છ	ચિંકારા, જંગલી બિલાડી, શિયાળ, સ્થળાંતરીય પક્ષીઓની અનેક જાતિઓ

સુરપાણેશ્વર અભયારણ્ય	607.70	દેડિયાપાડા	નર્મદા	ચૌશીંગા, રીંછ, દીપડા, જંગલી બિલાડી, હરણ, જરખ
જેસોર રીંછ અભયારણ્ય	180.66	અમીરગઢ	બનાસકાંઠા	નીલગાય, રીંછ, દીપડા, શાહુડી, સાંભર, પક્ષીઓ
મરીન નેશનલ પાર્ક અને અભયારણ્ય	પાર્ક: 162.89 અભયારણ્ય: 295.03	ઓખામંડળ	દેવભૂમિ દ્વારકા	બોનેલીયા, એમ્ફીક્સોસ, જેલીફિશ, સીએનીમોન્સ, સ્ટારફિશ, ડૉલ્ફિન
બરડા અભ્યારણ	192.31	રાણાવાવ	પોરબંદર	સિંહ, જંગલી, ભૂંડ, ચિત્તલ, દીપડા, નીલગાય, વાંદરા, સાંભર
હીંગોલગઢ પ્રાકૃતિક શિક્ષણ અભયારણ્ય	6.54	જસદણ	રાજકોટ	ચિંકાર, નીલગાય, સ્થળાંતરીય પક્ષીઓ જેવાં કે હંસ, ફ્લેમિન્ગો વગેરે
રામપરા અભયારણ્ય	15.01	વાંકાનેર	મોરબી	ચિંકાર, નીલગાય
બાલારામ અભયારણ્ય	542.08	પાલનપુર	બનાસકાંઠા	નીલગાય, રીંછ
જાંબુઘોડા અભયારણ્ય	130.38	જાંબુઘોડા	પંચમહાલ	રીંછ
રતનમહાલ રીંછ અભયારણ્ય	55.65	લીમખેડા	દાહોદ	રીંછ, ચિંકારા, દીપડા, નીલગાય, ડુક્કર
પનીયા અભયારણ્ય	39.63	ધારી	અમરેલી	સિંહ, ચિત્તલ
મહાગંગા અભયારણ્ય	3.33	કલ્યાણપુર	જામનગર	પક્ષીઓ
વેળાવદર બ્લેકબક નેશનલ પાર્ક	34.08	વલભીપુર	ભાવનગર	બ્લેકબક, નીલગાય, શિયાળ, વરુ, સ્થળાંતરીય પક્ષીઓ

ખીજડીયા પક્ષી અભયારણ્ય	6.05	જોડિયા	જામનગર	પક્ષીઓ
થોળ પક્ષી અભયારણ્ય	6.99	કડી	મહેસાણા	પક્ષીઓ
પોરબંદર પક્ષી અભયારણ્ય	0.09	પોરબંદર	પોરબંદર	સ્થળાંતરીય યાયાવર પક્ષીઓ
વાંસદા નેશનલ પાર્ક	23.99	વાંસદા	નવસારી	વાઘ, દીપડા, જરખ ચૌશીંગા, જંગલી ભૂંડ, સાબર
પૂર્ણા અભયારણ્ય	160.84	આહવા	ડાંગ	હરણ, વાંદરા
ઘુડખર અભયારણ્ય	4953.68	ધ્રાંગધ્રા	સુરેન્દ્રનગર	ઘુડખર, નીલગાય, દીપડા, શિયાળ, ચિંકારા, કાળિયાર, જંગલી ગધેડાં, વરુ, ડુક્કર તથા પક્ષીઓ (નાનું રણ)
સુરખાબનગર રણ અભયારણ્ય	7506.22	રાપર	કચ્છ	નીલગાય, શિયાળ, ચિંકારા, ફ્લેમિન્ગો, સ્થળાંતરીય પક્ષીઓ
કચ્છ અભયારણ્ય	2.03	અબડાસા	કચ્છ	ઘોરાડા અને ચિંકારા
નળ સરોવર પક્ષી અભ્યારણ	120.82	લખતર સાણંદ	સુરેન્દ્રનગર અમદાવાદ	સ્થળાંતરીય પક્ષીઓ, બગલાઓ, પોલિકન, ફ્લેમિન્ગો, સારસકુંજ, રાજહંસ
સમુદ્રિક રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન અને અભ્યારણ	સામુદ્રિક ઉદ્યાન: 162.89 અભયારણ્ય: 457.92	કચ્છના અખાતમાં જોડિયાથી ઓખા સુધીનો દરિયાકિનારો	જામનગર અને દેવભૂમિ દ્વારકા	કોર્નલિયા, ડૉલ્ફિન, બોલકેટ, સ્ટારફિશ અને વિવિધ જળચર પ્રાણીઓ/જીવો અને પક્ષીઓ (પરવાળાના ટાપુઓ અને ખરાબા) ડૉલ્ફિન

				માછલીનું કુદરતી આશ્રયસ્થાન
હાથબ કાચબા ઉછેરકેન્દ્ર	110.50	ઘોઘા (હાથબનો દરિયાકિનારો)	ભાવનગર	કાચબા

* પશુસંપત્તિ *

- ગુજરાતમાં પશુધનમાં ગાય, ભેંશ, બળદ, ઘેટાં, બકરાં, ઊંટ, ઘોડા, ટટ્ટુ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. રબારીઓ, ભરવાડો, આહીરો, માલધારીઓ વગેરે પશુપાલનની પ્રવૃતિમાં રોકાયેલા છે.
- ગુજરાતમાં ઊંચી ઓલાદની ગાય-ભેંસોનો ઉછેર થાય છે. ઉત્તર ગુજરાત, મધ્ય ગુજરાત તથા કચ્છમાં કાંકરેજી ગાય, સૌરાષ્ટ્રમાં ગીર જાતિની ગાય તેમજ ડાંગ, તાપી, નર્મદા, નવસારી, સુરત અને વલસાડ જિલ્લામાં ડાંગી ઓલાદની ગાય ઉછેરવામાં આવે છે. ઉત્તર ગુજરાતમાં મહેસાણી ઓલાદની, દક્ષિણ અને મધ્ય ગુજરાતમાં સુરતી ઓલાદની અને સૌરાષ્ટ્રમાં જાફરાબાદી ઓલાદની ભેંસો ઉછેરવામાં આવે છે.
- ગુજરાતમાં પશુસુધારણ માટે પશુસંવર્ધન કેન્દ્રો સ્થપાયાં છે. ગીર ઓલાદ માટે જૂનાગઢ અને મોરબી; કાંકરેજી ઓલાદ માટે ભુજ, માંડવી, થરાદ અને છારોડી; સુરતી ઓલાદ માટે ધમરોડ, જર્સી તથા હોલ્સ્ટિયન-ફ્રિઝિયન ઓલાદ માટે આણંદ, બીડજ, માંડવી, સુરત, વડોદરા, અમદાવાદ, મહેસાણા અને રાજકોટ ખાતે પશુસંવર્ધન કકેન્દ્રો છે.
- ગુજરાતમાં ઊનની પેદાશ માટે ઘેટાં ઉછેરાય છે. ઘેટાંની વધુ વસ્તી કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર અને ઉત્તર ગુજરાતમાં છે. ઘેટાંના સંકર-સંવર્ધન માટે પાટણ, નલિયા અને મોરબીમાં કેન્દ્રો છે. આહવા, વાંસદા, વડોદરા, દાહોદ, હિંમતનગર, રાજકોટ, શિહોર અને જામનગર, ખાતે મરઘાં ઉછેરનો વ્યવસાય વિકસ્યો છે. સુરત, અમદાવાદ અને જૂનાગઢ ખાતે 'પ્રાદેશિક મરઘાં સંવર્ધન કેન્દ્ર' છે.

ગીર ગાય

ડાંગી ગાય

કાંકરેજ ગાય

જાફરાબાદી ભેસ

મહેસાણી ભેસ

સુરતી ભેસ

* પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓ *

➢ ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ અને આબોહવાને લીધે ગુજરાત જૈવિક વિવિધતાની દ્રષ્ટિએ સમૃદ્ધ છે. કેટલાંક ભયમાં મુકાયેલાં અને જવલ્લે જ જોવાં મળતાં પ્રાણીઓને આશ્રય આપી, ગુજરાત દેશમાં આગવું સ્થાન ધરાવે છે. ગુજરાતમાં બિલાડી કુળનાં ત્રણ મોટાં પ્રાણીઓ એશિયાઈ સિંહ, વાઘ અને દીપડા જોવા મળે છે. પરિસરતંત્રો (ઈકો સિસ્ટમ) ના વૈવિધ્યની સમૃદ્ધિની દ્રષ્ટિએ ગુજરાત દેશમાં છઠ્ઠા સ્થાને છે.

➢ વન્ય પ્રાણી સંરક્ષણ ધારા 1972 અને સુધારા અધિનિયમ 1991 મુજબનાં વન્ય પ્રાણીઓ-પક્ષીઓની યાદી નીચે મુજબની છે.

- **ગુજરાતના સસ્તન પ્રાણીઓ**

કાળીયાર	
વરુ	
હિણોતરો	
ડૂંગોંગ	
ભારતીય હાથી	
ધુડખર	
રણ બિલાડી	
ધૂટડું-ચિંકારું	

ઘોરખોદિયું		
રીંછ		
ભારતીય સિંહ		
દીપડો		
ભારતીય વાઘ		
કાટર્વણી બિલાડી		
ભારતીય ગેંડો		
એશિયાઈ ચિત્તો		
જળબિલાડી		
વ્હેલ		

બ્લ્યૂ વ્હેલ	
શિયાળ	
જંગલી કૂતરાં	
ડૉલ્ફિન	
જંગલી બિલાડી	
માંકડું	
વીજ	
ઊડતી ખિસકોલી	
મોટી ખિસકોલી	
વાંદરો	
બંગાળી લોંકડી	
રણ લોકડી	
રોઝ (નીલગાય)	

સાબર	
જરખ	
ભેંકર (બાર્કીંગડીઅર)	
જંગલી ભૂંડ	
ચિત્તલ	
ગ્રે નોળિયો	
લાલ મોઢાવાળો નોળિયો	
શાહુડી-શેઢાળી	
જંગલી સસલું	

- **ગુજરાતનાં સરીસૃપો**

ભારતીય નરમ કવચનો કાચબો	

લોગર હેડ ભારતીય કાચબો	
લીલ સમુદ્રી કાચબો	
ચર્મ કાચબો	
બાજની ચાંચ જેવો કાચબો	
મગર	
ઓલિવ રીડલીઈ સી ટોર્ટોઈઝ	
ઓલિવ કીલબેટ વોટર સ્નેક	
સરડો	
ખડ-ચીતળો	
નાગ	
રાજનાગ	
મોટી બંગાળી ચંદન ઘો	

ઈસ્ટર્ન ડેઝર્ટ મોનીટર	

- **પક્ષીઓ**

લાલ મુનીયા	
ઊલટીચાંચ	
લલેડો	
ટુકટુકડીયો	
બુલબુલ	
દસાડી	
જળકાગડો	
બપૈયો	
સારસ	
વિલાયતી ખલિલી	
હોલો	
કાળો કોશી	
બતક	
સફેદ બગલો	

શાહીન	
હંજ (સુરખાબ)	
માખીમાર	
રાજહંસ	
ડુબકી	
કબૂદ	
ટાંકણસાર	
જળમાજર	
જંગલી મરઘો	
કલકલિયો	
મુનીયા	
કાબર	
પીળક	
ઘુવડ	
તેતર	
પેણ	
ઘોયરો	

કબૂતર	
બટેર	
તુતવારી	
ટિટોડી	
લાવરી	
ખલિલી	
ઢોંક	
ગજપાંઉ	
ફૂલ-ચકલી	
નાની બતક	
રામચકલી	
ગીધ	
સુગરી	
બરનોલ	
ઘોમડો	
તકતા	
સર્પગ્રીવા	
ગુલાબી ચકલી	
ફુલ સુંઘણી	
શોલિંગા	
જય	

ચંડોળ	
રામલાલ	
છપ્પો	
સૂડો	
ધાનચિડ્ડી	
વડુવડુ	
કાળો વૈયો	
કસ્તૂરો	
ખાખેડો	
રાજગીધ	
લક્કડખોદ	

* મત્સ્યસંપતિ *

- ગુજરાતના 15 જિલ્લાઓની સરહદ દરિયાકિનારા સાથે સંકળાયેલી છે. ગુજરાતમાં 1,20,000 ચોરસ કિમી જળવિસ્તારમાં મત્સ્ય-ઉત્પાદન થાય છે. ગુજરાતમાં 103 મત્સ્યકેન્દ્રો અને 193 માછીગામો છે. ગુજરાતને 37,500 ચોરસ કિમી ખંડીય છાજલીનો વિસ્તાર મળ્યો છે. ગુજરાતના દરિયામાંથી પોમ્ફ્રેટ, સાલ્મન, હિલ્સા, ડેક્સ, જેલીફિશ, પર્ચ, પ્રોન, બુમલા, ટુના, ઝીંગા, લોબ્સ્ટર, ક્રેબ, વીન્ડોગેન, ઓઈસ્ટર, કેટફિશ, શાર્ક વગેરે માછલીઓ મળે છે.
- જામનગર પાસેના પરવાળાના ટાપુઓ પાસેથી મોતી આપતી પર્લફિશ મળે છે.
- વેરાવળ, માંગરોળ, સલાયા, કંડલા, ઓખા, જામનગર, દ્વારકા, પોરબંદર, જાફરાબાદ, બેડી, નવીબંદર, જખૌ વગેરે મહત્વનાં મત્સ્યકેન્દ્રો છે.
- વેરાવળ સૌથી મોટું મત્સ્યકેન્દ્ર છે.
- ગુજરાતમાં મીઠા જળની માછલીનું ઉત્પાદન વધારવા ડભોઈ, વાસદ, મોટી કોરલ, ખારોડ, માલસર, દાંતીવાડા, પ્રાંતિજ, ગોધરા, લિંગડા, કાકરાપાર, ઉકાઈ અને ઓલપાડમાં મત્સ્યકેન્દ્રો આવેલાં છે.
- ગુજરાતમાં વાર્ષિક 25 હજાર મેટ્રિક ટન માછલાનું ઉત્પાદન થાય છે. ગુજરાતમાંથી માછલાની નિકાસ દિલ્લી, મુંબઈ, આગરા, ઉદયપુર અને જયપુર શહેરોમાં તેમજ શ્રીલંકા, મલાયા, જાપાન, ઈન્ડોનેશિયા, પૂર્વ આફ્રિકાના દેશો અને યુકેમાં થાય છે.
- જાફરાબાદમાં 10 ટનની દૈનિક શક્તિ ધરાવતો ફિશમિલ પ્લાન્ટ છે. પોરબંદર, માઢાવાવાડ અને વેરાવળ ખાતે ‘શાર્ક ઓઈલ’નો પ્લાન્ટ છે. વેરાવળમાં આ તેલ શુદ્ધ કરવાની રિફાઈનરી છે. માછીમારોની તાલીમ માટે વેરાવળ, વલસાડ, ઉકાઈ અને વાંસદામાં તાલીમકેન્દ્રો છે. ગુજરાતમાં મત્સ્ય-ઉધોગના વિકાસ માટે ઓકટોમ્બર, 1983થી ‘ગુજરાત મત્સ્યદ્યોગ વિકાસ નિગમ લિમિટેડ’ (GFCDL)ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

પોરબંદર શાર્ક ઓઈલ પ્લાન્ટ

ફિશમિલ (જાફરાબાદ)

* ગુજરાતની ખનીજસંપત્તિ *

➢ ખનીજના ઉત્પાદનની દ્રષ્ટિએ ગુજરાત, ભારત દેશમાં ચોથું સ્થાન ધરાવે છે. ફ્લુઅરસ્પાર, અકીક, ચોક, ફાયર ક્લે અને ચૂનાવાળી રેતીના ઉત્પાદનમાં ગુજરાત પ્રથમ સ્થાને છે.

ચિનાઈ માટી	સાબરકાંઠા જિલ્લામાં એકલારા અને અરસોદિયા; અરસોદિયા ભારતમાં ચિનાઈ માટીનું સૌથી મોટું ક્ષેત્ર છે. મહેસાણા જિલ્લામાં કોટ અને વીરપુર; ખેડા, સુરત, ભાવનગર, મોરબી, કચ્છ, જામનગર, અને સુરેન્દ્રનગર જિલ્લો.
ફાયર ક્લે (અગ્નિજિત માટી)	સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના મૂળી, ચોટીલા અને સાયલા તાલુકામાં; પંચમહાલ, અરાવલી, મહીસાગર, સાબરકાંઠા, અમરેલી, કચ્છ અને સુરત જિલ્લામાં.
પ્લાસ્ટિક ક્લે	જામનગર, દેવભૂમિ દ્વારકા, ગીરસોમનાથ અને જૂનાગઢ જિલ્લામાં.
કુંદી કરવાની માટી	કચ્છ, મોરબી, દેવભૂમિ દ્વારકા, જામનગર અને ભાવનગર જિલ્લામાં.
જિપ્સમ (ચિરોડી)	જામનગર, દેવભૂમિ દ્વારક, પંચમહાલ, મોરબી, જૂનાગઢ, સુરત અને કચ્છ જિલ્લામાં.

અકીક	નર્મદા જિલ્લાના રાજપીપળાના ડુંગરો, કચ્છ, ભરૂચ, આણંદ, રાજકોટ, જૂનાગઢ, મોરબી, દેવાભૂમિ દ્વારકા અને જામનગર જિલ્લામાં.
ફ્લુઅરસ્પાર	છોટા ઉદેપુર જિલ્લામાં, ભરૂચ જિલ્લાના ઝગડિયા તાલુકામાં; કડીપાની (જિ. છોટા ઉદેપુર) ખાતે ફ્લુઅરસ્પાર શુદ્ધીકરણનું કારખાનું છે.
ચૂનાનો પથ્થર	કચ્છ જિલ્લાના ભુજ, નખત્રાણા અને અબડાસા તાલુકામાં. સુરત જિલ્લાના તડકેશ્વર અને દેવભૂમિ દ્વારકા જિલ્લાના મીઠાપુર પાસેથી 'મીલીઓ લાઈટ' પ્રકારનો ચુનાનો પથ્થર મળે છે; દ્વારકા, કોડીનાર અને પોરબંદર પાસેથી 'પોરબંદર પથ્થર' પ્રકારનો ચૂનાનો પથ્થર મળે છે; જૂનાગઢ, ગીરસોમનાથ, બોટાદ, અમરેલી, ભાવનગર, રાજકોટ, છોટા ઉદેપુર, ભરૂચ, ખેડા, પંચમહાલ, સાબરકાંઠા, બનાસકાંઠા અબે વડોદરા જિલ્લામાંથી ચૂનાનો પથ્થર મળે છે. રેતિયા પથ્થરની મોટો ભાગની ખાણો ગીરસોમનાથ જિલ્લામાં આવેલી છે.
કેલ્સાઈટ	ભાવનગર, જામનગર, મોરબી, દેવભૂમિ દ્વારકા, ગીરસોમનાથ, રાજકોટ, અમરેલી, બનાસકાંઠા, પંચમહાલ, વડોદરા, છોટા ઉદેપુર, દાહોદ, જૂનાગઢ અને ભરૂચ જિલ્લામાં. કેલ્સાઈટના ઉત્પાદનમાં ગુજરાત ભારતમાં બીજા સ્થાને છે.
તાંબું, સીસું, જસત	બનાસકાંઠા જિલ્લાના દાંતા તાલુકામાં
બેનટોનાઈટ	કચ્છ અને ભાવનગર જિલ્લામાં.
ગ્રેફાઈટ	દાહોદ જિલ્લાનો દેવગઢબારિયા તાલુકો, પંચમહાલ જિલ્લાનો જાંબુઘોડા તાલુકો અને છોટા ઉદેપુર જિલ્લો.
લિગ્નાઈટ કોલસો	કચ્છ જિલ્લાના નખત્રાણા, માંડવી, લખપત અને રાપર તાલુકાઓમાં, સુરેન્દ્રનગર, મહેસાણા અને ભરૂચ જિલ્લામાં.
બોક્સાઈટ	દેવભૂમિ દ્વારકા જિલ્લાના કલ્યાણપુર, ખંભાળિયા અને ભાણવડ તાલુકામાં
આરસપહાણ	બનાસકાંઠા જિલ્લાનો અંબાજી વિસ્તાર
ખનીજ તેલ અને કુદરતી વાયુ	ઈ.સ. 1958માં લુણેજ (જિ. આણંદ)માંથી ખનીજ તેલ અને કુદરતી વાયુ મળ્યાં હતાં. ખનીજ તેલ અને કુદરતી વાયુ મહેસાણા, ગાંધીનગર, અમદાવાદ, ખેડા, આણંદ, ભરૂચ, નવસારી, વલસાડ અને સુરત જિલ્લામાંથી પણ મળે છે. ભરૂચ જિલ્લાના અંકલેશ્વર તાલુકાનું તેલક્ષેત્ર ભારતનું સૌથી મોટું ખનીજ તેલક્ષેત્ર છે. ગાંધીનગર જિલ્લાનું કલોલ; મહેસાણા જિલ્લાના છત્રાલ અને પાનસર; આણંદ જિલ્લાનું ખંભાત; ખેડા જિલ્લાના નવાગામ અને કાઠાણા; સુરત જિલ્લાના ઓલપાડ અને માંગરોળ; ભરૂચ જિલ્લાના બાલનેર, મતિબાણ અને સીસોદરમાંથી ખનીજ તેલ અને કુદરતી વાયુ પ્રાપ્ત થયા છે.
થર્મલ વિદ્યુતમથક	ગાંધીનગર, ધુવારણ, ઉકાઈ, પાનેંધ્રો, સાબરમતી(અમદાવાદ), વણાકબોરી, સિક્કા, ઉતરાણ, કડાણા, હજીરા, માંગરોળ અને કંડલા
જળ વિદ્યુતમથક	ઉકાઈ, કડાણા
ગોબર ગેસ	અમદાવાદ જિલ્લાના દસક્રોઈ તાલુકાના ઉદતલ ગામ અને દાંતીવાડા કૃષિ યુનિવર્સિટી ખાતે ગોબર ગેસ પ્લાન્ટ છે.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ

* ડાયનાસોર યુગ *

- ગુજરાતના મહીસાગર જીલ્લા(જુનો ખેડા જીલ્લો)ના બાલાસિનોર તાલુકાના રૈયાલી ગામમાંથી સૌપ્રથમ વિશ્વના ડાયનાસોરના ઈંડા મળી આવ્યા છે.
- તે ઈંડા ૬ થી ૬.૫૦ કરોડ વર્ષ જેટલા જુના હોવાનું મનાય છે.
- ગુજરાત સરકાર દ્વારા અહિંયા ડાયનાસોર પાર્કનું નિર્માણ કરવામાં આવ્યું છે.

(ડાયનાસોર પાર્ક અને ત્યાથી મળી આવેલ અવશેષો)

* પ્રાગૈતિહાસિક યુગ *

- આ કાળના પુરાવા અંગે કોઈ પણ લેખિત માહિતી મળી નથી.
- ગુજરાતમાં પ્રાગૈતિહાસિક માનવ અંગેનું સૌપ્રથમ સંશોધન કરનાર "વિદ્વાન રોબર્ટ બ્રુશફુટ" હતા. તેમણે સાબરમતી તટ પ્રદેશમાં આ સમયનાં માનવીઓના હાડપિંજરો, હથિયારો અને ઓજારો વગેરે શોધ્યા હતા.
- આ ઉપરાંત એફ. ઈજનેર, ડૉ. હસમુખ સાંકળીયા, શ્રી એસ. આર. રાવ, ડૉ. બી. એ. સુબારાવ, પી.ટી. પંડ્યા અને આર. એન. મહેતા વગેરે મુખ્ય શોધકો રહ્યા છે.
- મહેસાણા જીલ્લામાં આવેલ લાંઘણજ પ્રાગૈતિહાસિક સ્થળ છે. આ સ્થળેથી સર્વપ્રથમ માનવ હાડપિંજરની શોધ "ડૉ. હસમુખ સાંકળીયાએ" કરેલી હતી. આ વિદ્વાને સાબરમતી, મહી અને હિરણ નદીના તટ પ્રદેશમાં તેમજ રંગપૂર, રોજડી, પ્રભાસ પાટણ વગેરે સ્થળોએ અનેક સંશોધનો કર્યા છે.
- મધ્ય ગુજરાતમાં મહીપ્રદેશમાં ૩૦ ઉપરાંત સ્થળોએ અને સાબરમતી પ્રદેશમાં ૨૦ ઉપરાંત સ્થળોએથી પ્રાગૈતિહાસિક માનવ અંગેના અવશેષો પ્રાપ્ત થયા છે.

* સિંધુખીણની સભ્યતા (સંસ્કૃતી) – ઈ.સ.પૂ. 2500-1750 *

(ભારત-પાકિસ્તાનમાં મળી આવેલ સિંધુખીણની સભ્યતાના નગરો)

- આ સભ્યતા માતૃપ્રધાન હતી.
- આ સમાજ ચાર વર્ગમાં વહેચાયેલો છે.
  - વિદ્વાનો
  - યોદ્ધાઓ
  - પુરોહિતો
  - શ્રમજીવી
- તેઓ ઘઉં અને જવનો ભોજનમાં મુખ્યત્વે ઉપયોગ કરતાં આ ઉપરાંત માછલીઓ પણ ખાતા હતાં.
- તેઓનો મુખ્ય વ્યવસાય ખેતી હતી.
- કપાસની ખેતીનો શ્રેય આ સભ્યતાને ફાળે જાય છે.
- માતૃદેવી અને પશુપતીનાથની તેઓ પૂજા કરતાં હતા.
- તેઓનું પવિત્ર પશુ એકશૃંગી બળદ હતુ જયારે પવિત્ર વૃક્ષ પિપળ હતુ.
- સ્વસ્તિક (સાથિઓ) આ સભ્યતાની ભેટ મનાય છે.

- આ સભ્યતાની લિપી ચિત્રાલિપી હતી.
- પ્રસિદ્ધ ભાષા શાસ્ત્રી મહાદેવને તેને વાચવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો.
- આ સંસ્કૃતિના મુખ્ય ગુજરાતના નગરો.

રંગપુર

- રંગપુર સુરેન્દ્રનગર જીલ્લાના લીંબડી તાલુકાનાં માદર નદીના કિનારે આવેલું છે.
- ગુજરાતમાંથી મળી આવેલ પ્રથમ નગર છે.
- તેનું ઉત્ખનન માધવ સ્વરૂપ વત્સએ ઈ.સ. ૧૯૩૧માં કર્યું.
- આ નગરમાં કાંચી ઈંટોનો બનેલ કિલ્લો મળી આવેલ છે.
- મણકા બનાવવાનું કારખાનું મળી આવ્યું છે.
- માટીના વાસણો મળી આવ્યા છે.
- હાથીદાંતની વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થઇ છે.
- ચોખાના ફોતરા મળી આવ્યા.
- સ્નાન ખંડ અને રસ્તાઓ આયોજન બદ્ધ જણાય છે.
- પ્રત્યેક મકાનને ઈંટોની બંધવાળો સ્નાનખંડ હતો.
- રંગપુરમાં ઓજારો અને કુંભારી પ્રકારોનો વિકાસ થયો હતો.
- કુંભારી પ્રકારોમાં કાંગરીવાળા વાડકા, લાંબી ડોકવાળી અને લંબગોળ ઘાટની બરણીઓ, ટૂંકી કે મણકા ઘાટની હાંસવાળી અને કાંગરી વિનાની થાળીઓ તેમજ હાંસવાળી જાડી કોઠીઓનો નિર્દેશ કરી શકાય.

લોથલ

- લોથલનો અર્થ "મરેલાનો ટેકરો કે ટીંબા" થાય છે.
- લોથલ અમદાવાદ જીલ્લાના ધોળકા તાલુકામાં સાબરમતી અને ભોગાવો નદીની વચ્ચે સગરવાલા ગામની પાસે મળી આવેલ છે.
- આ સ્થળનું ઉત્ખનન "એસ. આર. રાવ" દ્વારા ૧૯૫૫માં કરવામાં આવ્યું હતું.
- લોથલ સિંધુ સભ્યતાનું સૌથી મોટું બંદર હોવાનું મનાય છે.
- હડપ્પા સંસ્કૃતિનું પ્રાચીન બંદર – કૃત્રિમ ધક્કો (તળાવ પ્રકારનું) મળી આવ્યું છે.
- લોથલની નગર રચના અદભુત હતી.
- આયોજન નગર વ્યવસ્થા, સડકો સીધી અને પહોળી, એક-બીજાને કાટખૂણે મળતી.
- લોથલમાંના રસ્તા બે વાહનો સામસામે પસાર થઇ શકે તેટલા પહોળા હતા.
- મકાનો હારબંધ બાંધવામાં આવતાં.
- મોટા મકાનોમાં કુવાની સગવડ હતી.
- દરેક મકાનમાં સ્નાનખંડ તેમજ ગંદા પાણીના નિકાલની વ્યવસ્થા.
- હથિયારો કે ઘરેણા બનાવવાની ગોળ ભઠ્ઠીઓ મળી આવી છે.
- માટીનાં રમકડાં અને ધાતુનાં વાસણો પર ચિત્રકામ અને નકશીકામ જોવા મળે છે.
- ૯૫ પ્રકારના ચિન્હો મળ્યા છે, લિપી હજુ ઉકેલાય નથી.
- એક સ્થળેથી બે જોડીયા હાડપિંજર મળ્યા છે.
- કુલ ૨૧ હાડપિંજર મળ્યા છે. એક ખોપરીમાં હોલ જોવા મળ્યો છે જે શસ્ત્રક્રિયાનું સૂચક છે.
- શબને દફન કરવામાં આવતું તેમજ કેટલીક ચીજ વસ્તુઓ સાથે રાખવામાં આવતી.
- શતરંજને મળતી આવે તેવી રમત મળી આવી છે.
- વાસણ ભરેલા સોનાના મણકા મળી આવ્યા છે.

- અનાજ દળવાની પથ્થરની ઘંટી મળી આવી છે.
- હોમ હવન માટેની ચણેલી વેદીઓ મળી આવી છે.
- ચોખાના અવશેષો મળ્યા છે.
- વહાણની આકૃતિવાળી મુદ્રા મળી આવી છે.
- શંખ-દ્વીપ, હાડકા, હાથીદાંત, પથ્થરના બનાવેલા સોગટા મળ્યાં છે.
- ઘોડાનું ટેરાકોટાનું રમકડું મળી આવ્યું છે.

(જુનુલોથલ શહેર)

(ઘોડાનું ટેરાકોટાનું રમકડું)

(જોડીયા હાડપિંજર)

(ધાતુ)

(કુવો)

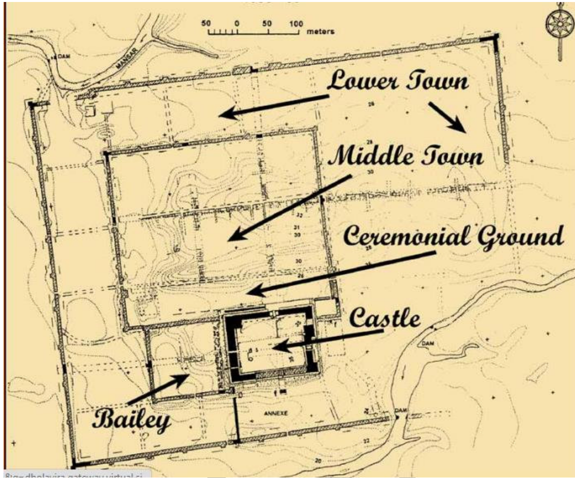
(કુત્રિમ ધક્કો(તળાવ પ્રકારનું))

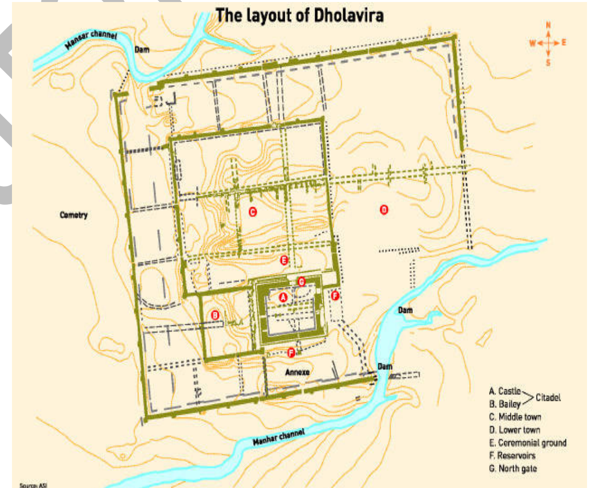
ધોળાવીરા

- ભારતમાં આવેલ સૌથી મોટું સિંધુખીણની સંસ્કૃતિનું નગર.
- ધોળાવીરા કચ્છ જીલ્લાના ભચાઉ તાલુકામાં આવેલું છે.
- તેનું ઉત્ખનન "આર. એસ. વીસ્ટ" દ્વારા ઈ.સ. ૧૯૯૦માં કરવામાં આવ્યું.
- ધોળાવીરા નગર મુખ્ય ત્રણ ભાગમાં વહેચાયેલું હતું.

- શાસક અધિકારીનો ગઢ
- અન્ય અધિકારીઓના આવાસ ધરાવતું ઉપરનું નગર
- સામાન્ય નગરજનોના આવાસ ધરાવતું નીચલું નગર.

- ધોળાવીરામાંથી ધાતુ ગાળવાની ભઠ્ઠી મળી આવી છે.
- ધોળાવીરામાંથી વિવિધ ઓજારો બનાવવાના સાધનો મળ્યા છે.
- શંખ, પાણીની ટાંકીઓ, ધાતુની બંગડીઓ, વિવિધ પ્રકારના મણકા, વીંટી, સોનાનાં ઘરેણા વગેરેના અવશેષો મળી આવ્યા છે.
- રમત ગમતનું મેદાન મળી આવ્યું છે.
- ભુકંપ પછી મકાનની બાંધણી ચોરસ કે લંબચોરસની બદલે ગોળ બનાવવામાં આવતા.
- વિશ્વનું પ્રથમ સાઇનબોર્ડ અહીયાથી મળી આવ્યું છે.
- મહેલમાં પાણીનો હોજ અને પાણી લઇ આવનાર ભૂગર્ભ-નાળું પણ છે.
- નાળામાં પાણીનો કચરો અને રેતી તળીએ બેસી જાય અને હોજમાં ચોખ્ખું પાણી આવે તેવી ગાળણ પદ્ધતિની વ્યવસ્થા પણ છે.
- મોટું સ્નાનાગાર પણ આવેલ છે.
- વેપાર વાણિજ્યનું કેન્દ્ર હશે તેવું અવશેષો પરથી જણાય છે.
- ધોળાવીરામાં તળાવ, કુવા અને પાણીની ટાંકીઓ ઉપલબ્ધ હતી.

(જુનુધોળાવીરા શહેર)

(સાઇનબોર્ડ)

(નહેરો દ્વારા નગરમાં પાણી લઇ જવાની અને કચરો વગેરેનીગાળવાની વ્યવસ્થા)

(પાણીનો સંગ્રહ માટેની વ્યવસ્થા)

(કુવો)

રોજડી (શ્રીનાથગઢ)

- રોજડી રાજકોટ જીલ્લાના ગોંડલ તાલુકામાં ભાદર નદીના કિનારે વસેલું નગર હતું.
- રાખોડિયા કલરનાં માટીનાં વાસણો વાપરતા હોવાનું જણાય છે.
- રોજડીમાંથી ચપટી થાળી અને ઊંચી દોક વાળી બરણીના નમુના મળી આવ્યા છે.
- સેલખેડીના ઝીણા મણકા, આકૃતિ ઉપસાવેલા કર્નેલિયનના મણકા, ચર્ટના ઘનાકાર તોલા વગેરે મળી આવ્યા છે.
- થોડાંક ઈંટોના અને બાકીનાં માટીનાં મકાનો જોવા મળે છે.

ગુજરાતમાંથી મળી આવેલ અન્ય નગરો

- દેશળપર (કચ્છ)
- કેતાસી (મોરબી)
- સુરકોટડા (કચ્છ)
- સોમનાથ (ગીરસોમનાથ)
- લાખાબાવળ (જામનગર)
- અમરા (જામનગર)
- કોટ અને પેઠામની (મહેસાણા)
- કિમતળાવ (સૂરત)

* પૌરાણિક યુગ *

- પુરાણોમાં ઉલ્લેખિત છે જે ઈતિહાસને પૌરાણિક યુગ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- મનુના પુત્ર શર્યાતિના સમયથી ગુજરાતમાં આ યુગની શરૂઆત થાય છે.
- શર્યાતીના પુત્ર આનર્ત સૌરાષ્ટ્ર અને ઉત્તર ગુજરાતમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. તેથી આ પ્રદેશને આનર્ત નામે ઓળખવામાં આવે છે જેના અન્ય નામો આનર્ત, ચમત્કારપુર છે.
- આનર્તનો પુત્ર રૈવતના સમયમાં તેની રાજધાની કુસ્થલી (દ્વારકા) હતી.
- તેના સમયમાં યાદવો મથુરા છોડીને સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા હતા.
- યાદવોએ રૈવત સાથે ઉદ્ધ કરીને રૈવતને પરાજય આપ્યો અને રૈવતની બહેન રૈવતીના લગ્ન બલરામ સાથે કર્યા.
- યાદવોએ તેની રાજધાની કુસ્થલી નજીક દ્વારકા અથવા દ્વારાવતી બનાવેલી.

* મૌર્યયુગ(મુક્તિદાતા) *

- આ યુગનો પ્રથમ રાજા ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય હતો તેના ગુરુને કૌટલ્ય કે ચાણક્યના નામથી ઓળખવામાં આવે છે.
- ચાણક્ય દ્વારા અર્થશાસ્ત્રની રચના કરવામાં આવી હતી.

1. ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય

- ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યની રાજધાની ગિરિનગર એટલે હાલનું જુનાગઢ હતું. તે રૈવાત, ઉજ્યત, વડનગર, એવા વિવિધ નામોથી જાણીતું હતું.
- તેનો સૌરાષ્ટ્રનો સુબો પુષ્પગુપ્ત હતો. તે સુબાએ રાજધાની ગિરિનગરમાં સૂવર્ણસિકતા અને પલાસીની નદી પર સુદર્શન તળાવનું નિર્માણ કરાવ્યું હતું.

(સુદર્શન તળાવ)

2. બિંદુસાર

- ૨૫ વર્ષ રાજ કર્યું અને નવા ૧૬ નગરો જીત્યા.

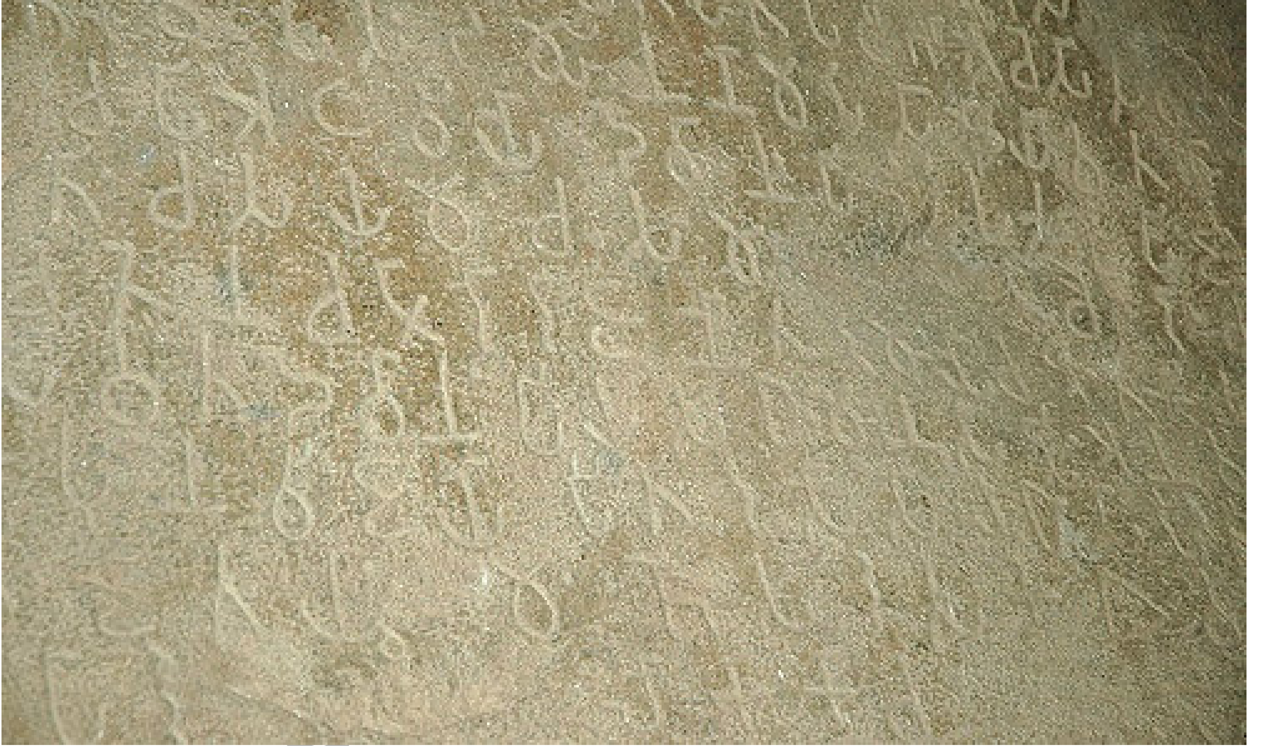
3. અશોક

- અશોકનો સૌરાષ્ટ્રનો સુબો તુશાપ્ય હતો તેણે સુદર્શન તળાવ અને સિંચાઈ માટેની નહેરો ખોદાવી હતી.
- અશોકે ગિરિનગરમાં ૧૪ ધર્મશાળા વાળો બાહ્ય ભાષામાં ૩.૬ મિટર ઉચો અને ૨૨.૮૬ મિટર પહોળો (૭૫ ફૂટ જેટલો) શિલાલેખ કોતરાવ્યો હતો.

➢ જેમ્સપ્રિન્સેય અને ભગવાનલાલ ઇન્દ્રજીત તેણે વાંચવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.

(સમ્રાટ અશોકનો શિલાલેખ - જુનાગઢ)

4. બૃહદ્રથ

➢ આ વંશનો તે ગુજરાતનો છેલ્લો રાજા હતો અને તેની હત્યા પુષ્પમિત્રશૃંગે કરી હતી.

* અનુમૌર્યયુગ *

1. રૂદ્રદામા (મહાક્ષત્રપ)

➢ તેનો સૌરાષ્ટ્રનો તે સમય નો સુબો વિશાખાદત્ત હતો. તેણે સુદર્શન તળાવનું સમારકામ કરાવ્યું હતું.

➢ તેણે અશોકનાં શિલાલેખની બાજુમાં સંસ્કૃતમાં શિલાલેખ કોતરાવ્યો હતો અને રૂદ્રદામા રાજાની રાજધાની ઉજ્જૈન હતી.

➢ તે શૈવધર્મી હતો.

2. રૂદ્રસિંહ - 3

➢ આ વંશનો તે છેલ્લો રાજા હતો અને તેની હત્યા ચંદ્રગુપ્ત– ૨ એ કરી.

* ગુપ્તવંશ *

1. **સ્કંદગુપ્ત**

➢તેનો સુબો પર્ણદત્ત હતો.

➢સુદર્શન તળાવ તૂટી જતા ફરીવાર નિર્માણ કરાવ્યું હતું.

➢અશોકનાં શિલાલેખની બાજુમાં સંસ્કૃત ભાષામાં પોતાનો શિલાલેખ કોતરાવ્યો હતો.

➢પર્ણદત્તનો પુત્ર ચક્રપાલીન હતો જે તે નગરનો નગરપાલક બન્યો હતો.

➢ચંદ્રપાલીને સુદર્શન તળાવના કિનારે ચક્રધારી વિષ્ણુનું મંદિર બનાવ્યું હતું.

➢આ વંશ દરમિયાન વૈષ્ણવ ધર્મનો પ્રચાર થયો હતો.

* મૈત્રકવંશ *

1. **વિજયાન ભટ્ટાર્ક**

➢વિજયાન ભટ્ટાર્ક ગુપ્તવંશનો કહી શકાય કારણ કે તે પહેલા તે વંશનો સુબો હતો.

➢ગુપ્તવંશ નબળો પડતા પછી ભટ્ટાર્ક ગાદીએ આવ્યો.

➢ગુજરાતમાં તેણે સ્વતંત્ર રાજા તરીકે શાસન સ્થાપ્યું હતું.

➢તેને રાજધાની ગિરિનગરથી વલ્લભી(વલ્લભીપુર) ખાતે બદલાવી હતી.

➢આ વંશનો કુળધર્મ શૈવ હતો.

2. **ધ્રુવસેન- ૧**

➢શિવ ભક્ત હોવા છતાં તેના સમયમાં પાટનગર વલ્લભી ખાતે જૈન ધર્મની બીજી સંગીની ભરાઈ હતી.

3. **ગૃહસેન**

➢તેના સમયમાં મૈત્રકોની સત્તા આનર્ત પ્રદેશ સુધી વિસ્તરાયેલી હતી આથી તેણે પ્રતાપી રાજા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

4. **શિલાદિત્ય- ૧**

➢તે પણ પ્રતાપી રાજા હતો તેના સમયમાં માળવા સુધી રાજ્ય વિસ્તારાયેલું હતું.

➢તેણે જુદી જુદી પદવી ધારણ કરી હતી . તે "ધર્માદિત્ય" નામે ઓળખાય છે.

➢તેણે ઘણા બોદ્ધ વિહારો અને દેવાલયો બંધાવ્યા છે.

➢આ રાજા દર વર્ષે મોક્ષ પરિષદ ભરતો અને દ્રવ્ય દાન કરતો હતો.

5. **ધ્રુવસેન- ૨**

➢ધ્રુવસેન- રના સમયમાં ચિની યાત્રાળુ હ્યું-એન-ત્યાંગ(ત્સાંગ) ઈ.સ. ૬૪૦માં વલ્લભીની મુલાકાત લીધી હતી.

➢આ રાજા થાનેશ્વર સમ્રાટ હર્ષનો સમકાલીન માનવામાં આવે છે.

6. **ધરસેન- ૪**

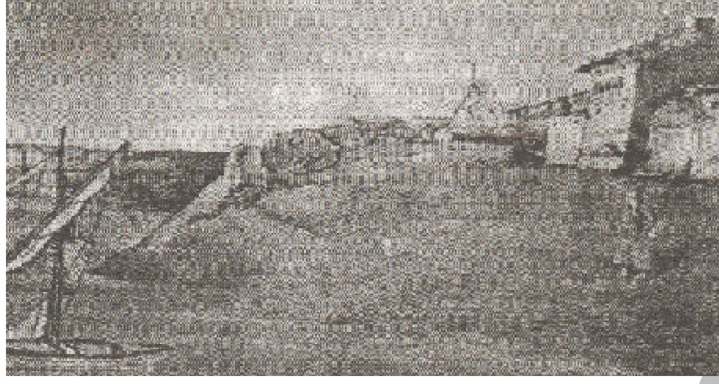
➢આ રાજા અતી સમર્થ અને લોકપ્રિય રાજા હતો.

➢તેણે **પરમ ભટ્ટાર્કે, મહારાજાધિરાજ, પરમેશ્વર** જેવા બિરુદ ધારણ કર્યા હતા.

7. **શિલાદિત્ય-૭**

➢ આ રાજા મૈત્રકવંશનો છેલ્લો રાજા હતો.

- આ રાજાનું પતન અને રાજ્યનું પતન એક દંતકથા મુજબ ઈ.સ. ૭૮૮માં કાકુવાણીયા પ્રેરિત આરબોના આક્રમણ હાસીમાનો સેનાપતી 'ઉમર બીન જમાલે' કર્યું જે નાકામ રહ્યો પછી આરબોનો રાજા 'હમીમે' આક્રમણ કર્યું અને વલ્લભીનો નાશ થયો હતો.
- વલ્લભી નાલંદાની જેમ એક મોટી વિધ્ધાપીઠ હતી. તે બુદ્ધ ધર્મનું મહત્વનું એક કેન્દ્ર ગણાતું હતું.

(વલ્લભી વિદ્યાપીઠના અવશેષો)

* ચાવડાવંશ *

- ચાવડાવંશથી છેક ઈતિહાસ પૂરો થાય ત્યાં સુધી રાજધાની પાટણ બની હતી.
- જયશિખરીના સમયમાં રાજધાની પાટણને પંચાસરથી ઓળખવામાં આવતી હતી.

1. વનરાજ ચાવડા

- ખરેખર રીતે ચાવડાવંશનો સ્થાપક વનરાજ ચાવડા હતો.
- ૫૦ વર્ષની ઉંમરે પિતાએ ગુમાવેલું રાજ્ય રાષ્ટ્રકુટના રાજા ભુવડને હરાવીને પાછું મેળવ્યું હતું.
- પોતાના મિત્ર અણહિલ ભરવાડની યાદમાં અણહિલપુર પતન(પાટણ)ના નામે નગર વસાવી અને તેણે રાજધાની બનાવી જે અપભ્રંશ થઇ પાટણ બની ગયું.
- બીજા મિત્રની ચાંપા(વાણિયા, આર્થિક મદદ કરનાર વનરાજ ચાવડાને)ની યાદમાં ચાંપાનેર નગર વસાવ્યું હતું.
- પાટણમાં જૈન દેરાસર બંધાવ્યું જેમાં પંચાસર પશ્ર્યનાથની મૂર્તિ મુકવી હતી. આજે મંદિરમાં વનરાજ ચાવડાની પણ પ્રતિમા છે.

2. યોગરાજ ચાવડા

- યોગરાજ નામ પ્રમાણે યોગી અને ન્યાયપ્રિય હતો.
- તેના પુત્ર ક્ષેમરાજે ખંભાતનું જહાજ લુંટ્યું હોવાથી યોગરાજને ખુબ જ દુઃખ લાગ્યું અને તેનું મૃત્યુ થયું હતું.

3. સામંતસિંહ ચાવડા

- ચાવડાવંશનો છેલ્લો રાજા સામંતસિંહ હતો.
- તેની હત્યા તેના ભાણેજ મુળરાજ સોલંકી દ્વારા કરવામાં આવી અને આ વંશનો અંત આવ્યો હતો.

* સોલંકીવંશ *

1. મુળરાજ સોલંકી – ૧

- આ રાજાના સમયમાં "ગુજ્જર પ્રદેશ" પરથી ગુજરાત એવું નામ મળ્યું છે એવું માનવામાં આવે છે.
- આ રાજા સોલંકીવંશનો પ્રથમ રાજા હતો.

- આ રાજાએ સૌરાષ્ટ્રના એક રાજવી ગ્રહરીયું અને લાટમાં સરદારને હરાવી પોતાનું રાજ્ય લાટ સુધી વિસ્તર્યું હતું.
- આ ઉપરાંત સરસ્વતી નદીના કિનારે રૂદ્રમહાલ બાંધવાની શરૂઆત કરી હતી.

(રૂદ્રમહાલ)

- મુળરાજ સોલંકીના સમયમાં ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રએ બંનેમાં સોલંકીયુગનો ઝંડો ફરકાવ્યો હતો.
- આ રાજાના સમયમાં બોદ્ધ ધર્મ નહીવત થઇ ગયો હતો કારણ કે તે બ્રહ્મણોને બહુ માન આપતો હતો.
- વૃદ્ધાવાસ્થામાં શ્રીસ્થલી(સિધ્ધપુર) જઈ તેણે સરસ્વતી નદીના કાંઠે દેહ ત્યાગ કર્યો હતો.

2. ચામુંડારાજ

- આ રાજા મુળરાજનો પુત્ર હતો તેણે ધારાનગરીના પરમાર રાજા સિંધરાજને હરાવ્યો હતો.
- તે વિલાસી હોવાથી તેને પદભ્ષ્ટ કર્યો હતો.
- તેનો જેષ્ઠ પુત્ર વલ્લભરાજ ગાદીએ આવ્યો પણ તેનું અકાળે મૃત્યુ થતા દુર્લભરાજે ગાદી સંભાળી હતી.

3. દુર્લભરાજ

- આ રાજા ચામુંડારાજનો નાનો પુત્ર હતો.
- તેણે લાટ પ્રદેશના રાજા કિર્તીરાજને હરાવ્યો હતો.
- તેમને અણહીલપુર પતન (પાટણ)માં ગુજશાળા, ધનશાળા, ધવગ્રહો અને દુર્લભ સરોવર બંધાવ્યું હતું.

4. ભીમદેવ – ૧

- ઇતિહાસમાં તે "ભીમદેવ બાણાવલી" તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.
- તેમના રાની ઉદયમતી દ્વારા પાટણમાં રાણકીવાવ બંધાવવામાં આવી હતી.

(રાણકીવાવ - પાટણ)

➢ આ ઉપરાંત મોઢેરાનું સૂર્યમંદિર તેના સમયમાં બંધાયું હતું.

(સૂર્યમંદિર – મોઢેરા)

➢ તેના સમયમાં ૧૦૨૬ના રોજ જાન્યુ ૧ અથવા ૭માં મહોમદ – ગઝનવીએ સોમનાથ લુટ્યુ હતું.

(સોમનાથ)

➢તેમના સમયમાં વિમળશાહ મંત્રી થઇ ગયા હતા.

5. કર્ણદેવ સોલંકી

➢આ રાજા ભીમદેવ-૧નો પુત્ર હતો.

➢તેણે વર્તમાન અમદાવાદની નજીક આશાપલ્લી(આશાવલ)ના ભીલ સરદાર આશાવલને હરાવી ત્યાં કર્ણાવતી નામે નગર વસાવ્યું હતું.

➢સોલંકી રાજ્યનો તેણે દક્ષિણમાં છેક નાગાસારિકા(નવસારી) સુધી વિસ્તર્યું હતું.

➢તેમના પત્ની મિનળદેવી(મણપલ્લાદેવી, પિયર-કર્ણાટક) દ્વારા ધોળકામાં મલાવ તળાવ બંધાવવામાં આવ્યું હતું.

➢જેના માટે કહેવાય છે કે "ન્યાય જોવો હોય તો મલાવ તળાવ જોવું".

(મલાવ તળાવ - ધોળકા)

➢વિરમગામમાં મુનસર તળાવ મિનળદેવીએ બંધાવ્યું હતું.

(મુનસર તળાવ - વિરમગામ)

6. સિદ્ધરાજ જયસિંહ

➢આ રાજાના સમયમાં ગુજરાતનો સુવર્ણકાળ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

➢સિદ્ધરાજ મિનળદેવી-કર્ણદેવનો પુત્ર હતો.

➢આ રાજાએ માળવાના રાજા યશોવર્માને હરાવી “અવંતીનાથ”નું બિરુદ ધારણ કર્યું.

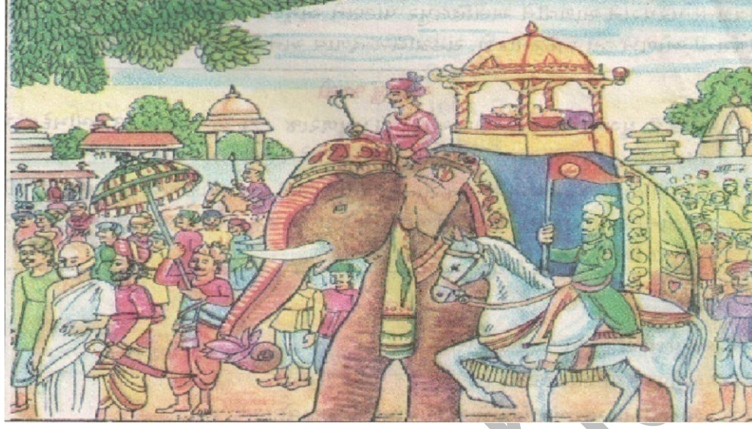
➢બર્બરકા નામના અનાર્થ(રાક્ષસ)ને હરાવી સિદ્ધરાજને “બર્બરક જિષ્ણુ” કહેવાયું હતું.

➢રૂદ્રમહાલ આ રાજાના સમયમાં પૂર્ણ થયો હતો.

(રૂદ્રમહાલ)

- જુનાગઢના રાજા રાંખેગારને હરાવીને "સિદ્ધચક્રવતી" નામ ધારણ કર્યું હતું.
- સિદ્ધરાજે દરેક યુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત કર્યા હોવાથી "ત્રિભુવનગંજ" કહેવાય છે.
- "પાટણમાં સહસ્ત્રલીંગ તળાવ" આ રાજાએ બંધાવ્યું.
- સિદ્ધરાજે સોમનાથનો યાત્રાવેરો મિનળદેવીના કહેવાથી નાબુદ કર્યો હતો.
- આ રાજાના સમયમાં હેમચંદ્રાચાર્ય થઇ ગયો હતો. જેને "સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન" નામનો ગ્રંથ લખ્યો હતો. જયારે તે ગ્રંથ લખાઈ ગયો ત્યાર બાદ તેણે હાથી પર મૂકી નગરમાં શોભા યાત્રા કાઢવામાં આવી. આ શોભા યાત્રાની વિશેષતા એ હતી કે, ગ્રંથની રચના કરનાર હેમચંદ્રાચાર્ય અને સિદ્ધરાજ બંને પગપાળા ચાલતા હતા.

(સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન ગ્રંથની શોભાયાત્રા)

- આ રાજા અપુત્ર મૃત્યુ પામ્યો હતો.

7. કુમારપાળ

- કુમારપાળએ ભીમદેવ-૧ના મોટા પુત્ર ક્ષેમરાજનો વંશજ હતો.
- ક્ષેમરાજએ ભીમદેવની રાની બકુલાદેવીનો પુત્ર હતો.
- કુમારપાળ તેના બનેવી કાન્હડદેવ(કૃષ્ણદેવ)ની સહાયતાથી રાજા બન્યો.
- શાકંભરી(સાંભર)ના ચૌહાણ રાજા અર્ણરાજને તેણે પરાજય આપ્યો. આ તેની મોટી સિદ્ધી મનાય છે.
- તેના સામ્રાજ્ય વિસ્તાર ઉત્તરમાં સાંભર-અજમેર સુધી, દક્ષિણમાં લાટભંડલ સુધી, પૂર્વમાં ભીલસા સુધી અને પશ્ચિમમાં સૌરાષ્ટ્ર-કચ્છ સુધી હતો.
- તે ગુજરાતના અશોક તરીકે ઓળખાય છે.
- તેને ગુજરાતમાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર કર્યો અને તેનો અનુયાયી બન્યો.
- તેને અજીતનાથની એક મૂર્તિ કોતરાવી તારંગામાં મૂકાવી.

(અજીતનાથ ભગવાન - તારંગા)

➢અપુત્રીકાનું ધન લેવાનું બંધ કર્યું.

➢પાટણમાં પટોલાની શરૂઆત કરાવી.

(પટોલા - પાટણ)

8. **અજયપાળ**

➢કુમારપાળ અપુત્ર મૃત્યુ પામ્યો હતો તેથી તેના પછી તેના ભાઈ મહિપાલનો પુત્ર અજયપાલ ગાદીએ આવ્યો હતો.

➢તેણે વેદ ધર્મનો પ્રચાર કર્યો હતો તેનાથી જૈન ધર્મીઓ નારાજ હતા.

➢તેનું નાની ઉંમરે મૃત્યુ થયું હતું.

➢નોંધ: એવું માનવામાં આવે છે કે વિજયદેવ નામના એક સિપાઈએ તેમની હત્યા કરી નાખી હતી.

9. **મુળરાજ – ૨**

➢ઈ.સ.૧૧૭૮માં મોહમ્મદ – સિહાબુદ્દીન – ઘોરીનું આક્રમણ ગુજરાતમાં થયું તે સમયે મુળરાજ -૨ સગીર હોવાથી તેના વતી તેની માતા નાઈકાદેવી શાસન કરતા હતાં અને આ યુદ્ધમાં મોહમ્મદ ઘોરીનો પરાજય થાય છે.

10. **ભીમદેવ – ૨**

➢ઇતિહાસમાં તેને "ભોળાભીમ" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

➢તેના સમયમાં સોલંકીની સત્તા નબળી પડતી જણાય છે.

➢ઈ.સ.૧૧૯૮માં મહમ્મદ ઘોરીના ગુલામ કુતુબુદ્દીન ઐબક ગુજરાત પર ચડાઈ કરી અને પાટણ લુંટ્યું.

➢ભીમદેવ – ૨ પોતાને "અભિનવ સિદ્ધરાજ" તરીકે ઓળખાવતો અને ચપ્તમ ચક્રવતી તેવું કહેરાવતો.

➢આમ આ સમયમાં સોલંકીયુગના પતનની શરૂઆત થઇ.

11. **ત્રિભુવનપાલ**

➢ ધોળકાના મહામંડેશ્વર વિરધવનના પુત્ર વિશળદેવે તેની હત્યા કરી અને આ વંશનો અંત આવ્યો.

* વાઘેલાવંશ *

1. વિસળદેવ વાઘેલા

➢તે વાઘેલા વંશનો સ્થાપક અને પ્રથમ રાજા હતો.

➢તેને "અભિનવ સિદ્ધરાજ" અને "અમર અર્જુન" એવુ નામ ધારણ કર્યું.

➢વિસનગરની સ્થાપના તેમને કરી હતી.

➢વાઘેલા વંશના આ પહેલા રાજાએ દભોઈના કિલ્લામાં આવેલ વૈદનાથ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો.

➢તેના મંત્રી વસ્તુપાળ અને તેજપાલ દ્વારા આબુ પર દેલવાડાના દેરા બાંધવામાં આવ્યા હતા.

➢આબુના દેલવાડાના ડેરામાં દેરાણી-જેઠાણી મંદીર આવેલું છે. (અનુપમાં દેવી – લલીતા દેવી).

(દેલવાડાના દેરા)

2. અર્જુનદેવ / સારંગદેવ વાઘેલા

➢અર્જુનદેવના સમયમાં સોમનાથમાં મસ્જિદ બાંધવાની પરવાનગી અપાઈ.

➢કવિ નાનકે પસસ્તી કાવ્ય રચિ શિલાપર કોતરાવેલા.

➢સારંગદેવે માલવ નરેશને હરાવ્યો અને સોમનાથ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવેલ છે.

3. કર્ણદેવ વાઘેલા

➢તેને ઇતિહાસમાં "કરણઘેલો" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

➢તેમના માધવ નામના મંત્રીએ અલાઉદ્દીન ખીલાજીને ગુજરાત જીતવા આમંત્રણ આપ્યું તેના કારણે ઉલુઘખાન, નસરતખાન નામે બે સૈનિકો ગુજરાતમાં આક્રમણ કર્યું અને આ વંશનો અંત આવ્યો.

➢નોંધ:

- વાઘેલા અને રાજપૂત યુગ(હિન્દુ રાજા)નો અંત આવ્યો.
- તે છેલ્લો હિન્દુરાજા હતો.
- સ્થાપત્ય કલાનો સૂવર્ણયુગ સ્થાપ્યો હતો.
- ક.મા.મુનશી અને રામલાલ મોદી જેવા ઈતિહાસ લેખકો કર્ણદેવના દુષ્ટ ચારિત્ર વાતો સ્વીકારતા નથી.

* દિલ્લી સલ્તનત યુગ *

1. ખીલજીવંશ

➢સ્થાપક : અલાઉદ્દીન ખીલજી

➢સુબો : અલપખાન (પ્રથમ મુસલમાન સુબો)

1) અલાઉદ્દીન ખીલજી

- ઈ.સ. ૧૬૦૬માં અલપખાનને ગુજરાતનો સુબો નીમી વહીવટ હાથ ધર્યો.
- અલાઉદ્દીને તમામ જીવન જરૂરિયાતની ચીજ વસ્તુ પર ભાવ નિયમન કર્યું.
- ચિતોડના રાણા રતનસિંહની અત્યંત સુંદર અને રૂપાળી રાણી હતી તેણે મેળવવા અલાઉદ્દીને ચિતોડ પર આક્રમણ કર્યું.

2) મલિક કાફૂર

- પિતા જલાલુદ્દીનના મૃત્યુ પછી આવનાર અલાઉદ્દીન ખીલજી પછી દિલ્લીમાં ઈ.સ. ૧૩૧૬ થી ૧૩૨૦ સુધી મલિક કાફૂરે શાસન કર્યું. જેમના સમયમાં ગુજરાત દિલ્લી સુલતાનોના તાબે રહ્યું.

3) ખુશરો ખો

- ખીલજીવંશના અંતિમ સમ્રાટ ખુશરો ખોને મારીને ઈ.સ. ૧૩૨૦માં દિલ્લીમાં તુઘલક વંશની શરૂઆત થઇ.

2. તુઘલક વંશ

- **સ્થાપક : ગ્યાસુદ્દીન તુઘલક**
- **સુબો : ગ્યાસુદ્દીન તુઘલક શાહ ગાઝી**

1) **ગ્યાસુદ્દીન તુઘલક**

- આ વંશની સ્થાપના ગ્યાસુદ્દીન તુઘલક દ્વારા કરવામાં આવી હતી.

2) **મુહમ્મદ તુઘલક**

- તે પોતાની તરંગી યોજનાઓને કારણે તરંગી રાજા તરીકે ઓળખાય છે.
- યોજનાઓ:
  - દો આબમાં કર વધારો
  - ખુરાસન આક્રમણ
  - રાજધાની પ્રદેશમાં પરિવર્તન
  - સાંકેતિક મુદ્રાનું ચલન
- તેણે રાજધાની દિલ્લીથી દોલતાબાદ બદલાવી અને સાંકેતિક મુદ્રાનું ચલન શરુ કર્યું.

3) **ફિરોજશાહ તુઘલક**

- તેને નહેરોની શરૂઆત કરાવી.
- ફિરોજાબાદ શહેર અને જોતપુર શહેર બંને વિકસાવ્યા.
- તેણે આગાઉના ૨૦ જેટલા વેરાઓ નાબુદ કરી ત્રણ પ્રકારના વેરા ચાલુ કર્યા.
  - ખિરાજ (ભુમી પર લેવાતો વેરો)
  - ખમ્સ (લૂટનો પાંચમો ભાગ)
  - જકાત
- તેમને જમીનની નવેસરથી માપણી કરાવી અને જમીન મહેસુલ ઘટાડ્યું.
- મુસ્લિમોને આવકના અઢી ટકા અને બિનમુસ્લિમે જજીયાવેરો ભરવાનો આ બે કર અલગથી નાખ્યા.

4) **નસરુદ્દીન મહંમદ તુઘલક**

- ઈ.સ. ૧૩૯૮માં તૈમુરલંગ નામનું આક્રમણ દિલ્હી પર થતા આ વંશનો અંત આવ્યો અને દિલ્લી સલ્તનનો પણ અંત આવ્યો.

* ગુજરાતમાં સ્વતંત્ર સુલતાનોનુ શાસન *

1. તાતરખાન

➢ગુજરાતમાં તેણે ખુબ જ બળવા ખોર લશ્કર ભેગુ કરી દિલ્લી જીતવાની મહત્વકાંક્ષા રાખી હતી.

➢એક કાવતરા મુજબ તેમના પિતાએ તેમને ઝેર આપી મારી નાખ્યો એવું માનવામાં આવે છે.

2. ઝફરખાન (મુઝફરશાહ - ૧)

➢ઓક્ટોબર ૧૪૦૭માં ઝફરખાને બિરપુર મુકામે ગુજરાતના સ્વતંત્ર મુસ્લિમ શાસક તરીકે સત્તા હાંસલ કરી.

➢તેણે મુઝફરશાહ – ૧ એવું નામ ધારણ કરી શાસનની શરૂઆત કરી.

3. અહમદશાહ – ૧

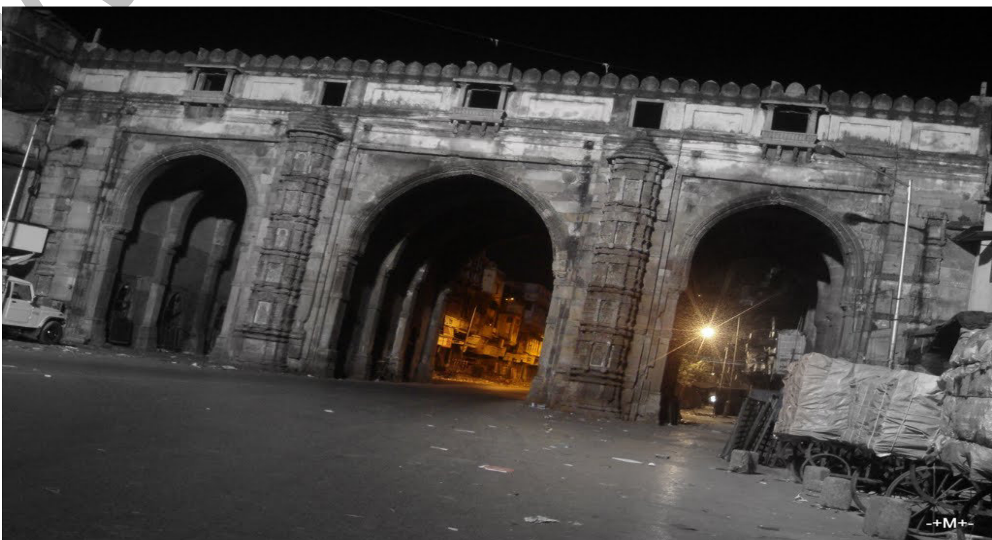
➢અહમદશાહ – ૧ ૧૩મી એપ્રિલ ૧૪૧૧ના રોજ કર્ણાવતી નગર પાસે હાલના માણેકચોક પાસે આવેલ મુરતની પોળમાં અમદાવાદ શહેરનો પાયો નાખ્યો.

➢તેને ગુજરાતનો વાસ્તવિક સ્થાપક માનવામાં આવે છે.

➢તેણે ભદ્રનો કિલ્લો, ત્રણ દરવાજા અને જામા મસ્જિદનું નિર્માણ કરેલું તે હિંદની સૌથી મોટી મસ્જિદ હતી.

(ભદ્રનો કિલ્લો - અમદાવાદ)

(ત્રણ દરવાજા - અમદાવાદ)

(જામા મસ્જિદ - અમદાવાદ)

➢હાથમતી કિનારે અહમદનગર વસાવેલું જે હાલ હિંમતનગર તરીકે ઓળખાય છે.
➢તેના ગુરુનું નામ શેખ અહમદ ખટ્ટગંજ બક્ષ હતું.
➢તેણે વાંટાની પ્રથા દાખલ કરી.(ખેતીનો જમીનનો ચોથો ભાગ રાજા માટે રહેવા દેવો)
➢સૌપ્રથમ દરિયાઈ કાફલો રચીને તેનું વડુ મથક ખંભાત બંદરે સ્થાપ્યું.

4. કુતુબુદ્દીન એહમદશાહ

➢"ઓજે કુતુબ" (કાંકરીયા) નામનું તળાવ અને "નગીના વાડી" બનાવડાવી હતી.

(કાંકરીયા તળાવ(ઓજે કુતુબ) - અમદાવાદ)

(નગીના વાડી – અમદાવાદ)

➢દલપતરામ નોંધે છે કે આ કાંકરીયા તળાવ ગંદકી વાડો હતું જેને ચીનુભાઈ શેઠ દ્વારા સરખુ કરવામાં આવ્યું હતું.

5. ફતેહખાન (મહમદ બેગડા) (નસરુદ્દીન મેહમુદ શાહ)

➢તેનું મુળનામ ફતેહખાન હતું.

➢જુનાગઢના રાજા રા-માંડલીકને હરાવી જુનાગઢ જીતી અને ચાંપાનેરના રાજા જયસિંહ પતાઈ રાવલને હરાવી પાવાગઢ જીત્યુ.

➢આમ આ બે ગઢ જીત્યા હોવાથી ઇતિહાસમાં તેને મહમદ બેગડા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

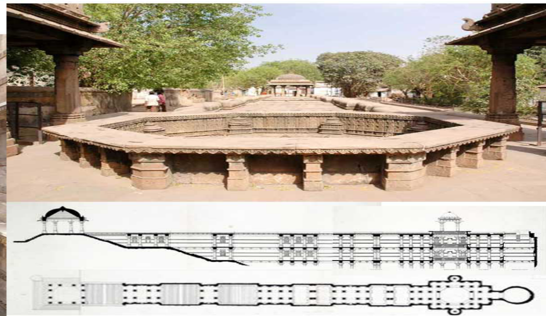
➢તેના સમયમાં રૂડાદેવીએ તેના પતિ વિરસંગ વાઘેલાની યાદમાં અડાલજની વાવ બંધાવી હતી.

(અડાલજની વાવ)

➢તેની દાસી બાઈહરીની વાવ બંધાવવામાં આવી હતી જે હાલ દાદા હરીની વાવ તરીકે ઓળખાય છે.

(દાદા હરીની વાવ)

➢તે ચોમાસુ ચાંપાનેરમાં, ઉનાળો અમદાવાદમાં અને શિયાળો જૂનાગઢમાં પસાર કરતો હતો.

➢ચાંપાનેરને ગુજરાતની રાજધાની બનાવી અને તેનું નામ મહેમદાબાદ રાખ્યું.

- તેણે જૂનાગઢનું નવું નામ મુસ્તુખાબાદ આપેલું.
- તેણે વાત્રક નદીના કાઠે ભમરીયો કુવો બંધાવ્યો હતો.

(ભમરીયો કુવો)

- તેણે અમદાવાદમાં બાગેફીરદોસ અને બાગેશાખનની રચના કરી હતી જે નવ લાખથી વધારે વૃક્ષો ધરાવે છે.
- તેણે અમદાવાદની ફરતે કોટ બંધાવ્યો.
- તેને ગુજરાતના અકબર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- બી.બી. મુગલી તેના માતાનું નામ હતું.

6. ખલીલખાન (મુઝફરશાહ - ૨) (સંત સુલતાન)

- તે મહમદ બેગડાનો નાનો પુત્ર હતો.
- તેનું મુળનામ ખલીલખાન હતું.
- તેને "મુઝફરશાહ -૨" એવી પદવી ધારણ કરી હતી.
- તેને વડોદરા પાસે દોલતાબાદ નામનું નગર વસાવ્યું હતું.
- હુમાયુ સામેના યુદ્ધમાં પોર્ટુગલના ગવર્નર નિનો-ડી-કુન્હાએ નજીવી મદદ કરતા પરિણામે તેણે દીવ અને દમણમાં વેપાર કરવાની પરવાનગી આપી.

7. મુઝફરશાહ – 3

- તેમના વજીર "ઈતિમાદ ખાને" અકબરને ગુજરાત જીતવા આમંત્રણ આપ્યુ પરિણામે ૧૫૭૨માં અકબરનું આક્રમણ ગુજરાતમાં થયું અને આ વંશનો અંત આવ્યો.

* ગુજરાતમાં મુગલ સલ્તનત *

1. અકબર

- મુગલ સલ્તનતનો સ્થાપક.
- મિર્ઝા આઝીઝ કોકા (ખાન આઝમ) જે ગુજરાતનો પ્રથમ મુગલ સૂબો હતો.
- ઈ.સ.૧૫૭૨માં અકબરે ગુજરાત જીત્યુ હતું.
- ગુજરાતના વિજયની યાદમાં ફતેપુર સિકરી(ઉ.પ્ર.) ખાતે બુલંદ દરવાજાનું નિર્માણ કરાવ્યું.

(બુલંદ દરવાજા)

➢તેના સમયમાં હિન્દી સાહિત્યનું સર્જન થયું.
➢ટોડલમલ દ્વારા મહેસુલ પદ્ધતિ નક્કી કરવામાં આવી હતી.
➢તેને ટંકશાળાઓ બંધાવી હતી.

2. જહાંગીર (સલીમ)

➢જહાંગીરે અમદાવાદની ટંકશાળામાં(કાલુપુર) નક્ષત્રવાળા સિક્કાઓ બહાર પડાવ્યા.

(નક્ષત્રવાળા સિક્કા)

➢તેનું વાસ્તવિક નામ "સલીમ" હતું.
➢જયારે ગાદીએ આવ્યો ત્યારે "નીરુદ્દીન મુહમંદ બાદશાહ જહાંગીર" આવી ઉપાધી ધારણ કરી.
➢કચ્છના જામ અને બહરા નામના બે સરદારોએ મુગલ બાદશાહોને કુરનીસ(કર) ભરી ન હતી તેથી જહાંગીરે તેને હરાવી મુગલને શરણે કર્યા હતા.
➢ઈ.સ.૧૬૦૮માં કેપ્ટન હોકિંગ્સ "હેક્ટન" નામના જહાજમાં બેઠીને સુરત બંદરે ઉતરી આવ્યો.
➢ઈ.સ.૧૬૧૩માં જહાંગીરે "સર-ટોમસ-રો"ને વેપાર કરવાની પરવાનગી આપતા તેણે સુરતમાં પ્રથમ વેપારી મથક સ્થાપ્યું.
➢ચિત્રકલાનો યુગ કહેવાય છે.
➢તેની પત્નીનું નામ મેહરુન્નીસા(નૂરજહાં) હતું.

3. શાહજહા

➢તેણે અમદાવાદમાં શાહીબાગ અને મોતી મહેલ બંધાવ્યો.

(શાહીબાગ)

(મોતી મહેલ(સરદાર પટેલ સ્મારક))

➢તેના સમયમાં ખાનજહાં નામના અફઘાન સરદારે બળવો પોકાર્યો હતો.

➢તેણે ચાર પુત્રો હતા.

- દારા શિકોહ
- શાહશૂઝા
- મુરાદ
- ઔરંગઝેબ

4. ઔરંગઝેબ

➢તે સુસ્ત સુન્ની મુસલમાન હતો એટલુ જ નહી પણ અહસ્તુ મુસલમાન હતો.

➢આથી તેને ધર્માંદ રાજા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

➢તેણે હિન્દુઓના પવિત્ર તહેવારો હોળી અને દિવાળી ઉપર પ્રતિબંધ લગાવ્યો હતો.

➢તે પોતાનું ગુજરાન ટોપી સીવી અને કુરાનનું ભાષાંતર કરી અનુવાદ કરતો.

➢તેમના સુબા મહોબદ ખાનના સમયમાં શિવાજીએ ઈ.સ.૧૬૬૪ અને ૧૬૭૦ એમ બે વખત સુરત લુત્યું હતું.

➢ઈ.સ. ૧૭૦૭માં તેનું મૃત્યુ થયું.

* ગુજરાતમાં મરાઠા યુગ *

1. દામાજીરાવ ગાયકવાડ

➢મરાઠા યુગના સ્થાપક દામાજીરાવ ગાયકવાડ હતા.

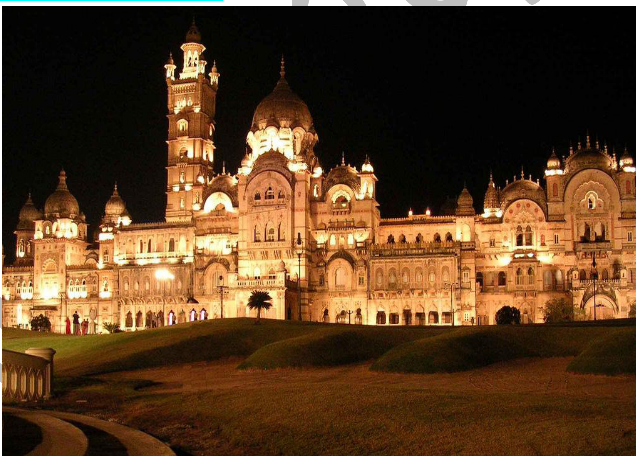
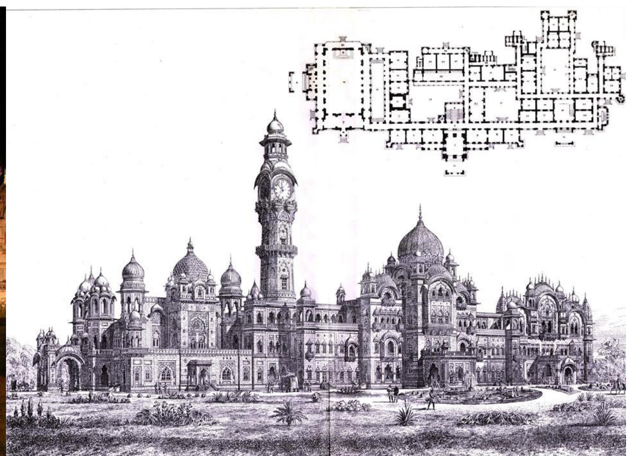
2. મલ્હારરાવ ગાયકવાડ

➢વેલેસ્ડેની સહાયકારી યોજના સ્વીકારનાર પ્રથમ રાજા.

➢મેજર વોકર સૌપ્રથમ અંગ્રેજી રેસીડન્સી બનીને ગુજરાત આવ્યો.

3. સયાજીરાવ ગાયકવાડ

➢લક્ષ્મીવિલાસ પેલેસ બંધાવ્યો હતો.

(લક્ષ્મીવિલાસ પેલેસ – વડોદરા)

➢M.S.UNIVERSITYની સ્થાપના કરી.(મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ યુનિવર્સિટી)

(મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ યુનિવર્સિટી - વડોદરા)

➢ગુજરાતમાં રેડીઓ શરુ કરાવનાર.(૧૯૩૯)
➢મફત અને ફરજીયાત શિક્ષણ શરુ કરાવ્યું.
➢સૌપ્રથમ ટ્રેન ઉતરણ થી અંકલેશ્વર વચ્ચે તેના સમયમાં શરૂ થઈ.

4. **પ્રતાપસિંહ ગાયકવાડ**

➢વડોદરા શહેર ભારતસંઘ સાથે જોડ્યું.

* ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની યુગ *

- ઈ.સ.૧૮૧૮માં મરાઠા વિગ્રહ થયો.
- ઈ.સ.૧૮૨૬માં સુરતમાં પ્રાથમિક શાળાની શરૂઆત થઈ.
- ઈ.સ.૧૮૪૨માં સુરતમાં પ્રથમ અંગ્રેજી માધ્યમ શાળાની શરૂઆત થઈ.
- ઈ.સ.૧૮૪૪માં સુરતમાં માનવધર્મ સભાની સ્થાપના થઈ જેના અધ્યક્ષ દુર્ગારામ મહેતા હતા.

  - **૧૮૫૭નો વિપ્લવ**

    ➢ગુજરાતમાં ૧૮૫૭નો વિપ્લવ અમદાવાદની લશ્કરની ૭મી નંબરની ટુકડીએ વિપ્લવની શરૂઆત કરી.
    ➢ઓખાના વાઢેરોએ જોધા માણેકની આગેવાની હેઠળ વિપ્લવ કર્યો.
    ➢આણંદમાં મુખી ગરવડ દાસના નેતૃત્વમાં વિપ્લવ કર્યો.
    ➢તાત્યાટોપે દ્વારા છોટા ઉદયપુરથી નેતૃત્વ કરવામાં આવ્યું હતું.

* બ્રિટીશ તાજનો યુગ *

1. **ઈ.સ.૧૮૭૫ (દયાનંદ સરસ્વતી)**

- તેમનો જન્મ ટંકારામાં ઈ.સ.૧૮૨૪માં થયો હતો.
- તેમનું મુળનામ "મૂળશંકર" હતું અને તેમના ગુરુનું નામ "વિરજાનંદ" હતું.
- તેમની કર્મ ભુમી પંજાબ હતી.
- ૧૮૭૫માં તેમણે મુંબઈમાં "આર્ય સમાજની" સ્થાપના કરી.
- "સત્યાર્થ પ્રકાશ" તેમનું પુસ્તક છે જેમાં "વેદો તરફ પાછા વળો" એવુ સુત્ર આપ્યુ છે.
- શુદ્ધી ચળવળો ચલાવી.
- ૧૮૮૩માં જોધપુર મુકામે તેમનું મૃત્યુ થયું.

2. ઈ.સ.૧૮૮૫ (કોંગ્રેસની સ્થાપના)

- ઈ.સ.૧૮૮૫માં એલન ઓક્ટોવિન હ્યુમ(AOU) દ્વારા કોંગ્રેસની સ્થાપના કરાય.
- જેનું પ્રથમ અધિવેશન ગોકુળદાસ તેજપાલ સંસ્કૃત પાઠશાળામાં ભરાયુ હતું. જેના અધ્યક્ષ વ્યોમચંદ્ર બેનર્જી હતા. જે ખ્રિસ્તી અધ્યક્ષ હતા.
- જુદા જુદા સ્થળોએથી ૭૨ પ્રતિનિધીઓએ હાજરી આપી હતી.

3. ઈ.સ.૧૮૮૬

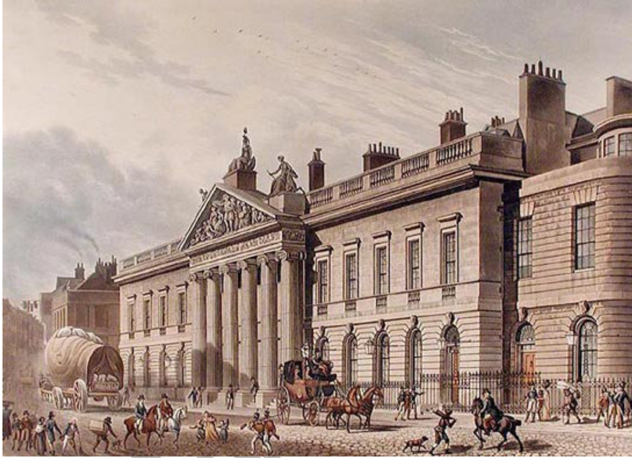
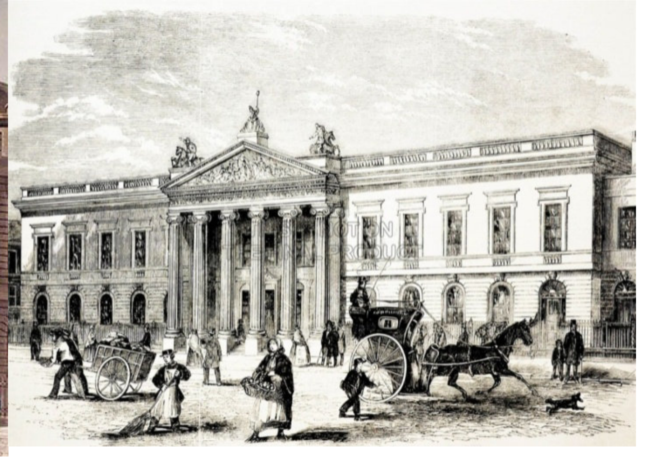
- ૧૮૮૬માં કોંગ્રેસનું બીજું અધિવેશન કોલકાતા ખાતે ભરાયું જેના અધ્યક્ષ દાદાભાઈ નવરોજી હતા.
- તેઓ પ્રથમ ગુજરાતી અને પ્રથમ પારસી અધ્યક્ષ હતા.
- તેઓને "હિંદના દાદા" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- તેમના પુસ્તક "પોવર્ટી એન્ડ અનબ્રિટન", "ઇન ઇન્ડિયા ડ્રીમ ઓફ વેલ્થ(ધન બહિર્ગમનનો)" સિદ્ધાંત આપ્યો.
- પારસીઓની સંસ્થા "રહનુમોઈ-મજદયબન" ના તેઓ અધ્યક્ષ હતા.
- "રાસ્તે ગોફતા" તેનુ મુખપત્ર હતું.

4. ઈ.સ.૧૯૦૨

- ૧૯૦૨માં ગુજરાતમાં અમદાવાદ ખાતે અધિવેશન ભરાયું જેના અધ્યક્ષ સુરેન્દ્રનાથ બેનર્જી હતા.

5. ઈ.સ.૧૯૦૫

- ૧૯૦૫માં માંડવીના શ્યામજી કૃષ્ણ વર્માએ લંડનમાં "ઇન્ડિયા હાઉસ"ની સ્થાપના કરી.

(ઇન્ડિયા હાઉસ(લંડન))

- મેડમ ભીખાઈજી કામાએ જીનિવામાંથી "વંદે માતરમ્" નામનું મેગેજીન ચાલુ કર્યું.

6. ઈ.સ.૧૯૦૭

- ૧૯૦૭માં સુરતમાં કોંગ્રેસનું અધિવેશન ભરાયું જેના અધ્યક્ષ રાસ બિહારી ઘોષ હતા.
- આ અધિવેશનમાં કોંગ્રસના "જહાલ" અને "મહાલ" બે પક્ષ પડ્યા.
- જહાલવાદી નેતાઓ ઉગ્રવાદી વિચાર શ્રેણી ધરાવતા હતા. જેમાં લોકમાન્ય તિલક, બિપીનચંદ્ર પાલ, લાલા લજપતરાયનો સમાવેશ થાય છે (લાલ,બાલ,પાલ).
- મહાલવાદી નેતાઓ નરમવાદી વિચાર શ્રેણી ધરાવતા હતા અને રાજ ભક્ત તરીકે ઓળખાતા હતા તેમાં ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલે, વ્યોમ ચંદ્ર બેનરજી, દાદાભાઈ નવરોજી વગેરે હતા.

- મેડમ ભીખાયજી કામાએ જર્મનીમાં "સ્ટેટ ગાર્ડમાં" રાષ્ટ્ર ધ્વજ બનાવી ફરકાવ્યો હતો.

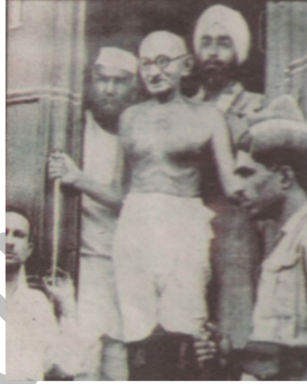
(મેડમ ભીખાયજી કામા- રાષ્ટ્ર ધ્વજ)

7. **ઈ.સ.૧૯૦૯**

- ૧૯૦૯માં "મહોલ્લે મિન્ટો" સુધારામાં મુસલમાન માટે અલગ મતદાન મંડળની જોગવાઈથી વ્યતીત મોહનલાલ પંડ્યાએ અમદાવાદના રાયપુર દરવાજા પાસે વાયસરોય મિન્ટોની બગી પર બોમ્બ ફેંક્યો.

8. **ઈ.સ.૧૯૧૫**

- ગાંધીજી વિદેશમાંથી ભારત પાછા ફર્યા.

સત્યાગ્રહો

* ખેડા સત્યાગ્રહ *

- ખેડા સત્યાગ્રહ ઈ.સ. ૧૯૧૭માં થયો હતો.
- ખેડા જિલામાં અતિવૃષ્ટિના કારણે પાક નિષ્ફળ ગયો.
- ખેડૂતો દેવાદાર બન્યા.
- બ્રિટીશ સરકારના કાયદા અનુસાર જો છ આની(૫૦%)કરતા જો પાક ઓછો હોય તો અડધું મહેસુલ મુલતવી રાખવું, પરંતુ સરકારી અમલદારો તે માટે તૈયાર ન હતા.
- ગાંધીજી અને વલ્લભભાઈ પટેલના માર્ગદર્શન હેઠળ ખેડૂતો સત્યાગ્રહ કરવા તૈયાર થયા.
- સરકારે ખેડૂતોનો ઉભો પાક જપ્ત કર્યા.
- આમ છતા મોહનલાલ પંડ્યા જેવી વ્યક્તિએ ગાંધીજીની સંમતિ અને પ્રેરણાથી જપ્ત કરાયેલા ખેતરોમાંથી ડુંગળીનો તૈયાર પાક કાપી લીધો.તેમના આ કાર્યથી મોહનલાલ પંડ્યાને ૧૫ દિવસની જેલની સજા થઇ.
- આ ઘટનાથી લોકોના જુસ્સામાં વધારો કર્યો.
- આ કાર્યથી ગાંધીજીએ મોહનલાલ પંડ્યાને ગાંધીજીએ "ડુંગળીચોર"નું બિરુદ આપ્યું.

મોહનલાલ પંડ્યા

- ગામેગામ લોકોએ મહેસુલ ભરવાની ના પડી દીધી.
- "ના કરની લડત ચાલી".
- સરકારના જુલમો સહન કરવા લોકો જાતે જ આગળ આવવા લાગ્યા. ખેડા જીલ્લાની જેલો નિર્દોષ ખેડૂતોથી ભરવા લાગી. કોઈ પણ સંજોગોમાં ખેડૂતો નમતું જોખવા માગતા ન હતાં.
- મહેસુલ માફ કરવા માટે દરેક ગામમાંથી ઠરાવો કરીને સરકારને મોકલવામાં આવતા હતાં. આ લોકો પર સરકારના જુલામોની કઈ અસર થઇ નહી.
- આખરે સમૃદ્ધ ખેડૂતો મહેસૂલ ભરે અને ગરીબ ખેડૂતોને મહેસૂલ માફ કરવા અંગ્રેજ સરકાર તૈયાર થઈ. લોકોના દૃઢ મનોબળ આગળ સરકારે ઝૂકાવું પડ્યું. સત્યાગ્રહ સફળ થયો.
- આ સત્યાગ્રહ થી દેશને "વલ્લભભાઈ પટેલ"ની ઓળખ થઇ.
- નોંધ:
  - ગાંધીજીએ ગુજરાત સભાના સભ્યો તથા ખેડા જીલ્લાના કાર્યકરો દ્વારા ૪૦૦ ગામોની તપાસના આંકડા મેળવ્યા.
  - તેમને પોતે ત્રીસ ગામોનાં ખેતરોમાં ફરીને માહિતી મેળવી અને નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે પાક ચાર આનાથી ઓછો થયો છે.
  - સરકારને મહેસુલ માફી માટે વિનંતી કરવા છતાં સરકારે પોતાની હઠ ન છોડી ત્યારે આખરી ઉપાય તરીકે તેમણે ખેડૂતોને સત્યાગ્રહ કરવાની સલાહ આપી.

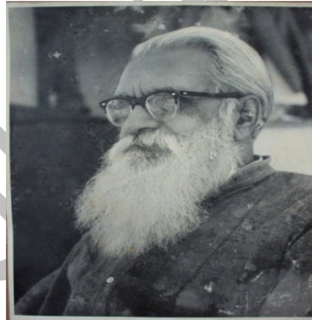
* અસહકારનું સત્યાગ્રહ *

- રોલેટ એક્ટ, જલિયાંવાલા બાગ અને મોર્લે-મિન્ટો સુધારાની ભૂમિકામાં ગુજરાતમાં ગાંધીજીએ ૧૯૨૦માં "અસહકારનું આંદોલન" શરુ કર્યું.
- આ અંદોલન દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓએ કોલેજો છોડી.
- ૧૯૨૦માં ગાંધીજીએ ગુજરાત વિદ્યાપીઠની સ્થાપના કરી જેમાં પ્રથમ અધ્યાપક તરીકે કાકાસાહેબ કાલેલકર જોડાયા.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ

કાકાસાહેબ કાલેલકર

- હજારો વિદ્યાર્થીઓએ સરકારી શાળા–કોલેજોનો બહિષ્કાર કર્યો અને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ આપતી શાળા-કોલેજોમાં જોડાયા.
- વકીલોએ સરકારી કોર્ટોની બહિષ્કાર કર્યો.
- ૧૭મી નવેમ્બર ૧૯૨૧ના રોજ પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સના ભારતમાં થયેલા આગમનના વિરોધમાં ગુજરાતના મોટા ભાગના શહેરોમાં જોરદાર હડતાલ પડી.
- સરકારે સહાય કરનાર કે સેવા આપનારાઓની સામે સેંકડો વિદ્યાર્થીઓએ વિરોધી દેખાવ કર્યા.
- ઠેર ઠેર રેંટીયા ગુંજતા થયા અને વિદેશી કપડાની હોળીઓ પ્રગટી.

* બોરસદ સત્યાગ્રહ *

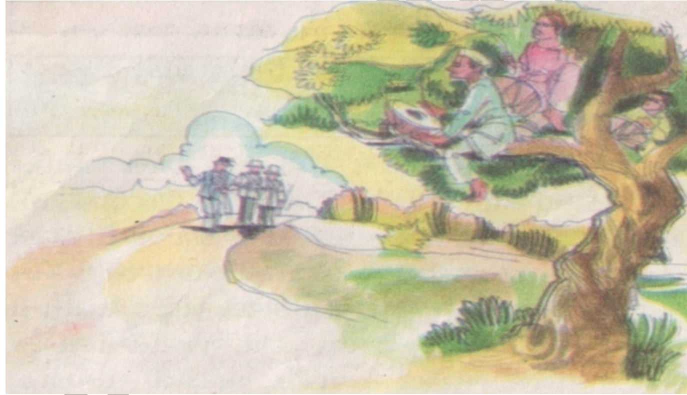
- ઈ.સ.૧૯૨૩માં બોરસદ તાલુકામાં બહારવટિયાઓનો ત્રાસ વધી ગયો હતો. તેથી તેણે પકડવા માટે અંગ્રેજ સરકારે એક વર્ષ માટે વધારાની પોલીસ રાખવાનું ઠરાવ્યું હતું.

- આ પોલીસ રાખવાનો ખર્ચ અઢી લાખ રૂપિયાનો હતો. વધારાના આ ખર્ચને સરકારે બોરસદ તાલુકાના બધાં જ તેમજ આણંદ તાલુકાનાં કેટલાંક ગામો પર વેરા રૂપે નાખ્યો.
- ૧૮ વર્ષથી મોટી ઉંમરની દરેક વ્યક્તિ દીઠ અઢી રૂપિયાનો કર લેવાનું ઠરાવ્યું. પ્રજાને આ કર ખૂબ જ અન્યાયી લાગ્યો.
- લોકોએ વલ્લભભાઈ પટેલને ફરિયાદ કરી.
- વલ્લભભાઈએ ૨૦ સ્વયંસેવકોને તાલુકામાં ગોઠવી દીધા.
- બોરસદ તાલુકા પરિષદમાં દંડ ન ભરવાનો લોકોએ ઠરાવ કર્યો.
- વલ્લભભાઈએ જાહેર ભાષણોમાં સરકારની કડક શબ્દોમાં ટીકા કરી.

વલ્લભભાઈ પટેલ – બોરસદ સત્યાગ્રહ

- લોકોએ દંડ ન ભર્યો અને મક્કમ રહ્યા. સ્વયંસેવકો રાત-દિવસ ચોકી કરતા. ગામેગામ સંગઠન થયા.
- સ્વયંસેવકો નગારા લઈને ઝાડ પર બેસતા અને વેરો ઉઘરાવવા આવતા અમલદાર દેખાય તો તરત નગારા વગાડતા.

ઝાડ પર નગારા લઈને બેઠેલા સ્વયં સેવકો

- નગારાનો અવાજ સંભાળી ગામનાં લોકો ઘરોને તાળાં લગાવી દેતા. બંધ ઘર જોઇને અમલદારો વીલે મોઢે પાછા જતાં.
- દિવસે બજાર બંધ રાખી લોકોએ રાત્રે પેટ્રોમેક્સ સળગાવી બજાર ખુલ્લું રાખવાનું ચાલુ રાખ્યું.
- આમ, દંડ ન ભરવાનો સત્યાગ્રહ ચાલ્યો.
- છેવટે અંગ્રેજ ગવર્નરે તાલુકાની સ્થિતિ જાણી સત્યાગ્રહના ૩૮માં દિવસે મુંબઈ પ્રાંતના ગૃહમંત્રીએ તે વેરો રદ કર્યો અને સત્યાગ્રહીનો વિજય થયો.
- નોંધ:
  - અંગ્રેજ ગવર્નરે બોરસદની સ્થિતિ તપાસવા ગૃહખાતાના સભ્ય સર હાવર્ડને મોકલ્યા. સત્યાગ્રહ દરમિયાન પોણા ત્રણ લાખ રૂપિયાના વેરામાંથી માત્ર ૯૦૦ રૂપિયા જેટલી રકમ વસૂલ થઇ અને તે પણ એક ઘરનું જપ્ત કરેલ રાચરચીલું વેચીને.

* બારડોલી સત્યાગ્રહ *

- ઈ.સ.૧૯૨૮માં અંગ્રેજ સરકારે સુરત જીલ્લામાં આવેલ બારડોલી તાલુકાના ખેડૂતો પર કરવેરામાં ૨૨% વધારો કરી દીધો.
- સરકારને ખેડૂતોએ રજૂઆત કરી. પણ અંગ્રેજ સરકાર પર કઈ અસર ન થઇ. છેવટે ખેડૂતોએ સત્યાગ્રહ કરવાનું નક્કી કર્યું.
- બધા જ ખેડૂતો વલ્લભભાઈ પાસે ગયા. વિગતવાર બધી વાત કરી. વલ્લભભાઈને આ આંદોલનનું નેતૃત્વ સ્વીકારવા વિનંતી કરી.
- વલ્લભભાઈએ સત્યને ખાતર પોતાનું માથું ઉતારી આપનારા ખેડૂતોની યાદી માંગી. ખેડૂતોએ આ યાદીમાં હોશભેર પોતાનાં નામ લખાવ્યા અને વલ્લભભાઈએ આ આંદોલનની આગેવાની સ્વીકારી.
- આંદોલન શરૂ થયું. રવિશંકર મહારાજ અને જુગતરામ દવે જેવા કાર્યકર્તાઓની મદદ મળી.
- કાર્યક્રમો અને સભાઓ થવા લાગી.
- રોજની ૫૦૦૦થી વધારે પત્રિકાઓ વહેચતી.
- ગાંધીજીના "નવજીવન" અને "યંગ ઇન્ડિયા" નામના સામયિકોમાં પણ લડતના સમાચારો છપાવા લાગ્યા.
- ખેડૂતો નિર્ભય બની કાયદાનો ભંગ કરવા લાગ્યા.
- વલ્લભભાઈના જુસ્સાદાર અને હિંમતભર્યા ભાષણોથી ખેડૂતોમાં શુરાતન પ્રગટયું.
- હવે સરકારે નિર્દોષ લોકોની ધરપકડ શરૂ કરી. પોલીસે રવિશંકર મહારાજની ધરપકડ કરી. એમની પાછળ ઘણા લોકો જેલમાં જવા તૈયાર થયા. લોકોના મનમાંથી અંગ્રેજ સરકાર અને જેલનો ભય દૂર થયો.

રવિશંકર મહારાજ

- સત્યાગ્રહ પુરજોશમાં ચાલી રહ્યો હતો. તે સમયે ગાંધીજી બારડોલી આવ્યા.
- ખેડૂતોમાં નવી ચેતના અને ઉત્સાહ ઉમેરાયા. સ્ત્રીઓ પણ સત્યાગ્રહમાં જોડાવા લાગી.
- લડતને તોડી પાડવા સરકારે નોટીસો આપવી, જપ્તીઓ કરવી, ઢોરઢાંખર લઈ જવા વગેરે દમનનો કોરડો વીંઝવા માંડ્યો. તો બીજી તરફ તાલુકાના ૬૩ પટેલો અને ૧૯ તલાટીઓએ સામટા રાજીનામાં આપતાં, સરકારી તંત્ર ઠપ થઇ ગયું.
- છેવટે સરકારે નમતું જોખી સમાધાન કરવા વિચાર્યું.
- અંગ્રેજ સરકારે વલ્લભભાઈને પૂના બોલાવ્યા. મહેસૂલ વધારા માટે તપાસ સમિતિ નીમવા, જપ્ત કરેલી મિલકતો પશુઓ પાછાં આપવા અને કેદીઓને છોડી મૂકવા સરકાર સંમત થઇ. આથી આ સત્યાગ્રહ સમાપ્ત થયો.
- વલ્લભભાઈએ આ લડતમાં નીડર નેતૃત્વ પૂરું પાડતાં, લોકોએ તેમને સરદાર માન્યા અને તેમને "સરદાર"નું બિરુદ આપ્યું.
- નોંધ:
  - સરદાર પટેલે બારડોલી આશ્રમને સત્યાગ્રહનું સંચાર કેન્દ્ર બનાવ્યું અને આશ્રમનું નામ "સ્વરાજ આશ્રમ" રાખવામાં આવ્યું. બારડોલી શહેરની મધ્યમાં આવેલ આ આશ્રમ આજે પણ "સ્વરાજ આશ્રમ" નામે ઓળખાય છે.

- બારડોલી સત્યાગ્રહમાં મોહનલાલ પંડ્યા, અબ્બાસ સાહેબ, ગોપાળદાસ, ભક્તિબા, રવિશંકર મહારાજ, કવિ ફૂલચંદભાઈ, સમંત મહેતા, ડૉ.ચંદુલાલ દેસાઈ, ડૉ.બળવંતરાય મહેતા, કલ્યાણજી, કુંવરજી વગેરે જેવા નાના-મોટા થઈને લગભગ ત્રણસો સ્વયં સૈનિકો સરદાર પટેલની મદદમાં બારડોલી પહોચી ગયા હતા.

* અમદાવાદ સત્યાગ્રહ *

- આ સત્યાગ્રહ ગાંધીજીનો પ્રથમ ઉપવાસવાળો સત્યાગ્રહ હતો.
- અમદાવાદના મિલ માલિકો સામે ગાંધીજીના નેતૃત્વમાં મજુરોએ પગાર વધારાની માંગણીમાં આ સત્યાગ્રહ કર્યો.
- મજુરો ૨૧ દિવસ સુધી હડતાલ પાડી.
- ગાંધીજી ઉપવાસ પર ઉતરીયા ત્રણ દિવસના ઉપવાસ પછી ૩૫%નો પગાર વધારો થયો.

* સવિનય કાનૂનભંગનું આંદોલન *

- ૩૧મી ડિસેમ્બર,૧૯૨૯ના રોજ લાહોરમાં મળેલા કોંગ્રેસના અધિવેશનમાં મધરાતે "પૂર્ણ સ્વરાજ"ની માંગણીનો ઠરાવ ગાંધીજીએ રજૂ કર્યો અને તે સર્વાનુમતે પસાર થયો.
- ૨૬મી જાન્યુઆરી ૧૯૩૦ના દિવસે રાવી નદીને કિનારે પૂર્ણ સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિની પ્રતિજ્ઞા કરાઈ.
- ૧૯૩૦માં અમદાવાદમાં મળેલી કોંગ્રેસ પક્ષની કારોબારીએ પૂર્ણ સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિ માટે "સવિનય કાનૂનભંગ"(અયોગ્ય સરકારી કાયદાનો વિનય સહિત ભંગ કરવો)ની ચળવળ શરૂ કરવા માટે ગાંધીજીને નેતૃત્વ સોંપાયું.
- ગાંધીજીએ સાબરમતીના હરિજન આશ્રમથી(ગાંધી આશ્રમ) નવસારી જીલ્લાના દાંડી ગામનાં દરિયા કિનારા સુધી પગપાળા કુચ કરી, મીઠાના અન્યાયી કાયદાનો ભંગ કરવાની જાહેરાત કરી.

* દાંડીકૂચ *

- ૧૨ માર્ચ,૧૯૩૦ થી ૬ એપ્રિલ,૧૯૩૦ સુધી.
- ૧૧મી માર્ચ,૧૯૩૦ની રાત્રી હતી, સાબરમતી આશ્રમમાં કોઈની આંખમાં ઊંઘ ન હતી.
- ૧૨મી માર્ચ, વહેલી સવારે સાબરમતી નદીના તટ પર હાલના હૃદયકુંજમાં પ્રાર્થના થઇ. નિત્યક્રમ પૂર્ણ કરી બધાં સાબરમતી આશ્રમના મુખ્ય દ્વાર પર એકત્રિત થયા.
- "વૈષ્ણવજન..." અને "વન્દે માતરમ્" ગીત ગવાયું.

- આશ્રમની મહિલાઓએ સત્યાગ્રહોને કુમકુમનાં તિલક કર્યા.
- અમદાવાદ અને આજુબાજુના લગભગ દસ હજાર લોકો એકત્રિત થયા હતા.
- વર્તમાનપત્રોનાં સંવાદદાતાઓનો કાફલો પણ સાથે હતો. આમાં ઇંગ્લેન્ડ અને અમેરીકાનાં વર્તમાનપત્રોના પ્રતિનિધિઓ પણ હતા.
- ગાંધીજીએ દાંડી યાત્રાની શરૂઆત કરી અને કહ્યું " હું કાગડા કુતરાના મોતે મરીશ પરંતુ સ્વરાજ લીધા વગર આશ્રમમાં પગ નહી મુકું".
- ૭૮ સાથી અને ગાંધીજી સહિત ૭૯ સત્યાગ્રહીઓ હતા.

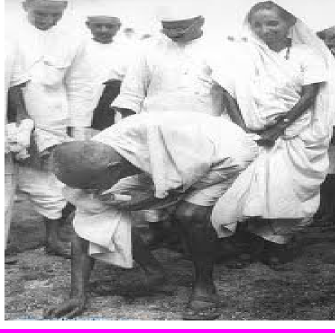
ગાંધીજી સત્યાગ્રહીઓ સાથે

- ગાંધીજીએ પહેલો વિરામ અસ્લાલિ ખાતે લીધો.
- દાંડી યાત્રામાં રસ્તામાં જે જે ગામો આવ્યાં, ત્યાં સભાઓ ભરીને બ્રિટીશ શાસનના અન્યાયી કાયદાઓની વિરુદ્ધમાં જબ્બર લોકમત ઊભો કર્યો તેમજ લોકજાગૃતિનું પણ અદભૂત કાર્ય કર્યું.

ગાંધીજી પ્રચાર સમયે

- પદયાત્રીઓ સાથે દેશ-વિદેશના પત્રકારો પણ પગપાળા ચાલતા હતા. એમની માટે આ એક વિરલ દૃશ્ય હતું.
- આખા દેશમાંથી લોકો આવતા બે-ચાર દિવસ માટે રોકાઈ આ જગપ્રસિદ્ધ કૂચમાં જોડાવાનું ગૌરવ મેળવતા.
- સત્યાગ્રહીઓએ લગભગ ૩૭૦ કિલોમીટર જેટલું અંતર ૨૪ દિવસમાં કાપ્યું. દાંડીકૂચના અહેવાલો રોજ છાપામાં આવતા. આથી દિવસે દિવસે આખા દેશમાં જાગૃતિ ફેલાઈ.
- ૫ મી એપ્રિલે બપોરે સત્યાગ્રહીઓ દાંડીના દરિયાકિનારે પહોચ્યા હતા.
- ૬ મી એપ્રિલે સવારે દરિયાકાંઠે જઈ ગાંધીજી મીઠાની મુઠ્ઠી ભરીને બોલ્યા, "મેને નમક કા કાનૂન તોડ દિયા" અને ગાંધીજી એ કહ્યું, "બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની ઈમારતના પાયામાં હું આથી લૂણો લગાડું છું" અને ખરેખર બન્યુ પણ તેવું જ કે "જેના સામ્રાજ્યમાં સૂર્ય કદી આથમતો નહોતો, એ સામ્રાજ્ય ભારતમાંથી ૧૭ વર્ષમાં જ તૂટી પડ્યું.

(ચપટી મીઠુ ઉપાડી કાયદાનો ભંગ કરતા ગાંધીજી)

- ૬ એપ્રિલ પછી ગુજરાતની પ્રજામાં જાગૃતિ આવી સમગ્ર દેશમાં ઠેરઠેર મીઠાના અગરો લૂંટાયા. લોકો જાતે દરિયા કિનારે મીઠું પકવવા લાગ્યા અને એ રીતે અંગ્રેજ સરકારની મીઠાની ઉત્પાદનની ઈજારાશાહી તોડી નાખી.
- આ ઉપરાંત વિદેશી કાપડને બાળવું, પરદેશી ચીજોનો બહિષ્કાર કરવો, જંગલનાં લાકડાંના કાયદાનો ભંગ કરવો વગેરે અનેક સ્વરૂપે વિરોધ જાગ્યો.
- દેશ આખામાં સ્વાતંત્ર્યની લડતને અદભૂત વેગ મળ્યો.

* ધરાસણા સત્યાગ્રહ *

- ધરાસણા ગામ મીઠાના ઉત્પાદનનું મોટું કેન્દ્ર હતું.
- ધરાસણા સત્યાગ્રહની જાહેરાત થતા ગાંધીજીની ધરપકડ થઇ અને સત્યાગ્રહની આગેવાની અબ્બાસ તૈયાબે લીધી.
- અબ્બાસ તૈયબ અને તેના સાથીઓની પણ ધરપકડ થતા સત્યાગ્રહની જવાબદારી શ્રીમતી સરોજીની નાયડુ(અંગ્રેજી ભાષાના કવયિત્રી, ભારતની કોકિલા)એ સ્વીકારી.

અબ્બાસ તૈયબ

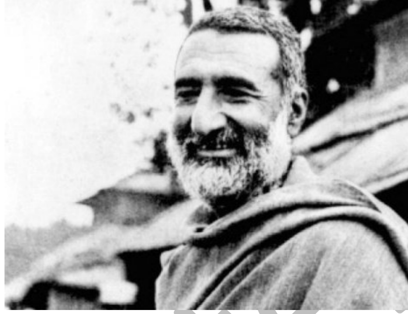

શ્રીમતી સરોજીની નાયડુ

- ૨૨ મી મેના રોજ ૨૫૦૦ જેટલા સત્યાગ્રહીઓ ઉમટી આવ્યા. અંગ્રેજ સરકારે આ સત્યાગ્રહ અટકાવવા ક્રૂરતા ભર્યા પગલા લીધા.
- ઈમામ સાહેબ, પ્યારે લાલજી અને મણિલાલ ગાંધી તથા અન્ય સત્યાગ્રહીઓ ઉપર લોખંડની મૂઠવાળી લાકડીઓ લઈ ૪૦૦ જેટલા પોલીસો તૂટી પડ્યા. ૩૦૦ જેટલા સત્યાગ્રહીઓ ઘાયલ થયા. ઘાયલ થયેલ સત્યાગ્રહીમાંથી બે સત્યાગ્રહીઓના અવસાન થયા. આમ, છતાં સત્યાગ્રહીઓ પાછા ન પડ્યા.
- વેબ મિલટ નામના વિદેશી પત્રકારે નોંધ્યુ કે, "મારા ૧૮ વર્ષના પત્રકારત્વના ઇતિહાસમાં ૨૨ દેશોના બળવા મેં જોયા છે. યુદ્ધો નજરે નજર અવલોક્યા છે. પરંતુ એ સર્વેમાં ધરાસણા સત્યાગ્રહ દરમિયાન જોયેલું સરકારી

દમણ સૌથી અમાનવીય કહી શકાય". જયારે સામે પક્ષે સત્યાગ્રહીઓનું ચૂપચાપ અહિંસક વર્તન, આત્મત્યાગ, શિસ્ત તથા દેશદાઝની ભાવનાનો જોટો પણ જડે તેમ નથી.

- ગાંધીજી અને ઈરવીન કરાર થતા આ આંદોલન સમાપ્ત થયું.
- નોંધ:
  - આ અહિંસક લડતમાં પેશાવર બાજુના પઠાણોએ અહિંસક શોર્ય બતાવ્યું.
  - તેમના આગેવાન ખાન અબ્દુલ ગફારખાને ગાંધીજીની અહિંસક લડતની આગેવાની પોતાના પ્રદેશમાં લીધી. આથી તેમની ધરપકડ થઇ.
  - આ પછી પઠાણોની બહુ મોટી સંખ્યા સત્યાગ્રહીઓ તરીકે નીકળી પડી.
  - હથિયાર વગર ખુલ્લી છાતીએ સરકારી સૈનિકોના ગોળીબાર સામે તેમણે જે અડગતા દાખવી તેણે તો સૌને સ્તબ્ધ કરી દીધા.
  - અબ્દુલ ગફારખાન ત્યાર પછી "સરહદના ગાંધી" તરીકે ઓળખાયા.

* હિંદ છોડો ચળવળ *

- નવમી ઓગસ્ટ,૧૯૪૨ની સવારે આખો ભારત દેશ ચોંકી ઉઠ્યો. ગાંધીજી તથા બીજા કેટલાય રાષ્ટ્રીય આગેવાનોની તે દિવસે અંગ્રેજ સરકારે ધરપકડ કરી હતી. કયો ગુનો હતો ગાંધીજી અને તેના સાથીઓનો?
- ગાંધીજીનો મત હતો કે કોઈ પણ ભોગે અંગ્રેજોએ ભારત છોડવું જોઈએ. આથી તેમણે "હિંદ છોડો ચળવળ"નો ઠરાવ રજૂ કર્યો. તે ઠરાવ મોદી રાત્રે પસાર થયો.
- ૮ ઓગસ્ટ, ૧૯૪૨ ગાંધીજીએ મુંબઈના ભુવાલીયા ટેંક(ઓગસ્ટ ક્રાંતિ મેદાન)માં "કરેંગે યા મરેંગે" એવું સુત્ર આપ્યું.
- હિંદ છોડોની ચળવળની જાહેરાત થઇ "અરૂણા અસફલ" આ ચળવળની ટોચની નાયિકા ગણાય છે.

અરૂણા અસફલ

- નવમી ઓગસ્ટના રોજ સવારે સરકારે ગાંધીજી સહિતના મોટા ભાગના આગેવાનોની ધરપકડ કરી. પછી આખો દેશ ચોકી જ ઉઠે ને.
- આગેવાનોની ધરપકડે ચળવળને દેશવ્યાપી બનાવી દીધી.

- ગુજરાતમાં આ ચળવળે મુખ્યત્વે હડતાળનું રૂપ લીધું. મિલો, બજારો, શાળાઓ, કોલેજો બધું જ બંધ.
- એંશી હજાર જેટલા વિદ્યાર્થીઓએ ૮ માસ સુધી હડતાલ પાડી.
- દોઢ લાખ જેટલા મિલ-કામદારોએ ૧૨૦ દિવસ હડતાલ પડી વિક્રમ સર્જ્યો.
- ઓગસ્ટ માસમાં અમદાવાદમાં ખાડિયા વિસ્તારમાં સરઘસ નીકળેલું. આમાં ઉમાકાન્ત નામના યુવાનનું અંગ્રેજોના હાથે મૃત્યુ થયું.
- ઓગસ્ટ માસમાં ૨૦૦૦ જેટલા વિદ્યાર્થીઓએ વિરોધ સરઘસ કાઢ્યું. આ લોકો ગુજરાત કોલેજના મેદાનમાં પ્રવેશી રહ્યા હતા ત્યાં તેઓ રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવવા માંગતા હતા. પ્રવેશદ્વાર પાસે આવતા પોલીસે ગોળીબાર કર્યો. આથી ધ્વજ લઈને સૌની મોખરે ચાલતો વિદ્યાર્થી વિનોદ કિનારીવાલા શહીદ થયો.

ઉમાભાઈ મોતીભાઈ કડિયા
શહાદત તા. ૯-૮-૪૨

વિનોદચંદ્ર જમનાદાસ કિનારીવાલા
શહાદત તા. ૧૦-૮-૪૨

- હિંદ છોડો ચળવળ એક અહિંસક આંદોલન રૂપે શરૂ થયેલ પરંતુ પ્રજાના વિરોધે હિંસકરૂપ ધારણ કર્યું. કારણ કે તેના આગેવાનોની ધરપકડ થવા લાગી. વળી શાંત, અહિંસક આંદોલન કરનારા પર તો સરકાર ક્રૂર દમન કરતી આથી આ લડતમાં પ્રજા કે આંદોલનકારો નિ:શસ્ત્ર હતા. પરંતુ તેમાં ક્યાંક ભાંગફોડ રૂપે હિંસક વળાંક આવતો.
- વિરોધ કે દેખાવ કરનારાઓ રેલવેના પાટા ઉખેડી નાખે, ટેલિફોનના વાયર કાપે, પોલીસ થાણા ઉપર હુમલો કરે, સરકારી કચેરીઓ પર હુમલો કરી ત્યાં રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવે. આ રીતે સ્વાતંત્ર્ય માટેનું આંદોલન ક્યાંક અહિંસક રીતે ભારતના ખૂણે ખૂણામાં પ્રસરી ગયું.
- આ હિંદ છોડો આંદોલન દરમિયાન કેટલાંક શહીદ થયા. કેટલાંક ભાંગફોડ કરી પોતાનો વિરોધ દર્શાવ્યો. આમ, ૧૯૪૨ની હિંદ છોડો ચળવળ ભારતને સ્વતંત્ર બનાવવાની ઈચ્છા ધરાવતા દરેકની ચળવળ બની ગઈ. તેમાં મધ્ય વર્ગ, વિદ્યાર્થીઓ, કામદારો તથા ખેડૂતો ખૂબ ઉમંગ અને હિંમતથી જોડાયા હતા અને અંગ્રેજ શાસન સામે પોતાનો વિરોધ વ્યક્ત કર્યો હતો.
- આ ચળવળે ભારતની પ્રજાની સાચી માંગણી, સહનશીલતા અને સ્વરાજ માટેની તેની દૃઢતા દેખાડી. આ કારણે પાંચ વર્ષ પછી ભારતીય પ્રજાનું સ્વાતંત્ર્યનું સપનું સાકાર થયું. હિંદ છોડો ચળવળે દુનિયાને ગાંધીજી તથા ભારતીય પ્રજાની શક્તિનો પરિચય આપ્યો. એથી દુનિયાભરમાં ભારત પ્રત્યે સદભાવ જાગ્યો. આ ચળવળ ભારતમાંના અંગ્રેજ શાસનનાં મૂળિયાં પર છેલ્લો ઘા હતો.

- વડોદરાથી ૩૪ વિદ્યાર્થીઓ આણંદની આસપાસનાં ગામોમાં ચળવળનો પ્રચાર કરીને ૧૮મી ઓગસ્ટની સાંજે પાછા ફરતા હતા ત્યારે અડાસ સ્ટેશન પાસે અંગ્રેજ પોલીસે તેમના પર ગોળીબાર કરતાં પાંચ જણ શહીદ થયા અને તેમાંના કેટલાકને ગંભીર ઈજાઓ થઈ.
- સરકારે પણ દમણ કરવામાં પાછું જોયું જ નહી. ઘણા થોડાક માસમાં દેશભરમાંથી ૭૦,૦૦૦ની ધરપકડ કરી જેલમાં પૂરી દીધા. પરંતુ લડત શમી નહી ઊલટી વધુને વધુ ઉગ્ર બની.
- ગુજરાતના લોકોએ અને યુવાન વિદ્યાર્થીઓએ બેતાલીસના આ ક્રાંતિમાં જે જોમ, જુસ્સો અને ખમીર દર્શાવ્યા, તેનાથી અંગ્રેજી સરકારને હવે ખાતરી થઈ ગઈ કે "હિંદમાં વધુ સમય સુધી હવે સત્તા રહી શકાય તેમ નથી, આથી વહેલામાં વહેલી તકે હિંદને પોતાના શાસનમાંથી મુક્ત કરવામાં જ પોતાનું શ્રેય અને પ્રેય છે.
- હિંદમાંથી પોતાની સતા વહેલી તકે સમેટી લેવામાં, નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ અને "આઝાદ હિંદ ફોજે" અંગ્રેજોને ફરજ પાડી.
- સુભાષચંદ્ર બોઝે કહ્યું "ચલો દિલ્હી" અને "તુમ મુજે ખૂન દો, મે તુમે આઝાદી દુંગા". એ તો ભારતના અન્ય ભાગની જેમ જ ગુજરાતના યુવાનોમાં નૂતન શક્તિ અને નવું ચૈતાન્યબળ ભરી દીધા.

હિંદ છોડો ચળવળ

* આરઝી હકુમત *

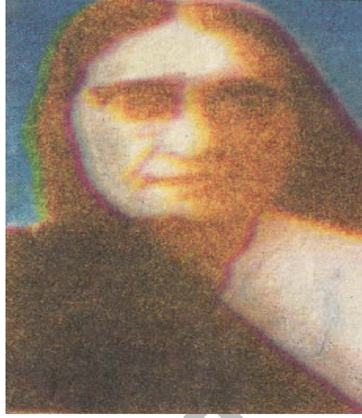
- મુંબઈમાં કાઠીયાવાડના આગેવાનો મળ્યા. તેમને ગંભીર વિચારણા કરીને સુભાષચંદ્ર બોઝની "આઝાદ હિંદ સરકાર"માંથી પ્રેરણા લઇ ૨૫મી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૪૭ના રોજ શામળદાસ ગાંધી, લખુભાઈ અદાણી, ઉછંગરાય ઢેબરના નેતૃત્વમાં જૂનાગઢને મુક્ત કરાવવા "આરઝી હકુમત"ની સ્થાપના કરી.
- આરઝી એટલે "સમાંતર" અને હકૂમત એટલે "સરકાર".
- આ દિવસે મુંબઈના માધવબાગમાં ૩૦૦૦૦ની જંગી મેદની ધરાવતી સભામાં આરઝી હકુમતના પ્રધાન મંડળે સોગંધ લીધા.

- ગાંધીજીના ભત્રીજા શામળદાસ ગાંધીને આરઝી હકુમતમાં વડાપ્રધાન બનાવવાનું નક્કી થયું.

શામળદાસ ગાંધી

- આરઝી હકુમતના પ્રધાનમંડળમાં મહિલા જાગૃતિ માટે કાર્ય કરનાર શ્રીમતી પુષ્પાબહેન મહેતાનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો અને તેમને આર્થિક બહિષ્કારનું ખાતું સોપવામાં આવ્યું.

પુષ્પાબહેન મહેતા

- આરઝી હકુમતને બંધારણીય સ્વરૂપ આપવાના હેતુથી પ્રધાનમંડળમાં માત્ર જૂનાગઢ રાજ્યના લોકોને જ લેવાનું નક્કી થયું હતું.
- આરઝી હકૂમતનું જાહેરનામું કાયદાશાસ્ત્રી કનૈયાલાલ મુનશીએ તૈયાર કર્યું હતું.

1. જૂનાગઢ હાઉસનો કબજો

- આરઝી હકુમતની સરકાર ૨૯મી સપ્ટેમ્બરે રાજકોટ આવી પહોચી. બીજે જ દિવસે રતુભાઈ અદાણીની આગેવાની હેઠળ આરઝી હકૂમતના યુવાનોએ રાજકોટમાં આવેલ જુનાગઢ હાઉસ કબજે કરવા છાપો માર્યો.
- જુનાગઢ હાઉસ પર ફરકતા નવાબી ધ્વજને ઉતારી તેની જગ્યાએ ત્રિરંગી રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવવામાં આવ્યો.
- જૂનાગઢ હાઉસને "આઝાદ જૂનાગઢ ભવન" નામ આપવામાં આવ્યું. ત્યાં આરઝી હકૂમતનું સચિવાલય અને મુખ્ય કાર્યાલય શરુ કરવામાં આવ્યું.

2. જૂનાગઢનો આર્થિક બહિષ્કાર

- આરઝી હકૂમતે આર્થિક બહિષ્કારના કાર્યક્રમને અમલમાં મુક્યો.
- પુષ્પાબહેન મહેતા અને શ્રી બાલકૃષ્ણ શુક્લ દ્વારા મોટાં શહેરમાં જૂનાગઢ બહિષ્કાર સમિતિઓ રચવામાં આવી.
- કોઈ પણ સ્થળેથી જૂનાગઢમાં જીવનજરૂરિયાતની કોઈ પણ વસ્તુ ન જાય તે માટે સરહદ ઉપર આરઝી હકૂમતના સ્વયંસેવકોનો કડક બંદોબસ્ત ગોઠવ્યો. જૂનાગઢની તિજોરી ખાલી થઈ ગઈ. જૂનાગઢ આર્થિક રીતે પડી ભાંગવાની સ્થિતિ પર આવી ગયું.
- પ્રચાર માટે છાપાંઓ અને રેડીઓ જેવાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો.

- આઝાદ જૂનાગઢ રેડિયો નામના ગુપ્ત સ્ટેશનેથી "ચલો જૂનાગઢ એકસાથ" અને "આરઝી હકૂમત ઝિન્દાબાદ" રેકોર્ડ પણ વગાડવામાં આવતી હતી.
- આરઝી હકૂમતની સફળતાના સમાચાર રજૂ કરવામાં આવ્યા.
- આર્થિક અને પ્રચારના અહિંસક મોરચે આરઝી હકૂમતે સફળતા મેળવી અડધી લડાઈ તો યુદ્ધ કર્યા વિના જ જીતી લીધી.

3. લોકસેના દ્વારા સશસ્ત્ર લડત

- લડતનો ખરાખરીનો ખેલ સશસ્ત્ર મોરચે જામ્યો.
- આરઝી હકૂમતના નેતાઓ ગાંધીજીના અનુયાયી હોવાથી હિંસાનો માર્ગ અપનાવવામાં માનતા ન હતા. પરતું જૂનાગઢ રાજ્ય તલવારની ભાષામાં જ વાત કરતુ હતું. તેથી શસ્ત્રપ્રયોગ માટે તૈયારી શરૂ થઇ.
- યુવાનોની "આઝાદ જૂનાગઢ ફોજ" નામની લોકસેના તૈયાર કરવામાં આવી. લોકસેનામાં લગભગ ૪૦૦૦ જેટલા સૈનિકો જૂનાગઢને સ્વતંત્ર કરવાની લડતમાં જોડાયા.
- લોકસેનાના સરસેનાપતિ પદે રતુભાઈ અદાણીને જવાબદારી આપવામાં આવી.
- લોકસેનાએ સૌપ્રથમ ભેસાણ મહાલના અમરાપર ગામનો કબજો લીધો.
- રતુભાઈએ ત્રિરંગો લહેરાવી ધ્વજવંદન કર્યું. લોકો આ લોકક્રાંતિ જોવા ઊમટી પડ્યા.
- આ પછી લોકસેનાએ ગાધડકા, માંગરોળ, માણાવદર અને બાબરીયાવાડનો કબજો લીધો. આ બધા બનાવોની અસરથી જૂનાગઢ રાજ્ય નાહિંમત બની ગયું. આરઝી હકૂમતની લોકસેનાએ એક પછી એક ગામો કબજે કરીને પોતાની લશ્કરી તાકાતનો પરિચય કરાવ્યો.
- આરઝી હકુમતનો આર્થિક બહિષ્કાર અને લોકસેનાની સશસ્ત્ર લડત જોઈ નવાબ ગભરાયા. તેઓ પોતાના કુટુંબ, કબીલા, ઝવેરાત તથા કૂતરાઓ સાથે હવાફેર કરવાના બહાને કેશોદથી વિમાનમાર્ગે પાકિસ્તાન નાસી ગયા.

4. કુતિયાણાનો કબજો

- કુતિયાણા શહેર જૂનાગઢ પછી બીજા નંબરનું શહેર હતું.
- જૂનાગઢ મેળવવા માટે કુતિયાણા જીતવું જરૂરી હતું. ત્યાંના કેટલાંક પાકિસ્તાન તરફી લોકો પાસે અદ્યતન શસ્ત્રો પણ હતા.
- શામળદાસ ગાંધીનું પણ આ ગામ હતું.
- કુતિયાણા જીતવા માટે છત્રાવા ગામમાં છાવણી નાખવામાં આવી. અહીની મેરાણીઓ પણ બલોયાં ચડાવી લડવા તૈયાર થઇ ગઈ હતી.
- લોકસેનાએ કુતિયાણાનો જૂનાગઢ સાથેનો વ્યવહાર કાપી નાખ્યો. ગાડીનાં એન્જિન તોડી નાખ્યાં. પાટા ઉથલાવી નાખ્યા. તારનાં દોરડાં કાપી નાખ્યા. ત્યારબાદ લોકસેના કુતિયાણામાં પ્રવેશી.
- સવારના સાડા સાતથી બપોરના અઢી વાગ્યા સુધી શેરીયુદ્ધ ચાલ્યું. સામસામે ગોળીઓ છૂટી. આખરે કુતિયાણા શરણે થયું.
- લોકસેનાના યુવાનોએ બહાદુરીથી મરી મિટવાની તમન્નાનાં દર્શન કરાવ્યાં.

5. જૂનાગઢનું ભારત સંઘ સાથે જોડાણ

- દીવાન શાહનવાઝ ભુટ્ટોએ ૯મી નવેમ્બર, ૧૯૪૭ના રોજ જૂનાગઢે ભારતસંઘની શરણાગતિ સ્વીકારી હોવાની જાહેરાત કરી. ભુટ્ટો પોતે વિમાનમાર્ગે કરાંચી નાસી ગયા.
- આમ, જૂનાગઢ ભારતસંઘ સાથે જોડાયું. તે જ દિવસે ભારતીય સેના જૂનાગઢમાં પ્રવેશી અને ઉપરકોટના કિલ્લા ઉપર ત્રિરંગો લહેરાવ્યો.
- ભારત સરકારે અહીં લોકમત લીધો. જેમાં ૯૯% લોકોએ ભારતમાં જોડવા માટે મત આપ્યો.

- આમ, કાઠીયાવાડના લોકોએ અગાઉ કદી ન થઈ હોય તેવી લોકક્રાંતિ સર્જી. જૂનાગઢના લોકોએ શરુ કરેલી આરઝી હકુમતની ચળવળ ભારતના સ્વાતંત્ર્ય-આંદોલનની જેમ પ્રજાની જાગૃતિની ચળવળ બની.
- નોંધ:
  - ૯મી નવેમ્બર, ૧૯૪૭ના રોજ પ્રાદેશિક કમિશનર શ્રી નિલમ બૂચે કાઠીયાવાડના ડિફેન્સ ફોર્સના કમાન્ડર ગુરુદયાલ સિંઘ સાથે જૂનાગઢ આવી મજેવડી દરવાજેથી વિજય-પ્રવેશ કર્યો.
  - તે દિવસે સાંજના છ વાગ્યે જૂનાગઢનો ચાર્જ સંભાળી લીધો અને ઉપરકોટના પ્રસિદ્ધ કિલ્લા ઉપર ભારતીય રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવ્યો.
  - આમ, માત્ર સોળ જ દિવસની ટૂંકી પણ ઐતિહાસિક એવી આરઝી હકૂમતની લડતનો યશસ્વી અંત આવ્યો.
  - ભારતની અખંડતતા ઉપરનો ભય દૂર થયો.
  - ૧૩મી નવેમ્બરે ભારતના પ્રથમ નાયબ વડાપ્રધાન સરદાર પટેલે જૂનાગઢમાં વિજય-પ્રવેશ કર્યો. જાહેર સભામાં સરદારશ્રીએ પોતાની આગવી શૈલીથી પ્રજાને મત પૂછ્યો કે, " તમે ભારતસંઘ સાથે ભળવા ઈચ્છો છો કે પાકિસ્તાન સાથે?" ભારત સાથે ભળવા માટે બધાના હાથ એકસાથે ઊંચા થયા.

* મહાગુજરાત આંદોલન *

મહાગુજરાત લેકે રહેંગે.

મહાગુજરાતની રચના માટે અમદાવાદના વિદ્યાર્થીઓ તથા સમસ્ત જનતાએ શિસ્તબદ્ધ અને શાંતિમય રીતે જે આંદોલન ચલાવ્યું છે તેથી ગુજરાતનું ગૌરવ વધ્યું છે. ગુજરાતીઓ વ્યાપાર કુશળતા માટે દેશમાં મશહુર છે પણ આ આંદોલને બતાવી આપ્યું છે કે વ્યાપારી કુનેહ માત્ર નહીં; પણ સાચી વસ્તુ માટે ગુજરાતીઓ લડી પણ શકે છે. અને અહિંસક રીતે બલિદાન પણ આપી શકે છે.

થોડા દિવસ ઉપરજ મહાગુજરાતની રચનાના સ્વપ્નો સિધ્ધ થશે તેવી લાગણી મોરારજીભાઇએ પોતેજ ફેલાવી હતી તે પછી એકાએક એક દિવસ ગુજરાતને કહેવામાં આવ્યું કે મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતનું દ્વિભાષી રાજ્ય થશે. શા માટે મોરારજીભાઇ અને પંડિત જવાહરલાલે એકવાર ત્રણ રાજ્યો કરવાનો નિર્ણય ફેરવ્યો તેની ગુજરાતની જનતાને ખબર નથી એટલુંજ નહીં પણ ઘણાએ કોંગ્રેસી આગેવાનોને પણ ખબર નથી. વળી એક નિર્ણય બદલી બીજો નિર્ણય લેતાં પહેલાં ગુજરાતી જનતાનો મત જાણવાની પણ તેમને જરૂર જણાઈ નથી. શા માટે મહાગુજરાતના નિર્ણયને છોડી દઈ કોંગ્રેસી નેતાઓએ દિલ્હી ખાતે દ્વિભાષી રાજ્યની રચના કરવાનું નક્કી કર્યું, તે સંબંધી લોકશાહીની વાતો કરતી કોંગ્રેસે ફક્ત લોકસભાની બહુમતિથી બે પ્રાંતો ઉપર જનતાને માન્ય નહિ તેવો નિર્ણય ઠોકી બેસાડી તેમની જોહુકમીનો સચોટ પુરાવો જનતાને આપ્યો છે, આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે પંડિત નહેરૂ જેવા દેશના સુકાનીને પણ ચોક્કસ મત પ્રાંતરચના, સંબંધી નથી. અને જો હોત તો એ મત ફેરવવા કરતાં રાજીનામુ આપવું પસંદ કરત, અથવા તો આમ જનતાનો મત કેળવવા માટે દરેકે દરેક પ્રાંતમાં તેની જનતા સમક્ષ મુકી સમજાવીને પછીજ નિર્ણય લેત. તેમ નહિ કરતાં દિલ્હી ખાતે રાતોરાત નિર્ણય બદલી લોકસભામાં દ્વિભાષી રાજ્યનું બીલ પસાર કરવામાં આવ્યું.

તે પછી જ્યારે અમદાવાદના વિદ્યાર્થીઓ, કોંગ્રેસસમિતિના નેતાઓ પાસે આ નિર્ણય માટે પુછવા ગયા ત્યારે તેનો જવાબ ગોળીબારો લાઠીચાર્જો ને ટીઅરગેસથી મળ્યો. ૧૮ જુવાનોએ જાન ગુમાવ્યા, અમદાવાદની અને સમસ્ત ગુજરાતની જનતા કંપી ઉઠી છે ત્રાસ. વર્તાવ્યો છે કોંગ્રેસી સરકારે કયા ગુન્હા માટે? કઈ ગુંડાગીરી માટે? કયી હિંસાખોરી માટે ગુજરાતના જુવાન અને કુમળા બાળકોના લોહી રેડાયાં ? શ્રી. મોરારજીભાઈએ તથા પંડીતજીએ સરકારી દમનખોરી અને ગોળીબારથી દ્વિભાષી રાજ્ય વિરૂધ્ધ જનમતને ગુજરાતનાં ગુંડાતત્વની હિંસાખોરી કહીને ગુજરાતી જનતાને આશ્ચર્યમાં નાંખી છે. નેતાઓ લોકશાહીના નામે જનતાના અવાજને આ રીતે રૂંધવાનો પ્રયાસ કરે અને ઉપરથી જનતાના આંદોલનને ગુંડાગીરી તરીકે ઓળખી શકે — તે ખરેખર કમનસીબીની વાત છે. ગાંધીજીના — " સત્ય અને અહિંસા " ના આ કોંગ્રેસ સરકારના નગ્ન સ્વરૂપને જોઈએ ગુજરાતની સમસ્ત જનતા મજુરથી માલીક, વિદ્યાર્થીથી શિક્ષક, ખેડુતથી જમીન માલીક સુધી બધાય કંપી ઉઠયા છે. સહુના હૈયામાં બ્રીટીશ જુલ્મ પ્રત્યે જે જાતનો દાવાનળ ૧૯૨૯-૩૦ માં તથા ૧૯૪૨ માં સળગ્યો હતો તેવોજ રોષ ગુજરાતના દીલમાં આજે વ્યાપી ગયો છે. જે કોંગ્રેસને ગુજરાતે પોષી હતી, તેનું આ સ્વરૂપ ? આ તેની અહિંસા ? અને ગાંધીજીના નામે, સત્યની આ હાંસી ? લોકશાહીની આ શીખ ? ખરેખર હદ થઈ છે. આ બધા પ્રશ્નો દરેક ગુજરાતીને મુંઝવી રહ્યા છે. કોઈ દિવસ કોંગ્રેસનો વિરોધ નહીં કરનાર ગુજરાતી જનતા નેતાઓની ઠોકરોનો જવાબ આપવા મથામણ કરી રહી છે. શ્રી મોરારજીભાઇ અને ખુદ પંડીતજી પણ આજે જનતાના દીલની આગને જોવાનો ઈન્કાર કરે છે. પંદરમી ઓગસ્ટે લાલ કીલ્લાના ભાષણમાં એમણે દ્વિભાષી રાજ્યના નિર્ણયને " પત્થરકી લકીર " તરીકે રજુ કર્યો છે. ગુજરાતી વહેપાર કુશળ છે. તેમજ લડાયક પણ છે. આજસુધીની તમામ રાષ્ટ્રીય લડતોમાં ગુજરાત મોખરે રહ્યું છે તે નેતાઓ ના ભુલે. ગુજરાતને જે અન્યાય થયો છે તે ગુજરાતની જનતા નહીં સાંખી લે, તે ચોક્કસ છે.

દ્વીભાષી રાજ્ય અંગેના ભય અને શંકા નિવારણ માટેના શાંતિ સમિતિના શાણા પ્રયત્નો નિરર્થક છે. કારણકે સાચું રાષ્ટ્રીય માનસ તો સાચી લોકશાહીમાંથીજ જન્મી શકે. જનમતની અવગણના કરી જનમત વિરૂદ્ધની કોઈપણ વસ્તુ ઠોકી બેસાડવા નેતાઓ પ્રયત્ન કરશે તો જનતા તે તમામ પ્રયત્નોને વ્યર્થ કરશે, તે નેતાઓ સમજે અને જનમતનો અનાદર ના કરે, પરાણે પ્રીત કરાવવાના અખતરા છોડી દે બે સગા ભાઈઓમાં મતભેદ હોય તો જુદા રહી સારો સંબંધ જાળવે છે તો જબરજસ્તીથી ભેગા રાખીને પ્રાંતીયતાની ભાવનાને શું નાબુદ કરી શકાશે? ન્યાયી રીતે આર્થિક, ઐતિહાસીક અને ભૌગોલિક સિદ્ધાંતો ઉપર ભાષાવાર પ્રાંતો રચવાથીજ પ્રાંતિય માનસ દૂર થશે — નહીંતો વેરઝેર વધશે. હમેશને માટે મન ઉંચા રહેશે. દરેક ભાષા અને ભૌગોલિક એકમની પાછળ એક ઈતિહાસ છે,

પ્રણાલિકાઓ છે અને સંસ્કારની સરિતા છે જેને વધુ સમૃદ્ધ બનાવવા માટે બીજા એવા એકમ સાથે પરાણે જોડવામાં નુકશાન બંનેને છે. ઈર્ષા, દ્વેષ અને સતત ઘર્ષણમાં નિરર્થક ઝગડા શિવાય બીજું શું હોઈ શકે? ભાષા એ એક એવી શક્તિ છે કે જે વડે માનવ સમુદાયને સચોટ રીતે સ્પર્શી શકાય છે. આજે સહઅસ્તીત્વ અને આંતરરાષ્ટ્રિય વાદના યુગમાં પણ ભાષાવાર એકમની રચનાને સ્થાન છેજ અને રહેશે. ભિન્ન રહીનેજ સાચી રાષ્ટ્રભાવના કેળવી શકાશે. આમાં સંકુચિતતા નથી. જે સંકુચિતતા માનસને દુર કરવાની નેતાઓ વાત કરે છે તે પહેલાં દરેક પ્રાંત પ્રાંતમાં તે કેળવવાનો પ્રયત્ન કરે પછી તે વિસ્તાર તો આપોઆપ વધશે તેજ બળજબરીના જોડાણની જરૂર નહી પડે.

હવે તો આ પ્રશ્ન નેતાઓને મન તેમની આબરૂનો સવાલ થઈ પડયો છે. નેતાઓએ ભૂલ કરી છે અને ધારો કે નેતાઓ એમ માનતા હોય કે જનતાની ભુલ છે તોયે તેમણે જનતાની પીઠ ઉપરથી ખસી જવું જોઈએ. જનતાને તેમની સમજ (ભલે તે સંકુચિત સમજ હોય) પ્રમાણે ચાલવાની તક મલવી જોઈએ. અને જો તેમાં રૂકાવટ થશે તો જનતા પણ પોતાનો માર્ગ કાઢી લેશે.

મહાગુજરાતના પુરને રોકવાના નેતાઓના પ્રયત્નોને ગુજરાતની જનતા નિરર્થક કરશે. એનો અણસારો જનતા કરફ્યુના દિવસે સહુ કોઈને થઈ ગયો છે અને છતાં પણ શ્રી મોરારજીભાઈ જનતાના મત વિરૂદ્ધ ઉપવાસ આદરીને બેઠા છે. ઉપવાસમાં ન માનવા છતાં તેઓશ્રી ઉપવાસ ઉપર ઉતર્યા છે. દ્વીભાષી રાજ્યના સિદ્ધાંતને જનતા ઉપર ઠોકી બેસાડવા માટે દબાણ લાવવાનું આ પગલું (ઉપવાસ) શું દુરાગ્રહ નથી? જનતાનાં સ્વપ્નોની અને હૃદયની અવજ્ઞા કરી અને એમના મતને ગુજરાત ઉપર ઠોકી બેસાડવાનો આ રસ્તો શું બરાબર છે?

જનતાની અવજ્ઞા કરવાની શકિત કોંગ્રેસી નેતાઓ ધરાવે છે. તો ગુજરાતના વિચારશીલ યુવાનો અને ગુજરાતની સમસ્ત જનતા તેમની તાકાતનો પરચો નેતાઓને આપશેજ. શ્રી મોરારજીભાઈ દુરાગ્રહ છોડે અને જનમતને નમવાની ખેલદીલી દેખાડે એજ સાચી લોકશાહી છે.

"મહાગુજરાતનું આંદોલન શાંતિપૂર્વક અને અડગ નિશ્ચયથી આગળ વધારવાની પ્રતિજ્ઞા દરેક ગુજરાતીએ "**મહાગુજરાત લેકે રહેંગે**" નો નાદ ગજાવીને ક્યારનીએ લઈ લીધી છે. અને તે પ્રતિજ્ઞાને પોતાના લોહીથી સીંચી પણ દીધી છે.

સંભવ છે કે શ્રી મોરારજીભાઈના ઉપવાસના ઉકેલ માટે પંડિતજી અમદાવાદ આવે તે વખતે જનતા પોતાનો મક્કમ નિરધાર (મહાગુજરાત લેકે રહેંગે) તેમને જણાવે.

આ પ્રશ્ન કોઈ એક પાર્ટીનો કે કોઈ એક વર્ગનો નથી પણ એકેએક ગુજરાતીનો છે. વિદ્યાર્થીઓ અને નાગરીકો, શેરીએ શેરીએ, લત્તેલત્તે અને ગામેગામ, "મહાગુજરાત આંદોલન સમિતિઓ" નીમે અને સત્યાગ્રહની ટુકડીઓ બનાવી વ્યવસ્થિત આંદોલન ચાલુ રાખે.

જ ય મ હા ગુ જ રા ત

સરોજીની હઠીસિંગ,
મંત્રી, ગુજરાત ક્રાંતિકારી સામ્યવાદી પક્ષ.

ગુજરાત સમાચાર

સંજોગોના દબાણને કારણે લેવો પડેલો નિર્ણય

અમદાવાદના બનાવોથી શ્રી મોરારજીભાઈને થયેલું દુઃખ

સંપૂર્ણ હડતાલ

ટોપીઓ ઉતરાવી

શ્રી. મોરારજીભાઈની છબી બાળી

બનાવો

અમદાવાદમાં ગોળીબારથી ૭નાં મરણ : ૧૦૫ને ઇજા

કોંગ્રેસ હાઉસ પર જંગી ટોળાંઓના વારંવાર હુમલા : પોલીસે છોડેલી ૬૯ ગોળીઓ અનેકવાર છોડાયેલો ટીયરગેસ : વડોદરાથી બોલાવાયેલી પોલીસ : મોડી રાતે પણ તોફાનો

શહેરમાં જાહેર થયેલો કરફ્યુ અને ૧૪૪મી કલમ

સાથ મસલત ...ની પરિષદ નિષ્ફળ જશે

ગોળીબારની તપાસ માટે નીમેલી કમિટી

આજે પણ શહેરમાં હડતાલ

ખુવારીના આંકડા

- સૌપ્રથમ ઈ.સ.૧૯૨૦માં કોંગ્રેસ દ્વારા ભાષાવાર રાજ્યની રચનાની માંગણી કરેલી.
- ઈ.સ.૧૯૨૮માં મોતીલાલ નહેરુના એક "મોતી નહેરુ" રીપોર્ટમાં ભાષાવાર રાજ્ય રચવાની માંગણી કરવામાં આવી જેની જુન ૧૯૪૮માં "ધાર કમીશનની" નિમણુંક કરવામાં આવી જેના અધ્યક્ષ એસ.કે.ધાર હતા. આ ઉપરાંત શ્રી પન્નાલાલ અને જગતનારાયણ જે તેના અન્ય સભ્યો હતા.

મોતીલાલ નહેરુ

- જેની કચેરી મહારાષ્ટ્રમાં હતી તેના રીપોર્ટના વાંચન માટે ડિસેમ્બર ૧૯૪૮માં જવાહરલાલ નહેરુ, વલ્લભભાઈ પટેલ અને પટ્ટાધી સિતાર મિયાની બનેલી JVP સમિતીની સ્થાપના થઈ તેને તેલુગુ ભાષી આંધ્રપ્રદેશ રાજ્યની માંગણી સ્વીકારી.
- પ્રજા સમાજવાદી નેતા અશોક મહેતાએ કહ્યું, "રાષ્ટ્રીય એકતાનો ખ્યાલ રાખીને ભાષાવાર રાષ્ટ્રની વાત કરવી જોઈએ".
- બાબા સાહેબ આંબેડકરે કહ્યું, "દરેક પ્રાંતિય ભાષા સરકારી ભાષા નહી બનાવવી જોઈએ કેન્દ્રની ભાષાએ દરેક રાજ્યની સત્તાની ભાષા બને".

બાબા સાહેબ આંબેડકર

- ઈ.સ.૧૯૫૧માં સર પુરુષોતમ દાસની આગેવાની હેઠળ મહાગુજરાત સીમા સમિતી રચાય. ભાયલાલભાઈ પટેલની પ્રેરણાથી મહાગુજરાત સમિતીની સ્થાપના ૧૯૫૧માં થઈ જેના અધ્યક્ષ હિમ્મતલાલ શુક્લ અને ઉપાધ્યક્ષ ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક બન્યા.

પુરુષોતમ દાસ

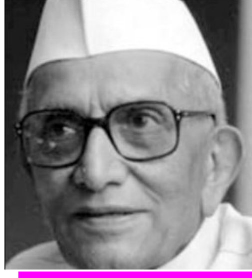
ભાયલાલભાઈ પટેલ

ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક

- ઈ.સ.૧૯૫૩માં ફજલઅલી પંચની નિમણુક કરવામાં આવી જેના અધ્યક્ષ ફજલઅલી હતા અને હૃદયનાથ કુંદનક, શ્રી કે.એન.પાનીક અન્ય સભ્ય હતા.

- ઈ.સ.૧૯૫૩માં ફજલઅલી પંચે રીપોર્ટ તૈયાર કર્યો અને દ્રીભાષી મુંબઈની ભલામણ કરી જેના વિરોધમાં મહેમદાબાદ ખાતે ગુજરાત પ્રાદેશીક કોંગ્રેસની સમિતી ભરાઈ જેના અધ્યક્ષ મોરારજીભાઈ દેસાઈ હતા જેને મરાઠી માટે મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાતીઓ માટે ગુજરાત અને કેન્દ્ર શાસીત તરીકે મુંબઈની રચનાની ભલામણ કરી જેને કેન્દ્રની ૮૦% બહુમત મળતા મહારાષ્ટ્રમાં આંદોલન શરૂ થયા.

મોરારજીભાઈ દેસાઈ

- ડૉ.નરવાણીએ કહ્યું, "મુંબઈના ટુકડા કરીને ગુજરાત ક્યારેય ખુશ રહી શકાશે નહી".
- ગારગીલ, "પ્રજાના હકો છીનવી લેવા કરતા તેણે સોમાપુરના સમસાનમાં મોકલી દેવા જોઈએ".
- વિનોબા ભાવે કહ્યું, "હું મહારાષ્ટ્રીય છું એટલે મુંબઈ શહેર ઉપર દાવો કરું પરંતુ તે પ્રશ્નનો નિર્ણય મુંબઈના ગુજરાતીઓ ઉપર છોડું છું".

વિનોબા ભાવે

- મોરારજી દેસાઈએ કહ્યું, "અમદાવાદને ગુજરાતનું પાટનગર થવું હશે તો તેને કિંમત ચુકવવી પડશે".
- ૬ ઓગસ્ટ, ૧૯૫૬ દ્રીભાષી(બૃહદ) મુંબઈની સત્તાવાર જાહેરાત થઈ મુંબઈ એરપોર્ટ પર મોરારજીભાઈ દેસાઈએ મરાઠી નેતાઓને કહ્યું, "તમે આજે ખુશ દેખાવશો ત્યારે મારુ ગુજરાત વધારે દુઃખી દેખાતુ હશે.
- ૮મી ઓગસ્ટ, ૧૯૫૬ મહાગુજરાત આંદોલનની શરૂઆત થઇ તે સમયે અમદાવાદ કોંગ્રેસ હાઉસમાં ઠાકોરભાઈ દેસાઈ પ્રદેશ કોંગ્રેસ સમિતીના મંત્રી હતા. કાયમી મંત્રી તરીકે દેવી પ્રસાદ રાવળ હતા અને શહેર કોંગ્રેસ પ્રમુખ વિક્રમભાઈ પટેલ હતા.
- આમ, કોંગ્રેસ હાઉસમાંથી ગોળીબાર થયો અને સૌપ્રથમ બનાસકાંઠાના પુનમચંદ્ર શહીદ થયા. આ ઉપરાંત કૌશિક વ્યાસ, સુરેશ ભટ્ટ અને અબ્દુલતીરભાઈ શહીદ થયા.
- ૯ ઓગસ્ટ, ૧૯૫૬ હરિહર ખાબોળજા, પ્રબોધભાઈ રાવળ અને હરિપ્રસાદ વ્યાસ મળીને મહાગુજરાત વિદ્યાર્થી પરિષદની સ્થાપના કરી.
- અમદાવાદના વકીલ મંડળે ગોળીબારની તપાસ કરવા વામનરાવ ધોળકીયા, બાબુરાવ મહેતા અને સી.સી.પરીખની બનેલી તપાસ સમિતીની નિમણૂક કરી.
- પ્રજા સમાજવાદી નેતા બ્રહ્મકુમાર ભટ્ટે કહ્યું, "આવા આંધળા ગોળીબાર કરવાનું બુદ્ધિનું પ્રદર્શન કદી જોયું નથી".
- ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકે કહ્યું, "આંદોલનો કચેડવા ધમકીઓ અપાય છે પરંતુ આવા શબ્દો જનરલ ડાઈનના મોંમા શોભે એવા છે".
- જનસત્તાના તંત્રી રમણલાલ શેઠે અગ્રલેખમાં લખ્યું, "ઉન શહીદોકી યાદમે જિન્હોને અપને ખૂનસે સિંચા હૈ".
- ૧૩ ઓગસ્ટ,૧૯૫૬ના રોજ મહાગુજરાત વિદ્યાર્થી સમિતીએ શહીદ દિન ઉજવ્યો.
- બનાસકાંઠા જિલ્લના કોંગ્રેસ પ્રમુખ સુનીભાઈ પટેલે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, "મહાગુજરાતની રચના થયા વગર ધોળી ટોપી પહેરશે નહી".

- ભરૂચની સભામાં ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકે કહ્યું, "મહાગુજરાતનું કિનારે આવેલુ વહાણ કેટલાક ડોઢ ડાહ્યાઓએ ડુબાડી દીધું છે".
- ૧૯ ઓગસ્ટ, ૧૯૫૬ મોરારજીભાઈ દેસાઈની સભાના વિરોધમાં "મહાગુજરાત વિદ્યાર્થી સમિતી" એ "જનતા કરફ્યું" દાખલ કર્યો પરિણામે મોરારજીભાઈ દેસાઈ ઉપવાસ પર ઉતર્યા અને કહ્યું, "હું ગુજરાતને હિંદુસ્તાનના ભલા માટે ઓડમાં મુકવા તૈયાર છુ પરંતુ હિંદુસ્તાનને ગુજરાતના ભલા માટે ઓડમાં મુકવા તૈયાર નથી".
- પીઠ સમાજવાદી સેવક ડૉ.સુમત મહેતાએ કહ્યું, "મોરારજીના ઉપવાસ એ જ ખુદ હિંસક તત્વ છે આ તો નબળા મનનો માનવી બૈરી પર સુડો".
- ડૉ. સેલટે કહ્યું, "તેમની ગોળીઓ જેટલી હિંસક હતી તેના કરતા તેના ઉપવાસો વધારે હિંસક છે".
- ૨૬મી ઓગસ્ટ, ૧૯૫૬ના રોજ મોરારજી દેસાઈએ પારણા કર્યા.
- ૯ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૫૬ મહાગુજરાત પરિષદની સ્થાપના થઈ જેના અધ્યક્ષ ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક બન્યા. ૧ ઓક્ટોબરથી ૮મી ઓક્ટોબર મહાગુજરાત સપ્તાહ ઉજવવાનું નક્કી કર્યું અને ૮મી ઓક્ટોબરના રોજ શહિદદિન ઉજવવાનું નક્કી કર્યું.
- ૨ ઓક્ટોબરે યોજાનારી જવાહરલાલ નહેરૂની સભાના પ્રચાર દરમિયાન ઠાકોરભાઈ દેસાએ કહ્યું; "આ મહાગુજરાત વાળાને મહાગુજરાત નથી જોઈતુ તેમને તો કોંગ્રેસને ખતમ કરવી છે તેઓ ગોળીબારની વાતો જ કરે છે અને શહીદોની વાતો કરે છે પણ ગોળીઓ ઉપર કોઈના નામ, સરનામા લખ્યા હોતા નથી પણ આનાથી તેમના દીલ ઘવાયા છે તેમ કહે છે પરંતુ કારણ કંઇક જુદુ જ છે ગોળીબાર ન થાય તો અંધાધુની વ્યાપી જાય તોફાની તત્વો જોડે કઈ ગરબા ગવાતા નથી અને તાળીઓ પડવાથી કઈ મહાગુજરાત ન મળે".
- ૨ ઓક્ટોબરે જવાહરલાલ નહેરૂની સભાને સમાંતર ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકની સભા ભરાઈ અને તેઓ ગુજરાતના "ઇન્દુચાચા" બન્યા.
- ૧૨મી ઓક્ટોબર ૧૯૫૬ મહાગુજરાત જનતા પરિષદની કારોબારીની ચુંટણીઓ યોજાઈ જેમા ઉપાધ્યક્ષ "હિમ્મતલાલ શુક્લ", કોષાઅધ્યક્ષ "દલપતરામ પટેલ" અને પ્રધાનમંત્રી "જયંતીલાલ દલાલ" બન્યા.
- આણંદમાં રવિશંકર મહારાજે કહ્યું, "ગાંધીજી કહેતા હતાં અંગ્રેજોના ગયા પછી ગોળીઓ તમે લખોટીની જેમ રમી શકશો પરંતુ તેમના ગયા પછી તેમની કોઈ અસર નહી થાય ગોળીબાર કર્યા પછી એક માસ સુધી ખાવાનુ ન ભાવ્યું".
- ૩૧મી ઓક્ટોબર,૧૯૫૬(ધનતેરસ) દ્રીભાષી મુંબઈના અમલની રાત્રે મહાગુજરાત જનતા પરીષદે મસાલ રેલીનું આયોજન કર્યું.
- કાળી ચૌદશની સાંજની સભામાં ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકે કહ્યું, "હવે મુંબઈની સરકારમાં મોરારજી નથી તેથી ગુજરાતની કોંગ્રેસને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે". દિવાળીના દિવસે દરેક ગામમાં ગુજરાતનો નકશો બનાવવામાં આવ્યો અને ૨૪ શહિદોની યાદમાં ૨૪ દીવા પ્રગટાવવામાં આવ્યા હતા.
- પ્રમુખની ચુંટણીમાં વિજેતા બન્યા બાદ ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકે કહ્યું, "જે સોનાની કટારી મે કમર ઉપર બાંધેલી એ જ મારા પેટમાં વાગી છે અને હું કટાયેલી તલવાર જેવો માળીયામાં પડેલો અને તેની સજાવટ કરી મને મેદાનમાં મુક્યો છે".
- મહાગુજરાત જનતા પરિષદે મુંબઈ વિધાનસભાની ચુંટણીમાં ભાગ લીધો અને કુકડાનું નિશાન રાખ્યું. ચુંટણીમાં પ્રચાર દરમિયાન નડિયાદ સભામાં ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકે કહ્યું, "વિધાનસભાના અધ્યક્ષની ખુરશીમાં કૌવચ(ખીજવણી) મુકીશુ અને સભાખંડમાં કબુતર ઉડાવીશું".
- રતુભાઈ અદાણીએ કહ્યું, "રાત દિવસ એક થાય અને પૂર્વનો સૂર્ય પશ્ચિમમાં ઉગે તો પણ મહાગુજરાત નહી થાય".
- અમદાવાદની જાહેરસભામાં ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકે કહ્યું, "અમદાવાદની પ્રજા બુલેટનો જવાબ બેલેટ(મત)થી આપશે".

- ચુંટણીમાં ૬૦% મતદાન થયું. અમદાવાદ, ખેડા, મહેસાણા, બનાસકાંઠા અને ડાંગમાં મહાગુજરાત જનતા પરિષદે બહુમતીથી ચુંટાઈને આવ્યા.
- ૮મી ઓગસ્ટ ૧૯૫૮માં ૨૪ શહિદોની યાદમાં શહિદ સ્મારક કોંગ્રેસ હાઉસની સામે બનાવવામાં આવ્યું જેને સરકાર દ્વારા ૧૨મી તારીખે ઉખેડી લઈ ૧૪૪ની કલમ દાખલ કરી પરિણામે ગુજરાતમાં હિંચાત્મક બનાવ બન્યા તેના માટે “કોટવાલ પંચની” નિમણુંક થઈ.
- મહાગુજરાત જનતા પરિષદે શહિદ સ્મારક અંતર્ગત “જેલ ભરો આંદોલન” શરૂ કર્યું જેનુ નેતૃત્વ “જયંતિ દલાલ” કર્યું.
- ૧૭મી ઓગસ્ટ, ૧૯૫૮ના રોજ ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકના નેતૃત્વમાં અન્ય ૬ સભ્યની બનેલી ટુકડીએ ૧૪૪ની કલમનો ભંગ કર્યો. ૫ મી ટુકડી ૨૧ બહેનોની બનેલી હતી જેનુ નેતૃત્વ “રંજન દલાલે” કર્યું.
- જેલ ભરો આંદોલન દરમિયાન બે ન્યુઝ પેપર ચાલુ કર્યા.
  - જનતંત્ર
  - નવ ગુજરાત
- આ અંદોલન ૨૨૬ દિવસ સુધી ચાલ્યુ અને ૧ એપ્રિલ, ૧૯૫૯ના રોજ આ આંદોલન મોકુફ રાખવામાં આવ્યું.
- ૨૭મી ઓગસ્ટ,૧૯૫૯ ગુજરાતની રચનાની સતાવાર જાહેરાત થઈ.
- ૨૦ માર્ચ, ૧૯૬૦ના રોજ મહાગુજરાત જનતા પરિષદનું વિસર્જન થયું.

- **પ્રથમ મુખ્યમંત્રી -> જીવરાજ મહેતા**

- **પ્રથમ રાજ્યપાલ -> મહેન્દી નવાજ જંગ**

- **પ્રથમ હાઇકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયધીશ ->એસ.ટી.દેસાઈ(સુંદરલાલ ત્રિકમલાલ દેસાઈ)**

- **પ્રથમ મુખ્ય સચિવ -> ઇશ્વરન**
- **પ્રથમ પાટનગર -> અમદાવાદ**
- **પ્રથમ ધારાસભા -> સિવિલ હોસ્પિટલ**
- **પ્રથમ સચિવાલય -> પોલીટેકનીકલ બિલ્ડીંગ, આંબાવાડી**

- **પ્રથમ હાઇકોર્ટ -> નવરંગપુરા**

* ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી *

- ગુજરાતના મુખ્યમંત્રીઓને યાદ રાખવાની રીત

"જબહે ઘાચી બીમા બીમા ઓ માચી છબકે સુંદર શંકર દિલકો નમો નમો નમો આનંદી"

મુખ્યમંત્રી	શબ્દ	સમયગાળો
જીવરાજ મહેતા	જ	૧-૫-૧૯૬૦ થી ૧૯-૯-૧૯૬૩
બળવંતરાય મહેતા	બ	૧૯-૯-૧૯૬૩ થી ૧૯-૯-૧૯૬૫
હિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈ	હે	૧૯-૯-૧૯૬૫ થી ૧૩-૫-૧૯૭૧
રાષ્ટ્રપતિ શાસન : રાજ્યપાલ – શ્રીમન્નારાયણ		૧૩-૫-૭૧- થી ૧૭-૩-૧૯૭૨
ઘનશ્યામભાઈ ઓઝા	ઘા	૧૭-૩-૧૯૭૨ થી ૧૭-૭-૧૯૭૩
ચીમનભાઈ પટેલ	ચી	૧૭-૭-૧૯૭૩ થી ૯-૨-૧૯૭૪
રાષ્ટ્રપતિ શાસન : રાજ્યપાલ – વિશ્વનાથન		૯-૨-૧૯૭૪ થી ૧૮-૬-૧૯૭૫
બાબુભાઈ જસુભાઇ પટેલ	બી	૧૮-૬-૧૯૭૫ થી ૧૨-૩-૧૯૭૬
રાષ્ટ્રપતિ શાસન : રાજ્યપાલ – વિશ્વનાથન		૧૨-૩-૧૯૭૬ થી ૨૪-૧૨-૧૯૭૬
માધવસિંહ સોલંકી	મા	૨૪-૧૨-૧૯૭૬ થી ૧૧-૪-૧૯૭૭
બાબુભાઈ જસુભાઇ પટેલ	બી	૧૧-૪-૧૯૭૭ થી ૧૭-૨-૧૯૮૦
રાષ્ટ્રપતિ શાસન : રાજ્યપાલ– શારદા મુખરજી		૧૭-૨-૧૯૮૦ થી ૬-૬-૧૯૮૦
માધવસિંહ સોલંકી	મા	૬-૬-૧૯૮૦ થી ૬-૮-૧૯૮૫
અમરસિંહ ચૌધરી	ઓ	૬-૭-૧૯૮૫ થી ૯-૧૨-૧૯૮૯
માધવસિંહ સોલંકી	મા	૧૦-૧૨-૧૯૮૯ થી ૩-૩-૧૯૯૦
ચીમનભાઈ પટેલ	ચી	૪-૩-૧૯૯૦ થી ૧૭-૨-૧૯૯૪
છબિલદાસ મહેતા	છબ	૧૭-૨-૧૯૯૪ થી ૧૪-૩-૧૯૯૫
કેશુભાઈ પટેલ	કે	૧૪-૩-૧૯૯૫ થી ૨૧-૧૦-૧૯૯૫
સુરેશભાઈ મહેતા	સુંદર	૨૧-૧૦-૧૯૯૫ થી ૧૯-૯-૧૯૯૬
રાષ્ટ્રપતિ શાસન : રાજ્યપાલ– કૃષ્ણપાલસિંઘ		૧૯-૦૯-૧૯૯૬ થી ૨૩-૧૦-૧૯૯૬
શંકરસિંહ વાઘેલા	શંકર	૨૩-૧૦-૧૯૯૬ થી ૨૭-૧૦-૧૯૯૭
દિલીપ પરીખ	દિલ	૨૮-૧૦-૧૯૯૭ થી ૪-૩-૧૯૯૮
કેશુભાઈ પટેલ	કો	૪-૩-૧૯૯૮ થી ૭-૧૦-૨૦૦૧
નરેન્દ્ર મોદી	નમો	૭-૧૦-૨૦૦૧ થી ૨૫-૧૨-૨૦૦૭
નરેન્દ્ર મોદી	નમો	૨૫-૧૨-૨૦૦૭ થી ૨૬-૧૨-૨૦૧૨
નરેન્દ્ર મોદી	નમો	૨૬-૧૨-૨૦૧૨ થી ૨૨-૫-૨૦૧૪
આનંદીબેન પટેલ	આનંદી	૨૨-૫-૨૦૧૪ થી હાલ ચાલુ

1. ડૉ. જીવરાજ મહેતા

- ૧ મે, ૧૯૬૦ થી ૩ માર્ચ, ૧૯૬૨
  ૩ માર્ચ, ૧૯૬૨ થી ૧૯ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૬૩
- ડૉ. જીવરાજ નારાયણભાઈ મહેતા ગુજરાતના પ્રથમ મુખ્યમંત્રી હતા.
- જેમનો જન્મ ૨૯મી ઓગસ્ટ, ૧૮૮૭ના રોજ થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ નારાયણભાઈ અને માતાનું નામ જમાંકબેન હતું.
- પ્રથમ વિધાનસભાના કાર્યકારી અધ્યક્ષ તરીકે કલ્યાણજી મહેતાની પસંદગી થઈ.
- ૧૮ ઓગસ્ટ, ૧૯૬૦ના રોજ ગુજરાત વિધાનસભાનું પ્રથમ સત્ર અમદાવાદની સિવિલ હોસ્પિટલ ખાતે મળ્યું. જેમા અધ્યક્ષ પદોની ચૂંટણી કરવામાં આવી અને માનસિંહજીરાણાને કાયમી ચુંટવામાં આવ્યાં.
- ગુજરાતનું પાટનગર અમદાવાદ હતું. અમદાવાદના આંબાવાડી વિસ્તારમાં આવેલ પોલીટેકનીક ખાતે સચિવાલય ચાલુ કરવામાં આવી.
- ૧૯૬૧માં પંચાયત ધારો પસાર કરવામાં આવ્યો.
- નર્મદ યોજનાનો પાયો નખાયો(૧૯૬૧).
- ૧ એપ્રિલ, ૧૯૬૩ના રોજ ગુજરાતમાં પંચાયતી ધારો અમલમાં આવ્યો.
- અંકલેશ્વર તેલક્ષેત્ર શોધાયું.
- કોંગ્રેસ હાઉસની સામે સર્કલ ઉપર મહાગુજરાત ચળવળ દરમિયાન શહિદોનું સ્મારક રચવા અંગેની માંગણી કરતો ઠરાવ બ્રહ્મકુમારેભટ્ટે ગુજરાત વિધાનસભામાં રજુ કર્યો.
- ૧૯૬૩માં ભારતમાં કોંગ્રેસે "કામરાજપ્લાન" અમલમાં મુક્યો.
- કામરાજપ્લાન મુજબ છેલ્લા દસ વર્ષથી ધારાસભામાં ચૂંટાતા આવતા પક્ષના સભ્યોએ રાજીનામાં આપ્યા.
- ૧૯ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૬૩ના રોજ ડૉ. જીવરાજ મહેતાએ રાજીનામું આપ્યું.

2. ડૉ. બળવંતરાય મહેતા

- ૧૯સપ્ટેમ્બર, ૧૯૬૩ થી ૧૯સપ્ટેબર, ૧૯૬૫
- ડૉ. બળવંતરાય મહેતા ગુજરાતના બીજા મુખ્યમંત્રી હતા.
- જેમનો જન્મ ૧૯ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૦૦ના રોજ ભાવનગરમાં થયો હતો.
- બીજી વિધાનસભાની ચુંટણીમાં ડૉ. બળવંતરાય મહેતા ભાવનગર બેઠક પરથી હારી ગયા પરંતુ મુખ્યમંત્રી પદ માટે તેમની પસંદગી થતા નિયમ પ્રમાણે છ મહિનામાં ચૂંટાવું પડે અને તેથી સિહોર બેઠક પરથી ચુંટણી લડી જીત્યા.
- દરેક જીલ્લામાં GIDCની સ્થાપના કરી.
  (Gujarat Industrial Development Corporation)
  (ગુજરાત ઔધોગિક વિકાસ નિગમ)
- ધુવારણ(આણંદ) વિજમથકની સ્થાપના.
- વડોદરામાં કોયલી રિફાયનરીની સ્થાપના જેના લીધે પેટ્રોકેમિકલ્સ ઉધોગનો વિકાસ થયો.
- ભાદર યોજના, દાંતીવાડા યોજના અને શેત્રુંજી યોજનાનો પાયો નાખ્યો.
- સિંચાઈ પાછળ ૧૩૫૨ લાખનો ખર્ચ કર્યો.
- "કચ્છ ટ્રિબ્યુનલ" કેસની રચના થઈ.
- ૧૯/૯/૧૯૬૫ના રોજ ભારત-પાકિસ્તાન યુદ્ધ દરમિયાન ઉપસ્થિત થયેલા કચ્છના "છાડબેટ"ના વિસ્તારના પ્રશ્ન અને તેના ઉકેલ માટે હવાઈ નિરિક્ષણ કરતા હતા તે દરમિયાન પાકિસ્તાન દ્વારા તેમનું વિમાન તોડી પાડવામાં આવ્યું અને તેમનું મૃત્યુ થયું.

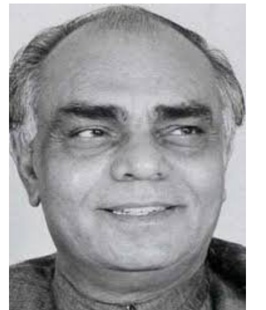
- તેમની યાદમાં સુથરી ગામે "સુથરીડેમની" રચના કરવામાં આવી છે.

3. હિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈ

- ૧૯સપ્ટેમ્બર, ૧૯૬૫ થી ૩ એપ્રિલ, ૧૯૬૭
  ૩ એપ્રિલ, ૧૯૬૭ થી ૬ એપ્રિલ, ૧૯૭૧
  ૭ એપ્રિલ, ૧૯૭૧ થી ૧૨ મે, ૧૯૭૧
- હિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈ ગુજરાતના ત્રીજા મુખ્યમંત્રી હતા.
- પહેલા તેઓ બળવંતરાયમહેતાની સરકારમાં ગૃહમંત્રી પદે હતા.
- શહિદસ્મારકની માંગણી સ્વીકારવામાં આવી(૧૯૬૮).
- ૧૯૬૮માં ભદ્રનો કિલ્લા પાસે શહિદ સ્મારકનો શિલાન્યાસ કર્યો.
- મફત કન્યા શિક્ષણ દાખલ કર્યું.
- "પારડીઘાસિયા" જમીનનો ઉકેલ આવ્યો.
- "કચ્છ ટ્રિબ્યુનલનો" ચુકાદો આવ્યો.
- છાડબેટનો પાકિસ્તાનની અંદર સમાવેશ થયો.
- IPCL (Indian Petrol Corporation Limited)ની શરૂઆત વડોદરા ખાતે ૧૯૬૯માં શરૂ થઈ.
- ૨૧૫ જેટલા નવા ઉધોગ શરૂ કરવાના પરવાના અપાયા જેમાં સૌથી વધુ ૧૦૬ ઇજનેર એકમોના પરવાના અપાયા.
- દેવસ્થાન ઈનામ નાબૂદી અધિનિયમ ૧૫ નવેમ્બર, ૧૯૬૯ના રોજ પસાર કર્યો.
- પછાત વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને ફી માફી, શિષ્યવૃત્તિઓ, છાત્રાલયોમાં મફત રહેવા-જમવાની વ્યવસ્થા વગેરેની જોગવાઈ કરવામાં આવી.
- સપ્ટેમ્બર, ૧૯૬૯માં ગુજરાતમાં મોટા પાયે કોમી રમખાણો ફાટી નીકળ્યા અને સરકાર તેને અંકુશમાં લેવામાં સદંતર નિષ્ફળ ગઈ.
- ૧૧ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૭૧ના રોજ ગુજરાત વિધાનસભાને અમદાવાદથી ખસેડીને ગાંધીનગર સેક્ટર ૧૭માં આવેલ મધ્યસ્થ ગ્રંથાલય ખાતે કાર્યરત કરવામાં આવ્યું અને ગુજરાતનું પાટનગર ગાંધીનગર બન્યું.
- નર્મદા જળ વિવાદ ટ્રિબ્યુનલની રચના થઈ.
- હિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈ વખતે કેન્દ્રમાં કોંગ્રેસના બે ભાગ પડ્યા
  - સિન્ડિકેટ
  - ઈન્ડીકેટ
- હિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈએ કોંગ્રેસના બે ભાગ પડવાથી રાજીનામુ આપવુ પડ્યું.

4. ઘનશ્યામભાઈ ઓઝા

- ૧૭સપ્ટેમ્બર, ૧૯૭૨ થી ૧૭ જુલાઈ, ૧૯૭૩
- ઘનશ્યામભાઈ ઓઝા ગુજરાતના ચોથા મુખ્યમંત્રી હતા.
- તેઓ લોકસભાના સભ્ય હતા પરંતુ દહેગામ બેઠક પરથી વિધાનસભાની ચુંટણીલડ્યા અને ત્યાં વિજય બન્યા.
- નાના ખેડૂતોને મહેસૂલ મુક્તિ તથા માધ્યમિક શિક્ષણ મફત કરવાનો કાયદો ઘડ્યો.
- ગંદા વિસ્તાર નાબૂદી અને પુન:વિકાસ અંગેની યોજનાની શરૂઆત.
- રૂરલ હાઉસીંગ બોર્ડની રચના.
- આદિજાતિ વિકાસ કોર્પોરેશનની રચના.

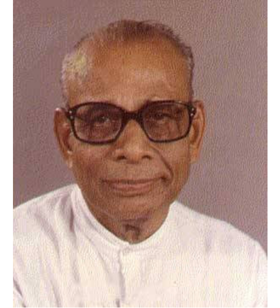
- ગ્રામગૃહ નિર્માણ બોર્ડની રચના.
- ઔધોગિક સંચાલનમાં મજુર ભાગીદારીનો સ્વીકાર કર્યો.

5. ચીમનભાઈ પટેલ

- ૧૭જુલાઈ, ૧૯૭૩ થી ૯ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૭૪
  ૪ માર્ચ, ૧૯૯૦ થી ૧૭ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૯૪
- ચીમનભાઈ પટેલ ગુજરાતના પાંચમા મુખ્યમંત્રી હતા.
- તેમણે નર્મદા યોજનાનો ઝડપી અમલ કરાવવાનો આગવો પ્રયાસ કર્યો.
- ૧૯૭૩ થી ૧૯૭૪ના ટૂંકાગાળા દરમિયાન અન્નનીઅછતને પહોંચી વળવા અને ચીજવસ્તુઓના ભાવ ઘટાડવા કેટલાક પગલા લીધા ખરા પરંતુ તેની કોઈ અસર ન હતી પરિણામે અન્ન રમખાણો થયા અને નવનિર્માણ આંદોલન શરૂ થયા. પરિણામે તેમણે ૯ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૭૪ના રોજ રાજીનામુ આપવાની ફરજ પડી.
- તેમણે પુનઃ ૪ માર્ચ, ૧૯૯૦ થી જનતાદળ અને ભારતીય જનતા પક્ષની મિશ્ર સરકાર રચી પરંતુ ભારતીય જનતા પક્ષ મિશ્ર સરકારમાંથી નીકળી જતાં તેમણે જનતાદળ(ગુજરાત) અને કોંગ્રેસના ટેકાથી સરકાર રચી. પાછળથી તેઓ કોંગ્રેસમાં ભળી જઈને કોંગ્રેસની સરકારના મુખ્ય પ્રધાન બન્યા.
- તેમણે "નયાગુજરાત"નું સ્વપ્ન સાકાર કરવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા.
- અનેક વિઘ્નો છતાં નર્મદા યોજનાને સફળતાપૂર્વક અમલમાં મુકવાના પ્રયત્નો કર્યા.
- ઔધોગિક ક્ષેત્રે ગુજરાતને ભારતમાં અગત્યનું સ્થાન મળ્યું.
- ૧૭ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૯૪ના રોજ હૃદયરોગના હુમલાને કારણે તેમનું મૃત્યુ થયું.

6. બાબુભાઈ પટેલ

- ૧૮જુન, ૧૯૭૫ થી ૧૨ માર્ચ, ૧૯૭૬
  ૧૧ એપ્રિલ, ૧૯૭૭ થી ૧૭ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૮૦
- બાબુભાઈ પટેલ ગુજરાતના છઠ્ઠા મુખ્યમંત્રી હતા.
- ગુજરાતના પ્રથમ બિનકોંગ્રેસી જનતા પાર્ટીની સરકારની રચના કરી.
- તેમના સમય દરમિયાન ઇન્દિરા ગાંધી દ્વારા દેશમાં આંતરિક કટોકટી જાહેર કરી.
- ગરીબી દૂર કરવા "અંત્યોદય યોજના" ચાલુ કરી.
- દેવાદાર ખેડૂતો માટે રૂ.૬૬ કરોડની રાહત જાહેર કરી.
- આ ઉપરાંત ગ્રામવિકાસ પ્રશ્નો, આદિવાસી વિસ્તારનો વિકાસ, જમીન ધારણ કરવાની પધ્ધતિ અંગે વિચારણા, ખેડૂતોનાદેવાનાપ્રશ્નોની વિચારણા, સિંચાઈ વિસ્તરણ, લાંબાગાળાનુંવીજળીનાઉત્પાદનનું આયોજન, ઉધોગનું આયોજન, રોજગાર વૃદ્ધિ, ગરીબી દૂર કરવા માટેના પગલા, બંધ મિલો ચાલુ કરવી, પેટ્રોકેમિકલ સંકુલની સ્થાપના, બોમ્બે હાઈનાગેસનો હિસ્સો મેળવવો, ક્રૂડઓઈલની ન્યાયી રોયલ્ટી, વિકેન્દ્રિત ઉધોગ, માતૃભાષામાં વહીવટ, સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓની ચુંટણીઓ, લોકપાલ, લોકાયુક્તનીનિમણુંક વગેરે પ્રશ્નોના ઉકેલ લાવવાના તેમણે સંનિષ્ઠ પ્રયત્નો કર્યા.

7. માધવસિંહ સોલંકી

- ૨૪ડિસેમ્બર, ૧૯૭૬ થી ૧૧ એપ્રિલ, ૧૯૭૭
  ૬ જુન, ૧૯૮૦ થી ૬ જુલાઈ, ૧૯૮૫
  ૧૦ ડિસેમ્બર, ૧૯૮૯ થી ૩ માર્ચ, ૧૯૯૦

- માધવસિંહ સોલંકી ગુજરાતના સાતમાં મુખ્યમંત્રી હતા.
- માધવસિંહ સોલંકી સૌથી વધુ વખત મુખ્યપ્રધાન બન્યા છે.
- "મધ્યાહ્ન ભોજન" યોજનાનો પ્રારંભ થયો.
- પછાતવર્ગોને મદદ કરવા "કુટુંબપોથી"ની પદ્ધતિ દાખલ કરી.
- ઔધોગિક ક્ષેત્રે ગુજરાતને આઠમા નંબર પરથી બીજા નંબર સુધી પહોચાડ્યું હતું.
- યુનીવર્સીટી સુધીનું કન્યા શિક્ષણ મફત કરવાનું પગલું ભર્યું.
- તેમના શાસન દરમિયાન ઉધોગ, શિક્ષણ પછાત વર્ગનો ઉત્કર્ષ, વીજળી, સિંચાઈ વગેરે ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર કામગીરી થઈ.
- ખેત મજૂરોના દૈનિક વેતનમાં વધારો કર્યો તેમજ લઘુતમ વેતનના અમલને અગ્રતાક્રમ આપ્યો.
- રૂરલ લેબર કમિશનરની જગ્યા ઉભી કરવામાં આવી.
- તેમના સમયમાં નર્મદા યોજનાને પૂર્ણ કરવા વિશ્વબેંક પાસેથી પ્રથમ તબક્કાની રૂ.૫૦૦ કરોડની લોન પ્રાપ્ત થઈ.
- સરદાર સરોવર બાંધવાનું કાર્ય શરૂ થયું.
- હાઇડ્રો-ઇલેક્ટ્રિક પાવર સ્ટેશન અને મુખ્ય નહેરનાં બાંધકામ પણ શરૂ થયાં.
- ગુજરાત નર્મદા ફર્ટીલાઈઝર જેવા ખાતરના વિશાળ કારખાનાનો પ્રારંભ થયો.
- તેમણે અપનાવેલી "ખામ" થીઅરીને લીધે ગુજરાતમાં પ્રથમ વખત ઉચ્ચ અને નિમ્ન જ્ઞાતિઓ વચ્ચે ભેદ પડ્યા.
- તેમના સમયમાં વહીવટ તંત્રમાં અનામત અને રોસ્ટર પ્રથાને કારણે કર્મચારીઓમાં ભાગલા પડ્યા.
- અનામત આંદોલન થતા ૬ જુલાઈ, ૧૯૮૫ના રોજ તેમણે રાજીનામુ આપવુ પડ્યું.
- ત્યારબાદ તેઓ ભારત સરકારના વિદેશમંત્રી બન્યા.

8. અમરસિંહ ચૌધરી

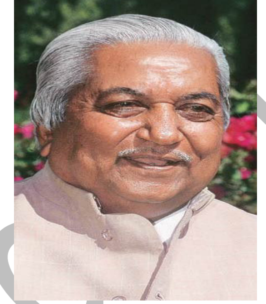
- ૬જુલાઈ, ૧૯૮૫ થી ૯ ડિસેમ્બર, ૧૯૮૯
- અમરસિંહ ચૌધરી ગુજરાતના આઠમાં મુખ્યમંત્રી હતા.
- ગુજરાતના પ્રથમ આદિવાસી મુખ્યમંત્રી હતા.
- તેમણે તેમના શાસનકાળ દરમિયાન સમાધાનકારી વલણ અપનાવ્યું.
- અનામત આંદોલન શાંત પાડવા માટે વલ્લભભાઈ પટેલ અને અરવિંદ સંઘવી સમિતીની રચના કરી.
- તેમના શાસન દરમિયાન સતત ૩ વર્ષ એટલે કે ૧૯૮૫-૮૬-૮૭ દરમિયાન દુકાળ પડ્યો. પાણીની ટ્રેનો ગાંધીનગરથી સૌરાષ્ટ્ર દોડાવવામાં આવી. દક્ષિણ ગુજરાતના ખેડૂતોને પશુઓનાઘાસચારા માટે શેરડી કાપીને રાહત દરે મોકલી.
- પછાત જાતિના ઉત્કર્ષ માટે પ્રયત્નો કર્યા.
- કૃષિ અને ઉધોગની વિકાસફ્રચ જાળવી રાખવા પ્રયત્નો કર્યા.
- તેમણે ૧૦૦ જેટલી સિંચાઈ યોજનાઓને મંજુરી આપી.
- કર્મચારીઓએ અનામત આંદોલનના ટેકામાં ૭૩ દિવસ હડતાલ પાડી, પરિસ્થિતિ વણસતા તોફાનો થયા અને તેને શાંત પાડવા ગુજરાતના પોલીસવાડા તરીકે "જુલિયો રિબેરો"ની નિમણુંક થઈ.
- ૧૯૮૯માં ગુજરાત કોંગ્રેસનો દેખાવ નબળો રહેતા પોતાની નૈતિક જવાબદારી સ્વીકારી રાજીનામું આપ્યું.

9. છબીલદાસ મહેતા

- ૧૭ફેબ્રુઆરી, ૧૯૯૪ થી ૧૪ માર્ચ, ૧૯૯૫
- છબીલદાસ મહેતા ગુજરાતના નવમાં મુખ્યમંત્રી હતા.
- તેમના સમયમાં સુરતમાં પ્લેગની મહામારી નિકળી આવી હતી.
- તેઓ આઠમી વિધાનસભાના વિસર્જન સુધી મુખ્યમંત્રી પડે રહ્યા.

10. કેશુભાઈ પટેલ

- ૧૪માર્ચ, ૧૯૯૫ થી ૨૧ઓક્ટોબર, ૧૯૯૫
  ૪ માર્ચ, ૧૯૯૮ થી ૬ ઓક્ટોબર, ૨૦૦૧
- કેશુભાઈ પટેલ ગુજરાતના દસમાં મુખ્યમંત્રી હતા.
- સાર્વજનિક જાહેર જીવનમાં રાષ્ટ્રીય સ્વયં સેવક સંઘના સેવક તરીકે તેમણે પ્રવેશ કરેલો.
- ૨૬ ઓક્ટોબર, ૧૯૯૦ થી ૩૧ માર્ચ, ૧૯૯૫ સુધી તેઓ વિરોધ પક્ષના નેતા રહ્યા હતા.
- તેમના સમયમાં ગરીબીરેખા નીચેની વ્યક્તિઓના ઉત્કર્ષ માટે તેમણે “ગોકુળગ્રામ યોજના” શરૂ કરી હતી.
- ગુજરાતમાં ઇન્ફર્મેશન ટેકનોલોજીની નીતિની તેમણે જ જાહેરાત કરી હતી.
- ૧ મે,૧૯૯૮ ગુજરાત સ્થાપના દિનના રોજ ગુજરાતની વેબસાઈટનો પ્રારંભ કરાવ્યો અને ૨ ફેબ્રુઆરી,૧૯૯૯ના રોજ ગાંધીનગર ખાતે હાઈટેક ઇન્ફોસિટીનો શિલાન્યાસ કરવામાં આવ્યો.
- ૨૬ જાન્યુઆરી, ૨૦૦૧ના રોજ ગુજરાતમાં ભુકંપ આવ્યો. તેના પરિણામે ૭ ઓક્ટોબર, ૨૦૦૧ના રોજ કેશુભાઈએ રાજીનામું આપ્યું.

11. સુરેશભાઈ મહેતા

- ૨૧ઓક્ટોબર, ૧૯૯૫ થી ૧૯ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૯૬
- સુરેશભાઈ મહેતા ગુજરાતના અગિયારમાં મુખ્યમંત્રી હતા.
- જેમનો જન્મ...............
- તેઓ ખજુરીયાજુથના હતા.
- ગુજરાતમાં અનુસુચિત જનજાતિની વિદ્યાર્થીનીને સાઇકલ આપવાની યોજના “સરસ્વતી સાધના”ની શરૂઆત તેમના સમયમાં થઇ હતી.
- તેમના સમયમાં પક્ષનો આંતરિક બળવો તેની ચરણસીમાએ પહોંચ્યો પરિણામે તેમણે રાજીનામુ આપી દેવું પડ્યું.

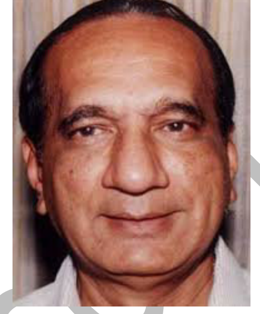
12. શંકરસિંહ વાઘેલા

- ૨૨ઓક્ટોબર, ૧૯૯૬ થી ૨૮ ઓક્ટોબર, ૧૯૯૭
- શંકરસિંહ વાઘેલા ગુજરાતના બારમાં મુખ્યમંત્રી હતા.
- ભાજપના અસંતુષ્ટ ધારાસભ્યોએ શંકરસિંહ વાઘેલાના નેતૃત્વમાં અલગ પક્ષ “રાષ્ટ્રીય જનતા પાર્ટી”ની રચના કરી અને કોંગ્રેસના ૪૭ ધારાસભ્યોના ટેકાવાળી સરકાર રચી.
- તેમના સમયમાં ગુજરાતના જિલ્લાઓનું વિસ્તરણ કરવામાં આવ્યું અને ગુજરાતના ૧૯ જીલ્લામાંથી ૨૫ જીલ્લાઓ રચવામાં આવ્યા.

- રહેમદાહે નોકરી, વિધવા સહાય, બાલગુરું(વિધાસહાયક) જેવી વિવિધ રોજગારલક્ષી યોજનાઓ અપાવનાર એક માત્ર મુખ્યમંત્રી.
- કોંગ્રેસ પક્ષની કેન્દ્રીય નેતાગીરી સાથે મતભેદ સર્જાતા શંકરસિંહ વાઘેલાએ ૨૮ ઓક્ટોબર, ૧૯૯૭ના રોજ મુખ્યમંત્રી પદેથી રાજીનામું આપ્યું.

13. દિલીપભાઈ પરીખ

- ૨૮ઓક્ટોબર, ૧૯૯૭ થી ૪માર્ચ, ૧૯૯૮
- દિલીપભાઈ પરીખ ગુજરાતના તેરમાં મુખ્યમંત્રી હતા.
- તેમના શાસનકાળમાં ગુજરાતમાં પાંચમું પગારપંચ લાગુ કરવામાં આવ્યું.
- તેમણે રાજ્યપાલ સમક્ષ નવમી વિધાનસભાના વિસર્જનની માંગણી મૂકી અને નવેસરથી ચૂંટણી યોજવાની માંગ કરી.

14. નરેન્દ્રભાઈ મોદી

- ૭ઓક્ટોબર, ૨૦૦૧ થી ૨૨ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૨
  ૨૨ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૨ થી ૨૫ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૭
  ૨૫ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૭ થી ૨૬ ડિસેમ્બર, ૨૦૧૨
  ૨૬ ડિસેમ્બર, ૨૦૧૨ થી ૨૧ માર્ચ, ૨૦૧૪
- નરેન્દ્રભાઈ મોદી ગુજરાતના ચૌદમાં મુખ્યમંત્રી હતા.
- ગુજરાતમાં સૌથી વધુ સમય મુખ્યમંત્રી પદ ઉપર રહનાર ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી.
- ૨૬ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૦૨ના રોજ ગોધરાકાંડ સર્જાયો જેના પગલે સમગ્ર ગુજરાતમાં કોમી રમખાણો ફાટી નીકળ્યાં.
- અક્ષરધામ ઉપર ત્રાસવાદી હુમલો થયો.
- ૨૦૦૩થી દર બે વર્ષે રોકાણકારોને આકર્ષવા માટે વાયબ્રન્ટ ગ્લોબલ સમિટનું આયોજન શરૂ થયું.
- ૨૦૦૪માં જૂનાગઢને મહાનગરપાલિકા જાહેર કરવામાં આવી.
- ૨૦૦૪માં ચાંપાનેરને વર્લ્ડ હેરીટેજમાં સ્થાન મળ્યું.
- ૨૦૦૬માં સુરતની તાપી નદીમાં પૂર આવ્યું.
- ૨૦૦૬માં નર્મદા મુદ્દે સુપ્રીમકોર્ટમાં ગુજરાતની જીત થઇ અને નર્મદા બંધની ઊંચાઈ ૧૨૧.૯૨ મીટર સુધી લઇ જવાની મંજૂરી મળી.
- ૨૦૦૬માં સુરત જીલ્લામાંથી અલગ તાપી જીલ્લો રચવામાં આવ્યો.
- ટાટાનેનો પ્રોજેક્ટ ગુજરાતના ફાળે આવ્યો.
- ૨૦૧૦-૧૧માં ગાંધીનગરને મહાનગરપાલિકા જાહેર કરવામાં આવી.
- આ ઉપરાંત તેમના સમયગાળામાં જનની સુરક્ષા, માતૃવંદના ચિરંજીવી બાલભોગ, વિદ્યાદીપ, વિદ્યાસાધના, સરસ્વતી સાધના, વિદ્યાલક્ષ્મીબોન્ડ, ગરીબીસમૃદ્ધિ, ઘરદીવડા, વનકલ્યાણ, સાગરખેડૂ, જ્યોતિગ્રામ, સુજલામસુફલામ, કુંવરબાઈનું મામેરું જેવી યોજનાઓની શરૂઆત થઈ.
- કૃષિમહોત્સવ, તાનારીરી મહોત્સવ, ઉતરાર્ધમહોત્સવ, રણોત્સવ, વાઈબ્રન્ટ નવરાત્રિ મહોત્સવ, પતંગોત્સવ જેવા મહત્વના દિવસોની ઉજવણી શરૂ થઈ.
- પ્રજાસતાક દિન તથા સ્વતંત્રાદિનની ઉજવણી પણ દર વર્ષ ગુજરાતના અલગ અલગ જગ્યાએ ઉજવવાની શરૂઆત થઈ.
- ભારતમાં સૌપ્રથમ સાંધ્ય અદાલતની શરૂઆત ગુજરાતના મિરઝાપુર ખાતે થઈ.

- ગુજરાતમાં સાયન્સસીટી, BRTS પ્રોજેક્ટ, રિવરફ્રન્ટ પ્રોજેક્ટ, GIFT સીટી પ્રોજેક્ટ જેવા મહત્વપૂર્ણ પ્રોજેક્ટ કાર્યરત થયા અથવા તો તેમની કામગીરી પ્રારંભાઈ.
- પંડિત દીન દયાળ પેટ્રોલિયમ યુનિવર્સીટી, ગુજરાત ફોરેન્સિક સાયન્સ યુનિવર્સીટી, રક્ષાશક્તિ યુનિવર્સીટી, કામધેનું યુનિવર્સીટી જેવી નવી શૈક્ષણિક સંથાઓનો પ્રારંભ થયો.
- તેમના સમયગાળામાં ગુજરાતે તેની સ્થાપનાના ૫૦ વર્ષ પૂર્ણ કર્યા અને તેના પગલે ૨૦૧૦-૧૧નું વર્ષ સ્વર્ણિમ વર્ષ તરીકે ઉજવવામાં આવ્યું જેના અંતર્ગત "વાંચે ગુજરાત" તથા "ખેલમહાકુંભ" જેવા કાર્યક્રમો યોજાયા.
- ગાંધીનગર ખાતે "મહાત્મા મંદિર" તથા સેન્ટ્રલ વિસ્ટાગાર્ડન"નું નિર્માણ કાર્ય પ્રારંભ થયું.
- ૨૦૧૨ની તેરમી વિધાનસભાની ચુંટણીમાં ભાજપને ૧૧૫ બેઠકો મળતા તેઓ સતત ચોથી વાર મુખ્યમંત્રી બન્યા. તેમણે વહીવટી તંત્રના લોકાભિમુખ વિકેન્દ્રીકરણની પહેલ રૂપે ૭ નવા જીલ્લાઓ અને ૨૪ નવા તાલુકાઓની રચના કરી. સોળમી લોકસભાની સામાન્ય ચૂટણીમાં ભાજપે તેમને વડાપ્રધાન પદના ઉમેદવાર જાહેર કર્યા. ચુંટણી સમયે ભારતમાં જાહેરસભાઓ, અનેક થ્રીડી સભાઓ, ચાય પે ચર્ચા અને લાખો કિલોમીટરનો પ્રવાસ કરી ભાજપને સ્પષ્ટ બહુમતી અપાવી તેઓ ભારતના વડાપ્રધાન બન્યા અને ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી તરીકે રાજીનામુ આપ્યું.

15. આનંદીબહેન પટેલ

- ૨૨મે, ૨૦૧૪ના રોજ ગુજરાતના પ્રથમ મહિલા મુખ્યમંત્રી બન્યા.
- આનંદીબહેન પટેલ ગુજરાતના પંદરમાં મુખ્યમંત્રી હતા.
- ગુજરાતનું તેમનું પ્રથમ બજેટ જેન્ડર બજેટ રહ્યું, 132 યોજનાઓ સંપૂર્ણ મહિલાલક્ષી બનાવવામાં આવી.
- ગતિશીલ ગુજરાતનું સુત્ર આપ્યું.

* ગુજરાતના રાજ્યપાલશ્રીઓ *

ક્રમ	નામ	સમયગાળો
1	શ્રી મહેંદી નવાઝ ઝંગ	1960 થી 1965
2	શ્રી નિત્યાનંદ કનૂન્ગો	1965 થી 1967
3	ડૉ. શ્રીમન્નારાયણ	1967 થી 1973
4	શ્રી કે. કે. વિશ્વનાથન	1973 થી 1978
5	શ્રીમતી શારદા મુખરજી	1978 થી 1983
6	શ્રી કે. એમ. ચાંડી	1983 થી 1984
7	શ્રી બી. કે. નહેરુ	1984 થી 1986
8	શ્રી આર. કે. ત્રિવેદી	1986 થી 1990
9	શ્રી મહિપાલ શાસ્ત્રી	મે 1990 થી 1990
10	શ્રી સ્વરૂપસિંહ	ડિસેમ્બર, 1990 થી જૂન, 1995
11	શ્રી નરેશચંદ્ર	1995 થી 1996
12	શ્રી કૃષ્ણપાલ સિંહ	1996 થી 1998
13	શ્રી અંશુપાલ સિંહ	1998 થી 1999

14	શ્રી કે.જી. બાલાકૃષ્ણન	જાન્યુ. 1999 થી માર્ચ 1999
15	શ્રી સુંદરસિંહ ભંડારી	1999 થી 2003
16	શ્રી કૈલાશપતિ મિશ્રા	2003 થી 2004
17	શ્રી બલરામ જાખડ (કાર્યકારી)	3 જુલાઈ 2004 થી 23 જુલાઈ 2004
18	શ્રી નવલકિશોર શર્મા	2004 થી 2009
19	શ્રી એસ. સી. જમીર (કાર્યકારી)	જુલાઈ 2009 થી નવેમ્બર 2011
20	શ્રીમતી કમલા બેનિવાલ	નવેમ્બર 2011 થી જુલાઈ 2014
21	શ્રી ઓમપ્રકાશ કોહલી	જુલાઈ 2014 થી કાર્યરત

ગુજરાતમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસન

- ડૉ. શ્રી મન્નારાયણ 13-5-1971 થી 17-3-1972
- કે. કે. વિશ્વનાથન 9-2-1974 થી 18-6-1975
- કે. કે. વિશ્વનાથન 12-3-1974 થી 24-12-1976
- શારદા મુખરજી 17-2-1980 થી 6-6-1980
- કૃષ્ણપાલસિંહ 19-9-1996 થી 23-10-1996

- કે. કે. વિશ્વનાથને સૌથી લાંબા સમય સુધી રાષ્ટ્રપતિશાસન દરમિયાન વહીવટ સંભાળ્યો.
- કૃષ્ણપાલસિંહે સૌથી ઓછા સમય સુધી રાષ્ટ્રપતિશાસન દરમિયાન વહીવટ સંભાળ્યો.
- ડૉ. શ્રીમન્નારાયણ ગાંધીવાદી વિચારસરણી ધરાવતા હતા.
- ડૉ. સ્વરૂપસિંહ શેકસપિયરના ઊંડા અભ્યાસુ હતા.
- કે. કે. વિશ્વનાથનની ટર્મ આંતરિક અશાંતિમાં પૂરી થઈ.
- પ્રથમ કાર્યકારી રાજ્યપાલ તરીકે પી.એન. ભગવતી એ હોદ્દો સાંભળ્યો હતો.
- કે. જી. બાલાકૃષ્ણને પણ કાર્યકારી રાજ્યપાલ તરીકે હોદ્દો સંભાળ્યો હતો.
- શારદા મુખરજી ગુજરાતનાં ગુજરાતનાં પ્રથમ મહિલા રાજ્યપાલ.
- કમલા બેનીવાલ અને મુખ્યમંત્રી નરેન્દ્ર મોદી વચ્ચેનો સમયગાળો વિવાદોમાં રહ્યો.

ગુજરાત ઉદ્યોગ

* ગુજરાતના અગત્યના ઉદ્યોગો *

➢ ગુજરાતના અગત્યના ઉદ્યોગ અને તેનાં સ્થળો નીચે પ્રમાણે છે:

સુતરાઉ કાપડ ઉદ્યોગ	અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત, રાજકોટ, નવસારી, બીલીમોરા, ભરૂચ, પેટલાદ, ખંભાત, નડિયાદ, કલોલ, ભાવનગર
જરી ઉદ્યોગ	સુરત
ગરમ કાપડ ઉદ્યોગ	વડોદરા, જામનગર
સિલ્ક ઉદ્યોગ	સુરત, વલસાડ, ચીખલી, ગણદેવી, માંડવી, જલાલપોર, બારડોલી, નાના વરાછા
રેયોન ઉદ્યોગ	ઉધના, વેરાવળ
ઈજનેરી ઉદ્યોગ	અમદાવાદ, નડિયાદ, ઉધના, વલસાડ, જામનગર, ભાવનગર, સુરત, વડોદરા, રાજકોટ
સિમેન્ટ ઉદ્યોગ	દ્વારકા, પોરબંદર, સેવાલિયા, રાણાવાવ. સિક્કા, સેવરી, અમીરગઢ, અમદાવાદ, અંકલેશ્વર
રંગ-રસાયણ ઉદ્યોગ	મીઠાપુર, પોરબંદર, અમદાવાદ, વડોદરા, પારનેરા, અતુલ, અંકલેશ્વર, ધ્રાંગધ્રા
પેટ્રોમિકલ્સ ઉદ્યોગ	કોયલી , મોટી ખાવડી.
રાસાયણિક ખાતરનો ઉદ્યોગ	કંડલા, કલોલ, બાજવા, ચાવજ
સુપર ફોસ્ફેટ ખાતર	વડોદરા, અમદાવાદ, ભાવનગર, ઉધના
મીઠા ઉદ્યોગ	માળિયા, પાટડી, ખારાઘોડા
સિરેમિક ઉદ્યોગ	થાન, વાંકાનેર, મોરબી, ધ્રાંગધ્રા, શિહોર, ડેરોલા, સંતરોડ, અમદાવાદ, વલ્લભવિદ્યાનગર
ખાંડ ઉદ્યોગ	બારડોલી, કોડીયાર, ગણદેવી, ઉના, મઢી, પેટલાદ, પલાસણ, અમરેલી, તળાજા, ધોરાજી
બીડી ઉદ્યોગ	આણંદ, નડિયાદ, બોરસદ, પેટલાદ, વડોદરા
હોઝિયરી ઉદ્યોગ	અમદાવાદ
કાગળ ઉદ્યોગ	સોનગઢ, રાજકોટ, બારેજડી, જામનગર, અમદાવાદ
ડેરી ઉદ્યોગ	આણંદ, મહેસાણા, સુરત, ભરૂચ, હિંમતનગર, અમદાવાદ, વડોદરા, પાલનપુર, જૂનાગઢ, રાજકોટ, જામનગર, ભાવનગર અને માધવપુર(કચ્છ)
મોટર ઉદ્યોગ	સાણંદ
બ્રાસ (પિત્તળ) ઉદ્યોગ	જામનગર, લાલપુર, કાલાવાડ

* ગૃહઉદ્યોગ *

➢ પ્રાચીનકાળથી પટોળાં, મશરૂ, કિનખાબ, અકીકની વસ્તુઓ, વિવિધ પ્રકારનું ભરતકામ, રંગાટીકામ, લાકડાનું કોતરકામ વગેરે માટે ગુજરાત જાણીતું છે.

પટોળાં	પટોળાં માટે પાટણ પ્રખ્યાત છે. કુમારપાળના સમયમાં પાટણમાં પટોળાં વણનારાં 700 કારીગરો હતાં. હાલમાં કસ્તુરચંદ અને બીજું એક કુટુંબ પટોળાં બનાવે છે. ઝીણા તાણા-વાણાને પ્રથમ બાંધી પછી તેને વિવિધ રંગોમાં રંગીન ભાત પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવે છે. શુદ્ધ રેશમની ચટાઈ ડિઝાઈનમાં ભૌમિતિક આકૃતિઓ, નારીકુંજન, પાનભાત, ફૂલવાડી, ચોકડીભાત અને પશુ-પક્ષીઓની આકૃતિઓ વણાટ સાથે ઊપસતી આવે છે.
મશરૂ	આ કાપડ બનાવવા કૃત્રિમ રેશમનો તણો અને સૂરતનો વાણો હોય છે. પાટણમાં ખત્રી અને શેખ મુસ્લિમ કારીગરો તેમજ ઊંઝામાં પટેલ કારીગરો મશરૂ તૈયાર કરે છે. **પાટણમાં મશરૂના કારીગરોની સહકારી મંડળી છે**. આ કાપડમાં સોનેરી, લાલ, લીલો અને પીળો રંગ વપરાય છે. કટારિયો, ચુંદડી, લાલ અને લીલો કંકણી, કમખી, સોદાગરી, અરબી વગેરે લોકપ્રિય ડિઝાઈનો છે.
તણછાંઈ	તણછાંઈનું કાપડ સુતરની વિશિષ્ટતા છે. રેશમી કાપડ ઉપર એક બાજુ સિંહ, હાથી વગેરેની ભાત છાપવામાં આવે છે.
સુજની	આ એક પ્રકારની રજાઈ છે અને એમાં એક પણ ટાંકો લીધા વિના વણાટની સાથે વચ્ચે રૂ ભરવામાં આવે છે. **તેનો ઉદ્યોગ ભરૂચમાં છે.**
કિનખાબ	સોનેરી અને રૂપેરી જરીમાંથી બનતું રેશમી કાપડ કિનખાબ તરીકે ઓળખાય છે. અમદાવાદ, સુરત, વડોદરા, ખંભાત, પાટણ, વિસરનગર, મગરોડા, ઊંઝા, ઉપેર અને ગોઝારિયા કિનખાબનાં ઉત્પાદનકેન્દ્રો છે. હાલ ઉપેરા, રિદ્રોલ અને નારદીપુરનું કિનખાબ વણાય છે. આ કાપડ રાજવી કુટુંબો અને મેમણ કોમ વધુ વાપરે છે.
અકીકની વસ્તુઓ	અકીકના પથ્થર રતનપુર (જિ. ભરૂચ) પાસેની બાવા ઘોરની ખાણમાંથી મળે છે. મોરબી, રાણપુર અને માઝુમ નદીના પટમાંથી હલકી જાતના પથ્થરો મળે છે. અકીકનો ઉદ્યોગ-પ્રાચીનકાળથી વલભી અને ખંભાતમાં પ્રચલિત છે. છરી અને ખંજરનો હાથો, તલવારની મૂઠ, વીંટી, રકાબી-પ્યાલા, કલમ, ખડિયો, પેપર-વેઈટ વગેરે વસ્તુઓ અકીકના પથ્થરમાંથી બને છે. આફ્રિકા, યુરોપ અને મધ્ય એશિયાના દેશોમાં તેની નિકાસ થાય છે.
જરીકસબ	જરીકસબના ઉદ્યોગ માટે સુરત, અમદાવાદ, જામનગર અને ધોરાજી જાણીતાં છે. આ ઉદ્યોગના કાચા માલમાં રેશમી દોરો, ચાંદી અને સોનું મુખ્ય છે. કિનખાબ અને મખમલ પર સોનેરી અને રૂપેરી તારથી ભરતકામ થાય છે. દક્ષિણનાં રાજ્યોમાં હાથસાળ કાપડમાં ગુંથવા માટે ગુજરાતમાંથી સોનારૂપાનો કસબ ખરીદાય છે.
ભરતકામ	કચ્છ અને સૌરાષ્ટ્રની મોચી, જત, મતવા, લોહાણા, આહીર, મેર, કાઠી, રબારી, કણબી, સથવાર, ઓસવાળ વણિક અને સિંધી બહેનો ભરતકામ કરે છે. ગુજરાતમાં નીચે પ્રમાણે ભરતકામ થાય છે. **1. મોચી ભરત** ➢ કચ્છમાં માંડવીના મોચી અને ખાવડા તથા બન્નીના મતવા અને જત મોચી ભરતનું કામ કરે છે. આને '**આરી ભરત**' કહે છે. સાટીન કે રેશમી ગજી, કુમળાં ચામડાં, અતલસ અને ગરમ કાપડ પર હીરના રંગીન દોરા અને સોનાના ઝીણા તારથી આ ભરત ભરવામાં આવે છે. ચાકળા, તોરણ, ચણિયા, કાપડું, પોલકું, ટોપી, પડદા તથા પહેરવેશનાં અન્ય કપડાં પર આ ભરત ભરાય છે. કોઈ પણ જાતની ડિઝાઈન કર્યા સિવાય અક્ષરો, ફૂલવેલ, પક્ષીઓ, પશુઓ અને માનવીની આકૃતિઓ ભરતના ટાંકા દ્વારા ઉપસાવાય છે. તોરણ, પિછવાઈ વગેરે પર બુલબુલ, મોર, પૂતળી વગેરેની આકૃતિઓ ઉપસાવાય છે. કોટાઈ અને લોડાઈની આહીર તથા રતનાલની રબારી મહિલાઓ આભલાના ભરતમાં કુશળ છે. **બન્નીના જત 'કજરી' પર મોચી ભરત કરે છે.**

	2. કાઠી ભરત ➢ સૌરાષ્ટ્રમાં કાઠી કોમની બહેનો હાથવણાટના લાલ રંગના કાપડ પર ઢોલામારુ, વાછડા દાદા, કૃષ્ણલીલા, રામાયણના પ્રસંગો, વિવિધ પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓ, ફૂલગોટો, કાંગરા વગેરેની ભાત ઉપસાવે છે. કાઠી કોમમાં લગ્નપ્રસંગે દીકરીને આણામાં ભરત ભરેલા ઘાઘરા, ચાકળા, તોરણ, ટોડલિયાં, દીવાલ પરના પડદા વગેરે આપવાનો રિવાજ છે. અમરેલી જિલ્લાના બગસરા, ચાડિયા, ઈંગરોળ, બાબરા, વાડિયા, ચલાળા, કુંકાવાવ વગેરે ગામોમાં કાઠી ભરત થાય છે. **3. આહીર ભરત** ➢ પીળા પોત પર પોપટ , બુલબુલ, પૂતળીઓ વગેરેની આકૃતિઓ ઉપસાવાય છે. આભલાનો પણ ઉપયોગ થાય છે. ચાકળા, તોરણ, પડદા, ટોડલિયાં, કાપડું અને ચોળી પર આ ભરત ભરાય છે. જૂનાગઢ જિલ્લો અને ગીરસોમનાથ આ ભરત માટે જાણીતો છે. **4. કણબી ભરત** ➢ ભાવનગર જિલ્લાના ગારિયાધાર પંથકમાં કણબી મહિલાઓ ઘાઘરા, ચોળી, ચંદરવા, બારસાખિયાં, થેલી, બળદની ઝૂલ, ઓશીકાના ગફેલ વગેરે પર આ ભરત ભરે છે. લાલ અથવા ભૂરા રંગના જાડા કાપડ પર આ ભરતકામ થાય છે. ચણિયાના ભરતકામમાં આભલાનો ઉપયોગ થાય છે. **5. મહાજન ભરત** ➢ વાગડ અને ભુજ-માંડવીના ઓસવાળા વણિકો, સોની વગેરે ભૌમિતિક ડિઝાઈનો, હીરાચોકડી ભાતનો આ ભરતમાં ઉપયોગ કરે છે. ગફેલ, ટોડલિયાં, ચાકળા અને ભીંતીયાં પર તેઓ ભરત ભરે છે. **6. મોતી ભરત** ➢ મોતીનાં તોરણ, ઈંઢોણી, નારિયેળ, પંખા, ચોપાટ, ઢીંગલી, ચાકળા, ચંદરવા વગેરે ભરવાનું કામ અમરેલી જિલ્લાના કાઠી વસ્તીવાળાં ગામોમાં થાય છે સૌરાષ્ટ્રમાં નવરાશના સમયમાં મહિલાઓ ભૂંગળી અને મોતીવાળું તોરણ બનાવે છે.
રંગાટીકામ	જામનગર, જેતપુર, ગોંડલ, રાજકોટ, ભાવનગર, અમરેલી , શિહોર, વડોદરા, બગસરા, ભુજ, માંડવી, અંજાર, સુરત, નવસારી, ગણદેવી, વલસાડ, બારડોલી, ચીખલી વગેરે શહેરો રંગાટીકામ માટે જાણીતાં છે. કચ્છમાં ચુંદડી, સાફા, શીરક, રૂમાલ, ઉતરણા, ચાદરો વગેરેનું રંગાટીકામ થાય છે. જામનગરની બાંધણી વખણાય છે. જેતપુરમાં સાડી પર રંગાટીકામ થાય છે. રંગાટીકામ માટે મિલનું વાયલ, મલમલ, લોન, કેમ્બ્રિક તથા પાવરલૂમ અને હેન્ડલૂમનું કાપડ વપરાય છે.
લાકડાનું કોતરકામ	સંખેડા, ધોરાજી અને જૂનાગઢમાં કલાઈ તથા લાખ મિશ્રિત રંગવાળા લાકડાનાં બાજોઠ, ઝૂલા, ઢોલિયા, ઘોડિયાં, સોફાસેટ, વેલણ વગેરે બનાવવામાં આવે છે. ભાવનગર જિલ્લાના મહુવામાં હાથીદાંત અને લાકડાનાં વિવિધ ફળો, રમકડાં, નાની પેટીઓ વગેરે બનાવવામાં આવે છે. ભાવનગરમાં મોટા પટારા બને છે. ગોધરા, ઈડર, અમદાવાદ, સુરત, લુણાવાડા, પાલનપુર, બાલાસિનોર, મોડાસા, સંતરામપુર, સંખેડા, પાટણ, મહુવા, જૂનાગઢ અને ભાવનગર આ ગૃહઉદ્યોગનાં કેન્દ્રો છે.
ધાતુકામ	ધાતુકામ માટે શિહોર, વઢવાણ, ધ્રાંગધ્રા, જામનગર, વિસનગર, નડિયાદ, વડોદરા, ડભોઈ,

	નવસારી વગેરે શહેરો જાણીતાં છે. જામનગર, અંજાર, માંડવી, ભુજ, રોહા, કોઠારા વગેરે શહેરો સૂડી, ચપ્પુ, તાળાં વગેરે બનાવવા માટે જાણીતાં છે. વડનગર, ઉમરેઠ અને પીજમાં અસ્ત્ર અને ચપ્પુ બને છે. રાજકોટ અને ભુજ સોનાચાંદીનાં કલાત્મક આભૂષણો માટે જાણીતાં છે. રાખદાની, પાનદાની, ફૂલદાની, અત્તરદાની, કચ્છમાં બને છે. રાજકોટમાં મીનાકામવાળાં, હીરામોતી જડેલાં આભૂષણો બને છે.
માટીકામ	કુંભારો સદીઓથી નળિયાં, ઈંટો, માટલાં, કુલડી, કીડિયાં વગેરે બનાવતા આવ્યા છે. આદિવાસીઓ સપાટ નળિયાં, ઘોડાં, ખતરીદેવની મૂર્તિ વગેરે બનાવે છે. થાનમાં માટીનાં રમકડાં બને છે. પાટણમાં ઓતિયા કુંભારો વિવિધ પ્રકારનાં રમકડાં બનાવે છે. થાન, શિહોર, વાંકાનેર, મોરબી, બીલીમોરા વગેરેમાં ચિનાઈ માટીના પ્યાલા, રકાબી, બરણી, ગ્લેઝવાળા વાટકા, સેનેટરીવેર વગેરે બને છે.

* ગુજરાતના અગત્યના નિગમો *

- ગુજરાતની પ્રજાની પ્રાથમિક સંતોષાય અને તેને વિકાસની પુરતી તકો મળે તે માટે ગુજરાત સરકાર વિવિધ ક્ષેત્રે સ્વાયત્ત સંસ્થાઓની સ્થાપના કરી છે.
- આવા કેટલાક અગત્યના નિગમો નીચે પ્રમાણે છે.

ગુજરાત ઔદ્યોગિક વિકાસ નિગમ (GIDC)
ગુજરાત ઔદ્યોગિક મૂડી રોકાણ નિગમ (GIIC)
ગુજરાત ખનિજ વિકાસ નિગમ (GMDC)
ગુજરાત જળસંપત્તિ વિકાસ નિગમ (GWRDC)
ગુજરાત લઘુઉદ્યોગ વિકાસ નિગમ (GSIC)
સરદાર સરોવર નર્મદા નિગમ (SSNC)
ગુજરાત ડેરી વિકાસ નિગમ (GDDC)
ગુજરાત રાજ્ય વનવિકાસ નિગમ (GSFDC)
ગુજરાત મત્સ્યોધોગ વિકાસ નિગમ (GFDC)
ગુજરાત રાજ્ય હાથસાળ વિકાસ નિગમ (GSHDC)
ગુજરાત રાજ્ય નાગરિક પુરવઠા નિગમ (GFCSC)
ગુજરાત રાજ્ય હસ્તઉદ્યોગ વિકાસ નિગમ (GSHCDC)
ગુજરાત ઘેટાં અને ઊન વિકાસ નિગમ
ગુજરાત ખેતી ઉદ્યોગ વિકાસ નિગમ
ગુજરાત રાજ્ય નિકાસ નિગમ
ગુજરાત અનુસૂચિત જાતિ આર્થિક વિકાસ નિગમ
ગુજરાત ગ્રામોદ્યોગ બજાર વિકાસ નિગમ
ગુજરાત રાજ્ય બાંધકામ વિકાસ નિગમ
ગુજરાત રાજ્ય પેટ્રો-રસાયણ નિગમ
ગુજરાત રાજ્ય વનવિકાસ નિગમ
ગુજરાત રાજ્ય જમીન વિકાસ નિગમ
ગુજરાત રાજ્ય બીજ વિકાસ નિગમ
ગુજરાત રાજ્ય ફિલ્મ વિકાસ નિગમ

ગુજરાત રાજ્ય ગ્રામ વિકાસ નિગમ
ગુજરાત રાજ્ય ગ્રામ ગૃહનિર્માણ બોર્ડ
ગુજરાત રાજ્ય મહિલા આર્થિક વિકાસ નિગમ
ગુજરાત રાજ્ય પ્રવાસન નિગમ
ગુજરાત આદિજાતી વિકાસ નિગમ
ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહનવ્યવહાર નિગમ
ગુજરાત રાજ્ય નાણાકીય નિગમ

* **આયાત-નિકાસ** *

- ગુજરાતમાં ૨૬ દેશોમાંથી ચીજવસ્તુઓની આયાત અને ૨૧ દેશોમાં ચીજવસ્તુઓની નિકાસ કરે છે.
- કોલસા, કોક, ખાતર, અનાજ, ખાતરની કાચી સામગ્રી, પેટ્રોલિયમ પેદાશો, કાગળનો માવો, લોખંડનો ભંગાર વગેરેની આયાત થાય છે.
- જાપાન, મલેશિયા, ઈરાની અખાતના દેશો, સિંગાપોર, થાઈલેન્ડ, ઈરાન, બહેરીન, બેલ્જિયમ, ફ્રાન્સ, હોલેન્ડ, ઈટાલી, પોર્ટુગલ, જર્મની, પોલેન્ડ, રુમાનિયા, ડેન્માર્ક, સોવિયેત, રશિયા, અમેરિકા, પનામા, કેનેડા, પૂર્વ આફ્રિકા અને મોરક્કોમાંથી ગુજરાત ચીજવસ્તુઓની આયાત કરે છે.
- ઘી, રૂ, તેલીબિયાં, અનાજ, રસાયણો, સિમેન્ટ, ખોળ, બેન્ટોનાઈટ, ચોક, બોકસાઈટ, ચૂનાના પથ્થરો વગેરેની નિકાસ થાય છે.
- બાંગ્લાદેશ, ઈન્ડોનેશિયા, કોરિયા, હોંગકોંગ, હંગેરી, મલેશિયા, શ્રીલંકા, તાઈવાન, ચેકોસ્લોવાકિયા, ઈજિપ્ત, જાપાન, ઈરાની અખાતના દેશો, સિંગાપોર, થાઈલેન્ડ, ઈરાન, ઈરાક, બેલ્જિયમ, જર્મની, રુમાનિયા, સોવિયેત રશિયા, કેનેડા, ઓસ્ટ્રેલીયા વગેરે દેશોમાં ગુજરાત ચીજવસ્તુઓની નિકાસ કરે છે.

ગુજરાત વાહનવ્યવહાર

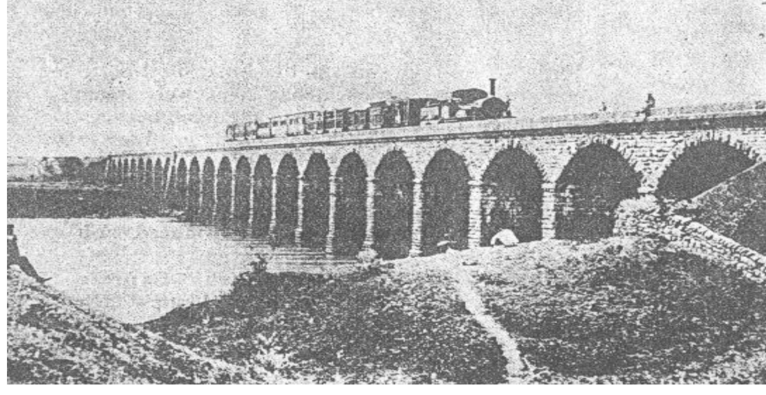
* રાષ્ટ્રીય ધોરી માર્ગ *

- ભારતમાં નેશનલ હાઈવેની ઓળખને વધુ સરળ બનાવવા કેન્દ્રો સરકારે અમેરિકન પદ્ધતિ અપનાવી છે.
- ઉત્તર ભારતથી દક્ષિણ ભારત જતાં હાઈવેને 'બેકી' નંબરો અને પૂર્વ ભારતથી પશ્ચિમ ભારત જતાં હાઈવેને 'એકી' નંબરો ફાળવવામાં આવ્યા છે.
- રાજ્યમાંથી પસાર થતા અગત્યના રાષ્ટ્રીય ધોરી માર્ગ નીચે પ્રમાણે છે.

ધોરી માર્ગ	જૂનો નંબર	નવો નંબર
પોરબંદર-જેતપુર-રાજકોટ-બામણબોર બામણબોર-મોરબી-સામખિયારી સામખિયારી-રાધનપુર રાધનપુર-પાલનપુર-આબુ રોડ	8 B 8 A 15 14	27
સામખિયારી-ગાંધીધામ-માંડવી-નલિયા-નારાયણ સરોવર	8 A	41
ગાંધીધામ-કંડલા	8 A	141
બામણબોર-લીંબડી-સરખેજ-અમદાવાદ-નારોલ ગોધરા- દાહોદ-ઈન્દોર	8 A 59	47
સરખેજ-ગાંધીનગર-ચિલોડ	8 C	147
શામળાજી-અમદાવાદ-વડોદરા-સુરત-વલસાડ-મનોર	8	48
ભાવનગર-સોમનાથ-દ્વારકા	8 E	51
સોમનાથ-જૂનાગઢ-જેતપુર	8 D	52
હજીરા-સુરત-બારડોલી-વ્યારા-ઉચ્છલ-મહારાષ્ટ્ર બોર્ડર	6	13
રાધનપુર-વાવ-થરાદ	15	68
દાંડી હેરિટેજ રૂટ	228	64
દાહોદ-ઝાલોદ-બાંસવાડા	113	56

* રેલવે-વ્યવહાર *

- ગુજરાતમાં રેલવેની શરૂઆત ઈ.સ. 1855માં ઉતરાણ અને અંકલેશ્વર વચ્ચે (46.4 કિમી) થઈ હતી. ઈ.સ. 1860 થી 1900 સુધીમાં વડોદરા-ભરૂચ, વડોદરા-મહેમદાવાદ, મહેમદાવાદ-અમદાવાદ, અમદાવાદ-વિરમગામ વચ્ચે રેલવે-વ્યવહાર શરૂ થયો.
- સૌરાષ્ટ્રમાં ઈ.સ. 1880માં ભાવનગરથી વઢવાણ અને ઈ.સ. 1881માં ધોળા-જેતલસર વચ્ચે રેલવે લાઈન શરૂ થઈ.
- દેશનાં અગત્યનાં શહેરો ગુજરાત સાથે રેલમાર્ગ જોડાયેલાં છે. ગુજરાતમાં કુલ 5696 કિમીનો રેલવે માર્ગ છે.
- ગુજરાત સાથે જોડાયેલી કેટલીક અગત્યની ટ્રેનો નીચે પ્રમાણે છે:

ક્રમ	ટ્રેન નંબર	ટ્રેનનું નામ
1.	11049-11050	અમદાવાદ – શ્રી છત્રપતિ શાહુ મહારાજ એક્સ્પ્રેસ
2.	11087-11088	પુણે-વેરાવળ એક્સ્પ્રેસ
3.	11091-11092	ભુજ-પુણે એક્સ્પ્રેસ
4.	11095-11096	અમદાવાદ-પુણે અહિંસા એક્સ્પ્રેસ
5.	11453-11454	અમદાવાદ-નાગપુર પ્રેરણા એક્સ્પ્રેસ
6.	11463-11464	સોમનાથ-જબલપુર એક્સ્પ્રેસ
7.	12009-12010	મુંબઈ-અમદાવાદ શતાબ્દી એક્સ્પ્રેસ
8.	12473-12474	અમદાવાદ-જમ્મુતાવી સર્વોદય એક્સ્પ્રેસ
9.	12477-12478	જામનગર-જમ્મુતાવી સિંધુ એક્સ્પ્રેસ
10.	12655-12656	અમદાવાદ-ચેન્નાઈ નવજીવન એક્સ્પ્રેસ
11.	12843-12844	પુરી-અમદાવાદ એક્સ્પ્રેસ
12.	12901-12902	મુંબઈ-અમદાવાદ ગુજરાત મેલ
13.	12905-12906	પોરબંદર-હાવડા એક્સ્પ્રેસ
14.	12915-12916	અમદાવાદ-દિલ્લી અશ્રમ એક્સ્પ્રેસ
15.	12917-12918	અમદાવાદ-નિઝામુદીન ગુજરાત સંપર્ક ક્રાંતિ એક્સ્પ્રેસ
16.	12921-12922	મુંબઈ-સુરત ફ્લાઈંગ રાણી
17.	12933-12934	મુંબઈ-અમદાવાદ કર્ણાવતી એક્સ્પ્રેસ
18.	12941-12942	અમદાવાદ-આસનસોલ પારસનાથ એક્સ્પ્રેસ
19.	12947-12948	અમદાવાદ-પટના અઝિમાબાદ એક્સ્પ્રેસ
20.	12957-12958	અમદાવાદ-દિલ્લી સુવર્ણ જયંતિ રાજધાની એક્સ્પ્રેસ
21.	15045-15046	ગોરખપુર-ઓખા એક્સ્પ્રેસ

22.	15635-15636	ઓખા-ગુવાહાટી દ્વારકા એક્સપ્રેસ
23.	16337-16338	ઓખા-એર્ણાકુલમ એક્સપ્રેસ
24.	16501-16502	અમદાવાદ-બેંગલૂરૂ એક્સપ્રેસ
25.	16613-16614	રાજકોટ-કોઈમ્બતૂર એક્સપ્રેસ
26.	16733-16734	રામેશ્વર-ઓખા એક્સપ્રેસ
27.	17017-17018	રાજકોટ-સિકન્દરાબાદ એક્સપ્રેસ
28.	18401-18402	પુરી-ઓખા એક્સપ્રેસ
29.	18405-18406	પુરી-અમદાવાદ એક્સપ્રેસ
30.	19005-19006	મુંબઈ-ઓખા સૌરાષ્ટ્ર મેલ
31.	19051-19052	વલસાડ-સોનપુર શ્રમિક એક્સપ્રેસ
32.	19031-19032	અમદાવાદ-હરદ્વાર મેલ
33.	19107-19108	અમદાવાદ-ઉધમપુર જન્મભૂમિ એક્સપ્રેસ
34.	19115-19116	બાન્દ્રા-ભુજ સયાજીનગરી એક્સપ્રેસ
35.	19131-19132	બાન્દ્રા-ભુજ કચ્છ એક્સપ્રેસ
36.	19223-19224	અમદાવાદ-જમ્મુતાવી એક્સપ્રેસ
37.	19565-19566	ઓખા-દેહરાદૂન ઉત્તરાખંડ એક્સપ્રેસ

* વિમાન વ્યવહાર *

- ગુજરાતમાં અમદાવાદ, વડોદરા, ભાવનગર, કેશોદ, પોરબંદર, રાજકોટ, ભુજ, કંડલા, સુરત અને જામનગરમાં વિમાની મથક છે. અમરેલી ધ્રાંગધ્રા, ડુમસ, ખાવડા, લીંબડી, મહેસાણા, મોરબી, પરસોલી, રાધનપુર, રાજપીપળા, વઢવાણ અને વાંકાનેરમાં હેલિકોપ્ટર અને નાનાં વિમાન ઊતરી શકે તેવી ઉતરાણ પટ્ટી (હેલીપેડ) છે. મીઠાપુર ખાતે તાતા કેમિકલ્સ કંપનીનું પોતાનું ખાનગી હવાઈ મથક છે. જામનગરનું હવાઈ મથક સંરક્ષણખાતું સંભાળે છે. અમદાવાદ હવાઈ મથકને 26 જાન્યુઆરી, 1991 થી આંતરરાષ્ટ્રીય હવાઈ મથકનો દરજ્જો મળ્યો છે. અમદાવાદ હવાઈ મથકને એર ઇન્ડિયા દ્વારા લંડન, ન્યૂયોર્ક, ન્યૂજર્સી અને શિકાગો સાથે તથા ઈન્ડિયન એર લાઈન્સ દ્વારા મસ્કત, કુવૈત અને શારજાહ સાથે સીધું જોડવામાં આવ્યું છે. દેશનાં મોટાં ભાગના મુખ્ય શહેરો અમદાવાદ હવાઈ મથક સાથે સંકળાયેલાં છે.
- મે 2007 થી સુરતમાં રાષ્ટ્રીય સ્તરનું હવાઈ મથક શરૂ થયું છે. આ મથકથી દિલ્લી, જયપુર, અમદાવાદ વગેરેની નિયમિત સેવા ઉપલબ્ધ છે.

ભાવનગર

ભુજ

જામનગર

કંડલા

કેશોદ

પોરબંદર

રાજકોટ

સુરત

વડોદરા

અમદાવાદ

* બંદરો *

- ગુજરાતનો 1600 કિમી લાંબો દરિયાકિનારો ભારતના દરિયાકિનારાનો 30 ટકા હિસ્સો ધરાવે છે. કુદરતી બંદર કંડલાનો વહીવટ પોર્ટ ટ્રસ્ટ સંભાળે છે. જ્યારે બાકીના ગુજરાતનાં બંદરોનો વહીવટ રાજ્ય સરકાર સંભાળે છે. 11 મધ્યમ કક્ષાનાં અને 29 લઘુ બંદરો છે. કંડલા (મુક્ત વ્યાપાર ક્ષેત્ર), માંડવી, નવલખી, બેડી, ઓખા, પોરબંદર, વેરાવળ, ભાવનગર, સિક્કા, સલાયા, મગદલ્લા (સુરત), વાડીનાર, પીપાવાવ, દહેજ, જાફરાબાદ, ભરૂચ, જખો, મુંદ્રા, મહુવા, તળાજા, બીલીમોર અને વલસાડ ખાતેથી માલની આયાત-નિકાસ થાય છે.

કંડલા

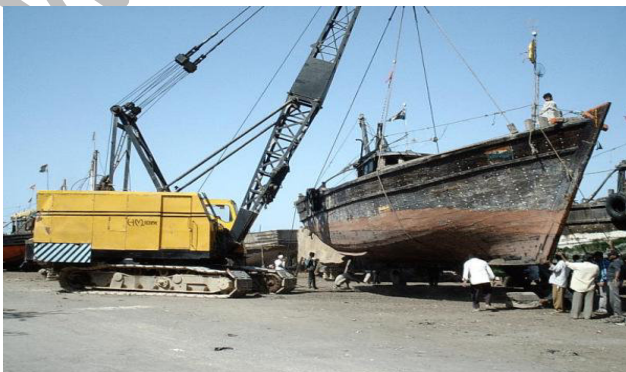

બેડી

ભાવનગર

દહેજ

જાફરાબાદ

માંડવી

વેરાવળ

મુદ્રા

નવલખી

ઓખા

પીપાવાવ

પોરબંદર

સુરત

ગુજરાત :

સમાજ અને સંસ્કૃતિ

* સંતો અને સમાજસેવકો *

ગુજરાતની લોકસંસ્કૃતિમાં સંતો અને સમાજ સેવકોનો મોટો ફાળો છે. તેમના ત્યાગમય જીવનમાં ભગવદભક્તિ સાથે સેવાનો ત્રિવેણી સંગમ થયો હતો. આવા કેટલાક સંતો અને સમાજ સેવકોનો પરિચય નીચે પ્રમાણે છે.

- કચ્છના રણમાં ભૂલા પડેલા અનેક મુસાફરોનો જીવ બચાવનાર દાદા મેકરણ કચ્છના ખાંભડા ગામમાં થઈ ગયા.
- ભાણસાહેબના પુત્ર ખીમસાહેબ રાપરના થઈ ગયા. તેમની અને ત્રિકમભાઈની સમાધિ રાપરમાં છે.
- સતી તોરલે લૂંટારા જેસલને જીવનનું રહસ્ય સમજાવ્યું અને તેના મનમાંથી મૃત્યુનો ભય દૂર કરી તેના હૃદયપલટો કર્યો. જેસલ-તોરલની સમાધિ અંજારમાં છે.
- બારમી સદીના ગોરખનાથ-કનફટા પંથના સ્થાપકની સમાધિ અને મઢ ધીણોધર ડુંગર પર છે.
- કચ્છમાં હરિદાસ સ્વામી, પ્રાણલાલ શાહ, કાંતિલાલ અંતાણી, ગુલાબશંકર ધોળકિયા વગેરે સમાજસેવકો થયા.
- જૂનાગઢમાં ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતા અને પોરબંદર પાસે વિસાવાડામાં વિઝાત ભક્ત થઈ ગયા.
- મોજીદડના નથ્થુરામ શર્માએ બીલખામાં આનંદ આશ્રમ સ્થાપી શુદ્ધ સનાતન ધર્મ-કર્મ અનુસાર જીવન જીવવાની પ્રેરણા આપી.
- વિસાવદર તાલુકાના સતાધારમાં ચલાળાના સંત આપા દાનાના શિષ્ય આપા ગીગા થયા. આજે પણ સતાધાર પવિત્ર સ્થાનક ગણાય છે.
- ઉના તાલુકાના આમોદરાના મહાત્મા મૂળદાસની સમાધિ અમરેલીમાં છે.
- જૂનાગઢ જીલ્લામાં માંગરોળ પાસે લોજમાં અયોધ્યાથી આવેલા ઘનશ્યામ મહારાજ. સહજાનંદ તરીકે વિખ્યાત થયા. તેમણે સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય સ્થાપ્યો.
- સરસઈ ગામે સંત રોહીદાસ અને બીલખામાં શેઠ સગાળશા થઈ ગયા.
- વિધવા અને ત્યક્તાના તારણહાર પુષ્પાબેન મહેતા જૂનાગઢનાં અગ્રગણ્ય સમાજસેવિકા હતાં.
- અમરેલી જીલ્લાના પીપાવાવના સંત પીપા, ફતેપુરના ભોજા ભગત, ચલાળાના આપા દાના અને ધારીના યોગીજી મહારાજ પ્રખ્યાત છે.
- રાજકોટ જીલ્લાના વિરપુરના સંત જલારામ, ટંકારાના આર્યસમાજના સ્થાપક દયાનંદ સરસ્વતી, રાજકોટના રણછોડદાસજી મહારાજ, ઘોઘાવદરના દાસી જીવણ, વવાણીયાના શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર અને અનેક નેત્રયજ્ઞોના આયોજક વીરનગરના ડૉ. શિવાનંદ અધ્વર્યુંની સેવાઓ જાણીતી છે.
- સુરેન્દ્રનગર જીલ્લાના થાનમાં મેવા ભગત અને આપા જાદરા, ચૂડાના હરિકૃષ્ણ મહારાજ અને કન્યા-કેળવણીના હિમાયતી અરુણાબેન દેસાઈ જાણીતા છે.
- આણંદજી સોનીએ જામનગરમાં 'અણદાબાવાનો આશ્રમ' સ્થાપ્યો. આ આશ્રમમાંથી અન્નક્ષેત્ર, દવાખાનું, ગૌશાળા, શાળા, પાઠશાળા વગેરેનું સંચાલન થાય છે.
- ભાવનગર જીલ્લાના તલગાજરડાના મોરારીબાપુ ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ સંત અને રામાયણના કથાકાર છે.
- બગદાણાના બજરંગદાસજી મહારાજ, પાળિયાદ ઉનડ બાપુ, ગારિયાધારના શંભુભાઈ ત્રિવેદી પ્રખ્યાત છે.
- મહેસાણા જીલ્લાના વિજાપુરના બુદ્ધસાગરજી મહારાજે મહુડીમાં ઘંટાકર્ણ મહાવીરની સ્થાપના કરી હતી.
- ગુજરાતી વિશ્વકોશ શ્રેણીની સ્થાપનામાં રસ લેનાર વિસનગરના સંનિષ્ઠ લોકસેવકસાંકળચંદ પટેલ ઉત્તર ગુજરાતની અનેક સામાજિક અને શૈક્ષણીક પ્રવૃત્તિઓના પ્રેરક તરીકે જાણીતા છે.
- ઉનાવામાં મીરાં દાતારનું મુસ્લિમ તીર્થધામ સ્થાપનાર મીરાં દાતાર પાટણ પાસેના પાળી ગામના હતા.

- અમદાવાદમાં ભિક્ષુ અખાડાનંદજીએ ધાર્મિક સાહિત્યની પરબ માંડી સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય દ્વારા લોકો સુધી ધાર્મિક સાહિત્ય પહોંચાડ્યું હતું. તેમની સ્મૃતિમાં અમદાવાદમાં અખંડઆનંદ આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય અને હોસ્પિટલ ચાલે છે.
- ગુજરાતના અલગ રાજ્યની સ્થાપના માટે અથાગ પરિશ્રમ કરનાર ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકની ફકીરી જાણીતી છે. તેમનો આશ્રમ નેનપુરમાં છે.
- સરસવણીના રવિશંકર મહારાજે ઠાકોરોને સન્માર્ગે વાળવા તથા લોકહિતના પ્રશ્નો, ભૂદાન વગેરેમાં રસ લઈને સમગ્ર ગુજરાતની સેવા કરી છે. ગુજરાત રાજ્યનું ઉદઘાટન આ મૂકસેવકના શુભહસ્તે થયું હતું.
- ચુનીલાલ મહારાજ પૂ.મોટા તરીકે જાણીતા થયા. આ સંતના આશ્રમો અને મૌન મંદિરો સુરત અને નડિયાદમાં છે.
- બબલભાઈએ થામણામાં ગુજરાતની પ્રથમ બુનિયાદી શાળા શરૂ કરી. મોતીભાઈ અમીન ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટીના સ્થાપક અને પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના પ્રણેતા હતા.
- ગુજરાતમાં 'સદવિચાર પરિવાર' તરફથી સમાજસેવાની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે.
- વડોદરા જીલ્લાના કારવણમાં કૃપાલ્વાનંદજી તથા નારેશ્વરમાં રંગઅવધૂત મહારાજ થઈ ગયા.
- નારાયણ ગુરૂ, જુમ્માદાદા, માણેકરાવજી, છોટુભાઈ પુરાણી અને અંબુભાઈ પુરાણીએ ગુજરાતમાં વ્યાયામ-પ્રવૃત્તિઓને વેગ આપ્યો.
- વલસાડ જીલ્લાના નંદીગ્રામમાં મકરંદ દવે અને કુંદનિકા કાપડિયાની આગેવાની હેઠળ અનેક કલ્યાણકારી કાર્યો થઈ રહ્યા છે.
- પંચમહાલમાં ડાહ્યાભાઈ નાયક, સુખલાલભાઈ, અમૃતલાલ ઠક્કર, કમળશંકર પંડ્યા વગેરેએ ભીલો તથા હરિજનોની સેવા કરી છે.

* લોકસાહિત્ય અને ચારણી સાહિત્ય *

- ભાષા અને બોલીનો ઉપયોગ કરતી દુનિયાની બધી પ્રજાઓને પોતપોતાનું લોકસાહિત્ય હોય છે. ગુજરાતી લોકસાહિત્યની પરંપરા વૈવિધ્યપૂર્ણ અને સમૃદ્ધ છે. ગુજરાતી લોકકથાઓનાં મૂળ ભારતીય તેમજ વિદેશી કથાસાહિત્યમાં હોવાનું વિદ્વાનોએ દર્શાવ્યું છે. આ લોકસાહિત્ય ધર્મ અને સમાજની છત્રછાયામાં સતત પાંગરતું અને પરિવર્તન પામતું, વિસ્તરતું અને વિકાસ પામતું રહ્યું છે. કોશિયાનાં, ટીપણી કરનારાંનાં, ઘાંચીનાં, ખેડૂતોનાં દરિયાખેડૂતોનાં અને ગોવાળનાં-એમ અનેક શ્રમ કરતાં કરતાં ગાયેલાં ગીતા આ સાહિત્યમાં મળે છે. વળી વ્રત, ઉપવાસ, જાગરણ જાગ-પૂજા વગેરે સાથે સંકળાયેલું લોકસાહિત્ય પણ મળે છે. રામ, કૃષ્ણ વગેરેની ભક્તિ સાથેનું સાહિત્ય છે. ભજનોમાં પ્રભાતિયાં, સંધ્યા, આરતી, આરાધના, આગમ, સ્તવન, પ્યાલા, આંબો, બારમાસી, રામગરી, ધોળ, ચાબખા, કાફી, કટારી જેવા અનેક પ્રકારો મળી આવે છે. કૃષ્ણભક્તિ અને શક્તિભક્તિ સાથે ગરબી, ગરબા, રાસ, રાસડા, તાલીરાસ, લકુટારાસ, હીંચ, હમચી વગેરે પ્રકારો સીધા લોકનૃત્યો સાથે સંકળાયેલા છે. ગુજરાતમાં નવરાત્રિના નવ દિવસોએ ચોરે-ચોરે ગરબા-રાસની રમઝટ ચાલે છે. દયારામની ગરબીઓ અને વલ્લભ મેવાડાના ગરબાઓ ગવાય છે.
- લોકસાહિત્યમાં હોળી, દિવાળી જેવા ઉત્સવોનાં ગીતો તેમજ મેળાનાં ગીતો માનવીના જીવનવિકાસ સાથે સંબંધ ધરાવતાં ગીતો પણ છે. આવાં ગીતોમાં સીમંતના ગીતો, જન્મસમયનાં વધાઈના ગીતો, સલોકા, હાલરડાં, બાળરમતોનાં ગીતો લગ્નનાં ગીતો, ફટાણાં, સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધનાં મિલન અને વિરહનાં ગીતો, ખાંયણા, મૃત્યુના મરસીયા, રાજિયા, છાજિયા જેવાં ગીતો, બાળકો માટેનાં જોડકણા, ઉખાણાં, નાચણીયાં અને કુદણીયાંનાં ગીતો પણ છે.

- પ્રશસ્તિ ગીતો, બિરદાવલીઓ, શૌર્યગીતો, ઋતુગીતો, કથાગીતો અને ભવાઈનાં ગીતોનું એક અનોખું ક્ષેત્ર છે. આ ગીતો ઉપરાંત સોરઠ અને દુહાઓ, ચોપાઈ અને સવૈયા તેમજ ચારણી છંદ પધાત્મક લોકસાહિત્યની આશ્ચર્યજનક સમૃદ્ધિ અને સિદ્ધિ દાખવે છે.
- ગુજરાતી લોકસાહિત્ય લોકકથા, વ્રતકથા, પ્રેમકથા વગેરેમાં પોતાના વૈશિષ્ટય અને વૈભવ દાખવ્યાં છે.
- ગુજરાતના પ્રજાજીવનમાં જે જીવનમૂલ્યો કેન્દ્રમાં છે તેમને પ્રગટ કરવાનું, પોષવા અને પ્રચારવાનું સંસ્કૃતિક કર્મ અને સંસ્કાર ધર્મ આ લોકસાહિત્યે સતત અદા કર્યું છે.
- લોકસાહિત્ય નેસડો, ગામડું, લોકાવરણ અને તેર તાંસળી વચ્ચે ફરતું રહ્યું. જયારે ચારણી સાહિત્ય રાજ-રજવાડાંની છાયામાં ભાટ, ચારણ, ઢાઢી, મીર વગેરે દ્વારા ફરતું રહ્યું. ચારણી સાહિત્યમાં દુહા, છંદ, ઋતુગીતો, બારમાસી, ગીતકથાઓ વગેરે અનેક પ્રકારોમાં કૃતિઓ અને ગ્રંથોનાં સર્જનો થયા છે, જે સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સીટીમાં સચવાયાં છે.
- ગુજરાતમાં ચારણોની જેમ ભાટ, મીર, મોતીસર, રાવળ, વગેરે કોમોએ દુહા, વાર્તા, બિરદાવલીઓ આપીને સંસ્કારસેવા કરી છે. ખેડૂતોએ ગાયેલા ચંદ્રાવળા, રાવણહથ્થા સાથે નાથબાવાઓએ ગાયેલાં ગીતો, ભડલીવાક્યોની ઉક્તિઓ, ભવાઈના ચોબોલા, કબીરપંથી અને નાથસંપ્રદાયના રંગોવાળી ભજનવાણી- આ બધું લોકસાહિત્યની સંપત્તિરૂપ છે.
- ગુજરાતી લોકસાહિત્યની કૃતિઓના સંગ્રહ-સંપાદનનું કાર્ય ઓગણીસમી સદીમાં દલપતરામ, નર્મદ, મગનલાલ વખતચંદ, શ્રીમતી પૂતળીબાઈ, જેમ્સ ફોર્બ્સ, મહિપતરામ નીલકંઠ, હરજીવન શુક્લ વગેરેએ કર્યું હતું. ઝવેરચંદ મેઘાણીએ લોકસાહિત્યનાં સંપાદન-સંશોધનના અનેક ગ્રંથો આપી લોકસાહિત્યવિદ્યાનો શાસ્ત્રીય ભૂમિકાએ મહિમા કર્યો. ગિજુભાઈએ બાલભોગ્ય લોકકથાઓ, લોકગીતો પ્રત્યે ધ્યાન દોર્યું. ગોકુળદાસ રાયચુરાએ 'શારદા' માસિક દ્વારા લોકકથાઓ આપી. ચારણી સાહિત્યમાં રતુદાન રોહડિયા, કેશુભાઈ બારોટ, શિવદાન ગઢવી વગેરેનું પ્રદાન નોંધપાત્ર છે.

* લોકનૃત્ય *

- **ગરબો**

➢ ગરબો શબ્દ 'ગર્ભદીપ'(ઘડામાં મુકાયેલ દીવો) પરથી બન્યો છે. ગુજરાતમાં શક્તિપૂજા પ્રચલિત થઈ ત્યારથી ગરબો લોકપ્રિય છે. ગરબામાં માટલીમાં છિદ્રો રાખીને દીવો ગોઠવવામાં આવે છે. આ ગરબાને માથા પર લઈને નવરાત્રિમાં મહિલાઓ આદ્યશક્તિ અંબિકા, બહુચરા, ચામુંડા વગેરેના ગરબા ગાય છે. ગરબામાં ગીત, સ્વર, લય અને તાલ મહત્વનાં છે. ગરબામાં મ્હાડ, કાફી, પીલુ, ધનાશ્રી, કાલિંગડો અને સારંગ રાગના મિશ્રણ હોય છે. કે તાળી, ત્રણ તાળી-ચપટીએ ગરબાના પ્રચલિત પ્રકારો છે.

- **રાસ**

➢ હલ્લીસક અને લાસ્ય નૃત્યમાંથી રાસનો જન્મ થયો છે. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની અસર વધતાં રાસ લોકપ્રિય બન્યો છે.

- **હાલીનૃત્ય**

➢ હાલીનૃત્ય સુરત અને તાપી જીલ્લાના દુબળા આદિવાસીઓનું નૃત્ય છે. એક પુરુષ અને એક સ્ત્રી ગોળાકારમાં ગોઠવાઈને, કમ્મર પર હાથ રાખીને નાચે છે. સાથે ઢોલ અને થાળી વગાડતાં હોય છે.

- **ભીલનૃત્ય**

➢ પંચમહાલ અને મહીસાગર જીલ્લાનાં ભીલનૃત્યો પૈકી યુદ્ધનૃત્ય વિશેષ જાણીતું છે. યુદ્ધનું કરણ પ્રેમપ્રસંગ હોય છે. આ નૃત્ય પુરુષો કરે છે. ઉન્માદમાં આવી જઈને તેઓ ચિચિયારીઓ પાડે છે અને જોરદાર કૂદકા મારે છે. આ

નૃત્ય કરતી વખતે તેઓ તીરકમઠા, ભાલાં વગેરે સાથે રાખે છે અને પગમાં ઘૂઘરા બાંધે છે. સાથે મંજીરા પૂંગીવાદ્ય અને ઢોલ પણ વાગતાં હોય છે. ભરૂચ જીલ્લામાં શિયાળામાં થતું આ નૃત્ય 'આગવા' તરીકે ઓળખાય છે. ઓખામંડળના વધેરો અને પોરબંદરના મેર તલવાર સાથે કુદકા મારતા આ નૃત્ય કરે છે.

- **દાંડિયા રાસ**

➢ દાંડિયા રાસમાં ભાગ લેનારના હાથમાં બે દાંડિયા હોય છે. આ દાંડિયા સાથે તે તાલબદ્ધ રીતે ગોળાકારમાં ફરે છે અને સામસામા બેસીને અથવા ફરતાં ફરતાં પરસ્પર દાંડિયા અથડાવે છે. આ રાસ સાથે ઢોલ, તબલા, મંજીરા વગેરે પણ વાગતાં હોય છે.

- **ગોફગૂંથણ**

➢ રંગીન કાપડની પટ્ટી, રાશ કે દોરીને એક કડીમાં બાંધીને ગુચ્છો બનાવાય છે. એક હાથમાં દોરીનો છેડો અને બીજા હાથમાં દાંડિયો પકડીને નૃત્ય કરવામાં આવે છે. આ નૃત્યમાં દોરીની ગૂંથણી અને હલનચલન મુખ્ય છે. આ નૃત્યમાં પુરુષ ભાગ લે છે.

- **ટિપ્પણી નૃત્ય**

➢ આ નૃત્ય ધાબું ભરવા માટે ચુનાને પીસતી વખતે કરવામાં આવે છે. ચોરવાડ અને વેરાવળની ખારવણ બહેનો ટિપ્પણી વડે ટીપવાની ક્રિયા સાથે તાલબદ્ધ નૃત્ય કરે છે.

- **પઢારોનું નૃત્ય**

➢ નળકાંઠાના પઢારો, મંજીરા લઈને ગોળાકારમાં નૃત્ય કરતા હોય છે. પગ પહોળા રાખીને હલેસા મારતા હોય છે કે અડધા બેસીને, અડધા સુઈને નૃત્યની વિવિધ મુદ્રાઓ કરતા હોય છે. આ નૃત્ય સાથે એકતારો, તબલા, બગલીયું અને મોટાં મંજીરા વગાડવામાં આવે છે.

- **માંડવી અને જાગનૃત્ય**

➢ ઉત્તર ગુજરાતમાં નવરાત્રિમાં સોજા, મહેરવાડા, રૂપાલ વગેરે સ્થળોએ તથા અમદાવાદમાં ઠાકરડા, પાટીદાર, રજપૂત વગેરે કોમોની બહેનો માથે માંડવી કે જાગ મૂકીને આ નૃત્ય કરે છે. એક બહેન ગવરાવે છે અને બીજી બહેનો માથે માંડવી મૂકી હાથમાં તાળી આપી નૃત્ય કરે છે.

- **રૂમાલનૃત્ય**

➢ મહેસાણા જીલ્લાના ઠાકોરો હોળી તથા મેળાના પ્રસંગોએ હાથમાં રૂમાલ રાખી નૃત્ય કરતા હોય છે. ઘોડા કે અન્ય પશુનું મહોરું પહેરીને પણ આ નૃત્ય કરવામાં આવે છે.

- **હમચી કે હીંચનૃત્ય**

➢ સીમંત, લગ્ન કે જનોઈના પ્રસંગે રાંદલ માતાને તેડવામાં આવે છે. રાંદલ માતા ફરતી બહેનો રાંદલમાની સ્તુતિ કરતાં હમચી ખૂંદે છે કે હીંચ લે છે.

- **રાસડા**

➢ રાસડામાં લોકસંગીત મુખ્ય હોય છે. આ ત્રણ તાળી રાસનો એક પ્રકાર છે. કોળી અને ભરવાડ કોમમાં મહિલાઓ પુરૂષો સાથે રાસડા લે છે. રાસડામાં ઉપયોગમાં લેવાતાં વાદ્યોમાં મોરલી, પાવા વગેરે મુખ્ય છે.

- **કોળી નૃત્ય**

- કોળી સૌરાષ્ટ્રની રંગીલી કોમ છે. તેઓ મધ્ય કદના હોય છે. તેમના શરીર પાતળા અને ચેતનવંતા હોય છે. તરણેતરનો મેળો કોળીઓનો જ મેળો છે. કોળી મહિલા ત્રણ તાળીના રાસમાં ચગે છે. મીઠી હલકે, મીઠા કંઠ અને મોકળા મને ગાતી તેમજ વાયુના હિલોળાની જેમ ઝૂમતી કોળી મહિલાને જોવી એ એક લ્હાવો છે.

- **મેર નૃત્ય**
- મેર જાતિનું લડાયક ખમીર અને આકર્ષક બાહુબળ આ નૃત્યમાં આગવું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. ઢોલ અને શરણાઈ એમનાં શૂરાતનને બિરદાવતાં હોય છે. મેર લોકોમાં પગની ગતિ તાલબદ્ધ હોવા છતાં તરલતા ઓછી હોય છે. ક્યારેક તેઓ એકથી દોઢ મીટર જેટલા ઊંચા ઉછળે છે અને વીરરસ તથા રૌદ્રરસની પ્રસન્ન ગંભીર છટા ઊભી કરે છે.

- **સીદીઓનું ધમાલનૃત્ય**
- જાફરાબાદ પાસે જંબુસર ગામમાં સીદી લોકોની ત્રણસો વર્ષ જૂની વસાહત છે. તેઓ મૂળ આફ્રિકાના અહીં આવીને વસેલા મુસલમાનો છે. હાથમાં મશીરાને(નાળિયેરની આખી કાચલીમાં કોડીઓ ભરીને) તાલબદ્ધ ખખડાવે છે. મોરપિંચ્છનું ઝુંડ, નાના ઢોલકા એમના સાધન છે. સીદીઓનો મુખી ગીતો ગાતો અને ગવરાવતો જાય, ઠેક મારતો જાય અને બધાને માથે મોરપિંચ્છનો ઝૂડો ફેરવતો જય છે.

- **મોરચો**
- આ બનાસકાંઠા જીલ્લાના વાવ તાલુકાના ઠાકોરોનું લોકનૃત્ય છે. સરખડ અથવા ઝુંઝાળી નામના ઘાસમાંથી તોરણ જેવાં ઝૂમખાં ગૂંથીને 'મેરચો' બનાવવામાં આવે છે. મેરચો ઘુમાવતી આ તોળી મેળાના સ્થળે પહોંચે છે. પછી ખુલ્લી તલવારોથી પટાબાજી ખેલતા બે મોટીયારો દ્વંદ્વયુદ્ધ માટે એકબીજાને પડકારે છે. આ દ્રશ્ય જોનારને હૃદય થંભી જતું હોય એમ લાગે છે. ત્યાં એકાએક બંને લડવૈયા સામસામે એકબીજાને ભેટી પડે છે. આ વખતે 'હુડીલા'(શૌર્યગાન) ગવાય છે.

- **ડાંગીનૃત્ય**
- ડાંગ જીલ્લાના આદિવાસીઓનું ડાંગીનૃત્ય 'ચાળો' તરીકે ઓળખાય છે. 'માળીનો ચાળો', ' ઠાકર્યા ચાળો' વગેરે. ડાંગીનૃત્યના 27 જાતના તાલ છે. તેઓ ચકલી, મોર, કાચબા વગેરે જેવાં પ્રાણીઓ અને પંખીઓની નકલ નૃત્ય સ્વરૂપે કરે છે. થાપી, ઢોલક, મંજીરાં કે પાવરી નામનાં વાજિંત્રોમાંથી સૂર વહેતા થતાં જ મહિલાઓ અને પુરુષો નાચવા માંડે છે.

* <u>લોકનાટક : ભવાઈ</u> *

- ભવાઈ ગુજરાતના પારંપરિક નાટ્યપ્રકારોમાંનો એક પ્રકાર છે. ભવાઈની શરૂઆત સિદ્ધપુરના ઔદિચ્ય સહસ્ત્ર બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મેલા કવિ અને કથાકાર અસાઈત ઠાકરે કરી હતી. ચૌદમી સદીમાં ગુજરાતના પ્રદેશોમાં પ્રચલિત નાટ્યકારોમાંથી પ્રેરણા મેળવી અસાઈતે એક નવા નાટ્યપ્રકાર-ભવાઈનું સર્જન કર્યું હતું. ભવાઈનું વાચિક ગેય પદ્યમાં તેમજ ગદ્યમાં પણ હોય છે.
- અસાઈત ઠાકરે આશરે 360 ભવાઈ વેશ લખ્યાની લોકવાયકા છે. તેમાં 'રામદેવનો વેશ' જૂનામાં જૂનો હોય એમ લાગે છે. તેમણે સામાજિક કુરિવાજો પર પ્રહાર કરતા વેશો પણ આપ્યા છે. 'કજોડા\નો વેશ' નાનકડા વાર અને યુવાન પત્નીના જીવનનો ચિતાર આપે છે. તેમાં રંગીલો એ બેની વચ્ચેના સંવાદોને જોડતો, હસાવતો અને કટાક્ષ કરતો હોય છે.

- મોટા ભાગના વેશોમાં બેથી ત્રણ પાત્રો એકસાથે ચાચર(શેરી કે ખુલ્લી જગ્યા)માં આવે છે. નાયક, નાયિકા અને મશ્કરો. મશ્કરો જુદા જુદા વેશમાં જુદાં જુદાં નામે ઓળખાય છે. 'કાન-ગોપી'ના વેશમાં સુખાજી, 'ઝંડા ઝૂલણ'માં અડવો અને 'જસમા-ઓડણ'માં રંગીલો વગેરે.
- ભવાઈના કેટલાક વેશોમાં મુસ્લિમ શાસનની અસર દેખાય છે.'ઝંડા ઝૂલણ'માં તરવરાટવાળી તેજી વાણીયણનાં લગ્ન એક વૃદ્ધ સાથે થાય છે, તે ઊંઝાના યુવાન મુસ્લિમ સૂબાના પ્રેમમાં પડે છે. આ ઉપરાંત 'મિયાબીબી', ' મણિયાર', 'જૂઠણ' અને 'છેલબટાઉ' જેવા વેશોમાં પણ મુસ્લિમોની અસર છે.
- નાનાં હિંદુ રજવાડાના ઠાકોરો વિશેના વેશોમાં 'રાજા દેઘણ', 'વીકો સિસોદિયો', 'રામદેવ', 'મણીબા સતી' વગેરે મુખ્ય છે. ધાર્મિક વેશોમાં 'કાન-ગોપી', 'ગણપતિ' વગેરે મુખ્ય છે. કંસારો, સરાણીયો, અડવો, વાળંદ વગેરે કોમોની ખાસિયતો, ધંધો, બોલી, રીતરિવાજો અને સામાજિક દૂષણો ઉઘાડા પાડતા વેશો 'કજોડાનો વેશ', 'બાવાનો વેશ' વગેરે છે. મોટા રાજવીને લગતા વેશોમાં 'સધરા જેસંગ' અને 'જસમા-ઓડણ' જાણીતા છે.
- સિનેમા, ટીવી, રેડિયો જેવાં સાધનો ન હતાં તે યુગમાં વિભિન્ન વેશો દ્વારા લોકોને જ્ઞાન, શિક્ષણ અને મનોરંજન પૂરાં પાડવામાં આવતાં. આ ભવૈયાઓનો સામાજિક દરજ્જો ઊંચો હતો. તેઓ જ્યારે ગામમાં પ્રવેશતાં ત્યારે ગામલોકો ઢોલ-નગારાં સાથે તેમનું સામૈયું કરતા. ગામની બધી કોમો તેમાં સંકળાયેલી રહેતી. આમ, ભવાઈ લોકજીવનના તાણા-વાણા સાથે વણાઈ ગઈ હતી અને પોતાની અનોખી છાપ સાથે મુક્તપણે વિહરતી હતી. શાસ્ત્રકારોએ ભવાઈને 'ભાવપ્રધાન નાટકો' કહ્યાં છે.

* વસ્તી વિવિધા *

- ગુજરાતના મૂળ વતનીઓ 'આદિવાસી' તરીકે ઓળખાય છે. ગુજરાતમાં કુલ વસ્તીના 14.92 ટકા આદિવાસીઓ છે. અગાઉ તેઓ 'કાળીપરજ' કે 'રાનીપરજ' તરીકે ઓળખતા. તેઓ ઉત્તરમાં અરવલ્લીની પર્વતમાળા, પૂર્વમાં સાતપુડા અને વિન્ધ્યની પર્વતમાળા તેમજ દક્ષિણમાં સહ્યાદ્રીની પર્વતમાળા વચ્ચે આવેલા પ્રદેશોમાં વસવાટ કરે છે. ભીલ, ઢોડીયા, ચૌધરી, કૂંકણા, વાલી, નાયક, ધાણકા, ગામીત, બાવચા, કોલધા, કોટવાલિયા, માવચી, તડવી, તલાવીયા, વલવી, કથોડીયા, વસાવા વગેરે તેમની પેટાજાતિઓ છે. ડાંગ જીલ્લામાં 90 ટકાથી પણ વધુ આદિવાસી વસ્તી છે.
- ગુજરાતમાં અંત્યજો(અનુસૂચિત જાતિ) કુલ વસ્તીના 7.41 ટકા છે. તેમાં વણકર, ભંગી, ચમાર, સેનમા, તૂટી વગેરે વિભાગો છે.
- ગુજરાતમાં આદિકાળથી અનેક જાતિઓ આવીને વસી છે. દ્રવિડો અને આર્યો ઉપરાંત યાદવો, ગ્રીકો, શકો, હુણો, ગુર્જરો, મેર, જત વગેરે ઈ.સ. પૂર્વે 1400થી 600 દરમિયાન આવ્યા હતા. સોલંકી યુગ દરમિયાન ઔદિચ્યો, મોઢ બ્રાહ્મણો અને શ્રીમાળીઓ આવ્યા હતા. સિંધ, મારવાડ અને બલૂચિસ્તાનમાંથી ઝાલા, જાડેજા, કાઠી વગેરે રજપૂતો આવ્યા હતા. પારસીઓ અને નવાયત મુસલમાનો ધર્મની રક્ષા ખાતર દેશ છોડીને અહીં આવ્યા હતા. આરબો ઈસ્લામના જન્મ પૂર્વે ભારતના પશ્ચિમ કાંઠે વસતા હતા.ઈ.સ.1297 પછી અફઘાન, તુર્ક, બલૂચીઓ અને આરબો આવ્યા. મરાઠી ભાષી લોકો વડોદરા અને નવસારી વચ્ચેના પ્રદેશમાં આવીને વસ્યા હતા અને પછી તેઓ અન્ય શહેરોમાં ફેલાયા. ઓગસ્ટ 1947 પછી સિંધમાંથી સિંધીઓ આવ્યા. આમ, ગુજરાતમાં અનેક જાતિઓ આવીને વસી છે.
- ગુજરાતમાં પ્રથમ વસ્તી ગણતરી ઈ.સ.1872માં થઈ હતી. તે સમયે ગુજરાતની કુલ વસ્તી 91,29,722 હતી. ઈ.સ.2011ની વસ્તીગણતરી અનુસાર ગુજરાતની વસ્તી 6,03,83,628 છે. ગુજરાતમાં અમદાવાદ, સુરત, વડોદરા અને રાજકોટ સૌથી વધુ શહેરીવસ્તી ધરાવતા જીલ્લાઓ છે.
- ગુજરાતમાં ગુજરાતી ભાષી લોકોની સંખ્યા કુલ વસ્તીના 89.36 ટકા છે. ગુજરાતી આર્યકુળની ભાષા છે. ચરોતરી, સૌરાષ્ટ્રી અને સુરતી વગેરે ગુજરાતની બોલીઓ છે. કચ્છ જીલ્લામાં સિંધીની ઉપભાષા કચ્છી બોલાય

છે. સૌરાષ્ટ્રમાં વાઘેર, મેમણ, મિયાણા વગેરે કચ્છી બોલે છે. મુસલમાનો ઉર્દુભાષી છે. વહોરા અશુદ્ધ ગુજરાતી બોલે છે, જયારે મુમના ગુજરાતી મિશ્રિત અશુદ્ધ ઉર્દૂ બોલે છે. ઉત્તર પ્રદેશ, બિહાર, મધ્ય પ્રદેશ અને રાજસ્થાનમાંથી આવેલા હિંદીભાષીઓ પણ ગુજરાતમાં છે. મધ્ય ભારત, ખાનદેશ અને પશ્ચિમ મહારાષ્ટ્રમાંથી ગુજરાતમાં આવેલા લોકો મરાઠી બોલો છે. સિંધીઓ સિંધી ભાષા બોલે છે. પંજાબી, તેલુગુ, તમિલ, મલયાલમ, કન્નડ, બંગાળી વગેરે અન્ય ભાષા બોલનારા મુખ્યત્વે નોકરી અને મજૂરી અર્થે ગુજરાતમાં આવીને વસ્યા છે.

* ગુજરાત : મેળા *

ગુજરાતમાં દર વર્ષે નાના-મોટા 1600 ઉપરાંત મેળાઓ યોજાય છે. આમાંથી 500થી વધુ મેળાઓ શ્રાવણ માસમાં યોજાય છે. સૌથી વધુ, આશરે 159 મેળાઓ સુરત જીલ્લામાં અને સૌથી ઓછા, આશરે 7 મેળાઓ ડાંગ જીલ્લામાં યોજાય છે. કેટલાક પ્રચલિત મેળાઓ નિચે પ્રમાણે છે.

- **શામળાજીનો મેળો**

➢ અરવલ્લી જીલ્લામાં મેશ્વો નદીના કિનારે આવેલા પ્રાચીન તીર્થ શામળાજીમાં દેવઊઠી અગિયારસથી કાર્તિકી પૂર્ણિમા સુધી મેળો ભરાય છે. આ મેળામાં આદિવાસીઓ અને ભીલો મોટી સંખ્યામાં આવે છે.

- **તરણેતરનો મેળો**

➢ સુરેન્દ્રનગર જીલ્લાના તરણેતર ગામમાં ત્રિનેત્રેશ્વર મહાદેવના મંદિરમાં ભાદરવા સુદ ચોથથી ભાદરવા સુદ છઠ સુધી ભરતો આ મેળો ગુજરાત સહિત ભારતભરમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. ભારતના પ્રવાસે આવેલા વિદેશીઓ પણ આ મેળાનો લ્હાવો લે છે. સુંદર ભરતભર્યા અંગરખા અને લાલ ફેંટા બાંધેલા આહીર, રબારી, કાઠી અને ભરવાડ યુવાનો તથા તેમની સાથે આભલાં ભરેલી રંગબેરંગી ઘેરદાર ઘાઘરા અને ઓઢણા સાથે ભરત ભરેલી છત્રીઓ ઓઢી ઘૂમતી યુવતીઓ આ મેળાનું વિશિષ્ટ આકર્ષણ છે

- **ભવનાથનો મેળો**

➢ જૂનાગઢ પાસે ગિરનારની તળેટીમાં સુવર્ણરેખા નદી નજીક આવેલા ભવનાથ મહાદેવના મંદિરમાં મહાશિવરાત્રીની મધ્ય રાત્રીએ ભગવાન ભવનાથની મહાપૂજા થાય છે. આ મહાપૂજાના દર્શન કરવા માટે નાગાબાવાઓના ઝુંડ આ સ્થળે ઊમટી પડે છે. આ ઉપરાંત જૂનાગઢ જીલ્લાના આહીર અને મેર લોકો, સાધુ-સંતો, ભક્તો અને શ્રધાળુઓ લાખોની સંખ્યામાં દર્શનાર્થે આવે છે.

- **વૌઠાનો મેળો**

➢ અમદાવાદ જીલ્લાના ધોળકા તાલુકાના વૌઠા ગામ પાસે સાબરમતી, વાત્રક, હાથમતી, ખારી, મેશ્વો, માઝમ અને શેઢી એમ સાત નદીઓને સંગમ થાય છે. 'સપ્તસંગમ' તરીકે ઓળખાતું આ સ્થળ પવિત્ર તીર્થ મનાય છે. કાર્તિકી અગિયારસથી કાર્તિકી પૂર્ણિમા સુધી ગુજરાતભરમાંથી લાખો લોકો અહીં સ્નાન કરવા આવે છે.

- **ડાકોરનો માણેકઠારી પૂનમનો મેળો**

➢ ખેડા જીલ્લાના ડાકોરમાં દર પૂનમે મેળો ભરાય છે. પરંતુ આસો માસની પૂનમ(શરદ પૂનમ-માણેક-ઠારી પૂનમ)નો મેળો મોટો ગણાય છે. એવી લોકવાયકા છે કે આ દિવસે ભગવાન રણછોડરાયજી સક્ષાત હાજર હોય છે. આ દિવસે રણછોડરાયજીને ખાસ વસ્ત્રો અને કીમતી અલંકારોથી શણગારવામાં આવે છે. આ દિવસે જ ભગવાનને વિશાળ કીમતી મુગટ પહેરાવાય છે.

- **જન્માષ્ટમીનો મેળો**

➢ શ્રાવણ વડ આઠમના રોજ કૃષ્ણ જન્મોત્સવ નિમિત્તે ગુજરાતનાં અનેક શહેરો અને ગામડાઓમાં મેળાઓ ભરાય છે.

- પલ્લી

➢ આસો સુદ નોમના દિવસે રૂપાલ(જી.ગાંધીનગર)માં માતાની પલ્લી ભરાય છે. જેમાં માંડવી પર શુદ્ધ ઘી ચડાવવામાં આવે છે.

* ફિલ્મો *

1) નોંધપાત્ર ગુજરાતી ફિલ્મો

શેઠ સગાળશા(1917)	- સર્વપ્રથમ મૂક ગુજરાતી ફિલ્મ-પ્રિન્ટ કાઢવાની પ્રક્રિયા સફળ ન થતાં આ ફિલ્મ રજૂઆત પામી શકી નહિ.
શ્રીકૃષ્ણ-સુદામા (1920)	- ગુજરાતની પ્રાદેશિક-સંસ્કૃતિક લાક્ષણીકતા ધરાવતી સર્વપ્રથમ ગુજરાતી મૂક ફિલ્મ.
નરસિંહ મહેતા (1920)	- દ્વિતીય ગુજરાતી ફિલ્મ-આમાં કાનજીભાઈ રાઠોડે નરસિંહ મહેતાની ભૂમિકા ભજવી હતી.
ભક્ત વિદૂર (1921)	- ભારતની સર્વપ્રથમ ગુજરાતી રાજકીય ફિલ્મ-રાજકીય કારણોસર પ્રતિબંધિત થનાર ભારતની પ્રથમ ફિલ્મ.
કાળો નાગ (1923)	- અપરાધ, રહસ્ય અને રોમાંચથી ભરપૂર ભારતની સર્વપ્રથમ ગુજરાતી ફિલ્મ.
મનોરમા (1923)	- ‘કલાપી’ની જાણીતી કાવ્યકૃતિ ‘હૃદયત્રિપુટી’નું ફિલ્મી રૂપાંતર.
સમુદ્રમંથન (1924)	- દિગ્દર્શક ચંપકરાય પટ્ટણીને આ ચિત્રના કેટલાંક સ્પેશિયલ ઇફેક્ટ્નાં દ્રશ્યોની સિદ્ધિ માટે ઈ.સ.1925માં ઇંગ્લેન્ડની ‘રોયલ ફોટોગ્રાફી સોસાયટી’એ માનદ્ એસોશિયેટ નીયુક્ત કર્યા હતા.
‘ચવચવનો મુરબ્બો’ અને ‘મુંબઈની શેઠાણી’ (1924)	- ટૂંકી સવાક્(બોલતી) ગુજરાતી ફિલ્મ.
નરસિંહ મહેતા (7 એપ્રિલ, 1932)	- નિર્માતા : ચીમનભાઈ દેસાઈ, દિગ્દર્શક : નાનુભાઈ વકીલની સર્વપ્રથમ સવાક્ ગુજરાતી ફિલ્મ.
સતી સાવિત્રી (16 એપ્રિલ, 1932)	- નિર્માતા ચંદુલાલ શાહની દ્વિતીય સવાક્ ગુજરાતી ફિલ્મ. આમાં ગૌહરબાનુ અને ભગવાનદાસે અભિનય આપ્યો હતો.
કાકડો ફિતૂરી (1940)	- પ્રથમ ગુજરાતી રમૂજી ફિલ્મ.
રાણકદેવી (1946)	- દિગ્દર્શક વી.એમ.વ્યાસની અત્યંત લોકપ્રિય ફિલ્મ.
ભક્ત સૂરદાસ (1947)	- દિગ્દર્શક શાંતિકુમાર દવેની નોંધપાત્ર ફિલ્મ-અરવિંદ પંડ્યા અભિનિત પ્રથમ ફિલ્મ.
મીરાંબાઈ (1947)	- દિગ્દર્શક નાનાભાઈ ભટ્ટની નિરુપા રોયની મુખ્ય ભૂમિકાવાળી ફિલ્મ.
કરિયાવર (1948)	- દિગ્દર્શક ચતુર્ભુજ દોશીની ગ્રામસમાજની પૃષ્ઠભૂમિવાળી સ્નેહકથા-દીના પાઠક અભિનિત પ્રથમ ફિલ્મ.
મહેંદી રંગ લાગ્યો (1960)	- સૌપ્રથમ વાર ગુજરાત સરકાર તરફથી પ્રોત્સાહક પારિતોષિક મેળવનાર ફિલ્મ.

હીરો સલાટ (1961)	- દિગ્દર્શક રામચંદ્ર ઠાકુરની આ ફિલ્મને ઈ.સ.1961ની શ્રેષ્ઠ ફિલ્મનો એવોર્ડ મળ્યો.
'નંદનવન' (1963) અને 'કસુંબીનો રંગ' (1969)	- રાષ્ટ્રપતિ તરફથી ગુણવત્તાનું પ્રમાણપત્ર મેળવનારી ફિલ્મો.
અખંડ સૌભાગ્યવતી (1963-64)	- ગુજરાત સરકારે સૌપ્રથમવાર આ ફિલ્મને કરમુક્તિ આપી.
લીલુડી ધરતી (1968)	- પ્રથમ રંગીન ગુજરાતી ફિલ્મ.
કંકુ (1969)	- પન્નાલાલ પટેલની જાણીતી વાર્તા 'કંકુ' પર આધારિત દિગ્દર્શક કાંતિલાલ રાઠોડની ફિલ્મ. આ ફિલ્મની અભિનેત્રી પલ્લવી મહેતાને ઈ.સ.1969ના શિકાગો આંતરરાષ્ટ્રીય ફિલ્મ મહોત્સવમાં શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રીનો પુરસ્કાર મળ્યો. આ ફિલ્મને ઈ.સ.1970માં શ્રેષ્ઠ પ્રાદેશિક ફિલ્મ તરીકેનો રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર પણ મળ્યો.
જેસલ-તોરલ (1971)	- રંગભૂમિના કલાકાર ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદીની પ્રથમ ફિલ્મ.
રાણકદેવી (1972)	- વડોદરા પાસે આવેલી 'લક્ષ્મી ફિલ્મ સ્ટુડીયોઝ એન્ડ લેબોરેટરીઝ'ની પ્રથમ ફિલ્મ.
ગુણસુંદરીનો ઘરસંસાર (1972)	- ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીની મહાનવલ 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના આધારે ગોવિંદ સરૈયાએ બનાવેલી એક સ્વચ્છ અને કલાત્મક ફિલ્મ.
અછૂતનો વેશ (1978)	- દિલ્લી ખાતે આઠમા આંતરરાષ્ટ્રીય ફિલ્મ મહોત્સવમાં આ ફિલ્મને રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર મળ્યો. 'ન્યુયોર્ક મ્યુઝિયમ ઓફ મોડર્ન આર્ટ' દ્વારા આયોજિત આંતરરાષ્ટ્રીય ફિલ્મ મહોત્સવમાં આ ફિલ્મ પ્રદર્શિત થઈ. ફ્રાન્સમાં યોજાયેલ ત્રીજા યુનેસ્કો આંતરરાષ્ટ્રીય ફિલ્મ મહોત્સવમાં આ ફિલ્મને 'યુનેસ્કો હ્યુમન રાઈટ્સ' એવોર્ડ પ્રાપ્ત થયો. લંડનમાં યોજાયેલા 'ન્યૂ ઇન્ડીયન સિનેમા' ઉત્સવમાં આ ફિલ્મ દર્શાવવામાં આવી હતી.
મહિયરની ચૂંદડી (1983)	- દિગ્દર્શક વિભાકર મહેતાની આ ફિલ્મને ગુજરાત સરકાર તરફથી શ્રેષ્ઠ ફિલ્મનું દ્વિતીય પારિતોષિક મળ્યું. હિંદી(સાજન કા ઘર) સહિત ભારતની નવ ભાષાઓમાં આ ફિલ્મની વાર્તા પર આધારિત ફિલ્મો બની. 'માહેરચી સાડી' મરાઠી ફિલ્મોના ઇતિહાસમાં સૌથી વધુ સફળ ફિલ્મ હતી.
હું હુંશી હુંશીલાલ (1993)	- દિગ્દર્શક સંજીવ શાહની વર્તમાન રાજકારણ પર વ્યંગ કરતી પ્રયોગાત્મક ફિલ્મ. ઈ.સ.1993માં દિલ્લી ખાતે યોજાયેલા ભારતના આંતરરાષ્ટ્રીય ફિલ્મોત્સવમાં આ ફિલ્મ દર્શાવાઈ હતી.
માનવીની ભવાઈ (1994)	- પન્નાલાલ પટેલની જ્ઞાનપીઠ પારિતોષિક મેળવનાર નવલકથા પર આધારિત ફિલ્મ.
દેશ રે જોયા દાદા પરદેશ જોયા (1998)	- નિર્માતા ગોવિંદભાઈ પટેલની ટિકિટ બારી પર અભૂતપૂર્વ સફળતા મેળવનાર ફિલ્મ.
દરિયાછોરું (1998)	- દિગ્દર્શક વિપુલ શાહની 35MM સિનેમા સ્કોપમાં બનેલી પ્રથમ ગુજરાતી ફિલ્મ.

સાદ (1998)	- પર્યાવરણ અને પ્રકૃતિ પ્રત્યે પ્રેમ વ્યક્ત કરતી મૂક ફિલ્મ. આ ફિલ્મને ગુજરાત સરકાર તરફથી શ્રેષ્ઠ ફિલ્મનું પારિતોષિક એનાયત થયું, પરંતુ આ ફિલ્મ છબીઘરો સુધી પહોંચી શકી નહી.
દીકરીનો માંડવો (2000)	- નિર્માતા સવજીભાઈ સતાણીની આ ફિલ્મને શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી ફિલ્મ તરીકે અને અભિનેત્રી મોના થીબાને શ્રેષ્ઠ અભિનેત્રી તરીકે એવોર્ડ મળ્યો.
	કરમુક્તિ યુગમાં ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદી 45 જેટલા ફિલ્મોમાં અભિનેતા રહ્યા. અભિનેત્રી સ્નેહલત્તા સાથે તેમણે 28 ફિલ્મોમાં કામ કરી નવી વિક્રમ સ્થાપ્યો.

2) ભારતીય ફિલ્મઉદ્યોગમાં ગુજરાતીઓ

દિગ્દર્શક	સરદાર ચંદુલાલ, દલસુખ પંચોલી, વિજય ભટ્ટ, સોહરાબ મોદી, મહેબૂબ ખાન, ગોવિંદ સરૈયા, કાંતિલાલ રાઠોડ, કેતન મહેતા, મનમોહન દેસાઈ, મહેશ ભટ્ટ, પ્રવિણ ભટ્ટ, વિક્રમ ભટ્ટ, મેહુલકુમાર, અબ્બાસ મુસ્તાન, ઈન્દ્રકુમાર, સંજય લીલા ભણશાલી, વિપુલ શાહ, સંજય ગઢવી, નીરજ વોરા, સંજય છેલ વગેરે.
સંગીત નિર્દેશક	અવિનાશ વ્યાસ, કલ્યાણજી આણંદજી, વીજુ શાહ, ગૌરાંગ વ્યાસ.
કલા નિર્દેશક	કનુ દેસાઈ.
કલાકારો	દ્વારકાદાસ સંપટ, માણેકલાલ પટેલ, હોમી માસ્ટર, દિનેશા બિલીમોરિયા, કેકી અડાજણીયા, ફાતમા બેગમ, ઝુબેદા, કૃષ્ણકાંત, સોહરાબ મોદી, આશા પારેખ, પ્રતાપ ઓઝા, નિરુપા રોય, સંજીવકુમાર, વી.એસ.દેસાઈ, દીના પાઠક, ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદી, અરુણા ઈરાની, ઊર્મિલા ભટ્ટ, બિન્દુ, પરેશ રાવળ, સુપ્રિયા પાઠક, સિદ્ધાર્થ રાંદેરિયા, દેવેન ભોજાણી, શર્મન જોષી, ડિમ્પલ કપાડિયા, અરવિંદ રાઠોડ, દેવેન વર્મા, ફારુખ શેખ, નિમેષ દેસાઈ, ગોપી દેસાઈ, મલ્લિકા સારાભાઈ, પરવીન બાબી, જેકી શ્રોફ, અરવિંદ જોષી, જુગલ હંસરાજ, જયંતી પટેલ, મહાવીર શાહ, રત્ના પાઠક, સમીર ખખ્ખર, સંજય ગોરડીયા, અમૃત પટેલ, હોમી વાડિયા, રુબી પટેલ, શરદ સ્માર્ત, પ્રવિણ જોષી, રાજેશ જોષી, દિનેશ હિંગુ, સુજાતા મહેતા, આદિત્ય લાખિયા, ખુરુશ દેબુ, ટીકુ તલસાણીયા, સ્વરૂપ સંપટ, રાજુ બારોટ વગેરે.

ગુજરાત:

સાહિત્ય અને શિક્ષણ

* ગુજરાતી ભાષાની પ્રથમ કૃતિઓ *

પ્રથમ નિબંધ	મંડળી મળવાથી થતા લાભ (નર્મદ)
પ્રથમ સામયિક	ડાંડિયો (નર્મદ)
પ્રથમ આત્મકથા	મારી હકીકત (નર્મદ)
પ્રથમ ઈતિહાસ	ગુજરાતનો ઈતિહાસ (પ્રાણલાલજી ડોસા)
પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ	ગુજરાતી કાવ્યદોહન (દલપતરામ)
પ્રથમ નાટક	લક્ષ્મી (દલપતરામ)
પ્રથમ પ્રવાસગ્રંથ	ઇંગ્લેન્ડની મુસાફરીનું વર્ણન (મહીપતરામ નીલકંઠ)
પ્રથમ ખંડકાવ્ય	વસંતવિજય (કવિ કાન્ત)
પ્રથમ એકાંકી	લોમહર્ષિણી (બટુકભાઈ ઉમરવાડિયા)
પ્રથમ નવલિકા	ગોવાલણ (કંચનલાલ મહેતા)
પ્રથમ સોનેટ	ભણકાર (બ.ક. ઠાકોર)
પ્રથમ જાનપદી નવલકથા	સોરઠ તારા વહેતા પાણી (ઝવેરચંદ મેઘાણી)
પ્રથમ સામાજીક નવલકથા	સાસુ વહુની લડાઈ (મહીપતરામ નીલકંઠ)
પ્રથમ ગુજરાતી વર્તમાનપત્ર	મુંબઈ સમાચાર
પ્રથમ વાચનમાળા	હોપવાંચનમાળા
પ્રથમ આખ્યાન	સુદામાચરિત (નરસિંહ મહેતા)
પ્રથમ પ્રબંધ	કાન્હડદે (પદ્મનાભ)
પ્રથમ નવલકથા	કરણઘેલો (નંદશંકર મહેતા)
પ્રથમ શબ્દકોષ	નર્મકોષ (નર્મદ)
પ્રથમ મહાનવલ	સરસ્વતીચંદ્ર (ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી)
પ્રથમ પંચાંગ	સવંત ૧૮૭૧નું ગુજરાતી પંચાંગ
પ્રથમ બારમાસી કાવ્ય	નેમિનાથ ચતુષ્પદિકા (વિનયચંદ્ર)
પ્રથમ મનોવિજ્ઞાન	ચિત્તશસ્ત્ર (મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી)
પ્રથમ મુદ્રિત પુસ્તક	વિદ્યાસંગ્રહ પોથી
પ્રથમ રાસ	ભરતેશ્વર બાહુબલિરાસ (શાલિભદ્રસૂરિ)
પ્રથમ ફાગુ કાવ્ય	સિરિથૂલિભદ ફાગુ(જિનપદ્મસૂરિ)
પ્રથમ ઋતુ કાવ્ય અને શૃંગાર કાવ્ય	વસંતવિલાસ
પ્રથમ રૂપક કાવ્ય	ત્રિભુવનદીપક પ્રબંધ (જયશેખરસૂરિ)
પ્રથમ લોકવાર્તા	હંસરાજ – વચ્છરાજ ચઉપઈ (વિજયભદ્ર)

* ગુજરાતી ભાષાની ખ્યાતનામ કૃતિઓ *

કૃતિ	કૃતિકાર
અમાસના તારા	કિશનસિંહ ચાવડા
અમૃતા	રઘુવીર ચૌધરી

અહલ્યાથી ઈલિઝાબેથ	સરોજ પાઠક
આકાર	ચંદ્રકાંત બક્ષી
આગગાડી, નાટ્ય ગઠરિયાં, બાંધ ગઠરિયાં, મંદાકિની	ચંદ્રવદન મહેતા
આપણો ધર્મ	આનંદશંકર ધ્રુવ
અખંડ દીવો	લીલાબહેન
અભિનય પંથે	અમૃત જાની
અભિનવનો રસવિચાર	નગીનદાસ પારેખ
અલગારી રખડપટ્ટી	રસિક ઝવેરી
અશ્વત્થ	ઉશનસ્
અગ્નિકુંડમાં ઊગેલું ગુલાબ	નારાયણ દેસાઈ
અંધારી ગલીમાં સફેદ ટપકાં	હિમાંશી શેલત
આત્મકથા(ભાગ ૧ થી ૫)	ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક
આપણો ઘડીક સંગ	દિગીશ મહેતા
એક ઉંદર અને જદુનાથ, લઘરો	લાભશંકર ઠાકર
ઉધ્ધ્વમૂલ	ભગવતીકુમાર શર્મા
કલાપીનો કેકારવ	કલાપી
કુસુમમાળા	નરસિંહરાવ દિવેટિયા
કેન્દ્ર અને પરિઘ	યશવંત શુક્લ
કૃષ્ણનું જીવનસંગીત	ગુણવંત શાહ
ખોવાયેલી દુનિયાની સફરે	યશવંત મહેતા
ગ્રામલક્ષ્મી(ભાગ ૧ થી ૪)	ર.વ.દેસાઈ
ગૃહપ્રવેશ	સુરેશ જોશી
ગુજરાતનો નાથ, પાટણની પ્રભુતા	ક.મા. મુનશી
ગોવિંદે માંડી ગોઠડી, સચરાચરમાં	બકુલ ત્રિપાઠી
ગુજરાતી દલિતવાર્તાઓ	હરિશ મંગલમ્
ચહેરા	મધુ રાય
ચલો અભિગમ બદલીએ, મારા અનુભવ	સ્વામી સચ્ચિદાનંદ
ચિહ્ન	ધીરેન્દ્ર મહેતા
જનમટીપ	ઈશ્વર પેટલીકર
જયાજયંત	ન્હાનાલાલ
જાતર	મફત ઓઝા
જીવનનું પરોઢ	પ્રભુદાસ ગાંધી
જિગર અને અમી	ચૂનીલાલ શાહ
ઝેર તો પીધા છે જાણી જાણી	મનુભાઈ પંચોલી
તણખા	ધૂમકેતુ
તપોવનની વાટે, ભજનરસ	મકરંદ દવે
થોડાં આંસુ થોડાં ફૂલ	જયશંકર સુંદરી

દક્ષિણાયન	સુન્દરમ્
દિગ્દિગંત	પ્રીતિ સેનગુપ્તા
દ્વિરેફની વાતો	રા.વિ. પાઠક
નિશીથ, સમયરંગ	ઉમાશંકર જોશી
નીરખ નિરંજન	નિરંજન ત્રિવેદી
પ્રસન્ન ગઠરિયાં, વિનોદની નજરે	વિનોદ ભટ્ટ
બીજી સવારનો સૂરજ	હસુ યાજ્ઞિક
ભદ્રમ્ભદ્ર, રાઈનો પર્વત	રમણભાઈ નીલકંઠ
મળેલો જીવ, માનવીની ભવાઈ	પન્નાલાલ પટેલ
માધવક્યાંય નથી મધુવનમાં	હરીન્દ્ર દવે
માણસાઈના દીવા, યુગવંદના	ઝવેરચંદ મેઘાણી
મિથ્યાભિમાન	દલપતરામ
મોરનાં ઈંડા	કૃષણલાલ શ્રીધરાણી
મોત પર મનન	ફિરોજ દાવર
મૂળ સોતાં ઉખડેલા	કમુબેન પટેલ
રંગતરંગ	જ્યોતિન્દ્ર દવે
રચના અને સંરચના	હરિવલ્લભ ભાયાણી
રાનેરી	મણિલાલ દેસાઈ
રેખાચિત્ર	લીલાવતી મુનશી
લીલુડી ધરતી	ચુનીલાલ મડિયા
વસુધા	સુન્દરમ્
વડવાનલ	ધીરુબહેન પટેલ
વનવગડાનાં વાસી	વનેચર
વનાંચલ	જયંત પાઠક
વિખૂટાં પડીને	અશ્વિન દેસાઈ
વિદિશા	ભોળાભાઈ પટેલ
વિદેશ વસવાટનાં સંભારણાં	જીતેન્દ્ર દેસાઈ
વિવેક અને સાધના	કેદારનાથ
શર્વિલક	રસિકલાલ પરીખ
શિયાળાની સવારનો તડકો	વાડીલાલ ડગલી
શ્રેયાર્થી સાધના	નરહરિ પરીખ
વ્યક્તિ ઘડતર	ફાધર વાલેસ
સત્યના પ્રયોગો, હિંદ સ્વરાજ્ય	ગાંધીજી
સરસ્વતીચંદ્ર	ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી
સમૂળી ક્રાંતિ	કિશોરલાલ મશરૂવાળા
સાવજકથાઓ	કનૈયાલાલ રામાનુજ
સાત એકાંકી	તારક મહેતા
સુદામા ચરિત્ર	નરસિંહ મહેતા

સોનાનો કિલ્લો	સુકન્યા ઝવેરી
સાત પગલાં આકાશમાં	કુંદનિકા કાપડિયા
સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન	હેમચંદ્રાચાર્ય
હિમાલયનો પ્રવાસ	કાક કાલેલકર

* ગુજરાતી સાહિત્યના ચિરંજીવી પાત્ર *

સાહિત્ય અને સાહિત્યકાર	ચિરંજીવી પાત્ર
સરસ્વતીચંદ્ર (ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી)	સરસ્વતીચંદ્ર, ગુણસુંદરી, બુદ્ધિધન, કુમુદસુંદરી, લક્ષ્મીનંદન, ગુમાન
ભટ્ટનું ભોપાળું (નવલરામ)	ભોળા ભટ્ટ
રાઈનો પર્વત (રમણભાઈ નીલકંઠ)	રાઈ, જાલકા, પર્વતરાય, લીલાવતી
ભરેલો અગ્નિ (રમણલાલ દેસાઈ)	રુદ્રદત્ત, કલ્યાણી, ગૌતમ
ગુજરાતનો નાથ (કનૈયાલાલ મુનાશી)	સિદ્ધરાજ જયસિંહ, મુંજાલ, કાક, મંજરી, મીનળ, કાર્તિદેવ
જનમટીપ (ઈશ્વર પેટલીકર)	ભીમા, ચંદા, પૂંજો
મળેલા જીવ (પન્નાલાલ પટેલ)	કાનજી, જીવી
લોહીની સગાઈ (ઈશ્વર પેટલીકર)	અમરતકાકી, મંગુ
માનવીની ભવાઈ (પન્નાલાલ પટેલ)	કાળુ, રાજુ, માલી ડોશી
ભાદ્રમ્ભદ્ર (રમણભાઈ નીલકંઠ)	ભદ્રમ્ભદ્ર
જય સોમનાથ (કનૈલાલ મુનાશી)	ભીમદેવ સોલંકી, ચૌલા, ગંગસર્વજ્ઞ, સજ્જન
ઝેર તો પીધા છે જાણી જાણી (દર્શક)	રોહિણી, સત્યકામ
પોસ્ટ ઓફિસ (ધૂમકેતુ)	અલી ડોસા
અમૃત (રઘુવીર ચૌધરી)	અમૃતા, અનિકેત, ઉદયન
એક ઉંદર અને જદુનાથ (લાભશંકર ઠાકર)	જદુનાથ
આંધળી ગલી (ધીરુભાઈ પટેલ)	કુંદન, પરેશ, શુભાંગી
અશ્રુધર (રાવજી પટેલ)	સત્ય, હુશીલાલ
મિથ્યાભિમાન (દલપતરામ)	જીવરામ ભટ્ટ
રાઈનો પર્વત (રમણભાઈ નીલકંઠ)	રાઈ, જાલકા, પર્વતરાય
જયા-જયંત (ન્હાનાલાલ)	જયા, જયંત
ઇન્દુકુમાર (ન્હાનાલાલ)	ઇન્દુકુમાર
પૃથ્વીવલ્લભ (કનૈયાલાલ મુનશી)	મુંજ, મૃણાલવતી
ગ્રામલક્ષ્મી (રમણલાલ દેસાઈ)	અશ્વિન, મહેરુ
માનવીની ભવાઈ (પન્નાલાલ પટેલ)	કાળુ, રાજુ
લીલુડી ધરતી (ચૂનીલાલ મડિયા)	સંતુ, ગોબર
અંતરપટ (સ્નેહરશ્મિ)	પની, કેશુ
ધીમું અને વિભા (જયંતી દલાલ)	ધીમું, વિભા

સોક્રેટીસ (દર્શક)	સોક્રેટીસ, ઝેન્થીપી, પેરિક્લીસ, એસ્પેશિયા
આભ રૂએ એની નવલખ ધારે (શિવકુમાર જોષી)	કાજલ, અશેષ
આકાર (ચંદ્રકાન્ત બક્ષી)	યશ શાહ
વેવિશાળ (ઝવેરચંદ મેઘાણી)	સુખલાલ, સુશીલા
લોહીની સગાઈ (ઈશ્વર પેટલીકર)	અમરતકાકી
બારણે ટકોરા (ઉમાશંકર જોષી)	ગંગા ગોરાણી, પ્રભુ ગોર
લાભશંકરનું રચેલું કાવ્યપાત્ર	લઘરો
ચીનુ મોદીનું રચેલું કાવ્યપાત્ર	ઈર્શાદ
રમેશ પારેખનું રચેલું કાવ્યપાત્ર	સોનલ, અલી ખાચર

* ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યકાર અને તખલ્લુસ *

સાહિત્યકાર	તખલ્લુસ
રણછોડભાઈ મોહનભાઈ પટેલ	અનામી
મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ	કાન્ત
સૂરસિંહજી તખ્તસિંહજી ગોહિલ	કલાપી
ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ	પ્રેમભક્તિ
બળવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર	સેહેની
અરદેશર ખબરદાર	અદલ
જમનાશંકર મહાશંકર બૂચ	લલિત
ત્રિભુવન પ્રેમશંકર ભટ્ટ	મસ્તકવિ
જગન્નાથ દામોદરદાસ ત્રિપાઠી	સાગર
દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર	કાકાસાહેબ
કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી	ઘનશ્યામ
ગૌરીશંકર ગોવર્ધનરામ જોષી	ધૂમકેતુ
ચંદ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા	ચાંદામામા
રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક	દ્વિરેફ, સ્વૈરવિહારી, શેષ
વિજયરાય કલ્યાણરાય વૈધ	વિનોદકાન્ત
ત્રિભુવનદાસ પુરુષોતમદાસ લુહાર	સુન્દરમ, ત્રિશૂળ
ઉમાશંકર જેઠાલાલ જોષી	વાસુકી
જીણાભાઇ રતનજી દેસાઈ	સ્નેહરશ્મિ
કરસનદાસ માણેક	વૈશંપાયન
બાલાભાઈ વીરચંદ દેસાઈ	જયભિખ્ખુ
નટવરલાલ કુબેરભાઈ પંડ્યા	ઉશનસ્
ગુલાબદાસ હરજીવનદાસ બ્રોક્સ	કથક
મનુભાઈ રાજાભાઈ પંચોળી	દર્શક

કિશનસિંહ ગો. ચાવડા	જિપ્સી
બકુલભાઈ પદ્મમણિશંકર ત્રિપાઠી	ઠોઠ નિશાળિયો
મધુસૂદન હીરાલાલ પારેખ	પ્રિયદર્શી
ચંદ્રશંકર પુરુષોતમભાઈ ભટ્ટ	શશિશિવમ
ભાનુશંકર વ્યાસ	બાદરાયણ
રસિકલાલ છોટાલાલ પરીખ	મુસિકાર
દેવેન્દ્ર ઓઝા	વનમાળી વાંકો
બાલાશંકર કંથારિયા	મસ્ત, બાલ, કલાન્ત
બરકતઅલી વિરાણી	બેફામ
હરજી લવજી દામાણી	શયદા
અલીખાન ઉસમાનખાન બલૂચ	શૂન્ય પાલનપુરી
જયંતીલાલ દવે	વિશ્વરથ
મોહનલાલ તુલસીદાસ મહેતા	સોપાન
ચિનુભાઈ પટવા	ફિલસૂફ
રમણભાઈ ભટ્ટ	નારદ
પ્રફુલ્લ નંદશંકર દવે	ઈવા ડેવ
મનુભાઈ ત્રિવેદી	ગાફિલ
જલાલુદ્દીન સઆદુદ્દીન અલવી	જલન માતરી
નસીરુદ્દીન પીરમહંમદ ઈસ્માઈલી	નસીર ઈસ્માઈલી
ચંદુલાલ શંકરલાલ ઓઝા	ચંદુ મહેસાનવી
રમણભારથી દેવભારથી ગોસ્વામી	દફન વિસનગરી
ચીનુપ્રસાદ વૈકુંઠરામ જાની	ચિન્મય
નંદલાલ મોહનલાલ ઠક્કર	અનુભવાનંદજી
મધુસૂદન વલ્લભદાસ ઠાકર	મધુરાય
અબ્દુલગની અબ્દુલકરીમ દહીંવાલા	ગની દહીંવાલા
દિનકર છોટાલાલ દેસાઈ	વિશ્વબંધુ
ભાનુકુમાર ચૂનીલાલ નાયક	ભવ્ય
મહાસુખરામ કેશવલાલ નાયક	કવિ પથિક
ઇમામુદ્દીનખાન મુર્તઝાખાન બાબી	રુસ્વા મઝલૂમી
ફરીદમહંમદ ગુલામનબી મન્સૂરી	આદિલ મન્સૂરી
ધર્મેન્દ્ર મદનલાલ માસ્તર	મધુરમ
ચીનુભાઈ ચંદુલાલ મોદી	ઈર્શાદ, બિરેન રાય
રતિલાલ મુળચંદદાસ રૂપાવાળા	રતિલાલ અનિલ
મધુકાન્ત શંકરલાલ વાઘેલા	મધુકાન્ત કલ્પિત
રાજેશ જયશંકર વ્યાસ	મિસ્કિન
શાંતિલાલ નાગરદાસ શાહ	સત્યમ્
શાંતિલાલ મગનલાલ શાહ	પ્રશાંત
હર્ષવદન છગનલાલ શાહ	ઉત્સુક

શેખ આદમ આબુવાલા મુલ્લા	શેખાદમ આબુવાલા
ચંદ્રકાંત ત્રિકમલાલ શેઠ	નંદ સામવેદી
હર્ષદ મણિલાલ ત્રિવેદી	પ્રાસન્નેય
અશ્વનીકુમાર હરપ્રસાદ ભટ્ટ	અશ્વિની ભટ્ટ
ખલીલ ઈસ્માઈલ મકરાણી	ખલીલ ધનતેજવી
ચીમનભાઈ ખોડીદાસ પટેલ	ચિન્મય પટેલ
મગનલાલ પટેલ	પતીલ
ગણપતભાઈ રાઘવજીભાઈ ઉપાધ્યાય	ધૂનિ
યશવંત નાથાલાલ કડીકર	વાત્સલ્યમૂનિ
બાલાકદાસ જીવનદાસ કાપડી	આનંદભિખ્ખુ
ઉંમરભાઈ ચાંદભાઈ કુરેશી	કિસ્મત કુરેશી
ચંપકલાલ હીરાલાલ ગાંધી	સુહાસી
ભોગીલાલ ચૂનીલાલ ગાંધી	ઉપવાસી
જયંતીલાલ રતિલાલ ગોહેલ	માય ડિયર જયુ
રઘુવીર દલસિંહ ચૌધરી	લોકાયતસૂરિ
નટુભાઈ રણછોડભાઈ ઠક્કર	કલ્યાણયાત્રી
ધીરુભાઈ પ્રેમશંકર ઠાકર	સવ્યસાચિ
લાભશંકર જાદવજી ઠાકર	પુનર્વસુ
રવીન્દ્ર સાકરલાલ ઠાકોર	સુકેતુ
પિનાકિન ઉદયલાલ ઠાકોર	નીલકંઠ જાગીરદાર
લલિતકુમાર પુરુષોતમભાઈ થાનકી	શિલ્પીન થાનકી
રમણલાલ જયચંદભાઈ દલાલ	પરિમલ
સુરેશ પુરુષોતમદાસ દલાલ	કિરાત વકીલ
ઈશ્વરલાલ રતિલાલ દવે	સત્યવ્રત
મનુભાઈ હરગોવિંદ દવે	તરુણપ્રભસૂરિ
સુરેશ ચતુરલાલ દીક્ષિત	સૈનિક
અમૃતલાલ ભટ્ટ	ઘાયલ
દિનકરરાય કેશવલાલ વૈધ	મીનપિયાસી
હરીશ ગણપતરામ નાયક	પુરુરવા પંડિત
મણિલાલ મગનલાલ પટેલ	પરાજિત પટેલ
મોહનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	કૃષ્ણ દ્વૈપાયન
રામચંદ્ર બબલદાસ પટેલ	સુક્રિત
લક્ષ્મીબહેન અંબાલાલ પટેલ	શબનમ
હસમુખભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	શૂન્યમ
હિંમતલાલ વિઠ્ઠલદાસ પંચાલ	નિમિત્તમાત્ર
ચંદુલાલ પ્રજાપતિ	પુનિતપદરેણું
જમિયતરામ કૃપારામ પંડ્યા	જિગર
શાંતિકુમાર મણિલાલ પંડ્યા	જુગા પંડ્યા

સરોજ રમણલાલ પાઠક	વાચા
રમણલાલ હિંમતલાલ પાઠક	વાચસ્પતિ
સુંદરજી ગોકળદાસ બેટાઈ	દ્વૈપાયન, મિત્રાવરુણા
ઉપેન્દ્ર રવિશંકર ભટ્ટ	વિનાયક
દામોદર કેશવજી ભટ્ટ	સુધાંશુ
નિરંજન નાગેન્દ્રભાઈ મઝમુદાર	નિનુ મઝમુદાર
ચંદ્રકાન્ત હરિશંકર મહેતા	ઇન્દુ
નૌતમકાન્ત જાદવજી મહેતા	સાહિત્ય વિલાસી
ચૂનીલાલ વર્ધમાન શાહ	સાહિત્યપ્રિય
હરીશકુમાર પુરુષોત્તમભાઈ મહેતા	સોલિડ મહેતા
ભરતકુમાર મનસુખલાલ યાજ્ઞિક	ઉપમન્યુ
અનંતરાય મણિશંકર રાવળ	શૌનક
નગીનદાસ નારણદાસ પારેખ	ગ્રંથકીટ
બાબુભાઈ જટાશંકર વ્યાસ	પ્રો. ડાહ્યલાલ
ભગવતીકુમાર હરગોવિંદદાસ શર્મા	ભગીરથ
રાધેશ્યામ સીતારામ શર્મા	તથાતા
અરવિંદભાઈ લીલાચંદભાઈ શાહ	ધૂની માંડલિયા
મુકુન્દ્ર પ્રાણજીવન શાહ	સપ્તર્ષિ
શાંતિલાલ ફૂલચંદ શાહ	દિગંત
શ્રીકાંત વલ્લભદાસ શાહ	નિરંજન સરકાર
યશવંત પ્રાણશંકર શુક્લ	તરલ
સગીરઅહમદ અલીજાન સૈયદ	રાજ નવસારવી
બળવંત ગો. સંઘવી	અગ્નિકુમાર
હરિપ્રસાદ ગૌરીશંકર ભટ્ટ	મસ્તફકીર
જગજીવનદાસ ત્રિકમજી કોઠારી	ઓલિયા જોશી
રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ	મકરંદ
ધનશંકર ત્રિપાઠી	અઝિઝ
સચ્ચિદાનંદ વાત્સ્યાયન	અજ્ઞેય
બંસીલાલ વર્મા	ચકોર
સૂર્યકાંત ત્રિપાઠી	નિરાલા
મુકુન્દરાય પટણી	પારાશર્ય
ડાહ્યાલાલ દેરાસરી	બુલબુલ
ઈબ્રાહીમ પટેલ	બેકાર
મનુભાઈ ત્રિવેદી	સરોદ
કે.કા.શાસ્ત્રી	વિદૂર
યયાતિ	જયેન્દ્ર દવે

⁎ ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યકાર અને તેની વિશેષતાઓ ⁎

હેમચંદ્રાચાર્ય	કલિકાલસર્વજ્ઞ
નરસિંહ મહેતા	ભક્ત હરીનો, આદિકવિ
મીરાં	પ્રેમદીવાની, હરિની લાડણી, જનમ જનમની દાસી
નરસિંહમીરાં	ખરાં ઈલ્મી ખરાં શૂરાં
અખો	જ્ઞાનનો વડલો, હસતો ફિલસૂફ, ઉત્તમ છપ્પાકાર
પ્રેમાનંદ	આખ્યાન શિરોમણી, મહાકવિ
શામળ	સમર્થ લોકવાર્તાકવિ, વાણિયાનો કવિ, શામળ છપ્પય ખાસ
દયારામ	બંસીબોલનો કવિ, રસીલો રંગીલો ફક્કડ કવિ, રસિક શૃંગારી કવિ, ગરબી સમ્રાટ, મધ્યકાલીન સુવર્ણયુગના કાવ્ય મહાલયનું છેલ્લું ઝળહળતું શિખર, ભક્તકવિ
નર્મદ	સુધારાનો અરુણ, સુધારાનો કડખેદ, યુગંધર, યુગપ્રવર્તક ગદ્યપદ્યમાં નવપ્રસ્થાપક
દલપતરામ	સભારંજની કવિ, ધીરેધીરે સુધારાનો સાર પ્રબોધ્યો.
નવલરામ પંડ્યા	આરૂઢ વિવેચક
રણછોડભાઈ ઉદયરામ	ગુજરાતી નાટકસાહિત્યકારના પિતા
ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી	પંડિત યુગના પુરોધા, મહાનવલકાર, સંગમયુગના દૃષ્ટા, સાક્ષરશિરોમણી
મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી	અભેદમાર્ગ પ્રવાસી
નરસિંહરાવ દિવેટિયા	અંગ્રેજી ઉર્મિકવિના ગુજરાતી આરંભક, આકાશ તારા બુલબુલ અને કોકિલાના કવિ, અર્વાચીન ગુજરાતી કવિતાના કણ્વ
રમણભાઈ નીલકંઠ	સમર્થ હાસ્યકાર
બાલાશંકર કંથારિયા	ગુજરાતી ગઝલના પિતા
આનંદશંકર ધ્રુવ	સમર્થ ધર્મચિંતક, મધુદર્શી સમન્વયકાર
મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ “કાન્ત”	છેલ્લા સૈકાના પહેલી હરોળના કવિ, કાન્તની શાંત વાણી, ખંડકાવ્યોના સર્જક
સુરસિંહજી તખ્તસિંહજી ગોહિલ “કલાપી”	અશ્રુકવિ, પ્રેમ અને આંસુના કવિ, યુવાનોના કવિ, રાગને ત્યાગની વચ્ચે હૈયું એ ઝૂલતું હતું, દર્દીલી મધુરપના ગાયક
ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ	ઉત્તમ ઊર્મિકવિ, ઊગ્યો પ્રફુલ્લ અમીવર્ષણ ચંદ્રરાજ, શ્રેષ્ઠ રસકવિ, ડોલનશૈલીના અર્થાત્ અપધાગદ્યના કવિ, તેજે ઘડેલા શબ્દના સર્જક
બળવંતરાય ક. ઠાકોર	આધુનિક કવિતાના જ્યોતિધર, શ્વેતકેશી પિતર, બલિષ્ઠ બકઠા વરિષ્ઠ તવ સ્થાન પૃથ્વી વિષે, અગેય પ્રવાહી પદ્યના સમર્થક
અરદેશ ખબરદાર	અતૃતીય કવિ
દામોદર ખુશાલદાસ બોટાદકર	ગૃહગાયક કવિ, કુટુંબકવિ, સૌંદર્યદર્શી કવિ
ગાંધીજી	ઉત્તમ આત્મકથાકાર
દત્તાત્રેય, કાલેલકર	કાકા કાલેલકર, આજીવન પ્રવાસી, જીવનધર્મી સાહિત્યકાર

કનૈયાલાલ મા. મુનશી	ગુજરાતની અસ્મિતાના પુરસ્કર્તા, પ્રાચીન આર્યભાવનાના પૂજક એટલા જ પ્રણાલિકા ભંજક, ગદ્યપ્રધાન લલિત વાઙ્મયના સૌથી વધુ કીર્તિમંત સર્જક
ર.વ.દેસાઈ	યુગમૂર્તિ વાર્તાકાર
ગૌરીશંકર જોષી "ધૂમકેતુ"	ગુજરાતી નવલિકાના સમર્થ આરંભક
ઝવેરચંદ મેઘાણી	રાષ્ટ્રીય શાયર, લોકસાહિત્યનો મત્ત મોરલો
ગુણવંતરાય આચાર્ય	સાગરજીવનના સમર્થ આલેખક
જ્યોતીન્દ્ર દવે	પ્રથમ પંક્તિના હાસ્યલેખક
ચં.ચી.મહેતા	ભગિનીભાવના સમર્થક કવિ
રા.વિ.પાઠક	પંડિતયુગની પર્યેષણા અને ગાંધીયુગની ક્રિયાત્મકતાના સમન્વયકારી સર્જક
ત્રિભુવન લુહાર "સુન્દરમ્"	સત્યમ શિવમ સુન્દરમ્ ના ઉપાસક, વૈશ્વિક સ્તરથીય ઊંચે આધિભૌતિક સ્તર સુધી વિસ્તારતી સૌંદર્યશોધની કવિતાના રચયિતા
ઉમાશંકર જોશી	ગાંધીવાદના સમર્થ ઉદગાતા, સૌંદર્યદર્શનની ચરમ સીમાની કવિતાના કવિ
જીણાભાઇ દેસાઈ "સ્નેહરશ્મિ"	જીવનમાંગલ્યના ઉદગાતા
કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી	કાવ્યકોડિયાના પેટાવનાર
પન્નાલાલ પટેલ	જાનપદી નવલકથાના અગ્રણી સર્જક, ગુજરાતી સાહિત્યનું પરમ વિસ્મય
ઈશ્વર પેટલીકર	ગ્રામજીવનના આલેખક પણ સુધારક સર્જક
પહલાદ પારેખ	સૌંદર્યાભિમુખ કવિ, રંગ અને ગંધના કવિ
રાજેન્દ્ર શાહ	કાવ્યત્વની નૈસર્ગિક પ્રતિભા, ઉત્તમ ગીતકવિ
નિરંજન ભગત	ઈબારતથી અભિવ્યક્તિ સુધીની સંસિદ્ધિના કવિ
નટવરલાલ પંડ્યા "ઉશનસ"	બલિષ્ઠ ભાવ અને ઉદગારના નીવડેલા કવિ
ચૂનીલાલ મડિયા	ગ્રામજીવનના સમર્થક સર્જક
ગુલાબદાસ બ્રોકર	મનોવિજ્ઞાનનો સર્જનમાં સફળ ઉપયોગ કરી શકેલ નવલિકાકાર
મનુભાઈ પંચોળી "દર્શક"	ઊંડી ઈતિહાસ – દૃષ્ટિવાળા સર્જક
શિવકુમાર જોશી	નાટક અને નવલકથામાં પ્રયોગશીલતાની ધારી સફળતાવાળા સર્જક
ચંદ્રકાન્ત બક્ષી	બંડખોર સર્જક
સુરેશ જોષી	નયા સૌન્દર્યને સમર્થતાથી પોતાની કૃતિઓમાં અવતારનાર સર્જક
મધુરાય	નાટકને નવલિકામાં નૂતન
રાવજી પટેલ	દર્દ અને અશ્રુના પ્રયોગશીલ સર્જક
લાભશંકર ઠાકર	પ્રયોગશીલતાનું સાવ નવું પરિમાણ પ્રગટાવનાર સર્જક
રઘુવીર ચૌધરી	જીવનલક્ષી સર્જક
ભોળાભાઈ પટેલ	લલિત ગધનો વિશિષ્ટ લય લઈ આવેલ નિબંધકાર
મફત ઓઝા	સર્જનમાં નવોન્મેષના બંડખોર સર્જક

* ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યકારનું શું વખણાય *

નરસિંહ મહેતા (આદિકવિ)	પ્રભાતિયાં
મીરાંબાઈ	પદો
ધીરો	કાફી
ભોજા ભગત	ચાબખા
અખો	છપ્પા
શામળ	પદ્યવાર્તા(તેમજ છપ્પા)
વલ્લભ ભટ્ટ	ગરબા
દયારામ	ગરબી
પ્રેમાનંદ (મહાકવિ)	આખ્યાન
ઝવેરચંદ મેઘાણી	લોકસાહિત્ય
પિંગળશી ગઢવી	લોકવાર્તા
દા.ખુ. બોટાદકર	રાસ
ન્હાનાલાલ	ડોલનશૈલી(અપધાગદ્ય)
બ.કા. ઠાકોર	સોનેટ
કવિકાન્ત	ખંડકાવ્ય
ધૂમકેતુ	નવલિકા
કાલેલકર	નિબંધો
સ્નેહરશ્મિ	હાઈકુ
ગિજુભાઈ બધેકા	બાળ સાહિત્ય
જ્યોતીન્દ્ર દવે	હાસ્ય સાહિત્ય
ગુણવંતરાય આચાર્ય	દરિયાઈ નવલકથા
નર્મદ	ગદ્ય
અમૃત ઘાયલ	ગઝલ
નરસિંહ રાવ દિવેટિયા	ઉર્મિકાવ્ય
બટુભાઈ ઉમરવાડિયા	એકાંકી
ભાલણ	આખ્યાન
કલાપી	ખંડકાવ્ય

* ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યકારો *

મધ્યયુગના સાહિત્યકારો

રાસ યુગ	
વ્રજસેનસૂરી	ભરતેશ્વર બાહુબલિઘોર (1170)
શાલિભદ્રસૂરી	ભાતેશ્વર બાહુબલિરાસ (1185)
ધર્મસૂરિ	જંબૂસામિચરિય (1210)
વિજયસેનસૂર	રેવંતગિરિરાસ (1231)
વિનયપ્રભરચિત	ગૌતમ રાસ (1356)
વિનયચંદ્ર	નેમિનાથ ચતુષ્પદિકા (1356)
જિનપદ્મસૂરિ	સિરિતથૂલિભદ્દ ફાગુ (1334)
રાજશેખરશૂરિ	નેમિનાથ ફાગુ (1349)
વિજયભદ્ર	હંસરાજ - વચ્છરાજ ચઉપઈ (1355)
અસાઈત	હંસાઉલી (1370)
ભીમદેવ	સદયવત્સચરિત (1410)
સંગ્રામસિંહ	આરાધના (1274)
ભક્તિ યુગ	
નરસિંહ મહેતા	સુદામાચરિત્ર, શામળશાનો વિવાહ
પદ્મનાભ	કાંહડદે પ્રબંધ (1456)
ભાલણ	દશમસ્કંધ, નળાખ્યાન, દુર્વાસા આખ્યાન, કાદંબરી
ભીમ	પ્રબોધપ્રકાશ (1490)
મીરાંબાઈ	આત્મચરિત્રાત્મક પદો, કૃષ્ણલીલા અને પ્રાર્થનાના પદો, વિરહ અને મિલનના પદો
નકાર	હરિચંદ્રાખ્યાન, શુકદેવાખ્યાન
કાયસ્થ ભગવાનદાસ	યોગવાસિષ્ઠ, એકાદશસ્કંધ
અખો	અનુભવબિંદુ, અખેગીતા
ભાણદાસ	હસ્તામલક, બારમાસી, પ્રહલાદ આખ્યાન
શિવદાસ	પરશુરામ આખ્યાન
મુરારિ	ઈશ્વરવિવાહ
ગોવિંદ	સુધન્વાખ્યાન
માધવ	આદિપર્વ
વિશ્વનાથ જાની	મોસાળચરિત્ર
પ્રેમાનંદ	અભિમન્યુ આખ્યાન, ચંદ્રહાસ આખ્યાન, ઓખાહરણ, નળાખ્યાન
ઋષભદાસ	કુમારપાળ રાસ, હિતશિક્ષારાસ
સમયસુંદર	વસ્તુપાલ – તેજપાલ રાસ
વલ્લભ મેવાડો	આનંદના ગરબા, આરાસુરના ગરબા

શામળ ભટ્ટ	સિંહાસન બત્રીસી, સુડા બહોતેરી
જીવરામ ભટ્ટ	જીવરાજ શેઠની મુસાફરી
પ્રીતમ	જ્ઞાનગીતા, પ્રેમપ્રકાશ
મીઠુ	રાસરસ
ધીરો	રણયજ્ઞ, અશ્વમેઘ
ભોજો	ચેલૈયા આખ્યાન, નાની ભક્તમાળ
સહાજાનંદ સ્વામી	વચનામૃત
મુકતાનંદ	મુકુંદબાવની
દયારામ	રસિકવલ્લભ, પ્રેમરસગીતા, પ્રેમપરીક્ષા

અર્વાચીન યુગના સાહિત્યકારો

દલપતરામ	દલપતકાવ્ય : ભાગ 1 અને 2, ફાર્બસવિરહ, મિથ્યાભિમાન, લક્ષ્મી, દલપતપિંગળ, કાવ્યદોહન, ભૂતિનિબંધ, જ્ઞાતિનિબંધ, દૈવજ્ઞદર્પણ, બાલવિવાહ નિબંધ, શામળ સતસઈ, કથન સપ્તશતી,તાર્કિક બોધ
નર્મદાશંકર દવે (ગુજરાતી ગદ્યના પિતા)	મારી હકીકત, રાજ્યરંગ, નર્મકવિતા, નર્મગદ્ય, અલંકારપ્રવેશ, નર્મકોશ, નર્મવ્યાકરણ, રસપ્રવેશ, નર્મકથાકોશ, ઉત્તર નર્મદચરિત્ર, ધર્મવિચાર, કૃષ્ણકુમારી, શ્રી દ્રોપદી દર્શન, સીતાહરણ, શ્રી સારશાકુન્તલ, કવિ અને કવિતા, કવિચરિત્ર, સજીવારોપણ, મેવાડની હકીકત, પિંગળપ્રવેશ
નવલરામ પંડ્યા	ભટ્ટનું ભોપાળું, કવિજીવન, નિબંધરીતિ, જનાવરની જાન
નંદશંકર મહેતા	કરણઘેલો
ભોળાનાથ સારાભાઈ	અભંગમાળા
મહીપતરામ નીલકંઠ	ઇંગ્લેન્ડની મુસાફરીનું વર્ણન, વનરાજ ચાવડો
રણછોડભાઈ દવે	લલિતાદુઃખ દર્શક
અંબાલાલ દેસાઈ	શાંતિદાસ
ગણપતરામ ભટ્ટ	પ્રતાપ નાટક
અનંતપ્રસાદ વૈષ્ણવ	રાણકદેવી
નથુરામ શુક્લ	કાવ્યશાસ્ત્ર, નાટકશાસ્ત્ર
મગનલાલ વખતચંદ	અમદાવાદનો ઈતિહાસ
બહેરામજી મલબારી	નીતિવિનોદ, અનુભવિકા
જહાંગીર મર્ઝબાન	અક્કલના સમુંદર
ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી	સરસ્વતીચંદ્ર – ભાગ 1 થી 4, સ્નેહમુદ્રા, લીલાવતી જીવનકલા, સાક્ષરજીવન, ક્રેપ બુક, કવિ દયારામનો અક્ષરદેહ
મણિલાલ દ્વિવેદી	કાન્તા, નૃસિંહાવતાર, અમર આશા, ગુલાબસિંહ, સુદર્શન, ગદ્યાવલી, પ્રાણવિનિમય, નારી પ્રતિષ્ઠા, ગુજરાતના બ્રાહ્મણો, સિદ્ધાંતસાર, માલતીમાધવ, ઉત્તરરામચરિત, આત્મનિમજ્જન, પ્રેમજીવન, શિક્ષાશતક
બાળાશંકર કંથારિયા	કલાન્ત કવિ, હરિપ્રેમ પંચદશી
કેશવલાલ ધ્રુવ	મેળની મુદ્રિકા, સાહિત્ય અને વિવેચન

આનંદશંકર ધ્રુવ	આપણો ધર્મ, વિચારમાધુરી, કાવ્યતત્વ વિચાર, સાહિત્યવિચાર, હિંદુ ધર્મની બાળપોથી, ધર્મવર્ણન, હિંદુ ધર્મ, દિગ્દર્શન
નરસિંહરાવ દિવેટિયા	કુસુમમાળા, નૂપુરઝંકાર, સ્મરણસંહિતા, મનોમુકુર – ભાગ 1 થી 4, સ્મરણમુકુર, નરસિંહરાવની રોજનીશી, ગુજરાતી લેન્ગવેજ એન્ડ લિટરેચર – ભાગ 1 થી 2, વિવર્તલીલા, તરંગલીલા, હ્રદયવીણા, પ્રેમળજ્યોતિ
રમણભાઈ નીલકંઠ	રાઈનો પર્વત, ભદ્રભદ્રા, શોધમાં, હાસ્યમંદિર, કવિતા અને સાહિત્ય – ભાગ 1 થી 4, ધર્મ અને સમાજ – ભાગ 1 અને 2
મણિશંકર ભટ્ટ	સાગર અને શશી, પૂર્વાલાપ, રોમન સ્વરાજ્ય, ગુરૂ ગોવિંદસિંહ, દુઃખી સંસાર, શિક્ષણનો ઈતિહાસ, પ્રેસિડેન્ટ લિંકનનું ચરિત્ર, સંવાદમાલા, સિદ્ધાંતસારનું અવલોકન, હીરામાણેકની મોટી એક ખાણ, કુમાર અને ગૌરી, ઉદગાર, અતિજ્ઞાન, વસંતવિજય, ચક્રવાક મિથુન
સુરસિંહજી ગોહિલ	કલાપીનો કેકારવ, બિલ્વમંગળ, કલાપીની પત્રધારા, કશ્મીરનો પ્રવાસ, સ્વીડનબોર્ગના વિચારો, માયા અને મુદ્રિકા, હમીરજી ગોહિલ, હ્રદયત્રિપુટી, ભરત
ન્હાનાલાલ દલપતરામ	વિરાટનો હિંડોળો, હરિદર્શન, હરિસંહિતા ભાગ 1 થી 3, કવિશ્વર દલપતરામ, આપણા સાક્ષરરત્નો, કેટલાક કાવ્યો ભાગ 1 થી 3, ન્હાના રાસ ભાગ 1 થી 3, સાહિત્યમંથન, ચિત્રદર્શનો, ગીતમંજરી, બાળકાવ્યો, મહેરામણનાં મોતી, વસંતોત્સવ,પ્રાણેશ્વરી, વિલાસની શોભા, પિતૃતર્પણ, કુરુક્ષેત્ર, ઉષા, સારથી
બલવંતરાય ઠાકોર	ભણકાર ધારા 1, મ્હારાં સોનેટ, એક તોડેલી ડાળ
અરદેશર ખબરદાર	ભજનિકા, કલ્યાણિકા, ગાંધીબાપુનો પવાડો
દામોદર બોટાદકર	કલ્લોલિની, સ્રોતસ્વિની, નિર્ઝરિણી
હરિ હર્ષદ ધ્રુવ	કુંજવિહાર, પ્રવાસ પુષ્પાંજલિ
ત્રિભુવન પ્રેમશંકર	વિભાવરી સ્વપ્ન
ભોગીન્દ્રરાવ દિવેટિયા	ઉષાકાંત, કોલેજીયન
ગાંધીજી	સત્યના પ્રયોગો, દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહનો ઈતિહાસ, બાપુના પત્રો
કાકા કાલેલકર (સવાઈ ગુજરાતી)	ઊતરતી દીવાલો, જીવનલીલા, હિમાલયનો પ્રવાસ, રખડવાનો આનંદ, જીવનનો આનંદ, જીવન ભારતી, પૂર્ણરંગ, જીવનસંસ્કૃતિ, ગીતાધર્મ, સ્મરણયાત્રા, જીવન ચિંતન, જીવતા તહેવારો, જીવન પ્રદીપ
કિશોરલાલ મશરૂવાળા	જીવનશોધન, કેળવણીના પાયા, અહિંસા વિવેચન
મહાદેવ દેસાઈ	વીર વલ્લભભાઈ, બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઈતિહાસ, મહાદેવભાઈની ડાયરી ભાગ 1 થી 23
નરહરિ પરીખ	મનાવ અર્થશાસ્ત્ર
રવિશંકર શુક્લ	સરિતાથી સાગર
કનૈયાલાલ મુનશી	વેરની વસૂલાત, પાટણની પ્રભુતા, ગુજરાતનો નાથ, રાજાધિરાજ, સ્વપ્નદ્રષ્ટા, પૃથ્વીવલ્લભ, કાકાની શશી, કૃષ્ણાવતાર ભાગ 1 થી 8
રમણલાલ દેસાઈ	જયંતી, શિરીષ, કોકિલા, હ્રદયનાથ, ભરેલો અગ્નિ, કાંચન અને ગેરુ

ગૌરીશંકર જોષી	શામળશાનો વિવાહ, ગોમતીદાદાનું ગૌરવ, તણખામંડળ – ભાગ 1 થી 4, ભૈયાદાદા, પૃથ્વી અને સ્વર્ગ, પોસ્ટ – ઓફિસ, ચૌલાદેવી, આમ્રપાલી, વૈશાલી
રામનારાયણ પાઠક	ખેમી, દ્વિરેફની વાતો – ભાગ 1 થી 3, સાહિત્યલોક, બૃહત પિંગળ, કાવ્યની શક્તિ, સાહિત્ય, ગોવિંદગમન, વિમર્શ, એક પ્રશ્ન, મુકુંદરાય, જક્ષણી, શેષના કાવ્યો, ઉદધિને, મનોવિહાર
ઝવેરચંદ મેઘાણી	સિંધુડો, શિવાજીનું હાલરડું, કોઈનો લાડકવાયો, યુગવંદના, સોરઠ તારા વહેતાં પાણી, વેવિશાળ, માણસાઈના દીવા, સૌરાષ્ટ્રની રસધારા ભાગ 1 થી 4
ગુણવંતરાય આચાર્ય	અખોવન, આપઘાત, અલ્લાબેલી
ચુનીલાલ શાહ	કર્મયોગી રાજેશ્વર, વિષચક્ર, તપોવન, જિગર અને અમી
ધનસુખલાલ અને અમી	છેલ્લો ફાલ, સર્જનને આરે, સ્નેહના ઝેર, દસ મિનિટ, આથમતે અજવાળે
બાલાભાઈ દેસાઈ	ભગવાન ઋષભદેવ, ભાગ્યનિર્માણ, માદરે વતન, કંચન અને કામિની, ગીતગોવિંદનો ગાયક
મનુભાઈ જોધાણી	જનપદ શ્રેણી, ખાટીમીઠી બાળવાતો, કુમારોની પ્રવાસકથા, પાદરની વનસ્પતિ, આંગણાના પંખી
શરદાબેન મહેતા	જીવનસંભારણા
હંસાબેન મહેતા	અરુણનું અદભુત સ્વપ્ન
લીલાવતી મુનશી	કુમારદેવી અને બીજા નાટકો
ત્રિભુવનદાસ લુહાર	કાવ્યમંગલા, કડવી વાણી, યાત્રા, વરદા, મુદિતા, ઉત્કંઠા, લોકલીલા
ઉમાશંકર જોષી	વિશ્વશાંતિ, એક ચુસાયેલા ગોટલા, ધાણીનું ગીત, નિશીથ, અભિજ્ઞા, પ્રાચીના, સાપના ભારા, હવેલી, ગૌષ્ઠી, ઉઘાડી બારી
કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી	કોડીયાં, પુનરપિ, વડલો, પિયો ગોરી
ઈન્દુલાલ ગાંધી	આંધળી માનો કાગળ
પ્રેમશંકર ભટ્ટ	ધરિત્રી, તીર્થોદક, શ્રીમંગલ, પ્રેમામૃત
રામપ્રસાદ શુક્લ	વિનાશ અને વિકાસ
ચંદ્રવદન મહેતા	યમલ,આગગાડી, ધરા ગુર્જરી, સંતાફૂકડી, ખમ્મા બાપુ
જયંતી દલાલ	સોયનું નાકું, અંધારાપટ, ગાલનું કાજળ, સ્વર્ગકંપ, મની દીકરી, દ્રોપદીનો સહકાર
યશવંત પંડ્યા	મદનમંદિર, રસજીવન, શરતના ઘોડા
મનુભાઈ પંચોળી	દીપનિર્વાણ, ઝેરતો પીધા છે જાણીજાણી, સોક્રેટિસ
પન્નાલાલ પટેલ	મળેલા જીવ, માનવીની ભવાઈ, સાચાં શમણા, જીંદગીના ખેલ, સુખદુઃખનાં સાથી, વાત્રકને કાંઠે, વૈતરણીને કાંઠે
ઈશ્વર પેટલીકર	જનમટીપ, ભવસાગર, મારી હૈયાસગડી – ભાગ 1 અને 2, ઋણાનુબંધ, કાશીનું કરવત, લોહીની સગાઈ
ચુનીલાલ મડિયા	સમ્રાટ શ્રેણિક, હું અને મારી વહુ, વ્યાજનો વારસ, લીલુડી ધરતી, વેળાવેળાની છાંયડી, વાની મારી કોયલ

શિવકુમાર જોષી	પ્રસન્ન દામ્પત્ય, મુક્તિ પ્રસૂન, ખૂની, બારી ઉઘાડી રહી ગઈ, કંચુકી બંધ, અનંગરાગ
જ્યોતિન્દ્ર દવે	રંગતરંગ – ભાગ 1 થી 5, લગ્નનો ઉમેદવાર, વડ અને ટેટા, ખોટી બે આની
ગુલાબદાસ બ્રોકર	લત્તા અને બીજી વાતો, ઊભી વાટે, માણસનાં મન
કિશનસિંહ ચાવડા	અમાસના તારા, અમાસથી પૂનમ ભણી
યશોધર મહેતા	રણછોડલાલ, મંબોજંબો, સરી જતી રેતી, મહારાત્રી
પીતાંબર પટેલ	રસિયો જીવ, ઘરનો મોભ, પરિવર્તન, ખેતરને ખોળે, તેજરેખા
પુષ્કર ચંદરવાકર	માનવીનો માળો, લીલુડાં લેજો, બાવડાના બળે, ભવની કમાણી
પ્રાગજી ડોસા	ચરણરજ, મંગળ મંદિર
રંભાબહેન ગાંધી	કોઈને કહેશો નહિ
બાબુભાઈ વૈધ	એ આવજો
ઈંદુલાલ યાજ્ઞિક	વારઘોડો, ભોળા શેઠનું ભૂદાન
રસિકલાલ પરીખ	કાવ્યાનુશાસન, શર્વિલક, મેનાગુર્જરી, જીવનના વહેણો, સ્મૃતિ
નવલરામ ત્રિવેદી	નવાં વિવેચનો, સમાજસુધારાનું રેખાદર્શન
વિજયરાય ત્રિવેદી	સાહિત્ય દર્શન, જૂઈ અને કેતકી
વિશ્વનાથ ભટ્ટ	સાહિત્યસમિક્ષા, નિકષરેખા, પૂજા અને પરિક્ષા
વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી	વિવેચના, પરિશીલન
ડોલરરાય માંકડ	કાવ્યવિવેચન, પરિશીલન
અનંતરાય રાવળ	સાહિત્ય વિહાર, ગંધાક્ષત
જયંત ખત્રી	લોહીનું ટીપું, તેજ, ગતિ અને ધ્વનિ
પહલાદ પારેખ	બારી બહાર
રાજેન્દ્ર શાહ	ધ્વનિ, આંદોલન, શ્રુતિ, શાંત કોલાહલ
નિરંજન ભગત	યંત્રવિજ્ઞાન અને મંત્રકવિતા, ઘડીક સંગ
પ્રિયકાન્ત મણિયાર	પ્રતીક, અશબ્દ રાત્રિ, સ્પર્શ, સમીપ
નલિન રાવળ	ઉદગાર, અવકાશ, સ્હવાર – ભાગ 1 અને 2
બાલમુકુન્દ દવે	પરિક્રમા, કુંતલ, ચાંદની, તીર્થોત્તમ, હરિનો હંસલો
વેણીભાઈ પુરોહિત	સિંજારવ, દીપ્તિ, આચમન
નટવરલાલ પંડ્યા	પ્રસૂન, રૂપ અને રસ, પૃથ્વી ગતિનો છંદોલય
જયંતી પાઠક	મર્મર, સંકેત, સર્ગ, અંતરિક્ષ
હરીન્દ્ર દવે	આસવ, અર્પણ, સુખ નામનો પ્રદેશ, માધવ ક્યાંક નથી, નીરવ સંવાદ
સુરેશ દલાલ	એકાંત, તારીખનું ઘર, કાગળના સમુદ્રમાં ફૂલોની હોકી, મારી બારીએથી - ભાગ 1 થી 18
પિનાકિન ઠાકોર	આલાપ, ઝાંખી અને પડછાયા
હસિત બૂચ	સાન્નિધ્ય, નિરંતર, સૂરમંગલ
હેમંત દેસાઈ	ઈંગિત. સોનલમૃગ, શરદ
દામોદર ભટ્ટ	જલભેખ, તુંબીજલ
મનુભાઈ ત્રિવેદી	રાસરસ, સુરતા, સોનાવાટકડી

મકરંદ દવે	વાલીડાના વાવડ, બેહદની બારાખડી, હૈયાનાં વેણ
નાથાલાલ દવે	રાત થઈ પૂરી

આધુનિક યુગના સાહિત્યકારો

સુરેશ જોષી	ઊહાપોહ, એતદ્, ઉપજાતિ, છિન્નપત્ર, ગૃહપ્રવેશ
હસમુખ પાઠક	તણખલું, નમેલી સાંજ, સાયુજ્ય
ગુલામ મોહમ્મદ શેખ	મૃત્યુ
લાભશંકર ઠાકર	માણસની વાત, કોણ?, ક્ષણ તત્ક્ષણ, આયુર્વેદની અમૃતધારા, પીળું ગુલાબ અને હું
રાવજી પટેલ	સ્વ. હુંશીલાલની યાદમાં, વડ વગરનો છાયો, અશ્રુઘર, ઝંઝા
સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર	ઓડીસ્યુસનું હલેસું, યમદૂત
ચંદ્રકાંત શેઠ	પવન રૂપેરી, ઉઘડતી દીવાલો, પડઘાની પેલે પાર, સ્વપ્નપિંજર, ધૂળમાંની પગલીઓ
રમેશ પારેખ	ક્યાં, ખડિંગ, ત્વ, સનનન, મીરા સામે પાર, વિતાન સુદ બીજ
અનિલ જોષી	કાયમી જુદાઈ, સુકી જુદાઈની ડાળ
આદિલ મનસૂરી	વળાંક, પગરવ, સતત
ચિનુ મોદી	વાતાયન, ક્ષણોના મહેલમાં, ભાવ-અભાવ
રાજેન્દ્ર શુક્લ	કોમલ રિષભ, સ્વવાચકની શોધ, અંતર ગંધાર
ચંદ્રકાંત ટોપીવાળા	કાન્ત તારી રાણી, પક્ષીતીર્થ
મહેશ દવે	બીજો સૂર્ય, વહેતું આકાશ, મુકાબલો, મને દ્રશ્યો દેખાય છે
મનહર મોદી	ઓમ તત્ સત્, અગિયાર દરિયા, એક વધારાની ક્ષણ, હસુમતી અને બીજાં, અધીત
ભગવતીકુમાર શર્મા	સંભવ, છંદો છે પાંદડાં જેનાં, સમયદ્વીપ, અવ્યક્તમધ્ય, ઊર્ધ્વલોક
માધવ રામાનુજ	પછી, તમે, પિંજરની આરપાર
વીરુ પુરોહિત	આંધળા માણસનું ગીત, વાંસ થકી વહાવેલી
મનોજ ખંડેરિયા	અચાનક, અટકળ, હસ્તપ્રત
યશવંત ત્રિવેદી	ક્ષિતિજને વાંસવન, પરિપ્રશ્ન
સુધીર દેસાઈ	લોહીને કિનારે ઊગેલ વડ
જગદીશ જોષી	આકાશ, વમળનાં વન
જ્યોતિષ જાની	ફીણની દીવાલો, ચાખડીએ ચડીને ચાલ્યા હસમુખલાલ
ભરત ઠક્કર	સોનેરી મૌન
હરિકૃષ્ણ પાઠક	સૂજર કદાચ ઊગે, ગુલાબી આરસની લગ્ગી, કોઈનું કંઈ ખોવાય છે, ગલીને નાકેથી
રામચંદ્ર પટેલ	મારી અનાગસી ઋતુ, એક સોનેરી નદી, પૃથ્વીની એક બારી, વરાળ, સ્વર્ગનો અગ્નિ
પન્ના નાયક	પ્રવેશ, ફિલાડેલ્ફિયા, નિસ્બત, આવનજાવન, અરસપરસ
રઘુવીર ચૌધરી	તમસા, વહેતાં વૃક્ષ પવનમાં, પૂર્વરાગ, પરસ્પર
વિપિન પરીખ	આશંકા, તલાશ

શ્રીકાન્ત શાહ	એક, અસ્તી, ત્રીજો માણસ, તિરાડ અને બીજાં એકાંકીઓ
ચંદ્રકાંત બક્ષી	આકાર, તમે આવશો?, બાર વર્ષે
મધુ રાય	ચહેરા, કામિની, કલ્પવૃક્ષ, હુગલીના મેલા નીર, એક સોમવાર
મુકુંદ પરીખ	મહાભિનિષ્ક્રમણ, મોક્ષ
રાધેશ્યામ શર્મા	ફેરો, સ્વપ્નતીર્થ, સાડા ત્રણ ફૂટની ઘટના, આંસુ અને ચાંદરણું
કિશોર જાદવ	નિશાચક્ર, સુર્યારોહણ, છદ્મવેશ, રિક્તરાગ, યુગસભા
હરીન્દ્ર દવે	પળના પ્રતિબિંબ
ધીરુબહેન પટેલ	વડવાનલ, વાંસનો અંકુર, કાર્તિક રંગરસિયો, એક ડાળ મીઠી, શિમળાનાં ફૂલ
સરોજ પાઠક	નાઈટમેર
પિનાકિન દવે	વિવર્ત, મોહનિશા, વિશ્વજિત, અનુબન્ધ, અનિકેત, વિવર્ત, આધાર
બિન્દુ ભટ્ટ	મીરાં યાજ્ઞિકની ડાયરી, દાદુ દયાલ
જયંત ગાડીત	આવૃત, ચાસપક્ષી અને કર્ણ, ક્યાં છે ઘર?, બદલાતી ક્ષિતિજ
ધીરેન્દ્ર મહેતા	ચિહ્ન, દિશાંતર, ભૂસકાની ઉજાણી, આપણે લોકો, પવનના વેશમાં, વલય
મફત ઓઝા	ધૂધવતા સાગરના મૌન, પથ્થરની કાયા આંસુનાં દર્પણ, અમે તરસ્યા સાજન, સાતમો પુરુષ
પ્રિયકાંત પરીખ	ઉપર ગગન વિશાળ, કોશા, પ્રવાહ, કર્મ, ખોજ, સ્વપ્ન પ્રયાણ
કુંદનિકા કાપડિયા	અગનપિયાસા, સાત પગલાં આકાશમાં, જવા દઈશું તમને, ચંદ્ર તારા વૃક્ષ વાદળ, પરોઢ થતાં પહેલા
દિગીશ મહેતા	આપણો ઘડીક સંગ, દૂરના એ દૂર
જોસેફ મેકવાન	આંગળીયાત, સ્વાગત, વ્યથાનાં વીતક, લક્ષ્મણની અગ્નિપરિક્ષા, માણસ હોવાની યંત્રણા
અશોકપુરી ગોસ્વામી	કૂવો, નીંભાડો, અર્થાત, મૂળ
પ્રબોધ પરીખ	કારણ વિનાના લોકો
વીનેશ અંતાણી	એકાંત દ્વીપ, પ્રિયજન કાફલો, પોતપોતાનો વરસાદ
અશ્વિનની ભટ્ટ	ઓથાર, નીરજા ભાર્ગવ, શૈલજા સાગર
મોહમ્મદ માંકડ	ધુમ્મસ, બંધનગર, વંચિતા, કેલિડોસ્કોપ
હરકિશન મહેતા	પીળા રૂમાલની ગાંઠ, જગ્ગા ડાકુનાં વળામણા
દિનકર જોષી	આકાશનો એક ટૂકડો, પ્રકાશનો પડછાયો, વસ્ત્રાહરણ
વર્ષા અડલજા	મારે પણ એક ઘર હોય, ગાંઠ છૂટ્યાની વેળા
ઈલા આરબ મહેતા	આવતી કાલનો સૂરજ, બત્રીસ પૂતળીની વેદના
હિમાંશી શેલત	અંતરાલ, અંધારી ગલીમાં સફેદ ટપકાં
વિજય શાસ્ત્રી	અહીં તો હોવું એટલે હોવું, ઇતરેતર
દિલીપ રાણપુરા	મારી શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ, આંસુ ભીનો ઉજાસ, મીરાંની રહી મ્હેક, સરનામું, કરમકથા, સૂકી ધરતી સૂકા હોઠ, સંકેત વંચના
મણિલાલ પટેલ	રાતવાસો, સુખ આપણા હાથમાં
ઉજમશી પરમાર	ઊંચી જાર નીંચા માનવી

રમેશ મોદી	વહેલા સવારનો સૂર્યાસ્ત
રજનીકુમાર પંડ્યા	ખલેલ, ચંદ્રદાહ, વલોણું, ચૂનરિ, ઝબકાર, બિલોરી શ્રેણી
જયવદન પટેલ	જિંદગી તો શમણાનું ઘર, ટહુક્યાં ઝાકળ પંખી
સુમંત રાવલ	શિલાલેખ, ઘટનાલય, સાયંકાળ, કાગનગરી, ગોકીરો
ફાધર વાલેસ	જીવનઘડતર, સમાજઘડતર, વ્યક્તિઘડતર
ભૂપત વડોદરિયા	ઘરે બાહિરે, પ્રેમ એક પૂજા, જિંદગી ઝિંદાદિલીનું નામ, પરખ, અંતરના રૂપ

બાલસાહિત્યકારો

દેશળજી પરમાર	ગલગોટા,ટહૌકો
ચંદ્રવદન મહેતા	ચાંદાપોળી, રમકડાંની દુકાન, સંતાકૂકડી
મેઘાણી	કિલ્લોલ, હાલરડાં, કંકાવટી
સુન્દરમ્	રંગ રંગ વાદળિયાં
સ્નેહરશ્મિ	ઉજાણી, તરાપો
કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી	ફોરાં, બાળારાજા, સોનપરી, વડલો, પીળાં પળાશ
મકરંદ દવે	ઝબૂક વિજળી ! ઝબૂક, બે ભાઈ
રમણલાલ સોની	ગલગલિયાં ચાણક્ય, બાલમંદિરનાં નાટકો
રમણિક અરાલવાળા	નગીનાવાડી
જુગતરામ દવે	કૌશિકાખ્યાન, આંધળાનું ગાડું, ખેડૂતનો શિકાર
સુરેશ દલાલ	ઇટ્ટાકિટ્ટા, ધિંગામસ્તી
ગિજુભાઈ બધેકા	બાલસાહિત્ય વાટિકા, બાલસાહિત્યમાળા, બાલવાર્તાઓ, કિશોર કથાઓ, ઈસપના પાત્રો
ઉમાશંકર જોષી	ગાંધીકથા
કુમારપાળ દેસાઈ	અપંગના ઓજસ, ઝબક દીવડી, વતન તારાં જતન
કાલેલકર	બે કેરી
યશવંત પંડ્યા	બાળનાટકો
દુર્ગેશ શુક્લ	ઉત્સવિકા, ઉલ્લાસિકા
નટવરલાલ મળવી	વિનોદી બાળનાટકો
પ્રાગજી ડોસા	બાળનાટકો

મહિલા સાહિત્યકારો

નવલિકાકાર	વિનોદિની નીલકંઠ, લીલાવતી મુનશી, પદ્મા ફડીયા, વસુબેન ભટ્ટ, સુકન્યા ઝવેરી, સરલા જગમોહન, લાભુબહેન મહેતા, જયાબહેન શાહ, વિજયાબહેન શુક્લ, તારિણીબહેન દેસાઈ, જ્યોત્સનાબહેન શાહ, ગીતા કાપડિયા, પ્રજ્ઞાબહેન પટેલ, સરોજ પાઠક
નવલકથાકાર	ધીરુબહેન પટેલ, વર્ષા અડાલજા, કુંદનિકા કાપડિયા, ઈલા આરબ મહેતા, રંભાબહેન ગાંધી, નીલા શાહ
બાલસાહિત્ય	હંસાબહેન મહેતા, તારાબહેન મોડક, વત્સલા મહેતા

વિવેચના	હીરાબહેન પાઠક
કવયિત્રી	ગીતાબહેન પરીખ, સુરૂપ ધ્રુવ
નિબંધકાર	લીના મંગળદાસ, ઉષા ચતુર્વેદી
પ્રવાસ-ડાયરી	મૃણાલિની દેસાઈ
સમાજ-વિષયક	શ્રુતિબહેન શાહ
ચિંતનાત્મક	ચૈતન્યબહેન દિવેટિયા, લીલાબહેન પટેલ

* સાહિત્ય સંસ્થાઓ *

- **ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી (ગુજરાત વિદ્યાસભા)**

➢ આ સંસ્થાની સ્થાપના 26 ડિસેમ્બર, 1848ના રોજ ફાર્બસ સાહેબે અમદાવાદમાં કરી હતી. 4 એપ્રિલ, 1849ના રોજ આ સંસ્થાએ 'વર્તમાન'(અઠવાડિક) પ્રગટ કર્યું. 15 મે, 1850ના રોજ 'બુદ્ધિપ્રકાશ'(પખવાડિક) શરૂ કર્યું. આજે પણ 'બુદ્ધિપ્રકાશ'(માસિક) પ્રગટ થાય છે. ઈ.સ.1849માં 'નેટિવ લાઈબ્રેરી'ની સ્થાપના કરવામાં આવી. અમદાવાદના ભદ્ર વિસ્તારમાં આવેલું આ પુસ્તકાલય હિમાભાઈ ઇન્સ્ટીટયુટ તરીકે પ્રખ્યાત છે. 'ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી'નું પછી 'ગુજરાત વિદ્યાસભા'માં રૂપાંતર થયું. આ સંસ્થાએ લગભગ એક હજાર પુસ્તકોનું પ્રકાશન કરીને સાહિત્યવિકાસમાં મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે.

- **ગુજરાત સાહિત્ય સભા**

➢ ગુજરાતી ભાષા, સાહિત્ય અને સંશોધનને ઉત્તેજન આપવા માટે ઈ.સ.1904માં રણજીતરામ વાવાભાઈ મહેતાએ અમદાવાદમાં 'ગુજરાત સાહિત્ય સભા'ની સ્થાપના કરી. ગુજરાતી સાહિત્યનો વિસ્તાર કરવા અને તેને લોકપ્રિય બનાવવા વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરી. ઈ.સ.1928ના રજત જયંતી વર્ષથી ગુજરાતની અસ્મિતાને પોતાના કાર્ય અને કૃતિ દ્વારા પ્રગટ કરતા સાહિત્યસર્જક કે કલાકારને 'રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક'થી પુરસ્કૃત કરવામાં આવે છે.

- **ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ**

➢ સમસ્ત ગુજરાતી ભાષી પ્રજાને સાહિત્ય અને વિદ્યાના રસથી આંદોલિત કરી તેને સાહિત્ય પીત્યર્થે એકત્રિત કરવા ઈ.સ.1905માં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. વિશાળ સંમેલનો, કલા સાહિત્ય, પુરાતત્વનાં પ્રદર્શનો, વ્યાખ્યાનો, કવિ સંમેલનો, નાટ્યપ્રયોગો અને લોકસંગીતના કાર્યક્રમો દ્વારા પરિષદે નવજાગૃતિ અને નવચેતનાનો સંચાર કરી, સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિનાં પાસાંને પલ્લવિત કર્યા છે. આ ઉપરાંત પરિષદ સાહિત્ય પ્રવૃત્તિને આપતું સામાયિક 'પરબ' પણ ચલાવે છે.

- **પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા**

➢ ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યના વિકાસ અને ઉન્નતિના ઉદ્દેશ્યથી વડોદરામાં ઈ.સ.1916માં 'વડોદરા સાહિત્ય સભા'ની સ્થાપના થઈ, જેણે ઈ.સ.1944માં 'પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા' નામ ધારણ કર્યું. સાહિત્યપ્રયોગી જ્ઞાનવર્ધક વ્યાખ્યાનો, સાહિત્યિક ગ્રંથોનું પ્રકાશન તેમજ સાહિત્યકારોની જયંતીઓની ઉજવણી આ સંસ્થા કરે છે.

- **નર્મદ સાહિત્ય સભા**

➢ ઈ.સ. 1923માં સુરતમાં 'ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળ'ની સ્થાપના થઈ. ઈ.સ. 1939માં તેની સાથે નર્મદનું નામ સંકળાતાં તે 'નર્મદા સાહિત્ય સભા' બની. આ સંસ્થાએ મહોત્સવ, સમારોહ, જેવા કાર્યક્રમો અને ઉત્સવો યોજી ગુજરાતી સાહિત્ય અને કલાની આરાધના કરી છે. આ સંસ્થા ઈ.સ. 1940 થી 'નર્મદ સુવર્ણચંદ્રક' એનાયત કરે છે.

- **ફાર્બસ ગુજરાતી સભા**

➢ ગુજરાતી ભાષાનાં પ્રાચીન હસ્તલિખિત પુસ્તકોના સંગ્રહના આશયથી ઈ.સ. 1865માં આ સંસ્થા સ્થપાઈ હતી. આ સંસ્થાએ ધર્મ, સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને સંશોધન ક્ષેત્રે 75 જેટલાં પ્રકાશનો પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. સંસ્થાએ ઈ.સ. 1932થી પોતાના મુખપત્ર 'ફાર્બસ ગુજરાતી સભા' ત્રિમાસિક પત્રનું પ્રકાશન શરૂ કર્યું હતું, જે આજે પણ પ્રગટ થાય છે.

- **ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી**

➢ ગુજરાત રાજ્ય સંચાલિત 'ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી'ની સ્થાપના ઈ.સ.1982માં થઈ. વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થયલી કૃતિઓમાંથી સારી કૃતિને અકાદમી પુરસ્કાર આપે છે અને સર્જકોનું બહુમાન કરે છે. આ ઉપરાંત સાહિત્ય સર્જન તથા સંશોધન માટે ફેલોશીપ, પરિસંવાદ, કાર્યશિબિર, ગ્રંથપ્રકાશન વગેરે પ્રવૃતિઓ કરે છે. સંસ્થાનું મુખપત્ર 'શબ્દસૃષ્ટિ' નિયમિત પ્રગટ થાય છે.

* ગુજરાતી સાહિત્યના ગ્રંથભંડારો *

- લા.દ. (લાલભાઈ દલપતભાઈ) ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર, અમદાવાદ
- ભો.જે. (ભોગીલાલ જેસંગદાસ) વિદ્યાભવન
- ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ
- પંડિત રૂપવિજયગણિ જ્ઞાનભંડાર, દોશીવાડાની પોળ, અમદાવાદ
- શ્રી સંવેગી જૈન ઉપાશ્રય જ્ઞાનભંડાર, પગથિયાની પોળ, અમદાવાદ
- શ્રી વિજયનેમિસૂરિ જ્ઞાનભંડાર પાંજરાપોળ ઉપાશ્રય, અમદાવાદ
- પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર, વડોદરા
- શ્રી મુક્તિકમલ મોહન જ્ઞાનભંડાર, કોઠીની પોળ, વડોદરા
- શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર, કોબા
- ગુજરાતી ભાષાભવન, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સીટી, રાજકોટ
- ચુનીલાલ ગાંધી વિદ્યાભવન, સુરત
- જૈન આનંદ પુસ્તકાલય ગ્રંથભંડાર, સુરત
- ઈન્ડોલોજીકલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટીટયુટ, શારદાપીઠ(દ્વારકા)
- શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથભંડાર, પંચાસરાની પાસે, પાટણ
- વિમલગચ્છ જૈન ગ્રંથભંડાર, ભાભાનો પાડો, પાટણ
- મુકતાબાઈ જૈન જ્ઞાનમંદિર, શ્રીમાળી વંડો, ડભોઈ

* ગુજરાતના મ્યુઝિયમો *

- વડોદરા મ્યુઝિયમ અને પિક્ચર ગેલેરી, વડોદરા
- મહારાજા ફતેહસિંહરાવ મ્યુઝિયમ, વડોદરા
- એમ.એસ. યુનિવર્સીટી-પુરાતત્વવિદ્યા વિષયક મ્યુઝિયમ, વડોદરા
- હેલ્થ મ્યુઝિયમ, વડોદરા
- મેડિકલ કોલેજ મ્યુઝિયમ, વડોદરા
- મ્યુનિસિપલ મ્યુઝિયમ : સંસ્કાર કેન્દ્ર, અમદાવાદ

- ભોજે વિદ્યાભવન : અધ્યયન અને સંશોધન મ્યુઝિયમ, અમદાવાદ
- કેલિકા મ્યુઝિયમ ઓફ ટેક્સટાઈલ, અમદાવાદ
- બીજે મેડિકલ કોલેજ મ્યુઝિયમ, અમદાવાદ
- ગાંધી સ્મારક સંગ્રહાલય, સાબરમતી આશ્રમ, અમદાવાદ
- સાપુતારા મ્યુઝિયમ, સાપુતારા
- સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ મ્યુઝિયમ, વલ્લભવિદ્યાનગર
- કચ્છ મ્યુઝિયમ, ભુજ
- વોટ્સન મ્યુઝિયમ, રાજકોટ
- દરબાર હોલ મ્યુઝિયમ, દિવાન ચોક, જૂનાગઢ
- જૂનાગઢ મ્યુઝિયમ, સક્કરબાગ, જૂનાગઢ
- બાર્ટન મ્યુઝિયમ, ભાવનગર
- ગાંધી સ્મૃતિ મ્યુઝિયમ, ભાવનગર
- લેડી વિલ્સન મ્યુઝિયમ, ધરમપુર
- જામનગર મ્યુઝિયમ ઓફ એન્ટિક્વિટીઝ, જામનગર
- પ્રભાસપાટણ મ્યુઝિયમ, પ્રભાસપાટણ
- ગિરધરભાઈ બાળ સંગ્રહાલય, અમરેલી
- ગાંધી મેમોરિયલ રેસિડેન્શીયલ મ્યુઝિયમ, પોરબંદર
- ધીરજબહેન પરીખ બાળ સંગ્રહાલય, કપડવંજ
- રજની પરીખ આર્ટ્સ કોલેજ, આર્કિયોલોજિકલ મ્યુઝિયમ, ખંભાત
- ઈન્ડિયન લિગલ હિસ્ટ્રી મ્યુઝિયમ (ભારતીય કાનૂની ઈતિહાસ સંગ્રહાલય), ગાંધીનગર

* ઉચ્ચશિક્ષણનાં મહાવિદ્યાલયો *

- ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ (1920)
- ગુજરાત યુનિવર્સીટી, અમદાવાદ (1949)
- ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટીટયુટ ઓફ મેનેજમેન્ટ, અમદાવાદ (1961)
- ઇન્દિરા ગાંધી ઓપન યુનિવર્સીટી, અમદાવાદ (1974)
- ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સીટી, અમદાવાદ (1995)
- નિરમા યુનિવર્સીટી ઓફ સાયન્સ એન્ડ ટેકનોલોજી, અમદાવાદ (2003)
- મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સીટી ઓફ બરોડા, વડોદરા (1949)
- સરદાર પટેલ યુનિવર્સીટી, વલ્લભવિદ્યાનગર (1955)
- સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સીટી, રાજકોટ (1955)
- વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સીટી, સુરત (1965)
- ગુજરાત આયુર્વેદ યુનિવર્સીટી, જામનગર
- સરદાર કૃષિનગરદાંતીવાડા એગ્રીકલ્ચર યુનિવર્સીટી, દાંતીવાડા (જિ. બનાસકાંઠા) (1973)
- કૃષ્ણકુમારસિંહજી ભાવનગર યુનિવર્સીટી, ભાવનગર (1978)
- હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સીટી, પાટણ (1986)
- ક્રાંતિગુરુ શ્યામજી કૃષ્ણ વર્મા કચ્છ યુનિવર્સીટી, ભુજ (2004)
- ધીરુભાઈ અંબાણી ઇન્સ્ટીટયુટ ઓફ ઇન્ફર્મેશન એન્ડ કોમ્યુનિકેશન ટેકનોલોજી, ગાંધીનગર (2003)

- પંડિત દીનદયાળ પેટ્રોલિયમ યુનિવર્સીટી, રાયસણ (જી.ગાંધીનગર) (2007)
- શ્રી સોમનાથ સંસ્કૃત યુનિવર્સીટી, વેરાવળ (જી.ગીરસોમનાથ) (2005)
- ગુજરાત નેશનલ લો યુનિવર્સીટી, ગાંધીનગર, રાયસણ, કોબા (જી.ગાંધીનગર) (2003)
- ગુજરાત ચિલ્ડ્રન યુનિવર્સીટી, ગાંધીનગર (2009)
- ગુજરાત ફોરેન્સિક સાયન્સ યુનિવર્સીટી, ગાંધીનગર (2008)
- રક્ષા શક્તિ યુનિવર્સીટી, અમદાવાદ (2009)
- કામધેનુ યુનિવર્સીટી, ગાંધીનગર (2009)
- ગુજરાત ટેકનોલોજીકલ યુનિવર્સીટી, અમદાવાદ (2007)
- આણંદ એગ્રીકલ્ચર યુનિવર્સીટી, આણંદ (2004)
- નવસારી એગ્રીકલ્ચર યુનિવર્સીટી, નવસારી (2004)
- ધ ઇન્ડીયન ઓફ ટીચર્સ એજ્યુકેશન (2010)
- જૂનાગઢ એગ્રીકલ્ચર યુનિવર્સીટી, જૂનાગઢ (2004)
- સેન્ટ્રલ યુનિવર્સીટી ઓફ ગુજરાત, (CUG) ગાંધીનગર
- સુમનદીપ યુનિવર્સીટી, વાઘોડિયા (જી.વડોદરા) (1999)
- ધરમસિંહ દેસાઈ યુનિવર્સીટી, નડિયાદ(જી.ખેડા) (2000)
- સેન્ટર ફોર એન્વાયરન્મેન્ટલ એન્ડ પ્લાનિંગ ટેકનોલોજી યુનિવર્સીટી, અમદાવાદ (2005)
- ગણપત યુનિવર્સીટી, ખેરવા (જી. મહેસાણા) (2005)
- કડી સર્વ વિશ્વવિદ્યાલય, ગાંધીનગર (2007)
- ટીચર્સ યુનિવર્સીટી, અમદાવાદ (2009)
- ચરોતર યુનિવર્સીટી ઓફ સાયન્સ એન્ડ ટેકનોલોજી, ચાંગા (જી.આણંદ) (2009)
- નવરચના યુનિવર્સીટી, અમદાવાદ (2009)
- અમદાવાદ યુનિવર્સીટી, અમદાવાદ (2009)
- ઈન્ડીયન ઇન્સ્ટીટયુટ ઓફ ટેકનોલોજી, ગાંધીનગર (2008)
- સરદાર વલ્લભભાઈ નેશનલ ઇન્સ્ટીટયુટ ઓફ ટેકનોલોજી, સુરત (1961)
- Auro યુનીવર્સીટી ઓફ હોસ્પિટાલિટી એન્ડ મેનેજમેન્ટ, સુરત (2011)
- સ્વર્ણિમ ગુજરાત સ્પોર્ટ્સ યુનિવર્સીટી, ગાંધીનગર (2013)

* ગ્રામવિદ્યાપીઠ *

- લોકભારતી, સણોસરા (જી,ભાવનગર)
- નૂતન ગ્રામ વિદ્યાપીઠ, ગઢડા (જી.બોટાદ)
- જે.પી. કુમારખા ગ્રામ વિદ્યાપીઠ, ગઢડા (જી.બોટાદ)
- સાબરગ્રામ વિદ્યાપીઠ, સણોસરા (જી.ભાવનગર)
- લોકનિકેતન ગ્રામ વિદ્યાપીઠ, રતનપુર (જી.બનાસકાંઠા)
- બનાસગ્રામ વિદ્યાપીઠ, અમીરગઢ (જી.બનાસકાંઠા)
- નૂતન ભારતી ગ્રામ વિદ્યાપીઠ, મડાણા ગઢ (જી.બનાસકાંઠા)
- સઘન મહિલા ગ્રામ વિદ્યાપીઠ, ચિત્રાસણી (જી.બનાસકાંઠા)
- સરસ્વતી વિદ્યાપીઠ, સમોડા (ગુનવાડા-૩૮૪૧૩૦)
- મંગળ ભારતી, ગોલગામડી (જી.વડોદરા)

- સમાજસેવા મહાવિદ્યાલય, વેડછી (જી.સુરત)
- ઈ.ખો. ચાવડાગ્રામ વિદ્યાપીઠ, કુહાનવાડી (જી.ખેડા)
- શ્રી પીઠેશ્વરી કૃષિગ્રામ વિદ્યાપીઠ, પીઠાઈ (જી.ખેડા)
- રંગભારતી વિદ્યાપીઠ, વાસણા મારગિયા (જી.ગાંધીનગર)
- ગ્રામસેવા મંદિર મહિલા વિદ્યાપીઠ, નારદીપુર (જી.ગાંધીનગર)
- પીપલ્સ વેલ્ફેર સોસાયટી, કુમિયાણી આશ્રમ (કુમિયાણી-૩૬૦૪૪૦)
- વનસેવા મહાવિદ્યાલય, બીલપુડી (જી.વલસાડ)
- બા.મો. શાહ ગ્રામ વિદ્યાપીઠ, ઝીલીઆ (જી.મહેસાણા)
- ભારત સરસ્વતી મંદિર સંસદ, ગ્રામ વિદ્યાપીઠ મહાવિદ્યાલય, શારદાગ્રામ (જી.જૂનાગઢ)
- આનંદ ગ્રામ ભારતી વિદ્યાપીઠ, હિલોલ
- અમરભારતી મહિલા ગ્રામ વિદ્યાપીઠ, મોટી પાવઠી (જી. અમદાવાદ)
- ગ્રામસેવા મહાવિદ્યાલય, અમરાપુર – ૩૮૨૭૨૧

* વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી વિષયની સસ્થાઓ *

ગુજરાત સરકાર સંચાલિત સંશોધન-સંસ્થાઓ

- એગ્રીકલ્ચર રિચર્ચ સ્ટેશન, અરજણ, ભચાઉ, છારોડી, ડીસા, ધંધુકા, ગોધરા, લાડોલ, ઠાસરા
- એગ્રીકલ્ચર એક્સ્પરિમેન્ટલ સ્ટેશન, પારિયા
- બીડી ટોબેકો રિચર્ચ સ્ટેશન, આણંદ
- સી.પી. કોલેજ ઓફ એગ્રીકલ્ચર, સરદાર કૃષિનગર
- સેન્ટર ફોર એન્વાયરમેન્ટ એન્ડ પ્લાનિંગ ટેકનોલોજી, અમદાવાદ
- કોટન રિસર્ચ સ્ટેશન, ભરૂચ, આછલિયા, હાંસોલ
- ડેટ પામ રિસર્ચ સ્ટેશન, મુંદ્રા(કચ્છ)
- ડ્રાય ફાર્મિંગ રિસર્ચ સ્ટેશન, જામખંભાળિયા, વલ્લભીપુર
- ફોરેન્સિક સાયન્સ લેબોરેટરી, અમદાવાદ
- ફ્રૂટ રિસર્ચ સ્ટેશન, દહેગામ, માંગરોળ, નવસારી
- ગ્રાસલેન્ડ રિસર્ચ સ્ટેશન, ધારી
- ગુજરાત એગ્રીકલ્ચરલ યુનિવર્સીટી, બનાસકાંઠા
- ગુજરાત આલ્કલિઝ એન્ડ કેમિકલ્સ લિમિટેડ, પેટ્રોકેમિકલ્સ, વડોદરા
- ગુજરાત કેન્સર એન્ડ રિસર્ચ ઇન્સ્ટીટયુટ, અમદાવાદ
- ગુજરાત કોમ્યુનિકેશન એન્ડ ઇલેક્ટ્રોનિક લિ., વડોદરા
- ગુજરાત એનજીનિયરિગ રિસર્ચ ઇન્સ્ટીટયુટ, વડોદરા
- ગુજરાત ફિશરિઝ એક્વેટિક સાયન્સિઝ રિસર્ચ ઇન્સ્ટીટયુટ, ઓખા બંદર
- ગુજરાત ઇન્ડસ્ટ્રીયલ આર. એન્ડ ડી. એજન્સી, ઇન્ડસ્ટ્રીયલ રિસર્ચ લેબોરેટરી, વડોદરા
- ગુજરાત ઇન્સેક્ટીસાઈડઝ લિ. અંકલેશ્વર
- ગુજરાત નર્મદા વેલી ફર્ટીલાઈઝર કંપની લિમિટેડ, પેટ્રોફીલ્સ, ભરૂચ
- ગુજરાત સ્ટેટ ફર્ટીલાઈઝર્સ કંપની લિમિટેડ, ફર્ટિલાઇઝરનગર, વડોદરા
- હિલ મિલેટ રિસર્ચ સ્ટેશન, દાહોદ, વધઈ

- હોઝિયરી ટ્રેનીંગ એન્ડ રિસર્ચ ઇન્સ્ટીટયુટ, ઓઢવ, અમદાવાદ
- ઇન્સ્ટીટયુટ ઓફ કિડની ડીઝીઝિઝ એન્ડ રિસર્ચ સેન્ટર, અમદાવાદકૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, ડીસા
- લાઈવ સ્ટોક રિસર્ચ સ્ટેશન, આણંદ, નવસારી
- મેઈન કોટન રિસર્ચ સ્ટેશન, સુરત
- મેઈન ડ્રાય ફાર્મિંગ રિસર્ચ સ્ટેશન, તરઘાડિયા
- મેઈન મેઝ રિસર્ચ સ્ટેશન, ગોધરા
- મેઈન રાઈસ રિસર્ચ સ્ટેશન, નવાગામ
- મિલેટ રિસર્ચ સ્ટેશન, જામનગર
- એન. એમ. કોલેજ ઓફ એગ્રીકલ્ચર, નવસારી
- ઓફિસ ઓફ રિસર્ચ સાયન્ટીસ્ટ, નવસારી
- ઓઈલસીડ રિસર્ચ સ્ટેશન, ડીસા
- પોલ્ટ્રી કોમ્પ્લેક્સ, આણંદ
- પલ્સ રિસર્ચ સ્ટેશન, નવસારી, સરદાર કૃષિનગર
- રિજલ રિસર્ચ સ્ટેશન, સરદાર કૃષિનગર
- રીજનલ સ્યુગરકેન રિસર્ચ સ્ટેશન, કોડીનાર, નવસારી
- રિપ્રોડક્ટીવ બાયોલોજી રિસર્ચ યુનિટ, આણંદ
- સરદાર પટેલ રિન્યૂએબલ એનર્જી રિસર્ચ ઇન્સ્ટીટયુટ, વલ્લભવિદ્યાનગર
- સોરઘમ રિસર્ચ સ્ટેશન, સુરત
- સ્પાઈસ રિસર્ચ સ્ટેશન, જગુદણ
- ટોબેકો રિસર્ચ સ્ટેશન, ધર્મજ
- વ્હીટ રિસર્ચ સ્ટેશન, બારડોલી, વિજાપુર

ગુજરાત રાજ્યમાં કેન્દ્ર સરકાર સંચાલિત સંશોધન-સંસ્થાઓ

- સેન્ટ્રલ સોલ્ટ એન્ડ મરીન કેમિકલ્સ રિસર્ચ ઇન્સ્ટીટયુટ, ભાવનગર
- ઈલેક્ટ્રીકલ રિસર્ચ એન્ડ ડેવલપમેન્ટ એસોસિએશન, વડોદરા
- સેન્ટ્રલ ફોર એન્વાયરમેન્ટ એજ્યુકેશન, અમદાવાદ
- નેશનલ રિસર્ચ સેન્ટર ફોર ગ્રાઉન્ડનટ, જૂનાગઢ
- નેશનલ રિસર્ચ સેન્ટર ફોર મેડિસિન એન્ડ એરોમેટિક પ્લાન્ટ, બોરિયાવી
- નેશનલ રિસર્ચ સેન્ટર ફોર ઓનિયન એન્ડ ગાર્લિક, ગોધરા
- નેશનલ ઇન્સ્ટીટયુટ ઓફ ઓક્યુપેશનલ હેલ્થ, અમદાવાદ
- ઇન્સ્ટીટયુટ ફોર પ્લાઝ્મા રિસર્ચ, અમદાવાદ
- ફિઝિકલ રિસર્ચ લેબોરેટરી, અમદાવાદ
- સ્પેસ એપ્લીકેશન સેન્ટર, અમદાવાદ
- ઇન્ડિયન ફાર્મર્સ ફર્ટીલાઈઝર કો. ઓ. લિ., કલોલ
- ઈન્ડીયન ફાર્મર્સ ફર્ટીલાઈઝર કો. ઓ. લિ., કંડલા
- સેન્ટ્રલ કેટલ બ્રિડિંગ ફાર્મ, સુરત
- રીજનલ સ્ટેશન ફોર ફોરેજ પ્રોડક્શન એન્ડ ડેમોન્સ્ટ્રેશન, ગાંધીનગર
- ઈન્ડીયન પેટ્રોકેમીકલ્સ કોર્પોરેશન લિ. વડોદરા

- પેટ્રોફિલ્સ કો-ઓપરેટીવ લિ. વડોદરા
- નેશનલ ઇન્સ્ટીટયુટ ઓફ ડીઝાઈન, અમદાવાદ
- પ્રોટોટાઈપ ડેવલોપમેન્ટ એન્ડ ટ્રેનીંગ સેન્ટર, રાજકોટ
- અમદાવાદ ટેક્સટાઈલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ રિસર્ચ એસોસીએશન, અમદાવાદ
- મેન મેઈન ટેક્સટાઈલ રીચર્સ એસોસીએશન, સુરત

* <u>ગુજરાતના અવોર્ડ</u> *

- **રમતગમતના અવોર્ડઝ**

➢ ગુજરાત સરકાર રાજ્યના રમતવીરો અને ખેલાડીઓને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે નિચે પ્રમાણેના અવોર્ડઝથી સન્માનિત કરે છે.

1. **એકલવ્ય અવોર્ડ**

   ➢ ગુજરાતનો ખેલાડી આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે.

2. **સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ અવોર્ડ**

   ➢ ગુજરાતનો ખેલાડી રાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે.

3. **જયદીપસિંહજી અવોર્ડ**

   ➢ ગુજરાતનો ખેલાડી રાજ્યકક્ષાએ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે ત્યારે આ અવોર્ડ પેટે નક્કી કરેલી રોકડ રકમ પણ આપવામાં આવ છે.

- **ગુજરાત સરકાર એક લાખ રૂપિયાના અવોર્ડ**

➢ નીચે દર્શાવેલ ક્ષેત્રોમાં વિશિષ્ટ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરનાર વ્યક્તિને દર વર્ષે આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે.

1. **વિજ્ઞાન** : ડૉ. વિક્રમ સારાભાઈ અવોર્ડ
2. **શિક્ષણ** : શ્રી મગનભાઈ દેસાઈ અવોર્ડ
3. **લોકકલા** : શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી અવોર્ડ
4. **રમતગમત** : શ્રી અંબુભાઈ પુરાણી અવોર્ડ
5. **રંગમંચલક્ષી કલા** : પંડિત ઓમકારનાથ ઠાકુર અવોર્ડ
6. **લલિતકલા** : શ્રી રવિશંકર રાવળ અવોર્ડ
7. **સાહિત્ય** : આદ્યકવિ નરસિંહ મહેતા અવોર્ડ

- **વિશ્વગુર્જરી અવોર્ડ**

➢ ઈ.સ. 1972માં અમદાવાદમાં સ્થપાયેલ ‘વિશ્વગુર્જરી’ સંસ્થા દ્વારા દર વર્ષે ગુજરાતી મહાનુભાવોનું નીચે પ્રમાણે ત્રણ વિભાગમાં અવોર્ડ દ્વારા સન્માન કરવામાં આવે છે.

1. **ગુજરાત અવોર્ડ** : ગુજરાતમાં વસતા ગુજરાતીઓ માટે.
2. **રાષ્ટ્રીય અવોર્ડ** : ગુજરાત બહાર પરંતુ ભારતના કોઈ પણ રાજ્યમાં વસતા ગુજરાતીઓ માટે
3. **આંતરરાષ્ટ્રીય અવોર્ડ** : ભારત બહાર વિદેશમાં વસતા ગુજરાતીઓ માટે.

- **જયભિખ્ખુ અવોર્ડ**

➢ માનવ કલ્યાણના ક્ષેત્રે ઉમદા પ્રવૃત્તિ કરવા બદલ સુપ્રસિદ્ધ લેખક શ્રી બાલાભાઈ વી. દેસાઈ(જયભિખ્ખુ)ની સ્મૃતિમાં આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે.

- **ગુજરાત સંગીત, નૃત્ય, નાટ્ય અકાદમી અવોર્ડ**

➢ ગુજરાતમાં સંગીત, નૃત્ય અને નાટકના ક્ષેત્રે વિશિષ્ટ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનારને 'ગુજરાત સંગીત, નૃત્ય, નાટ્ય અકાદમી' દ્વારા આ અવોર્ડ આપવામાં આવે છે. આ અવોર્ડ તરીકે નિશ્ચિત રકમ, શાલ અને તામ્રપત્ર એનાયત થાય છે.

- **'ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી' અવોર્ડ**

➢ નવલકથા, કાવ્યસંગ્રહ, એકાંકી, નિબંધ, બાળ કાવ્ય-સંગ્રહ, જીવનચરિત્ર વગેરેનાં સર્જન બદલ ઉત્તમ ગુણવત્તાવાળા, ગુજરાતી ભાષાનાં પુસ્તકોના શ્રેષ્ઠ સર્જકોને દર વર્ષે ગુજરાત સરકાર દ્વારા સંચાલિત 'ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી' આ અવોર્ડ આપે છે.

- **રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક**

➢ 'ગુજરાત સાહિત્ય સભા'ના આદ્યસ્થાપક શ્રી રણજિતરામ વાવાભાઈ મહેતાની સ્મૃતિમાં ભાષા-સાહિત્ય, ઈતિહાસ, કલા અને સંસ્કૃતિના ક્ષેત્રે શ્રેષ્ઠ પ્રદાન કરનારને ઈ.સ. 1928થી આપવામાં આવે છે.

➢ સૌપ્રથમ રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી મળ્યો હતો.

ગુજરાતી વ્યાકરણ

- **લિપિ એટલે શું?**
- ઉચ્ચારણના ઘટકોને દ્રશ્ય સંકેતો દ્વારા રજુ કરવાની વ્યવસ્થા એટલે લિપિ.
- ા િ ી ુ ૂ વગેરે લિપિ ચિન્હો છે.
- અ, બ, ક, ડ વગેરે લિપિ સંકેતો છે.
- ગુજરાતના કચ્છ પ્રદેશની "કચ્છી" ભાષાને હજી લિપિ પ્રાપ્ત થઈ નથી.
- આપણી લિપિ ગુજરાતી છે જે દેવનાગરી લિપિ પરથી ઉતરી આવી છે.

ભાષાકુળો

આર્યકુળ

સંસ્કૃત
↓
પ્રાકૃત
↓
અપભ્રશ
↓
ગુજરાતી, બંગાળી, મારવાડી, વગેરે...

દ્રવિડકુળ

↓
તમિલનાડુ – તામિલ,

કેરલ – મલયાલમ,

કર્ણાટક – કન્નડ,

આંધ્રપ્રદેશ – તેલુગુ

- **ગુજરાતી ભાષાનો ઉદભવ**
- ૧૬મી સદીમાં ભાલણે "ગૂર્જર ભાષા" એવો શબ્દ પ્રયોગ કર્યો હતો.
- ઉમાશંકર જોષીએ ગુજરાતી ભાષાને "મારુ ગૂર્જર" તરીકે ઓળખાવે છે.
- ૧૭મી સદીમાં પ્રેમાનંદે "દશમસ્કંધ" નામની કૃતિમાં ગુજરાતી ભાષા એવો સ્પષ્ટ શબ્દ પ્રયોગ કરે છે.
- ૧૮મી સદીના પ્રારંભથી સ્પષ્ટ ગુજરાતી ભાષાનો વિકાસ થવા લાગ્યો છે.
  - ગૂર્જર - ગુજ્જ - ગુજરાતી

- **માન્યભાષા એટલે શું?**
- સમાજના ભિન્ન ભિન્ન વર્ગો અથવા રાજ્યના ભિન્ન પ્રદેશો વચ્ચે વ્યવહારની એકરૂપતાની આવશ્યકતાને ધ્યાનમાં લઈને એક ભાષા સ્વરૂપ ઉભુ થતુ હોય છે આ ભાષા સ્વરૂપને કોર્ટ, કચેરીઓમાં અને શાળા-મહાશાળાઓમાં વાપરવામાં આવે છે તેનેમાન્યભાષા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
  - ગુજરાત - ગુજરાતી
  - રાજસ્થાન - રાજસ્થાની

- **બોલી એટલે શું?**
- કોઈ પણ ભાષા દરેક પ્રદેશો અને વર્ગોમાં એક સરખી રીતે બોલાતી નથી .
- એક જ ભાષા જુદા જુદા સ્વરૂપે બોલાતી જોવા મળે છે આ ભાષા સ્વરૂપને બોલી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- સામાજીક વ્યવહારોમાં બોલીનો ઉપયોગ થાય છે.
- સમાજનો અલ્પ અને નિમ્ન શિક્ષિત વર્ગબોલીનો ઉપયોગ વધારે પ્રમાણમાં કરે છે.
- યુવાનો અને કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓ કેટલાક વિશિષ્ટ ભાષા પ્રયોગોનો ઉપયોગ કરે છે જેને "સ્લેન્ગ" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- સ્લેન્ગએ માત્ર યુવાનો જ નહીં ગુનેગારો, જુગારીઓ અને રમતગમતના શોખીન પણ વાપરે છે.

- સ્લેન્ગમાં ટ્યુબલાઈટથી, ઉપલો માલ ખાલી હોવો, બામ જેવા હોવું, પેપર વેઈટ મુકવુ વગેરે જેવા શબ્દ પ્રયોગો વપરાય છે.
    - જૂનાગઢ પંથક - સોરઠી
    - જામનગર પંથક - હાલારી
    - ઓખા પંથક - ઓખામંડળ
    - સુરેન્દ્રનગર પંથક - ઝાલાવાડી બોલી
    - ભાવનગર પંથક - ગોહિલવાડી બોલી

- ઉપરની પાંચ બોલીઓના સમૂહને સૌરાષ્ટ્રી/કાઠીયાવાડી બોલી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- અશોકના શિલાલેખોની ભાષા પૂર્વ કાલિન પ્રાકૃત છે, જે બ્રાહ્મી લિપિમાં લખાયેલ છે.
- વર્તમાન સમયમાં ગુજરાતી – અંગ્રેજીના મિશ્રણવાળી “ગુજલીશ” ભાષાનો ઉપયોગ થાય છે.

    - ઉતર ગુજરાત - પટ્ટણી
    - મધ્ય ગુજરાત - ચરોતરી
    - દક્ષિણ ગુજરાત - સુરતી

સૌરાષ્ટ્રી	ઉતર ગુજરાત - પટ્ટણી	મધ્ય ગુજરાત - ચરોતરી	દક્ષિણ ગુજરાત - સુરતી
ઘોડે – જેમ	તાણે – ત્યારે	અગાડી – આગળ	હવાકો – પૈસા
મોર – આગળ	હેંડ – ચાલ	બૂહલું – ધોકો	પોયરો – છોકરો
ઓલું – પેલું	આલ – આપ	ધાગડી – ગોદડી	બી- પણ
હાલવું – ચાલવું	સઈ રાખ – પકડી રાખ	વઢવું – લડવું	ઉઘેરવુ – ઉછેરવું
અટાણે – અત્યારે	છોડી – છોકરી	જેમણા – છાણા	તીવારે – ત્યારે
ગગો – દીકરો	વાયરો – પવન		તીફા – તે બાજુ
ઝાલવું – પકડવું			આફા – આ બાજુ
બરકાવું – બોલાવવું			
વયા જવું – ચાલ્યા જવું			

હાલારી	ગોહિલવાડી	ઝાલાવાડી	સોરઠી
પૈસા	ફદિયું	જઈ	કાવડિયું

- **વ્યાકરણ એટલે શું?**
- ભાષા વિશે જાણવાનો પ્રયત્ન કરતુ અને તે જાણકારીને વ્યવસ્થિત રૂપે મુકી આપતું શસ્ત્ર એટલે ભાષાશસ્ત્ર અથવા ભાષાવિજ્ઞાન જેને આપણે વ્યાકરણ તરીકે ઓળખીએ છીએ.
- વ્યાકરણ શબ્દ વિ+આકરણનો બનેલો છે.
    - વિ = વિશેષ રીતે
    - આકરણ = ઘાંટો, બૂમો પાડીને બોલવું તે

- આપણા વ્યાકરણના રચયિતા "પાણિની" છે, તેમણે ભગવાન શંકરની પ્રેરણાથી સંસ્કૃત ભાષામાં વ્યાકરણના ૩૯૯૬ સૂત્રો લખ્યા હતા જેને ૮ અધ્યાયમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે જેથી "અષ્ટાધ્યાયી" અથવા "પાણિનીસૂત્ર" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

- **ધ્વની એટલે શું?**
- ધ્વનિ શબ્દનો અર્થ અવાજ થાય છે.
- ભાષાના નાનામાં નાના ઘટકને ધ્વનિ કહેવામાં આવે છે.
- આ ધ્વનીઓમાં સ્વર અને વ્યંજનનો સમાવેશ થાય છે.
- ધ્વનીના ઉચ્ચાર માટે હવાની હાજરી જરૂરી છે.
- ફેફસામાંથી આવતી હવા શ્વાસ નળીના મુખ પર આવેલા "લેરિન્કસ" નામના અવયવમાં ગોઠવાયેલી નાદ તંત્રીઓને કંપાવે છે આ કંપને કારણે ધ્વનિનું ઉત્પાદન શક્ય બને છે.
- ધ્વનિના ઉચ્ચારણની પ્રક્રિયાને "ઉચ્ચારણ શાસ્ત્ર" અથવા "ઉચ્ચારણ વ્યવહાર" કહેવાય છે.

* <u>સ્વર - વ્યંજન</u> *

- **સ્વર એટલે શું?**
- જે ધ્વનીનો ઉચ્ચાર કરવામાં અન્ય કોઈ ધ્વનિની સહાયતા ણ લેવી પડે તેવા ધ્વનીને સ્વર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- સ્વરના ઉચ્ચારણમાં હવા અવરોધાયા વિના બહાર નીકળે છે.
- ગુજરાતી ભાષાના માન્ય સ્વરોની સંખ્યા ૮ છે.
  - **અ, આ, ઇ, ઉ, એ, અRઓ, આR**

<u>સંવૃત</u> <u>વિવૃત</u>

એણે અR **સંવૃત** : સાંકડું ઉચ્ચારણ

એકાવન અRડ **વિવૃત** : મોટું ઉચ્ચારણ

- ગુજરાતી ભાષાના કુલ સ્વરોની સંખ્યા ૧૩ છે.
  - **અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઋ,ૠ , લૃ, એ, ઐ, ઓ, ઔ**
- વર્તમાન સમયમાં ગુજરાતી ભાષાના ૧૧ સ્વરો છે.
  - **અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઋ, એ, ઐ, ઓ, ઔ**
- સાર્થ જોડણીકોશમાં સંવૃત અને વિવૃતનો સમાન રીતે લખવાનું વલણ જોવા મળે છે. અંગ્રેજી શબ્દો લખતી વખતે તેના પર વિવૃતની નિશાની દર્શાવવી જોઈએ.
- **અ, ઇ, ઉ, ઋ** આ ચાર હ્રસ્વ સ્વરો છે.
- અ+અ=આ
  ઇ+ઇ=ઈ
  ઉ+ઉ=ઊ
  અ+ઇ=એ
  અ+એ=ઐ
  અ+ઉ=ઓ
  અ+ઓ=ઔ

  } આ સાત સ્વરો દીર્ઘ સ્વર છે તેમને સંયુક્ત સ્વર, સંધિસ્વર અને સધિત સ્વર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

- "અં" એ "અ"નું અનુનાસિક સ્વરૂપ છે.
- "અ:"માં રહેલો વિસર્ગ એ સંસ્કૃત ભાષાનો છે.
- વિસર્ગ એટલે જેનું ઉચ્ચારણ કરતા શ્વાસને વિશેષ રીતે છોડી દેવામાં આવે તે.
    - **भाष** :
- વિસર્ગ એ સામાન્ય રીતે હલન્ત્ 'સ્' (ખોડો અક્ષર)નું સ્વરૂપ છે.
    - અધ: + ગતિ = અધોગતિ
      અધસ્ + ગતિ = અધોગતિ
    - નિ: + વાણ = નિર્વાણ
      નિસ્ + વાણ = નિર્વાણ

<u>સ્વરોના ઉચ્ચાર સ્થાન</u>

- જે ધ્વનીનો ઉચ્ચાર કરવામાં અન્ય કોઈ ધ્વનિની સહાયતા ણ લેવી પડે તેવા ધ્વનીને સ્વર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

સ્વર	ક્યાંથી બોલાય / ઉચ્ચાર સ્થાન	કેવો કહેવાય
અ – આ	કંઠમાંથી	કંઠ્ય
ઇ – ઈ	તાળવામાંથી	તાલવ્ય
ઉ – ઊ	હોઠમાંથી	ઓષ્ઠ્ય
ઋ	મૂર્ધામાંથી	મૂર્ધન્ય
એ – ઐ	કંઠ અને તાળવામાંથી	કંઠ્યતાલ
ઓ – ઔ	કંઠ અને હોઠમાંથી	કંઠ્યૌષ્ઠ્ય

<u>સજાતીય સ્વર</u>

એક જ સ્થાનમાંથી સ્વરોને એકબીજાના સજાતીય સ્વરો કહેવાય છે.

<u>વિજાતીય સ્વર</u>

જુદા જુદા સ્થાનોમાંથી બોલતા સ્વરો એકબીજાના વિજાતીય સ્વરો કહેવાય છે.

- **વ્યંજન એટલે શું?**
- જે ધ્વનિનું ઉચ્ચારણ કરવામાં સ્વરની સહાય લેવી પડે તેવા ધ્વનીને વ્યંજન કહેવામાં આવે છે.
- ગુજરાતી ભાષામાં વ્યંજનોની સંખ્યા ૩૪ છે.

વર્ગીય વ્યંજન / સ્પર્શ વ્યંજનો		
વર્ગ	**વ્યંજન**	**પ્રકાર**
ક	ક ખ ગ ઘ ઙ	કંઠ્ય
ચ	ચ છ જ ઝ ઞ	તાલવ્ય
ટ	ટ ઠ ડ ઢ ણ	મૂર્ધન્ય
ત	ત થ દ ધ ન	દંત્ય
પ	પ ફ બ ભ મ	ઓષ્ઠ્ય

અનુનાસિક

વર્ગીય વ્યંજન / સ્પર્શ વ્યંજનો	
વ્યંજન	**પ્રકાર**
ય, શ	તાલવ્ય
ર, ષ, ળ	મૂર્ધન્ય
લ, સ	દંત્ય
વ	દંત્યૌષ્ઠય
હ	કંઠ્ય

<u>અનુનાસિક વ્યંજન</u>

જે વ્યંજનનો ઉચ્ચાર વખતે હવા મુખપથ અને નાસિકપથ બંનેમાંથી પસાર થાય તેવા વ્યંજનને અનુનાસિક વ્યંજન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

ગુજરાતી ભાષામાં પાંચ અનુનાસિક વ્યંજન છે.

ઙ, ઞ, ણ, ન, મ

<u>નીરનુંનાસિક વ્યંજન</u>

જે વ્યંજનોના ઉચ્ચાર વખતે હવા મુખપથમાંથી પસાર થાય તેવા વ્યંજનોને નીરનુનાસિક વ્યંજન કહેવાય છે.

ઉપરના અનુનાસિક વ્યંજનોને બાદ કરતા બધા નીરનુનાસિક વ્યંજનો છે. તે ૨૯ છે.

<u>અર્ધવ્યંજન</u>

ક્યારેક ભાષામાં સ્વર સાથે ભળ્યા વિનાનો વ્યંજન વપરાય છે જે ને અર્ધવ્યંજન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

અર્થાત્
સંજોગોવશાત્
વિધિવત્

<u>અર્ધસ્વર</u>

કેટલાક વ્યંજનો એવા છે કે ઘણીવાર ઉચ્ચારણમાં તેમની જગ્યાએ શ્વરનો ઉપયોગ થાય છે તેવા વ્યંજનોને અર્ધસ્વર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

ય = પયસો – પઈસો
વ = ગાવ – ગાઉ
હ = ટહુકો – ટઉકો

<u>પ્રકંપી વ્યંજન</u>

જેનો ઉચ્ચાર કરતી વખતે જીભ વડે તેજ અક્ષર એક સાથે બોલી શકાય તેણે પ્રકંપી વ્યંજન કહે છે.

પ્રકંપી વ્યંજન “ર” છે.

દા.ત. : રરરરરરરરરરરરરરરરરર

<u>પ્રશ્નાર્ય વ્યંજન</u>

પ્રશ્નાર્ય વ્યંજન બે છે “લ” અને “ળ”.

“ળ”ના ઉચ્ચારણ વખતે જીભ થડકારો અનુભવે છે તેથી “ળ”ને થડકારવાળા ધ્વનિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

“લ”ના ઉચ્ચારણ વખતે જીભનો આકાર ઉંધા નળીયા જેવો થાય છે.

ઉષ્માક્ષરો

જે વ્યંજન બોલવામાં વધારે ઉષ્માની જરૂર પડે તેને ઉષ્માક્ષર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

ઉષ્માક્ષરો ચાર છે. સ, શ, ષ, હ

મર્મર ધ્વની

જે વ્યંજનના ઉચ્ચાર વખતે મર્મ અવાજ નિકળે એટલે કે કંઠમાંથી અવાજ નિકળે તેને મર્મર ધ્વનિ કહે છે.

“હ” મર્મર ધ્વનિ છે.

અલ્પપ્રાણ / મહાપ્રાણ							
સ્થાન	**અલ્પપ્રાણ**	**મહાપ્રાણ**	**અલ્પપ્રાણ**	**મહાપ્રાણ**	**અલ્પપ્રાણ**	**અલ્પપ્રાણ**	**મહાપ્રાણ**
કંઠ	ક	ખ	ગ	ઘ	ઙ	-	હ
તાલુ	ચ	છ	જ	ઝ	ઞ	ય	શ
મૂર્ધા	ટ	ઠ	ડ	ઢ	ણ	ર,ળ	ષ
દંત	ત	થ	દ	ધ	ન	લ	સ
ઓષ્ઠ	પ	ફ	બ	ભ	મ	-	-
દંતોષ્ઠ	-	-	-	-	-	વ	-

ઘોષ / અઘોષ				
સ્થાન	**અઘોષ**	**ઘોષ**	**અઘોષ**	**ઘોષ**
કંઠ	ક ખ	ગ ઘ ઙ	-	હ
તાલુ	ચ છ	જ ઝ ઞ	શ	-
મૂર્ધા	ટ ઠ	ડ ઢ ણ	ષ	ર ળ
દંત્ય	ત થ	દ વ ન	સ	લ વ
ઓષ્ઠ	પ ફ	બ ભ મ	-	-

* જોડાક્ષર *

- **જોડાક્ષર એટલે શું?**
- સ્વરની મદદ વગર વ્યંજન સાથે વ્યંજન જોડાય ત્યારે તેને જોડાક્ષર કહેવાય છે.
- જોડાક્ષરને “**સંયુક્તાક્ષર**”ના નામે પણ ઓળખવામાં આવે છે.
- જોડાક્ષરો મોટે ભાગે દેવનાગરી લિપિમાં લખાતા હોવાથી ભૂલો થવાની સંભાવના વધારે રહે છે.
- જોડાક્ષરને કારણે શ્રમ, સમય અને કાગળની બચત થાય છે.

જોડાક્ષર લખવાની પદ્ધતિઓ

1) વર્ણ દંડ કાઢી નાખીને

➢ સ = ભસ્મ ચ = સ્વચ્છ
ખ = ખ્યાલ બ = શબ્દ
થ = નેપથ્ય ન = શૂન્ય
ત = તત્સમ લ = રિવોલ્વર

ષ = ઇષ્ટ   જ = ઉજ્જળ

વ = વ્યવહાર   ગ = સિગ્નલ

2) વર્ણને એકબીજાને અડકાડીને લખવા

- ક્ + ય્ = ક્ય   વાક્ય
  જ્ + વ્ = જ્વ   જ્વાળા
  જ્ + જ્ = જ્જ   ઉજ્જડ

3) વર્ણને ઉપર-નીચે લખવા

- ટ = ભટ્ટ   ઠ = છઠ્ઠો
  ડ = ઉડ્ડયન   દ = ઉદ્દશ્ય

4) વર્ણને હલન્ત્ દર્શાવવા

- હ્ = અહ્લ્યાક
  ક્ = વાક્છટા
  દ્ = ઉદ્ઘાટન
  ટ્ = ષટ્કોણ

5) મૂળ આકૃતિ બદલાવીને

- દ્ + ષ્ + અ = ક્ષ — ક્ષમા, ક્ષતિ, ક્ષાર
  જ્ + ઞ + અ = જ્ઞ — જ્ઞાન, પ્રજ્ઞાન, વિજ્ઞાન
  દ્ + ધ્ + અ = દ્ધ — પદ્ધતિ, સમૃદ્ધ, શ્રાદ્ધ, સિદ્ધિ
  દ્ + વ્ + અ = દ્વ — દ્વારકા, દ્વારપાળ, દ્વેષ
  દ્ + ય્ + અ = દ્ય — ગદ્ય, પદ્ય, વિદ્યાર્થી
  ત્ + ર્ + અ = ત્ર — કૃત્રિમ, ક્ષેત્ર, ત્રાસ, ત્રીસ
  શ્ + ર્ + અ = શ્ર — શ્રી, વિશ્રામ, શ્રીફળ
  ધ્ + ય્ + અ = ધ્ય — ઉપાધ્યાય, સ્વાધ્યાય, અધ્યાય
  હ્ + ન્ + અ = હ્ન — ચિહ્ન, મધ્યાહ્ન
  હ્ + વ્ + અ = હ્વ — કહ્યું, નાહ્યો, અસહ્ય
  હ્ + મ્ + અ = હ્મ — બ્રહ્મદેશ, બ્રહ્માન, બ્રહ્મચર્ય
  શ્ + વ્ + અ = શ્વા — શ્વાસ, વિશ્વાસ, શ્વેત, શ્વાન, વિશ્વ
  શ્ + ચ્ + અ =શ્ચ — પશ્ચિમ, નિશ્ચિત, આશ્ચર્ય
  દ્ + મ્ + અ = દ્મ — મુદ્દલ, વદ્દી, જીદ્દી
  ત્ + ત્ + અ = ત્ત — મહત્વ, સત્તા, નિવૃત્તિ, સંપતિ
  ન્ + ન્ + અ = ન્ન — હુન્નર, રન્નાદે, પન્નાલાલ
  સ્ + ત્ + ર્ + અ = સ્ત્ર — સ્ત્રી, વસ્તુ, શસ્ત્ર, અસ્ત્ર
  ર્ + દ્ + ર્ + અ = ર્દ્ર — આર્દ્ર, સર્દ્ર

6) “ર”નો ઉપયોગ

- ર્ = ફર્યા, સંઘર્ષ, આટર્સ, વકર્સ, મર્ત્ય, વર્ણ્ય
- ્ર = નમ્ર, વિત્ર, સ્ત્રોત, સ્ત્રાવ, સહસ્ત્ર, સ્ત્રગ્ધરા
- ^ = સૌરાષ્ટ્ર, મહારાષ્ટ્ર

જોડાક્ષર લખવાની પદ્ધતિઓ

➢ જયારે સ્વર કોઈ પણ વ્યંજન સાથે ભળે અને એક નવા શબ્દની રચના કરે ત્યારે તેને સ્વરયુક્ત મૂળાક્ષર કહેવામાં આવે છે.

ક્ + ઋ = કૃ	કૃપા, કૃષિ, કૃમિ
ગ + ઋ = ગૃ	ગૃહ, ગૃહસ્થાન
ત્ + ઋ = તૃ	તૃણ, તૃષા, તૃતીય
ન્ + ઋ = નૃ	નૃપ, નૃત્ય
પ્ + ઋ = પૃ	પૃથ્વી, પૃષ્ઠ
બ્ + ઋ = બૃ	બૃહદ્, બૃહસ્પતિ
ભ્ + ઋ = ભૃ	ભૃગુ, ભૃત્ય, ભૃંગ
મ્ + ઋ = મૃ	મૃગ, મૃદુ
વ્ + ઋ = વૃ	વૃષભ, વૃકોદર, વૃક્ષ
શ્ + ઋ = શૃ	શૃંગાર
હ્ + ઋ = હૃ	હૃદય
દ્ + ઋ = દૃ	દૃષ્ટિ, સાદૃશ્ય

- ઉદાહરણ :
  - **સરસ** : સ્ + અ + ર્ + અ + સ્ + અ
  - **ભાવનગર** : ભ્ + આ + વ્ + અ + ન્ + અ + ગ્ + અ + ર્ + અ
  - **વડોદરા** : ....
  - **મહેરબાની** : ....
  - **વત્સ** : ....
  - **ક્રિયા** : ....
  - **ક્રિયાત્મક** : ....
  - **સાર્દ્ર** : ....
  - **અશ્વત્થામા** : ....
  - **કૃત્રિમ** : ....
  - **કમલાક્ષી** : ....
  - **સ્ત્રગ્ધરા** : ....
  - **ઉચ્છવાસ** : ....
  - **કોન્સ્ટેબલ** : ....
  - **જ્યોત્સના** : ....
  - **મહાલક્ષ્મી** : ....
  - **ઔદાર્ય** : ....
  - **ક્ષેત્ર** : ....
  - **સ્નેહાર્દ્ર** : ....
  - **અસ્ત્ર** : ....

* શબ્દકોશ *

- **શબ્દકોશ એટલે શું?**
- શબ્દકોશ એટલે જેમાં શબ્દનો સંગ્રહ હોય તેવો ગ્રંથ.
- ગુજરાતી ભાષાનો સૌપ્રથમ શબ્દકોશ "નર્મકોશ" છે. જે સુધારક યુગના પ્રણેતા નર્મદે ઈ.સ. ૧૮૭૩માં બહાર પડ્યો હતો.
- ગોંડલના મહારાજા ભગવતસિંહજીની દીર્ઘ દ્રષ્ટિ અને ભાષા પ્રેમને લીધે ઈ.સ. ૧૯૨૮ થી ૧૯૫૪ સુધીના ૨૬વર્ષની મહેનત પછી "ભગવદગોમંડલ" નામે નવ ભાગમાં શબ્દકોશ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો જેમાં ૨,૮૧,૩૭૭ શબ્દો, ૫,૪૦,૨૦૨ અર્થો, ૨૮,૦૦૦ રૂઢીપ્રયોગો છે.
- ઈ.સ. ૧૯૨૯માં મહાત્મા ગાંધીના પ્રેરણાથી ગુજરાતી શબ્દકોશ તૈયાર કરવામાં આવ્યો જેને ઈ.સ. ૧૯૩૧માં અર્થ સાથે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો જે "સાર્થજોડણીકોશ" તરીકે ઓળખાય છે.
- ઈ.સ. ૧૯૪૦માં મુંબઈ સરકારે એવો હુકમ બહાર પડ્યો કે સાર્થજોડણીકોશની જોડણીને અનુસરે એવા જ પુસ્તકોને માન્ય પુસ્તકોની યાદીમાં સ્થાન આપવું.
- સાર્થ જોડણીકોશ ગુજરાત વિદ્યાપીઠ દ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

નિયમો

1. શબ્દકોશમાં સૌપ્રથમ સ્વરથી શરૂ થતા શબ્દો આવે અને ત્યાર પછી વ્યંજનથી શરૂ થતા શબ્દો આવે.
2. શબ્દનો પ્રથમ અક્ષર જયારે સમાન હોય ત્યારે બીજા અક્ષરને આધારે અને બીજો અક્ષર સમાન હોય ત્યારે ત્રીજા અક્ષરને આધારે એ જ રીતે આગળ પ્રમાણે શબ્દ ક્રમ નક્કી થાય છે.
3. શબ્દકોશમાં ખોડા(અર્ધ) અક્ષર વાળા શબ્દો હમેશા છેલ્લે આવે છે.
   દા.ત. : (૧) કૌંસ, ક્યારો (૨) સૌરભ, સ્પષ્ટતા
4. વ્યંજનનો ક્રમ ગોઠવતી વખતે ક્ષ, જ્ઞ, ત્ર, શ્ર આ ચાર જોડાક્ષરના ક્રમ બરાબર જાળવવા.
5. કોઈ પણ અક્ષરના આડી રેખામાં ત્રણ ક્રમ હોય છે.
   દા.ત. : અ – અં – અઃ

સ્વરક્રમ	વ્યંજનક્રમ
અ – અં - અઃ	ક ક્ષ ખ ગ ઘ ચ છ જ જ્ઞ ઝ ટ ઠ ડ ઢ ણ ત ત્ર થ દ ધ ન પ ફ બ ભ મ ય ર લ વ શ શ્ર ષ સ હ ળ
આ - આં - આઃ	
ઇ – ઇં - ઇઃ	
ઈ - ઈં - ઈઃ	
ઉ – ઉં - ઉઃ	
ઊ - ઊં - ઊઃ	
ઋ – ઋ - ઋઃ	ક, કં, કઃ, કા, કાં, કાઃ, કિ, કિં, કિઃ, કુ, કું, કુઃ, કૂ, કૂં, કૂઃ, કૃ, કૃં, કૃઃ, કે, કેં, કેઃ, કો, કોં, કોઃ, કૌ, કૌં, કૌઃ, ક, ક્લ, ક્વ, ક્ષ, ...
એ - એં - એઃ	
ઐ – ઐં - ઐઃ	
ઓ - ઓં - ઓઃ	
ઔ – ઔં - ઔઃ	

➢ ઉદાહરણ :

○ શુભ, અશોક, મલમ, ઋષિ, અંબર, મંદાર, મ્યાન

ક્રમ : ૭ ૧ ૪ ૩ ૨ ૫ ૬

➢ અશોક, અંબર, ઋષિ, મલમ, મંદાર, મ્યાન, શુભ

○ મુશ્કેલી, ખંત, ઉદ્યમ, વ્યાજ, સરસ, શ્રવણ

ક્રમ : ૩ ૨ ૧ ૪ ૫ ૬

➢ ઉદ્યમ, ખંત, મુશ્કેલી, વ્યાજ, સરસ, શ્રવણ

○ મરામત, અનામત, મોક્ષ, મીરાં, મહેમાન, મદદ

ક્રમ : ....

➢ ....

○ દેખાવ, દ્વેષ, દુરુપયોગ, દુર્ગતિ, દુઃખ

ક્રમ : ....

➢ ....

○ ધન્ય, ઘડો, ધ્રાસકો, ધ્વજ, ધનવંતરી, ધજા

ક્રમ : ....

➢ ....

○ બ્રેક, બૃહદ, બહાર, બોકડો, બંદર, બ્લોક

ક્રમ : ....

➢ ....

○ પંખો, પસાર, પીઠી, પ્રતાપ, પૌરુષ, પંપ

ક્રમ : ....

➢ ....

* સંધિ *

➢ સંધિ એટલે સાદા અર્થમાં જોડાણ.
➢ સંસ્કૃતમાં "સંહિતા" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
➢ સંધિએ સંસ્કૃત ભાષામાંથી ઉતરી આવેલો ખ્યાલ છે.
➢ બે વર્ણો એક બીજા સાથે જોડાય ત્યારે તેમાં થતા ફેરફારને સંધિ કહેવાય છે.

1. સ્વર સંધિ

○ **જયારે સ્વર સાથે સ્વર જોડાય અને તેમાં જે પરિવર્તન આવે તેને સ્વર સંધિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.**

નિયમો

અ + અ	આ	સૂર્ય + અસ્ત = સૂર્યાસ્ત
અ + આ		વિશ્વ + આધાર = વિશ્વાધાર
આ + અ		મહા + અનલ = મહાનલ
આ + આ		મહા + આશય = મહાશય

○ ઇ + ઇ ઇ + ઈ ઈ + ઇ ઈ + ઈ	ઈ	પ્રતિ + ઇક = પ્રતિક કવિ + ઈશ્વર = કવીશ્વર યોગી + ઇન્દ્ર = યોગીન્દ્ર રજનીશ + ઈશ = રજનીશ
○ ઉ + ઉ ઉ + ઊ ઊ + ઉ ઊ + ઊ	ઊ	ભાનુ + ઉદય = ભાનૂદય સિંધુ + ઊર્મિ = સિંધૂર્મિ વધૂ + ઉલ્લાસ = વધૂલ્લાસ વધૂ + ઊર્મિ = વધૂર્મિ
○ અ + ઇ અ + ઈ આ + ઇ આ + ઈ	એ	નર + ઇન્દ્ર = નરેન્દ્ર પરમ + ઈશ્વર =પરમેશ્વર રામ + ઇન્દ્ર = રામેન્દ્ર દ્વારકા + ઈશ = દ્વારકેશ
○ અ + ઉ અ + ઊ આ + ઉ આ + ઊ	ઓ	પર + ઉપકાર = પરોપકાર નવ + ઊઢા = નવોઢા મહા + ઉત્સવ = મહોત્સવ ગંગા + ઊર્મિ = ગંગોર્મિ
○ અ + ઋ આ + ઋ	અર્	સપ્ત + ઋષિ = સપ્તર્ષિ રાજા + ઋષિ = રાજર્ષિ
○ અ + ઓ અ + ઔ આ + ઓ આ + ઔ	ઔ	દીપ + ઓચ્છવ = દીપૌચ્છવ ગુણ + ઔદાર્ય = ગુણૌદાર્ય ગંગા + ઓઘ = ગંગૌઘ મહા + ઔદાર્ય = મહૌદાર્ય
○ અ + એ અ + ઐ આ + એ આ + ઐ	ઐ	એક + એક = એકૈક ધન + ઐશ્વર્ય = ધનૈશ્વર્ય સદા + એવ = સદૈવ જનતા + ઐક્ય = જનતૈક્ય

○ ઇ/ઈ પછી કોઈ પણ વિજાતીય સ્વર આવે તો "ય"માં રૂપાંતર થાય છે.

ઇ + અ = ય	પ્રતિ + અક્ષ =પ્રત્યક્ષ
ઇ + આ = યા	વિ + આયમ = વ્યાયામ
ઇ + ઉ = યુ	પ્રતિ + ઉત્તર =પ્રત્યુત્તર
ઇ + ઊ = યૂ	નિ + ઊ = ન્યૂન
ઇ + એ = યે	પ્રતિ + એક = પ્રત્યેક

○ ઉ/ઊ પછી કોઈ વિજાતીય સ્વર આવે તો "વ"માં રૂપાંતર થાય છે.

ઉ + અ = વ સુ + અચ્છ = સ્વચ્છ

ઉ + આ = વા સુ + આગત = સ્વાગત

ઉ + ઇ = વિ અનુ + ઇત = અન્વિય

ઉ + ઈ = વી પૃથુ + ઈ = પૃથ્વી

ઉ + એ = વે અનુ + એષણ = અન્વેષણ

- ઋ પછી કોઈ વિજાતીય સ્વર આવે તો "ર"માં રૂપાંતર થાય છે.

ઋ + અ = ર પિતૃ + અર્થ = પિત્રર્થ

ઋ + આ = રા માતૃ + આદેશ = માત્રાદેશ

ઋ + ઓ = રો માતૃ + ઓછંગ = માત્રોછંગ

ઋ + એ = રે માતૃ + એષણ = માત્રેષણ

ઋ + ઊ = રૂ માતૃ + ઊર્મિ = માત્રૂર્મિ

- એ + અ = અય સંચે + અ = સંચેય

એ + આ = અયા પ્રે + આસ = પ્રયાસ

એ + ઇ = અયિ સામે + ઇક = સામયિક

એ + ઊ = અયૂ મે + ઊર = મયૂર

- ઐ + અ = આય ગૈ + અક = ગાયક

ઐ + ઇ = આયિ ગૈ + ઇકા = ગાયિકા

ઐ + ઉ = આયુ ઐ + ઉક્તિ = આયુક્તિ

- ઓ + અ = અવ પો + અન = પવન

ઓ + ઇ = અવિ ભો + ઇષ્ટ = ભવિષ્ટ

ઓ + ઈ = અવી ગો + ઈશ = ગવીશ

- ઔ + અ = આવ પૌ + એક = પાવક

ઔ + ઇ = આવિ નૌ + ઇક = નાવિક

ઔ + ઉ = આવુ ભૌ + ઇક = ભાવુક

2. <u>વ્યંજન સંધિ</u>

- **જયારે વ્યંજન સાથે વ્યંજન કે સ્વરના જોડાણથી થતી સંધિને વ્યંજન સંધિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.**

<u>નિયમો</u>

1) "સ" વ્યંજનને લગતા નિયમો

- "સ"ની પહેલા "અ" કે "આ" સિવાયના સ્વર આવે તો તેનો "ષ" થાય છે.

વિ + સમ = વિષમ

અભી + સેક = અભીષેક

સુ + સુપ્ત = સુષુપ્ત

પરિ + સદ = પરિષદ

નિ + સેધ = નિષેધ

પ્રતિ + સ્થા = પ્રતિષ્ઠા

યુધિ + સ્થિર = યુધિષ્ઠિર

- "સ" પહેલા "ઇ" કે "ઉ" આવે અને "સ" પછી "ક", "ખ", "પ", "ફ" આવે તો "ષ" થાય.

  નિસ્ + કામ = નિષ્કામ

  દુસ્ + પ્રાય = દુષ્પ્રાય

  દુસ્ + કાળ = દુષ્કાળ

  નિસ્ + ફળ = નિષ્ફળ

- "સ" પછી "ત" કે "થ" આવે તો "સ્" થાય.

  નિસ્ + તેજ = નિસ્તેજ

  મનસ્ + તરંગ = મનસ્તરંગ

- "સ" પછી "ચ" કે "છ" આવે તો "શ" થાય છે.

  દુસ્ + ચિન્તા = દુશ્ચીનતા

  નિસ્ + ચલ = નિશ્ચિલ

  નિસ્ + ચિંતા = નિશ્ચિંત

- "સ"ની આગળ "અ" અને પાછળ ઘોષ વ્યંજન હોય તો "ઓ" થાય છે.

  મનસ્ + હર = મનોહર

  અધસ્ + ગતિ = અધોગતિ

- "સ"ની પાછળ "સ", "શ", "ષ" આવે તો "સ"ને સ્થાને વિસર્જન આવે છે.

  નિસ્ + શબ્દ = નિ:શબ્દ

  નિસ્ + સંતાન = નિ:સંતાન

  નિસ્ + શ્વાસ = નિ:શ્વાસ

  નિસ્ + સ્વાર્થ = નિ:સ્વાર્થ

- "સ"ની પહેલા "અ" હોય અને પછી અઘોષ વ્યંજન આવે તો "સ"ને સ્થાને વિસર્ગ આવે છે.

  પ્રાતસ્ + કર્મ = પ્રાત:કર્મ

  અધસ્ + પતન = અધ:પતન

  પ્રાતસ્ + કાળ = પ્રાત:કાળ

  અપવાદ:

  પુરસ્ + કાર = પુરસ્કાર

  નમસ્ + કાર = નમસ્કાર

  તિરસ્ + કાર = તિરસ્કાર

  શ્રેયસ્ + કાર = શ્રેયસ્કર

2) "ર" વ્યંજનને લગતા નિયમો

- "ર" પછી "ત" કે "થ" આવે તો "સ" થાય છે.

  અંતર્ + તત્વ = અંતસ્તત્વ

અંતર્ + તાપ = અંતસ્તાપ

- "ર"ની આગળ હ્સ્વ "ઇ", "ઉ" હોય અને પાછળ "ક", "ખ", "પ", "ફ" હોય તો "ષ" થાય છે.

  ચતુર્ + પદી = ચતુષ્પદી

  ચતુર્ + ફલક = ચતુષ્ફલક

  ચતુર્ + કોણ = ચતુષ્કોણ

  ચતુર્ + કલ = ચતુષ્કલ

- "ર" પાછળ "ચ" કે "છ" આવે તો "શ" થાય છે.

  અંતર્ + ચક્ષુ = અંતશ્ચક્ષુ

  પુનર્ + ચ = પુનશ્ચ

- "ર" પછી "શ", "ષ" કે "સ" આવે તો વિસર્ગ થાય છે.

  અંતર્ + શાંતિ = અંતઃશાંતિ

  અંતર્ + શોક = અંતઃશોક

  પુનર્ + સ્થાપક = પુનઃસ્થાપક

  અંતર્ + સ્રાવ = અંતઃસ્રાવ

- "ર" પછી આવેલા "ન" નો "ણ" થાય છે.

  પરિ + નામ = પરિણામ

  નિર્ + નય = નિર્ણય

  પર્ + ન = પર્ણ

  કર્ + ન = કર્ણ

  પ્ર + નામ = પ્રણામ

  પ્ર + નય = પ્રણય

  પ્ર + નેતા + પ્રણેતા

  પુરા + ન = પુરાણ

3) અન્ય નિયમો

- પ્રથમ પદને અંતે આવેલા "મ" પછી કોઈ વ્યંજન આવે તો "મ" આગળના વર્ણ પર અનુસ્વર રૂપે આવે છે.

  મમ્ + ગલ = મંગલ

  સમ્ + ગમ = સંગમ

  સમ્ + દેશ = સંદેશ

  સમ્ + પૂર્ણ = સંપૂર્ણ

  સમ્ + યુક્ત = સંયુક્ત

  સમ્ + યોગ = સંયોગ

  અલમ્ + કાર = અલંકાર

  સમ્ + બોધન = સંબોધન

  સમ્ + સાર = સંસાર

- પ્રથમ પદને અંતે આવેલા "મ" અને "ન "પછી સ્વર આવે તો તે સ્વર તેમાં ભળી જાય છે.

  સમ્ + આહાર = સમાહાર

  સમ્ + ઋદ્ધ = સમૃદ્ધ

  અન્ + અભ્યાસ = અનઅભ્યાસ

  અન્ + ઉપયોગ = અનુપયોગ

- "ત" પછી "ચ" કે "છ" આવે તો "ત" નો "ચ" થાય છે.

  ઉત્ + ચાર = ઉચ્ચાર

  ઉત્ + ચાલન = ઉચ્ચાલન

  ઉત્ + છેદન = ઉચ્છેદન

  ઉત્ + ચ = ઉચ્ચ

- "ત" કે "દ" પછી "લ", "જ", "ડ" આવે તો "ત" કે "દ" નો "લ", "જ", "ડ" થાય છે.

  ઉત્ + લેખ = ઉલ્લેખ

  ઉત્ + લાસ = ઉલ્લાસ

  તત્ + લીન = તલ્લીન

  પત્ + લવ = પલ્લવ

  ઉત્ + જડ = ઉજ્જડ

  જગત્ + જનની = જગજ્જનની

  ઉદ્ + જ્વલ = ઉજ્જવલ

  ઉત્ + ડ્યન = ઉદયન

  ભગવત્ + ડમરું = ભગવાદ્ડમરું

- હ્સ્વ સ્વર પછી "છ" આવે તો "ચ્છ" થાય છે.

  સ્વ + છંદ = સ્વચ્છંદ

  શિર + છેદ = શિરચ્છેદ

  પરિ + છેદ = પરિચ્છેદ

  પદ + છેદ = પદચ્છેદ

- અઘોષ વ્યંજન પછી સ્વર અથવા અનુનાસિક સિવાયનો ઘોષ વ્યંજન આવે તો તે અઘોષ વ્યંજનના સ્થાને તેના વર્ગનો ત્રીજો વ્યંજન મુકાય છે.

  i. "ક"નો "ગ" થાય

  દિક્ + અંત = દિગંત

  દિક્ + ગજ = દિગ્ગજ

  દિક્ + દર્શક = દિગ્દર્શક

  ii. "ટ"નો "ડ" થાય

  ષટ્ + અંગ = ષડંગ

  ષટ્ + યંત્ર = ષડયંત્ર

  ષટ્ + રિપુ =ષડરિપુ

iii. "ત"નો "દ" થાય

સત્ + આચાર = સદાચાર

ઉત્ + વેગ = ઉદ્વેગ

ઉત્ + યોગ = ઉદ્યોગ

ચિત્ + આનંદ = ચિદાનંદ

iv. "પ", "ભ"નો "બ" થાય

અપ્ + ધિ = અબ્ધિ

અપ્ + જ = અબ્જ

લભ્ + ધ = લબ્ધ

અક્ષુભ્ + ધ અક્ષુબ્ધ

v. "ષ" પછી અઘોષ વ્યંજન આવે તો "ટ" થાય છે.

ષષ્ + કોણ = ષટ્કોણ

ષષ્ + પદી = ષટપદી

ષષ્ + ક = ષટક

ષષ્ + કર્મ = ષટકર્મ

vi. "ચ" કે "જ" પછી "ન" આવે તો "ન"ની જગ્યાએ "જ્ઞ" આવે છે.

અજ્ + ન = અજ્ઞ

યજ્ + ન = યજ્ઞ

સુજ્ + ન = સુજ્ઞ

vii. "ઋ" કે "ષ" પછી "ન" આવે તો "ણ" થાય છે.

ઋ + ન = ઋણ

તૃ + ન = તૃણ

મૃ +નાલ = મૃણાલ

ધૃ + ના = ધૃણા

કૃષ્ + ન = કૃષ્ણ

ઉષ્ + ન = ઉષ્ણ

તૃષ્ + ન = તૃષ્ણ

viii. નીચેની સંધિમાં "ન"નો "ણ" થાય છે.

રામ + અયન = રામાયણ

ભ્રમ + અન = ભ્રમણ

શોષ + અન = શોષણ

નાર + અયન = નારાયણ

રમ +અન = રમણ

પ્ર + માન = પ્રમાણ

પ્ર + યાન = પ્રયાણ

ix. પદને અંતે આવેલા "ચ", "જ", "શ" નો "ક" થાય છે.

વાચ્ + પતિ = વાક્પતિ

વણિજ્ + પુત્ર = વણિકપુત્ર

વિશ્ + પાલ = વિક્પાલ

ભજ્ + તિ = ભક્તિ

મુક + તિ = મુક્તિ

x. "ષ"પછી "ત" આવે તો "ટ" થાય છે.

શિષ્ + ત =શિષ્ટ

કષ્ + ત = કષ્ટ

ષષ્ + તિ = ષષ્ટિ

વૃષ્ + તિ = વૃષ્ટિ

હ્રુષ્ + તિ = હ્રષ્ટિ

ભ્રષ્ + ત = ભ્રષ્ટ

xi. "ષ" પછી "થ" આવે તો "ઠ" થાય છે.

પૃષ્ + થ = પૃષ્ઠ

કાષ્ + થ = કાષ્ઠ

અધિ + સ્થાતા = આધિસ્ઠાતા

અનુ + સ્થાન = અનુષ્ઠાન

3. <u>વિસર્ગ સંધિ</u>

- **વિસર્ગ સાથે સ્વર કે વ્યંજન જોડાણથી જે સંધિ થાય તેને "વિસર્ગસંધિ" કહેવામાં આવે છે.**

<u>નિયમો</u>

- વિસર્ગ પહેલા "અ" અને વિસર્ગ પછી ઘોષ વ્યંજન આવે તો વિસર્ગ "ઓ" થાય છે.

સર: + વર = સરોવર

મન: + રોગી = મનોરોગી

યશ: + દા = યશોદા

સર: + જ = સરોજ

શિર + વેદના = શિરોવેદના

મન: + વિજ્ઞાન = મનોવિજ્ઞાન

- વિસર્ગ પહેલા "અ" કે "આ" સિવાયનો સ્વર હોય અને વિસર્ગ પછી સ્વર કે ઘોષ વ્યંજન હોય તો વિસર્ગનો "ર્" થાય છે.

નિ: + દય = નિર્દય

આયુ: + વેદ = આયુર્વેદ

નિ: + મળ = નિર્મળ

ધનુ: + ધર = ધનુર્ધર

નિ: + અર્થક = નિરર્થક

નિ: + અપરાધ = નિરઅપરાધ

યજુ: +વેદ = યજુર્વેદ

- વિસર્ગની પહેલા "અ" કે "આ" સિવાયનો સ્વર હોય અને વિસર્ગ પછી "ર" આવે તો વિસર્ગનો લોપ થાય છે અને આગળનો સ્વર દીર્ઘ બને છે.

  નિ: + રસ = નીરસ

  નિ: + રોગી = નીરોગી

  નિ: + રદ = નીરદ(વાદળ)

  નિ: + રંગ = નીરંગ

  નિ: + રવ = નીરવ

- વિસર્ગની પહેલા "અ", "આ", "ઇ" હોય અને વિસર્ગ પછી "ચ" કે "છ" આવે તો વિસર્ગનો "શ" થાય છે.

  નિ: + ચિય = નિશ્ચિંત

  હરિ: + ચન્દ્ર = હરિશ્ચય

  પ્રાય: + ચિત = પ્રાયશ્ચિત

  તપ: + ચર્યા = તપશ્ચર્યા

  પુન: + ચરણ = પુનશ્ચરણ

- વિસર્ગ પહેલા "અ", "આ", "ઇ", "ઉ" હોય અને વિસર્ગ પછી "ક", "ખ", "ટ", "ઠ", "પ", "ફ" હોય તો વિસર્ગનો "ષ" થાય છે.

  ક = નિ: + કામ = નિષ્કામ

  નિ: + કારણ = નિષ્કારણ

  પુન: + કર = પુનષ્કર

  ખ = ધનુ: + ખંડ = ધનુષ્ખંડ

  ટ = ધનુ: + ટંકાર = ધનુષ્ટંકાર

  ક: + ટ = કષ્ટ

  દુ: + ટ = દુષ્ટ

  ન: + ટ = નષ્ટ

  ઠ = નિ: + ઠુર = નિષ્ઠુર

  નિ: + ઠા = નિષ્ઠા

  પ = નિ: + પાપ = નિષ્પાપ

  નિ: + પક્ષ = નિષ્પક્ષ

  ફ = નિ: + ફળ = નિષ્ફળ

  ચતુ: + ફલક = ચતુષ્ફલક

- વિસર્ગ પહેલા "અ" કે "આ" સિવાયનો સ્વર હોય અને વિસર્ગ પછી "ત" કે "થ" હોય તો "સ" થાય.

  વિ: + તૃત = વિસ્તૃત

  દુ: + તાજ્ય = દુસ્તાજ્ય

વિ: + થાપિત = વિસ્થાપિત

પ્ર: + થાન = પ્રસ્થાન

- વિસર્ગ પહેલા "અ" કે "આ" હોય અને વિસર્ગ પછી "ક", "ખ", "પ", "ફ" હોય તો વિસર્ગનો "સ" થાય.

પર: + પર = પરસ્પર

આશા: + પદ = આશાસ્પદ

બૃહ: + પતિ = બૃહસ્પતિ

ભા: + કર = ભાસ્કર

ધૃણા: + પદ = ધૃણાસ્પદ

તિર: કાર = તિરસ્કાર

પુર: + કૃત = પુરસ્કૃત

- વિસર્ગ પછી "શ", "ષ" કે "સ" આવે તો વિસર્ગ કાયમ રહે.

નિ: + શબ્દ = નિ:શબ્દ

નિ: + સંતાન = નિ:સંતાન

નિ: + સ્વાર્થ = નિ:સ્વાર્થ

નિ: + શેષ = નિ:શેષ

નિ: + સ્પૃહ = નિ:સ્પૃહ

* અલંકાર *

- સામાન્ય રીતે અલંકારનો અર્થ આભુષણ એવો થાય છે.
- જેવી રીતે આભુષણ વ્યક્તિના સોંદર્યમાં વધારો કરે તેવી રીતે અલંકાર ભાષાના સોંદર્યમાં વધારો કરે છે.
- અલંકાર શબ્દ "**અલમ્ + કાર**"નો બનેલો છે.
  - અલમ્ = પર્યાપ્ત
  - કાર = કરનાર
- એટલે કે કશુ ઉમેરવાનું બાકી ન રહે એવી પૂર્ણતા લાવે તે અલંકાર.
- ભાષામાં રસયુક્ત વાક્યને અલંકાર કહે છે.
- અલંકારથી ભાષામાં રમણીયતા જન્મે છે.
- અલંકારના બે પ્રકાર છે.
  - શબ્દાલંકાર
  - અર્થાલંકાર

શબ્દાલંકાર

- ➢ શબ્દોને આધારે રચતા અલંકારને શબ્દાલંકાર કહેવાય છે.
- ➢ આ અલંકારમાં શબ્દોની ગોઠવણીને આધારે ભાષાના સોંદર્યમાં વધારો થાય છે.

1. વર્ણાનુપ્રાસ / વર્ણસગાઈ

- ➢ વર્ણ એટલે અક્ષર.
- ➢ પ્રાસ એટલે તાલમેલ
- ➢ વર્ણસગાઈ એટલે એકના એક શબ્દ સાથેનો સબંધ.

- એક જ પંક્તિમાં કે વાક્યમાં એકનો એક વર્ણ શબ્દના આરંભે બે કે તેથી વધારે વખત આવે તેવા અલંકારને વર્ણાનુપ્રાસ અલંકાર કહેવાય છે.
- દા.ત. :
  - સાગરે **ભા**સતી **ભ**વ્ય ભરતી.
  - **કા**શીમાએ **કા**મ **કા**ઢ્યું.
  - **ધ**નતેરસે **ધ**ન **ધો**ઈને સજ્યા સોળા શણગાર.
  - માંગવું મૃત્યુ **પ્ર**માણા છે **પ્રા**ણીને.
  - સહિયરનો સાથ ત્યજ્યો સામયે રે લોલ.
  - **પા**ણી માટે **પ્ર**ભાશંકર **પા**ણિયારા **પા**સે ગયા.
  - **પ્રી**ત કરું **પ્રે**મથી **પ્ર**ગટ થાશે.
  - **લ**ગન **લ**ગાડે આગ.
  - **કા**ળો **કા**નુડો **કા**ળી **કા**મળી વાળો.
  - **કા**કાએ **કા**ચના **ક**ટોરામાં **કે**રીઓ **કા**પીને મૂકી.

2. શબ્દાનુપ્રાસ / યમક

- એક જ પંક્તિ કે વાક્યમાં એક જ શબ્દ(શબ્દસમૂહ) અથવા સરખા ઉચ્ચારવાળા (પ્રાસવાળા) શબ્દો એક કરતા વધારે વખત આવે અને દરેક વખતે તેનો અર્થ જુદો થતો હોય તેવા અલંકારને શબ્દાનુપ્રાસ અથવા યમક અલંકાર કહેવાય છે.
- દા.ત. :
  - **જવાની** તો **જવાની** છે.
  - **તપેલી** તો **તપેલી** છે.
  - મેં **અખાડા**માં જવાના ઘણીવાર **અખાડા** કર્યા.
  - જે વાંચે **ચોપડી** તે **ચોપડી ચોપડી** ખાય.
  - થયા પુરા બેહાલ, **સુરત** તુજ રડતી **સૂરત**.
  - **દીવા નથી** દરબારમાં, **દીવાનથી** દરબારમાં છે અંધારુ ઘોર.
  - મોર **ઉર વસી** એ દિવ્ય **ઉર્વશી**.
  - **નોકરી** તો **નો કરી** જેવી છે.
  - ગા**યક** ન લા**યક** તું ફોગટ ફૂલાણો છે.
  - સુલ**તાન**ના મોકલ્યાં બે મિયાં મુલ**તાન**માં ગુલ**તાન** જતા હતા.
  - જાંબા**ળા** – ખોપા**ળા** તગડીને ભડી ને ભાવનગર

3. આંતરપ્રાસ / પ્રાસસાંકળી

- જયારે પ્રથમ ચરણના છેલ્લા શબ્દો અને બીજા ચરણના પહેલા શબ્દ વચ્ચે પ્રાસ રચાય ત્યારે આંતરપ્રાસ અથવા પ્રાસસાંકળી અલંકાર બને છે.
- દા.ત. :
  - વિદ્યા ભાણિયો **જેહ**, **તેહ** ઘર વૈભવ રૂડો.
  - મહેતાજી નિશાએ **આવ્યા**, **લાવ્યા** પ્રસાદને કર્યો ઓચ્છવ(ઉચ્છવ, ઉત્સવ).
  - જાણી લે જગ**દીશ**, **શીશ** સદગુરુને નામી.
  - ઘેર પધાર્યા હરિગુણ **ગાતા**, **વાતા** તાલ, શંખને મૃદંગ.

- પ્રેમ પદારથ અમો **પામીએ**, **વામીએ** જીવન મરણ જંજાળ.
- હરિના જન તો મુક્તિ ન **માગે**, **માગે** જનમોજનમ અવતાર રે.

4. અંત્યાનુપ્રાસ

- દરેક ચરણને અંતે સરખા ઉચ્ચાર વાળો શબ્દ આવ્યો હોય ત્યારે અંત્યાનુપ્રાસ બને છે.
- દા.ત. :
  - જેની જશોદા **માવલડી**, ચરાવે **ગાવલડી**.
  - ના હિન્દુ નીકળ્યા, ના મુસલમાન **નીકળ્યા**
    કબરો ઉઘાડીને જોયું તો ઇન્સાન **નીકળ્યા**.
  - લે કવચકુંડળ હવે આપી **દીધી**,
    મેં જ મારા બે હાથ કાપી **દીધા**.
  - ખુદા તારી કસોટીની પ્રથા સારી નથી **હોતી**,
    જે સારા હોય છે તેની દશા સારી નથી **હોતી**.
  - મેં મકાનો બાંધવાને જે **ઘડ્યા**,
    રે તે ખીલા તો અહીં **જડ્યા**.
  - જળમાં જડતું નથી તટને **તપાસીએ**,
    એ બિંબ શોધી કાઢવા મનને **તપાસીએ**.
  - જમિ ગઈ તરત ઘોર કરાલ **રાત**,
    લાગી બધે પ્રસરવા પુર માહીં **વાત**.

અર્થાલંકાર

- શબ્દના અર્થના આધારે ભાષાના સૌંદર્યમાં વધારો કરતા અલંકારને અર્થાલંકાર કહેવાય છે.

1. ઉપમા

- જયારે કોઈ એક વસ્તુને કોઈ એક ખાસ ગુણ કે બાબત અંગે બીજી વસ્તુ સાથે સરખાવવામાં આવે ત્યારે ઉપમા અલંકાર બને છે.

દમયંતીનું મુખ	ચંદ્ર	જેવું	સુંદર	છે.
ઉપમેય	**ઉપમાન**	**ઉપમાવાચક શબ્દ**	**સાધારણ ધર્મ**	

ઉપમેય : જેની સરખામણી કરવામાં આવે તે.
ઉપમાન : જેની સાથે સરખામણી કરવામાં આવે તે.
સાધારણ ધર્મ : બન્ને વચ્ચે રહેલ સમાન ગુણ.
ઉપમા વાચક શબ્દ : સરખામણી દર્શાવનાર શબ્દ.

- જેવો, જેવા, જેવી, શા, શી, શું, શો, માફક, પેઠે, જેમ, સમું, સરખું, સમોવડુ, સમાન, સમાણું, તુલ્ય, સાદૃશ્ય, સરીખું, જેવડું, પ્રમાણ, વત્, તેમ, તણા, કેરા, કેરી, કેરું.
- દા.ત. :
  - મહુડા માયા ઉતારતા યોગી **જેવા** લાગે છે.
  - ભર્યા કદમ ભૂમિમાં નવજવાન **શા** ડોસલે!

- અનિલ **શી** ઝટ ઉપડી સાંઢણી.
- સાવ બાળકના **સમુ** છે આ નગર.
- વ્રજ **સમણા** ગઢને તપાસીએ.
- ધીમે ધીમે ડગલા ધરતો – કોઈ મત ગજેન્દ્રની **માફક**.
- માગવું મૃત્યુ **પ્રમાણ** છે પ્રાણીને.
- શિશુ **સમાન** ગની સહદેવને.
- સ્વામી સાગર **સરીખા** રે નજરમાં ન માય કદી.
- ખોબાં **જેવડા** ગુલાબ લલચાવતા હતા.
- કમલ**વત્** ગણીને બાલના ગલ રાતા.
- કાચ, ઘડિયાર અને સત્યની **પેઠે** ટાઇમટેબલ પણ નાજુક વસ્તુ છે.
- હો સુખડ **સમુ** ઉર મારું.

2. અનન્વય

- ઉપમેયની સરખામણી કરવા યોગ્ય ઉપમાન ન મળે ત્યારે ઉપમેયની સરખામણી ઉપમેય સાથે જ કરવામાં આવે છે આવા અલંકારને અનન્વય અલંકાર કહેવાય છે.
- દા.ત. :
  - **ગાંધીજી** એટલે **ગાંધીજી**.
  - **મા** તે **મા** ને બીજા વગડાના વા.
  - **અબળા**ની શક્તિ તો **અબળા** જેવી.
  - **હિરો** તે **હિરો** અને કાચ તે કાચ.
  - **મનેખ** જેવા **મનેખ**નેય કપરો કાળ આવ્યો છે.
  - **ટંડેલાઈ** ઈ **ટંડેલાઈ**.
  - **દાદાજી** એટલે **દાદાજી**.
  - **જોગનો ધોધ** એટલે **જોગનો ધોધ**.

3. રૂપક

- ઉપમેય અને ઉપમાન એક જ હોય એમ બતાવવામાં આવે ત્યારે રૂપક અલંકાર બને છે.
- આ અલંકારમાં એક વસ્તુને બીજી વસ્તુનું રૂપ આપવામાં આવે છે.
- એક વસ્તુ જ બીજી વસ્તુ છે એમ માની લેવામાં આવે છે.
- દા.ત. :
  - ચર્ચા એ લોકશાહીનો પ્રાણ છે.
  - બપોર એક મોટું શિકારી કૂતરું છે.
  - ડોલતો ડુંગર ઈ તો અમારો સસરો જો.
  - પુલ નીચે વહેતી નદી તો સાયુકલી માં છે.
  - મારે મન લાઈબ્રેરી લોકશાહીનું મંદિર છે.
  - પંડ્યાની પેટીમાં પારસ છે પડ્યો.
  - આ સંસાર સાગર તરવો સહેલો નથી.
  - સાધુજનોની હૃદય-ગંગા સૌને પવિત્ર કરતી હોય છે.
  - પ્રેમપંથ પાવકની જ્વાલા.

- હૈયાના હોજમાંથી આ શું પાણી છલકાય છે.
- રામ રમકડું જડિયું.
- તારી આંગળીઓ લાવ, તને પહેરવું તડકાની વીંટી.
- એમની આંખોમાં લાગણીની ભીનાશ હતી.

4. વ્યતિરેક

- ઉપમેયને ઉપમાન કરતા શ્રેષ્ઠ બતાવવામાં આવે ત્યારે વ્યતિરેક અલંકાર બને છે.
- દા.ત. :
  - **શિક્ષક** એટલે **બાપ** કરતા પણ વિશિષ્ટ.
  - એનુ **અંગ** **કમળ**થીયે કોમળ છે.
  - **રાજુની ગાળો** તો તેને **મધ**થીયે મીઠી લાગતી હતી.
  - **નયન બાણ** કરતા **જીહ્વાબાણ** વધારે કાતિલ નિવડે છે.
  - પૂ. બાપુનું **હૃદય** **ફૂલ** કરતાય કોમળ હતું.
  - દમયંતીના **મુખ** પાસે **ચંદ્ર** પણ નિસ્તેજ લાગે.
  - **સુદામા**ના વૈભવ આગળ **કુબેર** તે કોણ માત્ર?
  - **ધરતી** માતાએ હશે ધ્રૂજતી રે લોલ
    અચળા અચૂક એક **માત** રે ... ...

5. ઉત્પ્રેક્ષા

- જયારે ઉપમેય અને ઉપમાન બન્ને એકરૂપ છે એવી સંભાવના વ્યક્ત કરવામાં આવે ત્યારે ઉત્પ્રેક્ષા અલંકાર બને છે.
- આ અલંકારમાં એક વસ્તુ બીજી વસ્તુ હોવાની શંકા કે કલ્પના કવામાં આવે છે.
- આ અલંકારમાં જાણે, રખે, શકે, ભણે, લાગે, દિસે વગેરે જેવા ઉત્પ્રેક્ષા વાચક શબ્દો આવે છે.
- દા.ત. :
  - સાવજ ગરજે ! **જાણે** કો જોગંદર ગરજે.
  - દેવોના ધામ **જેવું** હૈયું જાણે હિમાલય.
  - ઉપાન(જોડુ) રેણુએ(રજ) આભ છાયો **શું** સૈન્ય મોટું જાય.
  - હોડી **જાણે** આરબની ઘોડી.
  - કાયાના સરોવર **જાણે** હેલે ચડ્યા.
  - દમયંતીનું મુખ તો **જાણે** ચંદ્ર.
  - થાય છે મારી નજર **જાણે** હરણ.

6. વ્યાજસ્તુતિ

- જયારે દેખિતી રીતે નિંદાના બહાના હેઠળ કોઈની પ્રશંસા થઈ હોય અથવા પ્રશંસાના બહાના હેઠળ કોઈની નિંદા થતી હોય તેવા અલંકારને વ્યાજસ્તુતિ અલંકાર કહેવાય છે.
- દા.ત. :
  - વાહ પહેલવાન! પાપડ તોડી નાખ્યો.
  - દોડવામાં હું હંમેશા પહેલો જ રેહેતો – પાછળથી ગણાતા.
  - તમે ખરા રમતવીર! ઉગતો બાવળ કુદી ગયા.
  - તેના સંગીતનો એવો જાદુ, કુંભકર્ણની કૃપા યાચવી જ ન પડે.

- ગાંધીજી હિંસા અને અસત્યના કટ્ટર વેરી હતા.
- સમીરને છેલ્લી પાટલી પર બેસવાનો શોખ છે.
- સુર્યોદેવ! તમારા કિરણોએ શું ધોળું કર્યું? અંધકારનું મુખ તો કાળું થઈ ગયું છે.

7. શ્લેષ

- એક જ વિધાન કે કાવ્ય પંક્તિમાં અનેકાર્થી(દ્વિઅર્થ) શબ્દ પ્રયોજાયો હોય અને તેને લોધે વિધાન કે કાવ્ય પંક્તિના એજ કરતા વધારે અર્થો થાય તેવા અલંકારને શ્લેષ અલંકાર કહેવાય છે.
- દા.ત. :
  - તમે પસંદ કરેલુ પાત્ર પાણી વગરનું છે.
  - રવિ નિજ કર તેની ઉપર ફેરવે છે.
  - આ રમાણીનો રાગ કોને મુગ્ધ ન કરે.
  - અઢળક ઢળિયો રે શામળિયો.
  - ચોમાસું આવતા સૃષ્ટિ નવું જીવન મેળવે છે.
  - એમનું હૃદય કામ વિશે ડૂબેલું હતું.
  - અંધકારના આ સાગરમાં કોઈ તારો નથી.
  - એ કેવી રીતે ભૂલે પોતાની પ્યારી માને.

8. સજીવારોપણ

- નિર્જીવ અંદર સજીવનું આરોપણ કરવામાં આવે ત્યારે સજીવારોપણ અલંકાર કહેવામાં આવે છે.
- દા.ત. :
  - પથ્થર થરથર ધ્રૂજે.
  - ગગને સૂરજ ઝોંકા ખાતો, આભ તણી આંખો ઘેરાઈ.
  - નામવરા તાકાત વધારે પડતી ઉદારતાથી શરમિદી(મહારાજ) પડે છે.
  - હાંફી ગયેલા શ્વાસના પગને તપાસીએ.
  - ઘડિયારના કાંટા પર હાફ્યા કરે સમય.
  - બપોર એક મોટું શિકારી કુતરું છે.
  - છકડો પાણીપંથો ઘોડો થઈ ગયો.
  - સડક પણ પડખું ફરીને સૂઈ ગઈ.
  - વડલો ખુશ થયો અને અમારા પર પાનવર્ષા કરી.
  - માટીનું આ ખોરડું ઘસઘસાટ ઊંઘતું હતું.
  - રાતો-રાત વનપટ પડખું બદલી લે છે.

9. અતિશયોક્તિ

- જયારે કોઈ હકીકતને વધારીને કહેવામાં આવે ત્યારે અતિશયોક્તિ અલંકાર બને છે.
- આ અલંકારમાં ઉપમેય ઉપમાનમાં સમય જાય છે.
- દા.ત. :
  - પડતા પહેલા જ તેના પ્રાણ નીકળી ગયા.
  - તેના ધનુષ્ટંકાની સાથે જ શત્રુઓ મરવા લાગ્યા.
  - રે સૂર્યમાં માછલી તરી રહી.
  - કુંતી! તારા કર્ણને પણ તુ લેતી જા.

- ઉપાનરેણુએ(પગની રજ) અભ્ર છાયો જોજન કોટાનકોર(કરોડ).
- એ હતુ કટક, ના ના એ તો તલવારનું અરણ્ય.
- એ નાટક એટલું કરૂણ હતું કે થિયેટર અશ્રુ સાગર બની ગયું.
- જૂનું તો થયું રે દેવળ(શરીર) જૂનું તો થયું.
  મારો હંસલો(આત્મા) નાનો ને દેવળ જૂનું તો થયું.

* છંદ *

- **છંદ એટલે શું?**
  - પંક્તિમાં મધુરતા ઉત્પન્ન કરવા માટે અક્ષરોની અમુક પ્રકારની ગોઠવણી કરવામાં આવે છે આ ગોઠવણી એટલે છંદ.
  - છંદ માટે સંસ્કૃતમાં '**વૃત**' શબ્દ પ્રયોજાય છે.
  - વૃત એટલે ફરી ફરીને આવેલું.
  - છંદના ઉપયોગથી રચાયેલી કૃતિને "**છંદોબદ્ધ**" કૃતિ કહેવાય છે.
  - જેમાં છંદ ન હોય તેવી કૃતિને "**અછાંદસ**" કૃતિ કહેવાય છે.

- **છંદના પ્રકારો**
  - અક્ષરમેળ
  - સંખ્યામેળ
  - માત્રામેળ
  - લયમેળ

- **લઘુ અક્ષર**
  - છંદ શાસ્ત્રમાં હ્રસ્વ અક્ષરને લઘુ અક્ષર ગણવામાં આવે છે.
  - અ, ઇ, ઉ, ઋ આ ચાર અક્ષર અને તેનાથી બનતા તમામ અક્ષર એ હ્રસ્વ અક્ષર છે, જેને લઘુ અક્ષર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
  - ઉદા...
    - ક, રિ, ભુ, બૃ
  - જોડાક્ષરમાં હ્રસ્વ સ્વર રહેલો હોય તો તે પણ લઘુ અક્ષર ગણાય છે.
  - ઉદા...
    - ક્ષ, જ્ઞ, પ્ર, સ્મ, ર્થ
  - લઘુ અક્ષર માટે 'U' અને 'લ' નિશાની વપરાય છે.

- **ગુરુ અક્ષર**
  - છંદશાસ્ત્રમાં દીર્ઘને ગુરુ અક્ષર ગણવામાં આવે છે.
  - આ, ઈ, ઊ, એ, ઐ, ઊ, ઓ, ઔ. આ સાત સ્વરોને અને તેનાથી બનતા તમામ અક્ષરોને ગુરુ અક્ષરો કહે છે.
  - ઉદા...
    - બ, જી, ભૂ, તે, જો
  - ગુરુ અક્ષર માટે '-' અને 'ગા' નિશાની વપરાય છે.

- **યતિ એટલે શું?**
    - યતિ એટલે એક પ્રકારનો વિરામ.
    - કાવ્ય પંક્તિના ઉચ્ચારણ વખતે સ્વાભાવિક રીતે અટકવું પડે તેને યતિ કહેવાય છે.
    - યતિના ઉપયોગથી કાવ્ય પંક્તિના વિભાગો પડી જાય છે અને ઉચ્ચારણ કરનારને વિરામ મળે છે ઉપરાંત છંદના લયની મધુરતા વધે છે.
    - ઉદા...
        - રે પંખીડા ! સુખથી ચણજો, ગીત વા કોઈ ગાજો.
    - મંદાકાંતા છંદમાં ચોથા અને દસમાં અક્ષરે યતિ આવે છે
    - યતિનું સ્થાન ન જળવાય તો યતિભંગ થયો કહેવાય.

- **ચરણ**
    - છંદના પૂરેપૂરા માપવાળી પંક્તિને ચરણ કહે છે.

- **કડી કે શ્લોક**
    - ચાર ચરણની એક કે શ્લોક બને છે.

- **તાલ**
    - માત્રામેળ છંદમાં અમુક માત્રા પછી ભાર આવે તેને તાલ કહેવાય છે.

- **માત્રા**
    - લઘુ અને ગુરુનો ઉપયોગ કરવામાં જેટલો સમય જાય તેને માત્રા કહેવાય છે.
    - લઘુ અક્ષરની ૧ માત્રા અને ગુરુ અક્ષરની ૨ માત્રા હોય છે. ૧ માત્રા માટે 'લ' સંજ્ઞા અને ૨ માત્રા માટે 'દા' સંજ્ઞા વપરાય છે.

- **ગણ**
    - લઘુ – ગુરુ અક્ષરના બનેલા જુથને ગણ કહેવાય છે.

<u>નિયમો</u>

1) શબ્દમાં જોડાક્ષર આવવાના કારણે જોડાક્ષરની આગળનો અક્ષર થડકારો અનુભવે તો એ અક્ષરને લઘુ હોવા છતા ગુરુ ગણાય છે.
    a. ઉદા...
    સત્ય, કૃત્ય, ઉચ્ચ, પથ્થર, શક્તિ, સાવિત્રી, નિષ્પાપ, મર્મ,
    – U –U – U –U U – U – – – – – U –U
    લડ્યો, પડ્યો, મળ્યાં, ગળ્યું, ઠર્યું
    U – U – U – U U UU

2) બે અક્ષર પર તીવ્ર અનુસ્વાર આવે તો અક્ષર લઘુ હોવા છતાં ગુરુ ગણાય છે.
    a. ઉદા
    પંકજ, ગંગા, પીંડ, દંડ, સંપતિ,
    –UU – – – U – U – U U

    કુંવર, કુંભાર, કહું, જઉં સુવાળું

UUU U–U UU UU U–U

3) વિસર્ગ વાળો અક્ષર વિસર્ગના ઉચ્ચારણના કારણે લઘુ હોવા છતા ગુરૂ કહેવાય છે.
   a. ઉદા...
   અંતઃકરણ , દુઃખ,
   –– UUU – U

4) ખોડા અક્ષરને લઘુ ગણવામાં આવે છે.
   a. ઉદા...
   અર્થાત્, વિધિવત્
   U – U UUUU

5) અક્ષરમેળ છંદમાં પંક્તિને અંતે આવેલો અક્ષર ગુરૂ ગણાય છે. માત્રામેળ છંદમાં આ નિયમ લાગુ પડતો નથી.
   a. ઉદા...
   —

6) જરૂરી લગતા ઇ અને ઉ ને હ્રસ્વને બદલે દીર્ઘ અને દીર્ઘ ને બદલે હ્રસ્વ લખી શકાય છે. સર્જકો છંદના બંધારણને વળગી રહેવા આવા ફેરફારો કરતા હોય છે જેને '**કવિછુટ**' કહેવાય છે.

- **ગણરચના - યમાતારાજભાનસલગા**

ક્રમ	ગણ	નિશાની	બંધારણ	ઉદાહરણ
૧	ય	U––	યમાતા	જશોદા
૨	મ	–––	માતારા	આકાંક્ષા
૩	ત	––U	તારાજ	આકાશ
૪	ર	–U–	રાજભા	માનવી
૫	જ	U–U	જભાન	સદૈવ
૬	ભ	–UU	ભાનસ	વૈભવ
૭	ન	UUU	નસલ	મિનિટ
૮	સ	UU–	સગલા	સરલા
૯	લગા	U–	લગા	કર્યે

- અક્ષરમેળ છંદ

ક્રમ	છંદ	અક્ષર	યતિ	બંધારણ
૧	ઉપેન્દ્રવ્રજા	૧૧	૫	જ ત જ ગા ગા
૨	ઇન્દ્રવ્રજા	૧૧	૫	ત ત જ ગા ગા
૩	તોટક/ત્રોટક	૧૨	૬	સ સ સ સ
૪	વસંતતિલકા	૧૪	૮	ત ભ જ જ ગા ગા
૫	માલિની	૧૫	૮	ન ન મ ય ય
૬	હરિણી	૧૭	૬,૧૦	ન સ મ ર સ લ ગા
૭	પૃથ્વી	૧૭	૮	જ સ જ સ ય લ ગા
૮	માંદાક્રાંતા	૧૭	૪,૧૦	મ ભ ન ત ત ગા ગા

૯	શિખરિણી	૧૭	૬,૧૨	ય મ ન સ ભ લ ગા
૧૦	શાર્દૂલવિક્રીડિત	૧૯	૧૨,૧૯	મ સ જ સ ત ત ગા
૧૧	સ્ત્રગ્ધરા	૨૧	૭,૧૪	મ ર ભ ન ય ય ય
૧૨	અનુષ્ટુપ	૩૨	ચરણને અંતે	૧-૩ ચરણમાં ૫-૬-૭ મો અક્ષર U – – ૨-૪ ચરણમાં ૫-૬-૭ મો અક્ષર U – U
૧૩	મનહર	૩૧	૮	પ્રથમ પંક્તિમાં ૧૬ બીજી પંક્તિમાં ૧૫ છેલ્લો અક્ષર ગુરૂ

ઉદાહરણ:

૧) ઉપેન્દ્રવ્રજા

✓ ત્વમેવ માતા ચ પિતા ત્વમેવ.

✓ સુલોચનાને શિર અંધ સ્વામી.

✓ દયા હતી ના નહી કોઈ શાસ્ત્ર
હતી નહી કેવળ માણસાઈ.

૨) ઈન્દ્રવ્રજા

✓ સંસારના સાગરને કિનારે.

✓ ઊભા રહી અંજલિ એક લીધી.

✓ શે હોમવા અંતર ફૂલડાને
જ્વાળામહી વ્યર્થ વિસામણોની.

૩) તોટક/ત્રોટક

✓ અધરં મધુરં વદનં મધુરં.

✓ તિમિર શયનો ગ્રહને પડતા
સપના વિધુરા નજરે ચડતાં.

✓ મન મોહન સુંદર સાવરિયા
મુજને કરી તે પ્રભુ બાવરિયા.

૪) વસંતતિલકા

✓ મે પ્રેમમાં તડફતા મમ શાંતિ ખોઈ
આનંદની મધુર પાંખ ન ક્યાંય જોઈ.

✓ ઉદગ્રીવ દૃષ્ટિ કરતાં નભ શૂન્ય ભાસે
કેવા તરંગતિ સુચંચલ સ્વચ્છ નીર.

૫) માલિની

✓ કમલવત્ ગણીને બાલના ગાલ રાતા
રવિનિજ કર તેની ઉપરે ફેરવે છે.

✓ મધુર સમય તેવે ખેતરે શેલડીના
રમત કૃષિવાલોના બાલ ન્હાના કરે છે.

૬) હરિણી

✓ ઉપવન વિશે સાંજે જયારે હવા હસતી હતી
અલક લટમાં તારી વેણી કશી લસતી હતી.

✓ નયન નમણા ગ્રીવા ધોળી લલાટ સુહામણું
અવિરત ફરી ચુંબી ચુંબી કૃતાર્થ નહીં ગણું.

૭) પૃથ્વી

✓ ભમો ભરત ખંડમાં સકળ ભોમ ખૂંદી વળી.

✓ સહસ્ત્રશત ઘોડલ અગમ પ્રાન્તથી નીકળ્યાં.

૮) મંદાક્રાંતા

✓ સૂકાં પર્ણો વન ગજવતાં, શાંત લીલા સદાયે.

✓ ધીમે ઉઠી શિથિલ કરને નેત્રની પાસ રાખી.

✓ ના શિક્ષાના કથન કથવા યુક્ત તારા સમીપે.

૯) શિખરણી

✓ વળાવી બા આવી નિજ સકલ સંતાન ક્રમશઃ.

✓ અસત્યો માહેથી પ્રભુ પરમ સત્યે તું લઈ જા.

✓ હજી તારી કાયા મુજ નયન સામે ઝળહળે.

૧૦) શાર્દૂલવિક્રીડીત

✓ ઉગે છે સુરતી ભરી રવિ મૃદુ હેમંતનો પૂર્વમાં.

✓ ગેબીનોબત આભની ગડગડેને વીજને ઝાપટાં.

✓ ખેડે સૂરજ ભોમ સોમ કરતો આનંદની વાવણી.

૧૧) સ્ત્રગ્ધરા

✓ ધીમે ધીમે છટાથી કુસુમ રાજ લઈ ડોલતો વાયુ વાય.

✓ ચોપાસે વલ્લીઓથી પરિમલ પ્રસરે નંગને તૃપ્ત થાય.

૧૨) અનુષ્ટુપ

✓ ઇન્દ્રપ્રસ્થજનો આજે, વિચાર કરતા હતા
એક બાબતને માટે, શંકા સૌ ધરતા હતાં.

✓ સૌન્દર્યો વેડફી દેતા, નાના સુંદરતા મળે
સૌન્દર્યો પામતા પહેલાં, સૌન્દર્ય બનવું પડે.

૧૩) મનહર

✓ બગલાની ડોક વાંકી, પોપટની ચાંચ વાકી
કૂતરાની પૂંછડીનો, વાંકો વિસ્તાર છે.

✓ એક દિ મહેતાજીએ છોકરો જવાબ દે
ઈતિહાસ વિશે પ્રશ્ન સૌથી મોટો કયો છે.

✓ છેલ્લે બાંક બેઠેલો રાંક છોકરો જવાબ દે
સા'બ સા'બ પ્રશ્ન એક રોટલો મોટો છે.

- માત્રામેળ છંદ

ક્રમ	છંદ	માત્રા	યતિ	બંધારણ
૧	ચોપાઈ	૧૫	૧૫ માત્રા પછી	- ચાર ચરણ - દરેક ચરણમાં ૧૫ માત્રા
૨	દોહરો	૨૪	૧૩ માત્રા પછી	- ચાર ચરણ - ૧-૩ ચરણમાં ૧૩ માત્રા - ૨-૪ ચરણમાં ૧૧ માત્રા
૩	સોરઠો	૨૪	૧૧ માત્રા પછી	- ચાર ચરણ - ૧-૩ ચરણમાં ૧૧ માત્રા - ૨-૪ ચરણમાં ૧૩ માત્રા
૪	હરિગીત	૨૮	૧૪/૧૬ માત્રા પછી	- ચાર ચરણ - દરેક ચરણમાં ૨૮ માત્રા
૫	સવૈયા	૩૧/૩૨	૧૬ અને ૨૧ માત્રા પછી	- ચાર ચરણ - દરેક ચરણમાં ૩૧ અથવા ૩૨ માત્રા - ૩૧ માત્રાવાળો – એક્ત્રીશા - ૩૨ માત્રાવાળો – બત્રીશા
૬	ઝૂલણા	૩૭	૧૦,૨૦,૩૦ માત્રા પછી	- ચાર ચરણ - દરેક ચરણમાં ૩૭ માત્રા

ઉદાહરણ:

૧) ચોપાઈ

✓ કાળી ધોળી રાતી ગાય,
પાણી પીએ ચરવા જાય,
ચાર પગોને આંચળ ચાર,
વાછરડા પર હેત અપાર.

✓ જો જો રે મોટાના બોલ,
ઉજ્જડ ખેડે બાજ્યો ઢોલ.

૨) દોહરો

✓ ઝાઝા નબળા લોકથી, કદી ન કરિયે વેર
કીડી કાળા નાગનો, પ્રાણ હરે આ પેર.

✓ કજ્જલ તુજે ન શ્યામતા, હીરો તજે ન શ્વેત
દુરિજન તજે ન વક્રતા, સજ્જન તજે ન હેત.

૩) સોરઠો

✓ ઓ રસતરસ્યાં બાળ!, રસની રીત મ ભૂલશો
પ્રભુએ બાંધીપાળ, રસ સાગરના પુણ્યથી.

૪) હરિગીત

✓ જ્યાં જ્યાં નજર મારી ઠરે યાદી ભરી ત્યાં આપની.
✓ શશીકાંત મારા લગ્નની કંકોત્રી આ વાંચજો.
✓ શ્રી રામચંદ્ર કૃપાલુ ભજનમ હરણ ભવભય દારૂણમ્.

૫) સવૈયા

✓ અંતરની એરણ પર કોની પડે હથોડી ચેતન રૂપ.
✓ દેખ બિચારી બકરીનો પણ કોઈ જાતા ન પકડે કાન.

૬) ઝૂલણા

✓ જાગને જાદવા કૃષ્ણ ગોવાળિયા
તુજ વિના ઘેનમાં કોણ જાશે?

✓ માનવી માત્ર જગદીશનો અંશ છે
રંગને રૂપના ભેદ ખોટા.

* સમાસ *

- **સમાસ એટલે શું?**

➢ સમાસ શબ્દ **સમ્ + આસ** નો બનેલો છે.
➢ જ્યાં ,

સમ્ = સાથે
આસ = બેસવું

➢ જુદા જુદા અર્થવાળા બે કે તેથી વધુ શબ્દો જોડાઈને એક નવો શબ્દ બને છે જેને સમાસ કહેવામાં આવે છે.
➢ બન્ને પદો મળીને બનેલા પદને **સમસ્ત પદ** અથવા **સામાસિક પદ** કહેવાય છે.
➢ સામાસિક પદના પ્રથમ પદને પૂર્વપદ બીજા પદને મધ્યમ પદ અને ત્રીજા પદને ઉત્તરપદ તરીકે ઓળખવાનામાં આવે છે.
➢ આ પદોનો વાક્ય સાથેનો સબંધ સ્પષ્ટ થાય એ રીતે છુટા પાડવાની પ્રક્રિયાને વિગ્રહ કહેવાય છે.
➢ સમાસના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે.

1. સર્વપદ પ્રધાન સમાસ
2. એકપદ પ્રધાન સમાસ
3. અન્યપદ પ્રધાન સમાસ

- **સર્વપદ પ્રધાન સમાસ**

➢ જે સમસામાં બધા જ પદો સમાન મોભાના હોય તેવા સમાસને સર્વપદ પ્રધાન સમાસ કહેવાય છે.

1. દ્વન્દ્વ / દ્વંદ્વ

- જે સમાસમાં સમાન મોભો ધરાવતા શબ્દો જોડાય અને તેનો વિગ્રહ કરતી વખતે **અને**, **કે**, **અથવા** જેવા પદો વપરાય તે સમાસને દ્વન્દ્વ સમાસ કહેવામાં આવે છે.

1) ઈતરેતર દ્વન્દ્વ

- જે દ્વન્દ્વ સમાસનો વિગ્રહ **અને** શબ્દથી થતો હોય તે સમાસને ઈતરેતર અથવા સમુચ્ચય દ્વન્દ્વ કહેવામાં આવે છે.
- ઉદા.

માતાપિતા	જીવનમરણ
અન્નપાની	માનપાન
લોચનમન	ટેબલખુરશી
સવારસાંજ	બૂટમોજા
રામલક્ષ્મણ	વેરઝેર
દંપતિ	રાધાકૃષ્ણ
દાળભાત	કપરકાબી
હાથપગ	લવકુશ
ચાપાણી	તડકોછાયો
હલનચલન	મનહૃદય
નળદમયંતી	આજકાલ
નરનારી	નાકકાન
રીતરિવાજ	વાદવિવાદ
લાડકોડ	સીતારામ
સોયદોરો	સ્ત્રીપુરુષબાળકો
દાદાદાદી	

2) વૈકલ્પિક દ્વન્દ્વ

- જે દ્વન્દ્વ સમાસનો વિગ્રહ કરતી વખતે **કે**, **અથવા** શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તેવા સમાસને વૈકલ્પિક દ્વન્દ્વ સમાસ કહેવાય છે.
- ઉદા.

હારજીત	ત્રણચાર
ઊંચનીંચ	ટાઢતડકો
સોનુરૂપું	પાંચપંદર
જાણ્યેઅજાણ્યે	કાંચુપાકુ
લાભાલાભ	જયપરાજય
દશબાર	નફોતોટો
પાનબાન	નવુજુનુ
ગોળધાણા	પશુપંખી
હવાપાણી	અંદરબહાર
શાકભાજી	કાળાભૂરાં
શાળાકોલેજ	સાધુસન્યાસી

સોનુંરૂપુ	ઉત્તરદક્ષિણ
ગામશહેર	ચડવુંઉતરવું

- **એકપદ પ્રધાન સમાસ**

➢ જે સમાસનું એકપદ પ્રધાન હોય અને બીજુ પદ તેને આધીન રહેતુ હોય તેવા સમાસને એકપદ પ્રધાન સમાસ કહેવાય.

1. તત્પુરુષ

➢ જે સમાસમાં એકપદ મુખ્ય હોય અને બીજુ પદ તેની સાથે વિભકિત સબંધથી જોડાયેલું હોય તેવા સમાસને તત્પુરુષ સમાસ કહેવાય છે.

➢ આ સમાસનો વિગ્રહ કરતી વખતે **ને, થી, થકી, દ્વારા, માટે, ને માટે, પ્રત્યે, કાજે, સારૂં, માંથી, નો, ની, નું, ના, માં, અંદર, ઉપર** વગેરે જેવા વિભકિત પ્રત્યેયો વપરાય છે.

➢ ઉદા.

પ્રેમવશ	માનવસર્જિત	વાતાવરણ
સ્વાધીન	વરમાળા	દેશબંધુ
આવકારપત્ર	યુદ્ધસજ્જ	બજારભાવ
કૃપાપાત્ર	યજ્ઞવેદી	વાહનવહાર
દયાપાત્ર	શયનગૃહ	જળધારા
વિદ્યાર્થીપ્રિય	આશ્રયસ્થાન	દેશભક્તિ
મુખપાઠ	દેશપ્રીતિ	રાજ્યસત્તા
હેતભર્યા	ઋણમુક્ત	નગરજનો
આશાસભર	ચિંતામુક્ત	નર્મદાકાંઠે
હરખઘેલા	ગર્ભશ્રીમંત	વનવાસ
યોગયુક્ત	વનમાળી	લોકપ્રિય
મંત્રમુગ્ધ	ગદાપ્રહાર	લયલી
જન્મજાત	રાજમહેલ	વાણીસૂરો
સ્નેહાધીન	જીલ્લાપ્રમુખ	સ્વર્ગવાસ
યુધિષ્ઠિર	ધ્યાનમગ્ન	

2. મધ્યમપદલોપી

➢ જે સમાસમાં પૂર્વપદ અને ઉતરપદ આપેલા હોય અને મધ્યમપદનો લોપ થતો હોય તેવા સમાસને મધ્યમપદલોપી સમાસ કહેવાય.

➢ આ સમાસનો વિગ્રહ કરતી વખતે મધ્યમપદ ઉમેરવું પડે છે.

➢ ઉદા.

વર્તમાનપત્ર	વર્તમાન આપતુ પત્ર
સૂર્યમુખી	સૂર્ય તરફ મુખરાખી ખિલતુ ફૂલ
વિજયસેના	વિજયની ઈચ્છા વાળી સેના
શિરપાઘ	શિરમાથે ધારણ કરવાની પાઘ
પાયદળ	ભૂમિ પર ચાલીને જતુ દળ

ભજનમંડળી	ભજન કરવા માટે એકત્ર પયેળ મંડળી
ઘરધંધો	ઘરમાં રહીને કરાવાતો ધંધો
સ્મૃતિપટ	સ્મૃતિ પર અંકિત થયેલો પટ
દાળચોખા	દાળ મિશ્રિત ચોખા
દહીંવડા	દહીં મિશ્રિત વડા
રાહતકાર્ય	રાહત માટે આપવામાં આવતું કાર્ય
લોકગીત	લોકો વડે રચાયેલું ગીત
પ્રમાણપત્ર	પ્રમાણ આપતું પત્ર
દીવાદાંડી	દીવો પ્રગટાવવાની દાંડી
સભાગૃહ	સભા ભરવા માટેનું ગૃહ
રાજીનામું	રાજીખુશીથી અપાતુ નામું
શિષ્યવૃત્તિ	શિષ્યને આપવામાં આવતી વૃતિ
મચ્છરદાની	મચ્છર અટકાવવાની દાની
પ્રલયકેતુ	પ્રલય લાવનાર કેતુ
મિલમજૂર	મિલમાં કામ કરતો મજૂર
ઘરજમાઇ	ઘરમાં રહેતો જમાઈ
ન્યાયસભા	ન્યાય આપનારી સભા
વૃંદાવન	વૃંદા (તુલસી) ભરેલુ વન
ગુલાબદાની	ગુલાબ રાખવાની દાની
સહનશક્તિ	સહન કરવાની શક્તિ
ચ્યવનપ્રાશ	ચ્યવન ઋષિએ બનાવેલું પ્રાશ
વિદ્યાલય	વિદ્યા મેળવવાનું આલય
છાત્રાલય	છાત્રને રહેવા માટેનું આલય
કુળદેવી	કુળમાં પુંજાતી દેવી
રેખાચિત્ર	રેખા વડે બનાવેલ ચિત્ર
હસ્તઘડી	હાથમાં પહેરવાની ઘડી
સંગ્રામગીત	સંગ્રામ (યુદ્ધ) સમયે ગવાતું ગીત
જીવનવિદ્યા	જીવન બનાવતી વિદ્યા

3. કર્મધારય

- જે સમાસમાં એકપદ મુખ્ય હોય અને બીજુ પદ એના વિશેષણ તરીકે કાર્ય કરતુ હોય તેવા સમાસને કર્મધારય સમાસ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- આ સમાસના બે પદો વચ્ચે ઉપમાન-ઉપમેય, ઉપમાન સાધારણ ધર્મ અથવા વ્યક્તિ વાચક સંજ્ઞા અને જાતિવાચક સંજ્ઞાનો સબંધ રહેલો હોય છે.
- ઉદા.
  - વિશેષ્ય - વિશેષણ સંબંધ વાળા કર્મધારય

મહારાજા	ભરસભા	મહાશાળા
પરમાત્મા	શ્યામશરી	સતસંગ

મુખ્યમંત્રી	મિષ્ટાન્ન	મહામૃત
ખુશખબર	મધરાત	લંબગોળ
સુંદરવર	વરદાન	મહાસિદ્ધી
સર્જનખેલ	પરગામ	ભૂતકાળ

○ ઉપમાન – ઉપમેય સંબંધ વાળા કર્મધારય

સંસારસાગર	જીવનખેડ
શોકસાગર	જ્ઞાનસાગર
આશાવેલ	વિચારવાણી
દેહલતા	હૈયાસગડી
ભક્તિપદારથ	કાવ્યમૃત
અહમબોજ	મનોરથ

○ ઉપમાન - સાધારણ ધર્મવાળા કર્મધારય

મેઘગંભીર	વ્રજદેહ
કાજળકાળું	ઘનશ્યામ
ચંદ્રમુખ	કાગળકાયા
પાણીપોચા	સિંહપુરૂષ

○ એકપદ જાતિવાચક સંજ્ઞા અને બીજું પદ વ્યક્તિ વાચક સંજ્ઞા

સૂર્યદેવ	ચાંદામામા
મેહુલકાકા	દરિયાદેવ
ભીખાશેઠ	ઘોઘાબાપા
યજમાન	અમથીકાકી

○ કેટલીક વાર આ સમાસમાં વિશેષણ તરીકે કાર્ય કરતું પદ પાછળ આવે છે

દેશભરમાં
ક્ષણેક
લાલચોળ
દેશાવર
રૂપાંતર
મુખારવિંદ
તીર્થોતમ

4. દ્વિગુ

➢ જે સમાસમાં પૂર્વપદ સંખ્યા વાચક વિશેષણ હોય અને વિગ્રહ કરતી વખતે સમુહનો ભાવ દર્શાવે તેવા સમાસને દ્વિગુ સમાસ કહેવામાં આવે છે.

➢ ઉદા.

ચોઘડિયું	ત્રિભુવન	સપ્તાહ
પંચવટી	સપ્તપદી	પંચાગ્નિ

પખવાડિયું	સહસ્ત્રલિંગ	ષટપદ
પંચપાત્ર	ત્રિગુણી	ત્રિશૂલ
નવરંગ	પંચમહાલ	ત્રિફળા
ચોમાસું	દ્વિદલ	પંચરાત્રી
પંચતંત્ર	ત્રિદ્દલ	પંચાગ
નવરાત્રી	પંજાબ (પાંચ નદીનો સમૂહ)	ત્રિપદ
પાંચશેર	પંચામૃત	ત્રિકોણ
પંચનાદ		

- **અન્યપદ પ્રધાન સમાસ**

➢ જે સમાસનું એકેય પદ વાક્ય સાથે સિદ્ધો સંબંધ ધરાવતુ ન હોય પણ સમાસ એ વાક્યના બિજા કોઈ પદના આધારે રહેલું ગૌણ પદ હોય તેવા સમાસને અન્યપદ પ્રધાન સમાસ કહેવાય છે.

1. બહુવ્રીહિ

➢ જે સમાસના બન્ને પદ વચ્ચે વિભક્તિનો, ઉપમાન – ઉપમેયનો અથવા વિશેષણ – વિશેષ્યનો સંબંધ હોય અને આખુ પદ અન્ય કોઈ પદના વિશેષણ તરીકે વપરાતું હોય તેવા સમાસને બહુવ્રીહિ સમાસ કહેવાય છે.

➢ ઉદા.

અભેદ	માટીપગો	શતરંગી
ખુશમિજાજ	કાળમુખું	દામોદર
પાણીપંથો	ગૌમુખી	એકધારું
વૃકોદર	મુશળધાર	મહાબાહુ
દશાનન	મીઠાબોળો	અગમબુદ્ધિ
હતાશ	નિર્ધન	ગજાનન
સિંહવાદની	નિરંકુશ	ગૌરવણું
ક્ષણભંગુર	નીરોગી	સ્થિતપ્રજ્ઞ
અજાણ		

2. ઉપપદ

➢ જે સમાસનું એકપદ ક્રિયા ધાતુ હોય અને બીજું પદ તેની સાથે વિભક્તિ સંબંધથી જોડાયેલું હોય તેવા સમાસને ઉપપદ સમાસ કહેવાય છે.

➢ આ સમાસનો વિગ્રહ કરતી વખતે મોટે ભાગે અંતમાં નાર પ્રત્યેય આવે છે.

➢ ઉદા.

સત્યવાદી	પંકજ	ગંગાધર
નર્મદા	સુધાકર	સહાધ્યાયી
ધુરંધર	આયુધધારી	કુશળ
જીવસરખું	પાપાચારી	પાનખર
શાંતિકર	સ્વર્ગસ્થ	મર્મજ્ઞ
ભયંકર	ડંકાધારી	મનોહર

ભયદર્શન	હરામખોર	મણીધર
ગિરિધર	પગરખું	મનોહર
જ્ઞાનદા	વારિધિ	ગોપાલ
ગૃહસ્થ	માથબૂડ	તટસ્થ
ખબરદાર	વિશ્વંભર	

- **પરિક્ષામાં પુછાતા અમુક ઉદાહરણો**

ઉદાહરણ	વિગ્રહ	સમાસ
મનોહર	મનને હરનાર	ઉપપદ
વૃંદાવન	વૃંદા (તુલસી)થી ભરેલું વન	મધ્યમપદલોપી
શ્યામવર્ણ	શ્યામ એવો વર્ણ	કર્મધારય
પ્રેમઘાટડી	પ્રેમસંબંધના પ્રતીક જેવી ઘાટડી	મધ્યપદલોપી
ગિરિધર	ગિરિને ધરનાર	ઉપપદ
પરદેશ	પર (બીજો) દેશ	કર્મધારય
આનંદઘન	આનંદરૂપી ઘન(વાદળું)	કર્મધારય
મૃતિકારૂપ	મૃતિકા(માટી)નાં રૂપો	તત્પુરુષ
ગોપાળ	ગાયોને પાળનાર	ઉપપદ
શશીવદની	શશી જેવું વદન જેનું છે તે	બહુવ્રીહિ
રૌપ્યા ઘંટા	રૌપ્યા (રૂપાની) ઘંટા	કર્મધારય
સ્વાર્થ	સ્વરનો અર્થ	કર્મધારય
વ્યર્થ	વિગત થયો છે અર્થ જેમાંથી તે	બહુવ્રીહિ
આર્તનાદ	આર્ત (પીડિત વ્યક્તિ)નો નાદ	તત્પુરુષ
ફૂલડાં-કટોરી	ફૂલડાંની બનેલી કટોરી	મધ્યમપદલોપી
નવયુગ	નવો યુગ	કર્મધારય
વિશ્વહત્યા	વિશ્વમાં થતી હત્યા	મધ્યમપદલોપી
જીવનવિગ્રહ	જીવનનો વિગ્રહ	તત્પુરુષ
કાળઝાળ	કાળ(મોત)ની ઝાળ	તત્પુરુષ
	કાળરૂપી ધાર	કર્મધારય
છિન્નભિન્ન	છિન્ન અને ભિન્ન	દ્વંદ્વ
જન્મસિદ્ધ	જન્મથી સિદ્ધ	તત્પુરુષ
નખશિખ	નખથી શિખા સુધી જે વ્યાપેલું છે એવું	બહુવ્રીહિ
ઝાકળફૂલ	ઝાકળબિંદુઓથી ભીંજાયેલું ફૂલ	મધ્યમપદલોપી
મોરપીંછ	મોરનું પીંછ	તત્પુરુષ
મયૂરાસન	મયૂરની આકૃતિવાળું આસન	મધ્યમપદ લોપી
નિશદિન	નિશા અને દિન	દ્વંદ્વ
દંપતી	પતિ અને પત્ની	દ્વંદ્વ
અધખુલ્લી	અરધી ખુલ્લી	કર્મધારય

પ્રાણતરસ્યા	પ્રાણ છે તરસ્યા જેના તે	બહુવ્રીહિ
એકલુંઅટૂલું	એકલું અને અટૂલું	દ્વંદ્વ
અનેકરંગ	અનેક છે રસ જેને તે	બહુવ્રીહિ
તડકાછાંયા	તડકા અને છાયા	દ્વંદ્વ
સાહિત્યરસિક	સાહિત્યમાં છે રંગ જેને તે	બહુવ્રીહિ
લક્ષાધિપતિ	લક્ષનો અધિપતિ	તત્પુરુષ
થોડુંઘણું	થોડું ઘણું	દ્વંદ્વ
ગૃહસ્થ	ગૃહે રહેનાર	ઉપપદ
નિરાશ	નિર્ગત(નાબૂદ) થઈ છે આશા જેમાંથી તે	બહુવ્રીહિ
નામનિશાન	નામ કે નિશાન	દ્વંદ્વ
નવરસ	નવ રસનો સમૂહ	દ્વિગુ
રાહતકાર્ય	વાત(હવા)નું આવરણ	તત્પુરુષ
એકાગ્ર	અગ્ર છે એક જેનું તે	બહુવ્રીહિ
નવરંગ	નવ રંગનો સમૂહ	દ્વિગુ
એકમાત્ર	માત્ર એક	કર્મધારય
ક્ષણેક	એક ક્ષણ	કર્મધારય
આનંદઘેલા	આનંદથી ઘેલાં	તત્પુરુષ
દવાખાનું	દવા માટે ખાનું (સ્થળ)	તત્પુરુષ
	દવા મેળવવાનું ખાનું (સ્થળ)	મધ્યમપદલોપી
હૃષ્ટપુષ્ટ	હૃષ્ટ અને પુષ્ટ	દ્વંદ્વ
હિંડોળાખાટ	હિંડોળાના સ્વરૂપની ખાટ	મધ્યમપદલોપી
એકમત	એક છે મત જેનો તે	બહુવ્રીહિ
વૃદ્ધાવસ્થા	વૃદ્ધ એવી અવસ્થા	કર્મધારય
વિચારવહેણ	વિચારરૂપી વહેણ	કર્મધારય
	વિચારોનું વહેણ	તત્પુરુષ
બ્રહ્માંડ	બ્રહ્માનું અંડ	તત્પુરુષ
સ્વજન	પોતાનું જન	કર્મધારય
ચોધાર	ચાર છે ધારાઓ જેની તે	બહુવ્રીહિ
વિધવા	વિગત (મૃત) થયો છે ધવ (પતિ) જેનો તે	બહુવ્રીહિ
ઘોડાગાડી	ઘોડાથી ખેંચાતી ગાડી	મધ્યમપદલોપી
પંચનાદ	પાંચ નદીઓનો સમૂહ	દ્વિગુ
ખેંચતાણ	ખેંચ અને તાણ	દ્વંદ્વ
અહર્નિશ	અહ્ન અને નિશા	દ્વંદ્વ
અન્યમનસ્ક	અન્યત્ર (લાગેલું) છે મન જેનું તે	બહુવ્રીહિ
નિત્યનિયમ	નિત્યનો નિયમ	તત્પુરુષ
નાખુશ	નથી ખુશ જે તે	બહુવ્રીહિ
દીવાસળી	દીવો પ્રગટાવવા માટેની સળી	મધ્યમપદલોપી
મહારાજ	મહાન રાજા	કર્મધારય

સિદ્ધપુરુષ	સિદ્ધ એવા પુરુષ	કર્મધારય
મોજશોખ	મોજ અને શોખ	દ્વંદ્વ
કલ્પવૃક્ષ	કલ્પના મુજબનું ફળ આપનાર વૃક્ષ	મધ્યમપદલોપી
ચીંથરેહાલ	ચીંથરા જેવા છે હાલ જેના તે	બહુવ્રીહિ
નિરક્ષર	નથી અક્ષર(નું જ્ઞાન) જેને તે	બહુવ્રીહિ
ખૂબસૂરત	ખૂબ(સુંદર) છે સૂરત જેની તે	બહુવ્રીહિ
લગ્નજીવન	લગ્ન પછીનું જીવન	મધ્યમપદલોપી
મૃગજળ	મૃગને આભાસ કરાવતું જળ	મધ્યમપદલોપી
પ્રતિકૃતિ	સામી કૃતિ	કર્મધારય
ભાવાવેશ	ભાવનો આવેશ	તત્પુરુષ
નિર્દોષ	નથી કોઈ દોષ જેમાં તે	તત્પુરુષ
આરામખુરશી	આરામ માટે ખુરશી	તત્પુરુષ
	આરામ આપનારી ખુરશી	મધ્યમપદલોપી
રાણીછાપ	રાણીની છાપ જેના પર છે તે	બહુવ્રીહિ
સ્વર્ગસ્થ	સ્વર્ગે રહેનાર	ઉપપદ
મનોમન	મનમાં અને મનમાં	દ્વંદ્વ
ગણવેશ	ગણને (સમૂહને) પહેરવાનો વેશ	મધ્યમપદલોપી
વર્તમાનપત્ર	વર્તમાન (સમાચાર) આપતું પત્ર	મધ્યમપદલોપી
પૃથિવીવલ્લભ	પૃથિવીનો વલ્લભ	તત્પુરુષ
	પૃથિવી પર સૌને વલ્લભ (પ્રિય)	મધ્યપદલોપ
પાપાચાર	પાપથી ભરેલો આચાર	મધ્યમપદલોપી
રાતીચોળ	ચોળ(મજીઠ) જેવી રાતી	કર્મધારય
પળવાર	પળ જેટલી વાર	મધ્યમપદલોપી
હૃદયભેદક	હૃદયને ભેદનાર	ઉપપદ
મદોન્મત્ત	મદથી ઉન્મત્ત	તત્પુરુષ
નીડર	નિર્ગત થયો છે ડર જેનો તે	બહુવ્રીહિ
એકાંતવાસ	એકાંતમાં વાસ	તત્પુરુષ
રોમેરોમ	રોમમાં વાસ	તત્પુરુષ
ભયંકર	ભય કરનાર	ઉપપદ
કર્તવ્યપરાયણ	કર્તવ્યમાં પરાયણ	તત્પુરુષ
સચ્ચિદાનંદ	સત્ અને ચિત્ અને આનંદ	દ્વંદ્વ
તપશ્ચર્યા	તપથી ભરેલી ચર્યા	મધ્યમપદલોપી
નિ:સ્વાર્થ	નથી કોઈ સ્વાર્થ જેને તે	બહુવ્રીહિ
	સ્વાર્થ વિનાનું	કર્મધારય
લોકગીત	લોકો વડે રચાયેલું ગીત	મધ્યમપદલોપી
ષડરસ	છ રસનો સમૂહ	દ્વિગુ
નિર્દોષ	નથી કોઈ દોષ જેમાં તે	બહુવ્રીહિ
આત્મહત્યા	આત્માની હત્યા	તત્પુરુષ

સત્યરૂપ	સત્ય છે રૂપ જેનું તે	બહુવ્રીહિ
પંચપાત્ર	પાંચ પાત્રોનો સમૂહ	દ્વિગુ
ધારાસભા	ધારો ઘડનારી સભા	મધ્યમપદલોપી
સત્યનારાયણ	સત્ય એ જ નારાયણ	કર્મધારય
ત્રિભુવન	ત્રણ ભુવનનો સમૂહ	દ્વિગુ
ઋતુસંહાર	ઋતુવિષયક વર્ણનનો સંહાર (સંચય)	મધ્યમપદલોપી
પાદત્રાણ	પાદનું ત્રાણ (રક્ષાણ)	તત્પુરુષ
સમભાવ	સમ એવો ભાવ	કર્મધારય
તટસ્થ	તટે રહેનાર	ઉપપદ
પ્રમાણપત્ર	પ્રમાણ આપતો પત્ર	મધ્યમપદલોપી
ચરાચર	ચર(જંગમ) અને અચર (સ્થાવર)	દ્વંદ્વ
પગરખું	પગનું રક્ષણ કરનાર	ઉપપદ
શાંતિનિકેતન	શાંતિ આપનારું નિકેતન	મધ્યમપદલોપી
પૂર્વપશ્ચિમ	પૂર્વ અને પશ્ચિમ	દ્વંદ્વ
નિર્મળ	નથી કોઈ મળ જેમાં તે	બહુવ્રીહિ
એકધારો	એક છે ધારા જેની તે	બહુવ્રીહિ
અભયદા	અભય અર્પનાર	ઉપપદ
નૌકારોહણ	નૌકામાં આરોહણ	તત્પુરુષ
વિજયયાત્રા	વિજયની ઉજવણીની યાત્રા	મધ્યમપદલોપી
નરપુંગવ	શ્રેષ્ઠ નર	કર્મધારય
સૌન્દર્યધામ	સૌન્દર્ય ધરાવતું ધામ	મધ્યમપદલોપી
મહાસર્જક	મહા છે સર્જક જેનું તે	બહુવ્રીહિ
દીવાદાંડી	દીવો બતાવતી દાંડી	મધ્યમપદલોપી
પંચવટી	પાંચ વડનો સમૂહ	દ્વિગુ
યુધિષ્ઠિર	યુદ્ધમાં સ્થિર	તત્પુરુષ
વારિધિ	વારિને ધરનાર	ઉપપદ
દિલદાર	દિલને દેનાર	ઉપપદ
સજ્જન	સારો જન	કર્મધારય
ચોમાસું	ચાર માસનો સમૂહ	દ્વિગુ
વ્યક્તિવિશેષ	વિશિષ્ટ વ્યક્તિ	કર્મધારય
મુખારવિંદ	અરવિંદ જેવું મુખ	કર્મધારય
સહસ્રલિંગ	સહસ્ર લિંગનો સમૂહ	દ્વિગુ
પખવાડિયું	પંદર વારનો સમૂહ	દ્વિગુ
ક્ષણભંગુર	જેનો ક્ષણમાં નાશ થાય છે તે	બહુવ્રીહિ
અમીમીટ	અમી ભરેલી મીટ	મધ્યમપદલોપી

* વિભક્તિ *

વિભક્તિ	પ્રત્યય	અર્થ	ઉદાહરણ
પહેલી	-	કર્તાર્થે નામાર્થે સંબોધનાર્થે સર્માર્થે પરિણામ વાચક	- સીતા વનમાં ગયા. - મુંબઈ મોટું નગર છે. - હે ઈશ્વર, સૌનું કલ્યાણ કરે. - વેદને શિક્ષકે ઇનામ આપ્યું - આજે લિટર દૂધ વપરાયું.
બીજી	નથી, ને	કર્માર્થે ગત્યર્થે સમયમર્યાદા	- હું પત્ર લાખું છું. - ગાંધીજી અમદાવાદ ગયા. - તે ત્રણ કલાક સૂતો
ત્રીજી	એ, થી, થકી, વડે	કરણાર્થે (સાધનના અર્થમાં) કર્તાર્થે કારણાર્થે પરિણામ વાચક અધિકારણાર્થે	- લોભે લક્ષાણ જાય. - પિતાએ પુત્રને ખવરાવ્યું. - તે તાવથી પીડાય છે. - તે બે કલાક ઉઠ્યો. - તેણે નિશાળે જવાનું શરૂ કર્યું.
ચોથી	ને ને, માટે માટે ની, પ્રત્યે સારુ	સંપ્રદાનાર્થે કર્તાર્થે સંબંધાર્થે અપાદાનાર્થે (છૂટા પાડવાનો અર્થે) હેત્વર્થે (હેતુ કે કારણ)	- લેખકે રામને ઈનામ આપ્યું. - અમારે બહાર ગામ જવાનું છે. - આ મકાનને બે બારણાં છે. - તેના અવસાનને ત્રણ વર્ષ થઈ ગયા. - શું તમે એમને મળવાને માંગો છો?
પાંચમી	થી થકી માંથી ઉપરથી ને લીધે	અપાદાનાર્થે કર્તાર્થે કરણાર્થે આરંભાર્થે કારણાર્થે	- તે પાલનપુરથી વાવ ગયો. - મરાથી ત્યાં નહી જવાય. - તલવારથી શાંતિ સ્થપાશે - અમે નાનપણથી મિત્રો છીએ. - પુત્રીની માંદગીથી તે ખૂબ દુઃખી છે.
છઠ્ઠી	નો, ની, નું, ના	ભયદર્શક સંબંધાર્થે	- બાળકને ભૂતનો ભય છે. - અખાનાં છપ્પા આજે પણ પ્રખ્યાત છે.
સાતમી	માં, અંદર, ઉપર	આરંભાર્થે અધિકરણાર્થે કરણાર્થે નિર્ધારણાર્થે	- સવારની ગરમી પડે છે. - રાજા મહેલોમાં રહે છે. - આટલી સારી આવકમાં તેઓ કઈ બચાવે છે ખરા? - ઋતુઓમાં વસંત સર્વને પ્રિય છે.

નોંધ : - 'કરણ' એટલે સાધન ક્રિયા કરવામાં જેનો ઉપયોગ થાય તે, ક્રિયાનું સાધન

- 'સંપ્રદાન' એટલે ક્રિયાનું ફળ જેને પ્રાપ્ત થાય તે સંપ્રદાન કહેવાય છે.
- 'અપાદાન' એટલે છૂટા પડવાનો ભાવ.
- 'અધિકરણ' એટલે ક્રિયાનું સ્થાન કે ક્રિયાનો સમય બતાવનાર પદો.

* સંજ્ઞા *

- સંજ્ઞા એટલે નામ.
- સંજ્ઞાના કેટલાક પ્રકારો છે.
    - વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા
    - જાતિવાચક સંજ્ઞા
    - દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા
    - સમૂહવાચક સંજ્ઞા
    - ભાવવાચક સંજ્ઞા

1. વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા

- વ્યક્તિ કે પ્રદાર્થને ઓળખવા માટે આપવામાં આવેલા વિશેષ નામને વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા કહેવાય છે.
- ઉદા.

સોમવાર	ગાંધીજી
કારતક	હિમાલય
સીતા	રામ
દિવાળી	લખન
ભાવનગર	ભોજાવદર
ધોળા	ગુજરાત
ભારત	સિંહપુરુષ

2. જાતિવાચક સંજ્ઞા

- વ્યક્તિ કે પ્રદાર્થના આખા વર્ગને કે જાતિને દર્શાવનારી સંજ્ઞાને જાતિવાચક સંજ્ઞા કહેવાય છે.
- ઉદા.

પુરુષ	ગાય
નેતા	સૈનિક
પર્વત	શિક્ષક
સ્ત્રી	વિદ્યાર્થી
મહિલા	રાજ્ય
દેવી	દેશ
દેવ	ગામ
મકાન	મજૂર
શહેર	વૃક્ષ
નદી	સમુદ્ર

3. દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા

- જે પદાર્થ દ્રવ્ય સ્વરૂપે જોવા મળે છે તેમને દર્શાવતી સંજ્ઞાને દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા કહે છે.
- ઉદા.

માટી	પેટ્રોલ
હવા	પારો
ઘઉં	ખાંડ
તેલ	રેતી
રૂ	દૂધ
ચોખા	લોટ

4. સમૂહવાચક સંજ્ઞા

- કોઈ પણ વર્ગની વ્યક્તિઓ કે પદાર્થને સમુહની સંજ્ઞાને દર્શાવનાર સંજ્ઞાને સમુહવાચક સંજ્ઞા કહેવાય.
- ઉદા.

ટોળુ	સભા
રેલી	સરકસ
સમુદાય	ટુકડી
ધણ	વર્ગ
સમાજ	ગણ
જુમખુ	પ્રજા
ઢગલો	લશ્કર(સૈન્ય)

5. ભાવવાચક સંજ્ઞા

- અમૃત બાબતો દર્શાવનારી સંજ્ઞાને ભાવવાચક સંજ્ઞા કહેવાય છે.
- ઉદા.

પ્રેમ	લગ્ન
વહેમ	સમાનતા
નફરત	વર્ષ
ગુસ્સો	સેવા
ક્રોધ	મહિનો
નૃત્ય	વાર
માનવતા	માઈલ
નવરાશ	કિલોમીટર
બાળપણ	મણ
સંઘર્ષ	કિલોગ્રામ

* <u>સર્વનામ</u> *

- **સર્વનામ એટલે શું?**
- નામને બદલે વપરાતા પદોને સર્વનામ કહેવાય છે.
- જુદી જુદી વ્યક્તિઓ કે પુરુષોને દર્શાવવા માટે વાપરતા સર્વનામોને પુરૂષ વાચક સર્વનામ કહેવાય છે.

	એકવચન	બહુવચન
પ્રથમ પુરૂષ	હુ, મારુ, મારાથી, મારાથી, મે, તને	અમે, અમને, અમારુ, અમારાથી, અમારામાં
બીજો પુરુષ	તું, તમે, તને, તારાથી, તારામા, તારૂ, તે	તમે, તમને, તારાથી, તારામા, તમારાથી, આપ, આપને
ત્રીજો પુરુષ	તે, તેનાથી, તેનું, તેનામા, તેને	તેઓ, તેનાથી, તેઓને, તેઓનું, તેમનામાં, તેમનું

1. સ્વવાચક સર્વનામ

- જે સર્વનામ પુરૂષ વાચક સર્વનામની સાથે વપરાયને તેને પોતાને ઓળખાવે તે સર્વનામને સ્વવાચક સર્વનામ કહેવાય છે.
- ઉદા.
  - ✓ અમે પોતે આમંત્રણ આપ્યું.
  - ✓ તેઓ જાતે જ આ કાર્ય કરવાના છે.
  - ✓ તમે ખુદ આવજો.
  - ✓ હું પડે ત્યાં જવાનો છુ.
  - ✓ હું સ્વયં બોલવાનો છુ.

2. દર્શક સર્વનામ

- પાસેની કે દુરની પરંતુ પ્રત્યક્ષ વસ્તુ કે વ્યક્તિ દર્શાવવા વાપરતા સર્વનામને દર્શક સર્વનામ કહેવાય છે.
- ઉદા.
  - ✓ આ રહ્યા ઈંગ્લેન્ડના એક યસસ્વી વડાપ્રધાન.
  - ✓ એ ત્યા કામ કરતા હશે.
  - ✓ તે લોકો બહુ સરળ હતા.
  - ✓ પેલા ભાઈને મે તમારી બુક આપી.

3. સાપેક્ષ સર્વનામ (સબંધી સર્વનામ)

- એક બીજાની અપેક્ષાએ વપરાતા સર્વનામોને સાપેક્ષ સર્વનામ કહેવાય છે.
- ઉદા.
  - ✓ જે અફવા ફેલાવે તે દેશદ્રોહી ગણાય.
  - ✓ જેણે આપી જાણ્યું તેણે જીવી જાણ્યું.
  - ✓ જેને રામ રાખે તેને કોઈ ન ચાખે.
  - ✓ જેવું વાવશો તેવું લણશો.

4. પ્રશ્નવાચક સર્વનામ

- નામને બદલે વપરાતા અને પ્રશ્ન પુછવા માટે ઉપયોગમાં લેવાતા સર્વનામોને પ્રશ્નવાચક સર્વનામ કહેવાય છે.
- ઉદા.
  - ✓ આ ઓરડામાં કોણ ફરે છે?
  - ✓ તમારે શું જોઈએ છે?
  - ✓ તમારે શેમાં બેસવું છે?
  - ✓ કોને કહો છો?

✓ કયું પુસ્તક લાવ્યા છો?

5. અનિશ્ચિત સર્વનામ

➢ જે સર્વનામ વડે નિશ્ચિત વસ્તુ વ્યક્તિ કે પદાર્થનો અર્થ સૂચવાતો નથી તેવા સર્વનામોને અનિશ્ચિત સર્વનામ કહેવાય છે.

➢ ઉદા.

✓ તમે કઈ કહેશો?
✓ કોઈ પડી ગયું લાગે છે.
✓ કોઈ કે બુમ પાડી
✓ કેટલા લોકો ત્યાં ઉભા હતા
✓ અન્યવાત મારે સાંભળવી નથી.
✓ સૌ પોતપોતાની રીતે જશે.

* વિશેષણ *

- જે શબ્દ નામના અર્થમાં વધારો કરે તેને **વિશેષણ** કહેવાય આવે છે.
- વિશેષણ નામના અર્થમાં વધારો કરે તેને **વિશેષ્ય** કહેવાય છે.
- ઉદા.
  - રૂપાળુ બાળક — રૂપાળુ=વિશેષણ , બાળક=વિશેષ્ય
  - મહાન રાજા — રાજા=વિશેષણ , મહાન=વિશેષ્ય

- વિશેષણના પ્રકાર

1. ગુણવાચક વિશેષણ

➢ નામનો ગુણ બતાવનાર વિશેષણને ગુણવાચક વિશેષણ કહેવાય છે.

➢ ઉદા.

✓ મને રંગીન ફૂલ ગમે છે.
✓ જાડો માણસ દોડી ન શકે.
✓ મને ખાટી કેરી ખાવી ગમે છે.
✓ મોળી ચા પીવી ફાયદા કારક છે.
✓ સૂર્ય પીળો તડકો લાવે છે.
✓ ભાવનગરમાં એક ગોળ બગીચો છે.

2. સંખ્યાવાચક વિશેષણ

➢ નામની સંખ્યા દર્શાવનાર શબ્દને સંખ્યાવાચક વિશેષણ કહેવાય છે.

➢ ઉદા.

✓ તેને ડઝન ફળ લીધા .
✓ અમારી ઓફિસમાં ત્રીસ માણસો કામ કરે છે.
✓ શાળામાં દસ વિદ્યાર્થીઓ હતા.
✓ તેમણે બમણા લોકોને જોયા.

- ✓ કેટલાક લોકો એકઠા થયા હતા.
- ✓ ત્યાં ઘણી છોકરીઓ રમે છે.

3. ક્રમવાચક વિશેષણ

- ➢ નામનો ક્રમ દર્શાવનાર વિશેષણને ક્રમવાચક વિશેષણ કહેવાય છે.
- ➢ ઉદા.
  - ✓ પ્રશાંત પહેલો આવ્યો.
  - ✓ ગીતાએ પરીક્ષામાં દસમું સ્થાન મેળવ્યું.
  - ✓ વચ્ચેનું પુસ્તક તમને આપવાનું છે.
  - ✓ મયંક છેલ્લે બેઠો હતો.
  - ✓ પાંચમુ ધોરણ જયશ્રી બહેન ભણાવે છે.

4. પરીમાણવાચક વિશેષણ

- ➢ મોટો જથ્થો કે માપ દર્શાવતા વિશેષણોને પરીમાણવાચક વિશેષણ કહેવાય છે.
- ➢ ઉદા.
  - ✓ તપેલીમાંથી ઘણું દૂધ ઢોળાઈ ગયું.
  - ✓ અપાર પ્રેમ વ્યક્તિને અકળાવે છે.
  - ✓ ગઈ રાત્રીએ ખૂબ વરસાદ પડ્યો.
  - ✓ રાજાના ભંડારોમાં અઢળક સોનું હતું.
  - ✓ નદીમાં ભરપુર પાણી આવ્યું હતું.

- **વિશેષણનો વિશેષણ**

- ➢ જયારે વિશેષણ માટે વિશેષણ વપરાયુ હોય ત્યારે તેને વિશેષણનું વિશેષણ કહેવાય છે.
- ➢ ઉદા.
  - ✓ માટલામાં ખુબ ઠંડુ પાણી હતું.
  - ✓ થાળીમાં થોડા રંગીન ફૂલો હતા.
  - ✓ એ ઘણો પરોપકારી માણસ છે.

- **સ્થાનના આધારે પ્રકાર**

1. અનુવિધેય વિશેષણ

- ➢ વિશેષણ નામની પહેલા આવે.
- ➢ ઉદા.
  - ✓ તે શહેરની શ્રીમંત વ્યક્તિ છે.
  - ✓ ભાવનગર મોટું શહેર છે.

2. વિધેય વિશેષણ

- ➢ વિશેષણ નામની પછી આવે.

- ઉદા.
  - ✓ આ પુસ્તક દળદાર છે.
  - ✓ સરોવરમાં પાણી શુદ્ધ છે

- **રૂપ પ્રમાણે પ્રકાર**

1. **વિકારી**

- નામના લિંગ – વચન પ્રમાણે ફેરફાર થાય.
- ઉદા.
  - ✓ રાજા – રૂપાળો
  - ✓ રાણી – રૂપાળી
  - ✓ બાળક – રૂપાળુ
  - ✓ લોકો – રૂપાળા

2. **અવિકારી**

- નામના લિંગ – વચન પ્રમાણે ફેરફાર ન થાય.
- ઉદા.
  - ✓ રાજા – પ્રમાણીક, તેજસ્વી, દયાળુ, માયાળુ, હોશિયાર
  - ✓ રાણી – પ્રમાણીક, તેજસ્વી, દયાળુ, માયાળુ, હોશિયાર
  - ✓ બાળક – પ્રમાણીક, તેજસ્વી, દયાળુ, માયાળુ, હોશિયાર

* વાક્ય : સંયોજન અને વિશ્લેષણ *

- **વાક્ય : સંયોજન**
- વાક્યમાં શબ્દ – સમૂહ છે. પરંતુ તેમાં ક્રિયાપદ, કર્તા અને અન્ય પદોનું એવું ચોક્કસ આયોજન છે જેથી તેમાં ચોક્કસ અર્થ ફલિત થાય છે. અહીં નીચે શબ્દોના સમૂહ આપ્યા છે.
- ઉદા.
  - i. ઢાંકતી આંબલી જૂની મકાનોને ખોખડધજ ત્રણેય.
  - ii. આવી પાટાની રેલના પદ બે પડોની વચ્ચે ગયો.
- ઉપરના શબ્દસમૂહમાંથી કોઈ અર્થ પ્રગટતો નથી, કારણ કે તમા જુદાં જુદાં પદોનો યોગ્ય ક્રમ નથી. આ શબ્દોને યોગ્ય ક્રમમાં આ પ્રમાણે રજુ કરી શકાય છે.
- ઉદા.
  - i. જૂની ખોખડધજ આંબલી ત્રણેય મકાનોને ઢાંકતી.
  - ii. પાડાનો પગ રેલના બે પાટાની વચ્ચે આવી ગયો.
- ઉપર્યુક્ત ઉદાહરણને આધારે વાક્યરચના વિશે ખ્યાલ આવે છે પરંતુ વાક્યરચના વિશે બે પ્રકાર છે : 'સાદી વાક્યરચના' અથવા 'સંયુક્ત વાક્યરચના'
- એક ક્રિયાપદ કે એક ઉદ્દેશ – વિધેયવાળી રચનાને 'સાદી વાક્યરચના' અથવા 'સાદું વાક્ય' કહેવામાં આવે છે.
- ઉદા.
  - i. તેઓ પ્રખ્યાત ચિત્રકાર છે.

ii. કેતન તો ગીત સાંભળતા જ એકદમ સ્તબ્ધ થઈ ગયો.
iii. શકુંતલા પુષ્પમાળા ગૂંથી રહી હતી.

- એકથી વધુ વાક્યો જોડાય ત્યારે એ વાક્યોનો એકબીજાની સાથેનો સંબંધ જુદી જુદી રીતનો હોઈ શકે છે. એક વાક્ય બીજા વાક્ય પર આધાર રાખતું હોય આવું નથી, એટલે કે બે કે વધારે સમાન મોભાનાં વાક્યો માત્ર સંયોજકની મદદથી જોડાયેલાં હોય તેને સંયુક્ત વાક્ય કહે છે.
- ઉદા.
  i. તમે લગ્ન-સમારંભમાં જશો કે ઘરે રોકશો?
  ii. કઠોર મહેનત કરો નકર નાપાસ થાવ.
  iii. કૂતરાની પૂછડી ભોયમાં ઘાલો પણ તે વાંકી ને વાંકી જ રહેવાની.
  iv. ઓફિસમાં તેને આવે હજુ એક માસ થયો નથી છતાં તે સારી રીતે વહીવટ કરે છે.
  v. તેઓ પોતાના વિચારો સારી રીતે લખી શકે છે પણ તેઓ મૌખિક રીતે વ્યક્ત કરી શકતા નથી.
- ને, અને, તથા, પણ, છતાં, તેમ છતાં, અથવા, કે, અગર, એટલે, અર્થાત, તેથી, એથી, માટે, કેમ કે, કારણ કે --- આ પ્રમાણે જુદાં જુદાં સંયોજક વાક્યરચનામાં પ્રયોજવામાં આવે છે.
- સંયુક્ત વાક્યરચનામાં અને સંકુલ વાક્યરચનામાં વચ્ચે સૂક્ષ્મ તફાવત છે. કે (અવતરણવાચક), જે-તે , જેવું-તેવું, જયારે-ત્યારે, જેમ-તેમ, જ્યાં સુધી-ત્યાં સુધી, જો-તો, જ્યાં-ત્યાં, એ, એટલું, વગેરે સંયોજકોના ઉપયોગથી મુખ્ય-ગૌણ સંબંધ જોડાયેલા વાક્યો હોય તેને 'સંકુલ વાક્યરચના' કે 'સંયુક્ત વાક્ય' કહે છે.
- ઉદા.
  i. ગાંધીજીએ કહ્યું છે કે ખરાબ અક્ષર અધુરી કેળવણી છે.
  ii. સમયસર સ્ટેશને જશો તો ટ્રેન મળશે.
  iii. શિક્ષકે પૂછ્યું કે 'ગૃહકાર્ય વિના કોણ આવ્યું છે ?'
  iv. જે વ્યવહાર પરિવારના સભ્યો સાથે રાખો તે વ્યવહાર નોકરો પ્રત્યે રાખો.
- સાદા વાક્યોને સંયુક્ત કે સંકુલ વાક્યરૂપે જોડવા આટલું ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે.
  i. આપેલા વાક્યો પૈકી મુખ્ય વાક્ય અને તેના પર આધાર રાખતાં ગૌણવાક્ય નક્કી કર્યા કરવા.
  ii. વાક્યના અર્થને બરાબર સમજવા જોઈએ અને વાક્ય-સંયોજક કરતી વખતે અર્થને ધ્યાનમાં લેવા જોઈએ.
  iii. સાદા વાક્યોના અર્થ એકબીજામાં સંકલિત થવા જોઈએ, એટલે કે અર્થ એકબીજામાં ઉમેરાઈ શકે એવા હોવા જોઇએ.
  iv. વાક્યમાં ફલિત થતા અર્થ પરસ્પર વિરુદ્ધ કે વિકલ્પરૂપ હોય.
  v. એક વાક્યમાં જે કહેવામાં આવ્યું હોય તેનું કારણ કે પરિણામ બીજા વાક્યમાં કહેવામાં આવ્યું હોય.
  vi. એક વાક્યના અર્થનો આધારો કે પૂર્તિ બીજા વાક્યમાં હોય.
  vii. વાક્યરચના કિલષ્ટ ન બનવી જોઇએ.
- નીચેના આપેલાં વાક્યોને જોડીને સંકુલ કે સંયુક્ત વાક્યો બનાવો.
- ઉદા.
  i. તડકામાં કુમળાં ફૂલો પણ ખીલે છે. તડકાનો વાંક તમે શી રીતે કાઢી શકો? મારી દલીલ એ છે.
  ii. પોતે દસ વર્ષનો હતો. હાથી પર બેસીને પરણવા નીકળ્યો. હજી પણ એને સાંભરતું હશે.
  iii. બહેરું બાળક બોબડું પણ હોય છે. હાવભાવ કરીને વાત સમજે છે. લોકો મજાક કરે છે.

- નીચે આપેલાં વાક્યોને સંયુક્ત વાક્યો બનાવો.

- ઉદા.
  i. મંગુને ખોટાં લાડ લડાવીને તેં જ ગાંડી કરી મૂકી છે.
  ii. મોટર-સાઈકલવાળો કંટ્રોલ કરે. શ્રુતિ અડફેટમાં આવી ગઈ.
  iii. એ બખિયા બારે પણ વસ્ત્ર સંધાય નહીં. રાજરાણી પાપમુક્ત તો થોડાં જ હતા?

- નીચેનાં વાક્યો યોગ્ય શબ્દક્રમ સાથે ફરીથી લાખો.
- ઉદા.
  i. સખીએ એની પારવતીએ આપ્યો જવાબ શીખવેલો હતો.
  ii. હાથ ઉપર પીઠ ગણપતે કુંવરની મૂક્યો.
  iii. મૂંગો તેલપ શું સૂઝતાં ગુસ્સામાં કહેવું તે ન રહ્યો.

- <u>વાક્ય : વિશ્લેષણ</u>

- આ એક વાક્ય છે. 'પશ્ચિમમાં ક્ષિતિજ પર વાદળા છવાયેલાં હતાં તેથી આથમવા આવેલા સૂરજની રતૂમડી આભા દેખાતી નહોતી.' આ સંયુક્ત વાક્ય છે. તેમાં 'પશ્ચિમમાં ક્ષિતિજ પર વાદળા છવાયેલાં હતાં' – એ મુખ્ય વાક્ય છે. 'આથમવા આવેલા સૂરજની રતૂમડી આભા દેખાતી નહોતી.' – આ ગૌણ વાક્ય છે. આ બંને વાક્યોને જોડનાર સંયોજક તરીકે 'તેથી' નો પ્રયોગ થયો છે. આમ, સંયુક્ત અને સંકુલ વાક્યોમાં જોડાયેલાં વાક્યોને જુદાં પાડી બતાવવા, સંયોજક ઓળખી બતાવવા અને વાક્યોની સમાનતા કે મુખ્ય-ગૌણ પ્રકારને સ્પષ્ટ કરવાની ક્રિયાને 'વાક્ય વિશ્લેષણ' કહે છે.
- વાક્ય વિશ્લેષણ કરતાં નીચેનાં પગથાર મહત્વનાં છે.
  i. સર્વપ્રથમ નક્કી કરો, વાક્યરચના ક્યા પ્રકારની છે? તે સંયુક્ત વાક્યરચના છે કે સંકુલ વાક્યરચના?
  ii. મુખ્ય વાક્ય શોધો.
  iii. મુખ્ય વાક્યને આધારિત ગૌણ વાક્યો નક્કી કરો.
  iv. એ પણ નક્કી કરવું જરૂરી છે કે તેમાં એક કરતાં વધુ મુખ્ય વાક્યો છે?
  v. મુખ્ય વાક્ય અને ગૌણ વાક્યો વચ્ચે કડીરૂપ બનતાં સંયોજક ક્યાં ક્યાં છે.
- ઉદા.
  i. જવાબમાં મેં સાંભળ્યું કે અત્યારે સુધીમાં જીતુંભાઈ એ ત્રણ ડઝન ભાષણો કર્યા હતા.
     1. જવાબમાં મેં સાંભળ્યું – મુખ્ય વાક્ય
     2. અત્યાર સુધીમાં જીતુભાઈએ ત્રણ ડઝન ભાષણો કર્યા હતાં – 'ક' નું ગૌણ વાક્ય. સંયોજક : 'કે'
  ii. પાન મોઢામાં મૂક્યું સાથે તમાકુની ચપટી ભરીને મોઢામાં મૂકી.
  iii. સુહાસને એ રંજ ઘણી વાર રહ્યો કરતો કે શીલા અંગ્રજી તદ્દન જણાતી નથી, એટલે બુદ્ધિની બહુ વાતો થઇ શકતી નથી.
  iv. એક જોશીએ ભાખ્યું હતું કે આવતા માગશર મહિનામાં એની દશા દબલાય છે એટલે સારું થઈ જશે.
  v. જ્યાં મનેખ જેવા મનેખને જ કપરો કાળ આવ્યો છે, ત્યાં કૂતરાં – બિલાડાની શી વાત કરવી !

* વાક્ય : પ્રકારો અને પરિવર્તન *

- માનવ-વ્યવહાર માટે ભાષા એક પરિવાહન છે. વિચારોની આપ-લે માટે તથા કાર્યો અર્થે વાણી-વ્યવહાર આવશ્યક બને છે. ક્યારેક કંઈક કથન, ક્યારેક કંઈક પૃચ્છા, ક્યારેક અચરજ – આ માનવ-વ્યવહાર અને વાણી-વ્યવહાર માટે સ્વાભાવિક છે.
- વાક્યના પ્રકારો નીચે મુજબ છે.
    - વિધાનવાક્ય, પશ્નવાક્ય અને ઉદગારવાક્ય
    - વિધિવાક્ય અને નિષેધવાક્ય
    - સાદી રચના અને પ્રેરક રચના
    - કર્તરિ, કર્મણિ અને ભાવે રચના

1. વિધાનવાક્ય, પશ્નવાક્ય અને ઉદગારવાક્ય

- જેમાં હકીકતનું સીધું કથન હોય, એટલે કે નિવેદન હોય તે "**વિધાનવાક્ય**" છે.
- જે વાક્યમાં હકીકત વિશે પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો હોય તેને "**પ્રશ્નવાક્ય**" કહે છે.
- જે વાક્યમાં હકીકત વિશે અચરજ કે આશ્ચર્ય અથવા નવાઈ જેવી લાગણીઓ – ક્યારેક શોક કે વિષાદ તો ક્યારેક હર્ષ કે ઉલ્લાસની લાગણીઓ પ્રગટ થતી હોય તેને "ઉદગારવાક્ય" કહે છે.
- વાક્ય એવો શબ્દસમૂહ છે, જેમાંથી અર્થ પ્રગટ થતો હોય. કર્તા, કર્મ, ક્રિયાપદ ઈત્યાદિ પદોનું તેમાં નિયોજન થતું હોય છે. આ રીતે વિચારીએ તો રચનાની દૃષ્ટિએ ત્રણે વાક્યો જુદાં પડતાં નથી. બોલવાના આરોહ-અવરોહ અથવા બોલાતી વખતે અવાજમાં પ્રગટતા ભાવને લીધે તે જુદાં પડે છે. માત્ર તે ભાવોને દર્શાવવા વાક્યને અંતે જે વિરામચિહ્નો મૂકવામાં આવે છે તેથી લખાણમાં વાક્ય-પ્રકાર પામી શકાય છે.
- ઉદા.
    - i. તે નિબંધ લખે છે.
    - ii. તે નિબંધ લખે છે?
    - iii. અહો ! તે નિબંધ છે !

- ઉપરના દર્શાવેલા પ્રશ્નવાક્યના જવાબમાં "હા" કે "ના" આવે, પરંતુ ક્યારેક જવાબમાં ચોક્કસ વિગત જણાવવી પડે. ત્યારે "શું", "કોણ", "કયું", "ક્યાં", "કેમ" વગેરે પ્રશ્નસૂચક પદો યોજીને પ્રશ્નવાક્ય બને છે.
- ઉદા.
    - i. તે ક્યો નિબંધ લખે છે?
    - ii. તે ક્યાં નિબંધ લખે છે?
    - iii. તે ક્યારે નિબંધ લખે છે?
    - iv. તે કેમ નિબંધ લખે છે?

- આ પ્રમાણે "કેવું", "કેટલું", "શું" વગેરે ગુણવાચક અને પ્રમાણવાચક પદો વાક્યમાં યોજવાથી ઉદગારવાચક વાક્ય બને છે.
- ઉદા.
    - i. તે કેવો નિબંધ લખે છે !

- આ પ્રમાણે વિધાનવાક્યને આરોહ-અવરોહ કે ભાવ અનુસાર "પ્રશ્નવાક્ય" તરીકે પરિવર્તન કરવા માટે તો કેવળ પ્રશ્નાર્થચિહ્ન જ મૂકવાં પડે, પરંતુ વિધાનવાક્યને ઉત્તરરૂપ ગણી એને અનુરૂપ પ્રશ્નવાક્ય બનાવવા તેમાં યોગ્ય પ્રશ્નપદ મૂકીને રચના કરવી પડે.
- ઉદા.
  - i. રાહુલે નિબંધ લખ્યો. (વિધાનવાક્ય)
  - ii. રાહુલે નિબંધ લખ્યો? (પ્રશ્નાર્થવાક્ય)

    અથવા

    રાહુલે કેમ નિબંધ લખ્યો?

- આ જાતનાં પ્રશ્નવાક્યોને વળી વિધાનવાક્યમાં પરિવર્તન કરતાં પણ અનુરૂપ જવાબ ગોઠવવા પડે.
- ઉદા.
  - i. રાહુલ ભાવનગર જશે. (વિધાનવાક્ય)
  - ii. રાહુલે આવતીકાલે ભાવનગર જશે? (પ્રશ્નાર્થવાક્ય)

- વિધાનવાક્યને રચનાની દૃષ્ટિએ ઉદગારવાક્યમાં ફેરવતાં વાક્યમાં ગુણ કે પ્રમાણવાચક પદો હોય તો તેને દુર કરીને, તેને બદલે "કેવું" વગેરે પદોનો ઉપયોગ કરવો પડે.
- ઉદા.
  - i. આજે આપણે મધુર ગીત સાંભળ્યું. (વિધાનવાક્ય)
  - ii. આજે આપણે કેવું ગીત સાંભળ્યું ! (ઉદગારવાક્ય)

- ઉદગાર વાક્યરચનામાં વાક્યની શરૂઆતમાં ક્યારેક "અરે!" "અહા!" કે "ઓહ!" જેવા આશ્ચર્યવાચક પદ મૂકવામાં આવે છે.
- ઉદગારવાક્યને આની ઊલટી પ્રક્રિયાથી વિધાનવાક્યમાં પરિવર્તન કરી શકાય.
- ઉદા.
  - i. મેચ કેવી અદભુત રમાઈ ! (ઉદગારવાક્ય)
  - ii. મેચ ઘણી અદભુત રમાઈ. (વિધાનવાક્ય)

2. વિધિવાક્ય અને નિષેધવાક્ય

- હકારવાળું વાક્ય તે "**વિધિવાક્ય**".
- નકારવાળું વાક્ય તે "**નિષેધવાક્ય**".
- વિધિવાક્યમાંથી નિષેધવાક્યમાં "ન", "નહીં" અથવા "મા" ઉમેરીને થાય છે. "ન+અથી"નું "નથી અને "ન+હતો"નું "નહોતો" થાય છે. નિષેધવાક્યમાં "મા"નો પ્રયોગ આજ્ઞાર્થમાં જ આવે છે. વર્તમાનકાળમાં નિષેધમાં વર્તમાનકૃદન્તવાળું ક્રિયાપદ વપરાય છે, પરંતુ ભવિષ્ય આજ્ઞાર્થમાં આ પ્રકારનું રૂપ વિકલ્પે વપરાય છે.
- ઉદા.

વિધિવાક્ય	**નિષેધવાક્ય**
- આ પુસ્તકોને હું મોકલવા ઈચ્છું છું.	- આ પુસ્તકોને હું મોકલવા ઈચ્છતો નથી.
- તેને ઉદ્યાનમાં લઈ જજો.	- તેને ઉદ્યાનમાં લઈ જજો મા. - તેને ઉદ્યાનમાં ન લઈ જજો. - તેને ઉદ્યાનમાં ના લઈ જતા. - તેને ઉદ્યાનમાં નહીં લઈ જતા.

	- તેને ઉદ્યાનમાં લઈ જતા નહીં.

- અત્રે એ નોંધવું જરૂરી છે કે ભવિષ્યકાળમાં પણ નિષેધમાં વિકલ્પે સંભાવનાના રૂપ વપરાય છે
- ઉદા.
  - i. હું હવે નિબંધ લખીશ. (વિધિવાક્ય)
  - ii. હું હવે નિબંધ લખીશ નહી. (વિધાનવાક્ય)

3. સાદી રચના અને પ્રેરક રચના

- કથનમાં કોઈ ક્રિયા થતી દર્શાવવામાં આવે છે. જેમ કે, "મે તેને ઇનામ આપ્યું." અહીં કર્તા પોતે ક્રિયા કરે છે. પરંતુ આ વાક્ય આ પ્રમાણે હોય : "મે તેને ઇનામ અપાવ્યું." અહીં કર્તા પોતે ક્રિયા કરતો નથી, પરંતુ તે અન્ય દ્વારા ક્રિયા કરાવે છે.
- સાદી રચનામાંથી પ્રેરક રચના ક્રિયાપદના મૂળ રૂપનું(ધાતુનું) પ્રેરક રૂપ મૂકીને તથા પ્રેરક કે પ્રેરિત કર્તા ઉમેરીને થાય છે. "આપવું" ધાતુનું પ્રેરક રૂપ "અપાવ્યું", "કહ્યું"નું પ્રેરક રૂપ "કહેડાવ્યું". આ પ્રેરક રૂપનાં ઉદાહરણો છે. પ્રેરિત કર્તા એટલે જેની પાસે કામ કરાવ્યું જોય તે.
- ઉદા.

સાદી રચના	પ્રેરક રચના
- રમાબહેન રામુને આમંત્રણ આપ્યું.	- રમાબહેને રામુને આમંત્રણ આપ્યું.
- રાહુલે રવિને કહ્યું.	- રાહુલે રવિને કહેવડાવ્યું.
- તમારે ભજન ગાવા છે?	- તમારે ભજન ગવડાવવા છે?

- અકર્મક ક્રિયાપદો પ્રેરકમાં સકર્મક બને છે અને પ્રેરિત કર્તા કર્મનું સ્થાન લે છે.
- ઉદા.

સાદી રચના	પ્રેરક રચના
- પતંગ ચગ્યો.	- પતંગ ચગાવ્યો.
- પાર્સલ સહીસલામત પહોંચ્યું.	- પાર્સલને સહીસલામત પહોંચડ્યું

- પ્રેરકમાંથી સાદી વાક્યરચના કરતી વખતે ઊલટી પ્રક્રિયા થઈ શકે છે.
- પ્રેરક પરથી પુન:પ્રેરક રચના પણ કેટલીક વાર બની શકે છે.
- ઉદા.

સાદી રચના	પ્રેરક રચના	પુન:પ્રેરક રચના
- હું લખું છું,	- રાહુલ મને લખાવે છે.	- મારો ભાઈ રાહુલ પાસે મને લખાવડાવે છે.
- દફતર સાફ કર્યું.	- નયને દફતર સાફ કરાવ્યું	- મેં નયન પાસે દફતર સાફ કરાવ્યું.
- કેરી પડી.	- ઉર્વીશે કેરી પાડી.	- વૈભવે ઉર્વીશ પાસે કેરી પડાવી.

- આમ, પ્રેરકમાં દ્વિકર્મક કે સકર્મક બનતા ધાતુમાં મૂળનો કર્તા સામાન્ય કર્મરૂપે જ આવે છે. ત્યાં ઉમેરાયેલા કર્તા પુન:પ્રેરક વાક્યરચનામાં "પાસે"વાળું પ્રેરક કર્મ બને છે.

4. કર્તરિ, કર્મણિ અને ભાવે રચના

- ઉદા. અ :

- રમેશ પુસ્તક વાંચે છે.
- લતાએ ગીત ગાયું.
- લલિત ક્રિકેટ રમ્યો.
- બાળકો ક્રિકેટ રમ્યાં.

- ઉદા. બ :

- રાજેશે રોટલી ખાધી.
- વર્ષાએ રોટલો ખાધો.
- શોભાએ શાક ખાધું

- 'ઉદાહરણ અ'માં પ્રથમ વાક્યમાં "વાંચે છે" ક્રિયાપદ છે. અહીં વાંચવાની ક્રિયા છે. વાંચવાની ક્રિયા રમેશ કરે છે. રમેશ કર્તા છે. ક્રિયાપદનું લિંગ અને વચન કર્તા મુજબ છે.
- 'ઉદાહરણ બ'માં દર્શાવેલાં વાક્યોમાં ક્રિયાપદ કર્તાને અવલંબિત નથી. તે કર્મને અનુસરે છે. "રોટલી ખાધી, રોટલો ખાધો અને શાક ખાધું" આ પ્રમાણે ક્રિયાપદ જેને અનુસરે તેને "ક્રિયાનાથ" કહે. જે વાક્યમાં ક્રિયાપદ કર્તાને અનુસરે તેને કર્તરિ પ્રયોગ કહે છે. જે વાક્યમાં ક્રિયાનાથ કર્મને અનુસરે તેને કર્મણિ પ્રયોગ કહે છે.
- અંગ્રેજીમાં Active voice અને Passive voice છે.
    i. રાહુલ હોકી રમે છે. (Rahul plays the Hockey)
       - Active voice
    ii. હોકી રાહુલ વડે રમાય છે. (The Hockey is played by Rahul)
       - Passive voice

- ઉપરના પ્રથમ ઉદાહરણમાં ક્રિયાનાથ રાહુલ છે, એટલે કે કર્તાની મુખ્યતા છે. બીજા ઉદાહરણમાં ક્રિયાનાથ હોકી છે, એટલે કે કર્મની મુખ્યતા છે.
- જ્યાં કર્તાની મુખ્યતા હોય તે કર્તરિ-રચના.
- જ્યાં કર્મની મુખ્યતા હોય તે કર્મણિ-રચના.
- એવું ક્યારેક બને છે કે કર્મણિ-રચનાના વાક્યમાં કર્મ હોતું નથી, ત્યાં કેવળ વાક્યના ભાવને સ્વીકારવો પડે છે.
    i. રાહુલથી રમાશે.
- આમ, જ્યાં કર્મ ન હોય, ક્રિયાભાવની મુખ્યતા હોય અને કર્તા ક્રિયાને સહેનાર હોય તે ભાવે-રચના.
- ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ કર્તરિ રચનાને ક્રિયાપદના મૂળ રૂપનું કર્મણિ રૂપ વાપરીને તેમજ કર્તાને "થી" અનુગ લગાડીને સાધનભૂત દર્શાવીને કર્મણિ કે ભાવે-રચનામાં ફેરવી શકાય છે. આ ઉપરાંત કર્તાને "તરફથી" જેવાં નામયોગી લગાડીને અબે ક્રિયાપદના મૂળ રૂપની "મા+આવ"વાળી રચના કરીને પણ કર્મણિ-ભાવે-રચના થઈ શકે છે.
    i. રાહુલે ચાની વ્યવસ્થા કરી. (કર્તરિ)
    ii. રાહુલ તરફથી ચાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. (કર્મણિ)

- કર્મણિ અને ભાવેરચનાનું કર્તરિ-રચનામાં રૂપાંતર કરવા ઊલટી પ્રક્રિયા કરવી.

- **પરિક્ષાઓમાં પુછાઈ શકે તેવા કેટલાક ઉદાહરણો**
    - બાર વર્ષની છોડીને શું એટલું ભાન ન આવે? (વિધાનવાક્યબનાવો)

- કુસુમ ડાહી થઈને આવી હતી. (ઉદગારવાક્ય બનાવો)
- મનુ સંતોષ પામી ઊભો થઈ ચાલ્યો ગયો.
- તું સામાન્ય હિન્દુસ્તાનીઓથી ઓછો જુનવાણી નથી.(વિધિવાક્ય બનાવો)
- કાશીમા માટલામાં ગોળ ભરવા બેઠા. (પ્રેરકવાક્ય બનાવો)
- અમરતકાકીએ એમની શ્રદ્ધા પ્રમાણેના ઉપચાર ચાલુ રાખ્યા હતા. (કર્મણી વાક્ય બનાવો)
- સિદ્ધપુરથી વસ્ત્ર અપાયું. (કર્તરિ-રચના બનાવો)
- શ્રુતિએ સાંભળ્યું નહીં. (ભાવે પ્રયોગ)
- ગજરાજ નશાથી ચકચૂર બન્યો. (પ્રેરકરચના બનાવો)
- કાશીમાથી કાબરી ગોળનું રોડું ફટકારી દેવાયું. (કર્તરિ વાક્યરચના બનાવો)

* રૂઢીપ્રયોગ *

- રૂઢિપ્રયોગ એટલે રૂઢ થયેલો પ્રયોગ – અનુભવવાણી. ભાષામાં લોકજીભે થતા પ્રયોગ રૂઢ બને ત્યારે એ "રૂઢિપ્રયોગ" બને છે. આમ, રૂઢિપ્રયોગનું ઉદભવસ્થાન છે લોકમુખ. લોકમુખની કૂખેથી એ જન્મે છે અને લોકજીભના માધ્યમથી એનું બળકટ રૂપ ધારણ કરે છે અને થોડામાં ઘણું કહી જાય છે.

- રૂઢિપ્રયોગને "લોકોક્તિ" પણ કહે છે. વક્તવ્યને ચોટદાર અને અસરકારક બનાવવા કેટલીકવાર શબ્દપ્રયોગની ખાસ લઢણનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તેને રૂઢિપ્રયોગ કહે છે. રૂઢિપ્રયોગની પાછળ ઈતિહાસ પડેલો છે. વાસ્તવમાં રૂઢિપ્રયોગએ ભાષાનું ઘરેણું છે. તેના ઉપયોગથી લખાણ વધુ ધારદાર અને પ્રભાવક બનવા ઉપરાંત લાઘવપૂર્ણ બને છે.
- કેટલાક પરિચિત રૂઢિપ્રયોગો ઉદાહરણ તરીકે અહીં પ્રસ્તુત છે:
  - **એક રાસે કરવાં**
  - ➢ એક સરખા ગણવા.

  - **ઓછું આવવું**
  - ➢ દુઃખ લાગવું.

  - **કરમ ફૂટેલું હોવું**
  - ➢ નસીબ ખરાબ હોવું.

  - **કળ વળવી**
  - ➢ ભાન આવવું.

  - **કોઠે પડવું**
  - ➢ ટેવાઈ જવું.

  - **ખાંડની ધારે ચાલવું**
  - ➢ અત્યંત મુશ્કેલી અને સાહસભર્યું કામ કરવું.

  - **ખો ભૂલી જવી**
  - ➢ જિંદગીભર યાદ રહે એવો પાઠ મળવો.

- **ગળે વાત ઉતરવી**
  - સમજવું.
- **ગાંઠ ઊકલી જવી**
  - મનમાં પૂર્વગ્રહ બંધાવો
- **છાતીથી અળગું કરવું**
  - દૂર રાખવું.
- **જીવ અધ્ધર થવો**
  - ચિંતાથી વિહ્વળ થવું.
- **જીવ ખાવો**
  - કચકચ કરવી.
- **જીવ ચકડોળે ચડવો**
  - મનમાં અનેક વિચારોની ગડમથલ થવી.
- **જીવતર ધૂળ હોવું**
  - જીવન વ્યર્થ હોવું.
- **જેણે મૂકી લાજ તેનું નાનું સરખું રાજ**
  - શરમ છોડનારને કોઈની ચિંતા નહીં.
- **તડકી-છાંયડી જોવી**
  - સુખ-દુઃખ સહન કરવાં.
- **પગ ભાંગી જવા**
  - હતાશ થઈ જવું.
- **પૃથ્વી રસાતાળ જવી**
  - ભારે મોટું અનિષ્ટ થવું.
- **માથામાં મારવું**
  - ક્રોધ, ગર્વ, તુચ્છકારથી આપવું, પરત કરવું.
- **રૂંવાડું ય ન ફરકવું**
  - કંઈ જ અસર ન થવી.
- **લોહીનાં શેકાણા કરાવવાં**
  - ખૂબ સંતાપ આપવો.
- **વખાનું માર્યું**

- ભારે દુઃખમાં આવી પડવું.

- **વરસી જવું**
- ખુશ થઈને ઘણુ આપવું.

- **વરાળ કાઢવી**
- મનનો રોષ ઠાલવવો.

- **શ્રાવણ-ભાદરવો વહેવો**
- ખૂબ રડવું.

- **સોપો પડી જવો**
- સૂમસામ થઈ જવું.

- **હૈયું કઠણ કરવું**
- હિંમત રાખવી.

- **હૈયું ખોલવું**
- મનનું દુઃખ કોઈને કહેવું.

- **હોઠ કરડવા**
- નિષ્ફળતા છુપાવવી.

* શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ *

ન સમજાય તેવું	**અકળ**
જેમાંથી વસ્તુ ખૂટે નહી તેવું પાત્ર	**અક્ષયપાત્ર**
પગ મૂકી શકાય નહી તેવું	**અગોચર**
જેને કોઈ શત્રુ નથી તે	**અજાતશત્રુ**
પાપ વગરનું	**અનઘ**
મટકું પણ માર્યા બગર	**અનિમેષ**
જેનું શબ્દોમાં વર્ણન ણ થાય તેવું	**અનીવાર્ચ્ય**
પહેલાં કડી ણ બન્યું હોય એવું	**અપૂર્વ**
હાથીને કાબૂમાં રાખવા માટેનું સાધન	**અંકુશ**
પિયરથી વધુને વિધિસર સાસરે વળાવી આણવી તે	**આણું**
દુઃખભર્યા પોકાર	**આર્તનાદ**
ફરજ બજાવવામાં તલ્લીન	**કર્તવ્યપરાયણ**
મનોકામના પૂરી કરનાર વૃક્ષ	**કલ્પવૃક્ષ**
કરેલા ઉપકારને જાણનાર	**કૃતજ્ઞ**
ઉપકાર ઓઅર અપકાર કરનાર	**કૃતઘ્ન**

પૃથ્વી આકાશ સાથે મળતી હોય એવું આંખને જણાય તે કલ્પિત રેખા	**ક્ષિતિજ**
વૃદ્ધ છતાં મજબૂત બાંધાનું	**ખખડધજ**
મડદા ઉપર ઓઢાડવાનું કપડું	**ખાંપણ**
મંદિરની અંદરનો મૂર્તિવાળો ભાગ	**ગર્ભગૃહ**
કોઈનો જીવ લે એવું	**ગોઝારું**
ગાયોને ચાલવાથી ઊડતી રજ	**ગોરજ**
જાણવાની ઈચ્છાવાળું	**જીજ્ઞાસુ**
વહાણનો મુખ્ય ખલાસી	**ટંડેલ**
છાતીમાં ભરાતી લાગણીનો આવેશ	**ડૂમો**
એકબીજામાં પરોવાયેલું	**તલ્લીન**
આંખ આગળ ખડું થઈ જાય તેવું	**તાદૃશ**
ધર્મનું કે કર્તવ્યનું પાલન કરવામાં ઊભી થતી મુશ્કેલી પરિસ્થિતિ	**ધર્મસંકટ**
પગથી માથા સુધી	**નખશિખ**
રોગના મૂળ કારણની તપાસ	**નિદાન**
જેનો સ્પર્શ કરવાથી લોખંડ સોનું બની જય એવો મણી	**પારસમણી**
નોકરીમાંથી રુખસદ મળવી	**બરતરફી**
ભોગ આપવા માટે કાઢેલો ભાગ	**બલી**
માર્ગ બતાવનાર	**ભોમિયો**
મનને હરનાર	**મનોહર**
સ્વજનન મરણ વખતે મુકાતી પોક	**મરણપોક**
યુદ્ધે ચડેલી વીરાંગના	**રણચંડી**
સાંજનું ભોજન	**વાળુ**
તંદુરસ્ત અને ભરાવદાર	**હષ્ટપુષ્ટ**
વર્તમાન આપતુ પત્ર	**વર્તમાનપત્ર**
સૂર્ય તરફ મુખરાખી ખિલતુ ફૂલ	**સૂર્યમુખી**
વિજયની ઈચ્છા વાળી સેના	**વિજયસેના**
શિરમાથે ધારણ કરવાની પાઘ	**શિરપાઘ**
ભૂમિ પર ચાલીને જતુ દળ	**પાયદળ**
ભજન કરવા માટે એકત્ર પયેળ મંડળી	**ભજનમંડળી**
ઘરમાં રહીને કરાવાતો ધંધો	**ઘરધંધો**
સ્મૃતિ પર અંકિત થયેલો પટ	**સ્મૃતિપટ**
દાળ મિશ્રિત ચોખા	**દાળચોખા**
દહીં મિશ્રિત વડા	**દહીંવડા**
રાહત માટે આપવામાં આવતું કાર્ય	**રાહતકાર્ય**
લોકો વડે રચાયેલું ગીત	**લોકગીત**

પ્રમાણ આપતું પત્ર	**પ્રમાણપત્ર**
દીવો પ્રગટાવવાની દાંડી	**દીવાદાંડી**
સભા ભરવા માટેનું ગૃહ	**સભાગૃહ**
રાજીખુશીથી અપાતુ નામું	**રાજીનામું**
શિષ્યને આપવામાં આવતી વૃતિ	**શિષ્યવૃત્તિ**
મચ્છર અટકાવવાની દાની	**મચ્છરદાની**
પ્રલય લાવનાર કેતુ	**પ્રલયકેતુ**
મિલમાં કામ કરતો મજૂર	**મિલમજૂર**
ઘરમાં રહેતો જમાઈ	**ઘરજમાઇ**
ન્યાય આપનારી સભા	**ન્યાયસભા**
વૃંદા (તુલસી) ભરેલુ વન	**વૃંદાવન**
ગુલાબ રાખવાની દાની	**ગુલાબદાની**
સહન કરવાની શક્તિ	**સહનશક્તિ**
ચ્યવન ઋષિએ બનાવેલું પ્રાશ	**ચ્યવનપ્રાશ**
વિદ્યા મેળવવાનું આલય	**વિદ્યાલય**
છાત્રને રહેવા માટેનું આલય	**છાત્રાલય**
કુળમાં પુંજાતી દેવી	**કુળદેવી**
રેખા વડે બનાવેલ ચિત્ર	**રેખાચિત્ર**
હાથમાં પહેરવાની ઘડી	**હસ્તઘડી**
સંગ્રામ (યુદ્ધ) સમયે ગવાતું ગીત	**સંગ્રામગીત**
જીવન બનાવતી વિદ્યા	**જીવનવિદ્યા**

* વિરામચિહ્નો *

વિરામચિહ્નો લિપિ સંકેતો છે. બોલાતી વખતે વ્યક્તિ અવાજના આરોહ - અવરોહ, મો, પરના ભાવ પ્રગટ કરે છે તેવા ભાવો પ્રગટ કરવા વિરામચિહ્નો વપરાય છે. વિરામચિહ્નો વાક્યનો જ અંશ છે.

વાક્યને અંતે આવતાં વિરામચિહ્નો

1) પૂર્ણવિરામ (.)

- આ સૌથી વધારે વપરાતું ચિહ્ન છે. વાક્યને અંતે વપરાય છે. તેથી તેને અંત્યવિરામ પણ કહે છે. પૂર્ણવિરામ એક વાક્યથી બીજા વાક્યને છૂટું પાડે છે. તે વિચારનું એક એકમ સૂચવનાર ચિહ્ન છે. પૂર્ણવિરામ ટપકારૂપે (.) લખાય છે. જ્યાં જ્યાં અટકીએ ત્યાં પૂર્ણવિરામ લખાતું નથી.
- ક્રમ સૂચવતા અંક પછી પૂર્ણવિરામ મુકાય છે.
  - 1, 2, 3, ...
- શબ્દોનો સંક્ષેપ કરતી વખતે પૂર્ણવિરામનું ટપકું મુકાય છે.
  - તાજા કલમ – તા.ક.
  - દાખલા તરીકે – દા.ત.

- પ્રાર્થના, આજીજી, વિનંતી કે સૂચના હોય એવાં વાક્યોમાં પણ સામાન્ય રીતે પૂર્ણવિરામ મુકાય છે.
  - રમેશ, ચા લાવ.
  - આ થેલી આર્યને આપજે.

2) પ્રશ્નાર્થચિહ્ન (?)

- આ ચિહ્નને પ્રશ્નચિહ્ન, પ્રશ્નાર્થચિહ્ન, પ્રશ્નવિરામ કે પ્રશ્નાર્થવિરામ કહે છે.
- વિગત, સ્થિતિ, આંકડા, અપેક્ષા વિશે અનિશ્ચિતતા, શંકાસ્પદતા કે વિગત જાણવાના હેતુથી વાક્ય લખાય ત્યારે અંતે પ્રશ્નાર્થચિહ્ન લખાય છે.
  - તમે રસોઈ બનાવો છો?
- પ્રશ્નાર્થ વાક્ય અનેક રીતે લખી શકાય છે.
  - કોણ? રમેશ તું?
  - આ તો માણસ છે કે મતીરું?
  - એનાથી આવી ભૂલ થઈ જ કેમ?
- શંકા દર્શાવવા પણ પ્રશ્નચિહ્ન મુકાય છે/
  - ગાંધીજીના નામે દેશને વેચનાર કેટલા હશે?

3) ઉદગાર ચિહ્ન (!)

- આ ચિહ્ન વિસ્મય, આશ્ચર્ય, હર્ષ, શોક, કટાક્ષ, વક્રોક્તિ કે લાગણીની પ્રબળતા દર્શાવે છે. આ ચિહ્નને આશ્ચર્યવિરામ પણ કહે છે.
  - અરે ! આવો તાપ !
  - ધન્ય છે તેની જનેતાને !
  - વાહ ! કેવું સુંદર તળાવ છે !

<u>વાક્યને વચ્ચે આવતાં વિરામચિહ્નો</u>

1) અલ્પવિરામ (,)

- વધારે વપરાતું આ વિરામચિહ્ન છે. લેખનમાં શબ્દો, શબ્દગુચ્છો, વાક્યખંડો કે પેટા વાક્યોનું વિભાજન સૂચવવા અલ્પવિરામ વપરાય છે.
- વાક્યમાં કશુંક અધ્યાહાર હોય તેનો નિર્દેશ કરવા અલ્પવિરામ વપરાય છે.
  - આર્યાને પુસ્તક ગમે; વેદને, ક્રિકેટ
- અલ્પવિરામ ઉદઘાટનનું, કશીક બાબતને વિશેષ રીતે પ્રગટ કરે છે.
  - એને ધૂન હતી, દેશ સેવાની
- સંબોધન પછી અલ્પવિરામ મુકાય છે.
  - પ્રિય મિત્ર, મજામાં છે ને?
- અલ્પવિરામ બે વાક્યોનું વિભાજન કરે છે.
  - હુકમનો અમલ કરો, નહી તો સજા માટે તૈયાર રહો.
- સંદર્ભસૂચિમાં દરેક ઘટક પછી અલ્પવિરામ મુકાય છે.
  - મહારાજારાજધિરાજ, ક.મા. મુનશી, બીજી આવૃત્તિ, કિંમત રૂ.180
- અવતરણચિહ્ન પહેલાં અલ્પવિરામ મુકાય છે.

- રામે કહ્યું, " તારૂં કલ્યાણ થજો"

- સંખ્યાલેખનમાં અલ્પવિરામનો ઉપયોગ કરીને કિંમત દર્શાવાય છે.
  - 1,011 ગ્રામ ; 13,454 લોકો ; 7,50,430 રૂપિયા

2) અર્ધવિરામ (;)

- અલ્પવિરામ અને પૂર્ણવિરામ વચ્ચે તેનું સ્થાન હોય છે. તેને મધ્યવિરામ પણ કહે છે. આ ચિહ્ન વાક્યની વચમાં આવે છે.
- એકબીજા સાથે સંકળાયેલાં વાક્યો અર્ધવિરામથી દર્શાવાય છે ત્યારે તે પૂર્ણવિરામના વિકલ્પે આવે છે.
  - આપ રાજ સેવક નથી ; રાજ્યના ભાગ્યવિધાતા છો.
- શબ્દકોશમાં શબ્દોના પર્યાયોને અલ્પવિરામથી નહિ; પણ અર્ધવિરામથી દર્શાવાય છે.
  - તેજ – પ્રકાશ ; પ્રભાવ ; પરાક્રમ
- કથનને ભારપૂર્વક અને સચોટતાથી રજૂ કરવા અર્ધવિરામથી વાક્યોને છૂટા પડાય છે.
  - ટુ અહીંથી પાછો વળ; આગળ મોત બેઠું છે.
- વાક્યોની શ્રેણી હોય ત્યારે શ્રેણીના ઘટક વાક્યોને અર્ધવિરામથી અલગ કરાય છે.
  - રામ ભગવાન છે; તે મર્યાદા પુરુષોત્તમ છે; તે આદર્શ રાજવી છે; તે આદર્શ પુત્ર છે; તે આદર્શ પતિ છે.

3) ગુરુવિરામ (:)

- ગુરુવિરામને મહાવિરામ પણ કહે છે.
- પ્રારંભના વિધાનનું સ્પષ્ટીકરણ ગુરુવિરામ પછીના વાક્યાંશથી થાય.
  - એક જ કામ બાકી છે : શરદભાઈને મળવાનું
- ગુરુવિરામ પહેલાં કરવામાં આવેલા નિર્દેશ અનુસાર ગુરુવિરામ પછી નિર્દેશ વિષયવસ્તુની યાદી અપાય છે.
  - મેળામાં ઘણી વસ્તુ હતી : રમકડા; ફટાકડા; અત્તર; ખાવાની વસ્તુઓ.
- સૂચનાઓના અંત ભાગે ગુરુવિરામ મુકાય છે.
  - નીચેના વિષય પર નિબંધ લખો : પરિશ્રમ એ જ પરમેશ્વર
- સંવાદ બોલનાર પાત્રના નામ સાથે ગુરુવિરામ મુકાય છે.
  - શનિ : આ મરો અંતિમ નિર્ણય છે.
  - રવિ : હવે મરો વારો છે.
- પર્યાય સૂચવવા વચ્ચે ગુરુવિરામ મુકાય છે.
  - ધાન્ય : અનાજ
- શીર્ષકોમાં
  - નરસિંહ મહેતા : જીવન અને કવન
  - અખો : એક અધ્યયન
- ગુરુવિરામ પહેલાનો શબ્દ કે શબ્દો જે સૂચવે તેનું ગુરુવિરામ પછીનો શબ્દ કે શબ્દો સમર્થન કરે યા વિગત પૂર્ણ કરે.
  - નામ : દીપ્તિ શરદ ત્રિવેદી
  - ઘર નં. : 118
  - છંદ : શિખરિણી

<u>**પ્રમાણમાં ઓછાં અને વિશિષ્ટ અર્થ – સંદર્ભે વપરાતાં ચિહ્નો**</u>

1) અવતરણચિહ્ન (‘ ’ - “ ”)

- ચાલુ વાત કે વર્ણનમાં બીજાના ઉદગારોને એમને એમ દર્શાવવા બેવડાં અવતરણચિહ્ન યોજાય છે.
    - ગુરુજી બોલ્યા : “રામજી, તમે બહુ મહત્વની વાત કરી”
    - તમે મને ‘જય સોમનાથ’ વાંચવા આપશો?
- સંવાદમાં એકથી વધુ પાત્રો બોલતાં હોય ત્યારે તેના દરેક પાત્રની ઉક્તિ અલગ પાડીને તેને અવતરણ ચિહ્નોમાં મૂકવી જોઈએ.
- અમુક શબ્દપ્રયોગ કે વાક્યપ્રયોગ તરફ ધ્યાન દોરવા તેને અવતરણ ચિહ્નોમાં મુકાય છે.
    - **તમે કાયમ મારા ‘ફાયદા’ની વાત કરો છો.**
- **શબ્દોના અર્થ વ્યાખ્યા વગેરે અવતરણચિહ્નમાં મૂકવા:**
    - **‘કહેવું’ એટલે ‘માંડીને કહેવું’**
- **પુસ્તકો, સામયિકો, વર્તમાનપત્રોનાં શીર્ષક કે વિશિષ્ટ નામ અવતરણચિહ્નમાં લખાય છે.**
    - **તેમને ‘ભારતરત્ન’નો ઈલકાબ મળ્યો.**

2) લઘુરેખા (-) ગુરુરેખા (–)

- લઘુરેખા ટૂંકી અને તેની સરખામણીએ ગુરુરેખા લાંબી હોય છે.
- લઘુરેખા ‘વિગ્રહરેખા’ અને ગુરુરેખાને ‘મહારેખા’ કહે છે.
- **બંનેના ઉપયોગો**
    - **શબ્દનું બંધારણ સૂચવવા**
        - **પ્રગતિ – પ્ર-ગતિ**
    - **શબ્દના વર્ણ પર ભાર મૂકવા**
        - **કં-ટા-ળો**
    - **સરનામામાં વિભાગ કરવા :**
        - **13-બ, સાકાર સોસાયટી**
    - **ટેલીફોન નંબર :**
        - **079-2572-1142**
    - **કેટલાક નામોમાં**
        - **વાસ્કો-ડી-ગામા**

3) તિર્થકરેખા (ત્રાંસી રેખા) (/)

- આ ચિહ્નનું મુખ્ય કાર્ય વિભાજનનું છે.
    - બે અર્થ સામટા સુચવા કે વિકલ્પ દર્શાવવા:
        - છોકરાઓ / છોકરીઓ આ સ્પર્ધામાં ભાગ લઇ શકશે.
    - તારીખ, માસ, વર્ષ છૂટ પાડવા:
        - 15/8/2012
    - કવિતામાં કાવ્યપંક્તિઓ સળંગ લખવી હોય ત્યારે તેને જુદી પાડવા :
        - જલધિજલદલ ઉપર દામિની દમકતી/યામિની વ્યોમસર માહીં સરતી

4) લોપચિહ્ન (’)

- આ ચિહ્નનો ઉપયોગ માર્યાદિત છે, છતાં તેને ગણતરીમાં લેવું પડે તેવું છે.
    - કેટલાક શબ્દોમાં વર્ણલોપ સૂચવવા / પ્રયોજાય છે.

    - કોઈક – કો'ક
    - ણ આવતો – ના'વતો
  - સંખ્યામાં અમુંક આંકડાઓનો લોપ સૂચવવા.
    - ભારત 15-8-'47ના રોજ આઝાદ થયો.

5) ત્રણ ટપકાં (…)

- વાક્યમાં અમુંક અંશ બાકાત રાખ્યો હોય તે સૂચવવા :
  - સર્જન, વિસર્જન, બધું રહસ્યમય છે…
- લાંબી યાદીનો નિર્દેશ કરવો હોય ત્યારે:
  - મારા અનેક મિત્રો છે : પારસ, આમીન, રમેશ, દશરથ
- વિતેલા સમયનો ખ્યાલ આપવા:
  - વસંત આવી અને ગઈ…, બીજી સાવર પડી…
- નાટ્યાત્મક લેખનમાં ઉક્તિ અધૂરી છોડાવી હોય ત્યારે:
  - હેતલ : બિચારાં ક્યાં મારે પેટ…
- સળંગ ઉદગારમાં લાગણીને લીધે આવેલો અવરોધ દર્શાવવા:
  - તમે… તમે… ઉઠીને આવું કર્યું?
- સંબોધનમાં શબ્દો લંબાવવા માટે:
  - કે… શું, હવે તો ચાલ…
- અપશબ્દો લખી ણ શકાય ત્યારે:
  - રાં…, તારા જ બધાં વાનાં છે.

6) કાકપદ ચિહ્ન / કાકપદછોડી (^)

- કોઈ વાક્ય લખાઈ ગયા પછી કશું લખવાનું બાકી રહી ગયું હોય તો જ્યાં ઉમેરવાનું હોય ત્યાં આ ચિહ્ન મુકાય છે.
  - અને સીતા
    રામ, લક્ષ્મણ ^ વનમાં ગયાં.

અંગ્રેજી વ્યાકરણ

* Alphabet (મુળાક્ષર) *

પહેલા મુળાક્ષર

A	**B**	**C**	**D**	**E**	**F**	**G**	**H**	**I**	**J**	**K**	**L**	**M**
એ	બી	સી	ડી	ઈ	એફ	જી	એચ	આઈ	જે	કે	એલ	એમ
N	**O**	**P**	**Q**	**R**	**S**	**T**	**U**	**V**	**W**	**X**	**Y**	**Z**
એન	ઓ	પી	ક્યુ	આર	એસ	ટી	યુ	વી	ડબ્લ્યુ	એક્સ	વાય	ઝેડ

બીજા મુળાક્ષર

a	**b**	**c**	**d**	**e**	**f**	**g**	**h**	**i**	**j**	**k**	**l**	**m**
એ	બી	સી	ડી	ઈ	એફ	જી	એચ	આઈ	જે	કે	એલ	એમ
n	**o**	**p**	**q**	**r**	**s**	**t**	**u**	**v**	**w**	**x**	**y**	**z**
એન	ઓ	પી	ક્યુ	આર	એસ	ટી	યુ	વી	ડબ્લ્યુ	એક્સ	વાય	ઝેડ

ત્રીજા મુળાક્ષર

A	*B*	*C*	*D*	*E*	*F*	*G*	*H*	*I*	*J*	*K*	*L*	*M*
એ	બી	સી	ડી	ઈ	એફ	જી	એચ	આઈ	જે	કે	એલ	એમ
N	*O*	*P*	*Q*	*R*	*S*	*T*	*U*	*V*	*W*	*X*	*Y*	*Z*
એન	ઓ	પી	ક્યુ	આર	એસ	ટી	યુ	વી	ડબ્લ્યુ	એક્સ	વાય	ઝેડ

ચોથા મુળાક્ષર

a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m
એ	બી	સી	ડી	ઈ	એફ	જી	એચ	આઈ	જે	કે	એલ	એમ
n	o	p	q	r	s	t	u	v	w	x	y	z
એન	ઓ	પી	ક્યુ	આર	એસ	ટી	યુ	વી	ડબ્લ્યુ	એક્સ	વાય	ઝેડ

A B C
A B C
} CAPITAL (મોટા) LETTER (અક્ષરો)

a b c
a b c
} small (નાના) letter(અક્ષરો)

મોટા અક્ષર (Capital Letter) લખતી વખતે યાદ રાખવાના નિયમો.

- અંગ્રેજીમાં દરેક નવા વાક્યની શરૂઆતનો પ્રથમ અક્ષર કેપિટલ હોય છે.
  - **T**his is Karan.
  - **K**aran is my best friend.
  - **A**re you doctor?
- દરેક ખાસ નામનો પ્રથમ અક્ષર કેપિટલ લખાય છે.
  - **R**ahul (નામ)
  - **C**hirag
  - **E**nglish (ભાષા)
  - **I**ndia (દેશ)
  - **B**havnagar (શહેર)
- વાર, તહેવાર અને મહિનાઓના નામનો પ્રથમ અક્ષર કેપિટલ લખાય છે.
  - **M**onday
  - **A**pril
  - **D**iwali
- અંગ્રેજીમાં I જયારે એકલો હોય ત્યારે કેપિટલમાં લખાય છે.
  - May **I** help you?
  - I am late.

અંગ્રેજી ભાષામાં પાંચ સ્વર છે.

- a, e, i, o, u

અંગ્રેજી ભાષામાં એકવીસ વ્યંજન રહેલા છે.

- b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, w, x, y, z

* આંકડા (Number) *

- સંખ્યા દર્શક આંકડા

૧	એક	One (વન)	1
૨	બે	Two (ટુ)	2
૩	ત્રણ	Three (થ્રી)	3
૪	ચાર	Four (ફોર)	4
૫	પાંચ	Five (ફાઈવ)	5
૬	છ	Six (સિક્સ)	6
૭	સાત	Seven (સેવન)	7
૮	આઠ	Eight (એઈટ)	8
૯	નવ	Nine (નાઈન)	9
૧૦	દસ	Ten (ટેન)	10
૧૧	અગિયાર	Eleven (ઈલેવન)	11

૧૨	બાર	Twelve (ટવેલ્વ)	12
૧૩	તેર	Thirteen (થર્ટીન)	13
૧૪	ચૌદ	Fourteen (ફોર્ટીન)	14
૧૫	પંદર	Fifteen (ફીફ્ટીન)	15
૧૬	સોળ	Sixteen (સિક્સટીન)	16
૧૭	સતર	Seventeen (સેવન્ટીન)	17
૧૮	અઢાર	Eighteen (એઈટીન)	18
૧૯	ઓગણીસ	Nineteen (નાઈન્ટીણ)	19
૨૦	વીસ	Twenty (ટવેન્ટી)	20
૨૧	એકવીસ	Twenty one	

૧૦	દસ	Ten	10
૨૦	વીસ	Twenty	20
૩૦	ત્રીસ	Thirty	30
૪૦	ચાલીસ	Forty	40
૫૦	પચાસ	Fifty	50
૬૦	સાંઠ	Sixty	60
૭૦	સીતેર	Seventy	70
૮૦	એંસી	Eighty	80
૯૦	નેવું	Ninety	90
૧૦૦	સો	Hundred	100
૧,૦૦૦	હજાર	Thousand	1,000
૧૦,૦૦૦	દસ હજાર	Ten Thousand	10,000
૧,૦૦,૦૦૦	લાખ	Lac	1,00,000
૧૦,૦૦,૦૦૦	દસ લાખ	Ten Lac	10,00,000
૧,૦૦,૦૦,૦૦૦	કરોડ	Carore	1,00,00,000
૧૦,૦૦,૦૦,૦૦૦	દસ કરોડ	Ten Carore	10,00,00,000
૧,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦	અબજ	Billion	1,00,00,00,000

- ક્રમ વાચક આંકડા

પહેલો	First (ફર્સ્ટ)	1st
બીજો	Second (સેકન્ડ)	2nd
ત્રીજો	Third (થર્ડ)	3rd
ચોથો	Fourth (ફોર્થ)	4th
પાંચમો	Fifth (ફિફ્થ)	5th
છઠો	Sixth (સીકસ્થ)	6th
સાતમો	Seventh (સેવન્થ)	7th

આઠમો	Eighth (એઈથ)	8th
નવમો	Ninth (નાઈન્થ)	9th
દસમો	Tenth (ટેન્થ)	10th
અગિયારમો	Eleventh (ઇલેવન્થ)	11th
બારમો	Twelfth (ટવેલ્ફથ)	12th
તેરમો	Thirteenth (થર્ટીન્થ)	13th
ચૌદમો	Fourteenth (ફોર્ટીન્થ)	14th
પંદરમો	Fifteenth (ફિફ્ટીન્થ)	15th
સોળમો	Sixteenth (સીકસ્ટીન્થ)	16th
સતરમો	Seventeenth (સેવન્ટીન્થ)	17th
અઢારમો	Eighteenth (એઈટીન્થ)	18th
ઓગણીસમો	Nineteenth (નાઈન્ટીન્થ)	19th
વીસમો	Twentieth (ટવેન્ટીન્થ)	20th
એકવીસમો	Twentieth First (ટવેન્ટીન્થ ફર્સ્ટ)	21st
સો	Hundredth (હંડ્રેથ)	100th

- રોમન સંખ્યાઓ

૧	1	I
૨	2	II
૩	3	III
૪	4	IV
૫	5	V
૬	6	VI
૭	7	VII
૮	8	VIII
૯	9	IX
૧૦	10	X
૧૧	11	XI
૧૨	12	XII
૧૩	13	XIII
૧૪	14	XIV
૧૫	15	XV
૧૬	16	XVI
૧૭	17	XVII
૧૮	18	XVIII
૧૯	19	XIX
૨૦	20	XX
૩૦	30	XXX

૪૦	40	XL
૫૦	50	L
૬૦	60	LX
૭૦	70	LXX
૮૦	80	LXXX
૯૦	90	XC
૧૦૦	100	C
૫૦૦	500	D
૧૦૦૦	1000	M

* Singular & Plural (એકવચન અને બહુવચન) *

- જો નામ એકની સંખ્યા બતાવતું હોય તો તેને એકવચન કહેવાય છે.
- જો નામ એક કરતાં વધારે સંખ્યા બતાવતું હોય તો તેને બહુવચન કહેવાય છે.

નામનું બહુવચન કરવાના નિયમો

1. જે નામને અંતે વ્યંજન હોય તેને સામાન્ય રીતે 's' પ્રત્યેય લગાડવાથી બહુવચન થાય છે.

એકવચન (Singular)	બહુવચન (Plural)
Letter (અક્ષર)	Letters (અક્ષરો)
Minute (મીનીટ)	Minutes (મીનીટો)
Day (દિવસ)	Days (દિવસો)
Brother (ભાઈ)	Brothers (ભાઈઓ)

2. જો નામને છેડે o, x, sh, ch, s, ss આવે તો 's'ને બદલે 'es'પ્રત્યય લાગે છે.

એકવચન (Singular)	બહુવચન (Plural)
Box (પેટી)	Boxes (પેટીઓ)
Mattress (ગાદલું)	Mattresses (ગાદલાઓ)
Dish (રકાબી)	Dishes (રકાબીઓ)
Bench (બેંચ)	Benches (બેંચો)

3. જો નામને છેડે y હોય અને y ની પહેલા વ્યંજન હોય તો y નો i કરી પછી 'es' લાગે છે.

એકવચન (Singular)	બહુવચન (Plural)
Lady (સ્ત્રી)	Ladies (સ્ત્રીઓ)
Story (વાર્તા)	Stories (વાર્તાઓ)
Baby (નાનુ બાળક)	Babies (નાના બાળકો)
Fly (માખી)	Flies (માખીઓ)

4. જો નામને છેડે y હોય અને y ની પહેલા સ્વર હોય તો y ને 's' લાગે છે.

એકવચન (Singular)	બહુવચન (Plural)
Key (ચાવી)	Keys (ચાવીઓ)
Day (દિવસ)	Days (દિવસો)
Ray (કિરણ)	Rays (કિરણો)
Boy (છોકરો)	Boys (છોકરાઓ)

5. જો નામને છેડે f અથવા fe હોય તો તેનો v કરી પછી 'es' પ્રત્યય લાગે છે.

એકવચન (Singular)	બહુવચન (Plural)
Thief (ચોર)	Thieves (ચોરો)
Leaf (પાંદડું)	Lives (પાંદડાઓ)
Wife (પત્ની)	Wives (પત્નીઓ)
Life (જીંદગી)	Lives (જીંદગીઓ)

6. કેટલાક શબ્દોના બહુવચન તે શબ્દનો સ્પેલીંગ કે ઉચ્ચાર બદલી જવાથી થાય છે.

એકવચન (Singular)	બહુવચન (Plural)
Louse (જૂ)	Lice (જૂ)
Ox (બળદ)	Oxen (બળદો)
Goose (હંસ)	Geese (હંસો)
Tooth (દાંત)	Teeth (દાંતો)

નોંધ:

- અમુક નામ એકવચનમા જ આવે છે તેનું બહુવચન થતું નથી.
- ભાવવાચક અને દ્રવ્યવાચક નામનું બહુવચન થતુ નથી.
- જયારે કોઈ સંખ્યાની સાથે લખવામાં આવે ત્યારે dozen, hundred વગેરેનું બહુવચન થતુ નથી.

* આર્ટીકલ (Article) *

- અંગ્રેજીમાં સામાન્ય નામની આગળ આર્ટીકલ લખવો પડે છે.
- આર્ટીકલના બે પ્રકાર છે.
  1. અનિશ્ચિત આર્ટીકલ (Indefinite Articles) : **A અને An**
  2. નિશ્ચિત આર્ટીકલ (Definite Article) : **The**

1. અનિશ્ચિત આર્ટીકલ (Indefinite Articles) : A અને An

- A અને An નો અર્થ "એક" અથવા "કોઈ પણ એક" એવો થાય છે.
- A અને An ફક્ત એકવચન નામની આગળ જ લાગે છે.
  1. એક કુતરો - a dog
  2. એક હાથી - an elephant
  3. એક છોકરી - a girl

- **A નો ઉપયોગ ક્યારે થાય**

➢ જો શબ્દની શરૂઆત વ્યંજનથી થતી હોય તો A આર્ટીકલ આવે છે.(ક, ખ, ગ, ઘ)

1. A mango
2. A classroom
3. A lion
4. A monkey

➢ શબ્દની શરૂઆત સ્વરથી થઈ હોય, પરંતુ જો તેનો ઉચ્ચાર વ્યંજનથી શરૂ થતો હોય તો પણ A આવે.

1. A European
2. A University
3. A unit
4. A one-way road
5. A one rupees note

- **An નો ઉપયોગ ક્યારે થાય**

➢ જો શબ્દની શરૂઆત સ્વરથી થતી હોય તો An આર્ટીકલ આવે છે.(અ,આ,..., અ:)

1. An ox
2. An actor
3. An engineer

➢ જો શબ્દની શરૂઆત વ્યંજનથી થઈ હોય, પરંતુ તેનો ઉચ્ચાર સ્વરથી શરૂ થતો હોય તો પણ an આવે.

1. An hour
2. An heir
3. An honest man
4. An honorable man
5. An S.P.

2. <u>નિશ્ચિત આર્ટીકલ (Definite Articles) : The</u>

➢ The કોઈ નિશ્ચિત વસ્તુ, વ્યક્તિ કે પ્રાણીનો નિર્દેશ કરે છે.

➢ The નું ગુજરાતી "એ" એવું થાય છે.

➢ કોઈ વસ્તુ કે પ્રાણીની વાત પહેલા થઈ ચુકી હોય અને તે જ વસ્તુ કે પ્રાણીની વાત ફરીથી કરીએ ત્યારે તે નિશ્ચિત બને છે અને તેને The આર્ટીકલ લાગે છે.

1. This is camel. The camel is tall.
2. This is an apple. The apple is red.

➢ કોઈ નામ જયારે આખા વર્ગનો, સમુહનો કે જાતિનો ઉલ્લેખ કરતું હોય ત્યારે તેની આગળ The આર્ટીકલ વપરાય છે.

1. The cow is give a milk.
2. The rose color is red.

➢ જયારે આપણે કોઈ ચોક્કસ વસ્તુ, વ્યક્તિ, સ્થળ કે પ્રાણીની વાત કરાવી હોત ત્યારે The આર્ટીકલ મુકવો પડે છે.

1. Open the window.
2. I like the flower of red color.

➢ જે વસ્તુ દુનિયામાં એક અને માત્ર એક જ હોય તેની આગળ The આર્ટીકલ વપરાય છે.

1. The sun
2. The sea
3. The sky
4. The Tajmahal

- નદીઓના નામ, પર્વતોની હાર માળાના નામ, ટાપુઓના નામ, ખંડોના નામ, મહાસાગરોના નામ, દિશાઓના નામ, ધાર્મિક ગ્રંથોના નામ, વર્તમાન પત્રોના નામ આગળ The આર્ટીકલ વપરાય છે.
  1. The Yamuna
  2. The Himalaya
  3. The West
  4. The Bhagwat Geeta

- કોઈ પણ દેશના કે જ્ઞાતિના કે અમુક વર્ગના લોકોનો સમુહ બતાવવા માટે The આર્ટીકલ વપરાય છે.
  1. The Hindus
  2. The Indian
  3. The poor men

- ક્રમ વાચક સંખ્યાઓની આગળ The આર્ટીકલ વપરાય છે.
  1. The first
  2. The last

<u>આર્ટીકલ ન લાગે</u>

- ખાસ નામને આર્ટીકલ લાગતો નથી.
  - Jalpesh
  - Hardik
  - Bhavnagar

- ભાષા અને રમત-ગમતના નામને આર્ટીકલ લાગતો નથી.
  - Gujarati
  - Cricket
  - Hokey

- વારના નામ, મહિનાના નામને આર્ટીકલ લાગતો નથી.
  - Tuesday
  - Friday
  - April
  - June

- સમુહવાચક કે બહુવચન નામને આર્ટીકલ લાગતો નથી.
  - Men
  - teeth

- દ્રવ્ય વાચક નામને આર્ટીકલ લાગતો નથી.
  - Water
  - Gold
  - Silver
  - Steel

- સબંધ બતાવતા અને ભાવવાચક નામને આર્ટીકલ લાગતો નથી.
  - Father
  - Love

- રોગોના નામને આર્ટીકલ લાગતો નથી.
    - Fever
    - cholera

- તહેવારો અને ઋતુઓના નામને આર્ટીકલ લાગતો નથી.
    - Holi
    - Summer

- વિશેષણને આર્ટીકલ લાગતો નથી.
    - Good
    - Clever
    - Big

*   To Be   *

- am, is, are, was, were, shall be, will be વગેરે TO BE રૂપો છે
- To beએ અંગ્રેજી ભાષાનું સૌથી અગત્યનું ક્રિયાપદ છે.
- તેનું ગુજરાતી હોવું, થવું, બનવું થાય છે.
- વાક્યોમાં be નો ઉપયોગ ઓછો થાય છે. કારણ કે beની જગ્યાએ તેના રૂપો વપરાય છે.

1. To be ના વર્તમાનકાળના રૂપ : છે, છું, છો, છીએ – am, is, are

	Positive	Interrogative	Negative
હું છું.	I am (I'm)	Am I?	I am not (I ain't)
અમે છીએ.	We are (We're)	Are we?	We are not (We aren't)
તું/તમે છો.	You are (You're)	Are you?	You are not (You aren't)
તેઓ છે.	They are (They're)	Are they?	They are not (They aren't)
તે છે.	He is (He's)	Is he?	He is not (He isn't)
તેણી છે.	She is (She's)	Is she?	She is not (She isn't)
તે છે.	It is (It's)	Is it?	It is not (It isn't)

- **નમુનાના વાક્યો :**

1. હું ખુશ છું. (I **am** happy)
2. અમે હાજર છીએ. (We **are** present)
3. તું મુર્ખ છો. (You **are** stupid)
4. તમે હોંશિયાર છો. (You **are** clever)
5. તે પોલીસમેન છે. (He **is** police man)
6. તેણી ગેરહાજર છે. (She **is** absent)
7. તે બિલાડી છે. (It **is** cat)
8. તેઓ પ્રમાણીક છે. (They **are** honest)
9. મનિષ ડરપોક છે. (Manish **is** coward)
10. તારા મિત્રો તોફાની છે. (Your friends **are** crazy)

2. To be ના ભુતકાળના રૂપ : હતો, હતી, હતું, હતા – was were

➢

	Positive	Interrogative	Negative
હું હતો.	I was	Was I?	I was not (I wasn't)
અમે હતા.	We were	Were we?	We were not (We weren't)
તું/તમે હતા.	You were	Were you?	You were not (You weren't)
તેઓ હતા.	They were	Were they?	They were not (They weren't)
તે હતો.	He was	Was he?	He was not (He wasn't)
તેણી હતી.	She was	Was she?	She was not (She wasn't)
તે હતો.	It was	Was it?	It was not (It wasn't)

- **નમુનાના વાક્યો** :

➢

1. હું બિમાર હતો. (I **was** sick)
2. અમે નવરા હતા. (We **were** free)
3. તું નિર્દોષ હતો. (You **were** innocent)
4. તમે ગેરહાજર હતા. (You **were** absent)
5. તે જાડો હતો. (He **was** fat)
6. તે મંજુલાબેન હતા. (She **was** Manjulaben)
7. તે એક છછુંદર હતી. (It **was** a mole)
8. તેઓ ગરીબ હતા. (They **were** poor)
9. એ બસ મોડી હતી. (The bus **was** late)
10. તે સાચું હતું. (It **was** right)
11. રાજુ અને રવિ મિત્રો હતા (Raju and Ravi **were** friends).
12. જયારે હું નાનો હતો ત્યારે હું તોફાની હતો. (When I **was** small, I was crazy)

3. <u>To be ના ભવિષ્યના રૂપ</u> : હોઈશ, થઈશ, બનીશ – shall be, will be

➢

	Positive	Interrogative	Negative
હું થઈશ.	I shall be	Shall I be?	I shall not be
અમે થઈશુ.	We shall be	Shall we be?	We shall not be
તું/તમે થશો.	You will be	Will you be?	You will not be
તેઓ થશે.	They will be	Will they be?	They will not be
તે થશે.	He will be	Will he be?	He will not be
તેણી થશે.	She will be	Will she be?	She will not be
તે થશે.	It will be	Will it be?	It will not be

➢ નોંધ :

- shall not નું ટુંકુ રૂપ shan't
- will not નું ટુંકુ રૂપ won't
- અહીં **થઈશ**ની જગ્યાએ **હોઈશ** અને **બનીશ** પણ લઈ શકાય.

- **નમુનાના વાક્યો** :

➢

1. હું સૈનિક બનીશ. (I shall be a soldier)
2. અમે હોંશિયાર બનીશું. (We **shall be** clever)
3. તું પાયલોટ બનીશ. (You **will be** a pilot)
4. તમે કાલે ફ્રી હશો. (You **will be** free tomorrow)
5. તે ગુસ્સે થશે. (He **will be** angry)
6. તેણી ઉદાસ થશે. (She **will be** sad)
7. તે મોંઘુ થશે. (It **will be** costly)
8. તેઓ ભુખ્યા થાશે. (They **will be** hungry)

* **To Have** *

- Have, has, had, shall have, will have વગેરે TO HAVEના રૂપો છે
- તેનું ગુજરાતી '**ની પાસે** હોવું' અથવા '**ને** હોવું' થાય છે.
- માલીકી, હક્ક બતાવવા માટે To have ક્રિયાપદ વપરાય છે.

1. To have ના વર્તમાનકાળના રૂપ : have, has

	Positive	Interrogative	Negative
મારી પાસે છે.	I have	Have I?	I have not
અમારી પાસે છે.	We have	Have we?	We have not
તારી પાસે છે.	You have	Have you?	You have not
તમારી પાસે છે.	You have	Have you?	You have not
તેની પાસે છે.	He has	Has he?	He has not
તેણી પાસે છે.	She has	Has she?	She has not
તેની પાસે છે.	It has	Has it?	It has not
રાજુ પાસે છે.	They have	Have they?	They have not
તેઓ પાસે છે.	Raju has	Has Raju?	Raju has not

- **નમુનાના વાક્યો** :

1. મારી પાસે ઘડીયાળ છે. (I **have** a wrist watch)
2. અમારી પાસે કલર ટી.વી. છે. (We **have** a color T.V.)
3. તેની પાસે નવી સાયકલ છે. (He **has** a new bicycle)
4. સંજુ પાસે કેમેરો છે. (Sanju **has** a camera)
5. તેઓ પાસે ટ્રેક્ટર છે. (They **have** a tractor)

2. To have ના ભુતકાળના રૂપ : had

	Positive	Interrogative	Negative
મારી પાસે હતું.	I had	Had I?	I had not

અમારી પાસે હતું.	We had	Had we?	We had not
તારી પાસે હતું.	You had	Had you?	You had not
તમારી પાસે હતું.	You had	Had you?	You had not
તેની પાસે હતું.	He had	Had he?	He had not
તેણી પાસે હતું.	She had	Had she?	She had not
તેની પાસે હતું.	It had	Had it?	It had not
રાજુ પાસે હતું.	They had	Had they?	They had not
તેઓ પાસે હતું.	Raju had	Had Raju?	Raju had not

- **નમુનાના વાક્યો** :

1. મારી પાસે તારું સરનામું હતું. (I **had** your address)
2. તારી પાસે મારી ડીક્ષનરી હતી.(You **had** my dictionary)
3. પીન્ટુ પાસે પાંચ પતંગો હતી. (Pintu **had** five kites)
4. તેઓ પાસે ચાર ગાય હતી. (They **had** four buffaloes)
5. તેઓ પાસે ગાડી હતી. (They had car)

3. <u>To have ના ભવિષ્યના રૂપ :</u> shall have, will have

	Positive	Interrogative	Negative
મારી પાસે હશે.	I shall have	Shall I have?	I shall not have
અમારી પાસે હશે.	We shall have	Shall we have?	We shall not have
તારી પાસે હશે.	You will have	Will you have?	You will not have
તમારી પાસે હશે.	You will have	Will you have?	You will not have
તેની પાસે હશે.	He will have	Will he have?	He will not have
તેણી પાસે હશે.	She will have	Will she have?	She will not have
તેની પાસે હશે.	It will have	Will it have?	It will not have
રાજુ પાસે હશે.	They will have	Will they have?	They will not have
તેઓ પાસે હશે.	Raju will have	Will Raju have?	Raju will not have

- **નમુનાના વાક્યો** :

1. મારી પાસે એક મોટર હશે. (I **shall have** a car)
2. અમારી પાસે એક બંગલો હશે. (We **shall have** a bungalow)
3. તારી પાસે એક સારી નોકરી હશે. (You **will have** a good job)
4. મયુર પાસે કોમ્પ્યુટર હશે. (Mayur **will have** a computer)
5. તેઓ પાસે ઘણા બધા રૂપિયા હશે. (They **will have** a lot of money)

* પ્રશ્નાર્થ સુચક શબ્દો (Question-Words) *

- જે શબ્દો પ્રશ્ન પૂછવા માટે વપરાય છે. તેને પ્રશ્નસૂચક શબ્દો કહે છે.
  - આવા શબ્દો અંગ્રેજી વાતચીત માટે ખુબ જ અગત્યના છે.
  - આ શબ્દો વાક્યની શરૂઆતમાં આવે છે.
  - તેઓ હંમેશા પ્રશ્નાર્થ વાક્યમાં જ વપરાય છે.

- **Who (હૂં) – કોણ?**

- અમુક વ્યક્તિ કોણ છે, અથવા તેનું નામ શું છે, એ જાણવા માટે Who થી પ્રશ્ન પુછાય છે.
- જેમ કે...

તમે કોણ છો? Who are you?
તે કોણ છે? Who is he?
ત્યાં કોણ છે. Who is there?

- **What (વોટ) – શું?**

- કોઈ વસ્તુ, પ્રાણી, પક્ષી કે ક્રિયા વિશે જાણવા માટે Whatથી પ્રશ્ન પુછવામાં આવે છે.
- જેમ કે...

તારુ નામ શું છે? What is your name?
તારા પપ્પાનું નામ શું છે? What is your father's name?
આ શું છે. What is this?
પેલું શું છે? What is that?

- **Where (વેર) – ક્યાં?**

- કોઈ જગ્યા કે સ્થળનું નામ જાણવા માટે આ સર્વનામ વપરાય છે.
- જેમ કે...

તાજમહેલ ક્યાં છે? Where is the Tajmahal?
તમે સોમવારે ક્યાં હતા? Where were you on Sunday?
તમારી શાળા ક્યાં છે? Where is your school?
મારા ચપ્પલ ક્યાં છે. Where are my socks?

- **Whose (વુઝ) – કોનો? કોની? કોનું? કોના**

- આ સંબંધ વિભક્તિનું સર્વનામ છે. તેની સાથે જાતિવાચક નામ જોડેલું હોય છે.
- જેમ કે...

આ કોની નોટબુક છે? Whose note book is this?
પેલા કોના બાળકો છે? Whose children are those?
કોના પપ્પા પ્રોફેસર છે? Whose father is a professor?

- **Howmany (હાવમેની) – કેટલા? કેટલી?**

➢ કોઈ વસ્તુ કે વ્યક્તિની સંખ્યા જાણવા માટે આ શબ્દથી પ્રશ્ન પૂછાય છે.

➢ અહીં પણ Howmany સાથે કોઈ ગણી શકાય તેવું જાતિવાચક નામ જોડાયેલું હોય છે અને તે બહુવચનમાં આવે છે.

➢ જેમ કે...

આ કેટલા રૂપિયા છે? Howmany rupees are these?
એક વરસમાં કેટલી ઋતુઓ આવે છે? Howmany seasons are there in a year?
તમારી પાસે કેટલી ગાયો હતી? Howmany cows had you?

- **Howmuch (હાવમચ) – કેટલું? કેટલો?**

➢ જેને આપણે ગણી શકતા નથી તેવી કોઈ વસ્તુ કે પ્રવાહીનો જથ્થો જાણવા માટે આ શબ્દ વપરાય છે.

➢ તેની સાથે પણ જે તે વસ્તુ કે પ્રવાહીનું જાતિવાચક નામ આવે છે.

➢ જેમ કે...

આ કેટલું કેરોસીન છે? Howmuch kerosene in this?
તારી પાસે કેટલા પૈસા છે? Howmuch money have you?
આ બોટલમાં કેટલું શેમ્પૂ છે? Howmuch shampoo is in this bottle?

- **Howfar (હાવફાર) – કેટલું દૂર?**

➢ કોઈ સ્થળ કે જગ્યા કેટલી દૂર છે, એ અંતર જાણવા માટે આ શબ્દ વપરાય છે.

➢ જેમ કે...

ધોળા અહીંયાથી કેટલું દૂર છે? Howfar is the Dhola from here?
તારા ઘરથી પંચાયત કેટલી દૂર છે? Howfar is panchayat from your house?
અહીંયાથી શાળા કેટલી દૂર છે? Howfar is School from here?

* સવાલ-જવાબ (Question-Answer) *

- જો પ્રશ્ન વાક્યમાં કર્તા તરીકે this કે that હોય તો જવાબમાં તેના માટે સર્વનામ it વપરાય છે.
- પ્રશ્ન વાક્યમાં these કે those હોય તો તેના માટે સર્વનામ they વપરાય છે.

આપેલ		ફેરવવા
I	->	You
We	->	We / You
You	->	I / We
He	->	He
She	->	She
It	->	It
They	->	They

- કોઈ ખાસ નામ કે જાતિ વાચક નામ હંમેશા ત્રીજો પુરૂષ ગણાય છે. તેથી નામ એકવચનમાં હોય તો he, she અથવા it અને બહુવચનમાં હોય તો they વપરાય છે.

- ઉદાહરણ....
  1. Is this a telephone? — Yes, it is.
  2. Is that a mango tree? — No, It is not It is banana tree.
  3. Are these tomatoes? — Yes, they are.
  4. Am I a lawyer? — No, you are not. You are a doctor
  5. Is your friend's crazy? — Yes, they are.

* Preposition (નામયોગી અવયવો) *

- જે શબ્દ વાક્યમાં નામ કે સર્વનામ સાથે જોડાઈ વાક્યને અર્થસભર બનાવે છે, તેને "નામયોગી અવયવ" કહે છે.
- આ શબ્દો અંગ્રેજીમાં જે તે નામ કે સર્વનામની આગળ લખાય છે. તેથી તેને Preposition (pre + position) (પૂર્વે + સ્થાન) કહેવાય છે.
- Preposition એ અંગ્રેજી ભાષાના એક પ્રકારના નાના-નાના શબ્દો છે. પરંતુ જો તેના ઉપયોગમાં કાળજી લેવામાં ન આવે તો વાક્ય અર્થ વગરના બની જાય છે. અથવા વાક્યનો અર્થ બદલાય જાય છે.

- **On (ઉપર, પર)**
- બે વસ્તુની સ્થિતી દર્શાવવા on વપરાય છે અને બે વસ્તુ એકબીજાને સ્પર્શ કરતી હોવી જોઈએ.
- દા.ત.
  - My books are **on** the table.
  - Don't **on** the bench.

- ખાલી જગ્યા પછી તારીખ, અઠવાડીયાનો કોઈ પણ દિવસ અથવા તહેવારનો ઉલ્લેખ હોય તો on મુકાય છે.
- દા.ત.
  - Hardik will come **on** Tuesday.
  - Arya is coming here **on** 4th July.
  - Asha will come here **on** Holi.

- ખાલી જગ્યા પછી વાહનનો ઉલ્લેખ હોય તેવા નામની આગળ on મુકાય છે.
- દા.ત.
  - Hitesh will come **on** bicycle.

- કોઈ પણ પ્રાણી ઉપર સવારી કરેલ છે તેવુ દર્શાવવા જે તે પ્રાણીના નામની આગળ on મુકાય છે.
- દા.ત.
  - Will you go **on** horse?
  - Some people are coming **on** horse?

- ચોક્કસ આયોજન પ્રમાણે કોઈ ક્રિયા બનતી હોય તો તેના માટે પણ on વપરાય છે.
- દા.ત.
  - The 10:30 bus started **on** time.

- **At (ની સામે, ની તરફ)**
- ઘડિયાળનો ચોક્કસ સમય દર્શાવવા માટે at નો ઉપયોગ થાય છે.
- દા.ત.
  - Kaushik will start his shop **at** 8 o'clock.

- ઘડિયાળ સિવાય પણ અમુક ચોક્કસ સમયનો ઉલ્લેખ કરવા માટે at વપરાય છે.
- દા.ત.
  - I will go to chinema house **at** night.

- કોઈ ઉંમર વિશેની રજુઆત કરવી હોય તો at મુકાય છે.
- દા.ત.
  - Mihir passed his 10th standard examination **at** twenty one.

- કોઈ નાના શહેર કે ગામની વાત થાય (સ્થળ દર્શક) ત્યારે at નો ઉપયોગ થાય છે.
- દા.ત.
  - Gandhiji was born **at** porbandar.
  - Chetan will meet me **at** college.

- **Since (ત્યારથી, તે વખતથી, તે સમયથી)**
- Since દ્વારા ચોક્કસ સમયનો ઉલ્લેખ થાય છે. ક્રિયા શરૂ થયેલ સમયથી બોલાતી વખતના સમય સુધીનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. મોટા ભાગે પૂર્ણવર્તમાન કાળ, ચાલુ પૂર્ણવર્તમાન કાળ અથવા પૂર્ણભૂતકાળ સાથે since વપરાય છે.
- દા.ત.
  - Atul has been working **since** 1980.
  - Rajesh has been studding **since** 7 o'clock.

- **For (માટે, થી, સુધી)**
- કોઈ વ્યક્તિએ કોઈ ઉમદા હેતુ માટે પોતાનું બલિદાન આપ્યું હોય તો આવા વાક્યમાં forનો ઉપયોગ થાય છે.
- દા.ત.
  - Gandhiji died **for** nation.

- For એ સમયનો જથ્થો દર્શાવે છે અહિયા બે દિવસ બે મહિના, બે અઠવાડીયા, બે વર્ષ, બે કલાક જેવો સમયનો જથ્થો દર્શાવવા for નો ઉપયોગ થાય છે. સામાન્ય રીતે ક્રિયાપદના પૂર્ણવર્તમાનકાળ સાથે વપરાય છે. અહિયા for ની આગળ have / has હોય છે.
- દા.ત.
    - Manish has been serving **for** two years.

- **From (થી, માંથી, પાસેથી, તરફથી)**

- એક સ્થળથી બીજા સ્થળની મુસાફરી માટે જે વાક્ય બોલાય ત્યારે from વપરાય છે.
- દા.ત.
    - Ali is coming **from** palanpur.
    - The students are coming **from** school to home.

- કોઈ વ્યક્તિ કોઈ દેશ, પ્રદેશ કે રાજ્યનો છે તેવું દર્શાવવા પણ from વપરાય છે.
- દા.ત.
    - Suresh is **from** Mahesana.

- From નો ઉપયોગ to અથવા till વાળા વાક્યમાં થાય છે.
- દા.ત.
    - Falgun plays **from** 5 to 7 o'clock.
    - Pro. Trivedi reads **from** 6 o'clock till 10 o'clock.

- કોઈ વ્યક્તિ કોઈ રોગથી પીડાતી હોય તેવું દર્શાવવા fromનો ઉપયોગ થાય છે.
- દા.ત.
    - Mahesh is suffering **from** cancer.

- **By (દ્વારા, માં)**

- By એ મુસાફરી અથવા ગતિના અર્થમાં પણ વપરાય છે.
- દા.ત.
    - The lion is killed **by** hunter.
    - You have come **by** bus.
    - Naresh will go to Bombay **by** train.

- **Over (પર, ઉપર)**

- બે વસ્તુનો સિદ્ધો શારીરિક સંપર્ક હોતો નથી કપી પણ વસ્તુ લટકતી ઉડતી કે ઘુમતી હોય કે નીચેની વસ્તુને આવરી લેતી હોય તેવો અર્થ દર્શાવે છે.
- દા.ત.
    - A fan is **over** my head.
    - He jumped **over** the wall.

- **above (પર, ઉપર)**

- જયારે કોઈ વસ્તુ ઉપર બીજી વસ્તુ ટીંગાડેલી હોય પણ સ્પર્શ ના કરતી હોય ત્યારે ઉપરના સંદર્ભમાં વપરાય છે. ક્યારેક પ્રગતિના સંદર્ભમાં પણ above વપરાય છે.
- દા.ત.
    - The calendar is **above** the table.
    - He is **above** me in the class room.

- **Up (ઉપર)**

➢ ગતિ સુચવતા ક્રિયાપદ સાથે ઉપરના અર્થમાં વપરાય છે.

➢ દા.ત.

  - He climbed **up** tree.

- **In (માં,અંદર)**

➢ મોટા શહેરો, દેશો કે સ્થળોની આગળ વપરાય છે. બોલાતી વખતે તે વ્યક્તિ શહેર, દેશ કે સ્થળે હોય છે.

➢ દા.ત.

  - Keval lives **in** London.
  - Ravi spent all the days **in** his room.

➢ જે તે સમયની આગળ in વપરાય છે.

➢ દા.ત.

  - India becomes free **in** 1947.
  - The poor man died early **in** the morning.

➢ Believe અને Interest જેવા ક્રિયાપદ પછી પણ in વપરાય છે.

➢ દા.ત.

  - Do you **believe in** God?
  - Arya is **interesting in** drawing.

- **Into (માં, અંદર)**

➢ ક્રિયાની ગતિ દર્શાવવા માં કે અંદર અર્થ માટે into વપરાય છે.

➢ દા.ત.

  - Ved is coming **into** the garden.

➢ જયારે કોઈ વસ્તુની અંદર કોઈ ક્રિયા ચાલુ છે તેવો ઉલ્લેખ કરવા into વપરાય છે.

➢ દા.ત.

  - The river flows **into** the sea.
  - The saint dived **into** the deep well.

- **Of (નો, ની, નુ, ના)**

➢ કોઈ વ્યક્તિનું મૃત્યુ કોઈ રોગથી થયું હોય તો તેવું દર્શાવવા રોગના નામની આગળ of વપરાય છે.

➢ દા.ત.

  - Manu is died **of** cancer.

➢ માલિકીના સંદર્ભમાં of વપરાય છે.

➢ દા.ત.

  - All the nations **of** the world want peace, not war.

➢ નીચેના શબ્દો પછી of વપરાય છે.

  - Instead of
  - Inspite of
  - Because of
  - Afraid
  - Fond
  - Scared
  - Aware

- Capable
- Think
- consist

➢ દા.ત.

- **Because of** my illness, I had didn't come to school.
- **Inspite of** his good health, he did not see the picture.
- I am **found of** music.
- Be **aware of** dog.
- I am **capable of** climbing the hill.

- **With (સ્થાને, ના વડે, ના દ્વારા)**

➢ કોઈ સાધન કે વસ્તુ વડે કામ કર્યું હોય તો with વપરાય છે.

➢ દા.ત.

- I write **with** a pan.
- Don't worry, I am **with** you.

- **Between (ની વચ્ચે)**

➢ માત્ર બે જ વસ્તુ અથવા બે વ્યક્તિનો ઉલ્લેખ હોય તો between મુકાય છે.

➢ દા.ત.

- Give the book **between** Ram and Shyam.

- **Among (ની વચ્ચે)**

➢ જયારે બે થી વધુ વસ્તુ કે વ્યક્તિનો ઉલ્લેખ હોય તો among મુકાય છે.

➢ દા.ત.

- Divide the Chocolates **among** the class.

- **Under (નીચે)**

➢ જયારે કોઈ વસ્તુ બીજી વસ્તુની નીચે છે તેવું દર્શાવવા under વપરાય છે.

➢ દા.ત.

- A cow is **under** the tree.
- My address is as **under**.

- **After (પછી, પાછળ)**

➢ સામાન્ય રીતે after ગતિના સંદર્ભમાં વપરાય છે પણ ક્યારેક સમયના સંદર્ભમાં પણ વપરાય છે.

➢ દા.ત.

- I write **with** a pan.
- Don't worry, I am **with** you.

- **Beside (બાજુમાં, ઉપરાંત)**

➢ કોઈ વસ્તુ કે વ્યક્તિ બાજુમાં, તરત જ બીજી કોઈ વસ્તુ કે વ્યક્તિ રહેલી હોય ત્યારે beside વપરાય છે.

➢ દા.ત.

- Hardik sit **beside** me.
- I know Hindi **beside** English.

- **Behind (પાછળ)**

➢ કોઈ વસ્તુ કે વ્યક્તિની પાછળ બીજી કોઈ વસ્તુ કે વ્યક્તિ છે તેવુ બતાવવા માટે behind વપરાય છે.

➢ દા.ત.

- He stood **behind** him.
- Your house is **behind** the temple.

- **Across (પેલે પાર, ની પાર, પેલી બાજુ)**
- એક બાજુથી બીજી બાજુ સુધીના ઓળંગવાના સંદર્ભમાં acrossનો ઉપયોગ થાય છે.
- દા.ત.
  - I run **across** the road.

- **Beyond (પેલે પાર, બીજી બાજુએ, વધારાનું)**
-
- દા.ત.
  - There is a Garden **beyond** river.
  - I worked **beyond** one hour.

- **Among (ની વચ્ચે)**
- બે થી વધારે વસ્તુઓ, વ્યક્તિઓ, પ્રાણીઓ કે સ્થળોની વાત કરવા માટે among વપરાય છે.
- દા.ત.
  - The trees are planted **along** the road.
  - Your Raju is playing there **along** the boy.

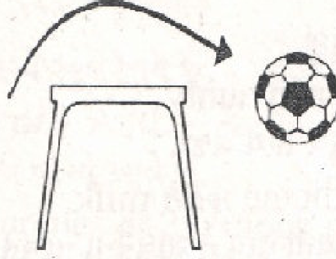
- **Through (ના માંથી પસાર થવું.)**
-
- દા.ત.
  - I walked **through** the crowd.

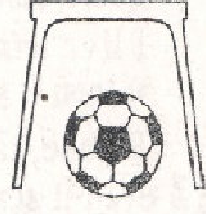
- **Up to (અમુક હદ સુધી તેથી વધારે નહી)**
-
- દા.ત.
  - Pupils walked **up to** the hills.

- **To (ની તરફ, ની દિશા તરફ)**
- કોઈ સ્થળ, વસ્તુ કે વ્યક્તિ તરફની ગતિ બતાવે છે.
- દા.ત.
  - Ravi went **to** library.

- To=ને, કોઈ વ્યક્તિને એવુ બતાવે છે.
- દા.ત.
  - I wrote a letter **to** elder sister, yesterday.

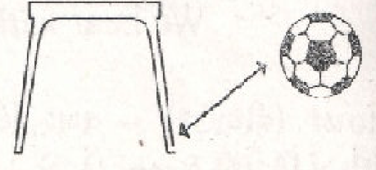

પર, ઉપર - on

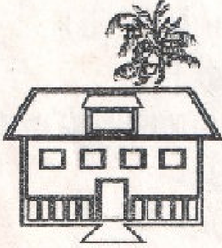

ઉપર, ઉપર થઈને - over

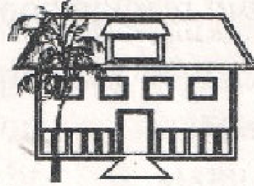

ની નીચે - under

માં, અંદર - in

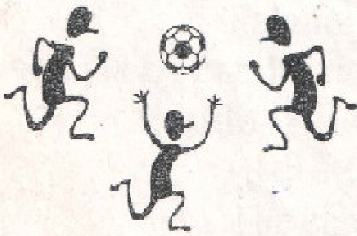

બાજુમાં - beside

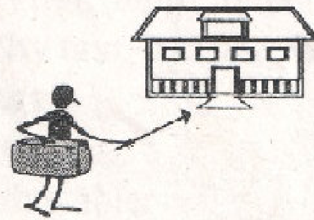

નજીક, પાસે - near

ની પાછળ - behind

ની આગળ - in front of

બે ની વચ્ચે - between

બે થી વધારે - among

ની તરફ - to

થી, તરફથી, માંથી - from

ની સાથે, થી - with

ના વગર - without

પહેલા - before,
પછી, પાછળ - after

* **Conjuction (સંયોજક)** *

- સામાન્ય રીતે બે કરતાં વધારે વ્યક્તિ, વસ્તુ, ક્રિયા કે સ્થિતીને જોડવી હોય ત્યારે સંયોજકનો ઉપયોગ થાય છે.
- કેટલા ઉપયોગી સંયોજકો નીચે મુજબ છે.

- **And (અને)**

- કોઈ પણ સમાન ગુણધર્મ સ્થિતી કે નામ જોડવા માટે AND આવે.
- કોઈ પણ બે ક્રમિક ક્રિયાને જોડવા માટે AND આવે.
- એક વ્યક્તિ દ્વારા એક થી વધારે ક્રિયા થઈ હોય તો તે ક્રિયા જોડવા AND આવે.
- દા.ત.
  - The Ganga **and** the Yamuna are holy rivers.
  - Raghu **and** Ram are clever boys.
  - Ritu is smart **and** clever.
  - Please you stand up **and** say something.
  - I go there now **and** he comes here.
  - Lata is singing **and** dancing.

- **But (પણ, પરંતુ)**

- કોઈ બે વિરોધાભાસ ધરાવતી બાબતોને જોડવા માટે BUT સંયોજક આવે છે.
- દા.ત.
  - I am very poor man **but** happy **and** jolly.
  - The Geeta **and** The Quran are holly books **but** they are not usefull for for us because we do not follow them.
  - Radha is regular student **but** she is not clever.

- **Or (અથવા)**

- આપેલા બે વિકલ્પમાંથી એક વિકલ્પની પસંદગી કરવાની હોય તેવા બે વિકલ્પોને જોડવા OR વપરાય છે. (વિનંતીપૂર્વક આપેલા વાક્યો)
- દા.ત.
  - Please take tea **or** coffee.
  - Gandhiji said that do **or** die.
  - Do **or** never.

- **Otherwise (નહિતર / નહિ તો)**

- આપેલા બે વિકલ્પમાંથી એકની પસંદગી ના છૂટકે કરવાની હોય તેવા બે વાક્યોને જોડવા OTHERWISE વપરાય છે. (ખિજાયને, ધમકીપૂર્વક આપેલા વાક્યો)
- દા.ત.
  - Stop your talking **otherwise** go out of the class.
  - Return my money in two days time **otherwise** I will kill you.

- **If (જો ... તો)**

- વર્તમાન અને ભવિષ્યની કોઈ પણ બે શરતોને જોડવા માટે IF સંયોજક આવે છે.
- વાક્યમાં શરૂઆતમાં IF આવે.
- દા.ત.
  - **If** you come my home at night, I meet you.
  - **If** we shall do hard work, we shall get good marks.

- **Because / Since / For (કારણકે / કેમ કે)**

➢ કારણદર્શક સંયોજક છે.

➢ આપેલા બે વાક્યમાંથી પ્રથમ વાક્યમાં પરિણામ હોય અને બિજા વાક્યમાં તેનું કારણ દર્શાવેલું હોય તો તેવા બે વાક્યને જોડવા માટે ઉપરના સંયોજકો આવે.

➢ Because સંયોજક વાક્યની વચ્ચે આવે છે જયારે Since કે For સંયોજક વાક્યની શરૂઆતમાં આવે છે.

➢ દા.ત.

  - I did not go to school yesterday **because** I was very ill.
  - Mahesh Bhupati won the game last month **because** he worked hard for it.
  - **Since** I had no money, I did not go on tour.
  - Alan will do his best. **For** he had been practiced since last week.

- **So / Therefore / Hence (તેથી / માટે)**

➢ આપેલા બે વાક્યમાંથી પ્રથમ વાક્યમાં કારણ અને બીજા વાક્યમાં તેનું પરીણામ દર્શાવેલું હોય તેવા બે વાક્યોને જોડવા માટે ઉપરના સંયોજકો આવે છે.

➢ વાક્યમાં શરૂઆતમાં IF આવે.

➢ દા.ત.

  - I was very ill **so** I did not go to school.
  - Narendra Modi was very late **hence** he could not deliver speech.
  - Parents scold us often **therefore** we should obey them.

- **That / If Whether (કે)**

➢ એક વાક્યમાં રહેલી માહિતીની જાણ બીજા વાક્ય દ્વારા થતી હોય તો તેવા બે વાક્યોને જોડવા માટે ઉપરના સંયોજકો આવે છે.

➢ Indirect Speechમાં સંયોજક તરીકે ઉપરના સંયોજકોનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.

➢ દા.ત.

  - Most of Indians know **that** Narendra modi is our P.M.
  - Ram told Seeta **that** she was going her house.
  - Everybody knows **whether** Hindi is our national language.

- **When (જયારે ... ત્યારે)**

➢ કોઈ એક ક્રિયાને અનુસંધાને બીજી ક્રિયા થતી હોય તો તે બે ક્રિયાને જોડવા માટે When સંયોજક આવે છે.

➢ When સંયોજક મોટે ભાગે વાક્યની શરૂઆતમાં આવે પણ ક્યારેક વાક્યની વચ્ચે પણ લખી શકાય.

➢ દા.ત.

  - **When** you came, I was not present at home.
  - Most of birds go out of their nest **when** the sun rises.

- **While (જયારે ... ત્યારે)**

➢ While સંયોજક હંમેશા ચાલુ વર્તમાનકાળ અને ચાલુ ભૂતકાળમાં આવે છે.

➢ કોઈ એક ક્રિયાને અનુસંધાને બિજી ક્રિયા લાંબા ગાળા માટે ચાલુ હોય તેવી બે ક્રિયાને જોડવા માટે while સંયોજક આવે છે.

➢ દા.ત.

  - **While** I was crossing the road, I saw a snak.
  - **While** I was eating, Rekha came may house.

- Though / Although / Even though / Even if (છતાં પણ / જો કે)

- કોઈ એક બાબત કે પરિસ્થિતીને આધારે બિજી બાબત કે પરિસ્થિતી બનવાની સંભાવના હોય પણ તે મુજબ ન થતા તેનાથી વિરોધી બાબત બનતી હોય તો તેવા બે વાક્યો જોડવા માટે ઉપરના સંયોજકો આવે.
- ઉપરના સંયોજકો મોટે ભાગે વાક્યની શરૂઆતમાં આવે છે.
- દા.ત.
  - **Though** I got up early morning, I missed the train.
  - **Even though** Rahul Gandhi worked hard for election, he lost the election.
  - **Even if** Bolt run very fast, he could not win the game.

- **Till / Until (જ્યાં સુધી ... ત્યાં સુધી / જ્યાં સુધી નહિ ... ત્યાં સુધી)**
- Till હંમેશા હકાર વાક્યમાં આવે.
- Until હંમેશા નકાર વાક્યમાં આવે.
- દા.ત.
  - Stand there **till** the train passes.
  - Don't go **until** I tell you.
  - Don't follow bad though **until** you fail in your life.

- **Either ... or / Neither ... not (બેમાંથી એક / બેમાંથી એકેય નહિ)**
- Either ... or એ બે વિકલ્પોમાંથી કોઈ એકનો ઉલ્લેખ કરવા માટે વપરાય છે.
- Neither ... nor નો ઉપયોગ બે વિકલ્પોમાંથી એકેય નહિ એવું સૂચવવા માટે થાય છે.
- દા.ત.
  - I shall get **either** my mother **or** my father to buy these shoes.
  - You will be informed **either** my mother **or** my father to buy these shoes.
  - He is able **neither** to write **nor** to speak English.
  - You should take **neither** tobacco **nor** Pan Masala.

વધારાના સંયોજકો

- **As soon as (Whileનું સમાનર્થી) (તરત જ)**
- **Not only ... But also (બેમાંથી એક / બેમાંથી એકેય નહિ)**
- **As if ... (કે જાણે)**
- **Both ... and (બંને)**
- **As ... as (ને જેટલું) (હકાર)**
- **So ... as (ને જેટલું) (નકાર)**

* Simple Tenses (સાદા કાળ) *

સાદો વર્તમાનકાળ (The Simple Present Tense)

- નિયમિત બનતી ક્રિયા, વારંવાર બનતી ક્રિયા, ટેવ, રીતભાત, કહેવતો, સનાતન કે સામાન્ય સત્યો, હકીકતો, આયોજીત ક્રિયાઓ, ચોક્કસ ગોઠવણી, આજ્ઞાર્થ વાક્યો, સુચનાઓ, શરતી ક્રિયાઓ, નાટ્યાત્મક વર્ણન તથા am/is/are કે have/hasનાં વાક્યો દર્શાવવા માટે સાદા વર્તમાનકાળનો ઉપયોગ થાય છે.

- આ કાળમાં મુખ્યત્વે નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ થાય છે.
    1. Always (હંમેશા)
    2. Usually (સાધારણ રીતે)
    3. Regularly (નિયમિત રીતે)
    4. Often (અવાર-નવાર / વારંવાર)
    5. Generally (સામાન્ય રીતે)
    6. Rarely (ભાગ્યે જ)
    7. Daily (દરરોજ)
    8. Normally (સામાન્ય રીતે)
    9. Sometimes (ક્યારેક / કોઈક વખત)
    10. Seldom (ભાગ્યે જ)
    11. Never (કદી નહી)
    12. Every day (દરરોજ)

હકાર વાક્ય રચના

કર્તા + મુખ્યક્રિયાપદ + વધારાના શબ્દો

- વાક્યમાં કર્તા સ્થાને he, she, it અથવા કોઈનું નામ હોય તે વાક્યોમાં ક્રિયાપદને 's' કે 'es' લાગે છે.
- સામાન્ય રીતે ક્રિયાપદને 'S' લાગે છે.
- ક્રિયાપદનો છેલ્લો અક્ષર o, x, sh, ch, s, ss હોય તો 'es' લાગે છે.
- ક્રિયાપદનો છેલ્લો અક્ષર y હોય તો y નો i કરી પછી 'es' લાગે છે.

નકાર વાક્ય રચના

કર્તા + don't / doesn't + મુખ્યક્રિયાપદ + વધારાના શબ્દો

- Don't = do not
- Doesn't = does not

હકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Do / Does + કર્તા + મુખ્યક્રિયાપદ + વધારાના શબ્દો +?

- I, We, You અને They ની આગળ Do મુકાય છે.
- He, She, It કે કોઈ નામની આગળ Does મુકાય છે.
- Does એ Do ને 'es' લગાડીને બનેલું છે. તેથી તેની સાથેના મુખ્ય ક્રિયાપદમાં 's' કે 'es' વાપરતા નથી.

નકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Do not / Does not + કર્તા + મુખ્યક્રિયાપદ + વધારાના શબ્દો +?

- I, We, You અને They ની આગળ Do not મુકાય છે.
- He, She, It કે કોઈ નામની આગળ Does not મુકાય છે.
- Do not = don't
- Does not = doesn't

ઉદાહરણ :

- I **eat** an apple regularly. (eat)
- We **read** story books often. (read)
- She **does not take** tea or coffee every day. (not + take)
- They **do not sit** quietly even for a minute regularly. (not + sit)
- **Do** we **know** each other generally? (know)
- **Does** she **understand** anything rarely? (understand)
- **Does not** it **rain** in Rajasthan often? (not + rain)
- **Do not** you **know** English? (not + know)

સાદો ભૂતકાળ (The Simple Past Tense)

- ભૂતકાળમાં પૂરી થયેલી ક્રિયા, ભૂતકાળની માલિકી અથવા ભૂતકાળની ઘટના દર્શાવવા માટે સાદા ભૂતકાળનો ઉપયોગ થાય છે.
- થયેલી ક્રિયાનો સમય દર્શાવવો જરૂરી છે.
- આ કાળમાં મુખ્યત્વે નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ થાય છે.
  1. Yesterday (ગઈકાલે)
  2. In 2002 (૨૦૦૨માં)
  3. Last night (ગઈ રાત્રે)
  4. Last week (ગયા અઠવાડીયે)
  5. Last month (ગયા મહીને)
  6. Last year (ગયા વર્ષે)
  7. A month ago (એક મહિના પહેલા)
  8. Many year ago (ઘણા મહિના)

હકાર વાક્ય રચના

કર્તા + ક્રિયાપદનું ભૂતકાળનુંરૂપ + વધારાના શબ્દો

નકાર વાક્ય રચના

કર્તા + did not (didn't) + ક્રિયાપદનું મૂળરૂપ + વધારાના શબ્દો

- Did not = didn't

હકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Did + કર્તા + ક્રિયાપદનું મૂળરૂપ + વધારાના શબ્દો + ?

નકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Did not (didn't) + કર્તા + ક્રિયાપદનું મૂળરૂપ + વધારાના શબ્દો + ?

ઉદાહરણ :

- I **eated** an apple yesterday. (eat)
- I **visited** Berlin last week. (visit)

- We **did not fear** the ghost last night. (not + fear)
- He **did not do** work last month. (not + do)

- **Did** you **believe** in capitalism many years ago? (believe)
- **Did** you **visit** your summer vacation in Abu last year? (visit)

- **Did not** she **like** mixing with people? (not + like)
- **Did not** they **go** to school last yesterday? (not + go)

સાદો ભવિષ્યકાળ (The Simple Future Tense)

- ભવિષ્યની ક્રિયા, વચન, ધારણા, આશા દર્શાવવા સાદા ભવિષ્યકાળનો ઉપયોગ થાય છે.
- અંગ્રેજીમાં ક્રિયાપદ સાથે shall અથવા will સહાયક ક્રિયાપદ તરીકે આવે છે.
- આ કાળમાં મુખ્યત્વે નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ થાય છે.
  1. Next year (આવતા વર્ષે)
  2. Next month (આવતા મહિને)
  3. Next week (આવતા અઠવાડિયે)
  4. Next day (બીજા દિવસે)
  5. Tomorrow (આવતીકાલે)
  6. The following day (બીજા દિવસે)
  7. The day after (પરમ દિવસે)
  8. Probably (કદાચ)
  9. Perhaps (છતાં)
  10. Tonight (આજે રાત્રે)

હકાર વાક્ય રચના

કર્તા + shall / will + ક્રિયાપદનું મૂળરૂપ + વધારાના શબ્દો

- I અને We સાથે shall
- You, He, She, It, They સાથે will

નકાર વાક્ય રચના

કર્તા + shall / will + not + ક્રિયાપદનું મૂળરૂપ + વધારાના શબ્દો

- Shall not = shan't
- Will not = won't

હકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Shall / Will + કર્તા + ક્રિયાપદનું મૂળરૂપ + વધારાના શબ્દો + ?

નકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Shall / Will + not + કર્તા + ક્રિયાપદનું મૂળરૂપ + વધારાના શબ્દો + ?

- Shall not = shan't
- Will not = won't

ઉદાહરણ :

- Tomorrow it **will rain**. (rain)
- My friend **will be** 12 next Wednesday. (be)

- We **shall not betray** country the following day. (not + betray)
- Bunty **will not miss** the class the day after. (not + miss)

- **Will** he **come** tonight at the party? (come)
- **Shall** we **go** to meet the principle tomorrow? (visit)

- **Will not** they **eat** anything to eat tomorrow? (not + eat)
- **Shall not** we **observe** him in next class? (not + observe)

* Continuous Tenses (ચાલુ કાળ) *

ચાલુ વર્તમાનકાળ (The Present Continuous Tense)

- અત્યારે ચાલતી અથવા બનતી ક્રિયા દર્શાવવા માટે ચાલુ વર્તમાનકાળનો ઉપયોગ થાય છે.
- સહાયક ક્રિયાપદ તરીકે to be ના વર્તમાનકાળના રૂપ am, is અથવા are આવે છે.
- મૂળક્રિયાપાદ –ing સાથે વપરાય છે.
- આ કાળમાં મુખ્યત્વે નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ થાય છે.
    1. At the moment (આ ક્ષણે)
    2. At this time (આ સમયે)
    3. At present (હાલમાં)
    4. At presently (તાજેતરમાં)
    5. At currently (અત્યારે)
    6. Look (જોવું)
    7. See (જોવું)

8. Watch (જોવું)
9. Listen (સાંભળવું)
10. Now (અત્યારે, હવે)

હકાર વાક્ય રચના

કર્તા + am / is / are + ક્રિયાપદનું ing વાળું રૂપ + વધારાના શબ્દો

- am / is / are એ સહાયક ક્રિયાપદ છે.
- I સાથે am આવે.
- We / you / they સાથે are આવે.
- He / she / it સાથે is આવે.

નકાર વાક્ય રચના

કર્તા + am / is / are + not + ક્રિયાપદનું ing વાળું રૂપ + વધારાના શબ્દો

- I સાથે am not આવે.
- We / you / they સાથે are not આવે.
- He / she / it સાથે is not આવે.

હકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Am / Is / Are + કર્તા + ક્રિયાપદનું ing વાળું રૂપ + વધારાના શબ્દો

- I આગળ am આવે.
- We / you / they આગળ are આવે.
- He / she / it આગળ is આવે.

નકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Am / Is / Are + not + કર્તા + ક્રિયાપદનું ing વાળું રૂપ + વધારાના શબ્દો

- I આગળ am not આવે.
- We / you / they આગળ are not આવે.
- He / she / it આગળ is not આવે.

ઉદાહરણ :

- Krish **is studying** for his exams at this time. (study)
- I **am having** a shower not. (have)
- Presently, he **is giving** us tution. (give)

- We **are not enjoying** every episode in the serial now. (not + enjoy)
- Labourers **are not striking** today. (not + strike)
- The watchman **is not walking** up and down tonight. (not + walk)

- **Is** anyone **hearing** me now? (hear)
- **Are** you **typing** speedily currently? (type)
- **Is** everyone **sleeping** in the dormitory now? (sleep)

- **Are not** you **having** enough time to study at present? (not + have)
- **Are not** you **realizing** the fact at this time? (not + realize)
- **Are not** computer **being** a house hold item now a days? (not + be)

ચાલુ ભૂતકાળ (The Past Continuous Tense)

- ભુતકાળમાં કોઈક સમયે ચાલતી ક્રિયા અથવા ભુતકાળમાં કોઈક ઘટના બની ત્યારે કોઈ ક્રિયા ચાલુ હતી તેવું દર્શાવવા માટે ચાલુ ભુતકાળ વપરાય છે.
- સહાયક ક્રિયાપદ તરીકે to be ના ભુતકાળના રૂપ was અથવા were આવે છે.
- મૂળક્રિયાપાદ –ing સાથે વપરાય છે.
- આ કાળમાં મુખ્યત્વે નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ થાય છે.
  1. At that time (તે સમયે)
  2. Then (પછી)
  3. At 5 o'clock (5 વાગ્યે)
  4. Yesterday (ગઈકાલ)
  5. The previous day (ગઈકાલ)
  6. The day before (ગઈકાલ પહેલાનો દિવસ)

હકાર વાક્ય રચના

કર્તા + was / were + ક્રિયાપદનું ing વાળું રૂપ + વધારાના શબ્દો

- Was / were એ સહાયક ક્રિયાપદ છે.
- I / He / She / It સાથે was આવે.
- We / you / they સાથે were આવે.

નકાર વાક્ય રચના

કર્તા + was / were + not + ક્રિયાપદનું ing વાળું રૂપ + વધારાના શબ્દો

- was not = wasn't
- were not = weren't
- I / He / She / It સાથે was not આવે.
- We / you / they સાથે were not આવે.

હકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Was / Were + કર્તા + ક્રિયાપદનું ing વાળું રૂપ + વધારાના શબ્દો + ?

નકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Was / Were + not + કર્તા + ક્રિયાપદનું ing વાળું રૂપ + વધારાના શબ્દો + ?

ઉદાહરણ :

- We **were having** breakfast at 8 o'clock yesterday. (have)
- The girls **were laughing** at the foolish man then. (laugh)

- I **was not taking** loudly in the class at that time. (not + take)

- We **were not destroying** anything yesterday. (not + destroy)

- **Were** they simply **wasting** their time in discussing then? (waste)
- **was** anybody **visiting** you last evening? (visit)

- **were not** some children **rehearsing** the play then? (not + rehear)
- **was not** the players **attempt** to catch the ball in last match? (not + attempt)

ચાલુ ભવિષ્યકાળ (The Future Continuous Tense)

- ભવિષ્યમાં ચાલુ હશે તેવી ક્રિયા દર્શાવવા માટે ચાલુ ભવિષ્યકાળનો ઉપયોગ થાય છે.
- સહાયક ક્રિયાપદ તરીકે to be ના ભવિષ્યકાળના રૂપ shall be અથવા will be આવે છે.
- મૂળક્રિયાપાદ –ing સાથે વપરાય છે.
- આ કાળમાં મુખ્યત્વે નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ થાય છે.
  1. Tomorrow at this time
  2. Next week
  3. At this time

હકાર વાક્ય રચના

કર્તા + shall / will + be + ક્રિયાપદનું ing વાળું રૂપ + વધારાના શબ્દો

- Shall be / will be એ સહાયક ક્રિયાપદ છે.
- I / We સાથે shall be આવે.
- he / she / it / you / they સાથે will be આવે.

નકાર વાક્ય રચના

કર્તા + shall / will + not + be + ક્રિયાપદનું ing વાળું રૂપ + વધારાના શબ્દો

- I / We સાથે shall be આવે.
- he / she / it / you / they સાથે will be આવે.

હકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Shall / Will + કર્તા + be + ક્રિયાપદનું ing વાળું રૂપ + વધારાના શબ્દો + ?

નકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Shall / Will + not + કર્તા + be + ક્રિયાપદનું ing વાળું રૂપ + વધારાના શબ્દો + ?

ઉદાહરણ :

- We **shall be having** fun at the park tomorrow. (have)
- The manager **will be appreciating** the officer next month. (appreciate)

- You **shall not be editing** this document in next meeting. (not + edit)
- He **will not be peeling** sugar care in next summer. (not + peel)

- **Will** you **be representing** us in the next meeting? (represent)
- **will** this machine **be generating** electricity in next century? (visit)

- **Will not** your father **be allowing** you to watch a movie tonight? (not + allow)
- **Shall not** we **be ordering** to this company next your? (not + order)

* Perfect Tenses (પૂર્ણ કાળ) *

પૂર્ણ વર્તમાનકાળ (The Present Perfect Tense)

- હમણા જ પૂરી થયેલી ક્રિયા તથા ક્રિયા કે જે ભૂતકાળમાં પૂરી થયેલી હોય પરંતુ તેની અસર હજુ ચાલુ હોય તેવુ દર્શાવવા પૂર્ણ વર્તમાનકાળ વપરાય છે.
- સહાયક ક્રિયાપદ તરીકે to have ના વર્તમાનકાળના રૂપ have અથવા has આવે છે.
- મૂળક્રિયાપાદનું ભૂતકૃદંતનું(P.P.) રૂપ આવે.
- આ કાળમાં મુખ્યત્વે નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ થાય છે.
  1. Already (ક્યારનુંય)
  2. Just (હમણાજ)
  3. Ever (ક્યારેય)
  4. Never (ક્યારેય નહી)
  5. Sofar (ખુબ જ દૂર)
  6. since (હજુસુધી)
  7. for (હજુસુધી)
  8. yet (સત્તા)
  9. Just Now (હમણાજ)
  10. Recently (તાત્કાલીક)

હકાર વાક્ય રચના

કર્તા + have / has + ક્રિયાપદનું ભૂતકૃદંતનું રૂપ + વધારાના શબ્દો

- I / We / You / They સાથે have આવે.
- He / she / it સાથે has આવે.

નકાર વાક્ય રચના

કર્તા + have / has + not + ક્રિયાપદનું ભૂતકૃદંતનું રૂપ + વધારાના શબ્દો

- I / We / You / They સાથે have not આવે.
- He / she / it સાથે has not આવે.
- જયારે વાક્યમાં never શબ્દનો પ્રયોગ થયેલ હોય ત્યારે not નો ઉપયોગ થતો નથી.

હકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Have / Has + કર્તા + ક્રિયાપદનું ભૂતકૃદંતનું રૂપ + વધારાના શબ્દો

- I / We / You / They આગળ have આવે.
- He / she / it આગળ has આવે.

નકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Have / Has + not + કર્તા + ક્રિયાપદનું ભૂતકૃદંતનું રૂપ + વધારાના શબ્દો

- I / We / You / They આગળ have not આવે.
- He / she / it આગળ has not આવે.

ઉદાહરણ :

- They **have purchased** this cell phone recently. (purchase)
- They **have** just **assigned** me this work. (assign)
- My brother **has** just **known** about the illness of my father. (know)

- I **has not begun** the work yet. (not + begin)
- I **have not met** my friend since 2011. (not + meet)
- He **has not field** pity on the innocent every. (not + feel)

- **Have** you ever **tasted** Aurvedic? (taste)
- **Has** Vibhisan ever **helped** Ram? (help)
- **Has** Shila **cleaned** the room yet? (clean)

- **Has not** there ever **been** a war in the U.S ever? (not + be)
- **Has not** he **done** his homework yet? (not + do)
- **Have not** you **seen** the tower of London yet? (not + see)

પૂર્ણ ભૂતકાળ (The Past Perfect Tense)

- ચોક્કસ સમય પહેલા ભૂતકાળમાં પૂરી થઇ ગયેલી ક્રિયા તથા ભૂતકાળની બે ક્રિયાઓમાંથી પહેલી ક્રિયા દર્શાવવા માટે પૂર્ણ ભૂતકાળ વપરાય છે.
- સહાયક ક્રિયાપદ તરીકે to haveનું ભુતકાળનું રૂપ had આવે છે.
- મૂળક્રિયાપાદનું ભૂતકૃદંતનું(P.P.) રૂપ આવે.
- આ કાળમાં મુખ્યત્વે નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ થાય છે.
  1. Before (પહેલા)
  2. After (પછી)
  3. When (જયારે ત્યારે)

હકાર વાક્ય રચના
કર્તા + had + ક્રિયાપદનું ભૂતકૃદંતનું રૂપ + વધારાના શબ્દો

નોંધ:

વાક્યમાં **Before** આવે ત્યારે		
પૂ.ભૂ.	before	સા.ભૂ.

વાક્યમાં **After** આવે ત્યારે		
સા.ભૂ.	after	પૂ.ભૂ.

વાક્યમાં **When** આવે ત્યારે		
Before	સા.ભૂ. ,	પૂ.ભૂ.

નકાર વાક્ય રચના

કર્તા + had + not + ક્રિયાપદનં ભતકદંતનં રૂપ + વધારાના શબ્દો

હકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Had + કર્તા + ક્રિયાપદનું ભૂતકૃદંતનું રૂપ + વધારાના શબ્દો + ?

નકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Had + not + કર્તા + ક્રિયાપદનું ભૂતકૃદંતનું રૂપ + વધારાના શબ્દો + ?

ઉદાહરણ :

- When the sun rose, I **had** already **work shipped** God. (work ship)
- George **had repaired** many cars before he received his mechanic's license. (repair)

- They **had not trained** us harder before. (not + train)
- I **had not knitted** the sweater before the winter started. (not + knit)

- **Had** you ever **met** the CM? (meet)
- **Had** she **succeed** in TOEFL exam before? (success)

- **Had not** you **proven** the theorem before? (not +prove)
- **Had not** she **had** time to call us ever? (not + have)

પૂર્ણ ભવિષ્યકાળ (The Future Perfect Tense)

- ભવિષ્યમાં ચોક્કસ સમય સુધીમાં કાર્ય પૂરૂ થઈ ગયુ હશે તથા ભવિષ્યમાં કાર્ય પૂરૂ થવાની સંભાવના હોય ત્યારે પૂર્ણ ભવિષ્યકાળ વપરાય છે.
- સહાયક ક્રિયાપદ તરીકે to be ના ભવિષ્યકાળના રૂપ shall have અથવા will have આવે છે.
- મૂળક્રિયાપાદનું ભૂતકૃદંતનું(P.P.) રૂપ આવે.
- આ કાળમાં મુખ્યત્વે નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ થાય છે.
  1. By the time

હકાર વાક્ય રચના

કર્તા + shall / will + have + ક્રિયાપદનું ભૂતકૃદંતનું રૂપ + વધારાના શબ્દો

- Shall have / will have એ સહાયક ક્રિયાપદ છે.
- I / We સાથે shall have આવે.
- he / she / it / you / they સાથે will have આવે.

નકાર વાક્ય રચના

કર્તા + shall / will + not + have + ક્રિયાપદનું ભૂતકૃદંતનું રૂપ + વધારાના શબ્દો

- I / We સાથે shall not have આવે.
- he / she / it / you / they સાથે will not have આવે.

હકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Shall / Will + કર્તા + have + ક્રિયાપદનું ભૂતકૃદંતનું રૂપ + વધારાના શબ્દો + ?

નકાર પ્રશ્નાર્થ વાક્ય રચના

Shall / Will + not + કર્તા + have + ક્રિયાપદનું ભૂતકૃદંતનું રૂપ + વધારાના શબ્દો + ?

ઉદાહરણ :

- We **shall have worked** at the school 25 years next week. (work)
- Kiran **will have boarded** the ship this evening. (board)

- Next year, I **shall not have seen** my brother for 2 years. (not + see)
- In a few weeks, the plants **will not have grown** enough to pick the fruits. (not + peel)

- **Will** the mechanic **have repaired** the car when I come home from work? (repair)
- **will** the train **have arrived** by the time I finish work? (arrived)

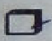
- **Will not** the girls **have arrived** ? (not + arrive)
- **Shall not** we **have received** our grade by this time tomorrow? (not + receive)

* Modal Auxiliary Verbs (ભાવસાધક સહાયક ક્રિયાપદો) *

આ ક્રિયાપદો આવડત, પરમિશન, ઈચ્છા, ફરજ, આશા, જરૂરીયાત, શકયતા, સંશય વગેરે ભાવ બતાવવા માટે વપરાય છે. તેથી તેને 'ભાવસાધક સહાયકારકો' (**Modal Auxiliary Verbs**) કહેવાય છે.

આ ક્રિયાપદો વિશિષ્ટ પ્રકારના છે. માટે તેના ઉપયોગમાં ઘણા લોકોને ગુંચવાડો થાય છે.

આપણે તેને એક પછી એક વિગતવાર સમજીએ.

 Can (કેન) શકવું

(૧) શકિત, આવડત (ability) કે ક્ષમતા (capacity) દર્શાવવા can સહાયકારક ક્રિયાપદનો ઉપયોગ થાય છે. ફકત સા.વ.માં જ વપરાય છે.

સુત્ર :– કર્તા + can + ક્રિયાપદનું મુળરૂપ + અન્ય શબ્દો.

(i) હું ઈંગ્લીશ વાંચી શકું છું. (આવડત)
I can read English.

(ii) દારાસિંગ ભેંસને ઉપાડી શકે છે. (શકિત)
Darashingh can lift the buffalo.

(iii) પચ્ચીસ વિદ્યાર્થીઓ આ રૂમમાં બેસી શકે છે.(ક્ષમતા)
Twenty five students can sit in this room.

→ પ્રશ્નાર્થ વાકયમાં can વાકયની શરૂઆતમાં આવે છે. અને છેલ્લે પ્રશ્નાર્થ ચિન્હ આવે છે.

(i) તમે ઈંગ્લીશ બોલી શકો છો ?
Can you speak English ?

(ii) બિલાડી પાણીમાં તરી શકે ?
Can a cat swim in water ?

→ નકાર વાકયમાં can ને not લાગે છે. તેને cannot (કેનનોટ) અથવા can't (કાન્ટ) કહેવાય છે.

(i) માછલીઓ પાણીની બહાર જીવી શકે નહિં. (જીવી શકતી નથી)
Fishes can not (can't) live out of water.

(ii) ભેંસ ઝાડ ઉપર ચડી શકે નહિં.
A buffalo can not climb up the tree.

(૨) રજા,પરવાનગી (Permission) લેવા માટે અને આપવા માટે પણ can વપરાય છે.

(i) મમ્મી, હું ટીવી જોઈ શકુ છું ? Mummy, Can I watch TV ?
હા, તું જોઈ શકે છે. Yes, you can (watch).
ના, તું જોઈ શકતો નથી. No, you can't.

(ii) આન્ટી, અમે અહિંયા ક્રિકેટ રમી શકીએ છીએ ?
Aunty, Can we play cricket here ?
ના, તમે અહિયા રમી શકતા નથી. No, you can't play here.
તમે ત્યાં મેદાન ઉપર રમી શકો છો. You can play there on the ground.

May (મે) શકવું, કદાચ

(૧) રજા, પરવાનગી (Permission) માંગવા તથા આપવા માટે આગળ આપણે શીખ્યા એ પ્રમાણે can વપરાય છે. પરંતુ આ માટે May પણ Can ની જેમ જ વાપરી શકાય છે.

(i) હું તમારો ફોન વાપરી શકુ છું ?
May I use your phone , Please ?
હા, તમે વાપરી શકો છો.
Yes, you may (use)

(ii) પપ્પા, અમે સરકસ જોવા જઈએ (જઈ શકીએ છીએ) ?
May we go to see the circus, Papa ?
ના, તમે જઈ શકતા નથી.
No, you may not go .

અહિં નકાર વાક્યમાં may not ની જગ્યાએ cannot વધારે ચાલે છે.
No, you cannot go.

☛ તફાવત યાદ રાખો
Can થી પણ રજા મેળવી શકાય છે.
May થી પણ રજા મેળવી શકાય છે.
બંનેના ઉપયોગમાં થોડો તફાવત છે.

→ અનઔપચારિક રીતે, મૈત્રીપૂર્વક જાણીતી વ્યકિત પાસે રજા મેળવવી હોયતો can નો ઉપયોગ થાય છે.
Raju, Can I borrow your bicycle ?
Mummy, Can we go upon the terrace ?
Can I ask you a question ?

→ ઔપચારિકતા માટે અજાણી વ્યકિતને અથવા વડીલો પાસે નમ્રતા, વિવેક આદર સાથે રજા મેળવવા માટે may વપરાય છે.
May I come in sir ?
May I read your news paper ?
May we sit here, Madam ?

(૨) ભવિષ્યમાં કોઈ ક્રિયાની અચોકકસતા બતાવવા may સહાયકારક તરીકે વપરાય છે.
અહિં may = કદાચ.

સુત્ર :– કર્તા + may + ક્રિયાપદનું મુળરૂપ + અન્ય શબ્દો.

(i) સોનીયાજી કદાચ વડાપ્રધાન બને.
Soniyaji may become the Prime Minister.

(ii) ભારત કદાચ વર્લ્ડકપ જીતે નહિં. (જીતશે નહિ)
India may not win the worldcup.

(iii) હું કદાચ આવતા મહિને એક નવું સ્કુટર લઉ.
I may buy a new scooter next month.

(૩) અમુક ક્રિયા કદાચ ચાલુ હોય અથવા કદાચ પૂરી થઈ ગઈ હોય, એવી ધારણા કે અચોકકસતા વ્યકત કરવા માટે પણ may વપરાય છે.

→ ચાલુ ક્રિયાની ધારણા

સુત્ર :– કર્તા + may + be + મુખ્ય ક્રિયાપદ -ing સાથે + અન્ય શબ્દો.

(i) મનોજ અત્યારે કદાચ મેચ જોઈ રહયો હોય. (હશે)
Manoj may be watching the match at present.

(ii) ટીવી બંધ છે. તે કદાચ બેડરૂમમાં વાંચી રહયો હોય.(હશે)
The TV is off. He may be reading in the bedroom.

→ પૂર્ણ ક્રિયાની ધારણા કે આશંકા

સુત્ર :– કર્તા + may + have + મુખ્યક્રિયાપદનુ ભૂતકૃદંત (P.P.) + અન્ય શબ્દો.

(i) આપણે કદાચ રસ્તો ભુલી ગયા હોય.(હશું)
We may have missed the road.

(ii) ડોલી આ લગ્ન માટે તૈયાર નથી, તેણે કદાચ બીજા છોકરાને વચન આપી દીધુ હોય.(હશે)
Dolly is not ready for this marriage, she may have promised another boy.

Could (કુડ) શકયો, શકી, શકયા, શકયુ / શકતો હતો.

Can નું ભૂતકાળનું રૂપ છે.

(૧) ભૂતકાળમાં કોઈ ક્રિયા કરવા માટે આવડત, ક્ષમતા કે યોગ્યતા હતી એવું બતાવવા માટે could વપરાય છે.
could = શકતો હતો

સુત્ર :– કર્તા + could + ક્રિયાપદનુંમુળરૂપ + અન્ય શબ્દો.

હું દોડી શકતો હતો - I could run.
હું ઉંચકી શકતો હતો - I could lift.
હું ઉડાવી શકતો હતો. - I could fly.
હું ખાઈ શકતો હતો. - I could eat. ....etc.

(i) જ્યારે હું સ્કુલમાં હતો ત્યારે હું સારા ચિત્રો દોરી શકતો (હતો).
When I was in school, I **could** draw fine pictures.
(ii) મે ક્લાસ જોઈન્ટ કર્યો એ પહેલા હું અંગ્રેજી વાંચી શકતો હતો.
I **could** read English before I joined the class.

(૨) ભૂતકાળમાં અમુક સમયે કોઈ ક્રિયા થઈ શકી અથવા કરી શક્યા એવી કાર્ય સિધ્ધી (achievement of something) બતાવવા માટે **could** વપરાય છે.
અહિં could = શક્યો, શકી, શક્યા, શક્યું.

(i) હું આજે ક્લાસમાં ઈંગ્લીશ બોલી શક્યો.
I **could** speak English in the class today.
(ii) શ્રીસંત આ મેચમાં એકેય વિકેટ લઈ શક્યો નહિં.
Shrisant **could not** take any wicket in this match.
(iii) વરસાદ વરસતો હતો તેથી અમે રમી શક્યા નહિં.
It was raining, so we **could not** play.

(૩) વિવેક સાથે, આદર સાથે વિનંતી (Polite Request) કરવા માટે **could** વપરાય છે.
સામાન્ય રીતે આપણેવિનંતી કરવા માટે **Please** સાથે આજ્ઞાર્થવાક્ય વાપરીએ છીએ.
જેમ કે....
Please, give me a glass of water.
આજ વાક્ય could ની મદદથી પ્રશ્નાર્થ સ્વરૂપે નીચે પ્રમાણે બોલી શકાય.
Could you give me a glass of water ? *or*
Could you please give me a glass of water ?
અહિં could = શકો ? અથવા શકશો ?

(i) તમે મને મદદ કરી શકો ?
Could you help me ?
(ii) તમે મારી સાથે આવી શકશો ?
Could you come with me ?
(iii) તમે મને બસ્સો રુપિયા ઉછીના આપી શકશો ?
Could you lend me two hundred rupees ?
(iv) તમે મહેરબાની કરીને શાંતિ રાખી શકશો ?
Could you please keep quiet ?

(૪) અમુક શક્યતા (possibility) અનુમાન વગેરે બતાવવા માટે પણ **could** વપરાય છે.
(i) આ રાજુની પેન હોય શકે.
This **could** be Raju's pen.
(ii) મીરા પાસે કેમેરો હોય શકે.
Meera **could** have a camera.
(iii) તમે આળસુ છો. તમે નાપાસ થઈ શકો.
You are lazy. You **could** fail.

Might (માઈટ) કદાચ

May નું ભુતકાળ નું રૂપ છે.

(૧) અનિશ્ચિતતા બતાવવા માટે
ભવિષ્યમાં અમુક ક્રિયા કદાચ થાશે એવી શક્યતા બતાવવા **may** પણ વપરાય છે. **might** પણ વપરાય છે. **may** વધારે શક્યતા બતાવે છે. **might** પ્રમાણમાં ઓછી શક્યતા બતાવે છે.
હું કદાચ પ્રથમ નંબર મેળવું(મેળવીશ)
I **may** get the first number. (પેપર સારા ગયા છે.શક્યતા વધારે છે.)
I **might** get the first number. (શક્યતા ઓછી છે. એકાદ પેપર નબળુ ગયુ છે.)
(i) તે બિમાર છે. તે કદાચ સ્કુલે ન આવે.
He is sick. He **might not** come to school.
(ii) ભારત કદાચ વર્લ્ડકપ જીતે.
India **might win** the World Cup.

(૨) ચાલુ કાળ માં અને પુર્ણકાળ માં અમુક ક્રિયા કદાચ ચાલુ હોય અથવા કદાચ પૂરી થઈ ગઈ હોય એવી ધારણા કે અનુમાન વ્યકત કરવા માટે **may** ની જેમજ **might** વપરાય છે.

→ ચાલુ ક્રિયા માટે સુત્ર :– કર્તા + might + be + મુખ્યક્રિયાપદ ing સાથે + અન્ય શબ્દો.

(i) તે કદાચ ઈન્ટરવ્યુ માટે તૈયારી કરી રહયો હોય. (હશે)
He **might be preparing** for the interview.
(ii) આઠ વાગ્યા છે તે કદાચ ઓફીસમાં બેઠો હોય. (હશે)
It is 8 O'clock. He **might be sitting** in the office.

→ પૂર્ણ ક્રિયા માટે સુત્ર :– કર્તા + might + have + ક્રિયાપદ નું ભૂતકૃદંત + અન્ય શબ્દો.

(i) સંજયે કદાચ તારી ડીક્ષનરી લીધી હોય. (હશે)
Sanjay **might have taken** your dictionary.
(ii) સાડા સાત થયા છે. તેઓ કદાચ ઘરે પહોંચી ગયા હોય. (હશે)
It is half past seven. They **might have reached** home.

Would (વુડ) શે, શું, શો, શા.
Will નું ભુતકાળનું રૂપ છે. સૂત્ર :– કર્તા + would + મુખ્યક્રિયાપદ + અન્ય શબ્દો.

(૧) વિનંતી કરવા માટે.
આમ તો વિનંતી કરવા માટે Please વાળુ આજ્ઞાર્થ વાક્ય વપરાય છે. પરંતુ વધારે વિવેક સાથે વિનંતી કરવી હોય તો Would નો ઉપયોગ થાય છે.
Please, help me.
Would you help me ?
Will you help me ?
Will પણ ચાલે છે. પણ Would વધારે વિવેક બતાવે છે.
તમે મારી સાથે આવશો ? — Would you come with me ?
તમે મને બુક આપશો ? — Would you give me a book ?
તમે મને જાણ કરશો? — Would you inform me ?
મહેરબાની કરીને તમે નીચે બેસશો ? — Would you please sit down ?

(૨) વર્તમાન કાળમાં ઈચ્છા બતાવવા માટે want વપરાય છે.
હું અમેરિકા જવા ઈચ્છુ છું. — I want to go to America.
ભવિષ્યકાળમાં ઈચ્છા બતાવવા would + like વપરાય છે.
(i) મને અમેરિકા જવું ગમશે. — I would like to go to America.
(ii) મને ઈંગ્લીશ બોલવું ગમશે. — I would like to speak English.
(iii) મને ચા પીવી ફાવશે. (ગમશે) — I would like to take tea.
(iv) તમને મારી સાથે રહેવું ગમશે ? — Would you like to be with me ?

(૩) ભૂતકાળની નિયમીત ક્રિયા કે ટેવ બતાવવા પણ Would વપરાય છે.
(i) ગયા શિયાળામાં હું સવારમાં ચાલવા જતો.
I would go for a walk every morning in the last winter.
(ii) જ્યારે હું નાનો હતો ત્યારે હું રાત્રેરડતો.
When I was a little child, I would cry every night.
(iii) જ્યારે ગાંધીજી રાજકોટમાં હતા ત્યારે તે આલ્ફ્રેડ સ્કુલમાં ભણતા.
When Gandhiji was in Rajkot, he would study in Alfred school.

Should (શુડ) જોઈએ.
Shall નું ભુતકાળનું રૂપ છે. સૂત્ર :– કર્તા +should + મુખ્યક્રિયાપદ + અન્ય શબ્દો

(૧) સલાહ, સૂચન કે ફરજ બતાવવા માટે વપરાય છે.
(i) તમારે નિયમિત થવું જોઈએ. — You should be regular.
(ii) તમારી પાસે સારા પુસ્તકો હોવા જોઈએ. — You should have good books.
(iii) આપણે વડીલોને માન આપવું જોઈએ. — We should respect the elders.
(iv) તમારે આ પાણી પીવું ન જોઈએ.. — You should not drink this water.

(૨) ભૂતકાળમાં અમુક કાર્ય કરવાનું યોગ્ય હતુ કે સલાહ ભર્યું હતું પણ તે કરવામાં નથી આવ્યું તેમ દર્શાવવા માટે Should પૂર્ણ કાળમાં વપરાય છે. should have = જોઈતું હતું, જોઈતી હતી, જોઈતા હતા.
સૂત્ર :– કર્તા + should + have + ક્રિયાપદ નું ભૂતકૃદંત + અન્ય શબ્દો.
(i) તેણે તેનું વાહન ધીમેથી ચલાવવું જોઈતું હતું.
He should have driven his vehicle slowly.
(ii) તમારે પાર્ટીમાં વધારે ખાવું જોઈતું ન હતું.
You should not have eaten much in the party.
(iii) તમારે સારા ડોક્ટર પાસે જવુ જોઈતું હતું.
You should have gone to a good doctor.

Must (મસ્ટ) જ જોઈએ.
(૧) જરૂરીયાત, ફરજ, દબાણ, હુકમ, વગેરે બતાવવા માટે must વપરાય છે.
સૂત્ર :– કર્તા + must + મુખ્યક્રિયાપદ + અન્ય શબ્દો.
(i) તમે ડ્રાઈવર છો. તમારી પાસે લાયસન્સ હોવું જ જોઈએ.
You are a driver. You must have a licence.
(ii) તમારી પરીક્ષા નજીક છે. તમારે વાંચવું જ જોઈએ.
Your exam is close. You must read.
(iii) તમારે ચાલતી બસે ઉતરવું ન જ જોઈએ.
You must not get down from a running bus.

(૨) વર્તમાન પરિસ્થિતિ પરથી અનુમાન તારવવા માટે, કોઈ ક્રિયા ચોકકસ પણે થતી જ હશે એવું બતાવવા માટે must ચાલુ કાળમાં અને કોઈ ક્રિયા ચોકકસ પણે થઈ જ હશે એવું બતાવવા પૂર્ણકાળમાં must વપરાય છે. અહી must = એટલે 'જ' / હશે જ / જ હશે.
→ ચાલુ કાળમાં
સૂત્ર :– કર્તા + must + be + ing વાળુ રૂપ + અન્ય શબ્દો.
(i) તેણી અત્યારે રસોઈ બનાવી રહી જ હોય. (હશે.)
She must be cooking at present.
(ii) તેની લાઈટ ચાલુ છે. તે વાંચી રહયો જ હશે.
His light is on. He must be reading.
→ પૂર્ણ કાળમાં
સૂત્ર :– કર્તા + must + have + ભૂતકૃદંત + અન્ય શબ્દો.
(i) આઠ વાગ્યા છે. તેણે દુકાન બંધ કરી દીધી જ હોય. (હશે.)
It is eight. He must have shut the shop.
(ii) રસ્તાઓ ભીના છે. રાતે વરસાદ વરસ્યો જ હોય. (હશે.)
The roads are wet. It must have rained during the night.

❒ **Ought to** (ઓટ ટુ) જોઈએ.

→ **Should** ની જેમજ ફરજ, ખાસ કરીને નૈતિક ફરજ બતાવે છે.

સૂત્ર :– કર્તા + ought to + મુખ્યક્રિયાપદ + અન્ય શબ્દો.

(ii) આપણે આપણા પાડોશીઓને મદદ કરવી જોઈએ.
We **ought to help** our neighbours.

(iii) તારે તારા માતા પિતાનું અપમાન કરવું ન જોઈએ.
You **ought not to insult** your parents.

❒ **Used to** (યુઝ્ડ ટુ) તો, તી, તુ, તા.

→ ભૂતકાળની ટેવ બતાવવા માટે વપરાય છે.

સૂત્ર :– કર્તા + used to + ક્રિયાપદ to વગરનું + અન્ય શબ્દો.

(i) હું ચશ્મા પહેરતો. I **used to wear** goggles.

(ii) જ્યારે તે નાનો હતો ત્યારે તે નાટકમાં ભાગ લેતો.
When he was young, he **used to take part** in dramas.

☛ **યાદ રાખો.** ભૂતકાળની ટેવ ત્રણ રીતે દર્શાવી શકાય.

(i) સાદા ભૂતકાળથી (ક્રિયાપદનું ભૂતકાળનું રૂપ)
(ii) **would** ની મદદથી
(iii) **used to** ની મદદથી જેમકે........

હું ચા પીતો. I **drank** tea. (ભૂતકાળનું રૂપ)
I **would drink** tea. (Would નો ઉપયોગ)
I **used to drink** tea. (Used to નો ઉપયોગ)

❒ **To be used to** – થી ટેવાયેલું હોવું.

→ અમુક વસ્તુકે વ્યકિતથી ટેવાયેલો છું કે હતો એવું બતાવે છે.

સૂત્ર :– કર્તા + to be ના રૂપ + used to + અન્ય શબ્દો.

(i) હું આ ટ્રાફિકથી ટેવાયેલો છું. I **am used to** this traffic.
(ii) અમે મચ્છરોથી ટેવાયેલા છીએ. We **are used to** mosquitoes.

→ અમુક ક્રિયા થી ટેવાયેલા છીએ એવું બતાવવા માટે જે તે ક્રિયાપદનું ing વાળું રૂપ આવે છે.

સૂત્ર :– કર્તા + to be ના રૂપ + used to + મુખ્ય ક્રિયાપદ ing સાથે + અન્ય શબ્દો.

(i) અમે વહેલા ઉઠવા ટેવાયેલા છીએ.
We **are used to getting up** early morning.

(ii) તે લાંબા અંતર સુધી સાયકલ ચલાવવા ટેવાયેલો છે.
He **is used to paddling** bicycle for a long distance.

* Active & Passive Voice (કર્તરી અને કર્મણી વાક્ય પ્રયોગ) *

❒ Active Voice (કર્તરી વાકય રચના)

જે વાકયમાં કર્તાને મહત્વ અપાતુ હોય તેને કર્તરી વાકય રચના (Active Voice) કહેવામાં આવે છે. કર્તા વાકયની શરૂઆતમાં આવે છે જેમકે,

હું અંગ્રેજી બોલું છું.
I speak English.

અહી 'હું' એ વાકયનો કર્તા છે. કે જે વાકયમાં આગળ છે. મતલબ કે અહિં કર્તા પોતે એકટીવ છે માટે આ વાકય Active Voice નું કહેવાય.

❒ Passive voice (કર્મણી વાકય રચના)

જે વાકયમાં કર્મ ને મહત્વ આપવામાં આવે અને કર્તાને ગૌણ (Passive) બતાવવામા આવે તેને કર્મણી વાકય રચના (Passive Voice) કહેવાય છે. ઉપરના વાકયમાં 'અંગ્રેજી' એ કર્મ છે તેને મહત્વ આપવા માટે કર્તાની જગ્યાએ (વાકયની શરૂઆતમાં) મુકીએ અને વાકયમાં જરૂરી ફેરફાર ક રીએ તો

અંગ્રેજી મારા દ્વારા બોલાય છે.
English is spoken by me.

આવા વાકયને Passive Voice કહેવાય છે. અંગ્રેજીમાં Passive Voice ખૂબજ વપરાય છે.

☞ Active voice નું Passive Voice કરતી વખતે આટલુ યાદ રાખો....

(૧) વાકયનો કાળ બરાબર ઓળખો.
(૨) વાકયમાંથી કર્મ શોધો (વાકયમાં થતી ક્રિયાને 'શું' અથવા 'કોને' પ્રશ્ન પુછવાથી કર્મ મળે છે.)
(૩) કર્મનું કર્તા બનાવો. (જો કોઈ નામ આપેલું હોય તો જેમનું તેમજ કર્તા બની જાય પણ જો કોઈ પુરૂષવાચક સર્વનામ આપેલું હોય તો તેને કર્તા વિભકિત બનાવીને મુકવું પડે છે.
જેમકે.....

me નું I	him નું he
us નું we	her નું she
them નું they	વગેરે....

(૪) કાળને અનુરૂપ to be નું રૂપ વપરાય છે. (સાદાકાળમાં be, ચાલુ કાળમાં being અને પુર્ણકાળમાં be
(૫) મુખ્ય ક્રિયાપદનું હંમેશા ત્રીજુરૂપ (ભુતકૃદંત) જ આવે છે.
(૬) કર્તાને કર્મ બનાવી તેની આગળ by લાગે છે. (જો કોઈનું નામ હોય તો જેમનું તેમ by લગાડીને કર્મ બનાવી શકાય પણ જો કોઈ સર્વનામ આપેલું હોય તો તેની કર્મ વિભકિત બનાવીને by લાગે છે. જેમકે....

I નું by me	you નું by you
we નું by us	he નું by him
they નું by them	વગેરે.....

આટલા ફેરફાર કરવાથી વાકયને Active Voice માંથી Passive Voice માં બદલાવી શકાય છે.
એક ઉદાહરણ ની મદદથી સમજીએ....

He is teaching me. (A.V.)

આ એકટીવ વોઈસના વાકયનું પેસીવ વોઈસ કરવું છે.

(૧) કાળ ઓળખો.
અહી is + ing વાળુ રૂપ છે. તેથી આ ચાલુ વર્તમાનકાળનું વાકય છે.
(૨) કર્મ શોધો.
અહી શીખવવાની ક્રિયા થાય છે. તો 'કોને' ? શીખવે છે. જવાબ મળે છે. મને = me એ કર્મ છે.
(૩) કર્મનું કર્તા બનાવો.
me નું કર્તા વિભકિત I થાય છે. તેને વાકયની શરૂઆતમાં મુકતા.
I..
જે તે કાળના સહાયકારક તો મુકવાના જ. અહી ચા.વ. છે, તેથી am,is,are માંથી એક
I am..
(૪) To be નું રૂપ મુકો :—
આ ચાલુ કાળનું વાકય છે. તેથી To be નું ing વાળુ રૂપ being મુકતા
I am being.......................................
(૫) મુખ્ય ક્રિયાપદનું હંમેશા ત્રીજુરૂપ આવે છે. મુખ્ય ક્રિયાપદ to teach નું ત્રીજુ રૂપ taught મુકતા.
I am being taught.................................
(૬) કર્તાનું કર્મ બનાવીને by લગાડતા
અહી કર્તા He છે. તેનું કર્મ him થાય અને તેને by લગાડતા by him થાય છે. તેથી,
I am being taught by him. (P.V.)

સાદા વાકયોનું Passive Voice :-

— વર્તમાનકાળના Passive Voice માં to be ના વર્તમાનકાળના રૂપ (am,is,are) વપરાય છે.
જેમકે.......

(i) I speak English. (A.V.)
English is spoken by me. (P.V.)
(ii) She likes flowers. (A.V.)
Flowers are liked by her. (P.V.)
(iii) My teachers love me. (A.V.)
I am loved by my teachers. (P.V.)

— ભુતકાળમાં to be ના ભુતકાળના રૂપ (was, were) વપરાય છે. જેમકે.......

(i) He broke this cup. (A.V.)
This cup was broken by him. (P.V.)
(ii) A policeman caught the thief. (A.V.)
The thief was caught by a policeman. (P.V.)
(iii) The teacher checked all the papers. (A.V.)
All the papers were checked by the teacher. (P.V.)

→ અમુક વાકયમાં બે કર્મો આવેલા હોય તો તેનું **Passive Voice** બે રીતે બને છે. જેમકે......

(iv) Rohit wrote her a letter. (A.V.)
She was written a letter by Rohit. (P.V.) OR
A letter was written her by Rohit. (P.V.)

→ સાદા ભવિષ્યકાળમાં **to be** ના મુળરૂપ **be** નો જ ઉપયોગ થાય છે જેમકે.........

(i) Rakesh **will tell** you tomorrow. (A.V.)
You **will be told** by Rakesh tomorrow. (P.V.)
(ii) India **will win** the match. (A.V.)
The match **will be won** by India. (P.V.)

→ ચાલુ વર્તમાનકાળના **Passive** માં **to be** નું **ing** વાળુરૂપ **being** વપરાય છે. જેમકે........

(i) The peon **is ringing** the bell. (A.V.)
The bell **is being rung** by the peon. (P.V.)
(ii) Mohan **is giving** me his address. (A.V.)
I **am being given** his address by Mohan. (P.V.) **OR**
His address **is being given** me by Mohan. (P.V.)
(iii) Champa **is selling** flowers. (A.V.)
Flowers **are being sold** by Champa. (P.V.)

→ ચાલુ ભુતકાળના **P.V.** માં પણ **being** વપરાય છે. જેમકે.......

(i) I **was hearing** the news. (A.V.)
The news **was being heard** by me. (P.V.)
(ii) He **was changing** his clothes. (A.V.)
His clothes **were being changed** by him. (P.V.)

☞ યાદ રાખો :– ચાલુ ભવિષ્યકાળનું **Passive Voice** બનતું નથી.

⇨ પુર્ણ વર્તમાનકાળ, પુર્ણભુતકાળ અને પુર્ણ ભવિષ્યકાળ ના **Passive Voice** માં **To be** નું ત્રીજુરૂપ **been** વપરાય છે.

(i) The shopkeeper **has cheated** you. (A.V.)
You **have been cheated** by the shopkeeper. (P.V.)
(ii) They **have cancelled** the function. (A.V.)
The function **has been cancelled** by them. (P.V.)
(iii) The postman **had dropped** a letter. (A.V.)
A letter **had been dropped** by the postman. (P.V.)
(iv) I **shall have completed** my computer course in the next month. (A.V.)
My computer course **will have been completed** by me in the next month. (P.V.)

⇒ **Modal Auxiliary verbs (Can, could, may, might, would, should, must and ought to) ના Passive Voice :-**

→ **To be નું મુળરૂપ be ઉમેરવાથી થાય છે.**

(i) **I can drive** a tractor. (A.V.)
A tractor can be driven by me. (P.V.)
(ii) **India could not win the World Cup. (A.V.)**
The World Cup could not be won by India. (P.V.)
(iii) **Our teacher may start** a new chapter, tomorrow. (A.V.)
A new chapter **may be started** by our teacher tomorrow. (P.V.)
(iv) **Would** you post this letter ? (A.V.)
Would this letter **be posted** by you ? (P.V.)
(v) You **should park** your vehicle here. (A.V.)
Your vehicle **should be parked** here by you. (P.V.)
(vi) You **must take** the medicine thrice a day. (A.V.)
The medicine **must be taken** by you thrice a day. (P.V.)
(vii) We **ought to love** our country. (A.V.)
Our country **ought to be loved** by us. (P.V.)

→ **જો પુર્ણ કાળનું વાક્ય હોય તો P.V. વખતે be નું ત્રીજુ રૂપ been વપરાય છે.**

(i) Kirit **might have done** this nonsense. (A.V.)
This nonsense **might have been done** by Kirit. (P.V.)
(ii) You **should have kept** your shoes outside. (A.V.)
Your shoes **should have been kept** by you outside. (P.V.)

પ્રશ્નાર્થ અને નકાર વાક્યોનું Passive Voice :-

પ્રશ્નાર્થ વાક્યમાંActive Voice માં જેમ સહાયકારક ક્રિયાપદ આગળ હોય છે.તેમ Passive Voice માં પણ સહાયકારક ક્રિયાપદ આગળ રહે છે.

(i) **Are** you **taking** tobacco ? (A.V.)
Is tobacco **being taken** by you ? (P.V.)
(ii) **Have** you **ticked** this question ? (A.V.)
Has this question **been ticked** by you ? (P.V.)
(iii) **Will** the terrorists **release** those persons ? (A.V.)
Will those persons **be released** by the terrorists ? (P.V.)
(iv) **Can** a dog **climb up** the tree ? (A.V.)
Can the tree **be climbed up** by a dog ? (P.V.)

→ **સાદા વર્તમાનકાળના પ્રશ્નાર્થમાં A.V. માં Do કે Does હોય છે. પણ Passive Voice વખતે To be ના રૂપ am,is,are હોય છે. જેમકે.....**

(i) **Do** you **use** this shampoo every day ? (A.V.)
Is this shampoo **used** by you every day ? (P.V.)

(ii) **Does your class teacher teach all the subjects ? (A.V.)**
Are all the subjects taught by your class teacher ? (P.V.)

→ સાદા ભુતકાળના પ્રશ્નાર્થમાં A.V. વખતે **Did** હોય છે પણ **Passive Voice** વખતે **to be** નું રૂપ **Was** અથવા **Were** હોય છે. જેમકે.....

(i) **Did** you see a giraffe in the zoo ? (A.V.)
Was a giraffe seen by you in the zoo ? (P.V.)
(ii) **Did** mother **buy** grapes for me ? (P.V.)
Were grapes **brought** for me by mother ? (A.V.)

→ નકારાત્મક વાક્યોમાં **Active Voice** માં જેમ સ.ક્રિ. ને **not** લાગે છે તેમજ **Passive Voice** માં પણ સ.ક્રિ ને **not** લાગે છે જેમકે.....

(i) I **was not driving** the scooter. (A.V.)
The scooter **was not being driven** by me. (P.V.)
(ii) We **do not allow** our dog in the kitchen. (A.V.)
Our dog **is not allowed** by us in the kitchen. (P.V.)
(iii) I **did not inquire** the conductor. (A.V.)
The conductor **was not inquired** by me. (P.V.)

⇨ **પ્રશ્નાર્થ સુચક સર્વનામની મદદથી બનેલા પ્રશ્નાર્થ વાક્યોનું Passive voice :-**

પ્રશ્નાર્થ સુચક સર્વનામ જેમ Active માં આગળ હોય છે તેમ Passive માં પણ આગળ જ રહે છે.

(i) **Why** are you pushing the door ? (A.V.)
Why is the door being pushed by you ? (P.V.)
(ii) **How** will you prove youself innocent ? (A.V.)
How will yourself be proved innocent by you ? (P.V.)
(iii) **Where** did you hide Pintu's toy ? (A.V.)
Where was pintu's toy hidden by you ? (P.V.)
(iv) **What** are you writing on the board ? (A.V.)
What = શું, એ પોતેજ કર્મ છે તેથી
What is being written by you on the board ? (P.V.)
(v) **What** can I do for you ? (A.V.)
What can be done by me for you ? (P.V.)
(vi) **Who** is painting this poster ? (A.V.)
By whom is this poster being painted ?

→ અહી **Who** કર્તા છે. **Passive** માં જેમ **I** નું **by me** થાય છે તેમ **who** નું **by whom** થાય છે.

(vii) **Who** will support you ? (A.V.)
By whom will you be supported ? (P.V.)
(viii) **Who** broke this bottle ? (A.V.)
By whom was this bottle broken ? (P.V.)

(ix) **Whom** were you calling ? (A.V.)
અહી **Whom** = કોને, એ પોતે જ કર્મ છે તેથી **Passive** વખતે જેમ **me** નું **I** થાય છે તેમ **Whom** નું **Who** થાય છે.
Who was being called by you ?
(x) **Whom** do you love ? (A.V.)
Who is loved by you ? (P.V.)
(xi) **Whom** did you say about this matter ? (A.V.)
Who was said by you about this matter ? (P.V.)

⇨ **To have to અને to be going to નું P. V. :-**

આ વાક્યો સાદા કાળમાં હોય છે તેથી be નો ઉપયોગ કરી તેનું Passive થાય છે. જેમકે.....

(i) **I have to do nothing.** (A.V.)
Nothing has to be done by me. (P.V.)
(ii) **I shall have to count these rupees again.** (A.V.)
These rupees will have to be counted again by me. (P.V.)
(iii) **I am going to give you a surprise.** (A.V.)
A surprise is going to be given you by me. (P.V.)
(iv) **We were not going to change the group.** (A.V.)
The group was not going to be changed by us. (P.V.)

⇨ **આજ્ઞાર્થ અને વિનંતીવાળા વાક્યોનું P.V. :-**

આજ્ઞાર્થ અને વિનંતી વાળા વાક્યોમાં કર્મ આપેલું હોય તો **P.V.** નીચેના સુત્રથી થાય છે.

સુત્ર :– **Let + કર્મ + be + ત્રીજુ રૂપ.**

(i) Open the door. (A.V.)
Let the door be opened. (P.V.)

નકારાત્મક વાક્યમાં મુળ વાક્યનું **Don't** નીકળી જાય છે. અને **P.V.** માં **Let** ને **not** લાગે છે.

(ii) **Don't** insult the poor. (A.V.)
Let not the poor be insulted. (P.V.)

→ આજ્ઞાર્થ વાક્યનું પેસીવ વોઈસ **should** નો ઉપયોગ કરીને પણ થાય છે. જેમકે.....

Open the door. (A.V.)
The door **should** be **opened.** (P.V.)
Don't insult the poor. (A.V.)
The poor **should not** be **insulted.** (P.V.)

વિનંતીવાળા વાક્યમાં A.V. માં આપેલું **Please** નીકળી જાય છે. **P.V.** નીચેના સુત્રથી થાય છે.

સુત્ર :– **You are requested to + મુળવાક્ય.**

(i) **Please, help me. (A.V.)**
You are requested to help me.(P.V.)
(ii) **Please, don't laugh. (A.V.)**
You are requested not to laugh. (P.V.)
આજ્ઞાર્થ વાકયમાં કર્મ ન આપ્યું હોય તો તેનું P.V. પણ ઉપર પ્રમાણે જ થાય છે જેમ કે.....
Sit down. (A.V.)
You are requested to sit down. (P.V.)

Change the Voice

પરીક્ષામાં Change the voice નો પ્રશ્ન પૂછાય છે. મતલબ કે જો A.V. નું વાકય હોય તો તેને P.V. માં અને જો P.V. નું વાકય હોય તો તેને A.V. માં ચેઈન્જ કરવાનું હોય છે.
અત્યાર સુધી આપણે A.V.ના વાકયોને P.V. માં ચેઈન્જ કર્યો છે. હવે આપણે P.V. ના વાકયોને A.V. માં ચેઈન્જ કરીશું.

⇨ **P.V. નું A.V. કરતી વખતે....**
(૧) **By નીકળી જાય છે.**
(૨) **By ની પાછળનું જે કર્મ હોય તે આગળ આવે છે અને કર્તા બની કર્તા નું સ્થાન લે છે.**
(૩) **To be ના રૂપ નીકળી જાય છે.**
To be ના રૂપ am,is,are નીકળે તો મુખ્યક્રિયાપદનું મૂળરૂપ લખાય છે.
To be ના was, were નીકળે તો મુખ્યક્રિયાપદનું ભૂતકાળનું રૂપ લખાય છે.
To be નું રૂપ be નીકળે તો મુખ્યક્રિયાપદનું મૂળરૂપ લખાય છે.
To be નું રૂપ being નીકળે તો મુખ્યક્રિયાપદનું ingવાળુ રૂપ લખાય છે.
To be નું રૂપ been નીકળે તો મુખ્યક્રિયાપદનું ભૂતકૃદંત લખાય છે.
(૪) **કર્તા પાછળ જાય છે અને કર્મ બને છે.**

 નીચેના વાકયો ધ્યાનથી જુઓ.

(i) **Biscuits are taken by them in the breakfast. (P.V.)**
They take biscuits in the breakfast. (A.V.)
(ii) **She was given a gift by Amit. (P.V.)**
Amit gave a gift to her. (A.V.) ***OR***
Amit gave her a gift. (A.V.)
(iii) **This book will be published by him. (P.V.)**
He will publish this book. (A.V.)
(iv) **Medicines should be taken regularly by the patient. (P.V.)**
The patient should take medicines regularly. (A.V.)
(v) **Flowers are being plucked by some girls. (P.V.)**
Some girls are plucking flowers. (A.V.)

(vi) **Ninty seven runs have been scored by Ganguly. (P.V.)**
Ganguly has scored ninety seven runs. (A.V.)
(vii) **Where was the match being played by India ? (P.V.)**
Where was India playing the match ? (A.V.)
(viii) **What will be done by the prime minister, now ? (P.V.)**
What will the prime minister do now ? (A.V.)
(ix) **By whom was the first prize given in the competition ? (P.V.)**
Who gave the first prize in the competition ? (A.V.)
(x) **The function is going to be postponed by them. (P.V.)**
They are going to post pone the function. (A.V.)
(xi) **Let this pencil be sharpened. (P.V.)**
Sharpen this pencil. (A.V.)
(xii) **You are requested to calm down (શાંત થવું). (P.V.)**
Please, calm down. (A.V.)

→ **સા.વ. અને સા.ભૂ. ના વાકયોને P.V. માંથી A.V.માં ચેઈન્જ કરીએ ત્યારે to be ના રૂપ am,is,are, was કે were નીકળી જાય છે અને Do, Does કે Did નો ઉપયોગ થાય છે. જે આપણે જાણીએ છીએ.**
(i) **Boiled eggs are not eaten *by me*.**
***I* do not eat boiled eggs.**
(ii) **A party was not given *by Sohan*.**
***Sohan* did not give a party.**
(iii) **Is cricket played *by Americans* ?**
Do *Americans* play cricket ?
(iv) **Were the papers checked *by the teacher* yesterday ?**
Did *the teacher* check the papers yesterday ?
(v) **Why are dogs kept *by Deni* with him ?**
Why does *Deni* keep dogs with him ?

→ **P.V. ના મોટાભાગના વાકયોમાં કર્તાને ગૌણ બતાવેલો હોય છે. માટે અંગ્રેજી વાકયમા by + કર્તા (ક્રિયાનો કરનાર) વાકયના છેડે આપેલો હોય છે. પરંતુ અમુક વાકયો એવા પણ હોય છે. કે જમાં ક્રિયાના કરનાર ને કંઈ મહત્વ અપાતું જ નથી અને વાકયના છેડે તેનો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી રહેતો નથી, ત્યારે આવા વાકયોમાં P.V. માં છેલ્લે by + કર્તા (ક્રિયાનો કરનાર) જોવા મળતું નથી.**
(i) English is spoken all over the world.
(ii) Computers are used everywhere.
(iii) My brother's bicycle was stolen yesterday.
(iv) Groundnut is grown mostly in Saurashtra.
(v) See, My scooter is being repaired.
(vi) Many trees have been cut down in this area.
(vii) A health centre will be built in our area.
(viii) This house should be renovated now.

(ix) Your application has to be sent before Saturday.
(x) Who was selected as the moniter in your class room ?

ઉપરના બધાજ વાક્યો P.V. ના છે. પરંતુ તેમાં કર્તા (ક્રિયાનો કરનાર) નો ઉલ્લેખ થયેલો નથી, માટે તેમાં વાક્યના છેડે by + કર્તા (ક્રિયાનો કરનાર) લખેલું નથી.આવા વાક્યોને A.V. માં ચેઈન્જ કરવા માટે વાક્યમાં થતી ક્રિયાને અનુરૂપ કર્તા મૂકવો પડે છે.

→ કર્તા તરીકે મોટેભાગે **People, Everybody, Somebody, I, We, You, He, She, It, They,** અથવા આ સિવાયના યોગ્ય કર્તા નો ઉપયોગ કરી શકાય છે.

ઉપરના વાક્યને ક્રમશઃ A.V. માં નીચે પ્રમાણે ચેઈન્જ કરી શકાય છે.

(i) **People** speak English all over the world.
(ii) **People** use computers every where.
(iii) **Somebody** stole my brother's bicycle yesterday.
(iv) **Farmers** grow groundnut mostly in Saurashtra.
(v) See ! **That man** is repairing my scooter.
(vi) **People** have cutdown manytrees in this area.
(vii) **The R.M.C.** will build a health centre in our area.
(viii) **We** should renovate this house now.
(ix) **You** have to send your application before saturday.
(x) Whom did **your teacher** select as the moniter in your classroom ?

ગુજરાતી વાક્યોમાં P.V. કેવી રીતે ઓળખશું ?

જે વાક્ય માં......
(૧) કર્મને મહત્વ આપેલું હોય.
(૨) કર્તાને દ્વારા,થી,થકી,વડે જેવા શબ્દો લગાડીને ગૌણ બતાવેલો હોય અથવા કર્તાનો વાક્યમાં ઉલ્લેખ જ કરેલો ન હોય (મતલબ કે વાક્યમાં કર્તા ગેરહાજર હોય.)
(૩) ક્રિયાપદને મોટેભાગે 'ય' અથવા 'વામાં આવવું' જેવો પ્રત્યેય લગાડેલો હોય જેમકે.....
લખાય છે, બોલાય છે.
કરવામાં આવે છે, શીખવવામાં આવે છે. વગેરે......

☞ નીચેના વાક્યોને સમજો.

(i) આપણા પત્રો પોસ્ટમેન દ્વારા લાવવામાં આવે છે.
Our letters are brought by the postman.
(ii) મારાથી (દ્વારા) આ કોયડો ઉકેલી શકાતો નથી.
This puzzle can not be solved by me.
(iii) અમારા વિસ્તારમાં સરગમ કલબ દ્વારા પાણી પુરૂ પડાય રહ્યું છે.
Water is being provided by the Sargam Club in our area.
(iv) તમને એ વેપારી દ્વારા છેતરવામાં આવ્યા છે.
You have been cheated by the merchant.

→ કર્તા ગેરહાજર હોય તેવા વાક્યો.

(i) રસોડામાં શું બની રહ્યું છે ?
What is being prepared in the kitchen ?
(ii) અમારા વિસ્તારમાં એક નવી સ્કૂલ ચાલુ થવાની છે.
A new school is going to be started in our area.
(iii) આ ઘડીયાળ જાપાનમાં બને છે. (બનાવવામાં આવે છે.)
This watch is made in Japan.
(iv) ગુજરાતી ફક્ત ગુજરાતમાં જ બોલાય છે ?
Is **Gujarati** spoken in Gujarat only ?
(v) પેસીવ વોઈસમાં ક્રિયાપદનું ભૂતકૃદંત વપરાય છે.
The past participle is used in passive voice.

Passive Voice ટૂંકમાં

		Active Voice	Passive Voice
*	સા.વ.	→ મુળરૂપ	am/is/are + p.p.
	સા.ભૂ.	→ ભૂતકાળનુંરૂપ	was/were + p.p.
	સા.ભ.	→ shall/will + મુળરૂપ	shall/will + be + p.p.
	ચા.વ.	→ am/is/are + -ing	am/is/are + **being** + p.p.
	ચા.ભૂ.	→ was/were + -ing	was/were + **being** + p.p.
	પૂ.વ.	→ have/has + p.p.	have/has + **been** + p.p.
	પૂ.ભૂ.	→ had + p.p.	had + **been** + p.p.
	પૂ.ભ.	→ shall have/will have+p.p.	shall have/will have + **been** + p.p.
*	Modal Auxiliary Verbs	can + મુળરૂપ	can + **be** + p.p.
		may + મુળરૂપ	may + **be** + p.p.
		→ could + મુળરૂપ	could + **be** + p.p.
		might + મુળરૂપ	might + **be** + p.p.
		would + મુળરૂપ	would + **be** + p.p.
		should + મુળરૂપ	should + **be** + p.p.
		must + મુળરૂપ	must + **be** + p.p.
		ought to + મુળરૂપ	ought to + **be** + p.p.
*	have to	→ have to/has to + મુળરૂપ	have to/has to + **be** + p.p.
*	be going to	→ be going to + મુળરૂપ	be going to + **be** + p.p.
*	આજ્ઞાર્થ વાક્ય	→ જો કર્મ આપેલુ હોય તો	Let + કર્મ + **be** + p.p.
		જો કર્મ આપેલુ ન હોય તો(હકારમાં)	You are requested to + મુળ વાક્ય
		(નકારમાં)	You are requested not to + મુળ વાક્ય

* Degrees of Comparison (સરખામણીની કક્ષાઓ) *

આપણે ઘણી વખત કોઈ વ્યકિતઓ, વસ્તુઓ, પ્રાણીઓ કે જૂથની સરખામણી કરીએ છીએ. આ સરખામણીને 'તુલના' પણ કહેવાય છે. તેને અંગ્રેજીમાં **'Comparison'** કહેવાય છે.

આવી સરખામણી ત્રણ રીતે થઈ શકે છે. માટે સરખામણી ના ત્રણ પ્રકાર પડે છે. આ પ્રકારને અહિંયા કક્ષા (Degree) કહેવાય છે.

(1) **Positive Degree (P.D.)** → સમાનતાદર્શક તુલના
(2) **Comparative Degree (C.D.)** → અધિકતાદર્શક તુલના
(3) **Superlative Degree (S.D.)** → શ્રેષ્ઠતાદર્શક તુલના

Positive Degree માં માત્ર એક વ્યકિત કે વસ્તુનો ગુણ બતાવાય છે. જેમ કે ....
રાજેશ હોશિયાર છોકરો છે. Rajesh is a **clever** boy.

અથવા તો તે વ્યકિત કે વસ્તુ ને બીજી કોઈ વસ્તુ કે વ્યકિત જેટલી જ ગુણવાળી (સમાન) બતાવવામાં આવે છે. આથી તેને સમાનતાદર્શક તુલના કહે છે. જેમ કે ....
રાજેશ રશ્મિ જેટલો હોંશિયાર છે. Rajesh is **as** clever **as** Rashmi.

આવી ગુજરાતીમાં જેટલો, જેટલી, જેટલા, જેટલું અને અંગ્રેજીમાં વિશેષણને **as__as** અથવા **so__as** પ્રત્યય લાગે છે.

Comparative Degree માં કોઈ વ્યકિત કે વસ્તુને બીજી કોઈ વ્યકિત કે વસ્તુ કરતા વધારે ગુણવાળી બતાવવામાં આવે. તેથી તેને અધિકતાદર્શક તુલના કહેવાય છે. જેમ કે....
રાજેશ રશ્મિ કરતાં વધારે ઉંચો છે. Rajesh is tall**er than** Rashmi.

આવી ગુજરાતીમાં વધારે, થી વધારે, કરતાં વધારે જેવા શબ્દો આવે છે અને અંગ્રેજીમાં વિશેષણને **__er than** લાગે છે અથવા વિશેષણની આગળ **more** અને પાછળ **than** લાગે છે.

Superlative Degree તેમાં વ્યકિત કે વસ્તુને સૌથી સારી (શ્રેષ્ઠ) બતાવવામાં આવે છે. તેને શ્રેષ્ઠતાદર્શક તુલના કહેવામાં આવે છે.જેમ કે ...
રાજેશ સૌથી હોશિયાર છોકરો છે. Rajesh is **the** clever**est** boy.

આવી ગુજરાતીમાં સૌથી, સૌથી વધારે અને અંગ્રેજીમાં **the__est** અથવા **the most__** લાગે છે.

આ ત્રણેય Degree ને ઓળખવા માટે તેના ગુજરાતી અને અંગ્રેજી પ્રત્યયો ખાસ યાદ રાખો.

Degree	ગુજરાતી પ્રત્યય	અંગ્રેજી પ્રત્યય
Positive Degree	→ જેટલો, જેટલી, જેટલા,જેટલું	→ as__as / so__as
Comparative Degree	→ વધારે, થી વધારે, કરતા વધારે	→ _er than / more__than
Superlative Degree	→ સૌથી ,સૌથી વધારે	→ the__est / the most_

કોઈપણ વસ્તુ કે વ્યકિતની સરખામણી કરવા માટે 'વિશેષણ' અને 'ક્રિયાવિશેષણ' અગત્યના શબ્દો છે.

☛ વિશેષણ (**Adjective**)
જે શબ્દ નામના અર્થમાં વધારો કરે છે. તેને 'વિશેષણ' કહેવાય છે. નામને કેવો, કેવી, કેવું, કેવા જેવા પ્રશ્નો પૂછવાથી વિશેષણ મળે છે.
હોંશિયાર છોકરો → કેવો છોકરો ? → હોશિયાર = clever એ વિશેષણ છે.
a **clever** boy
એ જ રીતે .... સુંદર ફૂલ a **beautiful** flower
સારી વાર્તા a **good** story
મહાન માણસ a **great** man

દરેક વિશેષણના **Degree** પ્રમાણે ત્રણ રૂપ બને છે. જેમકે..

Positive Degree	Comparative Degree	Superlative Degree
લાંબું - long	વધારે લાંબું - longer	સૌથી લાંબું - longest
સહેલું - easy	વધારે સહેલું - easier	સૌથી સહેલું - easiest
મોટુ - big	વધારે મોટુ - bigger	સૌથી મોટુ - biggest
ઉપયોગી - useful	વધારે ઉપયોગી - more useful	સૌથી વધારે ઉપયોગી - most useful
સુંદર - beautiful	વધારે સુંદર - more beautiful	સૌથી વધારે સુંદર - most beautiful
સારું - good	વધારે સારું better	સૌથી સારું - best

☹ આજ પ્રકારના ઘણા વિશેષણો અને તેના ત્રણેય ડીગ્રીના રૂપો આ ચેપ્ટરના અંતે આપેલા છે.
Degree ના પેટા પ્રકાર
દરેક **Degree** માં સરખામણીને અનુરૂપ નીચે પ્રમાણે ત્રણ પેટા પ્રકાર પડે છે.
(I) ફકત બે વ્યકિત,વસ્તુ, પ્રાણી, સ્થળ કે જૂથની સરખામણી.
(II) શ્રેષ્ઠ વસ્તુઓ કે વ્યકિતઓમાંથી કોઈ એકને બતાવવી સરખામણી.
(III) સૌથી શ્રેષ્ઠ વસ્તુ કે વ્યકિતને બતાવતી સરખામણી.

[illegible] Degree ને તેના પેટા પ્રકાર સહિત ઉદાહરણની મદદથી સમજીએ.

વિશેષણોની સરખામણી
(Comparison of Adjectives)

[illegible] કોઈ વસ્તુઓ કે વ્યકિતઓને તેના ગુણ, વિશેષતા (વિશેષણ) ને અનુલક્ષીને સરખાવવાના હોય છે.
[illegible] Comparison of Adjectives કહેવાય છે.

POSITIVE DEGREE (P.D.)(સમાનતાદર્શક તુલના)
(જેટલો, જેટલી, જેટલા, જેટલું   as......as / so.......as)

(I) [illegible] બે વસ્તુઓ કે વ્યકિતઓની સરખામણી.
(i) દ્રવિડ સૌરવ જેટલો ઉંચો છે.
Dravid is **as** *tall* **as** Saurav.
(ii) ગયા વર્ષે, બટાટા ડુંગળી જેટલા મોંઘા હતા.
The potato was **as** *costly* **as** the onion, last year.
(iii) શિયાળ કૂતરા જેટલું મોટું હોય છે ?
Is the fox **as** *big* **as** the dog ?
(iv) હું તમારા જેટલો આળસુ નથી.
I am not **so** *lazy* **as** you.
(v) અમારી સ્કૂલ તમારી સ્કૂલ જેટલી સારી નથી.
Our school is not **so** *good* **as** your school(yours).
[illegible] કોઈ બે વ્યકિતઓ, વસ્તુઓ, પ્રાણીઓ, કે જગ્યાની વચ્ચે સરખાપણું છે અથવા નથી [illegible] આવ્યું છે.
[illegible] વિશેષણને as.......as લાગે છે, અને નકારમાં so........as લાગે છે.

(II) [illegible] એક બતાવતી સરખામણી.
(i) બહુજ ઓછા માણસો અમિતાભ બચ્ચન જેટલા ઉંચા હોય છે.
Very few men are **as** *tall* **as** Amitabh Bachchan.
(ii) ગુજરાતમાં, બહુજ ઓછા શહેરો રાજકોટ જેટલા સુંદર છે.
Very few cities are **as** *beautiful* **as** Rajkot in Gujarat.
(iii) બહુજ ઓછા પ્રાણીઓ વાંદરા જેટલા તોફાની હોય છે.
Very few animals are **as** *crazy* **as** the monkey.
[illegible] વાકયમાં અમિતાભ બચ્ચનને ઉંચો માણસ બતાવ્યો છે. તેના જેટલા ઉંચા માણસો ઘણા હોય છે. [illegible] હોય છે. જેઓ ઉંચા હોય છે. તેઓ ઉંચાઈની દ્રષ્ટિએ શ્રેષ્ઠ કહેવાય અને અમિતાભ બચ્ચન [illegible] એજ રીતે બીજા વાકયમાં રાજકોટને સુંદર શહેરોમાંનું એક અને ત્રીજા વાકયમાં વાંદરાને તોફાની [illegible] એક પ્રાણી બતાવ્યું છે.

[illegible] "બહુજ ઓછા" અને અંગ્રેજીમાં 'very few' જેવા શબ્દો વપરાય છે. તેની સાથે જાતિવાચક [illegible] આવે છે.

(III) સૌથી શ્રેષ્ઠ બતાવતી સરખામણી
(i) બીજી કોઈ રમત ક્રિકેટ જેટલી જાણીતી નથી.
No other game is **so** *famous* **as** cricket.
(ii) (બીજો) કોઈ ખંડ એશિયા જેટલો મોટો નથી.
No(other)continent is **so** *large* **as** the Asia.
(iii) અમારા ઘરમાં, કોઈ સભ્ય મારા જેટલું ભણેલો નથી.
No member is **so** *educated* **as** I (am) in my house.
અહી વાકય નંબર (i) માં ક્રિકેટ ને સૌથી વધારે જાણીતી રમત બતાવવામાં આવી છે. તેથી તે સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. એજ રીતે વાકય નંબર (ii) માં એશિયા ખંડને અને નંબર (iii) માં મને (I) ને સૌથી શ્રેષ્ઠ બતાવ્યો છે.
અહિ ગુજરાતીમાં 'કોઈ' અથવા 'કોઈપણ' અથવા 'બીજું કોઈપણ' એવા શબ્દો આવે છે અને અંગ્રેજીમાં 'No + જાતિવાચક નામ' અથવા 'No other + જાતિવાચક નામ' આવે છે. વાકય હંમેશા નકારાત્મક જ હોય છે. તેથી so.......as વપરાય છે.

❑ **COMPARATIVE DEGREE (C.D.) (અધિકતાદર્શક તુલના)**
(વધારે, થી વધારે, કરતા વધારે, ...er than / more.......than)

(I) ફક્ત બેની સરખામણી
(i) અમિતાભ બચ્ચન, જયા બચ્ચન કરતા વધારે ઉંચો છે.
Amitabh Bachchan is *tall***er than** Jaya Bachchan.
(ii) ગાંધીજી ઈંદિરાજી કરતા વધારે લોકપ્રિય હતા.
Gandhiji was **more** *popular* **than** Indiraji.
(iii) પૈસો જ્ઞાન કરતા વધારે અગત્યનો નથી.
Wealth is not **more** *important* **than** knowledge.
(iv) મારા વાળ તારા વાળ કરતા લાંબા છે ?
Is my hair *long***er than** your hair(yours) ?
(v) રાજકોટમાં છે એના કરતા જામનગરમાં વધારે બગીચા છે.
There are **more** gardens in Jamnager **than** in Rajkot.
અહિ ઉપરના વાકયોમાં કોઈ એક વ્યકિત કે વસ્તુમાં બીજી વ્યકિત કે વસ્તુ કરતા વધારે ગુણ છે અથવા ગુણમાં ચડિયાતી છે. એવુ બતાવવા માટે ગુજરાતીમાં 'વધારે', 'થી વધારે', 'કરતાંવધારે' અને અંગ્રેજીમાં વિશેષણને **er** લાગે છે અને પછી **than** મૂકાય છે, અથવા જો વિશેષણ બે કે ત્રણ પદવાળુ (મોટુ) હોય તો વિશેષણની આગળ **more** અને પાછળ **than** લખાય છે.

(II) શ્રેષ્ઠમાંથી એક
(i) વડલાનુ ઝાડ મોટાભાગના ઝાડ કરતા વધારે મોટુ હોય છે.
The banyan tree is *bigg***er than most other** trees.
(ii) કેન્સર મોટાભાગના રોગો કરતા વધારે ખતરનાક છે.
Cancer is **more** *dangerous* **than most other** diseases.
(iii) તેંડુલકર મોટાભાગના ક્રિકેટરો કરતા વધારે લોકપ્રિય છે.
Tendulkar is **more** *popular* **than most other** cricketers.

અહિં વાક્ય નં. (i) માં વડલાના ઝાડને મોટાભાગના (વધુપડતા) ઝાડ કરતા મોટુ બતાવ્યું છે. મતલબ કે તે સૌથી મોટુ નથી. તેના જેટલા બીજા ઘણા મોટા જાડ હોય છે. જે મોટા ઝાડ હોય છે તે શ્રેષ્ઠ કહેવાય અને વડલાનું ઝાડ તેમાનું એક છે. એજ રીતે વાક્ય (ii) માં કેન્સર ને અને વાક્ય (iii) માં તેંડુલકરને શ્રેષ્ઠમાંથી એક બતાવ્યો છે.

અહિં ગુજરાતીમાં 'મોટાભાગના' અને અંગ્રેજીમાં **'most other'** જેવા શબ્દો નો ઉપયોગ થાય છે અને તેની સાથે જાતિવાચક નામ બહુવચન માં લખાય છે.

(III) સૌથી શ્રેષ્ઠ

(i) અંગ્રેજી બીજી કોઈપણ ભાષા કરતા વધારે ઉપયોગી છે.
English is **more** *useful* **than anyother** language.

(ii) મહેશ અમારી સ્કુલમાં બીજા કોઈપણ વિદ્યાર્થી કરતા વધારે નિયમિત છે.
Mahesh is **more** *regular* **than anyother** student in our school.

(iii) આ ચેપ્ટર બીજા કોઈપણ ચેપ્ટર કરતાં વધારે સહેલુ છે.
This chapter is *easi***er than anyother** chapter.

અહિં વાક્ય (i) માં English ભાષાને સૌથી વધારે ઉપયોગી બતાવેલ છે. એજ રીતે વાક્ય (ii) માં મહેશને અને વાક્ય (iii) માં આ ચેપ્ટર ને સૌથી શ્રેષ્ઠ બતાવેલ છે.

અહિં ગુજરાતીમાં 'બીજુ કોઈપણ' અને અંગ્રેજીમાં **'any other'** જેવા શબ્દો વપરાય છે. અને જાતિવાચક નામ એકવચનમાં લખાય છે.

SUPERLATIVE DEGREE (S.D.) (શ્રેષ્ઠતાદર્શક તુલના)
(સૌથી, સૌથી વધારે, **the.......est / the most.......)**

(I) બે ની સરખામણી

Superlative Degree એ કોઈ વસ્તુ કે વ્યકિતને સૌથી સારી, સૌથી શ્રેષ્ઠ બતાવવા માટે છે. કોઈ બે વસ્તુ કે વ્યકિતની સરખામણી કરીએ ત્યારે સમાનતાપણુ કે અધિકતાપણુ બતાવી શકાય છે, શ્રેષ્ઠતાપણુ બતાવી શકાતું નથી. માટે આ પ્રકાર અહિંયા શકય બનતો નથી.

(II) શ્રેષ્ઠમાંથી એક

(i) ઉંટ (સૌથી) ઉંચા પ્રાણીઓ માનું એક છે.
The camel is one of **the** *tall***est** animals.

(ii) ભારત દુનિયા ના સૌથી મોટા દેશો માંનો એક છે.
India is one of **the** *larg***est** countries of the world.

(iii) ધી ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડીયા સૌથી લોકપ્રિય છાપાઓ માંથી એક છે.
The Times of India is one of **the most** *popular* news papers.

અહિં Superlative Degree માં ગુજરાતીમાં 'સૌથી', 'સૌથીવધારે', અને અંગ્રેજીમાં **the......est** અથવા **the most______** જેવા શબ્દો આવે છે. નાનું વિશેષણ હોય તો est લાગે છે. મોટું વિશેષણ હોય તો તેની આગળ most મૂકાય છે. જે તે વસ્તુ કે વ્યકિતને સારી, શ્રેષ્ઠ કે નિશ્ચિત બતાવવા માટે 'the' આર્ટીકલ વપરાય છે.

અહિં આ બીજા પ્રકારમાં જે તે વસ્તુ કે વ્યકિતને શ્રેષ્ઠમાંથી એક બતાવવા માટે 'માંથી એક' કે 'માનું એક' અને અંગ્રેજીમાં "one of" જેવા શબ્દો વપરાય છે, અને જાતિવાચક નામ બહુવચનમાં આવે છે.

(III) સૌથી શ્રેષ્ઠ

(i) નાઈલ સૌથી લાંબી નદી છે.
The Nile is **the** *long***est** river.

(ii) જીરાફ સૌથી ઉંચુ પ્રાણી છે ?
Is the giraffe **the** *tall***est** animal ?

(iii) ગુલાબ સૌથી સુંદર ફુલ છે.
The rose is **the most** *beautiful* flower.

અહિં વાકય (i) માં નાઈલ નદીને વાકય (ii) માં જીરાફને અને વાકય (iii) માં ગુલાબના ફુલ ને સૌથી સારા, સૌથી શ્રેષ્ઠ બતાવેલા છે. આ પ્રકારના વાકયોનો ઉપયોગ ઘણો થાય છે.

☞ અનિયમિત વિશેષણો (Irregular Adjectives)

અમુક વિશેષણો એવા છે કે જેમાં **C.D.** વખતે **er/more** અને **S.D.** વખતે **est/most** પ્રત્યય લાગતા નથી. પરંતુ તેનો સ્પેલીંગ જ બદલાય જાય છે. તે બધા અનિયમિત વિશેષણો છે. અમુક ઉપયોગી વિશેષણો અને તેના ઉપયોગ નીચે આપેલા છે.

P.D.		C.D.	S.D.
સારુ	– good	better	best
સારીરીતે	– well	better	best
ખરાબ	– bad	worse	worst
બિમાર	– ill	worse	worst
ઘણા	– many	more	most
ઘણું	– much	more	most
થોડુ	– little	less	least
દૂર	– far	farther	farthest
મોટા	– old (ભાઈ/બહેન માટે)	elder	eldest
મોડુ	– late	later	latest (last)

ઉદાહરણો :–

(i) મારા હસ્તાક્ષર તારા હસ્તાક્ષર કરતા વધારે સારા છે.
My handwriting is **better than** yours(your handwriting).

(ii) ચાલવાનું (ચલન) એ સૌથી સારી કસરત છે. Walking is **the best** exercise.

(iii) હું તમારા કરતા વધારે બિમાર છું. I am *worse* **than** you (are).

(iv) ધુમપાન એ સૌથી ખરાબ ટેવ છે. Smoking is **the worst** habit.

(vi) મારોભાઈ મારા કરતા વધારે મોટો છે. My brother is **elder than** I (am).

☞ ક્રિયા વિશેષણ (Adverb)

જે શબ્દ કોઈ ક્રિયા ના અર્થમાં વધારો કરે તેને 'ક્રિયાવિશેષણ' કહેવાય છે.
ક્રિયાપદને મોટેભાગે 'કેવીરીતે' જેવો પ્રશ્ન પૂછવાથી ક્રિયાવિશેષણ મળે છે.

તે સારીરીતે રમે છે. → કેવી રીતે ? → સારી રીતે = Well એ ક્રિયાવિશેષણ છે.

[illegible] પ્રમાણે

[illegible]થી બોલે છે. → speaks **loudly**
[illegible]થી ચાલે છે. → walks **fast**
[illegible]રીતે નાચે છે. → dances **beautifully**
[illegible]પૂર્વક ભણે છે. → studies **carefully**

P.D.	C.D.	S.D.
[illegible] – loudly	વધારે મોટેથી - more loudly	સૌથી મોટેથી - most loudly
[illegible] – fast	વધારે ઝડપથી - faster	સૌથી વધારે ઝડપથી - fastest
[illegible] – beautifully	વધારે સુંદરરીતે - more beautifully	સૌથી સુંદર રીતે- most beautifully
[illegible] – carefully	વધારે કાળજીથી - more carefully	સૌથી કાળજીપૂર્વક - most carefully
[illegible] – well	વધારે સારી રીતે - better	સૌથી સારી રીતે - best

ક્રિયા વિશેષણો ની સરખામણી (Comparison of Adverbs)

[illegible]ને અનુલક્ષીને કોઈ એક વ્યકિતની બીજી કોઈ વ્યકિત સાથે સરખામણી કરવામાં આવે તો [illegible] Comparison of Adverbs કહેવાય છે.
[illegible] કંઈક ને કંઈક ક્રિયા થતી હોય છે. માટે વાકયો બધા કાળ પ્રમાણેના હોય છે, અને [illegible] હોય છે. તેની પણ વિશેષણની જેમજ સરખામણી કરી શકાય છે.

(i) રાહુલ દ્રવિડ તેંડુલકર જેટલુ સુંદર રીતે રમે છે.
Rahul Dravid plays **as** *beautifully* **as** Tendulkar.
(ii) બહુજ ઓછી ગાયીકાઓ લતામંગેસ્કર જેટલું મધુરરીતે ગાય છે.
Veryfew singers sing **as** *sweetly* **as** Lata Mangesker.
(iii) બીજુ કોઈ પ્રાણી ચિતા જેટલુ ઝડપથી દોડતુ નથી.
No other animal runs **so** *fast* **as** the leopard.
(iv) તને કોફી કરતા ચા વધારે ગમે છે ?
Do you like tea *more* **than** coffee ?
(v) કરિશ્મા મોટાભાગની અભિનેત્રીઓ કરતા વધારે સારી રીતે નાચી શકે છે.
Karishma can dance *better* **than most other** heroines.
(vi) તેણે બીજા કોઈપણ માણસ કરતા વધારે પ્રમાણીકતાથી કામ કર્યુ.
He worked **more** *honestly* **than anyother** person.

P.D. (i) .... as___as / so___as ....
(ii) Veryfew + જા.વા.નામ બ.વ.માં+ ... as___as ....
(iii) No/No other + જા.વા.નામ એ.વ.માં+ ... so___as ....

C.D. (i) .... _er than / more_than ....
(ii) .... _er than / more_than + most other + જા.વા. નામ બ.વ.માં
(iii) .... er than / more_than + any other + જા.વા.નામ એ.વ.માં

S.D. (i) .... શકય નથી ....
(ii) .... one of the__est / the most__ + જા.વા.નામ બ.વ.માં
(iii) .... the__est / the most__ + જા.વા. નામ એ.વ. માં

ડીગ્રીઓનું પરસ્પર રૂપાંતર (Interchange of the Degrees)

વાકયનો અર્થ બદલ્યા વગર એક Degree નું બીજી Degree માં રૂપાંતર થઈ શકે છે. કે જે પરીક્ષા માટે અગત્યનું છે. તે નીચે ઉદાહરણ સહિત સમજાવ્યું છે. પરંતુ આ ડીગ્રીનું પરસ્પર રૂપાંતર કરતી વખતે વાકયોનો અર્થ ન બદલાય તેની ખાસ કાળજી રાખવાની હોય છે. પ્રથમ પ્રકારનું વાકય પ્રથમ પ્રકાર સાથે, બીજા પ્રકારનું વાકય બીજા પ્રકાર સાથે અને ત્રીજા પ્રકારનું વાકય ત્રીજા પ્રકાર સાથે જ બદલાવવું પડે છે.

દા.ત. **P.D.** ના બીજા પ્રકારનું વાકય એટલે કે **very few** વાળુ વાકય **C.D.** માંરૂપાંતર કરવુ હોય તો તેના બીજા પ્રકારમાં એટલે કે **most other** વાળા વાકયમાં અને **S.D.** માં **one of** વાળા વાકયમાં બદલાવવું પડે છે.

P.D.- **Very few pupils** are **as** clever **as** Chirag.
બહુ જ ઓછા વિદ્યાર્થીઓ ચિરાગ જેટલા હોશીયાર છે.
C.D.- Chirag is clever**er than most other pupils.**
ચિરાગ મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓ કરતા વધારે હોશીયાર છે.
S.D.- Chirag is **one of the** cleverest pupils.
ચિરાગ હોશીયાર વિદ્યાર્થીઓમાંનો એક છે.

અહિં જોઈ શકાય છે કે ત્રણેય વાકયોની Degree અલગ અલગ છે, છતાંપણ વાકયોનો અર્થ બદલાતો નથી. કારણ કે ત્રણેયનો પ્રકાર સરખો છે.

બીજું એક ઉદાહરણ સમજીએ.

હવે જો S.D. ના ત્રીજા પ્રકારના વાકયને **P.D.** માં અને **C.D.** માં બદલાવવું છે. તો **P.D.** ના ત્રીજા પ્રકાર એટલે [illegible] **No other** વાળા વાકયમાં બદલાશે **C.D.**માં **any other** માં બદલાશે.

S.D.- Calcutta is **the** larg**est** city.
કલકતા સૌથી મોટું શહેર છે.
P.D.- **No city** is so large **as** Calcutta.
કોઈ શહેર કલકતા જેટલું મોટું નથી.
C.D.- Calcutta is larg**er than any other city.**
કલકતા બીજા કોઈ પણ શહેર કરતાં વધારે મોટું છે.

ઉપર આપણે બીજા અને ત્રીજા પ્રકારના વાકયોની વાત કરી હવે આપણે પ્રથમ પ્રકારના વાકયની ફેરબદલી સમજીએ. આપણે જાણીએ છીએ કે પ્રથમ પ્રકાર S.D. માં બનતો નથી. તેથી જો પ્રથમ પ્રકારનું વાકય આપેલું હોય તો P.D. નું **C.D.**માં અને **C.D.** નું **P.D.** માં રૂપાંતર કરવાનું હોય છે.

P.D.- **Mahesh** is **as** strong **as Ramesh.**
મહેશ રમેશ જેટલો બળવાન છે.
C.D.- **Ramesh** is **not** strong**er than Mahesh.**
રમેશ મહેશથી વધારે બળવાન નથી.
(મતલબ કે તેના જેટલો જ બળવાન છે.)

અહીં વાક્યોનો અર્થ ન બદલાય તે માટે થઈને પાછળનું નામ આગળ લેવું પડે છે. અને આગળનું નામ પાછળ જાય છે. તે ઉપરાંત હકારાત્મક વાકય નકારાત્મક વાકયમાં અને નકારાત્મક વાકય હકારાત્મક વાકયમાં ફેરવાઈ જાય છે. ચાલો બીજા ઉદાહરણો ધ્યાનથી સમજીએ.

P.D.- Mumbai **is not so** hot **as** Delhi.
C.D.- Delhi is hott**er than** Mumbai.

C.D.- Reena is smart**er than** Ranjan.
P.D.- Ranjan **is not** so smart **as** Reena.

C.D.- He **is not more** intelligent **than** his brother.
P.D.- His brother is **as** intelligent **as** he.

P.D.- Ravi studies **as** regularly **as** Rutvi.
C.D.- Rutvi **does not** study **more** regularly **than** Ravi.

C.D.- Hiren got **more** marks **than** Heena.
P.D.- Heena **did not** get **so** many marks **as** Hiren.

* Direct and Indirect Speech (પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ વાક્ય રચના) *

માનો કે કોઈ બે વ્યકિતઓ વચ્ચે કંઈક વાત થઈ છે. આ વાત તમે સાંભળી છે, અને તમારે બીજાને કહેવી છે. તો તમે બે રીતે રજુઆત કરી શકો.

(૧) પ્રત્યક્ષ વાતચીત (**Direct speech**)
એ વાતચીતમાં કોઈ જાતના ફેરફાર કર્યા વગર બોલનાર જે રીતે બોલ્યો હોય તે રીતે સીધેસીધી રજુઆત કરો તો તેને પ્રત્યક્ષ વાતચીત (Direct speech) કહેવાય છે.

૨) પરોક્ષ વાતચીત (**Indirect speech**)
એ સાંભળેલી વાતમાં જરૂરી ફેરફાર કરીને તમે તમારી રીતે તમારા શબ્દોમાં(મરી મસાલો છાંટીને) રજુઆત કરો તો તેને પરોક્ષ વાતચીત (Indirect speech) કહેવાય છે.

1) પ્રત્યક્ષ વાતચીત (**Direct speech**)
પિન્ટુ કહે છે, "હું ભુખ્યો છું."
Pintu says, "I am hungry."
આ પ્રત્યક્ષ વાકય રચના છે કે જેમાં.
→ બોલનારના બોલાયેલા શબ્દો જેવાને તેવા મુકવામાં આવે છે.
→ બોલાયેલા શબ્દો અવતરણ ચિન્હમાં મુકવામાં આવે છે.
→ પ્રથમ વાકય પછી અલ્પવિરામની નીશાની આવે છે.
→ બીજા વાકયનો પ્રથમ અક્ષર કેપીટલ લખાય છે.
અંગ્રેજીમાં Direct speech નો ઉપયોગ બહુ ઓછો થાય છે. ખાસ કરીને વાર્તાની ચોપડીઓમાં આ speech નો ઉપયોગ જોવા મળે છે. Direct speech ને Direct narration પણ કહેવાય છે.

) પરોક્ષ વાતચીત (**Indirect speech**)
પિન્ટુ કહે છે કે તે ભુખ્યો છે.
Pintu says that he is hungry.
આ પરોક્ષ વાકય રચના છે કે જેમાં
→ રજુઆત કરનાર વ્યકિત તેના પોતાના શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે.
→ અવતરણ ચિન્હ નીકળી જાય છે.
→ અલ્પવિરામ નીકળી જાય છે.
→ બન્ને વાકયો યોગ્ય સંયોજકથી જોડાય છે. (સાદા વાકયમાં મોટે ભાગે **that** વપરાય છે.)

અંગ્રેજીમાં **Indirect speech** નો ઉપયોગ સારો એવો થાય છે. **Indirect speech** ને **Indirect narration** પણ કહેવાય છે.

એક વધારે ઉદાહરણ સમજીએ....
D.S.– શર્મીલા તેના મમ્મીને કહે છે, "હું વાંચી રહી છું."
Sharmila **says to** her mother , **"I am reading."**

I.S.– શર્મીલા તેના મમ્મીને કહે છે કે તેણી વાંચી રહી છે.
Sharmila **tells** her mother **that she** is reading.

I.S. માં સાંભળનાર ન હોય ત્યારે **say** નું **say** રહે છે. પણ સાંભળનારનો ઉલ્લેખ થયો હોય ત્યારે **say to = tell** થાય છે. જુઓ ઉપરનું વાકય.

☞ Direct Speech ના વાકયને નીચે આપેલા ત્રણ વિભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે.

Pintu	says,	"I am hungry."
બોલનાર Reporter	બોલનારનું ક્રિયાપદ Reporting Verb (R.V.)	બોલનારના શબ્દો Reported Speech (R.S.)

– જે વ્યકિત બોલતી હોય તેને **Reporter** કહેવાય છે.
– રીપોર્ટરની બાજુનું ક્રિયાપદ **Reporting Verb** કહેવાય છે.
– રીપોર્ટર જે કંઈ બોલ્યો હોય તે શબ્દોને **Reported Speech** કહેવાય છે.

☞ **D.S.** નું **I.S.** કરતી વખતે **R.S.** ના કાળમાં થતો ફેરફાર :

(i) જો **R.V.** વર્તમાન કાળમાં હોય તો **R.S.** ના કાળમાં કંઈ જ ફેરફાર થતો નથી જેમ કે....

D.S. - Jitu **says**, **"I am ready."**
I.S. - Jitu **says that** he is ready.

D.S. - Manoj **says to** me, **"I have a scooter."**
I.S. - Manoj **tells** me **that** he has a scooter.

D.S. - Kamini **says**, **"I will write a story."**
I.S. - Kamini **says that** she will write a story.

અહિ ત્રણેય વાકયમાં **R.V. 'says'** એ વર્તમાનકાળમાં છે. તેથી **R.S.**ના કાળમાં ફેરફાર થયો નથી.

(ii) એજ રીતે **R.V.** ભવિષ્યકાળમાં હોય તો પણ **R.S.**ના કાળમાં કંઈ જ ફેરફાર થતો નથી.

D.S. - He **will say**, **"I am late."**
I.S. - He **will say that** he is late.

D.S. - Vaishali **will say**, "I **have visited** the fair."
I.S. - Vaishali **will say** that she **has visited** the fair.
અહિ R.V. **'will say'** ભવિષ્યકાળમાં છે તેથી R.S. ના કાળમાં ફેરફાર થયો નથી.

(iii) જો R.V. ભુતકાળમાં હોય અને R.S. નું વાકય સનાતન સત્ય, કોઈ કહેવત, કુદરતી ઘટના કે ગણીત કે વિજ્ઞાનનો નિયમ વગેરે રજુ કરતું હોય તો તેનો કાળ કયારેય બદલાતો નથી.

D.S.- The teacher said, "The earth **is** round."
I.S. - The teacher said that the earth **is** round.

D.S. - My father said, "Honesty **is** the best policy"
I.S. - My father said that honesty **is** the best policy.

(iv) આ સિવાય જો R.V. ભુતકાળમાં હોયતો R.S. ને પણ ભુતકાળમાં ફેરવવુ પડે છે.

D.S. - Mansi said, " I **am** a village girl."
I.S. - Mansi said that she **was** a village girl."

D.S. - Manav said, "I **like** village girls."
I.S. - Manav said that he **liked** village girls."

R.V. ભુતકાળમાં હોયતો R.S. ના કાળમાંનીચે પ્રમાણે ફેરફાર થાય છે.

Direct Speech		Indirect Speech
સા.વ. (write)	–	સા.ભુ. (wrote)
ચા.વ. (is writing)	–	ચા.ભુ. (was writing)
પૂ.વ. (have written)	–	પૂ.ભુ. (had written)
સા.ભુ. (wrote)	–	પૂ.ભુ. (had written)
ચા.ભુ. (was writing)	–	ચા.પૂ.ભુ. (had been writing)
પૂ.ભુ. (had written)	–	પૂ.ભુ. (had written)
Shall (write)	–	Would (write)
Will (write)	–	Would (write)
May (write)	–	Might (write)
Can (write)	–	Could (write)

: Shall અને Will નું Would થાય છે. કારણ કે Would ભવિષ્યનો અર્થ આપે છે.

નીચેના વાકયોમાં કાળના ફેરફારને ધ્યાનથી જુઓ.

D.S. - He said, "I **play** cricket."
I.S. - He said that he **played** cricket.

D.S. - He said, "I **am playing** cricket."
I.S. - He said that he **was playing** cricket.

D.S. - He said, "I **have played** cricket."
I.S. - He said that he **had played** cricket.

D.S. - He said, "I **played** cricket."
I.S. - He said that he **had played** cricket.

D.S. - He said, "I **was playing** cricket."
I.S. - He said that he **had been playing** cricket.

D.S. - He said, "I **had played** cricket."
I.S. - He said that he **had played** cricket.

D.S. - He said,"I **shall** play cricket."
I.S. - He said that he **would** play cricket.

D.S. - He said, "I **will** play cricket."
I.S. - He said that he **would** play cricket.

D.S. - He said, "I **can** play cricket."
I.S. - He said that he **could** play cricket.

D.S. - He said, "I **may** play cricket."
I.S. - He said that he **might** play cricket.

D.S. - He said, "I **do not** play hockey."
I.S. - He said that he **did not** play hockey.

નોંધ : **D.S.** માં સાંભળનાર ન હોય તો **said** નું said જ રહે છે. પરંતુ સાંભળનાર હોય તો **said to** નું **told** થાય છે. જુઓ નીચેનું ઉદાહરણ.

D.S. - Pintu **said to** his mother, "I am hungry."
I.S. - Pintu **told** his mother **that** he was hungry.

R.S. ના સર્વનામોમાં થતો ફેરફાર :

D.S. નું I.S. કરતી વખતે સ્વાભાવિક રીતે જ સર્વનામોમાં ફેરફાર કરવો પડે છે.

સર્વનામમાં ફેરફાર માટે આટલું યાદ રાખો :—

i) Reported speech માં રહેલા સર્વનામો પૈકી પ્રથમ વિભક્તિના સર્વનામ **(I, me,my,mine,myself - We,us,our,ours,ourselves)** બોલનારના જાતિ,વચન અને પુરુષ પ્રમાણે બદલાય છે. જેમકે...

D.S. - **Dipak** said, "I am writing **my** homework **myself**."
I.S. - **Dipak** said that **he** was writing **his** homework **himself**.

D.S. - **Dipali** said, "**I** have trust in **myself**."
I.S. - **Dipali** said that **she** had trust in **herself**.

D.S. - **The students** said, "**We** have completed **our** assignment."
I.S. - **The students** said that **they** had completed **their** assignment.

ii) બીજા પુરુષના સર્વનામો **(you,your,yours,yourself,yourselves)** સાંભળનાર પ્રમાણે બદલાય છે. જેમકે....

D.S. - Kartik said to **Dharmishtha**, "**You** should do **your** work **yourself**."
I.S. - Kartik told **Dharmishtha** that **she** should do **her** work **herself**.

D.S. - Umesh said to **his brother**, "**You** do not go to **your** school in time."
I.S. - Umesh told **his brother** that **he** did not go to **his** school in time.

iii) ત્રીજા પુરુષનાંસર્વનામો **(he,him,his-she,her,hers-it,its-they,them,their,theirs, themselves)** બદલાતા નથી. જેમના તેમ રહે છે.

D.S. - Vimal said, "**She** will not give **her** address to **him**."
I.S. - Vimal said that **she** would not give **her** address to **him**.

D.S. - The teacher said to me, "**He** is cleverer than **his** sister."
I.S. - The teacher told me that **he** was cleverer than **his** sister.

સમય અને સ્થળ દર્શાવતા શબ્દોમાં થતો ફેરફાર :
નજીકતાપણુ બતાવતા શબ્દો દુરતાપણુ બતાવતા શબ્દોમાં ફેરવાય છે.

Direct		Indirect	Direct		Indirect
this	-	that	today	-	that day
these	-	those	tonight	-	that night
here	-	there	tomorrow	-	the next day
now	-	then	yesterday	-	the previous day
ago	-	before	last week	-	the previous week
come	-	go	thus	-	so

D.S. He said, "I shall finish **this** work **now**."
I.S. He said that he would finish **that** work **then**.

D.S. Ramu said, "I am keeping **these** shoes **here**."
I.S. Ramu said that he was keeping **those** shoes **there**.

D.S. He said, "I **came** to **this** place two years **ago**."
I.S. He said that he **had gone** to **that** place two years **before**.

D.S. - Bhavesh said to his aunty, "I shall **come** to your house **tomorrow**."
I.S. - Bhavesh told his aunty that he would **go** to her house **the next day**.

D.S. - The teacher said, "I am very busy **today**."
I.S. - The teacher said that he was very busy **that day**.

D.S. - The children said, "We saw a magic show **yesterday**."
I.S. - The children said that they had seen a magic show **the previous day**.

પ્રશ્નાર્થ વાક્યનું Indirect Speech :

(૧) પ્રશ્નાર્થ વાક્ય **(Am, Is, Are, Was, Were, Have, Has, Had, Shall, Will, Do, Does, Did, Can, Could** વગેરે જેવા) ક્રિયાપદોથી શરૂ થતુ હોય તો ....

- **R.V.** તરીકે **Said to** ના બદલે **asked** કે **Inquired** વપરાય છે.
- સંયોજક તરીકે **that** ના બદલે **If** કે **Whether** વપરાય છે.
- પ્રશ્નાર્થવાક્યનુ વિધાન વાક્યમાં રૂપાંતર થાય છે.
- ક્રિયાપદના કાળ, સર્વનામ અને બાકીના બધા ફેરફાર આગળ શીખી ગયા તે પ્રમાણેજ થાય છે.

D.S.- I **said to** him, "**Have you** written a letter to your father ?"
I.S. I **asked** him **if he had** written a letter to his father.

D.S. - He **said to** the girl, "**Do you** like chocolates ?"
I.S. - He **asked** the girl **if she liked** chocolates.

D.S. - I **said to** my friend, "**Did you see** this film yesterday ?"
I.S. - I **asked** my friend **if he had seen** that film the previous day.

D.S. - My friend **said to** me, "**Can you** lend me fifty rupees ?"
I.S. - My friend **asked** me **if I could** lend him fifty rupees.

D.S. - A passenger **said to** the driver, "**Will** this bus go to Bhavnagar ?"
I.S. - A passenger **inquired** the driver **if that bus would** go to Bhavnagar.

જો પ્રશ્નાર્થ વાક્ય **Wh..** વાળા સર્વનામોથી (**Who, Where, Which, Whom, What, Whose, How, Howmany** વગેરેથી) શરૂ થતું હોય તો.....
- સંયોજક તરીકે **Wh..**પોતે જ કામ કરે છે.
- **R.V.** તરીકે **asked** કે **Inquired** વપરાય છે.
- પ્રશ્નાર્થવાક્ય વિધાન વાક્યમાં ફેરવાય છે.

D.S.- My father **said to** him, "**Who** are you ?"
I.S.- My father **asked** him **who** he was.

D.S.- Lalitaben **said to** Lalitbhai, "**When** will you return home ?"
I.S.- Lalitaben **asked** Lalitbhai **when** he would return home.

D.S.- The shopkeeper **said to** me, "**Which pen** do you want ?"
I.S.- The shopkeeper **asked** me **which pen** I wanted.

D.S. - The teacher **said to** Meera, "**Why** are you late ?"
I.S. - The teacher **inquired** Meera **why** she was late.

D.S. - She **said to** Maganbhai, "**How** did you make the jallebis ?"
I.S.- She **asked** Maganbhai **how** he had made the jallebis.

D.S. - Father **said to** his son, "**How many rupees** did you spend in the fun fair ?"
I. S. - Father **inquired** his son **how many rupees** he had spent in the fun fair.

આજ્ઞાર્થ કે વિનંતીવાળા વાક્યોનું Indirect Speech :
આજ્ઞાર્થ વાક્યનો ભાવ બરાબર સમજવો જોઈએ. કારણ કે વાક્યના ભાવાર્થ મુજબ said to ને બદલે અલગ અલગ R.V. વપરાય છે. જેમ કે...

- → વાક્યમાં વિનંતીનો ભાવ હોય તો **requested** મુકાય છે.
- → સલાહનો ભાવ હોય તો **advised** મુકાય છે.
- → આદેશનો ભાવ હોય તો **commanded** મુકાય છે.
- → ઓર્ડરનો ભાવ હોય તો **ordered** મુકાય છે.
- → વાક્યમાં સ્પષ્ટ ભાવ ન હોય તો **told/asked** વપરાય છે.
- → સંયોજક તરીકે હકારમાં **to** અને નકારમાં **not to** વપરાય છે.
- → **Please** કે **Don't** જેવા શબ્દો નીકળી જાય છે.

D.S. The beggar **said to** me, "Please **Give** me something."
I.S. The beggar **requested** me **to give** him something.

D.S. The doctor **said to** the patient, "**Take** care of your health."
I.S. The doctor **advised** the patient **to take** care of his health.

D.S. The Principal **said to** the peon, "**Don't ring** the bell before 5 P.M."
I.S. The Principal **ordered** the peon **not to ring** the bell before 5 P.M.

D.S. The General **said to** the soldiers, "**fire.**"
I.S. The General **commanded** the soldiers **to fire.**

D.S. The teacher **said to** the pupils, "**sit down.**"
I.S. The teacher **told** the pupils **to sit down.**

જો R.S. માં કોઈનું નામ સંબોધન તરીકે આવતું હોય તો તેને બહાર કાઢી પછી સંયોજક લાગે છે. જેમ કે...

D.S.- The teacher said, "Gopal, **stand up.**"
I.S.- The teacher told Gopal **to stand up.**

Let વાળા વાક્યનું Indirect :
Let વાક્યમાં બે રીતે વપરાય છે. (1) રજા અથવા પરવાનગી માંગવા માટે
(2) દરખાસ્ત કે સુચન રજુ કરવા માટે

(1) રજા અથવા પરવાનગી માંગવા માટેના વાક્યોનું Indirect Speech
- → **said to** ને બદલે **requested** કે **told** મુકાય છે.
- → સંયોજક તરીકે હકારમાં **to** નકારમાં **not to** વપરાય છે.
- → **let** ને બદલે ક્યારેક **allow to** કે **permit to** વપરાય છે.

D.S.- He **said to** the teacher, "Please **let me go** home early today."
I.S. - He **requested** the teacher **to let him go** home early that day.

D.S.- My friend **said to** my father, "**Let Ravi stay** with me."
I.S.- My friend **requested** my father **to allow Ravi to stay** with him.

2) **Let થી દરખાસ્ત કે સુચન રજુ કરતા વાકયોનું Indirect Speech :-**

→ **said to ને બદલે proposed to કે suggested to મુકાય છે.**
→ **સંયોજક તરીકે that વપરાય છે.**
→ **let's કે let us ને સ્થાને કર્તા We કે They (બોલનાર પ્રમાણે) મુકાય છે અને should ની મદદથી વાકય બને છે.**

D.S.- The students **said to** the teacher, "**let us go** for a picnic."
I.S.- The students **proposed to** the teacher that **they should go** for a picnic.

D.S.- **I said to** my wife, "**let's buy** a new flat."
I.S.- **I suggested to** my wife that **we should buy** a new flat.

ઉદગાર વાકયો (Exclamatory Sentences)નું Indirect Speech :
→ **said to ને બદલે exclaimed (to) વપરાય છે.**
exclaimed with joy (આનંદ વ્યકત કરવા માટે)
exclaimed with sorrow (દુ:ખ વ્યકત કરવા માટે)
exclaimed with surprise (આશ્ચર્ય વ્યકત કરવા માટે)
→ **સંયોજક તરીકે that વપરાય છે.**
→ **ઉદગાર વાકયનું વિધાન વાકયમાં રૂપાંતર થાય છે.**
→ **ઉદગારદર્શક શબ્દો જેવા કે What, How, Hurrah, Alas !, Oh !, Wow! વગેરે દૂર થાય છે.**
→ **વાકયમાં very, really કે indeed જેવા શબ્દો વપરાય છે.**

D.S.- Maya **said**, "**what** a beautiful flower **it is** !"
I.S.- Maya **exclaimed** that **It was a very** beautiful flower.

D.S.- The teacher **said to** Raju, "**How** intelligent **you are** !"
I.S. - The teacher **exclaimed** to Raju that **he was very** intelligent.

જો કર્તા અને ક્રિયાપદ આપેલા ન હોય તો આપણે આપણી જાતે મુકવા પડે છે.
D.S.- He **said**, "**What** a good news!"
I.S. - He **exclaimed with surprise** that it **was really** a good news.

અમુક ઉદગાર શબ્દોની સાથે કાળ પ્રમાણેના વાકયો હોય છે. તેને આગળ શીખ્યા એ પ્રમાણે જ બદલાવવાના હોય છે.

D.S.- Ganguly **said**, "**Hurrah!** we have won the match."
I.S.- Ganguly **exclaimed with joy** that they had won the match.

D.S.- Rupa **said to** Krupa, "**Alas!** We have missed the bus."
I.S.- Rupa **exclaimed** to Krupa **with sorrow** that they had missed the bus.

☞ **નાના શબ્દો કે નાના વકયોનું Indirect Speech :**

ઘણી વખત R.S.માં કોઇ એક શબ્દ કે નાનુ વાકય આપેલુ હોય છે. તો તેને અનુરૂપ યોગ્ય R.V. મુકીને સીધું જ Indirect કરી શકાય છે. જેમકે......

D.S.- He said to me, "**Welcome**"
I.S.- He **welcomed** me.

D.S.- He said to me, "**Thank you**"
I.S.- He **thanked** me.

D.S.- He said to me, "**Congratulations!**"
I.S.- He **congratulated** me.

☞ **શુભેચ્છા બતાવતાં શબ્દો કે વાકયોનું Indirect Speech :**
R.V. તરીકે wished મુકીને શબ્દોને સંયોજક વગર સીધાજ જોડી શકાય છે. જેમકે.....

D.S.- He said to me, "**Happy Diwali**"
I.S.- He **wished** me **happy diwali.**

D.S.- He **said to** me, "**Good Morning**"
I.S.- He **wished** me **good morning.**

☞ **અધુરા વાકયોનું Indirect Speech :**
R.S. માં કયારેક અધુરા વાકયો આપેલા હોય છે. તો તેને તેની આગળના વાકયનો સંદર્ભ લઇ પુરા વાકયમાં Indirect કરવુ પડે છે. જેમકે......

D.S.- He said to Meera, "Where is your school?"
Meera said, "**On Kalawad Road.**"
I.S.- He asked Meera where her school was.
Meera replied that **her school was on Kalawad Road.**

☞ **' Yes ' અને ' No ' નું Indirect Speech :**

(૧) **જો R.S. માં 'Yes' આપેલુ હોય તો તેની આગળના વાકયનો સંદર્ભ લઇ Indirect કરવાનું હોય છે. જેમકે....**

D.S.- He said to Heena, **"Have you my phone number?"**
Heena said, **"Yes"**
I.S.- He asked Heena if **she had his phone number.**
Heena replied that **she had (his phone number)**

"Yes" વાળા અમુક વાકયોમાં R.V. તરીકે agreed અથવા replied positively મુકીને પણ Indirect કરી શકાય છે. જેમકે....

D.S.- He said to Heena, "Will you phone me on Sunday ?"
Heena said, **"Yes"**
I.S.- He asked Heena if she would phone him on Sunday.
Heena **replied positively.** અથવા
Heena **agreed.** અથવા
Heena **replied** that **she would (phone him on Sunday).**

(૨) **જો R.S. માં "No" આપેલુ હોય તો "Yes" ની જેમજ, આગળના વાકયનો સંદર્ભ લઇને અથવા replied negatively મુકીને અથવા refused, denied કે neglected જેવા નકારાત્મક** શબ્દો વાપરીને Indirect કરી શકાય છે.

D.S.- He said to Heena, "Will you come for a movie on Sunday?"
Heena said, **"No"**
I.S.- He asked Heena if she would go for a movie on Sunday.
Heena **replied negatively.** અથવા
Heena **denied.** અથવા
Heena replied that **she would not go (for a movie on Sunday).**

તમે જાણો છે ??
ઘણી વખત વાકય R.S.થી ચાલુ થયુ હોય અને Reporter અને R.V. વાકયમાં છેલ્લે આપેલા હોય છે. તો I.S. કરતી વખતે Reporter અને R.V. આગળ લઇ લેવા. જેમકે......

D.S.- "I am quite well now." **Suresh said.**
I.S.- **Suresh said** that he was quite well then.

D.S.- "Don't drive vehicles so fast." **said the policeman to Salman.**
I.S.- **The policeman told Salman** not to drive vehicles so fast.

☞ **R.S. માં રહેલા એક કરતાં વધારે વાકયોને યોગ્ય સંયોજકથી જાડવા પડે છે.**

નીચેનું વાકય ધ્યાનથી જુઓ અને સમજો.

D.S.- He said to me, "What is your name ? **I Don't know you."**
I.S.- He asked me what my name was *and said that* **he didn't know me.**
and added that

અહિ બીજુ વાકય વિધાન વાકય છે. તેથી તેને and said that/ and added that થી જોડેલુંછે.

→ જો બીજુ વાકય પ્રશ્નાર્થ હોય તો .... and asked if /wh..........
→ જો બીજુ વાકય વિનંતિ વાળુ હોય તો .... and requested to /not to ....
→ જો બીજુ વાકય આજ્ઞાર્થ હોય તો .... and ordered to /not to ....
→ જો બીજુ વાકય ઉદગાર હોય તો .... and exclaimed that ....

D.S.- He said to me, "You are a good boy. Would you like to be my friend?"
I.S.- He told me that I was a good boy **and asked if** I would like to be his friend.

સામાન્ય વિજ્ઞાન

* યુનિટ

→ - કોઈ રાશીને માપવાનો એકમ એટલે યુનિટ.

લંબાઈ - મીટર

સમય - સેકન્ડ

દ્રવ્યમાન - કિલોગ્રામ

વિદ્યુતપ્રવાહ - એમ્પિયર

તાપમાન - કેલ્વિન

સમતલ કોણ - રેડિયન

ઘનકોણ - સ્ટેરેડિયન

જ્યોતિતીવ્રતા - કેન્ડેલા

બળ - ડાઈન

કાર્ય - અર્ગ

ઊર્જા - જુલ

દબાણ - પાસ્કલ

પ્રકાશવર્ષ = 9.46×10^{12} કિમી.

પારસેક = 3.26 પ્રકાશવર્ષ

* અદિશ રાશી

→ - જે ભૌતિક રાશી કે જેમા માત્ર પ્રમાણ હોય પણ દિશા ન હોય તેને અદિશ રાશી કહેવામાં આવે છે.

દા.ત.

દ્રવ્યમાન, ઘનફળ, કાર્ય, સમય, ઊર્જા, અંતર

* સદિશ રાશી

→ - જે ભૌતિક રાશી કે જેમા પ્રમાણ અને દિશા દર્શાવે તેને સદિશ રાશી કહેવામાં આવે છે.

દા.ત.

વેગ, સંવેગ, બળ

* ન્યુટનની ગતિના નિયમો.

→

① કોઈ વસ્તુ પર જ્યા સુધી બાહ્ય બળ લગાડી તેની પરીસ્થિતી બદલવામાં ન આવે ત્યાં સુધી વસ્તુ તે જ પરીસ્થિતીમાં રહે છે.

દા.ત.

- બસમાં બેઠેલા મુસાફર બસને બ્રેક મારતા આગળ તરફ જુકે.

- ન્યુટનના પહેલા નિયમને જડત્વનો કે ગેલેલીયોનો નિયમ કહેવાય છે.

③ ગતિનો ત્રીજો નિયમ – આઘાત અને પ્રત્યાઘાત

દા.ત.

① રોકેટનું પ્રક્ષેપણ

② બંદુકમાંથી છુટેલ ગોળી.

DATE PAGE

शिवानी

* બળ

→

① અભિકેન્દ્રિય બળ

→ કોઈ વસ્તુ વર્તુળાકાર માર્ગે ચાલે ત્યારે બળ વસ્તુના કેન્દ્ર તરફ કાર્ય કરે છે.

દા.ત.

① મોતના કૂવામાં ચાલતું બાઈક

② અપકેન્દ્રિય બળ

→ બળ બહારની દિશામાં કાર્ય કરે છે.

દા.ત.

① છાશનું વલોણું

* ઉચ્ચાલન

→ - એક સિધ્ધી પટ્ટી કે જે કોઈ નિશ્ચિત કેન્દ્ર પર ફરી શકે છે.

- આધારબિંદુના આધારે મુક્ત રીતે ફરી શકતા મજબુત દંડને ઉચ્ચાલન કહેવાય.

દા.ત.

મોટા પથ્થર હટાવવા લાકડીનો ઉપયોગ કરવો.

① પ્રથમ પ્રકારનું ઉચ્ચાલન

- જે ઉચ્ચાલનમાં આધારબિંદુનું સ્થાન ભાર અને પ્રયત્નબળની વચ્ચે હોય, તે ઉચ્ચાલનને પ્રથમ પ્રકારનું ઉચ્ચાલન કહેવાય.

ભાર – આધારબિંદુ – પ્રયત્નબળ

દા.ત.

સાણસી, પક્કડ, કાતર, ત્રાજવું, વગેરે...

DATE PAGE

② દ્વિતીય પ્રકારનું ઉચ્ચાલન
- જે ઉચ્ચાલનમાં ભારનું સ્થાન આધારબિંદુ અને પ્રયત્નબળની વચ્ચે હોય, તે ઉચ્ચાલનને દ્વિતીય પ્રકારનું ઉચ્ચાલન કહેવાય.

આધારબિંદુ – ભાર – પ્રયત્નબળ

દા.ત.
① સૂડી
② લીંબુનો રસ કાઢવાનું સાધન
③ સૂડા

③ તૃતીય પ્રકારનું ઉચ્ચાલન
- જે ઉચ્ચાલનમાં પ્રયત્નબળનું સ્થાન આધારબિંદુ અને ભારની વચ્ચે હોય, તે ઉચ્ચાલનને તૃતીય પ્રકારનું ઉચ્ચાલન કહે છે.

ભાર – પ્રયત્નબળ – આધારબિંદુ

દા.ત.
① ચીપિયો
② સાવરણી
③ માછલી પકડવાનો આંકડો

* સાદું યંત્ર
→ ચપ્પુ, સ્ક્રુ, કુહાડી, ...

* સંયુક્ત યંત્ર
→ બાયસિકલ, ઘડી

DATE PAGE

શિવાની

* ઉર્જા કોને કહેવાય છે?
→ - કોઈ વસ્તુની કાર્ય કરવાની ક્ષમતાને તેની ઉર્જા કહેવામાં આવે છે.
ઉર્જા – જુલ

① ગતિ ઉર્જા
- ગતિના કારણે વસ્તુમાં કાર્ય કરવાની ક્ષમતા આવે તેને ઉર્જા કહેવાય.

② સ્થિતિ ઉર્જા
- વસ્તુની સ્થિતિના કારણે કાર્ય કરવાની ક્ષમતાને સ્થિતિ ઉર્જા કહેવાય

દા.ત.
① બાણ ફેંક

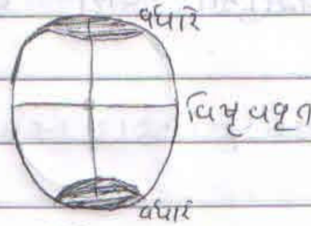
ડાયનેમો ⇒ યાંત્રિક – વિદ્યુત
✓ મીણબત્તી ⇒ રાસાયણીક – પ્રકાશ
લાઉડ સ્પીકર ⇒ વિદ્યુત – ધ્વનિ
✓ સોલાર સેલ ⇒ સૌર ઉર્જા – વિદ્યુત
ટ્યુબ લાઈટ ⇒ વિદ્યુત – પ્રકાશ
પાવર ⇒ રાસાયણિક – વિદ્યુત
સિતાર ⇒ યાંત્રિક – ધ્વનિ

* ઉર્જા સંરક્ષણનો નિયમ
→ - ઉર્જા એક સ્વરૂપમાંથી બીજા સ્વરૂપમાં રૂપાંતર થાય.
- ઉર્જા ઉત્પન્ન કરી શકાતી નથી.
- ઉર્જાનો નાશ થઈ શકતો નથી.
- વિશ્વમાં ઉર્જાનો કુલ જથ્થો અચળ છે.

DATE PAGE
शिवानी

* ગુરુત્વાકર્ષણ બળ
→ - બે પીંડ વચ્ચેના એક આકર્ષણ બળ કાર્ય કરે છે તેમાં મોટુ પીંડ નાના પીંડને પોતાની તરફ ખેંચે છે.

દા.ત.
સૂર્યની આસપાસના ગ્રહો

[પૃથ્વી]

- પૃથ્વીના કેન્દ્રથી ઉપર કે નીચે જાવ તો G ઘટે.
- સૌથી વધારે G ધ્રુવ ઉપર લાગે.
- વિષુવવૃત રેખા પર ઓછુ લાગે.
- પૃથ્વીની ગતિ વધે તો G ઘટે
- પૃથ્વીની ગતિ ઘટે તો G વધે
- પૃથ્વી અત્યારની ગતીથી સતર ગણી વધારે ફરે તો ભુમધ્ય રેખા પર ~~આ~~ રાખેલ G નુ 0 થઇ જાય.

દા.ત.
① લીફ્ટ ઉપર જાય ત્યારે G વધે.
② લીફ્ટ નીચે આવે ત્યારે G ઘટે
③ વાયર અંકો અકે દુર તો અંદરની વસ્તુનું G 0 થઇ જાય.

* ગ્રહોની ગતિના નિયમો
→ - કેપ્લરે શોધ્યા.
- સૂર્યથી નજીકના ગ્રહોના વેગ ઝડપી હોય અને દુરના ગ્રહોના વેગ ઓછો હોય.

* પૃથ્વીની સૌથી નજીકના કૃત્રિમ ગ્રહની ઝડપ 8 કિમી/સેકન્ડ હોય છે. તે 1 કલાકને 24 મિનિટમાં પૃથ્વીનું ચક્કર પૂરુ કરે છે.

* ભૂસ્થાયી ઉપગ્રહ
→ - એવો ઉપગ્રહ કે જેનો પૃથ્વીના ભ્રમણ જેમ પશ્ચિમથી પૂર્વ દિશામાં ફરે છે.
- તેની ઊંચાઈ 36,000 કિમી હોય છે.

* પલાયન વેગ
→ - ગુરુત્વાકર્ષણમાંથી છટકવાનો વેગ
- 11.2 કિમી/સેકન્ડ

* દબાણ
→ - કોઈ વસ્તુની સપાટી પર લાગેલા બળને દબાણ કહેવામાં આવે છે.
દબાણ → પાસ્કલ
- દબાણ અદિશ રાશી છે.
- જેમ ઉપર જઈએ તેમ દબાણ ઓછું થાય.
- વાયુ મંડળનો પારો એકાએક નીચે આવે તો શું થાય.

① બેરોમીટરનો પારો એકાએક નીચે આવે તો શું થાય?
→ તોફાન આવે.

② બેરોમીટરનો પારો ~~એકાએક~~ ધીમે ધીમે નીચે આવે તો શું થાય?
→ વરસાદ આવે.

③ બેરોમીટરનો પારો ધીમે ધીમે ઉપર જાય તો શું થાય?
→ દિવસ સારો જાય.

DATE PAGE
શિવાની

* હાઈડ્રોલિક
→ - પાસ્કલના નિયમ પ્રમાણે કાર્ય કરે છે.
ઉદા.
બ્રેક, પ્રેસ, લિફ્ટ

* પ્રદાર્થને ઠંડા કરવાથી કદ વધે.

* ઉત્પ્લાવન બળ
→ - આર્કિમીડિઝ શોધેલ
- દ્રવ્યનો તે ગુણ જેના કારણે વસ્તુ પર ઉપરની તરફ બળ લાગે તેને ઉત્પ્લાવન બળ કહેવાય.
ઉદા.
સ્ટીમર પાણીમાં તરે

* પાણીમાં બરફ નાખીએ ત્યારે બરફ પીગળે છતા પણ તેની સપાટીમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી.

* દૂધની શુધ્ધતા માપવા માટે લેક્ટોમીટર વપરાય છે.

* ગતિ
→
① નિયતકાલીન ગતિ
→ જે ચોક્કસ સમય ગાળામાં જે ગતિ થાય તેને નિયતકાલીન ગતિ કહેવાય છે.
ઉદા.
① ઘડિયાળનું લોલક
② સૂર્યમંડળના ગ્રહોની ગતિ
③ ભરતી ઓટ

* પૃષ્ઠતાણ અથવા કેશાકર્ષણ

→ - દ્રવ્યના સ્વતંત્ર પૃષ્ઠમાં (સપાટી) ઓછામાં ઓછું ક્ષેત્રફળ પ્રાપ્ત કરવાનો ગુણ હોય છે તેના કારણે તેનું પૃષ્ઠ હંમેશા ખેંચાયેલું રહે છે તેને પૃષ્ઠતાણ કહેવામાં આવે છે.

દા.ત.

① વરસાદના ટીપા
② ફાનસમાં કેરોસીનનું ઉપર ચડવું
③ વનસ્પતિનું જમીનમાંથી પોષક તત્વો કે પાણી મેળવવું

- સાબુ કે ડિટરજન્ટ પાવડરથી કપડા સાફ કરવા, ગરમ વસ્તુ મીઠી લાગે તેનું કારણ પૃષ્ઠતાણ ઓછી થઈ જાય છે.

* તરંગ (તરંગ - Hz)

→

① અવશ્રાવ્ય તરંગ (Infrasonic)

- 20Hz થી નીચેના તરંગોને અવશ્રાવ્ય તરંગો કહેવાય જેને આપણે સાંભળી શકતા નથી.

② શ્રાવ્ય તરંગ (Audiable)

- 20Hz થી 20,000 Hz સુધીના તરંગોને શ્રાવ્ય તરંગો કહેવાય જેને આપણે સાંભળી શકીએ છીએ.

③ પરાશ્રાવ્ય તરંગ (Altrasonic)

- 20,000 Hz થી ઉપરના તરંગોને પરાશ્રાવ્ય તરંગો કહેવાય જેને આપણે આપડે સાંભળી શકતા નથી જેને માત્ર પ્રાણીઓ સાંભળી શકે છે.

દા.ત.
ચામાચિડિયું, કુતરા, વગેરે....

ઉપયોગ
① સમુદ્રની ઉંડાઇ માપવા માટે
② કિંમતી કે કપડા કે ચલણને સાફ કરવાં.
③ દુધની અંદરના જીવાણુને મારવા.
④ ટ્યુમરની ગાંઠ ને જાણવા.

* ધ્વનીની ગતિ સૌથી વધારે ઘનમાં = 332 m/s પછી
પ્રવાહીમાં = 1483 m/s પછી
વાયુ = 5130 m/s

* તાપમાન વધે તો ધ્વનિનો વેગ વધે.

* પડઘા માટે ઓછામાં ઓછુ અંતર 17 મીટર હોવું જોઈએ
- જ્યારે અવાજ કોઈ પણ માધ્યમ સાથે ટકરાઈને પાછો આવે તેને પડઘો કહે છે.

* કાન પર ધ્વનિનો પ્રભાવ 1/10 સેકન્ડ રહે.

* ઉષ્મા
→ - ઊર્જા એક ઠંડી વસ્તુમાંથી ગરમ વસ્તુ તરફ સ્થળાંતર થાય તેને ઉષ્મા કહે છે.

* કેલેરી
→ - એક ગ્રામ પાણીનું તાપમાન 1°C વધારો આપવી પડતી ઉષ્માને એક કેલેરી કહે છે.

1 જુલ = 4.18 કેલેરી

DATE PAGE

शिवानी

* સેલ્સીયસ
→ - આની શોધ સેલ્સીયસ નામના સ્વીડનના વૈજ્ઞાનિકે કરી હતી.

- 0 થી 100 સેલ્સીયસમાં માપી શકાય.

* ફેરનહીટ
→ - આની શોધ ફેરનહીટ નામના જર્મનીના વૈજ્ઞાનિકે કરી હતી

- 32F થી 212F

* કેલ્વિન
→ - 373 K થી

0C = 32F = 373 K

* પારો
→ -39C પારો જામી જાય.

* આલ્કોહોલ
→ -115C જામી જાય.

* પાણીની મહત્તમ ઘનતા 4C છે.

* રડાર - રેડિયો ડિટેક્શન એન્ડ રેન્જીંગ

* ઉષ્માવરણ - લોખંડનો સળિયો ગરમ થવો

* ઉષ્માનયન - તપેલીનાં દૂધને ઉકળવું

* ઉષ્માવિકિરણ - સૂર્ય પ્રકાશથી પાણી ગરમ થવું.
  - પાણીનું બાષ્પીભવન

* ગલનબિંદુ
→ - નિશ્ચિત તાપમાને પદાર્થનું ઘનમાંથી પ્રવાહીમાં રૂપાંતર થાય તેને ગલનબિંદુ કહેવાય છે.

* ઉત્કલનબિંદુ
→ - જે તાપમાને પદાર્થનું પ્રવાહીમાંથી વાયુમાં રૂપાંતર થાય તેને ઉત્કલનબિંદુ કહે છે.
  પાણી = 100°

*

* બરફમાં મીઠું નાખવાથી તેનું ગલનબિંદુ 0° થી -22° થાય છે ખેરવા માટે પીગળતો નથી.

* પ્રકાશ
→ - વાયુમાં પ્રકાશનો વેગ વધુ હોય
- સૂર્યથી પૃથ્વી સુધી પ્રકાશને પહોંચતા 8.19 મીનીટ લાગે
- ચંદ્રથી પૃથ્વી સુધી પ્રકાશને પહોંચતા 1.28 મીનીટ લાગે.

① પારદર્શક
→ પ્રકાશ પસાર થઈ શકે
દા.ત.
કાચ

DATE PAGE

② અપારદર્શક
→ પ્રકાશ પસાર થઈ શકે નહી.
દા.ત.
દિવાલ

③ પારભાસક
→ તેમાંથી પ્રકાશ થોડો ઘણો પસાર થાય.
દા.ત.
તેલીયો કાગળ.

* વાદળી રંગમાં પ્રકાશનો ફેલાવો સૌથી વધારે થાય.

* લાલ રંગમાં પ્રકાશનો ફેલાવો સૌથી ઓછો થાય.

* અવકાશમાંથી નીચે જોતા પૃથ્વી કાળી દેખાય.

* પરીક્ષામાં 40°, 60°, વગેરે જગ્યાએ કાચ ગોઠવીએ ત્યારે કેટલા પ્રતિબિંબ પડે તેવા પ્રશ્ન પૂછાય

$$\text{પ્રતિબિંબની સંખ્યા} = \frac{360}{\theta \text{ (ખૂણો)}} - 1$$

દા.ત.
40 ખૂણે કાચ ગોઠવતા કેટલા પ્રતિબિંબ પડે.

$$\text{પ્રતિબિંબની સંખ્યા} = \frac{360}{40} - 1$$

$$= 9 - 1$$

$$= 8$$

* સમતલ કાચમાં વસ્તુનું પૂર્ણ પ્રતિબિંબ જોવા તેની લંબાઈ વસ્તુની લંબાઈથી અરધી રાખવામાં આવે છે.

* અરીસા
→
① અંતર્ગોળ
- જે અરીસામાં પ્રકાશનું પરાવર્તન અંદરના ભાગમાં થતુ હોય તેને અંતર્ગોળ અરીસો કહેવાય.
દા.ત.
① ગાડીની હેડલાઇટ
② દાઢી કરવાનો કાચ
③ ડોક્ટરનો અરીસો (કાન, નાક, ગળાના ડૉક્ટર)
④ સોલાર લાઈટ

② બર્હિગોળ
- જે અરીસાનો બહારનો ભાગ પરાવર્તક સપાટી તરીકે વર્તે તે અરીસાને બર્હિગોળ અરીસો કહેવાય.
દા.ત.
① વાહનનો સાઈડ કાચ
② સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર.

* પ્રકાશનું પરાવર્તનને કારણે
→ ① પાણીમાં ડુબેલી પેન્સીલ વાંકી દેખાય.
② તારા ચમકે છે.
③ પાણીમાં નાખેલી ઊંડાઈ ખબર ન પડે.

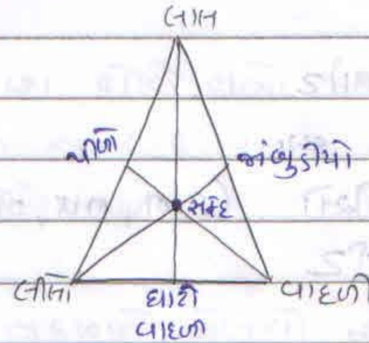
* આંતરિક પરાવર્તનને કારણે
→ ① હિરાનું ચમકવું
② મૃગજળ (રણમાં દેખાય)

* પ્રકાશના પ્રાથમિક રંગો

→ ① લાલ - Red - R

② લીલો - Green - G

③ વાદળી - Blue - B

- જે વસ્તુ બધા રંગો શોષી લે તે કાળા દેખાય.

- કોઈ પણ વસ્તુ તે પોતે અને સફેદમાં જ તે દેખાય બાકી બધામાં કાળી દેખાય.

દા.ત.

	લાલ	સફેદ	પીળુ	લીલા
ગુલાબ	લાલ	લાલ	કાળુ	કાળુ
પાંદડુ	કાળુ	લીલુ	કાળુ	લીલુ

* આંખના રોગો

→

① માયોપીયા (નજીક દ્રષ્ટિ દોષ)

- તેના અંતર્ગોળ અરીસો ઉપયોગમાં આવે.

- પ્રતિબિંબ રેટીના ઉપર ન બનીને આગળ બને.

② લાંબીપર આયોપીયા (દુર દ્રષ્ટિ દોષ)
- આમાં બહિર્ગોળ અરીસાનો ઉપયોગ થાય.
- પ્રતિબિંબ રેટીના ઉપર ન બનીને પાછળ બને.

* સંયુક્ત સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રમાં બહિર્ગોળ લેન્સ હોય છે.

* સ્થિર વિદ્યુત
→ - પદાર્થને પરસ્પર ઘસવાથી સ્થિર વિદ્યુત ઉત્પન્ન થાય.
દા.ત.
① માથાના તીખારા થવા.
② કાચના ટુકડા સાથે કાગળ ચોંટી જવા.

* વિદ્યુત વાહક/સુવાહક
→ - જેમાંથી વિદ્યુત પસાર થઈ શકે તેને વિદ્યુત વાહક કહે છે.
દા.ત.
① લોખંડ
② ગ્રેફાઈટ (કાર્બનનો સળીયો)

* વિદ્યુત અવાહક
→ - જેમાંથી વિદ્યુત પસાર ન થઈ શકે તેને વિદ્યુત અવાહક કહે છે.
દા.ત.
① હિરો

* વિદ્યુત અદિશ રાશી છે.

* વિદ્યુત ફ્યુઝ કલાઈ અને સીસાનું બનેલું છે.

* વિદ્યુતને ACમાંથી DCમાં ફેરવવાનું કામ ટ્રાન્સફોર્મર કરે છે. જે વિદ્યુત ચુંબકીય પ્રેરણના સિદ્ધાંત પર કાર્ય કરે છે.

DATE PAGE

शिवानी

* ચુંબક

→ - ચુંબક ઉત્તર-દક્ષિણ (N-S) દિશામાં સ્થિર થાય છે.
- સમાન ધ્રુવો વચ્ચે અપાકર્ષણ થાય.
- અસમાન ધ્રુવો વચ્ચે આકર્ષણ થાય.
- હોકાયંત્રમાં સોયાકાર ચુંબક હોય.

ચુંબકનું ચુંબકત્વ ક્યારે નાશ પામે

- ગરમ કરવાથી
- પછાડવાથી
- સમાન ધ્રુવોને લાંબો સમય નજીક રાખવાથી.

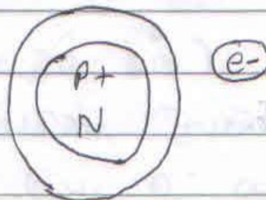
ઉપયોગ

ટીવી, પંખા, વગેરે...

* પરમાણુ

→ - પરમાણુ કણોના બનેલા હોય છે.

① ઈલેક્ટ્રોન → જે. જે. થોમસન
② પ્રોટ્રોન → ગોલ્ડસ્ટીન
③ ન્યુટ્રોન → ચેડવીક

- ઈલેક્ટ્રોન ઋણ વિદ્યુત ભાર ધરાવે છે.
- પ્રોટ્રોન ધન વિદ્યુત ભાર ધરાવે છે.
- ન્યુટ્રોન તટસ્થ.

DATE PAGE

शिवानी

* - કેથોડ કિરણ ઊંચી ઊર્જાવાળા ઇલેક્ટ્રોનનો સમૂહ છે. તે અદ્રશ્ય હોય છે, સિધ્ધી રેખામાં ચાલે છે. X કિરણમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે.

* રેડીયો એક્ટીવીટી (રેડીયમ)
→ - રેડીયો એક્ટીવીટીની શોધ મેડમ ક્યુરી અને હેનરી બેકરર કરી હતી.

* - રેડીયો સક્રિય તત્વમાં આલ્ફા (α), બિટા (β) અને ગેમા (γ) એ ત્રણ તત્વો હોય છે.

- સૌથી વધારે ઝડપી ગેમા કિરણો છે.

* જીવાશ્મ જૂના વનસ્પતિનું આયુષ્ય જાણવા કાર્બન-૧૪નો ઉપયોગ થાય છે.

* વૃક્ષના થડ પરના વલયોની ગણતરી કરીને આયુષ્ય શોધાય છે.

* નાભીકીય વિખંડન
→ - જેમાં એક ભારે પદાર્થ બે ભાગમાં તૂટે છે તેમાં ઉર્જા ઉત્પન્ન થાય છે તેને નાભીકીય વિખંડન કહેવાય છે.
દા.ત.
પરમાણું બોંબ

* નાભીકીય રીયેક્ટર
→ - પરમાણુ ઉર્જા ઉત્પન્ન કરે તેને નાભીકીય રીયેક્ટર કહેવાય.
- તેમા ઇંધણ તરીકે યુરેનિયમ [U235] અને પ્લુટોનીયમ વપરાય છે.
- તેમાં મંદક તરીકે ભારે પાણીનો ઉપયોગ થાય અને ગ્રેફાઇડનો પણ ઉપયોગ થાય છે.

DATE PAGE

શિવાની

* નાભિકીય સંલયન
→ - જ્યારે બે અથવા વધારે હલકા નાભિક ભેગા થાય ત્યારે એક ભારે નાભિક બનાવે તેને સંલયન કહેવાય.
દા.ત.
સૂર્ય ઊર્જા (સૂર્યમાં હાઈડ્રોજન અને હિલીયમ વાયુ હોય છે)
(સૂર્યનું તાપમાન 6000 કેલ્વીન છે.)

- હાઈડ્રોજન બોમ્બમાં પણ નાભિકીય સંલયન થાય.

* સોનાર
→ - સાઉન્ડ નેવિગેશન એન્ડ રેન્જીંગ

* કોઈ પણ વસ્તુનું તાપમાન પરમ શુન્ય તાપમાનથી ઓછુ કરવું અશક્ય છે.

* ચુંબકીય ક્ષેત્ર માપવા માટે ફ્લક્સ મીટરનો ઉપયોગ થાય છે.

* સામાન્ય તાપમાને H_2, O અને N માં H_2 માં અવાજ ઝડપ સૌથી વધારે હોય.

* ધ્વનિના વેગથી પણ વધારે ગતિ અવાજને સુપરસોનીક કહેવાય

* કોઈ પદાર્થની ખેંચાયેલ સ્થીતીમાંથી મુળ સ્થિતીમાં આવવાની ઘટનાને સ્થિતી સ્થાપકતા કહેવાય.

DATE PAGE
शिवानी

* ઘર્ષણ બળ
→
ફાયદા
① ચાલી શકીએ
② લખી શકીએ
③ વાહનોમાં બ્રેક લગાવી શકીએ.

ગેરફાયદા
① ચંપલ ઘસાય
② ટાયર ઘસાય

- ઘર્ષણ બળને દૂર કરવા ઊંજણનો ઉપયોગ થાય છે.

* પ્રકાશનો વેગ વધુ તેમ વક્રીભવન ઓછુ

* પ્રકાશનો વેગ ઓછુ તેમ વક્રીભવન વધુ

* લાલ રંગની તરંગ લંબાઈ ઓછી અને આવૃતિ વધારે હોય.

* જાંબલી રંગની તરંગલંબાઈ વધુ અને આવૃતિ ઓછી હોય.

* અરીસાની પાછળ સિલ્વરનું પડ હોય છે.

* ભારતમાં AC વિદ્યુત પ્રવાહની પ્રમાણ 50 Hz આવૃતિની છે.

* ACમાંથી DCમાં બદલવા Receiving fire નો ઉપયોગ થાય છે.

* અત્યંત સૂક્ષ્મ વિદ્યુત પ્રવાહને માપવા ગેલ્વેનો મીટરનો ઉપયોગ થાય છે.

* હિટરનો તાર નાઇક્રોમનો બનેલો હોય છે.

* બેલ્બમાં ટંગસ્ટનનો બનેલો તાર હોય છે.

DATE PAGE

शिवानी

* પાણીની વિશિષ્ટ ઉષ્મા સૌથી વધારે પાણી અને સૌથી ઓછી પારામાં હોય છે.

પાણી = 4200
બરફ = 2100
લોખંડ = 440
કેરોસીન = 210
પારો = 140

* 1 હોર્સ પાવર બરાબર 746 વોટ થાય.

* ધાતુ અને સંજ્ઞા *

ધાતુ	અંગ્રેજીમાં નામ	લેટિનમાં નામ	સંજ્ઞા	ખનીજો
આર્ગોન	Argon	-	Ar	સોડિયમ ક્લોરાઈડ, સોડિયમ સલ્ફેટ, સોડિયમ કાર્બોનેટ, સોડિયમ નાઈટ્રેટ, બોરેક્સ
એલ્યુમિનિયમ	Aluminium	-	Al	બોક્સાઇટ, ડાયસ્પોર, કોરન્ડમ, ક્રાયોલાઈટ
બોરોન	Boron	-	B	-
બ્રોમિન	Bromine	-	Br	-
કાર્બન	Carbon	-	C	-
કેલ્શિયમ	Calcium	-	Ca	કેલ્શિયમ કાર્બોનેટ, ફ્લોરાઈટ, જિપ્સમ, ફ્લોરસ્પાર
ક્લોરિન	Chlorine	-	Cl	-
કોબાલ્ટ	Cobalt	-	Co	-
કોપર (તાંબું)	Copper	Cuprum (ક્યુપ્રમ)	Cu	કેલ્કોસાઈટ, કેલ્કો પાઈરાઈટ, કયુપ્રાઈટ, મૈલેકાઈટ, એજુરાઈટ
હાઇડ્રોજન	Hydrogen	-	H	-
હિલિયમ	Helium	-	He	-
આયોડિન	Iodine	-	I	-
આયર્ન(લોખંડ)	Iron	Ferrum (ફેરમ)	Fe	મેગ્નેટાઈટ, હિમેટાઈટ, સિડેરાઈટ, લાઈમો-નાઈટ, આયર્ન પાઈરાઈટ
મેગ્નેશિયમ	Magnesium	-	Mg	મેગ્નેસાઈડ એપ્સો-માઈટ, ડોલોમાઈટ, કાર્નેલાઈટ
મેંગેનીઝ	Megniz	-	Mn	મેગ્નાઈટ, પાયરોલુસાઈટ
મરકયુરી(પારો)	Mercury	Hydragyrum (હાઇડ્રો)	Hg	સિનેબાર
નાઈટ્રોજન	Nitrogen	-	N	-
નિયોન	Neon	-	Ne	-
નિકલ	Nickel	-	Ni	-
ઓક્સિજન	Oxygen	-	O	-
ફોસ્ફરસ	Phosphorus	-	P	-
પોટેશિયમ	Potassium	Kalium	K	પોટેશિયમ ક્લોરાઈડ, પોટેશિયમ કાર્બોનેટ, પોટેશિયમ નાઈટ્રેટ
સલ્ફર(ગંધક)	Sulphur	-	S	-
સિલિકોન	Silicon	-	Si	-
ટીન	Tin	-	Sn	કેસિટેરાઈટ

સિલ્વર(ચાંદી)	Silver	Argentinum	Ag	નેટિવ સિલ્વર, કેરાજી રાઈટ, અર્જેન્ટાઈટ
સોડિયમ	Sodium	Natrium	Na	-
યુરેનિયમ	Uranium	-	U	-
ઝિંક(જસત)	Zinc	-	Zn	ઝિંકાઈટ, ઝિંક બ્લેન્ડ, કૈલામિન, ફ્રેંકલીનાઈટ
ગોલ્ડ(સોનું)	Gold	Aurum	Au	-
લેડ(સીસું)	Lead	Plumbum	Pb	ગેલેના, સિરુસાઈટ, મેપ્લોકાઈટ

* ધાતુ અને સંયોજન *

સંયોજન (સામાન્ય નામ)	રાસાયણિક નામ	તેમાં રહેલા ઘટક તત્વો	અણુસૂત્ર
ખાંડ	સુક્રોઝ	C, H, O	$C_{12}H_{22}O_{11}$
મીઠું	સોડિયમ ક્લોરાઈટ	Na, Cl	$NaCl$
ખાવાનો સોડા	સોડિયમ બાયકાર્બોનેટ	Na, H, C, O	$NaHCO_3$
ધોવાનો સોડા	સોડિયમ કાર્બોનેટ	Na, C, O	Na_2CO_3
મોરથૂથુ	કોપર સલ્ફેટ	Cu, S, O	$CuSO_4$
સૂરોખાર	પોટેશિયમ નાઈટ્રેટ	K, N, O	KNO_3
કોસ્ટિક સોડા	સોડિયમ હાઇડ્રોકસાઈડ	Na, O, H	$NaOH$
કોસ્ટિક પોટાશ	પોટેશિયમ હાઇડ્રોકસાઈડ	K, O, H	KOH
ચૂનાનું પાણી	કેલ્શિયમ હાઇડ્રોકસાઈડ	Ca, O, H	$Ca(OH)_2$
મીઠાનો તેજાબ	હાઇડ્રોક્લોરિક એસિડ	H, Cl	HCl
સૂરોખારનો તેજાબ	નાઈટ્રિક એસિડ	H, N, O	HNO_3
ગંધનો તેજાબ	સલ્ફ્યુરિક એસિડ	H, S, O	H_2SO_4

* વિવિધ રોગ અને કારણ *

રોગ	કારણ	રોગ	કારણ
શીતળા	વાઈરસ	સામાન્ય શરદી	વાઈરસ
ઈન્ફ્લુએન્ઝા	વાઈરસ	બાળલકવો	વાઈરસ
ડિફ્થેરિયા	બેક્ટેરિયા	ન્યુમોનિયા	બેક્ટેરિયા
ક્ષય	બેક્ટેરિયા	ધનુર	બેક્ટેરિયા
ટાઈફોઈડ	બેક્ટેરિયા	કોલેરા	બેક્ટેરિયા
રક્તપિત્ત	બેક્ટેરિયા	મધુપ્રમેહ	આનુવંશિક
મલેરિયા	પ્રજીવકો	મરડો	પ્રજીવકો

* વિવિધ રોગ અને કારણ *

રોગ	અસરગ્રસ્ત અંગ
એઈડ્સ	સંપૂર્ણ શરીર
આર્થરાઈટીસ	સાંધા
અસ્થમા	શ્વાસનળીની પેશીઓ
મોતિયો	આંખ
ગ્લાઉકોમા	આંખ
મધુપ્રમેહ	લોહી, સ્વાદુપિંડ
ડર્મેટાઈટીસ	ચામડી
ડીફ્થેરિયા	ગળું
એક્ઝિમા	ચામડી
ગોઈટર	થાઈરોઈડ ગ્રંથી
કમળો	યકૃત
મેલેરિયા	બરોળ
મેનીન્જાઈટીસ	કરોડરજ્જુ, મગજ
ઓટીસ	કાન
પેરાલિસિસ	જ્ઞાનતંતુ
પોલિયો	પગ
પાયોરિયા	દાંત
પ્લુરસી	ફેફસાં
રૂમેટીઝમ	સાંધા
ન્યુમોનિયા	ફેફસાં
સાઈનુસિટીસ	હાડકાં
તાઇફોઇડ	આંતરડાં
ટી.બી.(ક્ષય)	ફેફસાં
ટોન્સીલિટીસ	કાકડા

ગણિત

તર્કશક્તિ

* સંખ્યા પદ્ધતિ *

સંખ્યા	**સંખ્યા**	**કૂલ**
એક અંકની સંખ્યા	1 થી 9	09
બે અંકની સંખ્યા	10 થી 99	90
ત્રણ અંકની સંખ્યા	100 થી 999	900
ચાર અંકની સંખ્યા	1000 થી 9999	9000
પાંચ અંકની સંખ્યા	10000 થી 99999	90000

- **સ્થાનકિંમત** :

સંખ્યા	**સૌથી નાની સંખ્યા**	**સૌથી મોટી સંખ્યા**
એક અંકની સંખ્યા	1	9
બે અંકની સંખ્યા	10	99
ત્રણ અંકની સંખ્યા	100	999
ચાર અંકની સંખ્યા	1000	9999
પાંચ અંકની સંખ્યા	10000	99999

➢ કોઈ પણ સંખ્યામાં આવેલા અંકોની કિંમતોને સ્થાનકિંમતો કહેવામાં આવે છે.

- 44,698 માંના અંકોની સ્થાન કિંમત નીચે મુજબ છે.

$8 = 8 * 10^0 = 8 * 1 = 8$
$9 = 9 * 10^1 = 9 * 10 = 90$
$6 = 6 * 10^2 = 6 * 100 = 600$
$4 = 4 * 10^3 = 4 * 1000 = 4000$
$4 = 4 * 10^4 = 4 * 10000 = 40000$

➢ આમ કોઈ પણ સંખ્યામાં આવેલા અંકોની કિંમતો તેમના સ્થાન પર આધાર રાખે છે.

- **પ્રાકૃતિક સંખ્યાઓ** :

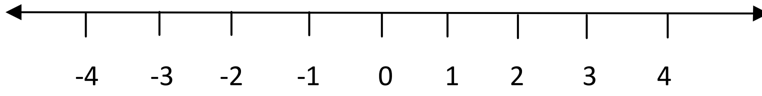
➢ ગણતરીમાં ઉપયોગમાં લેવાતી બધી જ સંખ્યાઓના સમુદાયને પ્રાકૃત સંખ્યાનો સમુદાય કહેવાય છે.
➢ નાનામાં નાની પ્રાકૃતિક સંખ્યા 1 છે.
➢ N = {1, 2, 3, 4, 5, ... ∞}

- **પૂર્ણ સંખ્યાઓ** :

➢ જયારે પ્રાકૃતિક સંખ્યાઓના સમુદાયમાં (0) ઉમેરવામાં આવે છે તો તેને પૂર્ણ સંખ્યાઓનો સમુદાય કહે છે.
➢ નાનામાં નાની પૂર્ણ સંખ્યા 0 છે.
➢ શૂન્ય + પ્રાકૃતિક સંખ્યા = પૂર્ણ સંખ્યા.
➢ W = {0, 1, 2, 3, 4, 5, ... ∞}

- **પૂર્ણાંક સંખ્યાઓ** :

➢ ધનાત્મક અને ઋણાત્મક ચિન્હો પર આધારિત પૂર્ણ સંખ્યાઓના સમુદાયને પૂર્ણાંક સંખ્યાઓનો સમુદાય કહે છે.
➢ પૂર્ણાંક સંખ્યાઓ અસંખ્ય છે.
➢ I = {∞ ..., -3, -2, -1, 0, 1, 2, 3, ... ∞}
➢ સંખ્યા દર્શાવતી રેખાને સંખ્યા રેખા કહે છે.

- સંખ્યા રેખા પર શૂન્ય (0) ગમે તે સ્થાને લઇ શકાય છે.
- શૂન્ય (0)ની જમણી બાજુએ ધન પૂર્ણાંકો દર્શાવાય છે.
- શૂન્ય (0)ની ડાબી બાજુએ ઋણ પૂર્ણાંકો દર્શાવાય છે.
- સંખ્યા રેખા પર કોઈ સંખ્યાની જમણી બાજુએ આવેલી સંખ્યા તે સંખ્યા તે સંખ્યા કરતાં મોટી હોય છે.
- સંખ્યા રેખા પર કોઈ સંખ્યાની ડાબી બાજુએ આવેલી સંખ્યા કરતાં નાની હોય છે.
- કોઈ પણ ધન પૂર્ણાંક, ઋણ પૂર્ણાંક કરતા મોટો હોય છે.

- **સમ સંખ્યાઓ** :
- 2 થી વિભાજીત થનારી પ્રાકૃતિક સંખ્યાઓના સમુદાયને સમ સંખ્યાઓનો સમુદાય કહે છે.
- E = {2, 4, 6, 8, … }

- **વિષમ સંખ્યાઓ** :
- જે સંખ્યાઓને 2 વડે ભાગતા શેષ વધે તે સંખ્યાને વિષમ સંખ્યા કહે છે.
- O = {1, 3, 5, 7, … }

- **અવિભાજ્ય સંખ્યાઓ** :
- જે સંખ્યા પોતાના વડે અથવા 1 સિવાયની અન્ય સંખ્યા વડે વિભાજીત થઈ શક્તિ ન હોય તે સંખ્યાને અવિભાજ્ય સંખ્યા કહે છે.
- અવિભાજ્ય સંખ્યાના અવયવ પાડી શકાતા નથી.
- P = {2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, …}

- **વિભાજ્ય સંખ્યાઓ** :
- જે સંખ્યા પોતાના વડે 1 સિવાયની અન્ય સંખ્યા વડે વિભાજીત કરી શકાયતી હોય તે સંખ્યાને વિભાજ્ય સંખ્યા કહે છે.
- વિભાજ્ય સંખ્યાના અવયવ પાડી શકાતા છે.
- C = {4, 6, 8, 9, 10, 12, 14, 15, …}

- **સંમેય સંખ્યાઓ (પરિમેય સંખ્યા)** :
- જે સંખ્યાઓને $\frac{p}{q}$, q ≠ 0 સ્વરૂપમાં દર્શાવી શકાય તે સંખ્યાને સમેય સંખ્યાઓ કહે છે.
- સમેય સંખ્યાઓમાં પૂર્ણાંક તેમજ અપૂર્ણાંક સંખ્યાનો સમાવેશ થઈ શકે.
- C = {$-\frac{2}{5}$, -9, 0, 6, $\frac{6}{5}$, …}

- **અસંમેય સંખ્યાઓ (પરિમેય સંખ્યા)** :
- જે સંખ્યાઓને $\frac{p}{q}$, q ≠ 0 સ્વરૂપમાં દર્શાવી શકાયટી નથી તે સંખ્યાને અસંમેય સંખ્યાઓ કહે છે.
- L = { $\sqrt{2}$, …}

- **વાસ્તવિક સંખ્યાઓ** :
- સંમેય અને અસંમેય સંખ્યાઓ સાથે મળીને વાસ્તવિક સંખ્યાઓ બને છે.
- A = { $\sqrt{2}$, $-\frac{2}{5}$, -9, 0, 6, $\frac{6}{5}$, …}

- **માનાંક** :

- જો કોઈ સંખ્યાનું ચિહ્ન અવગણીને તેને માત્ર ધન સ્વરૂપે લખીએ તો તેને આપેલી સંખ્યાનો માનાંક કહે છે.
- સંખ્યા N નો માનાંક |N| થી દર્શાવાય છે.
- |5| = 5 અને |-5| = 5 અને |0| = 0 લેવો.

- **નિરપેક્ષ મૂલ્ય :**

- કોઈ પણ પ્રકારના ચિહ્નને ધ્યાનમાં લીધા વિના સંખ્યાના આંકડાકીય મૂલ્યને નિરપેક્ષ મૂલ્ય કહે છે.
- સંખ્યાનું નિરપેક્ષ મૂલ્ય દર્શાવવા મારે | | (માનાંક)નો ઉપયોગ થાય છે.
- જેમ કે, 10નું નિરપેક્ષ મૂલ્ય |10| અને (-8)નું નિરપેક્ષ મૂલ્ય |-8| લખાય.

❖ સરવાળો

- સરવાળોએ ગણિતની બૈજીક ક્રિયા છે તેને "+" ચિહ્ન વડે દર્શાવાય છે.
  - **સરવાળો ગમે તે ક્રમમાં કરવામાં આવે તો પરિણામ સરખું જ મળે છે. જેને ક્રમનો ગુણધર્મ કહે છે.**
  - (-6) + 8 = 1 અથવા 8 + (-6) = 1
  - **કોઈ પણ સંખ્યાનો સરવાળો શૂન્ય સાથે કરવામાં આવે તો પરિણામ તે જ સંખ્યા મળે છે એટલે કે શૂન્યએ સરવાળા માટે તટસ્થ સંખ્યા છે.**
  - (-6) + 0 = (-6) અથવા 8 + 0 = 8 અથવા 0 + 0 = 0
  - **જો કોઈ બે સંખ્યાનો સરવાળો શૂન્ય થાય તો તે બે સંખ્યાઓ એકબીજાની વિરોધી સંખ્યા કહેવાય છે.**
  - 10ની વિરોધી સંખ્યા -10 અથવા -10ની વિરોધી સંખ્યા 10
  - **કોઈ પણ ત્રણ સંખ્યા પૈકી ગમે તે બેનું જૂથ બનાવી સરવાળો કરવામાં આવે અને તેને ત્રીજી સંખ્યામાં ઉમેરવામાં આવે તો પરિણામ સરખું જ મળે છે.**
  - [(-6) + 8] + 7 = 2 + 7 = 9 અથવા (-6) + (8+7) = (-6) + 15 = 9
  - **ધન અને ઋણ સંખ્યાના સરવાળા માટે નીચેની બાબતોનું ધ્યાન રાખવું.**
  - બંને સંખ્યાઓના ચિહ્ન સરખા હોય તો ચિહ્નોને અવગણીને સરવાળો કરવો અને પરિણામમાં તે સંખ્યોનું ચુહ્ન મૂકવું.

    (-7) + (-5) = (-12)

  - બંને સંખ્યાઓના ચિહ્ન જુદા-જુદા હોય તો તેમનાં ચિહ્નોને અવગણી બાદબાકી કરવી અને પરિણામમાં મોટી લાગતી સંખ્યાનું ચુહ્ન મૂકવું.

    7 + (-5) = 12

❖ બાદબાકી

- બાદબાકીએ ગણિતની બૈજીક ક્રિયા છે તેને "-" ચિહ્ન વડે દર્શાવાય છે.
  - કોઈ પણ સંખ્યા બાદ કરવી એટલે તેની વિરોધી સંખ્યા ઉમેરવી.
  - 3 - 4 = 3 + (-4) = -1
    8 - 4 = 8 + (-4) = 4

❖ ગુણાકાર

- ગુણાકારએ ગણિતની બૈજીક ક્રિયા છે તેને "x" ચિહ્ન વડે દર્શાવાય છે.

- **બે ધન સંખ્યાનો ગુણાકાર ધન થાય.**

➢ 6 x 4 = 24

- **ધન સંખ્યા કે ઋણ સંખ્યાનો શૂન્ય સાથેનો ગુણાકાર શૂન્ય થાય.**

➢ 0 x 4 = 0 અથવા 0 x (-9) = 0

- **ધન અને ઋણ સંખ્યાનો ગુણાકાર ઋણ થાય.**

➢ 6 x (-4) = -24

- **કોઈ પણ બે પૂર્ણાંક સંખ્યાનો ગુણાકાર ગામે તે ક્રમમાં કરવામાં આવે તોપણ પરિણામ સરખું જ મળે, જેને ક્રમનો ગુણધર્મ કહે છે.**

➢ (-6) x (-4) = 24 અથવા (-4) x (-6) = 24

- **ત્રણ પૂર્ણાંક સંખ્યાઓના ગુણાકાર માટે ગમે તે બે સંખ્યાઓનું જૂથ બનાવી તેના ગુણાકાર સાથે ત્રીજી સંખ્યાનો ગુણાકાર કરતા પરિણામ સરખું જ મળે, જેને ક્રમનો ગુણધર્મ કહે છે.**

➢ [(-5) x 4] x 7 = (-20) x 7 = (-140)
(-5) x (4 x 7) = (-5) x 28 = (-140)
[(-5) x 7] x 4 = (-35) x 4 = (-140)

- **કોઈ પણ સંખ્યાને 1 વડે ગુણવાથી પરિણામ તે જ સંખ્યા મળે છે, એટલે કે 1 એ ગુણાકાર માટે તટસ્થ સંખ્યા છે.**

➢ (-6) x 1 = (-6) અથવા 4 x 1 = 4

- **કોઈ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર એક થાય તો તે બે સંખ્યાઓને એકબીજાની વ્યસ્ત સંખ્યા કહેવામાં આવે છે.**

➢ 4 ની વ્યસ્ત સંખ્યા $\frac{1}{4}$ છે. અથવા $\frac{1}{4}$ ની વ્યસ્ત સંખ્યા 4 છે.

❖ ભાગાકાર

➢ ભાગાકારએ ગણિતની બૈજીક ક્રિયા છે તેને “÷” ચિહ્ન વડે દર્શાવાય છે.

24 ÷ 3 = 8

➢ ભાગાકાર એટલે એક સંખ્યાનો બીજી સંખ્યાના વ્યસ્ત સાથેનો ગુણાકાર.

$6 \div 3 = 6 \times \frac{1}{3} = \frac{6}{3} = 2$

➢ 6 ÷ 3 = 2 માં 6ને ભાજ્ય કહેવાય છે. 2 ને ભાજક કહેવાય છે. 2 ને ભાગફળ કહેવાય છે.

6 ⟸ ભાગફળ
ભાજક ⟹ 4) 25 ⟸ ભાજ્ય
24
01 ⟸ શેષ

નોંધ : સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકારની ક્રિયા એકસાથે કરવાની થાય ત્યારે સાદું રૂપ આપતી વખતે ભા.ગુ.સ.બા.(ભાગાકાર, ગુણાકાર, સરવાળા, બાદબાકી) એ ક્રમમાં કરાવી.

કેટલીક વિશેષ પ્રકારની સંખ્યાના યોગફળ જ્ઞાત કરવા માટેના સૂત્ર

- પ્રથમ n પ્રાકૃત સંખ્યાઓનો સરવાળો = $\frac{n(n+1)}{2}$
- પ્રથમ n પ્રાકૃત સંખ્યાઓના વર્ગોનો સરવાળો = $\frac{n(n+1)(2n+1)}{6}$
- પ્રથમ n પ્રાકૃત સંખ્યાઓના ઘનોનો સરવાળો = $\{\frac{n(n+1)}{2}\}^2$
- પ્રથમ n સમ સંખ્યાઓનો સરવાળો = $n(n+1)$
- સળંગ n સુધીની વિષમ સંખ્યાઓનો સરવાળો = $(\frac{n+1}{2})^2$
- કોઈ એક શ્રેણી જેનાં બે ક્રમાગત પદોનું અંતર સમાન હોય તો તેનો સરવાળો = $\frac{\text{પદની સંખ્યા(પ્રથમ પદ+અંતિમ પદ)}}{2}$

* વિભાજ્યતાની ચાવીઓ *

- **2 વડે ભાગી શકવાની ચાવી.**
  - જો આપેલ સંખ્યાનો એકમનો અંક 0 અથવા બેકી સંખ્યા હોય તો તે સંખ્યાને 2 વડે ભાગી શકાય.
  - દા.ત. : 8, 16, 28

- **3 વડે ભાગી શકવાની ચાવી.**
  - જો આપેલી સંખ્યાના બધા અંકોના સરવાળાને 3 વડે ભાગી શકાય તો આપેલી સંખ્યાને 3 વડે નિ:શેષ ભાગી શકાય.
  - દા.ત. : 333, 222, 543

- **4 વડે ભાગી શકવાની ચાવી.**
  - જો આપેલી સંખ્યાના છેલ્લા બે અંકને 4 વડે ભાગી શકાય તો તે સંખ્યાને 4 વડે નિ:શેષ ભાગી શકાય.
  - દા.ત. : 916, 16, 4963524

- **5 વડે ભાગી શકવાની ચાવી.**
  - જો આપેલી સંખ્યાનો એકમનો અંક 0 અથવા 5 હોય તો સંખ્યાને 5 વડે નિ:શેષ ભાગી શકાય.
  - દા.ત. : 10, 15555, 965235

- **6 વડે ભાગી શકવાની ચાવી.**
  - જો આપેલી સંખ્યાને 2 અને 3 વડે નિ:શેષ ભાગી શકાય તો તે સંખ્યાને 6 વડે ભાગી શકાય.
  - દા.ત. : 18, 24, 30

- **7 વડે ભાગી શકવાની ચાવી.**
  - આપેલી સંખ્યાનો એકમનો અંક દૂર કરો.
  - બાકી રહેલી સંખ્યામાં દૂર કરેલ એકમના અંકના પાંચ ગણા ઉમેરો.
  - મળેલા પરિણામ 7નો અવયવી હોય એટલે કે 7 વડે નિ:શેષ ભાગી શકાય.

3164	એકમનો અંક દૂર કરો.
316	એકમના અંકના પાંચ ગણા
+ 20	ઉમેરો 4 x 5 = 20
336	એકમનો અંક દૂર કરો.
33	એકમના અંકના પાંચ ગણા
+ 30	ઉમેરો 6 x 5 = 30
63	

- **8 વડે ભાગી શકવાની ચાવી.**

➢ જો આપેલી સંખ્યાના છેલ્લા ત્રણ અંકોને 8 વડે ભાગી શકાય તો તે સંખ્યાને 8 વડે નિ:શેષ ભાગી શકાય.

➢ દા.ત. : 8224, 1600, 2800

- **9 વડે ભાગી શકવાની ચાવી.**

➢ જો આપેલી સંખ્યાના બધા અંકોના સરવાળાને 9 વડે ભાગી શકાય તો તે સંખ્યાને 9 વડે નિ:શેષ ભાગી શકાય.

➢ દા.ત. : 414, 324, 99

- **10 વડે ભાગી શકવાની ચાવી.**

➢ આપેલી સંખ્યાનો એકમનો અંક 0 હોય તો તે સંખ્યાને 10 વડે નિ:શેષ ભાગી શકાય.

➢ દા.ત. : 10, 250, 770

- **11 વડે ભાગી શકવાની ચાવી.**

➢ કોઈ પણ સંખ્યાને 11 વડે ભાગી શકાય જો આ સંખ્યાનોપહેલો, ત્રીજો, પાંચમો, ... અંકોનો સરવાળો તથા બીજો, ચોથો, છઠ્ઠો, ... અંકના સરવાળાનો તફાવત 0 અથવા 1ના ગુણાંકમાં હોય તો તે સંખ્યાને 11 વડે નિ:શેષ ભાગી શકાય.

➢ દા.ત. : 165, 9856

* લઘુત્તમ સામાન્ય અવયવી – ગુરુત્તમ સામાન્ય અવયવ *

➢ **અવયવ**

- આપેલી સંખ્યાને જે સંખ્યાઓ વડે નિ:શેષ ભાગી શકાય તે સંખ્યાઓને આપેલી સંખ્યાના અવયવ કહે છે.
- દા.ત. : 6ને 1, 2, 3 અને 6 વડે ભાગી શકાય છે. 4 અને 5 વડે નિ:શેષ ભાગી શકાતા નથી. તેથી 1, 2, 3 અને 6 એ 6ના અવયવ કહેવાય છે.
- 1 સિવાયની દરેક સંખ્યાને ઓછામાં ઓછા બે અવયવ હોય છે. 1 અને તે સંખ્યા પોતે.
- 1 એ દરેક સંખ્યાનો અવયવ છે અને તે સંખ્યાનો નાનામાં નાનો અવયવ છે.
- સંખ્યા પોતે એક અવયવ છે અને મોટામાં મોટો અવયવ પોતે છે.
- 1 નો એક અવયવ છે 1
- 0ના બે અવયવ છે 0 અને 1.

➢ **અવયવી**

- આપેલી સંખ્યાને 1, 2, 3, ... વડે ગુણતા આપેલી સંખ્યાના અવયવીઓ મળે છે.

- દા.ત. : 4ના અવયવીઓ 4, 8, 12, 16, 20, ... છે.

  4 * 1 = 4   4* 2 = 8   4 * 3 = 12

  4 * 4 = 16   4 * 5 = 20
- આમ 4ને કોઈ પણ સંખ્યા વડે ગુણતા અવયવી મળી શકે
- 0 સિવાયની કોઈ પણ સંખ્યાના અસંખ્ય અવયવી હોય છે.
- દરેક સંખ્યા 1નો અવયવી છે.
- કોઈ પણ સંખ્યાનો નાનામાં નાનો અવયવી સંખ્યા પોતે જ છે, જયારે મોટામાં મોટો અવયવી મેળવી શકતો નથી.

➢ ગુરુત્તમ સામાન્ય અવયવ

- ગુરુત્તમ એટલે સૌથી મોટો.
- સામાન્ય અવયવ એટલે આપેલી બધી સંખ્યાઓના સમાન અવયવ.
- ગુરુત્તમ સામાન્ય અવયવ એટલે આપેલી બધી સંખ્યાઓના સમાન અવયવ પૈકી સૌથી મોટો સામાન્ય અવયવ.
- જેને ગુ.સા.અ., (H.C.F.), (G.C.M.), h(x) તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.
- ઉદાહરણ :

  - **16, 24 ના h(x) શોધો.**

    ✓ 16 = 2 * 8
    2 * 4 * 2
    2 * 2 * 2 * 2

    24 = 2 * 12
    2 * 6 * 2
    2 * 3 * 2 * 2

    h(x) = 2 * 2 * 2
    8

  - **42, 68, 72 ના h(x) શોધો.**

    ✓ 42 = 21 * 2
    7 * 3 * 2

    68 = 2 * 34
    2* 17 * 2

    72 = 2 * 36
    2 * 2 * 18
    2 * 2 * 2 * 9
    2 * 2 * 2 * 3 * 3

    h(x) = 2

- સ્વાધ્યાય :

  - **51, 63, 87 ના h(x) શોધો.**
  - **49, 67, 77 ના h(x) શોધો.**

➢ લઘુત્તમ સામાન્ય અવયવી

- લઘુત્તમ સામાન્ય અવયવી એટલે બે કે તેથી વધુ સંખ્યાઓના સૌથી નાનો સામાન્ય અવયવી.
- જેને લ.સા.અ.,(LCM), m(x) તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.
- ઉદાહરણ :

  - **16, 24 ના m(x) શોધો.**

    ✓

2	16	24
2	8	12
2	4	6
2	2	3
3	1	3
	1	1

m(x) = 2 * 2 * 2 * 2 * 3
48

- **36, 44, 72 ના m(x) શોધો.**

✓

2	36	44	72
2	18	22	36
2	9	11	18
3	9	11	9
3	3	11	3
11	1	11	1
	1	1	1

m(x) = 2 * 2 * 2 * 3 * 3 * 11

792

➢ અપૂર્ણાંકનો લ.સા.અ

- લ.સા.અ. = આપેલા અપૂર્ણાંકોના અંશોનો લ.સા.અ. / આપેલા અપૂર્ણાંકોના અંશોનો ગુ.સા.અ.

- ઉદાહરણ :

  - **1, 3, અને 5 નો લ.સા.અ. શોધો.**
    2 4 7

  ✓ લ.સા.અ. = 1, 3, 5નો લ.સા.અ. / 1, 3, 5નો ગુ.સા.અ

  15 / 1

  15

➢ અપૂર્ણાંકનો ગુ.સા.અ

- લ.સા.અ. = આપેલા અપૂર્ણાંકોના અંશોનો ગુ.સા.અ. / આપેલા અપૂર્ણાંકોના અંશોનો લ.સા.અ.

- ઉદાહરણ :

  - **1, 3, અને 5 નો ગુ.સા.અ. શોધો.**
    2 4 7

  ✓ ગુ.સા.અ. = 1, 3, 5નો ગુ.સા.અ. / 1, 3, 5નો લ.સા.અ

  1 / 15

➢ **સૂત્ર** : બંને સંખ્યાનો ગુણાકાર = લ.સા.અ. * ગુ.સા.અ

➢ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં પુછાતા કેટલાક પ્રશ્નો.

- બે સંખ્યાનો ગુ.સા.અ. અને લ.સા.અ. અનુક્રમે 8 અને 48 છે જો તેમાની એક સંખ્યા 24 હોય તો બીજી સંખ્યા શોધો

- બે સંખ્યાનો ગુ.સા.અ. 11 છે અને લ.સા.અ. 7700 છે જો તેમની એક સંખ્યા 275 હોય તો બીજી સંખ્યા શોધો.
- બે સંખ્યાનો તફાવત 12 છે અને તેનો સરવાળો 180 છે તો આ સંખ્યાઓનો ગુ.સા.અ. શોધો.
- 1 થી 1000ની વચ્ચે એવી કેટલી સંખ્યાઓ છે જેને 21, 35 અને 63 વડે નિ:શેષ ભાગી શકાય.
- 1 થી 300ની વચ્ચે એવી કેટલી સંખ્યાઓ છે જેને 13 વડે નિ:શેષ ભાગી શકાય.
- 300 થી 500ની વચ્ચે એવી કેટલી સંખ્યાઓ છે જેને 17 વડે નિ:શેષ ભાગી શકાય.
- 1 થી 100 વચ્ચે એવી કેટલી સંખ્યાઓ છે જેને 2 વડે નિ:શેષ ભાગી શકાય પરંતુ 4 વડે ન ભાગી શકાય.

* **સંખ્યા શ્રેણી** *

➢ અમુક નિયમ મુજબ બદલાતી સંખ્યાઓની શ્રેણીને સંખ્યા શ્રેણી કહે છે. સંખ્યા શ્રેણીઓ બનાવવા વિવિધ નિયમોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

- સંખ્યાઓનો ક્રમ સંખ્યાઓના વર્ગ લઈને નક્કી થાય છે.
  - દા.ત. : $1^2, 2^2, 3^2, 4^2, \ldots$
- સંખ્યાઓનો ક્રમ સંખ્યાઓના ઘન લઈને નક્કી થાય છે.
  - દા.ત. : $1^3, 2^3, 3^3, 4^3, \ldots$
- સંખ્યાઓનો ક્રમ અવિભાજ્ય સંખ્યાઓના આધારે વધારો કે ઘટાડો કરી નક્કી થાય છે.
  - દા.ત. : 3, 5, 7, 11, 13, 17, ...
- સંખ્યાઓનો ક્રમ અમુક નિશ્ચિત સંખ્યા વડે ગુણીને નક્કી થાય છે.
  - દા.ત. : * 2, * 5, ...
- સંખ્યાઓનો ક્રમ અમુક નિશ્ચિત સંખ્યા વડે ભાગીને નક્કી થાય છે.
  - દા.ત. : / 2, / 5, ...

- **સમાંતર શ્રેણી**

➢ જે સંખ્યા શ્રેણીના કોઈ પદ અને તેના પુરોગામી પદ વચ્ચેનો તફાવત અચળ રહેતો હોય, તે સંખ્યા શ્રેણીને સમાંતર શ્રેણી કહે છે.

  - દા.ત. : 3, 7, 11, 15, ...

- **ગુણોત્તર શ્રેણી**

➢ જે સંખ્યા શ્રેણીના કોઈ પદ અને તેના પુરોગામી પદનો ભાગાકાર (ગુણોત્તર) અચળ રહેતો હોય, તે સંખ્યા શ્રેણીને ગુણોત્તર શ્રેણી કહે છે.

  - દા.ત. : 2, 4, 8, 16, ...

- **મિશ્રિત શ્રેણી**

➢ આ પ્રકારની શ્રેણીઓમાં એક કરતાં વધુ નિયમોનો ઉપયોગ કરીને શ્રેણીનાં પદો મેળવવામાં આવતાં હોય છે.

  - **દ્વિમજલી સમાંતર શ્રેણી**

  ➢ આ પ્રકારની શ્રેણીમાં બે ક્રમિક સંખ્યાઓના તફાવતથી મળતી શ્રેણી સમાંતર શ્રેણી હોય છે.

    - દા.ત. : 2, 5, 10, 17, 26, 37, ...

અહી, 2 5 10 17 26 37 ...

3 5 7 9 11

આમ ક્રમિક પદોના તફાવતોની બનતી શ્રેણી 3, 5, 7, 9, ... સમાંતર શ્રેણી છે.

- **સમાંતર - ગુણોત્તર શ્રેણી**

➢ આ પ્રકારની શ્રેણીમાં આગળનું પદ મેળવવા માટે, પાછળના પદમાં કોઈ નિશ્ચિત સંખ્યા ઉમેર્યા બાદ તેને ફરીથી કોઈ નિશ્ચિત સંખ્યા વડે ગુણવામાં આવે છે.

- દા.ત. : 2, 6, 14, 30, 62, ...

અહી, 2 6 14 30 62 ...

(+1*2) (+1*2) (+1*2) (+1*2)

- **ગુણોત્તર - સમાંતર શ્રેણી**

➢ આ પ્રકારની શ્રેણીમાં આગળનું પદ મેળવવા માટે, પાછળના પદને કોઈ નિશ્ચિત સંખ્યા વડે ભાગી તેમાંથી કોઈ નિશ્ચિત સંખ્યા બાદ કરવામાં આવે છે.

- દા.ત. : 282, 93, 30, 9, 2, ...

અહી, 282 93 30 9 2 ...

(/3-1) (/3-1) (/3-1) (/3-1)

- **જોડકા શ્રેણી**

➢ આ પ્રકારની શ્રેણી બે અલગ પ્રકારના શ્રેણીઓની મિશ્રિત શ્રેણી હોય છે.

- દા.ત. : 2, 3, 6, 9, 10, 27, 14, 81, ...

➢ અહીં એકી ક્રમે આવેલાં પદોની શ્રેણી 2, 6, 10, 14, ... સમાંતર શ્રેણી છે અને બેકી ક્રમે આવેલાં પદોની શ્રેણી 3, 9, 27, 81, ... ગુણોત્તર શ્રેણી છે.

- **સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં પુછાતા કેટલાક પ્રશ્નો.**
  - **શ્રેણી 2, 3, 5, 7, 11, ... માં આગળનું પદ કયું હશે?** Ans=13
  - **શ્રેણી 9, 15, 23, 33, ... નું આગળનું પદ કયું હશે?** Ans=45
  - **શ્રેણી 6, 11, 18, 27, 38, ... નું આગળનું પદ કયું હશે?** Ans=51
  - **શ્રેણી 4, 10, 22, 46, ... નું આગળનું પદ કયું હશે?** Ans=94
  - **શ્રેણી 3, 5, 8, 13, 21, ... નું આગળનું પદ કયું હશે?** Ans=34
  - **શ્રેણી 1, 2, 5, 26, ... નું આગળનું પદ કયું હશે?** Ans=677
  - **શ્રેણી 63, 56, 49, 42, ... નું કયું પદ 0 હશે?** Ans=10મું
  - **શ્રેણી 1, 2, 5, 10, 17, 28, ... માં એક સંખ્યા ખોટી છે તો તે કઈ છે?** Ans=28
  - **શ્રેણી 2, 9, 28, ... નું આગળનું પદ કયું હશે?** Ans=65
  - **શ્રેણી 137, 124, 111, 98, ... નું આગળનું પદ કયું હશે?** Ans=85
  - **શ્રેણી 5, 8, 12, 17, 23, ..., 38 માં ખાલી જગ્યાએ શું આવે?** Ans=30
  - **શ્રેણી 3, 2, 7,6, 11, 10 ... નું આગળનું પદ કયું હશે?** Ans=15

* સાદુંરૂપ *

- સાદુંરૂપ આપવાના પ્રશ્નોમાં દશાંશ પદ્ધતિ, અપૂર્ણાંકો, વર્ગમૂળ, ઘનમૂળ, ઘાતાંક વગેરેને લગતા પ્રશ્નો આવી શકે.
- સંખ્યાઓ વચ્ચેના સંબંધોમાં રહેલી બીજગણિતીય ધારણાઓને ધ્યાનમાં લઈને સાદુંરૂપ આપવું જોઈએ. આ માટે અંગ્રેજી અક્ષરો VBODMAS દ્વારા દર્શાવતા ગણિતીય પ્રક્રિયાઓના ક્રમને ધ્યાનમાં રાખવો જરૂરી છે.

ક્રમ	અક્ષર	અર્થ	ચિહ્ન
1	V	રેખા - Vinculum	———
2	B	કોષ્ટક - Brackets	[], {}, ()
3	O	નો - Of	
4	D	ભાગાકાર - Division	÷
5	M	ગુણાકાર - Multiplication	x
6	A	સરવાળો - Addition	+
7	S	બાદબાકી - Subtraction	-

- ઉપરના કોષ્ટકમાં આપેલા ક્રમ મુજબની પ્રક્રિયાઓ કરીને સાદુંરૂપ આપવું જોઈએ. કૌંસ છોડવામાં પ્રથમ રેખા(Vinculum), પછી નાનો કૌંસ (), ત્યાર પછી છગડીયો { } અને છેલો મોટા કૌંસ [] છોડવા.
- ઉપયોગી સૂત્ર :
  - $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$
  - $(a - b)^2 = a^2 - 2ab + b^2$
  - $(a^2 - b^2) = (a - b)(a + b)$
  - $(a + b)^3 = a^3 + b^3 + 3ab(a + b)$
  - $(a - b)^3 = a^3 - b – 3ab(a - b)$
  - $a^3 - b^3 = (a - b)(a^2 + ab + b^2)$
  - $a^3 + b^3 = (a + b)(a^2 - ab + b^2)$
- ઉદાહરણ :
  - **998 * 67 + 998 * 33**
  - 998 (67 + 33)
    998 (100)
    99800

  - **525 * 525 – 475 * 475**
  - a = 525, b = 475
    a * a - b * b
    $a^2 – b^2$
    (a - b) (a + b)
    (525 - 475) (525 + 475)
    50 * 1000
    50000

  - **8.7 * 8.7 + 2 * 8.7 * 1.7 + 1.3 * 1.3**
  - a * a + 2 * a * b + b * b
    $a^2 + 2ab + b^2$
    $(a + b)^2$
    $(8.7 + 1.3)^2$
    $(10)^2$
    100

- સ્વાધ્યાય :
  - $\frac{(289 + 331)^2 - (289 - 331)^2}{289 * 331}$ ans = 4
  - $\frac{421 * 421 * 421 - 221 * 221 * 221}{421 * 421 + 421 * 221 + 221 * 221}$ ans = 200
  - $\frac{(999 + 559)^2 + (999 - 559)^2}{999 * 999 + 559 * 559}$ ans = 2
  - $178 * 178 + 177 * 177 - 2 * 178 * 177$ ans = 1
  - $\frac{680 * 680 + 320 + 320 - 680 * 320}{680 * 680 * 680 + 320 * 320 * 320}$ ans = $\frac{1}{1000}$ `
  - $(1 - \frac{1}{2})(1 - \frac{1}{3})(1 - \frac{1}{4}) \ldots (1 - \frac{1}{100}) = \frac{x}{10}$ તો x =? ans = 1
  - $\left(x + \frac{1}{x}\right) = 12$ તો $\left(x^2 + \frac{1}{x^2}\right)$ =? ans = 142
  - $x - y = 4, xy = 2$ તો $x^2 + y^2$ =? ans = 20
  - $x + y = 5, xy = 6$ તો $x^3 + y^3$ =? ans = 35

* ટકાવારી *

- રોજબરોજના વ્યવહારમાં વધ, ઘટ, નફો, ખોટ, વટાવ વગેરે બાબતોનું યોગ્ય સ્વરૂપ સમજીને તેની સરખામણી કરાવી પડે છે. આ માટે કોઈ ચોક્કસ પરિણામની જરૂર પડે છે. આવા પરિણામને પ્રમાણભૂત ગણવામાં આવે છે. કોઈપણ સંખ્યાનું 100 સાથેનું પ્રમાણ એટલે ટકાવારી અથવા શતમાન.

- શતામાન એ એક પ્રકારનો અપૂર્ણાંક છે. આ અપૂર્ણાંકના છેડામાં હંમેશા 100 હોય છે.
  - દા.ત. : 12%નો અર્થ $\frac{12}{100}$ અથવા 0.12 થાય છે.

- આપેલા અપૂર્ણાંકને 100 વડે ભાગવાથી તેનું સાદા કે દશાંક અપૂર્ણાંકમાં રૂપાંતર કરી શકાય છે.
  - દા.ત. : $\frac{3}{4}$નું ટકાવારીમાં રૂપાંતર = $\frac{3}{4} * 100 = 75\%$
  - 40%નું અપૂર્ણાંકમાં રૂપાંતર = $\frac{4}{100} = \frac{2}{5}$ અથવા 0.4

- ટકાવારી અંગેના ઉદાહરણોમાં ઉપયોગી થાય તે માટે અપૂર્ણાંક અને ટકાવારીનું એકબીજામાં રૂપાંતર કરવું જરૂરી બને છે. આ માટે યાદ રાખવા જેવી ટકાવારીનું અપૂર્ણાંકમાં નીચે દર્શાવેલ છે.

ટકાવારી	અપૂર્ણાંક	ટકાવારી	અપૂર્ણાંક	ટકાવારી	અપૂર્ણાંક
25%	$\frac{1}{4}$	$6\frac{1}{4}\%$	$\frac{1}{16}$	5%	$\frac{1}{20}$
50%	$\frac{1}{2}$	$12\frac{1}{2}\%$	$\frac{1}{8}$	10%	$\frac{1}{10}$
75%	$\frac{3}{4}$	$16\frac{2}{3}\%$	$\frac{1}{6}$	20%	$\frac{1}{5}$
100%	1	$8\frac{1}{3}\%$	$\frac{1}{12}$	40%	$\frac{2}{5}$

- **ટકાવારી માટેના અગત્યના સૂત્રો**
  - x ના y ટકા $\frac{xy}{100}$.
  - x ને y ના ટકાવારી સ્વરૂપમાં દર્શાવવા $\frac{x}{y} * 100$ લેવું.
  - x ની કેટલી ટકાવારી z છે? આનો જવાબ મેળવવા $\frac{z+100}{x}$ શોધો.
  - કેટલાના y% એ z બરાબર છે? આનો જવાબ મેળવવા $\frac{z+100}{y}$ શોધો.
  - જો a, b થી x% વધારે હોય, તો b, a થી કેટલા ટકા ઓછા છે? આનો જવાબ મેળવવા $\frac{x}{100+x} * 100$ શોધો.
  - જો કોઈ ચીજની કિમતમાં x% નો વધારો થાય તો ખર્ચમાં કેટલા ટકાનો ઘટાડો કરવાથી ન નફો કે ન નુકસાન થાય? આનો જવાબ મેળવવા $\frac{x}{100+x} * 100$ ગણો.
  - જો કોઈ વસ્તુની કિંમતમાં x% નો ઘટાડો થાય તો ખર્ચમાં કેટલા ટકા વૃદ્ધિ કરવાથી ન નફો કે ન નુકસાન થાય? આનો જવાબ મેળવવા માટે $\frac{x}{100-x} * 100$ ગણો.
  - જો કોઈ દુકાનદાર વસ્તુઓને તેની ખરીદ કિંમતે વેચે, પરંતુ તોલમાપમાં x માપના સ્થાને ઓછું માપ y વાપરે તો મળતો લાભ (ટકાવારીમાં) $\frac{x}{x-y} * 100$.
  - જો કોઈ વસ્તુની કિંમતમાં x% નો ઘટાડો કરી નાખવામાં આવે તો પહેલાંની કિંમત મેળવવા માટે નવી કિંમતમાં કેટલા ટકા વૃદ્ધિ કરાવી પડે? આનો જવાબ મેળવવા $\frac{x}{100-x} * 100$ ગણો.
  - જો કોઈ સંખ્યાને x% વધાર્યા બાદ તેને x% ઘટાડવામાં આવે અથવા x% ઘટાડ્યા x% વધારી દેવામાં આવે તો તે સંખ્યા ઘટતી જશે અને બંને કિસ્સામાં સંખ્યામાં થતો (ટકાવારી) ઘટાડો = $\frac{x^2}{100}$ થશે.

- **સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં પુછાતા કેટલાક પ્રશ્નો.**

  - **75 ના કેટલા ટકા 60 થાય?**
  - **કઈ રકમના 52% એ 182 થાય?**
  - **એક સંખ્યાના 71% તેના 46% કરતા 120 વધારે છે તો તે સંખ્યાના 30% શોધો?**
  - **એક સંખ્યાના 31% અને 13% વચ્ચેનો તફાવત 576 છે તે સંખ્યાના 17% શોધો?**
  - **કોઈ વ્યક્તિ પોતાની આવકના 10% બચત કરે છે જયારે તે પોતાની આવકના રૂ.4500 ખર્ચ કરે છે તો તે વ્યક્તિની કૂલ આવક કેટલી.**
  - **કોઈ એક પરિક્ષામાં પાસ થવા માટે જરૂર 33% છે એક વિદ્યાર્થીને તે પરિક્ષામાં 210 ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે પણ તે 21 ગુણ માટે થઈને નાપાસ થાય છે તો પરીક્ષા કૂલ કેટલા ગુણની હશે.**
  - **એક ચુંટણીમાં એક ઉમેદવારને 62% મત પ્રાપ્ત થાય છે અને તે 144 મતોથી જીતી જાય છે તો કુલ મતદાન શોધો.**
  - **A નો પગાર B કરતા 25% વધારે છે તો B નો પગાર A ના પગાર કરતા કેટલા ટકા ઓછો હશે.**
  - **જો ચાના મુલ્યમાં 20% વધારો થાય તો ગૃહિણીએ ચાની વપરાશમાં કેટલો ઘટાડો કરવો જોઈએ કે જેથી ખર્ચમાં કોઈ ફેરફાર ન થાય.**
  - **બે સંખ્યાનો તફાવત એ મોટી સંખ્યાના 20% જેટલો છે જો નાની સંખ્યા 20 હોય તો મોટી સંખ્યા શોધો.**

* નફો - ખોટ *

વે.કિં ⇒ વેચાણ કિંમત

મુ.કિં ⇒ મુળ કિંમત

નફો = વે.કિં − મુ.કિં

ખોટ = મુ.કિં − વે.કિં.

$$\text{નફો (\%)} = \frac{\text{નફો (રૂ.)}}{\text{મુ.કિં}} \times 100$$

$$\text{ખોટ (\%)} = \frac{\text{ખોટ (રૂ.)}}{\text{મુ.કિં}} \times 100$$

$$\text{વે.કિં} = \frac{100 + \text{નફો (\%)}}{100} \times \text{મુ.કિં}$$

$$\text{વે.કિં} = \frac{100 - \text{ખોટ (\%)}}{100} \times \text{મુ.કિં}$$

$$\text{મુ.કિં} = \frac{100}{100 + \text{નફો (\%)}} \times \text{વે.કિં}$$

ઉ.દા.(1) એક વસ્તુ રૂ.60માં ખરીદીને રૂ.66માં વેચવાથી કેટલા ટકા નફો થશે.

→ નફો = વે.કિં − મુ.કિં
= 66 − 60
= 6

$$\therefore \text{નફો (\%)} = \frac{6}{60} \times 100$$

= 10% નફો

ઉ.દા.(2) એક વસ્તુ રૂ.850માં ખરીદીને રૂ.680માં વેચવાથી કેટલા ટકા ખોટ જાય.

→ ખોટ = મુ.કિં − વે.કિં
= 850 − 680
= 170

$$\therefore \text{ખોટ (\%)} = \frac{170}{850} \times 100$$

= 20% ખોટ

દા.ત. ③ રમેશભાઈ 20% વળતરથી રૂ. 600ની એક એવી [illegible] સાડીઓ ખરીદે છે ત્યાર બાદ પ્રત્યેક સાડીને રૂ. 520માં વેચે છે તો તેને નફો થશે કે ખોટ કેટલા ટકા.

→ વળતર = $\frac{600 \times 20}{100}$

= 120

મુ.કિં = 600 − 120
= 480

નફો = 520 − 480
= 40

નફો (%) = $\frac{\text{નફો (\%)}}{\text{મુ.કિં}} \times 100$

= $\frac{40}{480} \times 100$

= 8.33% નફો

દા.ત. ④ એક વસ્તુ રૂ. 90માં વેચવાથી 20% નફો થાય છે તો વસ્તુની મૂળકિંમત શોધો.

→

મુ.કિં. = $\frac{100}{100 + \text{નફો (\%)}} \times$ વે.કિં.

= $\frac{100}{100+20} \times 90$

= $\frac{100}{120} \times 90$

= 75 રૂ. મુળકિંમત

OR

120% — 90
100% — ?

$\frac{100 \times 90}{120}$

= 75 રૂ.

દા.ત. ⑤ એક વસ્તુ રૂ. 250માં ખરીદીને 10% નફો લેવા માટે તે વસ્તુ કેટલા રૂ.માં વેચવી જોઈએ.

→

100 — 250
110 — ?

= $\frac{250 \times 110}{100}$

= 275 રૂ.

OR

= $\frac{100 + \text{નફો (\%)}}{100} \times$ મુ.કિં.

= $\frac{100 + 10}{100} \times 250$

= $\frac{110 \times 250}{100}$

= 275 રૂ.

દા.ત. ⑥ મયુર રૂ. 14000માં ખરીદેલ વોશીંગમશીન 5% ખોટ ખાઈને વેચી દે તો તે વસ્તુ કેટલામાં વેચી હશે.

→

ખોટ $= \frac{14000 \times 5}{100}$

$= 700$ રૂ!

વેકિં $= 14000 - 700$

$= 13300$ રૂ!

OR

100	14000
95	?

$= \frac{14000 \times 95}{100}$

$= 13300$ રૂ!

દા.ત. ⑦ એક વેપારી એક વસ્તુ રૂ. 480માં વેચે તો તેને 20% ખોટ જાય છે જો તેને 20% નફો કમાવો હોય તો વસ્તુની વે.કિં. શું રાખવી પડે.

→

વે.કિં.	
80	480
100	?

$= \frac{480 \times 100}{80}$

$= 600$ રૂ!

100	600
120	?

$= \frac{600 \times 120}{100}$

$= 720$ રૂ!

OR

$= \frac{480}{80} \times 120$

$= 720$ રૂ!

દા.ત. ⑧ 25 વસ્તુની ખ.કિં. 20 વસ્તુની વે.કિં. બરાબર છે તો વેપારીને નફો થશે કે નુકસાન કેટલા ટકા.

→

25 વસ્તુની ખ.કિં. = 100

1 વસ્તુની ખ.કિં. = 4

20 વસ્તુની વે.કિં. = 100

1 વસ્તુની વે.કિં. = 5

નફાટકા $= \frac{1}{4} \times 100$

$= 25\%$ નફો

OR

નફો (%) $= \frac{25 - 20}{20} \times 100$

$= \frac{5}{20} \times 100$

$= 25\%$ નફો

દા.ત. ⑨ 30 પેનની ખ.કિં. 36 પેનની વે.કિં. બરાબર છે તો નફો થશે કે નુકસાન કેટલા ટકા.

→

ખોટ (%) $= \frac{30 - 36}{36} \times 100$

$= \frac{-6}{36} \times 100$

$= -\frac{100}{6}$

$= -\frac{50}{3}$

$= -16.67\%$ ખોટ

દા.ન. (10) એક વેપારી એક વસ્તુની વે.કિં. ઉપર 20% નફો ઉમેરે છે ત્યાર બાદ વસ્તુની માંગ વધવાથી ફરી 30% નો નફો ઉમેરે છે તો વેપારીને એકંદરે કેટલા ટકાનો લાભ થશે.

→

$= \frac{100 \times 20}{100} = 20\%$ $\quad = \frac{120 \times 30}{100}$

$= 36\%$

$\therefore 120 + 36$

$= 156\%$

$\therefore 156 - 100$ $\boxed{= 56\% \text{ લાભ}}$

OR

$= x + y + \frac{xy}{100}$

$= 20 + 30 + \frac{20 \times 30}{100}$

$= 50 + \frac{600}{100}$

$\boxed{= 56\%}$ નફો

(11) એક વેપારી એક વસ્તુની વે.કિં. પર 10% નફો ઉમેરે છે પરંતુ મંદીને કારણે 20% વળતર આપે છે તો વેપારીને એકંદરે કેટલા ટકા ખોટ જાય.

→

$= \frac{100 \times 10}{100} = 10\%$ $\quad \frac{110 \times 20}{100} = 22\%$

$\therefore 110 - 22$

$= 88\%$

$\therefore 88 - 100 = -12\%$

$\therefore$ 12% ખોટ

OR

$= x - y - \frac{xy}{100}$

$= 10 - 20 - \frac{10 \times 20}{100}$

$= 10 - 20 - 2$

$= -12\%$

$\therefore$ 12% ખોટ

દા.ન. (12) એક આગગન બે સ્કૂટર રૂ.1200નું એક એમ વેચે છે જેના એક પર તેને 25% નફો થાય છે. જ્યારે બીજા પર તેને 25% ખોટ જાય છે તો વેપારીને નફો થશે કે નુકસાન કેટલા ટકા.

→

પ્રથમ સ્કૂટર 125% 1200

100 ?

$\therefore \frac{1200 \times 100}{125} = 960$ રૂ

બીજું સ્કૂટર 75 1200

100 ?

$\therefore \frac{1200 \times 100}{75} = 1600$ રૂ

વે.કિં. = 1200 + 1200 = 2400
ખ.કિં. = 960 + 1600 = 2560
− 160 ખોટ

$$\text{ખોટ}(\%) = \frac{160}{2560} \times 100$$

$$= 6.25\%$$

OR

$$\text{ખોટ}(\%) = \frac{x^2}{100} = \frac{(25)^2}{100} = \frac{625}{100}$$

$$= 6.25\% \text{ ખોટ}$$

પ્ર.13 A એક ઘડિયાળ B ને 5% નફો લઈને વેચે છે B તે ઘડિયાળ C ને 10% નફો લઈને વેચે છે. જો C એ તે ઘડિયાળના રૂ. 462 ચૂકવ્યા હોય તો A એ ઘડિયાળ કેટલામાં ખરીદી હશે?

→

A = 100
B = 105 (5% નફો) 100 પર
C = 115.5 (10% નફો) 105 પર

115.5 — 100
462 — ?

$$\therefore \frac{462 \times 100 \times 10}{1155}$$

$$= 400 \text{ રૂ.}$$

OR

B ની ખરીદી

110% — 462
100 — ?

$$\therefore \frac{462 \times 100}{110} = 420$$

∴ 105 — 420
100 — ?

$$\therefore \frac{400 \times 100}{105} = 400 \text{ રૂ.}$$

OR

$$= \frac{100 \times 100 \times P}{(100 \pm a)(100 \pm b)}$$

$$= \frac{100 \times 100 \times 462}{105 \times 110}$$

$$= 400 \text{ રૂ.}$$

દા.ત. (14) એક વ્યક્તિ એક વસ્તુ 5% ખોટમાં વેચે છે જો તેને 4% નફો લઈને વસ્તુ વેચી હોય તો તેને રૂ. 1800 વધારે મળ્યા હોય તો વસ્તુની મૂ.કિં શોધો.

→

5% ખોટ → 95 (100 પર)
4% નફો → 104 (100 પર)
} 9

મૂ.કિં = 100

9 — 100
1800 — ?

$\therefore \frac{1800 \times 100}{9}$ = 20,000 રૂ.

OR

9% — 1800
100% — ?

$\frac{1800 \times 100}{9}$ = 20000 રૂ.

* વર્ગમૂળ - ઘનમૂળ *

વર્ગમૂળ	વર્ગ	ઘનમૂળ	ઘન
1^2	1	1^3	1
2^2	4	2^3	8
3^2	9	3^3	27
4^2	16	4^3	64
5^2	25	5^3	125
6^2	36	6^3	216
7^2	49	7^3	343
8^2	64	8^3	512
9^2	81	9^3	729
10^2	100	10^3	1000
11^2	121		
12^2	144		
13^2	169		
14^2	196		
15^2	225		
16^2	256		
17^2	289		
18^2	324		
19^2	361		
20^2	400		
30^2	900		
40^2	1600		
50^2	2500		
60^2	3600		
70^2	4900		
80^2	6400		
90^2	8100		
100^2	10,000		

Note – કોઈ પણ પૂર્ણવર્ગ સંખ્યાનો એકમનો અંક 2, 3, 7, 8 હોય શકે નહી.

દા.ત. ① 2304 નું વર્ગમૂળ શોધો
→

2	2304
2	1152
2	576
2	288
2	144
2	72
2	36
2	18
3	9
3	3
	1

$= 2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 3$

$\sqrt{\ } = 48$

OR

2304 { 40 – 42, 50 – 48 }

= 48

- પહેલા આપેલ સંખ્યા કયા બે વર્ગ વચ્ચે આવે તે તપાસો દા.ત. 10, 20, 30, 40, 50, --- 100
- ત્યાર બાદ આપેલ સંખ્યાના એકમનો અંક તે સંખ્યાના કયા બે સંખ્યાના એકમના અંક આવે મળે તે જોવો અને તે બે સંખ્યા લખો.
- આપેલ સંખ્યા 10, 20, 30, --- 100ની ઓવી નજીક હશે તે જણાવો અને પહેલા અથવા બીજા જેમાંથી એક હશે.

દા.ત. ② 9025નું વર્ગમૂળ શોધો.

9025 { 90, 100 } = 95

દા.ત. ① 3375 નું ઘનમૂળ શોધો.
→

5	3375
5	675
5	135
3	27
3	9
3	3
	1

$= 5 \times 3$

= 15

OR

3375 = 15

- આપેલ સંખ્યાના એકમ, દશક અને સો અંકોમાં એકમના અંકનો ઘન કરી અને ઘનનો એકમનો અંક મુકો.
- ત્યાર બાદ વધેલ સંખ્યા કયા બે ઘન વચ્ચે આવે છે તે તપાસો ત્યાર બાદ બન્ને માંથી નાની ઘનમૂળની કિંમત મુકો.

દા.ત. ② 531441 નું ઘનમૂળ શોધો-
→ 531441 = 81

દા.ત. ③ 456533નું ઘનમૂળ શોધો.
→ 456533 = 77

* સાદું વ્યાજ *

મુખ્ય મુદ્દા (IMPORTANT POINTS) :-

- ઉધાર આપવામાં આપેલ ધનને **મુદ્દલ** કહેવામાં આવે છે. અને તેના ઉપર મળેલ આવકને વ્યાજ કહેવામાં આવે છે. એક ચોક્કસ સમયે મુદ્દલ અને વ્યાજ સાથે આપવામાં આવે તો તેને વ્યાજમુદ્દલ કહેવામાં આવે છે.

આ શબ્દોના માટે નીચેના સંકેતનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

P = વ્યાજમુદ્દલ (PRINCIPAL)
S.I = સાદુ વ્યાજ (SIMPLE INTEREST)
A = વ્યાજ મુદ્દલ (AMOUNT)
R = વ્યાજનો દર (RATE OF INTEREST)
T = સમય (TIME)

ઉપયોગમાં આવતા સૂત્રો

$S.I. \Rightarrow \frac{P \times R \times T}{100}$ $P \Rightarrow \frac{S.I. \times 100}{R \times T}$ $R \Rightarrow \frac{S.I. \times 100}{P \times T}$

$T \Rightarrow \frac{S.I. \times 100}{P \times R}$ $A \Rightarrow P + S.I.$ $P \Rightarrow \frac{A \times 100}{100 + R \times T}$

- **કેટલાક વિશિષ્ટ સૂત્રો :-**

(1) રકમ n ગણી હોય ત્યારે

$દર = \frac{(N-1) \times 100}{સમય}$, $સમય = \frac{(N-1) \times 100}{દર}$

(2) વ્યાજ n ગણું હોય ત્યારે

$દર = \frac{N \times 100}{સમય}$, $સમય = \frac{N \times 100}{દર}$

- કોઈ નિશ્ચિત સમયમાં સાદું વ્યાજના દરથી ધન n ગણું થાંય તો તેટલા જ સમયમાં બમણું થવાની

$ટકાવારી = \frac{n_2 - 1}{n_1 - 1} \times n_1$ ગણું થવાની ટકાવારી

- કોઈ નિશ્ચિત સાધારણ વ્યાજની કિંમત કોઈ સમયમાં n ગણી થાય તો તેજ દરથી n_2 ગણું થાય તે માટે

$લાગેલ\ સમય = \frac{n^2 - 1}{n^2 - 1} \times n_1$ ગણુ થવામાં લાગેલ સમય

- જો T_1 સમય માટે સાદા વ્યાજનો દર r_1, t_2 સમય માટે r_2 તથા t_3 સમય માટે r_3 હોય તો -

(1) $સાદુંવ્યાજ = મૂળધન\ \frac{r_1 t_1 + r_2 t_2 + r_3 t_3}{100}$ .....

(2) $મિશ્રધન = મૂળધન \left(1 + \frac{r_1 t_1 + r_2 t_2 + r_3 t_3}{100}\right)$

1. એક વેપારી પોતાની વસ્તુઓ પર બે પ્રકારનું અંકિત મૂલ્ય રાખે છે. એક મૂલ્ય ખરીદનારાઓ માટે તથા બીજું છ મહિનાના ઉધારવાળા માટે જો સાધારણ વ્યાજની દર 5% વાર્ષિક હોય તો બંનેનું અંકિત મૂલ્યોમાં પ્રમાણ શોધો.

ઉકેલ :- દર સાધારણ વ્યાજ પર 5% વાર્ષિક
અંકિત મૂલ્યનું પ્રમાણ = ?
ધારોકે વસ્તુનું મૂલ્ય રોકડ કિંમત = 100 રૂ.છે.

5% ના દરથી સાધારણ વ્યાજ પર 6 મહિને (I.e $\frac{1}{2}$ વર્ષ) પછી મૂલ્ય = 102.5 રૂ.

$\therefore$ કુલ પ્રમાણ $= \frac{102.5}{100} = \frac{1025}{1000} = \frac{41}{40} = 41 : 40$

2. જો કોઈ વ્યક્તિ 375000 રૂા. ની એક રકમને પોતાના પુત્ર અને પુત્રીમાં ક્રમશ 12 વર્ષ અને 14 વર્ષની ઉંમરના છે, તેમનામાં એવી રીતે વહેંચે છે કે જ્યારે તે 18 વર્ષની ઉંમરના થાય ત્યારે 5% વાર્ષિક સાધારણ વ્યાજથી તેમને એક સમાન રકમ મળે છે. તો પ્રત્યેકનો ભાગ શોધો.

ઉકેલ :- પુત્રની ઉંમર 12 વર્ષ છે. અને પુત્રીની ઉમર 14 વર્ષ છે.
ધારોકે પુત્રને આપેલ રકમ = x રૂ.
પુત્રીને આપેલ રાશી = (375000 – x) રૂ.
પ્રશ્ન અનુસાર,

$x + \frac{x \times 6 \times 5}{100} = (375000 - x) + \frac{(375000 - x) \times 4 \times 5}{100}$

$\Rightarrow \frac{13x}{10} = \frac{6}{5}(375000 - x)$

$\Rightarrow \frac{13x}{2} = 6(375000 - x)$

$\Rightarrow 13x = 4500000 - 12x$

$\Rightarrow x = \frac{4500000}{25} = 180000$

પુત્રને આપેલ રાશિ = 180000 રૂા.
પુત્રીને આપેલ રાશિ = (375000 – 180000) રૂા. = 195000 રૂા.

❑ મુખ્ય મુદ્દા (IMPORTANT POINTS) :-

- જ્યારે એક નિશ્ચિત સમય પછી આપેલ વ્યાજ જમા કરનારને આપ્યા સિવાય મૂળધનમાં જોડી દેવામાં આવે છે, અને ફરીથી તેની ઉપર વ્યાજ ગણવામાં આવે છે. આ મળેલ વ્યાજને ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ કહેવાય છે.

આ વિભાગમાં ઉપયોગમાં આવનાર ઉપયોગી સૂત્ર :-

(1) $A = P\left(+1 + \frac{r}{100}\right)^T$

(2) $C.I. = P\left\{\left(1 + \frac{r}{100}\right)^T - 1\right\}$

(3) $A = P + C.I.$

(4) $r = \left[\left\{\left(\frac{A}{P}\right)^{\frac{1}{T}} - 1\right\}\right] \times 100$

(5) $r = \left\{\left(\frac{A_2}{A_1}\right)^{\frac{1}{+2-+1}}\right\} \times 100$

જ્યાં A_1 અને A_2 તથા ક્રમશઃ આપેલ બે શરતોમાં મિશ્રધન છે.

- ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજની ટકાવારીથી કોઈ ધન કોઈ નિશ્ચિત સમયમાં n ગણુ થઈ જાય છે. તો n^a ગણુ થવામાં લાગેલ સમય = a × n સમય લાગશે.
- ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ અને સાદા વ્યાજમાં અંતર

(1) બે વર્ષ માટે $\Rightarrow P\left(\frac{r}{100}\right)^2$

(2) 3 વર્ષ માટે $\Rightarrow D = \frac{pr^2}{100^2} \times \frac{r}{100+3}$

- જ્યારે વ્યાજ છ મહિનાનું સાયોજિત હોય તો સમય (T) = વાર્ષિક સમય × 2 ટકાવારી દર (r) $= \frac{\text{વાર્ષિક દર}}{2}$
- જ્યારે વ્યાજ ત્રણ મહિનાનું સાયોજન હોય તો સમય (T) = વાર્ષિક સમય × 4 દર (r) = $\frac{\text{વાર્ષિક દર}}{4}$

1. કોઈ રકમ ઉપર 5% વાર્ષિક દરથી 2 વર્ષનું સાદુંવ્યાજ અને ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજનું અંતર 75 રૂા. છે. જ્યારે વ્યાજ પ્રતિવર્ષ સંયોજિત થાય છે. તો તે રકમ શોધો.

ઉકેલ :- ધારોકે રકમ x રૂપિયા છે.

2 વર્ષનું સાદું વ્યાજ = $\frac{x \times 2 \times 5}{100} = \frac{x}{10}$ રૂપિયા (સૂત્ર $S.I. = \frac{PRT}{100}$ થી)

ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજના દરથી 2 વર્ષનું મિશ્રધન = $x\left(1 + \frac{5}{100}\right)^2$ [સૂત્ર $A = P\left(1 + \frac{R}{100}\right)^T$ થી]

$= x \times \frac{441}{400} = \frac{441x}{400}$ રૂપિયા

∴ 2 વર્ષનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ = $\frac{441x}{400} - x = \frac{41x}{400}$ રૂપિયા

પ્રશ્ન અનુસાર $\frac{41x}{400} - \frac{x}{10} = 75$

$= \frac{41x - 40x}{400} = 75 \Rightarrow \frac{x}{400} = 75$

$\Rightarrow x = 30{,}000$ રૂપિયા

* ગુણોત્તર અને પ્રમાણ *

➲ પ્રમાણ (Ratio) :- પ્રમાણ બે સરખી સંખ્યાઓના સંબંધમાં એ બતાવે છે કે એક સંખ્યા બીજી સંખ્યાથી કેટલા ગણી છે. જો A = 5 રૂપિયા તથા B = 2 રૂપિયા.

$A : B = \frac{A}{B} = \frac{5}{2} = 5 : 2$

આમાં 5 ને પ્રથમપદ (antecedent) તથા 2 ને અંતિમપદ (Consequent) કહેવામાં આવે છે.

ગુણોત્તર (Proportion) :- ચાર સંખ્યામાં જ્યારે પહેલી સંખ્યા અને બીજી સંખ્યાનું પ્રમાણ ત્રીજી અને ચોથી સંખ્યાના પ્રમાણનો બરાબર હોય છે. તો તેને ગુણોત્તર પ્રમાણ કહે છે.

જ્યારે,

$a :: b : c : d ; \Rightarrow \frac{a}{b} = \frac{c}{d}$

❑ મુખ્ય મુદ્દા (IMPORTANT POINTS) :-

1. $a = \frac{b \times c}{d}$

પહેલી સંખ્યા = $\frac{\text{બીજી} \times \text{ત્રીજી}}{\text{ચોથી}}$

2. $b = \frac{a \times d}{c}$

બીજી સંખ્યા = $\frac{\text{પહેલી} \times \text{ચોથી}}{\text{ત્રીજી}}$

3. ત્રીજી સંખ્યા = $\frac{\text{પહેલી} \times \text{ચોથી}}{\text{બીજી}}$

4. ચોથી સંખ્યા = $\frac{\text{બીજી} \times \text{ત્રીજી}}{\text{પહેલી}}$

➲ ગુણોત્તરવર્ગ પ્રમાણ :-

$a :: x :: x : b : \Rightarrow \frac{a}{x} = \frac{x}{b} \Rightarrow x^2 = ab$

$\Rightarrow x = \sqrt{ab}$

અર્થાત b નું મધ્યાનુપાતી પ્રમાણ = $\sqrt{ab}$

➲ એકાંતર પ્રમાણ (Compound Ratio) :-

$= \frac{\text{આપેલ બધાજ પ્રમાણના પૂર્વ પદોના ગુણનફળ}}{\text{આપેલ બધાજ પ્રમાણના અંતિમ પદોના ગુણનફળ}}$

a : b, c : d, e : f નું પ્રમાણ = $\frac{a \times c \times e}{b \times d \times f}$

➲ દ્વિઘાતી પ્રમાણ (Duplicate Ratio) :-

a : b નું દ્વિઘાતી પ્રમાણ $a^2 : b^2$ તથા a : b નું Sub Duplicate Ratio $\sqrt{a} : \sqrt{b}$ હશે.

➲ ત્રિઘાતી પ્રમાણ (Triplicate Ratio) :-

a : b નું ત્રિઘાતી પ્રમાણ $a^3 : b^3$ તથા a : b નું Sub Triplicate Ration (પ્રમાણ) $\sqrt[3]{a} : \sqrt[3]{b}$ હશે.

➲ વ્યસ્ત પ્રમાણ (Inverse or Reciprocal Ratio) :-

a : b નું વ્યસ્ત પ્રમાણ $\frac{1}{a} : \frac{1}{b}$ હશે.

જો a : b : : c : d તો

(1) b : a : : d : c

(2) c : a : : d : b

(3) a : c : : b : d

(4) (a + b) : a : : (c + d) : c

(5) (a – b) : a : ; (c – d) : c

(6) (a + b) : (a – b) : : (c + d) : (c – d)

(7) (a + b) : (c + d) : : (a – b) : (c – d)

(8) (a + c) : (b + d) : : (a − c) : (b − d)

હવે ઉદાહરણ તરીકે કેટલાક પ્રશ્નો જોઈએ.

1. સંપૂર્ણ પૃથ્વી પર ભૂમિ અને પાણીનું પ્રમાણ 1:2 છે. તથા ઉત્તર ગોળાર્ધમાં આ પ્રમાણ 2:3 છે. દક્ષિણી ગોળાર્ધમાં ભૂમિ અને પાણીનું પ્રમાણ શું હશે.

ઉકેલ :- ભૂમિ : પાણી = 1 : 2

સંપૂર્ણ પૃથ્વીમાં જમીનનો ભાગ = $\frac{1}{3}$

સંપૂર્ણ પૃથ્વીમાં પાણીનો ભાગ = $\frac{2}{3}$

ઉત્તર ગોળાર્ધ = દક્ષિણી ગોળાર્ધ

ઉત્તર ગોળાર્ધમાં જમીનનો ભાગ = $\frac{2}{5}$

ઉત્તર ગોળાર્ધમાં પાણી ભાગ = $\frac{3}{5}$

∴ ½ પૃથ્વીના સાપેક્ષે ભાગ = $\frac{1}{2}\times\frac{2}{5}=\frac{1}{5}$

∴ ½ પૃથ્વીના સાપેક્ષ જળ ભાગ = $\frac{1}{2}\times\frac{3}{5}=\frac{3}{10}$

∴ દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં જમીન ભાગ = $\frac{1}{3}-\frac{1}{5}$

$\frac{5-3}{15}=\frac{2}{15}$

પાણીનો ભાગ = $\frac{2}{3}-\frac{3}{10}=\frac{20-9}{30}=\frac{11}{30}$

∴ કુલ પ્રમાણ = $\frac{2}{15}:\frac{11}{30}=4:11$

2. એક વરાળથી ચાલતું એન્જિન રેલવેના ડબ્બા વગર 24 કિ.મી. કલાકની ઝડપે ચાલે છે. એન્જિનની ગતિમાં ઘટાડો અને સાથે લગાયેલ ડબ્બાની સંખ્યાના વર્ગમૂળના સમપ્રમાણમાં છે. 4 ડબ્બાઓની સાથે તેની ગતિ 20 કિ.મી./કલાક થઈ જાય છે. તો ડબ્બાઓની અધિકત્તમ સંખ્યા શોધો. જે એન્જિન ખેંચી શકે છે.

જવાબ :-

ડબ્બા વગર એન્જિનની ગતિ = 24 કિ.મી./કલાક

જ્યારે લગાવવામાં આવેલ ડબ્બાની સંખ્યા = 4 ની પરિણામી ગતિ = 20 કિ.મી./કલાક

ધારો કે ડબ્બાઓની સંખ્યા n છે. અને ઝડપમાં ઘટાડો v છે.

$v \propto \sqrt{n}$

(કારણ કે ઝડપમાં ડબ્બાની સંખ્યાના વર્ગમૂળના સમ પ્રમાણમાં છે.)

$v = k\sqrt{n}$ .... (i) (જ્યાં k અચળ છે.)

(જ્યાં સમપ્રમાણ સમી. માં બદલવા માટે કોઈ અચળ ગુણાકાર કરવામાં આવે છે)

ડબ્બા વગર એન્જિનની ઝડપ = 24 કિ.મી./કલાક

4 ડબ્બા જોડવાથી એન્જિનની ઝડપ = 20 કિ.મી./કલાક

ત્યારે ગતિમાં ઘટાડો = 24 − 20

v = 4 કિ.મી./કલાક

∴ સમી. (i) માં n = 4 તથા v = 4 રાખવાથી

$4 = K.\sqrt{4}$

$\Rightarrow 4 = K.2$

∴ K = 2

∴ એન્જિનની પ્રારંભિક ગતિ v = 24 કિ.મી./કલાક છે.

સમી. (i) માં v = 24 કિ.મી./કલાક છે.

સમી. (i) માં v = 24 તથા t = 2 રાખવાથી

$24 = 2 \times \sqrt{n}$

$\Rightarrow \sqrt{n} = \frac{24}{2}$

$\therefore \Rightarrow \sqrt{n} = 12$

n = 144 (બંને બાજુ વર્ગ કરવાથી)

∴ ડબ્બાની અધિકતમ સંખ્યા = 144

∴ એન્જિન દ્વારા ખેંચાયેલા ડબ્બાની સંખ્યા = 144 −1=143

(કારણ કે વધારે ડબ્બા જોડવાથી એન્જિન રોકાશે)

3. કોઈ હીરાની કિંમત તેના વજનના વર્ગના અનુક્રમી પ્રમાણમાં છે. જો હીરાને ચાર ભાગમાં એવી રીતે તોડ્યો કે તેના તૂટેલા ટુકડાનો વજન 1:2:3:4 ના પ્રમાણમાં છે. જો હીરાના કુલ મૂલ્યમાં 70,000/- રૂપિયાનો ઘટાડો થાય છે તો મૂળહીરાનું મૂલ્ય શોધો.

ઉકેલ :- હીરાનું કુલ મૂલ્ય = 70,000 રૂપિયા.

તૂટેલા ટુકડાનો વજનનું પ્રમાણ = 1:2:3:4

ધારોકે ચાર ટુકડાઓનો વજન ક્રમશઃ x, 2x, 3x તથા 4x છે.

∴ કુલ વજન = x + 2x + 3x + 4x = 10x

પ્રશ્ન ઉપરથી મૂલ્ય ∝ (ભાર)²

આથી ટુકડાનું મૂલ્ય ક્રમશઃ x^2 $(2x)^2$ $(3x)^2$ તથા $(4x)^2$ છે.

આથી કુલ મૂલ્ય = $(10x)^2 = 100x^2$

∴ મૂલ્યમાં ઘટાડો = $100x^2 - (x^2+4x^2+9x^2+16x^2) = 100x^2 - 30x^2 = 70x^2$

∴ આથી $70x^2$ = 70,000 (પ્રશ્ન અનુસાર)

∴ $x^2 = 1000$

હીરાનું વાસ્તવિક મૂલ્ય = $100x^2 = 100 \times 1000 = 1,00,000$

4. કોઈ હીરાનું મૂલ્ય તેના વજનના વર્ગના અનુક્રમ પ્રમાણમાં છે. 10 ડેસીગ્રામ વજનના એક હીરાનું મૂલ્ય 32,000 છે. જો આ હીરા બે ભાગમાં એવી રીતે તુટે છે. જે વજનમાં 2:3 ના પ્રમાણમાં છે. તો હીરાના મૂલ્યમાં આ કારણથી થયેલ નુકશાન શોધો.

ઉકેલ :-

હીરાના ટુકડાનું પ્રમાણ = 2:3

પહેલા ટુકડાનું વજન = $\frac{2}{5}\times 10 = 4$ ડે.ગ્રામ

બીજા ટુકડાનું વજન $\frac{3}{5}\times 10 = 6$ ડે.ગ્રામ

મૂળ હીરાની કિંમત a $(10)^2 = 100$ k ....(i)

* કાર્ય અને સમય *

કાર્ય અને સમય
(TIME & WORK)

- જો કોઇ એક વ્યક્તિ કોઇ કામને x દિવસમાં પુરુ કરે છે. તેનો અર્થ એ થયો કે તે 1 દિવસમાં તે કામનો $\frac{1}{x}$ ભાગ કામ કરી શકે છે. એટલે કે જ્યારે કોઇ વ્યક્તિ એક દિવસમાં કોઇ કામ ને $\frac{1}{y}$ ભાગ કરી શકે છે. એટલે તેનો અર્થ એ થયો કે તેને કામ પૂરૂ સમાપ્ત કરવામાં y દિ સ લાગશે.
- કાર્ય કરવાનો સમય $\propto \frac{1}{\text{સમય}}$
- જ્યારે કોઇ વ્યક્તિ કોઇ કાર્ય સમાપ્ત કરવામાં વધારે સમય લગાડે છે. તેનો અર્થ એ થયો કે તેની કાર્ય કરવાની ક્ષમતા ઓછી હશે.
- જો A તથા B ના દ્વારા કોઇ નિશ્ચિત સમયમાં કરેલ કાર્યનું પ્રમાણ x : y છે. તેના દ્વારા અલગ અલગ તે કાર્યને સમાપ્ત કરવામાં લાગેલ સમયનું પ્રમાણ y : x હશે.
- જો A તથા B ને કોઇ કાર્ય ક્રમશઃ x તથાં y દિવસમાં કરી શકે છે. તો બંને ભેગા થઇને કાર્ય $\frac{xy}{x+y}$ દિવસમાં કરશે.
- જો A ,B,C કોઇ કાર્ય ક્રમશઃ x, y તથા z દિવસમાં કરી શકે છે. તો ત્રણેય ભેગા થઇને તે કાર્ય $\frac{xyz}{xy+yz+zx}$ દિવસમાં પૂરૂ કરશે.
- જો A તથા B બંને ભેગા થઇને કોઇ કામ x દિવસમાં તથા A એકલો તેને y દિંવસમાં કરી શકે છે. તો B એકલો તે કામ $\frac{xy}{y-x}$ દિવસમાં પુરુ કરશે.
- 2 (A + B + C) કોઇ કાર્યને x દિવસમાં કરી શકે છે. તો A + B + C તે કાર્ય ને 2x દિવસમાં પૂરૂ કરી નાખશે.
- જો બે શરતોમાં આપેલ કામ સમાન હોય તો –
  $M_1D_1H_1 = M_2D_2H_2$

જ્યાં

M_1	=	પ્રથમ શરતમાં વ્યક્તિઓની સંખ્યા
D_1	=	પ્રથમ શરતમાં દિવસની સંખ્યા
H_1	=	પ્રથમ શરતમાં કલાકની સંખ્યા
M_2	=	બીજી શરતમાં વ્યક્તિઓની સંખ્યા
D_2	=	બીજી શરતમાં દિવસની સંખ્યા
H_2	=	બીજી શરતમાં કલાકની સંખ્યા

- જો કોઈ બંને શરતમાં કામ અલગ અલગ હોય તો
  $$\frac{W_1}{M_1D_1H_1} = \frac{W_2}{M_2D_2H_2}$$
  જ્યાં W_1 = પ્રથમ શરતમાં આપેલ કામ છે.
  જ્યાં W_2 = બીજી શરતમાં આપેલ કામ
- કરેલ કાર્યના આધાર પર સમીકરણ બનાવવાથી પ્રશ્નને સહેલાઈથી હલ કરી શકાય છે. વ્યક્તિઓને અલગ - અલગ કરેલ કાર્યનો સરવાળો 1 હોય છે. જ્યારે સંપૂર્ણ કાર્ય સમાપ્ત થતુ હોય.

☐ **હવે ઉદાહરણના રૂપમાં કેટલાક પ્રશ્નો જોઇએ.**

1. જો 8 પુરૂષ અને 12 છોકરાઓ ભેગા થઈને કોઈ કાર્ય 12 દિવસમાં પૂરૂં કરી શકે છે. તો એમ માનીને 16 પુરૂષો 8 કલાકમાં એટલું જ કાર્ય કરે છે.જેટલું 12 છોકરા 24 કલાકમાં, તો શોધો કે 40 પુરૂષો અને 45 છોકરાઓ ભેગા થઈને પહેલાના કાર્યથી ત્રણ ગણું કાર્ય કેટલા દિવસમાં કરી શકશે ?

ઉકેલ :-
16 પુરૂષો 8 કલાકમાં કાર્ય કરે છે.
∴ (16 × 8) પુરૂષ 1 કલાકમાં કાર્ય કરે છે.
12 છોકરાઓનું 24 કલાકનું કાર્ય.
∴ (12 × 24) છોકરાનું 1 કલાંકનું કાર્ય
∴ (16 × 8) પુરૂષ = 12 × 24 છોકરા
∴ 4 પુરૂષ = 9 છોકરા
∴ 1 પુરૂષ = $\frac{9}{4}$ છોકરા

8 પુરૂષ+12 છોકરા = 8 × $\frac{9}{4}$ છોકરા + 12 છોકરા = 30 છોકરા

ફરીથી 40 પુરૂષ + 45 છોકરા = 40 × $\frac{9}{4}$ છોકરા + 45 છોકરા = 135 છોકરા

સમપ્રમાણના નિયમથી

છોકરા	કાર્ય	દિવસ
30	1	12
135↑	↓3	↓x

$\left.\begin{matrix}125 : 30 \\ 1 : 3\end{matrix}\right\} :: 12:x$

$\therefore x = \frac{12 \times 30 \times 3}{135} = 8$ દિવસ

2. એક પુરૂષ એક સ્ત્રી અને એક છોકરો કોઈ કાર્યને ક્રમશઃ 3, 4 અને 12 દિવસમાં પુરૂં કરે છે.એક પુરૂષ અને એક સ્ત્રીની સાથે કેટલા છોકરા જોડાય જેથી બધા ભેગા મળીને તે કાર્યને એક દિવસમાં પુરૂં કરશે ?

ઉકેલ :-

1 પુરૂષ દ્વારા 1 દિવસમાં કરેલ કાર્ય = $\frac{1}{3}$ ભાગ,

1 સ્ત્રી દ્વારા 1 દિવસમાં કરેલ = $\frac{1}{4}$ ભાગ

1 પુરૂષ + 1 સ્ત્રી દ્વારા 1 દિવસમાં કરેલ કાર્ય = $\frac{1}{3} + \frac{1}{4} = \frac{7}{12}$ ભાગ

બાકીનું કાર્ય = $1 - \frac{7}{12} = \frac{5}{12}$ ભાગ

$\frac{1}{12}$ ભાગ કાર્ય 1 દિવસમાં 1 છોકરો કરે છે.
સંપૂર્ણ કાર્ય 12 દિવસમાં 5 છોકરો કરે છે.
$\frac{5}{12}$ ભાગનું કાર્ય 12 × $\frac{5}{12}$ દિવસમાં 5 છોકરા

3. એક કાર્ય 3 પુરૂષો એક દિવસમાં પુરૂં કરી શકે છે. તે જ કાર્ય સ્ત્રીઓ દ્વારા $\frac{3}{4}$ દિવસમાં પુરૂં કરી નાખે છે. અથવા તે જ કામ 18 છોકરા કામ અડધા દિવસમાં પુરૂં કરી શકે છે. જો 3 સ્ત્રીઓ અને 3

... કેટલા પુરૂષોને કેટલા દિવસ માટે લગાવવામાં
છોકરાઓ એક દિવસ માટે કામ પર લાવવામાં આવે તો કેટલા પુરૂષોને કેટલા દિવસ માટે લગાવવામાં આવે જેથી કામ પુરૂં થઈ શકે ?

ઉકેલ :- 3 પુરૂષ તે કાર્ય 1 દિવસમાં કરશે

$\therefore$ 1 પુરૂષ તે કાર્યને 3 દિવસમાં કરે છે.

$\therefore$ 1 પુરૂષ દ્વારા એક દિવસમાં કરેલ કાર્ય = $\frac{1}{3}$ ભાગ

8 સ્ત્રીઓ તે કામને $\frac{3}{4}$ દિવસમાં કરે છે

$\therefore$ એક સ્ત્રી તે કામ કરશે = $\frac{3}{4} \times 8$ દિવસમાં

$= 3 \times 2 = 6$ દિવસમાં

$\therefore$ એક સ્ત્રી દ્વારા એક દિવસમાં કરેલ કામ = $\frac{1}{6}$ ભાગ

$\therefore$ 3 સ્ત્રીઓ દ્વારા એક દિવસમાં કરેલ કાર્ય = $3 \times \frac{1}{6} = \frac{1}{2}$ ભાગ ..... (1)

$\therefore$ 18 છોકરા તે કાર્યને અડધા દિવસમાં કરે છે.

$\therefore$ 9 છોકરા તે કાર્યને એક દિવસમાં કરશે.

$\therefore$ 1 છોકરો તે કાર્યને 9 દિવસમાં કરશે.

$\therefore$ એક છોકરા દ્વારા એક દિવસમાં કરેલ કાર્ય = $\frac{1}{9}$ ભાગ

$\therefore$ 3 છોકરા દ્વારા એક દિવસમાં કરેલ કાર્ય = $3 \times \frac{1}{9} = \frac{1}{3}$ ભાગ ..... (2)

સમી. (1) અને (2) થી

3 સ્ત્રીઓ અને 3 છોકરા દ્વારા એક દિવસમાં કરેલ કાર્ય

$= \frac{1}{2} + \frac{1}{3} = \frac{3+2}{6} = \frac{5}{6}$ ભાગ (2, 3 L.C.M.)

$\therefore$ બાકીનું કામ $= 1 - \frac{5}{6} = \frac{6-5}{6} = \frac{1}{6}$ ભાગ

$\therefore$ $\frac{1}{6}$ ભાગ કરવામાં એક પુરૂષ દ્વારા લગાવેલ સમય = $\frac{\frac{1}{6}}{\text{એક દિવસનું કાર્ય}} = \frac{\frac{1}{6}}{\frac{1}{3}} = \frac{1}{6} \times \frac{3}{1}$

$= \frac{1}{2}$ દિવસ

4. A કોઈ કામને 10 દિવસમાં પુરૂં કરી શકે છે. અને B 20 દિવસમાં પુરૂં કરે છે. બંને સાથે કાર્ય કરે છે પરંતુ કામ પૂર્ણ થાય તેના 2 દિવસ પહેલા A કાર્ય છોડીને જતો રહે છે. તો તે કાર્ય કેટલા દિવસમાં પુરૂં થયુ ?

ઉકેલ :- A કાર્ય સમાપ્ત થાય તેના 2 દિવસ પહેલા છોડી દે છે.

B નું 1 દિવસનુ કાર્ય = $\frac{1}{20}$

B નું 2 દિવસનું કાર્ય = $\frac{2}{20} = \frac{1}{10}$

બાકીનું કાર્ય $= 1 - \frac{1}{10} = \frac{9}{10}$

પુન : A નું 1 દિવસનું કાર્ય = $\frac{1}{10}$

$\therefore$ (A + B) નું 1 દિવસનું કાર્ય = $\frac{1}{10} + \frac{1}{20} = \frac{2+1}{20} = \frac{3}{20}$ (10, 20 નો L.C.M.)

$\therefore$ $\frac{3}{20}$ કાર્ય બંને દ્વારા 1 દિવસમાં કરી શકાય છે.

$\therefore$ $\frac{9}{10}$ કાર્ય બંને દ્વારા = $\frac{20}{3} \times \frac{9}{10} = 6$ દિવસમાં કરાશે.

કાર્ય પુરૂ કરવામાં લાગેલ સમય = $6 + 2 = 8$ દિવસ

5. A અને B ભેગા થઈને કોઈ કાર્ય 30 દિવસમાં કરી શકે છે. 10 દિવસ કામ કર્યા પછી C તેમને મદદ કરે છે અને તે કાર્ય 10 દિવસમાં પુરૂં થઈ ગયું. જો જેટલું કાર્ય B ત્રણ દિવસમાં કરે છે. તેટલું જ કાર્ય C, 2 દિવસમાં કરે છે. તો A એકલો તે કાર્ય કેટલા દિવસમાં કરશે.

ઉકેલ :-

(A + B) નું 1 દિવસનું કાર્ય = $\frac{1}{30}$

(A + B) નું 10 દિવસમાં કાર્ય = $\frac{10}{30} = \frac{1}{3}$

બાકીનું કાર્ય $= 1 - \frac{1}{3} = \frac{2}{3}$

(A + B + C) નું 10 દિવસમાં કાર્ય = $\frac{2}{3}$

(A + B + C) નું 1 દિવસમાં કાર્ય = $\frac{2}{3 \times 10} = \frac{1}{15}$

C નું 1 દિવસનું કાર્ય = $\frac{1}{15} - \frac{1}{30} = \frac{1}{30}$

$\therefore$ C એકલો 30 દિવસમાં કાર્ય પુરૂં કરી શકશે.

C નું 2 દિવસનું કાર્ય = B નું 3 દિવસનું કાર્ય

$\therefore$ B દ્વારા કામ સમાપ્ત કરવામાં લાગતો સમય = $30 \times \frac{3}{2} = 45$ દિવસ

$\therefore$ B નું 1 દિવસનું કાર્ય = $\frac{1}{45}$

$\therefore$ A નું 1 દિવસનું કાર્ય = $\frac{1}{30} - \frac{1}{45} = \frac{3-2}{90} = \frac{1}{90}$

$\therefore$ A એકલો 90 દિવસમાં કામ પુરૂ કરશે.

* હોજ અને નળ *

મુખ્ય મુદ્દા (IMPORTANT POINTS) :-

- એક નળ કોઈ હોજને x કલાકમાં ભરે છે.તો તેનો અર્થ એ થયો કે તે 1 કલાકમાં તે હોજનો $\frac{1}{x}$ ભાગ ભરશે. આ રીતે એ એક નળ કોઈ હોજને y કલાકમાં ખાલી કરશે તો તેનો અર્થ છે કે 1 કલાકમાં તે હોજનો $\frac{1}{y}$ ભાગ ખાલી કરશે.

ગણિત

- જ્યારે બે નળ A તથા B કોઈ હોજને ક્રમશ x તથા y કલાકમાં ભરી નાંખે છે તો બંને નળ એક સાથે તે હોજને $\frac{xy}{x+y}$ કલાકમાં ભરી દેશે.
- જ્યારે ત્રણ નળ A, B અને C કોઈ હોજને ક્રમશ x, y તથા તથા z કલાકમાં ભરી શકે છે. ત્રણેય નળ એક સાથે તે હોજને $\frac{xyz}{xy+yz+zx}$ કલાકમાં ભરી દેશે.
- જો નળ A કોઈ હોજને x કલાકમાં ભરે છે. તથા નળ B ભરેલ હોજને y કલાકમાં ખાલી કરી નાખે છે તો

(a) બંને નળ એક સાથે ખોલવામાં આવે તો ખાલી હોજને $\frac{xy}{y-x}$ કલાકમાં ભરી દેશે.

(જ્યાં $y > x$)

(b) બંને નળને એક સાથે ખોલવામાં આવે તો ભરેલ હોજને $\frac{xy}{x-y}$ કલાકમાં ખાલી કરી દેશે.

(જ્યાં $x > y$)

- એક નિશ્ચિત સમય સીમાની અંદર નળ A અને નળ B દ્વારા જુદા જુદા ભરેલ હોજના ભાગનું પ્રમાણ x : y છે. તો બંને નળ દ્વારા તે હોજને ભરવામાં લાગેલ સમયનું પ્રમાણ y : x હશે.

* કાર્ય અને વેતન *

❑ **મુખ્ય મુદ્દા (IMPORTANT POINTS) :-**

➲ બે અથવા બે થી વધારે વ્યક્તિઓ દ્વારા જુદા જુદા કાર્ય વચ્ચેનું પ્રમાણ તેના વેતનના પ્રમાણમાં હોય છે

➲ જ્યારે બે અથવા બેથી વધારે વ્યક્તિઓ માટે કામના દિવસ સરખા હોય તો તેનું એક દિવસના કાર્ય વચ્ચેનું પ્રમાણ તેના વેતનના પ્રમાણમાં હોય છે.

➲ **હવે ઉદાહરણ રૂપે કેટલાક પ્રશ્નો જોઇએ.**

1. 3 પુરૂષ અને 4 મહિલાઓ ભેગા થઈને 7 દિવસમાં 3780 રૂા. કમાઈ શકે છે. 11 પુરૂષ અને 13 મહિલાઓ 8 દિવસમાં 15040 રૂા. કમાઈ શકે છે. 7 પુરૂષ અને 9 મહિલાઓ 12,400 રૂા. કેટલા દિવસમાં કમાઈ શકશે ?

ઉકેલ :- 3 પુરૂષ અને 4 મહિલાઓ 7 દિવસમાં 3780 રૂ. ભેગા કરે છે.

$\therefore$ 3 પુરૂષ અને 4 મહિલાઓ 1 દિવસમાં $\frac{3780}{7} = 540$ રૂા. ભેગા કરી શકે છે..... (1)

ફરી : 11 પુરૂષ અને 13 મહિલાઓ 8 દિવસમાં 15040 રૂા. ભેગા કરી શકે છે.

$\therefore$ 11 પુરૂષ અને 13 મહિલાઓ 1 દિવસમાં $\frac{15040}{8} = 1880$ ભેગા કરી શકે છે..... (2)

સમી. (1) અને (2) ને વ્યક્તિઓની સંખ્યા અને ભેગા કરેલ ધનનું પ્રમાણ

$$\frac{3 \text{ પુરૂષ} + 4 \text{ મહિલા}}{11 \text{પુરૂષ} + 13 \text{ મહિલા}} = \frac{540}{1880}$$

$$\Rightarrow \frac{3 \text{ પુરૂષ} + 4 \text{ મહિલા}}{11 \text{પુરૂષ} + 13 \text{ મહિલા}} = \frac{27}{94}$$

ગુણાકાર દ્વારા

297 પુરૂષ + 351 મહિલાઓ = 282 પુરૂષ + 376 મહિલાઓ

$\Rightarrow$ (297 - 282) પુરૂષ = (376 − 351) મહિલાઓ

$\Rightarrow$ 15 પુરૂષ = 25 મહિલાઓ

$\therefore$ 1 પુરૂષ = $\frac{25}{15} = \frac{5}{3}$ મહિલાઓ

3 પુરૂષ અને 4 મહિલાઓ (3 × $\frac{5}{3}$ + 4) મહિલાઓ = 5 + 4 મહિલાઓ = 9 મહિલાઓ

7 પુરૂષ અને 9 મહિલાઓ = (7 × $\frac{5}{3}$ + 9) મહિલાઓ = $\frac{35}{3}$ + 9 = મહિલાઓ

= $\frac{35+27}{2}$ મહિલાઓ = $\frac{62}{3}$ મહિલાઓ

$\therefore$ 9 મહિલાઓ 540 રૂપિયા 1 દિવસમાં ભેગા કરી શકે છે.

$\therefore$ 1 મહિલા 51 રૂપિયા $\frac{1 \times 9}{540}$ દિવસમાં ભેગા કરી શકે છે.

$\therefore$ $\frac{62}{3}$ મહિલાઓ 12,400 રૂપિયા

$\frac{1 \times 9 \times 12400 \times 3}{540 \times 62}$ = 10 દિવસમાં ભેગા કરે

કુલ સમય = 10 દિવસ

2. x એક કાર્ય 8 દિવસે અને y તે કાર્ય 12 દિવસે પુરુ કરી શકે છે. જો તેમની સાથે z ભળી જાય તો તે આ કાર્ય 3 દિવસમાં પુરૂં કરી શકે છે. જો કાર્ય કરવાની કુલ મજૂરી 400 રૂા. પ્રાપ્ત થાય છે તો x પોતાના કામના પ્રમાણમાં શું હિસ્સો હશે ?

ઉકેલ :- x દ્વારા કામ પુરૂં કરવા માટે લાગેલ સમય = 8 દિવસ

y દ્વારા કામ સમાપ્ત કરવા માટે લાગેલ સમય = 12 દિવસ

કુલ મજૂરીમાં x નો હિસ્સો = ?

x એક કાર્યને 8 દિવસમાં પૂર્ણ કરી શકે છે.

$\therefore$ x દ્વારા એક દિવસમાં કરેલ કાર્ય = $\frac{1}{8}$ ભાગ

આ રીતે y દ્વારા એક દિવસમાં કરેલ કાર્ય = $\frac{1}{12}$ ભાગ

$\therefore$ x, y તથા z ત્રણેય ભેગા થઈને 3 દિવસમાં કાર્ય પુરૂં કરી નાખે છે.

$\therefore$ x,y,z ત્રણેય દ્વારા એક દિવસમાં કરેલ કાર્ય = $\frac{1}{3}$ ભાગ

$\therefore$ z દ્વારા એક દિવસમાં કરેલ કાર્ય = $\frac{1}{3} - (\frac{1}{8} + \frac{1}{12})$

$= \frac{8-(3+2)}{24} = \frac{8-5}{24} = \frac{3}{24}$ ભાગ = $\frac{1}{8}$ ભાગ

$\therefore$ x, y તથા z ની મજૂરીનું પ્રમાણ = $\frac{1}{8} : \frac{1}{12} : \frac{1}{8}$

$= 24 \times \frac{1}{8} \div 24 \times \frac{1}{12} = : 24 \times \frac{1}{8} = 3 : 2 : 3$

$\therefore$ પ્રમાણનો સરવાળો = 3 + 2 + 3 = 8

$\therefore$ x નો હિસ્સો = 400 × $\frac{3}{8}$ (કારણકે x, y, z ત્રણેયની કુલ મજુરી 400 રૂા. છે.)

= 50 × 3 = 150

* સમય અને અંતર *

❑ મુખ્ય મુદ્દા (IMPORTANT POINTS) :-

- કોઈ વસ્તુ દ્વારા કોઈ નિશ્ચિત સમયમાં કાપેલ અંતર તેની ઝડપ અને લાગેલ સમયના ગુણનફળને બરાબર હોય છે. એટલે કે અંતર = (ઝડપ) ચાલ અથવા વેગ × સમય

$$\text{સમય} = \frac{\text{અંતર}}{\text{ઝડપ (ચાલ)}}$$

$$\text{ઝડપ અથવા વેગ} = \frac{\text{અંતર}}{\text{સમય}}$$

- જો કિ.મી./કલાક મીટર/સેકન્ડમાં બદલવો હોય તો $\frac{5}{18}$ થી અને જો મીટર/સેકન્ડને કિ.મી કલાકમાં ફેરવવા તેને $\frac{18}{5}$ વડે ગુણવામાં આવે છે.
- કોઈ નિશ્ચિત યાત્રા પૂરી કર્યા પછી કોઈ વસ્તુની સરેરાશ ઝડપ = $\frac{\text{તેના દ્વારા કાપેલ અંતર}}{\text{અંતર કાપવામાં લાગેલ સમય}}$
- જ્યારે એક બસ x કિ.મી/કલાકમાં ઝડપથી A થી B સુધી યાત્રા કરે છે. તથા Y કિ.મી./ કલાકની ઝડપથી B થી A બિંદુ પર પુનઃ પાછી ફરે છે.ત્યારે પૂરી યાત્રા દરમ્યાન તેની સરેરાશ ઝડપ = $\frac{2xy}{x+y}$ કિ.મી./કલાક
- જો બે ગાડીઓ સમાન દિશામાં ચાલે છે. તો તેની સાપેક્ષ ઝડપ બંને ગાડીઓની ઝડપના અંતર બરાબર હોય છે.
- જો બે ગાડીઓ વિરૂદ્ધ દિશામાં ચાલે છે.તો તેની સાપેક્ષ ઝડપ બંને ગાડીઓની ઝડપના સરવાળા બરાબર હોય છે.
- જો A, x બિંદુથી y બિંદુ માટે પ્રસ્થાન કરે તથા તે B, y બિંદુથી x બિંદુ માટે પ્રસ્થાન કરે અને બંને એકબીજાને મળ્યા પછી A, a કલાક પછી y બિંદુ પર પહોંચે છે તથા B, b કલાક પછી x બિંદુ પર પહોંચે છે, તો $\frac{\text{A ની ઝડપ}}{\text{B ની ઝડપ}} = \sqrt{\frac{b}{a}}$
- જો ત્રણ અસમાન ઝડપ x, y, z થી સમાન અંતર કાપવાનું નક્કી કર્યુ હોય તો સરેરાશ ઝડપ

$$= \frac{3}{\frac{1}{x}+\frac{1}{y}+\frac{1}{z}}$$

$$= \frac{3\,xyz}{xy+yz+zx}$$

- સમય અને અંતરના કેટલાક પ્રશ્નોને સમયના સાપેક્ષ સમીકરણ બનાવીને હલ કરી શકાય છે.

* નાવ અને પ્રવાહ *

મુખ્ય મુદ્દા (IMPORTANT POINTS) :-

- એક નાવ શાંત પાણીમાં x કિ.મી./કલાકની ઝડપથી ચાલે છે. જો પ્રવાહની ઝડપ y કિ.મી./કલાક હોય તો અનુપ્રવાહમાં (ધારાની સાથે) નાવની ઝડપ = (x + y) કિ.મી./કલાક
- એક નાવ શાંત પાણીમાં x કિ.મી./કલાકની ઝડપથી ચાલી શકે છે જો ધારાની ઝડપ y કિ.મી./કલાક હોય તો ધારાના ઉર્ધ્વપ્રવાહમાં (ધારાની વિરૂદ્ધમાં) નાવની ઝડપ = (x − y) કિ.મી./કલાક
- જો અનુપ્રવાહ ધારાની દિશામાં (downstream) ને $\frac{d}{s}$ તથા ધારાની વિરૂદ્ધ (upstream) ને $\frac{u}{s}$ થી નિરુપિત કરવામાં આવે છે.

$x + y = \frac{d}{s}$ ..... (1)

$x - y = \frac{u}{s}$ ..... (2)

સમીકરણ (1) અને (2) નો ~~દરવાળો~~ સરવાળો કરવાથી

$x + y = \frac{d}{s}$

$x - y = \frac{d}{s}$

$2x = \frac{d}{s} + \frac{u}{s}$

એટલે કે, શાંત પાણીમાં નાવની ઝડપ = $\frac{\text{વિરૂદ્ધ દિશામાં નાવની ઝડપ + ધારાની દિશામાં નાવની ઝડપ}}{2}$

★ સમીકરણ (2) ને (1) માંથી બાદબાકી કરવાથી

$x + y = \frac{d}{s}$

$x - y = \frac{u}{s}$

$- \quad + \quad -$

$2y = \frac{d}{s} + \frac{u}{s}$

$\Rightarrow y = \frac{\frac{d}{s} - \frac{u}{s}}{2}$

$\frac{\text{ધારાની ગતિ સમાન પ્રવાહમાં નાવની ઝડપ − વિરૂદ્ધ પ્રવાહમાં નાવની ઝડપ}}{2}$

- જ્યારે એક નાવ x થી y સુધી યાત્રા અનુપ્રવાહમાં A કિ.મી./ કલાકની ઝડપથી કરે છે. તથા ઉર્ધ્વપ્રવાહમાં y થી x સુધી B કિ.મી./કલાકની ઝડપથી પાછો આવે છે. તો સંપૂર્ણ યાત્રામાં લાગેલ સરેરાશ ઝડપ = $\frac{2AB}{A + B}$ કિ.મી./કલાક
- **હવે ઉદાહરણ તરીકે પ્રશ્નો જોઈએ -**

1. એક સ્ટીમર ધારાની દિશાની સાથે, એક બંદરથી બીજા બંદર સુધી પહોંચવામાં 4 કલાકનો સમય લે છે. ધારાની વિરૂદ્ધ દિશામાં તે અંતર કાપવામાં 5 કલાક લાગે છે. જો ધારાની ઝડપ 2 કિ.મી. કલાક હોય તો શોધો કે બંને બંદરો વચ્ચે કેટલું અંતર હોય છે ?

ઉકેલ :- ધારોકે એક બંદરથી બીજા બંદર સુધી વચ્ચેનું અંતર = x કિ.મી. તથા શાંત પાણીમાં સ્ટીમરની ઝડપ = y કિ.મી/કલાક ધારાની દિશામાં સ્ટીમરની ઝડપ = (y + 2) કિ.મી./કલાક

ધારાની વિરૂદ્ધ દિશામાં સ્ટીમરની ઝડપ = (y − 2) કિ.મી./ કલાક $\frac{x}{y + 2} = 4$

$\Rightarrow x = 4 (y + 2)$ .... (1)

પુનઃ $\frac{x}{y - 2} = 5$

$\Rightarrow x = 5 (y - 2)$ .... (2)

સમી. (1) અને (2) થી

$4 (y + 2) = 5 (y - 2)$

$\Rightarrow 4y + 8 = 5y - 10$

$\Rightarrow y = 18$

સમી. (1) થી

$x = 4 (18 + 2) = 80$ કિ.મી.

2. એક વ્યક્તિ 30 કિ.મી. ધારાની વિરૂદ્ધ અને 44 કિ.મી. ધારાની દિશામાં 10 કલાકમાં નાવ ચલાવી શકે છે.સાથે તે 40 કિ.મી. ધારાની વિરૂદ્ધ અને 55 કિ.મી. ધારાની દિશામાં 13 કલાક નાવ રાખી શકે છે. તો ધારાની ઝડપ તથા શાંત જળમાં નાવની ઝડપ શોધો.

ઉકેલ :- **પ્રથમ સ્થિતિમાં**

ધારોકે વિરૂદ્ધ દિશામાં કાપેલ અંતર = 30 કિ.મી.

ધારાની દિશામાં કાપેલ અંતર = 44 કિ.મી.

કુલ લાગેલ સમય = 10 કલાક

બીજી સ્થિતિમાં

ધારાની વિરૂદ્ધ દિશામાં કાપેલ અંતર = 40 કિ.મી.

ધારાની દિશામાં કાપેલ અંતર = 55 કિ.મી

કુલ લાગેલો સમય = 13 કલાક

ધારાની ઝડપ = ?

શાંત જળમાં નાવની ઝડપ = ?

ધારોકે શાંત પાણીમાં નાવની ઝડપ = x કિ.મી./કલાક

તથા શાંત પાણીમાં ધારાની ઝડપ = y કિ.મી./કલાક

∴ ધારાની વિરૂદ્ધ દિશામાં ઝડપ = x - y

અને ધારાની દિશામા ઝડપ = x + y

પ્રશ્ન અનુસાર $\frac{30}{x - y} + \frac{40}{x + y} = 10$ ..... (1)

તથા $\frac{40}{x - y} + \frac{55}{x + y} = 13$ ..... (2)

ધારોકે $x - y = \frac{1}{m}$ તથા $x + y = \frac{1}{n}$

હવે (1) થી $30m + 44n = 10$ ..... (3)

(2) થી $40m + 55n = 13$ ..... (4)

(3) × (4) × 3 કરવાથી

$120m + 176n - 120m - 165n = 40 - 39$

$\Rightarrow 11n = 1 \therefore n = \frac{1}{11}$

આ રીતે $m = \frac{1}{5}$

m તથા n ની કિંમત રાખવાથી

$\frac{1}{x - y} = \frac{1}{5}$ તથા $\frac{1}{x + y} = \frac{1}{11}$

$x - y = 5$ તથા $x + y = 11$

∴ $x = 8$ તથા $y = 3$

∴ નાવની ઝડપ = 8 કિ.મી./કલાક

તથા ધારાની ઝડપ = 3 કિ.મી./કલાક

* રેલગાડી *

- **મુખ્ય મુદ્દા (IMPORTANT POINTS) :-**
- જ્યારે એક રેલગાડી કોઈ વીજળીના થાંભલાને અથવા કોઈ ઉભા રહેલ વ્યક્તિને જેની લંબાઈ નગણ્ય હોય તેને પસાર કરવા માંગતી હોય તો તેને પોતાની લંબાઈ નક્કી કરવી પડે છે.
- સમાન દિશામાં અથવા વિરૂદ્ધ દિશામાં ચાલી રહેલ બે રેલગાડીઓ એક બીજાને પસાર કરવામાં બંને રેલગાડીઓની લંબાઈનો સરવાળાની બરાબર સાપેક્ષ ઝડપ નક્કી કરવી પડે છે.

સમાન દિશામાં સાપેક્ષ ઝડપ = બંને રેલગાડીની ઝડપ વચ્ચેનું અંતર.

વિરૂદ્ધ દિશામાં સાપેક્ષ ગતિ = બંને રેલગાડીઓની ઝડપ વચ્ચેનો સરવાળો.

- જ્યારે એક રેલગાડી, રેલ્વે, પુલ અથવા પ્લેટફોર્મને પસાર કરવા માંગે છે તો પોતાની લંબાઈ તથા પુલ કે પ્લેટફોર્મની લંબાઈના સરવાળાને સમતુલ્ય અંતર નક્કી કરવું પડે છે.
- જ્યારે એક રેલગાડી બીજી રેલગાડીમાં બેઠેલ વ્યક્તિને સમાન દિશા અથવા વિરૂદ્ધ દિશામાં પસાર કરવા માંગતી હોય તો તેને પોતાની લંબાઈની સાપેક્ષ ઝડપ નક્કી કરવી પડે છે.
- સમય અને અંતરનો basic concept આમાં પણ લાગુ પડે છે.
- **હવે કેટલાક ઉ.દા.પ્રશ્નોના સ્વરૂપમાં જોઈએ :-**

1. એક માલગાડી A થી સ્ટેશન B ની બાજુ જાય છે. ચાલવાના 1 કલાક પછી અકસ્માત થાય છે. ત્યાં 30 મિનિટ રોકાયા પછી પોતાની શરૂઆતની ઝડપના $\frac{4}{5}$ ઝડપથી પુનઃશરૂ થાય છે. અને B સ્થાને બે કલાક મોડી પહોંચે છે. જો ગાડી અકસ્માત પહેલા 80 કિ.મી. વધારે ચાલતી હોય તો તે 1 કલાક મોડી પહોંચતી તો ગાડીની શરૂઆતની ચાલ શોધો.

ઉકેલ :- ધારોકે યાત્રાની લંબાઈ અર્થાત્ સ્ટેશન A સ્ટેશન B ની વચ્ચેનું અંતર = D કિ.મી.

તથા ગાડીની શરૂઆતની ચાલ = x કિ.મી./કલાક

યાત્રા સમાન્ય ઝડપથી પૂરી કરવામાં લાગેલો સમય

સમય = $\frac{D}{x}$ કલાક

અકસ્માત પહેલા 1 કલાકમાં માલગાડી દ્વારા કાપેલ અંતર = x કિ.મી.

શેષ અંતર = D − x કિ.મી.

અકસ્માત પછી માલગાડીની ઝડપ = $\frac{4}{5}x$

અકસ્માત પછી માલગાડીની બાકીનું અંતર કાપવામાં લાગેલ સમય = $\frac{D-x}{\frac{4}{5}x} = \frac{5(D-x)}{4x}$

આથી માલગાડી દ્વારા લાગેલ સમય = $1 + \frac{1}{2} + \frac{5(D-x)}{4} = \frac{3}{2} + \frac{5(D-x)}{4}$

[30 મિનિટ અર્થાત $\frac{1}{2}$ કલાક ગાડી રોકાય છે.]

પ્રશ્ન અનુસાર

$\frac{3}{2} + \frac{5(D-x)}{4} = \frac{D}{x} + 2$

$\Rightarrow \frac{5(D-X)}{4} - \frac{D}{x} = 2 - \frac{3}{2}$

$\Rightarrow \frac{D}{x} = \frac{5(D-x)}{4} - \frac{1}{2}$ .... (1)

જો માલગાડી 80 કિ.મી. આગળ અકસ્માત થયો હોય તો કુલ અંતર કાપવા માટે લાગેલ સમય

$= 1 + \frac{1}{2} + \frac{80}{x} + \frac{5(D-80-x)}{4x} = \frac{D}{x} + 1$

$\Rightarrow \frac{3}{2} + \frac{80}{x} + \frac{5(D-x)}{4x} - \frac{400}{4x} = \frac{D}{x} + 1$

$\Rightarrow \frac{D}{x} = \frac{5(D-x)}{4x} + \frac{80}{x} - \frac{100}{x} + \frac{3}{2} - 1$

$\Rightarrow \frac{D}{x} = \frac{5(D-x)}{4x} - \frac{20}{x} + \frac{1}{2}$ .... (2)

સમી. (1) અને (2) થી

$\frac{5(D-x)}{4x} - \frac{1}{2} = \frac{5(D-x)}{4x} - \frac{20}{x} + \frac{1}{2}$

$\Rightarrow \frac{20}{x} = \frac{1}{2} + \frac{1}{2} \Rightarrow \frac{20}{x} = 1$

$\Rightarrow x = 20$

માલગાડીની શરૂઆતની ઝડપ = 20 કિ.મી./કલાક

2. બે વ્યક્તિ ક્રમશઃ 2 કિ.મી/કલાક તથા 4 કિ.મી./કલાકની ઝડપથી એ જ દિશામાં ચાલે છે જે દિશામાં એક રેલગાડી જઈ રહી છે. રેલગાડીએ તેમને 9 તથા 10 સેકન્ડમાં પસાર કરી દીધી તો રેલગાડીની ઝડપ તથા લંબાઈ શોધો.

ઉકેલ :- પ્રથમ વ્યક્તિની ઝડપ = 2 કિ.મી./કલાક

બીજી વ્યક્તિની ઝડપ = 4 કિં.મી./કલાક

પ્રથમ વ્યક્તિને પસાર કરવામાં રેલગાડીને લાગતો સમય = 9 સેકન્ડ

બીજી વ્યક્તિને પસાર કરવામાં રેલગાડીને લાગેલ સમય = 10 સેકન્ડ

રેલગાડીની ઝડપ તથા લંબાઈ = ?

ધારોકે રેલગાડીની ઝડપ = x કિ.મી./કલાક

તથા રેલગાડીની લંબાઈ = L કિ.મી.

∴ પ્રથમ વ્યક્તિની અપેક્ષા રેલગાડીની સાપેક્ષ ઝડપ = (x – 2) કિ.મી./કલાક

∴ રેલગાડી (x – 2) કિ.મી./કલાકની ઝડપથી 9 સેકન્ડમાં L કિ.મી. પસાર કરશે.

$\therefore \frac{L}{x-2} = \frac{9}{3600}$ { ∵ 9 સે. = $\frac{9}{3600}$ કલાક }

$\Rightarrow 400\,L = x - 2$

આ રીતે બીજા વ્યક્તિની સાપેક્ષ રેલગાડીની ઝડપ = (x – 4) કિ.મી./કલાક

આથી પ્રશ્ન અનુસાર,

$\frac{L}{x-4} = \frac{10}{3600}$ { ∵ 10 સે. = $\frac{10}{3600}$ કલાક }

$\Rightarrow 360L = x - 4$

આથી સમીકરણ (1) સમી (2) ઉપરથી

$40L = 2$

$= L = \frac{2}{40}$ કિ.મી. $= \frac{2000}{40}$ મીટર = 50 મીટર

તથા રેલગાડીની ઝડપ $= \frac{360 \times 50}{1000} + 4 = 18 + 4 = 22$ કિ.મી./કલાક

{સમી. (2) માં L ની કિંમત રાખવાથી}

3. કોઈ કાર દ્વારા 100 કિ.મી./કલાક યાત્રાથી અડધુ અંતર કાપ્યા પછી તેના એન્જિનમાં કેટલીક ખરાબી થાય છે. તદ્ઉપરાંત તે પોતાની પ્રથમ ઝડપથી અડધી ઝડપે ચાલે છે. આ કારણે તે પોતાના સામાન્ય સમયથી 2 કલાક મોડી પહોંચે છે. તો કારની પ્રારંભિક ઝડપ કેટલી છે ?

ઉકેલ :- ધારો કે શરૂઆતની ગતિ = x કિ.મી./કલાક

100 કિ.મી.અંતર કાપવા માટે લાગતો સમય = $\frac{100}{x}$ કલાક

પ્રશ્ન અનુસાર,

$\frac{50}{x} + \frac{50}{x/2} = \frac{100}{x} + 2$

$\Rightarrow \frac{50}{x} + \frac{100}{x} = \frac{100}{x} + 2$

$\Rightarrow \frac{50}{x} = 2 \Rightarrow x = \frac{50}{2} = 25$

∴ પ્રશ્ન અનુસાર શરૂની ઝડપ = 25 કિ.મી./કલાક

4. એક વ્યક્તિ d કિ.મી.નું અંતર ધારાની વિરૂદ્ધ દિશામાં અને એટલું જ અંતર ધારાની દિશામાં એક નાવને 5 કલાક 15 મિનિટમાં પુરૂં કરે છે. સાથે તે 2d કિ.મી. ધારાની વિરૂદ્ધ દિશામાં નાવને 7 કલાકમાં પુરૂં કરે છે.તો ધારાની દિશામાં આટલું જ અંતર 2d કિ.મી. પુરૂં કરવામાં કેટલો સમય લાગશે ?

ઉકેલ :- ધારોકે નાવ અને ધારાની ઝડપ

x અને y કિ.મી./કલાક છે.

વિરૂદ્ધમાં પ્રવાહ ગતિ = (x – y) કિ.મી./કલાક

નિમ્ન પ્રવાહમાં ગતિ = (x + y) કિ.મી/કલાક

પ્રશ્ન અનુસાર,

$\frac{d2}{x+y} + \frac{d2}{x-y} = \frac{21}{4}$ (1) અને

$\frac{2d}{x-y} = 7 \Rightarrow \frac{d}{x-y} = \frac{7}{2}$ (2)

સમી. (1) અને (2) ઉપરથી

$\frac{d}{x+y} = \frac{21}{4} - \frac{7}{2} = \frac{21-14}{4} = \frac{7}{4}$

$\therefore \frac{2d}{x+y} = \frac{7}{2}$

∴ કુલ સમય = $\frac{7}{2}$ કલાક

* લોહીના સંબંધ *

- લોહીના સંબંધ આધારિત પ્રશ્નો રોજબરોજના જીવન પર આધારિત છે. પેઢીઓથી આપણા સગાવહાલા સાથે જોડાયેલા છીએ. પરિક્ષક અપેક્ષિત પરિભાષાનો ઉપયોગ કરી સરળ સંબંધોને પરિભાષિત કરે છે અને વિદ્યાર્થી પાસે આ પરિભાષાને જલ્દીથી સમજવાની આશા રાખે છે. આ સમસ્યાને દૂર કરવા માટે આપેલ કથનનું સાવધાની પૂર્વક અને સુવ્યવસ્થિત રીતે વિશ્લેષણ કરવું જોઈએ.
- પોતાના વ્યક્તિગત પૂર્વગ્રહ તથા પૂર્વ કલ્પિત ધારણા તથા સંકલ્પનાને ધ્યાનમાં લીધા વિના પ્રશ્નમાં આપેલ સૂચનાઓ પર વિશેષ ધ્યાન આપવું.
- લોહીની સગાઈનાં સંબંધ પર નીચેના કોઈ પણ રીતથી હાલ કરી શકાય.
    - અલગતાપી
    - રેખાચિત્ર(આલેખ) દ્વારા
- લોહીના સંબંધ પર આધારિત પ્રશ્ન ઉકેલતી વખતે સર્વપ્રથમ બધી સૂચનાઓને જલ્દીથી વાંચી લેવી અને પછી સંબંધ ઓળખવાનો છે, એટલે કે આપેલા સંબંધને પારસ્પરિક બનાવવાનો પ્રયત્ન કરો. બે વ્યક્તિઓ વચ્ચે સંબંધ તારવતા સમયે સમાવિષ્ઠ બંને વ્યક્તિઓની જાતિ પર વિશેષ સજાગતા રાખો. મોટા ભાગના વ્યક્તિઓ સીધે સીધો સંબંધ તારવવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને ભૂલ કરી બેસે છે.
- શું બે વ્યક્તિઓની જાતિ જાણ્યા વિના તેમની વચ્ચેનો સંબંધ પરિભાષિત કરવો શક્ય છે.

નોંધ

- સર્વ પ્રથમ એ બે વ્યક્તિઓ પસંદ કરો જે જેના વચ્ચે સંબંધ સ્થાપિત કરવાનો હોય.
- પછી મધ્યવર્તી સંબંધ નિશ્ચિત કરો, અર્થાત એવો સંબંધ કે જેના માધ્યમથી બે વ્યક્તિઓ વચ્ચે સંબંધને લાંબા ખેંચાયેલાસંબંધમાંથી ટૂંકુરૂપ આપી શકાય.
- આથી પ્રશ્નથી જરૂરિયાત મુજબ બે વ્યક્તિની વચ્ચે પ્રત્યક્ષ સંબંધ સ્થાપિત કરી શકાય. નીચે આપેલ સૂચિ અપ્રત્યક્ષ સંબંધોને ઓળખવામાં ઘણી મદદરૂપ થશે.

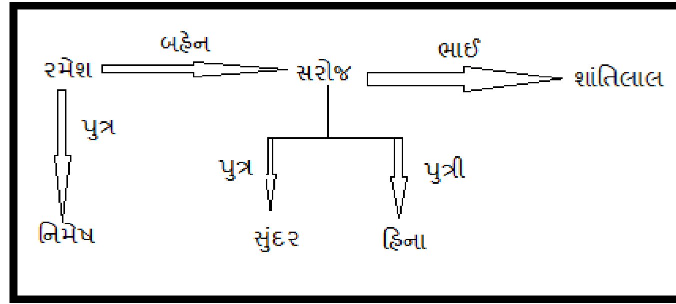
પિતા / માતાનો પુત્ર	ભાઈ
પિતા / માતાની પુત્રી	બહેન
પિતાનો ભાઈ	કાકા, બાપુજી
માતાનો ભાઈ	મામા
પિતાની બહેન	ફોઈ / ફઈ
માતાની બહેન	માસી
પિતાની માતા	દાદી
માતાની માતા	નાની
પિતાના પિતા	દાદા
માતાના પિતા	નાના
પુત્રની પત્ની	પુત્રવધુ
પતિની બહેન	નણંદ
પત્નીની બહેન	સાળી
ભાઈનો પુત્ર	ભત્રીજો
ભાઈની પુત્રી	ભત્રીજી
માસી, કાકા, મામા, બાપુજીના પુત્ર/પુત્રી	પિતરાઈ ભાઈ / બહેન

બહેનનાં પતિ	જીજાજી, બનેવી
ભાઈની પત્ની	ભાભી
દાદા અથવા દાદીના પુત્ર	પિતા, કાકા, બાપુજી
નાની-નાનાના પુત્ર	મામા
દાદા અથવા દાદીની એકમાત્ર વહુ	મા
દાદા અથવા દાદીની વહુ	મા અથવા કાકી
નાના અથવા નાનીની વહુ	મામી
પુત્રીનો પતિ	જમાઈ
માતાની બહેનનો પતિ	માસ
પુત્ર / પુત્રીની પુત્રી	પૌત્રી
પુત્ર / પુત્રીની પુત્ર	પૌત્ર

➢ દા.ત.

1. નિમેષ રમેશનો પુત્ર છે, રમેશની બહેન સરોજને પુત્ર સુંદર અને પુત્રી હિના છે. શાંતિલાલ સુંદરના મામા છે તો નિમેષ અને સુંદર વચ્ચે કેવા પ્રકારનો સંબંધ ગણાય?

➢ મામાઈ ભાઈ

2. C અને Bની માતા A છે. જો Cના પત્ની D હોય તો A, Dની શું થાય?
   (a) સાસુ (c) પુત્રી
   (b) પુત્રવધુ (d) એકપણ નહી

3. એક વ્યક્તિએ એક મહિલાને કહ્યું, તારી માના પતિની બહેન મારી મા છે તો એ વ્યક્તિનો મહિલા સાથે શું સંબંધ છે?
   (a) ભાઈ (c) ભત્રીજો
   (b) પિતરાઈ (d) કાકા

4. એક મહિલાએ બીજી મહિલાને એક વ્યક્તિની તરફ ઈશારો કરતા કહ્યું, એના પિતા મારા દાદાના એક માત્ર પુત્ર છે. તો મહિલાનો એ વ્યક્તિ સાથે શો સંબંધ છે?
   (a) પુત્રી (c) બહેન
   (b) મા (d) કાકી

5. અરુણ પ્રીતિનો પુત્ર છે. રામ પ્રીતિનો ભાઈ છે. નીતાની પુત્રી રીમા છે. નીતા રામની બહેન છે. અરુણનો રીમા સાથે શો સંબંધ છે?
   (a) ભાઈ (c) ભત્રીજો
   (b) માસીયાઈ ભાઈ (d) મામા

* વર્ગીકરણ *

- વર્ગીકરણ એટલે સમૂહ, શ્રેણી કે વર્ગમાં આપેલ તત્વોને સમાન ગુણના આધારે અલગ કરવા અને વિજાતીય તત્વોને અલગ કરવા.
- આ પ્રકારના પ્રશ્નોમાં ચાર તત્વોના સમૂહ આપવામાં આવે છે. જેમાં ત્રણ કોઈને કોઈ રીતે એકબીજાથી જોડાયેલા હોય છે અને એક ભિન્ન હોય છે.
- પરિક્ષાર્થીએ આ ભિન્ન તત્વોને ઓળખી તેને અલગ કરવાના હોય છે.
- દા.ત.

1. નીચે આપેલા શબ્દોમાંથી ત્રણ કોઈ રીતે સમાન છે જયારે એક અલગ છે. આ અલગ શબ્દને ઓળખો.

   (a) ટેલીવિઝન્ (c) રેડિયો

   (b) સ્ટીરિયો (d) ટ્રાન્ઝિસ્ટર

2. કઈ શબ્દ જોડી અલગ છે.

   (a) વાઘ-વાઘણ (c) ગાય-વાછરડું

   (b) માતા-પુત્રી (d) પુત્રી-બહેન

3. અલગ શબ્દ જોડીને અલગ તરવો.

   (a) મો-જીભ (c) વૃક્ષ-મૂળ

   (b) શબ્દ-વાક્ય (d) શિક્ષક-સ્નાતક

4. નીચે આપેલા શબ્દોમાંથી ત્રણ કોઈ રીતે સમાન છે જયારે એક અલગ છે. આ અલગ શબ્દને ઓળખો.

   (a) (153, 45) (c) (165, 80)

   (b) (132, 36) (d) (124, 48)

5. નીચે આપેલા શબ્દોમાંથી ત્રણ કોઈ રીતે સમાન છે જયારે એક અલગ છે. આ અલગ શબ્દને ઓળખો.

   (a) PQR (c) VWU

   (b) AZY (d) TUS

* કેલેન્ડર આધારિત પશ્નો *

- સામાન્ય રીતે આ પ્રકારના પ્રશ્નો કોઈ નિશ્ચિત તારીખ, દિવસ, વર્ષ અથવા સમયથી સંબંધિત હોય છે. પ્રશ્નમાં આપેલ માહિતીનું વિશ્લેષણ કરી આપણે ઉકેલ શોધવાનો હોય છે. માહિતી સ્પષ્ટ હોતી નથી આથી કેટલીક ધારણાઓના આધારે આ જવાબ મળે છે.

નોંધ :

- એક સામાન્ય વર્ષમાં 365 દિવસ હોય છે, 52 અઠવાડિયા + 1 દિવસ, લીપ વર્ષમાં 366 દિવસ હોય છે, 52 અઠવાડિયા + 2 દિવસ.
- પ્રત્યેક ચોથું વર્ષ જે 4 વડે વિભાજ્ય હોય તેને લીપ વર્ષ કહેવાય છે. જેમ કે 1980, 1984, 1992, 2000 વગેરે.
- શતાબ્દી વર્ષોમાં જે 400 વડે વિભાજ્ય હોય તે જ લીપ વર્ષ હોય. એટલે કે ઈ.સ. 400, 800, 1200, 1600, 2000, 4000 લીપ વર્ષો છે.
- સામાન્ય વર્ષનો છેલ્લો દિવસ તેના પ્રથમ દિવસ જેવો જ હોય છે. એટલે કે 1 જાન્યુઆરીનાં દિવસે જો રવિવાર હોય તો 31 ડિસેમ્બરે પણ રવિવાર હોય છે.

- જો બે તારીખ વચ્ચેનું અંતર 7, 14, 21, 28, … વગેરે હોય તો તે તારીખે વાર એક સમાન હશે. દાખલા તરીકે વર્ષ 2001માં 19 જાન્યુઆરીના દિવસે શુક્રવાર હતો. અને 19 + 7 =26 એટલે 26 જાન્યુઆરીએ પણ શુક્રવાર હશે.
- 100 વર્ષમાં 76 સામાન્યવર્ષ અને 24 લીપ વર્ષ હોય છે. આનો અર્થ એ થાય છે કે 76 + 24 * 2 વધારા દિવસો થયા. અથવા 124 વધારાના દિવસો થયા. અથવા 17 સપ્તાહ + 5 દિવસ આમ 100 વર્ષમાં 5 વધારાના દિવસ હોય છે.
- 200 વર્ષમાં 3 વધારાના દિવસ હોય છે. (જો શતાબ્દી વર્ષ લીપ વર્ષ ન હોય તો)
- 300 વર્ષમાં 1 વધારાનો દિવસ હોય છે. (જો શતાબ્દી વર્ષ લીપ વર્ષ ન હોય તો)
- 400 વર્ષમાં 0 વધારાના દિવસ હોય છે. (400 વર્ષમાં માત્ર એક શતાબ્દી વર્ષ હોય)
- 01 જાન્યુઆરી AD એ સોમવાર હતો તેથી આપણે દિવસોની ગણતરી કરતા હોઈએ ત્યારે રવિવાર 0 વધારાના દિવસ માટે ગણવો, સોમવાર 1 વધારાના દિવસ માટે, મંગળવાર 2 વધારાના દિવસ માટે વગેરે.
- કોઈ પણ શતાબ્દીનો છેલ્લો દિવસ કદી મંગળવાર, શનિવાર કે ગુરુવાર નહીં હોય.

➢ દા.ત.

1. જો શનિવાર 9 જુલાઈના બે દિવસ પછી છે, તો જુલાઈ મહિનાનો અંતિમ દિવસ કયો હશે?
   (a) બુધવાર (c) શુક્રવાર
   (b) ગુરુવાર (d) શનિવાર

2. વર્ષ 1988માં સ્વતંત્ર દિવસ બુધવારે મનાવવામાં આવે છે. તો 1989માં ક્યા દિવસે મનાવવામાં આવે છે
   (a) સોમવાર (c) ગુરુવાર
   (b) રવિવાર (d) મંગળવાર

3. જો આવતીકાલ પછીના એક દિવસે ગુરુવાર હોય તો ગઈકાલ પહેલાનો દિવસ કયો?
   (a) શુક્રવાર (c) મંગળવાર
   (b) સોમવા ર (d) રવિવાર

4. P, Q, R અને S ચાર ક્રમિક મહિના છે. જો P અને S માં 30 દિવસ છે તો S કયો મહિનો છે?
   (a) નવેમ્બર (c) એપ્રિલ
   (b) જુન (d) સપ્ટેમ્બર

5. જો આવતીકાલનાં ત્રણ દિવસ બાદ 15 જૂન અને આવતીકાલે શુક્રવાર છે. તો મહિનાની અંતિમ તારીખે કયો વાર હશે?
   (a) શુક્રવાર (c) મંગળવાર
   (b) સોમવાર (d) રવિવાર

કોમ્પ્યુટર

JPEG	Joint Phographics Experts Group
TIFF	Tagged Image File Formate
PNG	Portable Network Graphics
WWW	World Wide Web
IE	Internet Explorer
IIS	Internet Information Service
HREF	Hyper Test Teference
ISP	Internet Servicce Provider
HTML	Hyper Text Markup Language
HTTP	Hyper Text Transfer Protocol
CSS	Cascade Style Sheet
FAQ	Frequenlty Asked Questions
GIF	Graphic Interchange Format
FTP	File Transfer Protocol
DTP	Desk Top Publishing
XMantsL	Extensible Markup Languge
E-Commerce	Electronic Commerce
PC	Personal Computer
G2C	Government To Citizen
GSWAN	Gujarat State Wide Area Network
PIN	Personal Identification Number
SSL	Secure Socket Layer
M – Commerce	Mobile Commerce
PDA	Personal Digital Assistants
SMS	Short Message Service
CD	Compact Disk
DVD	Digital Versatile Disk
ATM	Automated Teller Machine
IT	Information Technology
EDI	Electronic Data Transfer
B2B	Business To Business
B2C	Business To Computer
C2C	Customer To Customer
G2B	Government To Business
VPP	Value Payable Parcel
ASP	Active Server Pages
JSP	Java Server Pages
DOS	Disk Operating System
GUI	Graphical User Interface
GRUB	Grand Unified Bootloader
LILO	LInux LOader
PDF	Portable Document Formate
BOSS	Bharat Operating Systems Solution
PHP	Hypertext Preprocessor
GPL	General Public Licence
LGPL	Lesser General Public General Lisence
IDE	Intergrated Development Environment
CDAC	Centre For Development Of Advanced Computing in India
CLI	Command Line Interface
ASCII	Americal Standard Code for Information Interchange
USE	Universal Serial Bus
POSIX	Portable Operating System Interface
BSNL	Bharat Sanchar Nigam Limited
VSNL	Videsh Sanchar Nigam Limited
NRCFOOS	National Resource Center of Free/Open Source
ODF	Openoffice Document Formate

EMI	Equated Monthly Installment
DBMS	Data Base Management System
RDBMS	Relational Data Base Management System

ક્યા સાધનની મદદથી ટેલિફોન લાઈનથી બે કોમ્પ્યુટરો જોડી માહિતી આપ-લે કરી શકાય છે?	**મોડેમ**
કઈ પેઢીના કમ્પ્યુટર ફક્ત મશીન ભાષામાં જ કામ કરી શકતું હતું?	**પ્રથમ પેઢી**
એવી પદ્ધતિ કે જેમાં કમ્પ્યુટર મનુષ્યની માફક વિચારી શકે તેમજ મનુષ્યની જેમ જ નિર્ણય લઇ શકે તેવી પદ્ધતિને શું કહે છે.	**Artificial Intelligence**
કમ્પ્યુટરની સ્પીડ દર્શાવવા માટે ક્યા એકમનો ઉપયોગ થાય છે?	**MHz**
કમ્પ્યુટર સ્ક્રીન પર આવેલાં નાના તપકાને કમ્પ્યુટરની ભાષામાં......... તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.	**Pixel**
Wordpad માં અક્ષરોનું કદ .... માં મપાય છે.	**Points**
.... ને માનવીના મગજ સાથે સરખાવી શકાય છે.	**Cpu**
Ram માં તથા કમ્પુટરમાં માહિતીનો સંગ્રહ .... અને અંકે વાપરી કરવામાં આવે છે.	**0 અને 1**
એક અક્ષરનો સંગ્રહ કરવા માટે .... બીટ્સની જરૂર પડે છે.	**8**
8 bits=........ byte	**1**
1024 bytes=.......... KB	**1**
1024 KB=........... MB	**1**
1024 MB=..........GB	**1**
માઉસ બટન દબાવીને છોડી દેવાની ક્રિયાને .... કહે છે.	**Clicking**
માઉસ બટન દબાવવું, ખસેડવું અને પછીથી છોડી દેવાની ક્રિયાને .... કહેવામાં આવે છે.	**Dragging**
માઉસ બટનને બે વખત ઝડપથી ક્લીક કરવાની પ્રક્રિયાને .... કહે છે.	**Double click**
કમ્પ્યુટર ચાલુ કરીએ છીએ ત્યારે તે તેના ઉપસાધનો યોગ્ય રીતે કાર્ય કરે છે કે નહી, તે જાતની ચકાસણી કરે છે. આ પ્રકિયાને .... તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.	**Post**
.... એ એક વિનાશકારી પ્રોગ્રામ છે કે જે કમ્પ્યુટરની માહિતી નષ્ટ કરે છે.	**Virus**
Window-95 માં fileનું નામ વધુમાં વધુ .... અક્ષર સુધીનું આપી શકાય.	**255**
હથેળીમાં સમાઈ શકે તેવા કમ્પ્યુટર .... તરીકે ઓળખાય છે.	**પામ ટોપ**
જેમાં કાગળોને એક કાચની પ્લેટ પર મૂકી દેવામાં આવે છે અને સ્કેનર તે કાગળ જાતે વાંચી લેતું હોય છે. આ પ્રકારની સ્કેનરને .... કહેવામાં આવે છે.	**Flate bed**
સ્કેનરને કાગળ ઉપર હાથથી ખસેડતાં જવાનું હોય છે તેને .... પ્રકારનું સ્કેનર કહેવામાં આવે છે.	**Hand Head**
.... દ્વારા સારી ગુણવત્તાવાળો અવાજ અથવા સંગીતની મજા માણી શકાય છે.	**Sound Card**
કમ્પ્યુટરની મેમરીમાં સંગ્રહ થતી માહિતી માપવાનો નાનામાં નાનો એકમ .... તરીકે ઓળખાય છે.	**Bit**
..........ની મદદથી ટેલિફોન લાઈન દ્વારા બે કમ્પ્યુટરને જોડી માહિતીની આપ-લે કરી શકાય છે.	**Modem**

એકબીજા સાથે જોડાયેલા કમ્પુટરની પદ્ધતિને .... કહે છે.	નેટવર્ક
FDD અને HDDમાં કેસેટ ટેપની જેમ જ માહિતીનો સંગ્રહ કરવા માટે .... નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.	Magnetic Field
CPU પોતે જ .... ના નામે ઓળખતા સર્કિટ બોર્ડ સાથે જોડાયેલા હોય છે.	MotherBoard
કોઈપણ વિન્ડોની પ્રથમ લાઈન કે જેના પર વિન્ડોનું નામ તથા તેનું નાનું ચિત્ર દર્શાવેલ હોય તે ભાગને .... કહે છે.	ટાઈટલબાર
વિન્ડોની અંદરનો ભાગ જ્યાં આઈકોન કે લખાણ દર્શાવાય છે, તે ભાગને .... એરિયા કહે છે.	ક્લાયન્ટ
કેટલી વાર ગમે તેટલી વાર પ્રોગ્રામ બંધ કરવાના પ્રયત્નો કરીએ તો પણ પ્રોગ્રામ બંધ થતો નથી. આવી પરિસ્થિતિને પ્રોગ્રામ .... થયો તેમ કહેવાય.	Hang
IBM કંપની સિવાય .... કંપનીએ પણ PC બનાવ્યાં.	એપલ કોર્પોરેશન
ઘણાં બધાં ટ્રાન્ઝીસ્ટર તથા અન્ય નાના મોટા ભાગોને .... ઉપર સંકલિત કરી શકાય છે.	IC
હજારો વર્ષ પહેલાં ચીનમાં ગણતરી કરવા માટે વપરાતાં સાદા મશીનને .... ના નામથી ઓળખવામાં આવતું હતું.	એબેકસ
સરવાળા કે બાદબાકી થઈ શકે તેવું પ્રથમ મશીન શોધનાર .... હતા,	બ્લેઈસ પાસ્કલ
માહિતી ટ્રાન્સફર કરવાની ઝડપ ....**માં મપાય છે.**	BPS
ઈન્ટરનેટની મદદથી મોકલાતા પત્રો .... કહેવાય.	E-Mail
કમ્પ્યુટર બંધ કરતાં ....માંની માહિતી નાશ પામે છે.	RAM
નજીકના કમ્પ્યુટરો જોડવા માટે નેટવર્કીંગનો .... પ્રકાર ઉપયોગી છે.	LAN
Windows – 95 એ .... છે.	Operating System
એકબીજા સાથે સંકળાયેલા દુનિયાના તમામ કમ્પ્યુટર .... તરીકે ઓળખાય છે.	ઈન્ટરનેટ
ઈ-મેઈલ દ્વારા ડેટાને એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ મોકલવા માટે કમ્પ્યુટર અને ટેલિફોન વચ્ચે .... નામનું સાધન જોડાયેલ હોય છે.	Modem
કોમ્પ્યુટરને અમુક કાર્ય કરવા માટે સૂચનાઓ આપવી પડે છે. જે આવી સૂચનાઓના સમૂહને .... કહે છે.	સોફ્ટવેર
સોફ્ટવેર વાપરવા માટે કોમ્પ્યુટરને જે મૂળભૂત સુચનાઓની જરૂર પડે છે, તેને .... તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.	ઓપરેટીંગ સિસ્ટમ
પ્લોટર .... ડિવાઈસનું ઉદાહરણ છે.	આઉટપુટ
કોમ્પ્યુટરના શોધક કોણ હતા?	ચાર્લ્સ બેબેજ
ક્યા સાધનની મદદથી ટેલિફોન લાઈનથી બે કોમ્પ્યુટરો જોડી માહિતીની આપ-લે કરી શકાય છે?	Modem
કયું સાધન પોઈન્ટિંગ ડિવાઈસ તરીકે ઓળખાય છે.	માઉસ
Windows – 95માં ક્યાં બારની મદદથી કઈ એપ્લીકેશન ઓપન થાય છે તે જાણી શકાય છે.	ટાઈટલ બાર
વ્યક્તિની આપેલી માહિતીને આધારે તેના સંભવિત રોગ વિશે સલાહ આપતો પ્રોગ્રામ	Expert System
કોમ્પ્યુટર અસંખ્ય નેત્વર્કોનું વિશાલ નેટવર્ક એટલે	ઈન્ટરનેટ

જયારે પ્રોગ્રામ હેંગ થઈ ગયો હોય ત્યારે પ્રોગ્રામ બંધ કરવા કઈ ત્રણ કી એક સાથે દબાવવામાં આવે છે.	Ctrl + Alt + Del
અચાનક વિજળી પુરવઠો ખોરવાઈ જય તો પણ કોમ્પ્યુટરને વિજ પુરવઠો પુરૂ પડવાનું કાર્ય કરતા ઉપકરણને શું કહેવામાં આવે છે?	UPS
કોમ્પ્યુટર આપણા કમાન્ડ સ્વીકારવા તૈયાર થાય તે પહેલા જે પ્રક્રિયા થાય છે તે ………	પોસ્ટ
ક્યા બટન દ્વારા આપેલા સમૂહમાંથી ફક્ત એક જ વિકલ્પ પસંદ કરી શકાય છે?	રેડિયો બટન
ટપકાંનાં સમૂહની મદદથી માહિતી તથા આકૃતિ પ્રિન્ટ કરી આપતા પ્રિન્ટર ……… કહેવામાં આવે છે.	Dot Matix Printer
ફાઈલ કે પ્રોગ્રામ દર્શાવતા નાના ચિત્રને વિન્ડો-લ્પમાં શું કહેવામાં આવે છે?	ICON
કોમ્પ્યુટરની સ્પીડ દર્શાવવા માટે ક્યા એકમોનો ઉપયોગ થાય છે?	MHz
ઇલેક્ટ્રિક સિગ્નલને પ્રકાશ સ્વરૂપે ફેરવીને મોકલવા માટે ક્યા પ્રકારના કેબલ્સનો ઉપયોગ થાય છે?	Fider Optic Cable
ટી.વી. સાથે કેબલ ટી.વી. જોવા માટે જોડવામાં આવતાં કેબલને ક્યા પ્રકારના કેબલ્સ કહેવામાં આવે છે?	Co-axial Cable
કાગળો ઉપર ટાઈપ કરેલી વિગતો, ચિત્રો, આકૃતિઓ વગેરે ટાઈપ કરવાની કડાકૂટ કર્યા વગર કોમ્પ્યુટરમાં સીધે સીધી ઈનપૂટ કરવા માટે શાનો ઉપોગ કરવામાં આવે છે?	સ્કેનર
કોમ્પ્યુટરની મેમરીમાં કોઈ માહિતી લખવા કે વાંચવા મેમરીના પહેલા, વચ્ચેના કે છેલ્લા કોઈ પણ ભાગ ઉપર એક સરખા સમયમાં સીધેસીધા પહોંચાડવાની પદ્ધતિને શું કહે છે?	Random Access
મેમરીના કોઈ પણ ભાગ ઉપર પડેલી માહિતી વાંચવા માટેની ભાગની આંગળના એક પછી એક એમ તમામ ભાગ ઉપરથી પસાર થવું પડે તેવી પદ્ધતિને શું કહે છે?	Sequential Access
હવામાનની આગાહી કરવા માટે ક્યા પ્રકારનું કોમ્પ્યુટર વપરાય છે?	Super Computer
કોમ્પ્યુટર ઉપર કોઈ વિષય શીખતી વખતે તે વિષયને લગતી પરિસ્થિતિનું આબેહૂબ વર્ણન રજૂ કરવાની પદ્ધતિને શું કહે છે?	Virtual Reality
એવી પદ્ધતિ કે જેમાં કોમ્પ્યુટર મનુષ્યની માફક વિચાર શકે તેમજ મનુષ્યની જેમ જ નિર્ણય લઇ શકે તેવી પદ્ધતિને શું કહે છે?	Artificial Intelligence
સેન્ટ્રલ પ્રોસેસિંગ યુનિટને ……… સાથે સરખાવી શકાય.	માનવીના મગજ
સરવાળા અને બાદબાકી થઈ શકે તેવું પ્રથમ મશીન શોધનાર ……… હતો.	બ્લેઈસ પાસ્કલ
WWW એટલે ………	World Wide Web
કોમ્પ્યુટર મુખ્ય ઘટક ……… છે.	પ્રોસેસિંગ યુનિટ
એક સંખ્યા તથા બે તીર ધરાવતું બોક્ષ	સ્પિન એડિટ બોક્સ
કોમ્પ્યુટર બંધ કરતાં નાશ પામતી મેમરી ………	રેમ
Dark Avenger એ ……… છે.	DTP પ્રોગ્રામ
સર્વસામાન્ય મોનિટર ……… રંગો એકી સાથે દર્શાવી શકતા હોય છે.	256
DMP એટલે શું?	Dot Matrix Printer

1024 બાઇટ્સ એટલે શું?	**1 કિલો બાઈટ**
એક જ પ્રોસેસરમાં એક જ બિલ્ડિંગ કે એક જ રૂમમાં આવેલા કોમ્પ્યુટરને જોડી શકાય તેવા નેટવર્કને .... કહે છે?	**લેન**
FDD અને HDDમાં માહિતીનો સંગ્રહ કરવા માટે .... નો ઉપયોગ થાય છે.	**ચુંબકીય ક્ષેત્રે**
.... એ સમગ્ર રાષ્ટ્રમાં છવાયેલ નેટવર્કના તમામ કોમ્પ્યુટરને જોડાવાથી બનતી રાષ્ટ્રવ્યાપી નેટવર્ક છે.	**ERNet**
ક્યા પ્રોગ્રામનો વેબ બ્રાઉઝર તરીકે ઉપયોગ કરી શકાય છે?	**Internet Explorar**
પ્રિન્ટરની છાપવાની ગુણવત્તાનો આધાર શેના પર છે?	**DPI**
એક CD-ROM માં .... જેટલી માહિતી સંગ્રહી શકાય છે.	**680 KB**
સમગ્ર રાષ્ટ્રમાં નેટવર્ક ઉભું કરવા માટે .... પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય છે.	**સેટેલાઈટસ**
લેનનું પુરૂ નામ .... છે.	**Local Area Network**
1883માં ઈન્ટેલ કોર્પોરેશન કંપનીએ .... માઈક્રોપ્રોસેસર બનાવ્યું.	**8088**
સિલીકોનના નાના ભાગ પર કોમ્પ્યુટરને લગતી સર્કિટસ બનાવવામાં આવે છે. જેને .... તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.	**ચિપ**
MS Word એ .... પ્રકારનું સોફ્ટવેર છે.	**વર્ડ પ્રોસેસિંગ**
MS Wordમાં શબ્દોને અવનવી ઢબે તૈયાર કરી આવતી સુવિધાનું નામ .... છે.	**ટૂલ**
MS Wordના ટેબલમાં કોઈ બે ખાનાને ભેગાં કરવા માટે ટેબલ મેનુમાં .... કમાન્ડ આપ્યું છે.	**Merge Cell**
MS Word દ્વારા નવું ડોક્યુમેન્ટ બનાવવા ફાઈલ મેનુમાંથી .... કમાન્ડ પસંદ કરવો પડે.	**NEW**
મેઈલમર્જ સવલતમાં મેઈન ડોક્યુમેન્ટને .... કહે છે.	**Form Letter**
મેઈલ મર્જ ડોક્યુમેન્ટમાં વેરિએબલને .... ચિહ્નની વચ્ચે દર્શાવવામાં આવે છે.	**<< >>**
MS Word કોઈપણ ફાઈલને .... એક્સ્ટેન્શન સાથે સેવ કરવામાં આવે છે.	**.doc**
ટેક્સ્ટના કોઈપણ ભાગને તેના મૂળ સ્થાને રાખી અન્ય જગ્યાએ નકલ કરવા .... કમાન્ડ ઉપયોગમાં લેવા પડે.	**Copy & Paste**
ટેક્સ્ટના કોઈપણ ભાગને તેના મૂળ સ્થાને ઉપાડીને અન્ય જગ્યાએ ખસેડવા .... કમાન્ડ ઉપયોગમાં લેવા પડે	**Cut & Paste**
MS Wordમાં દર્શાવેલા ચિત્રોનો અમૂક ભાગ કાઢી નાખવા માટેની વ્યવસ્થાને .... તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.	**ક્રોપિંગ**
MS Wordમાં લખાણની પાછળના ભાગે ગ્રે રંગમાં દર્શાવતી આકૃતિને .... તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.	**વોટરમાર્ક**
MS Wordમાં એક જેવું લખાણ ધરાવતો પત્ર થોડા ફેરફાર સાથે અનેક લોકોને મોકલવા માટે જે સુવિધા ઉપલબ્ધ છે, તેને .... કહે છે.	**મેઈલમર્જ**
MS Wordમાં ડોક્યુમેન્ટમાં કોઈ શબ્દને તેનો સમાનર્થી શબ્દ મેળવવા .... મેનુ કમાન્ડ આપેલો છે.	**Tool - Lamguage - Thesaurus**
વર્ડમાં એક કરતાં વધુ ડોક્યુમેન્ટ વિન્ડો એકબીજા ઉપર ઢંકાઈ ન જાય તે માટે .... પસંદ કરવું જોઈએ.	**Windows – Arrage all**
ડોક્યુમેન્ટમાં વર્ડની દ્રષ્ટીએ વ્યાકરણમાં ખોટા શબ્દો નીચે .... રંગની વાંકીચૂંકી	**લીલી**

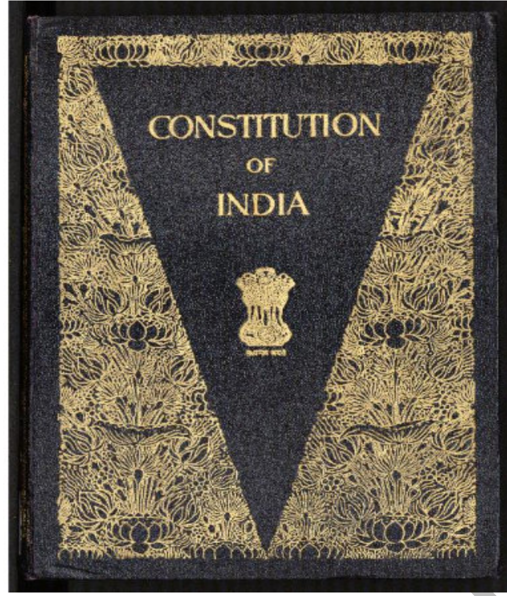
લીટી આવે છે.	
માઈક્રોસોફ્ટ વર્ડએ .... પ્રોગ્રામ છે.	વર્ડ પ્રોસેસિંગ
વર્ડમાં ટેબલની અંદર ઉભી હરોળ ઉમેરવા માટે .... વિકલ્પ પસંદ કરાય છે.	ટેબલ, ઇન્સર્ટ કોલમ
વર્ડમાં ટેબલ ઓટો ફોર્મેટના .... વિકલ્પથી કોલમને તેની જાતે જ વ્યવસ્થિત ગોઠવી આપે છે.	ઓટો ફીટ
વર્ડમાં આપણે ટેબલને .... ક્રમમાં ગોઠવી શકીએ છીએ.	બુથ
વર્ડમાં ન્યૂઝ પેપર પ્રમાણે ઊંચી હરોળો બનાવવા માટે .... વિકલ્પ પસંદ કરવામાં આવે છે.	ફોર્મેટ, કોલમ
માઈક્રોસોફ્ટ એક્સેલ એ .... સાથે કાર્ય કરવા માટેનું ઉત્તમ પ્રોગ્રામ છે.	આંકડા
વર્કશીટનાં સમૂહને એક્સેલમાં .... કહે છે.	વર્કબુક
માઈક્રોસોફ્ટ એક્સેલમાં .... રો અને .... કોલમ આવેલા છે.	૬૫૫૩૬, ૨૫૬
એક્સેલમાં દરેક સેલને એક ચોક્કસ .... હોય છે.	એડ્રેસ
સેલ એડ્રેસ AB200 માં .... એ કોલમ છે.	AB
સેલ એડ્રેસ JJ22 એ .... પ્રકારનું સેલ અડ્રેસ કહેવાય.	એબ્સોલ્યુટ
એક્સેલમાં ફોર્મુલા કોપી કરતી વખતે સિલેક્ટ કરેલ સેલ એડ્રેસની કિંમતમાં કોઈ ફેરફાર ણ થાય તે માટે સેલ એડ્રેસમાં .... નો ઉપયોગ થાય છે.	$
એક્સેલમાં છેલ્લું સેલ એડ્રેસ .... હોય છે.	IV 65536
ફોર્મુલા ....થી શરૂ થાય છે.	=
=abs(-15)નો જવાબ .... આવશે.	15
.... પ્રોગ્રામમાં ગ્રાફ બનાવવાનું ખૂબ જ સરળ છે.	એક્સલ
.... ફંક્શનના ઉપયોગથી એક્સેલમાં આવેલ કિંમતોનો ગુણાકાર મેળવી શકાય છે.	Product()
.... ફંક્શનનો ઉપયોગ સરવાળો કરવા થાય છે.	Sum()
વર્કશીટને પ્રિન્ટ કરવા .... વિકલ્પનો ઉપયોગ થાય છે.	પ્રિન્ટ
.... ચાર્ટ, એક વર્તુળને ઘણી બધી સ્લાઈડમાં વિભાજીત કરે છે.	Pie
.... ફંક્શન આજની તારીખ અને સમય આપે છે.	New()
PO() ફંક્શન ....ની કિંમત પરત કરે છે.	π
એક્સેલમાં બનાવેલ ફાઈલનું એક્સ્ટેન્શન .... છે.	xls
અપૂર્ણાંક સંખ્યાનો ફક્ત પૂર્ણાંક ભાગ જોવા .... ફંક્શન ઉપયોગમાં થાય છે.	Int()
.... ફંક્શન એ પૂર્ણાંક સંખ્યાનો નજીકનો પૂર્ણાંક ભાગ જોવા મળે છે.	Round()
સરેરાશ શોધવા માટે એક્સેલમાં .... ફંક્શન ઉપયોગી છે.	Average()
.... ફંક્શનની મદદથી સેલનાં સમૂહમાં પડેલી નાનામાં નાની કિમત શોધી શકાય છે.	Min()
એક્સેલમાં ચેલી કોલમનું નામ .... છે.	IV
ચાર્ટ વિઝાર્ડની સુવિધા આપણને .... બનાવવામાં ઉપયોગી છે.	Chart
.... ફંક્શન કોઈ શરતને આધીન બે કાર્યો પૈકી કોઈ એક કાર્ય કરવા માટે ઉપયોગી થાય છે.	If()
વર્કશીટમાં ઊભી હરીલ અને આડી હરોળ જ્યાં ભેગી થાય તેને .... કહે છે.	If()

સેલમાં લખાતી માહિતી જે તે Cell ઉપરાંત, જ્યાં દર્શાવાય છે તે ટુલબારની નીચેનું લંબચોરસ સફેદખાનું .... તરીકે ઓળખાય છે.	ફોર્મુલા બાર
સામાન્ય રીતે જુદી જુદી ૧૬ વર્કશીટનાં સમૂહને .... કહે છે.	વર્કબુક
એક્સેલ પ્રોગ્રામને બંધ કરવા માટે .... વિકલ્પ પસંદ કરવો પડે.	ફાઈલ – એક્ઝીટ
એક્સેલની વિન્ડોમાં .... બાર હોતો નથી.	સેલબાર
એક્સેલનાં કોઈ સેલને ક્લિક કરવામાં આવે ત્યારે તે સેલમાં પડેલી માહિતી સુધારવા માટે .... ઉપર દર્શાવાય છે.	ફોર્મુલા બાર
.... એ એલ્સોલ્યુટ એલ એડ્રેસ છે.	A5
એક્સેલમાં કોઈપણ સેલમાં લખવામાં આવતી આંકડાકીય માહિતી સેલની .... બાજુમાં ગોઠવાય છે.	જમણી
=round(72.6534,2) નું આઉટપુટ .... આવશે.	72.65
એક્સેલમાં નીચે દર્શાવેલ પૈકી .... ચાર્ટ એ ચાર્ટનો પ્રકાર નથી.	Color
એક્સેલના ચાર્ટમાં નિરૂપણ થયેલી પ્રત્યેક સિમ્બોલિક લાઈન માટે દર્શાવાતું સેમ્પલ દર્શાવતી સવલતને .... કહે છે.	Legend
ચાર્ટ તૈયાર કરવા માટે એક્સેલમાં .... સુવિધા ખૂબ જ ઉપયોગી છે.	ચાર્ટ વિઝાર્ડ
.... ફંક્શન બે સંખ્યાનો ભાગાકાર કરીમ ભાગાકારને અંતે જો કોઈ શેષ વધતી હોય તો તે શેષ મેળવવા ઉપયોગમાં આવે છે.	Mod()
કોઈપણ સેલમાં પડેલી કિંમતનું વર્ગમૂળ શોધવા .... ફંક્શન ઉપયોગી છે.	Sqrt()
માઈક્રોસોફ્ટ એક્સેલમાં વર્કબુક એટલે	16 વર્કશીટનો સમૂહ
Cell Address AB 125 માં Row કઈ છે?	AB
માઈક્રોસોફ્ટ એક્સેલ શરૂ કરવા માટે	START – PROGRAM – MS Excel
વર્કશીટની ઊભી અને આડી હરોળ ક્યા ભેગી થાય તે સ્થાનને શું કહેવામાં આવે છે.	Cell Address
એલ્સેલ એ ક્યા પ્રકારનો પ્રોગ્રામ છે.	સ્પ્રેડ શીટ
MS power point ક્યા પ્રકારનું સોફ્ટવેર છે?	પ્રેઝન્ટેશન માટેનું સોફ્ટવેર
પાવર પોઈન્ટ પ્રેઝન્ટેશન ફાઈલનું એક્સટેન્શન શું હોય છે.	.ppt
પાવર પોઈન્ટમાં ચોક્કસ દેખાવ ધરાવતી સ્લાઈડને શું કહેવાય છે?	ટેમ્પ્લેટ
.... વ્યૂ પાવર પોઈન્ટ શોને રજૂ કરે છે.	સ્લાઈડ શો
શબ્દો, આલેખો, ચિત્રો અને આવાજ એ બધાને એક સાથે .... કહેવાય છે.	મલ્ટીમીડિયા
સ્લાઈડ શોને અધ વચ્ચે બંધ કરી દેવા .... કિ વપરાય છે.	ESC
ACCESSમાં રિપોર્ટ છપાય ત્યારે દરેક પાનાનો પાના નંબર છપાય તે માટે રિપોર્ટ બનાવતી વખતે .... વેરિયેબલ ઉપયોગમાં લઈ શકાય.	=page
255 ક્ષારો કરતાં વધુ માહિતીનો સંગ્રહ કરવા માટે માહિતીનો પ્રકાર .... રાખવો પડશે.	મેમો
પ્રિન્ટમાં બનાવેલ ચિત્ર કે વર્ડપેડમાં બનાવેલ ડોક્યુમેન્ટનો સંગ્રહ કરવા માટે માહિતીનો પ્રકાર .... રાખવો પડશે.	OLE
ACCESSમાં ડેટાબેઝમાંની માહિતીને આપની જરૂરિયાત મુજબ જોવાની પ્રક્રિયાને	ક્વેરી

……… કહે છે.	
રિપોર્ટમાં મધ્ય ભાગને ……… કહે છે.	ડીટેલ પાર્ટ
રિપોર્ટ બનાવવા માટે ………નો ઉપયોગ કરી શકાય છે.	ટેબલ અને ક્વેરી
ટેબલની જુદી જુદી ઉભી હરોળને ડેટાબેઝની પરીશામાં ……… કહે છે.	ફિલ્ડ
MS ACCESSમાં ફાઈલનું એક્સ્ટેન્શન ……… હોય છે.	.WDB
ACCESS FIELDના ……… પ્રકાર છે.	8
વર્ડમાં ચિત્રને આછા રાખોડી રંગમાં દર્શાવી શકાય તે સુવિધા ……… છે.	વોટરમાર્ક
ડીજીટલ રેકોર્ડીંગને પ્લે કરવા માટે કઈ ડિવાઈસની જરૂરી હોય છે?	સાઉન્ડ કાર્ડ
જોયસ્ટિકનો પ્રાથમિક રીતે પ્રયોગ ……… માટે હોય છે.	કોમ્પ્યુટર ગેમિંગ
વેબ પેજની ભાષા કઈ હોય છે?	HTML
પ્રતિવર્ષ વિશ્વ કોમ્પ્યુટર સાક્ષરતા દિવસ ક્યારે મનાવવામાં આવે છે?	2 ડિસેમ્બર
Oracle ……… પ્રકારનું સોફ્ટવેર છે.	ડેટાબેઝ
JAVA ……… નું ઉદાહરણ છે.	લેન્ગવેજ
લાઈન પ્રિન્ટર ………નું ઉદાહરણ છે?	ડ્રમ પ્રિન્ટર

ભારતનું સંવિધાન

ભારતનું બંધારણ

ઓરીજનલ બુક – ભારતીય સંવિધાન

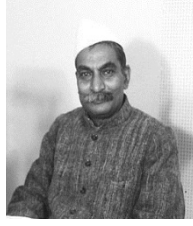
- સૌપ્રથમ વખત ૧૯૨૨માં સ્વરાજ શબ્દનો અર્થ સમજાવતી વખતે ગાંધીજીએ કહેલું “ભારતનું બંધારણ તો ભારતીયો જ ઘડશે”
- ઈ.સ.૧૯૨૯માં લાહોર અધિવેશનમાં પૂર્ણ સ્વરાજ્યની ઘોષણા કરવામાં આવી.
- ઈ.સ.૧૯૩૪માં પ્રથમ વખત બંધારણની માંગણી કરવામાં આવી.
- ઈ.સ.૧૯૪૨માં બંધારણ સભાના નિર્માણની માંગણીનો સ્વીકાર થયો.
- ૧૯૪૬માં કેબિનેટ મિશન પ્લાનમાં બંધારણ સભાના નિર્માણની પ્રક્રિયા આપવામાં આવી.
- કૂલ દસ લાખે ૧ પ્રતિનિધી એવી રીતે કૂલ ૩૮૯ સભ્યોની સંખ્યા નક્કી કરવામાં આવી જેમાં ૨૯૨ સભ્યો બ્રિટીશ પ્રાંતોમાંથી, ચૂંટાયેલા ૯૩ સભ્યો દેશી રજવાડામાંથી અને ૪ સભ્યો કમિશનર એરીયામાંથી એવી રીતે નક્કી કરવામાં આવ્યા.
- **નોંધ:**
  - શાંતિનિકેતનના નંદલાલ બોઝ અને વિવિધ કલાકારોએ(ચિત્રકારો)એ ઈતિહાસ, પુરાણ, લોક કથાઓથી બંધારણને સજાવ્યો હતો.
  - પ્રેમબિહારી નારાયણ રાયજાએ કલમથી નિખાર્યો હતો.
  - ઈ.સ.૧૮૫૭ની ક્રાંતિના સમયે બાહિ સિપાઈએ હિન્દુસ્તાનનું સંવિધાન બનાવવાની કોશિશ કરી હતી પરંતુ તેનો વિદ્રોહ દબાવી દેવામાં આવ્યો.
  - ઈ.સ.૧૯૨૮માં મોતીલાલ નહેરુએ એક રિપોર્ટ તૈયાર કર્યો જેને સ્વરાજ સંવિધાન અથવા નહેરુ રીપોર્ટના નામે ઓળખવામાં આવે છે.
  - કેબિનેટ મિશન(૧૯૪૨) : ત્રણ બ્રિટીશ અધિકારી ભારત આવ્યા.
    - રાય સેફર્ડ ક્રિપ્સ
    - લોર્ડ પેથીક લાવરસ

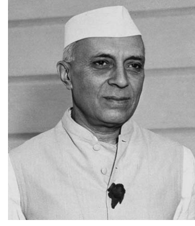
- **બંધારણની રચના**

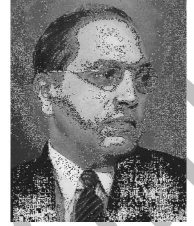
- બંધારણ સભાની પહેલી બેઠક ૯ ડિસેમ્બર, ૧૯૪૬ના દિવસે મળી હતી જેના કાર્યકારી અધ્યક્ષ તરીકે ડૉ. સચિદાનંદ સિન્હાની નિમણૂક થઈ.

- બંધારણ સભાના કાયમી અધ્યક્ષ તરીકે ૧૧ ડિસેમ્બર, ૧૯૪૬ના દિવસે ડૉ.રાજેન્દ્ર પ્રસાદની નિમણૂક કરવામાં આવી.
- જવાહરલાલ નહેરૂએ બંધારણમાં ઉદ્દેશ્ય પ્રસ્તાવ રજુ કરી બંધારણના નિર્માણ કાર્યનો પ્રારંભ કર્યો. જેમાં થોડાક ફેરફારો કરી આપડા બંધારણનું આમુખ(પ્રસ્તાવના) બનાવવામાં આવ્યું.
- બંધારણની રચના માટે વિવિધ સમિતીઓની રચના કરવામાં આવી જેમાં મુખ્ય હતી ડ્રાફિંગ કમિટી(મુસદ્દા)(પ્રારૂપ) અને તેના અધ્યક્ષ તરીકે ડૉ. બાબા સાહેબ આંબેડકરની નિમણૂક કરવામાં આવી.

ડૉ. સચિદાનંદ સિન્હા

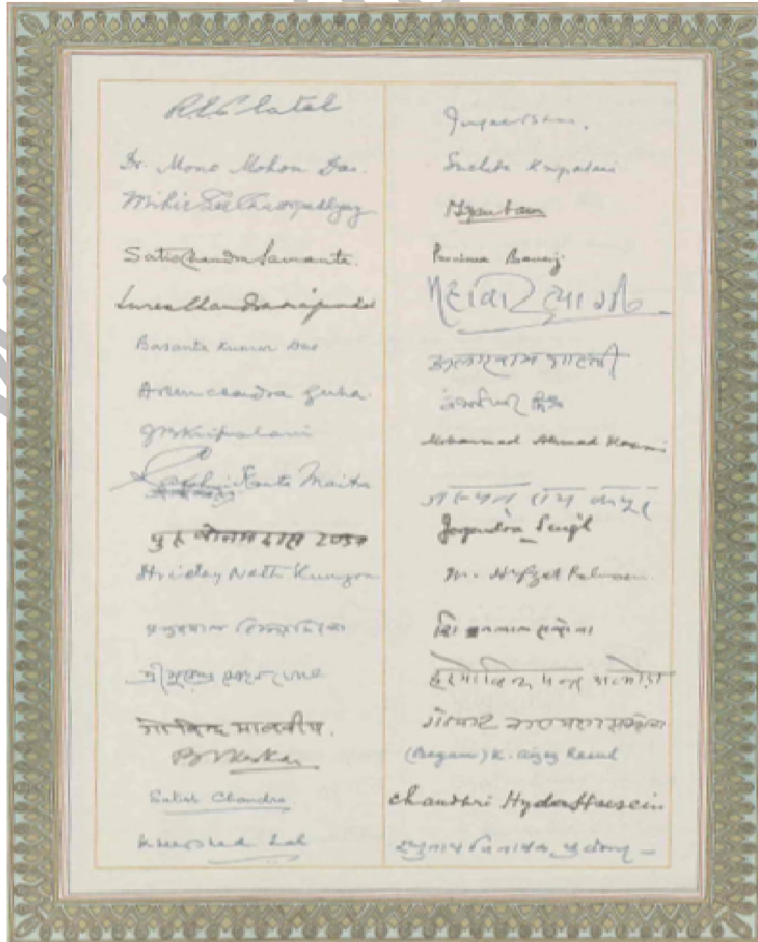

ડૉ.રાજેન્દ્ર પ્રસાદ

જવાહરલાલ નહેરૂ

ડૉ. બાબા સાહેબ આંબેડકર

- ૨૬ નવેમ્બર, ૧૯૪૯ના દિવસે બંધારણસભાની અંતિમ બેઠક પુરી થઈ તે દિવસે હાજર ૨૮૪ સભ્યોએ બંધારણ પર હસ્તાક્ષર કરી બંધારણનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો.

હસ્તાક્ષર

- નાગરીક્તા, ચૂંટણી અને વચગાળાની સંસદ તરત જ અમલમાં આવી.
- ૨૬મી જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ના દિવસે સંપૂર્ણ બંધારણ અમલમાં આવ્યું.
- ભારતનું બંધારણ વિશ્વનું સૌથી લાંબુ અને લેખિત સ્વરૂપનું બંધારણ છે.
- મુળ બંધારણમાં ૩૯૫ કલમ અને ૮ અનુંસુચિ હતી. વર્તમાન બંધારણમાં ૪૪૪ કલમ અને ૧૨ અનુસુચિ છે.
- બંધારણ સભાએ ૨ વર્ષ ૧૧ મહિના ૧૮ દિવસના સમય ગાળામાં બંધારણ તૈયાર કર્યું.
- બંધારણ ઘડવા માટે કુલ ૬૪ લાખનો ખર્ચ થયેલ અને વિવિધ દેશોના ૬૦ જેટલા રાષ્ટ્ર બંધારણનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હતો.
- રાષ્ટ્રીય વાનગી જલેબી છે.
- રાષ્ટ્રીય નારો શ્રમેવ જયતે છે.
- રાષ્ટ્રીય ફળ કેરી છે.
- રાષ્ટ્રીય પક્ષી મોર છે.
- રાષ્ટ્રીય પ્રાણી વાઘ છે. (૧૯૭૨થી સ્વીકારવામાં આવ્યું પહેલા સિંહ હતું)
- રાષ્ટ્રીય વૃક્ષ વડ(વટવૃક્ષ) છે.
- રાષ્ટ્રીય સવંત શકસવંત છે જેનો પ્રથમ મહિનો ચૈત્ર છે.
- રાષ્ટ્રીય પંચાગ ૨૨ માર્ચથી ચાલુ થાય.(લીપ વર્ષમાં ૨૩ માર્ચ)
- રાષ્ટ્રીયગાન જન-ગન-મન છે.
- રાષ્ટ્રીયગીત વંદેમાતરમ્ છે.
- રાષ્ટ્રીય ધ્વજ તિરંગો છે. જેની સાઈઝ ૩:૨ છે.
  (નવ પ્રકારની સાઈઝના તિરંગા હોય છે.)
  (સૌથી મોટો રાષ્ટ્રધ્વજ મુંબઈમાં રેવેન્યુ ડીપાર્ટમેન્ટની ઓફિસમાં ફરકાવવામાં આવે છે.)

- **બંધારણસભાની સમિતિઓ**

સમિતિ	અધ્યક્ષ
પ્રારુપ સમિતિ (મુસદ્દા) (ડ્રાફિંગ)	ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર
કેન્દ્રીય બંધારણ સમિતિ	જવાહર લાલ નહેરૂ
કેન્દ્રીય શક્તિ સમિતિ	જવાહર લાલ નહેરૂ
સંચાલન સમિતિ, નાણા, કર્મચારી સમિતિ	ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ
કામચલાઉ સમિતિ	ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ
મૂળભૂત અધિકાર સમિતિ	સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ
લઘુમતિ અધિકાર સમિતિ(અલ્પસંખ્યક)	સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ
પ્રાતીય બંધારણ સમિતિ	સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ
કાર્યોની સંચાલન સમિતિ	કનૈયાલાલ મુનશી
ઝંડા સમિતિ	જે.બી. કૃપલાની (જીવતરામ ભગવાનદાસ)

- **પ્રારુપ / મુસદ્દા / ડ્રાફ્ટિંગ સમિતિ**
- અધ્યક્ષ : ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર
- સભ્ય :
  - એન. ગોપાલસ્વામી આયંગર

- કનૈયાલાલ મુનશી
- સૈયદ મોહમ્મદ સાદુલ્લા
- એન. માધવરાય
- અલ્લાદી કૃષ્ણ સ્વામીઐયર
- ડી.પી.ખેતાન

➢ **નોંધ :**
- એન. માધવરાવને બી.એલ.મિત્રના સ્થાને પ્રારુપ સમિતીના સભ્ય બનાવાયા.
- ઈ.સ. ૧૯૪૮માં ટી.ટી. કૃષ્ણામાચારીના અવસાનથી તેના સ્થાને ડી.પી.ખેતાનને સભ્યપદ આપવામાં આવ્યું.
- બંધારણ માટે બી.એન.રાવ દ્વારા તૈયાર થયેલ પ્રારુપ પર વિચાર કરવા માટે પ્રારુપ સમિતિની રચના કરવામાં થઈ અને અધ્યક્ષ પદે ડૉ. આંબેડકરની પસંદગી કરવામાં આવી.
- બંધારણના પ્રારુપ પર ચર્ચા પછી પ્રારુપ સમિતિએ ૨૧ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૪૮ના રોજ બંધારણ સભામાં અહેવાલ રજૂ કર્યો. બંધારણના પ્રારુપ પર કુલ ૧૧૪ દિવસ ચર્ચા થઈ હતી.

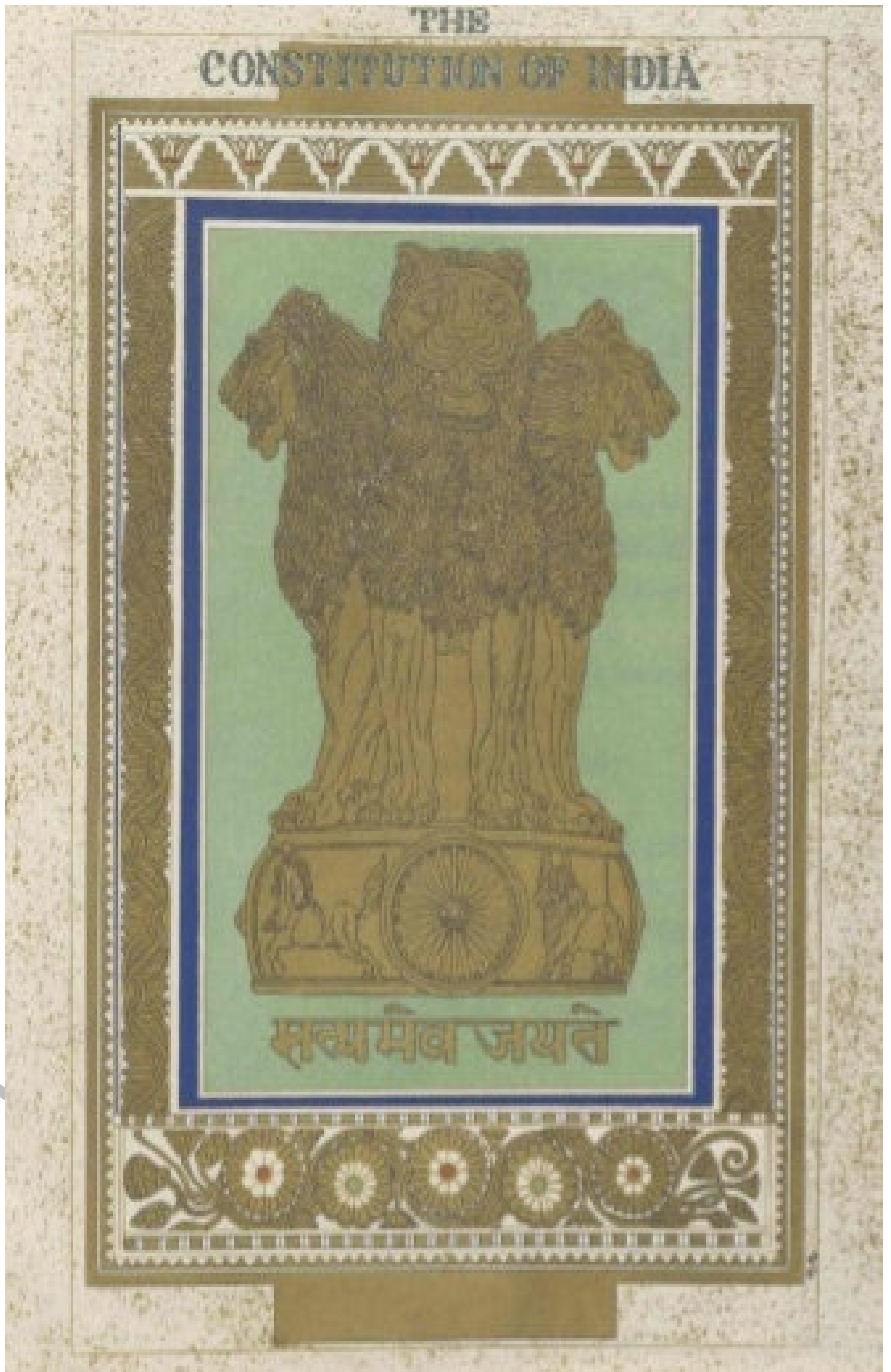
ડ્રાફ્ટિંગ સમિતિ

- <u>**બંધારણ સભામાં બંધારણનું વાંચન**</u>

➢ પ્રથમ વાંચન : ૪ નવેમ્બર, ૧૯૪૮ થી ૯ નવેમ્બર, ૧૯૪૮
➢ બીજુ વાંચન : ૧૫ નવેમ્બર, ૧૯૪૮ થી ૧૭ ઓક્ટોમ્બર, ૧૯૪૯
➢ ત્રીજું વાંચન : ૧૪ નવેમ્બર, ૧૯૪૯ થી ૨૬ નવેમ્બર, ૧૯૪૯

- <u>**બંધારણના સ્ત્રોત**</u>

દેશનું નામ	શું લેવામાં આવ્યું
અમેરિકા	મૂળભુત અધિકારો, સ્વતંત્ર અને નિસક્સ, ન્યાયતંત્ર અને સંગીય શાસન વ્યવસ્થા
બ્રિટન	સંસદીય શાસન વ્યવસ્થા અને એકલ નાગરિકત્વ, રાષ્ટ્રપતિ બંધારણીય વડા
ફ્રાંસ	સમાનતા, સ્વતંત્રતા, બંધુતા
રશિયા	મૂળભુત ફરજો, પંચવર્ષિય યોજના
જર્મની	કટોકટીની જોગવાઈ
ઓસ્ટ્રેલિયા	સંયુક્તસુચિની જોગવાઈ
આયર્લેન્ડ	આમુખનો ખ્યાલ, રાજ્યસભામાં પસંદ થતા સભ્યો રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા
સાઉથ આફ્રિકા	બંધારણમાં સુધારાની જોગવાઈ

THE
CONSTITUTION OF INDIA
सत्यमेव जयते

મૂળ ભારતીય બંધારણની અનુક્રમણિકા

* આમુખ *

THE CONSTITUTION OF INDIA

WE, THE PEOPLE OF INDIA, having solemnly resolved to constitute India into a SOVEREIGN DEMOCRATIC REPUBLIC and to secure to all its citizens:

JUSTICE, social, economic and political;

LIBERTY of thought, expression, belief, faith and worship;

EQUALITY of status and of opportunity;

and to promote among them all

FRATERNITY assuring the dignity of the individual and the unity of the Nation;

IN OUR CONSTITUENT ASSEMBLY this twenty-sixth day of November, 1949, do HEREBY ADOPT, ENACT AND GIVE TO OURSELVES THIS CONSTITUTION.

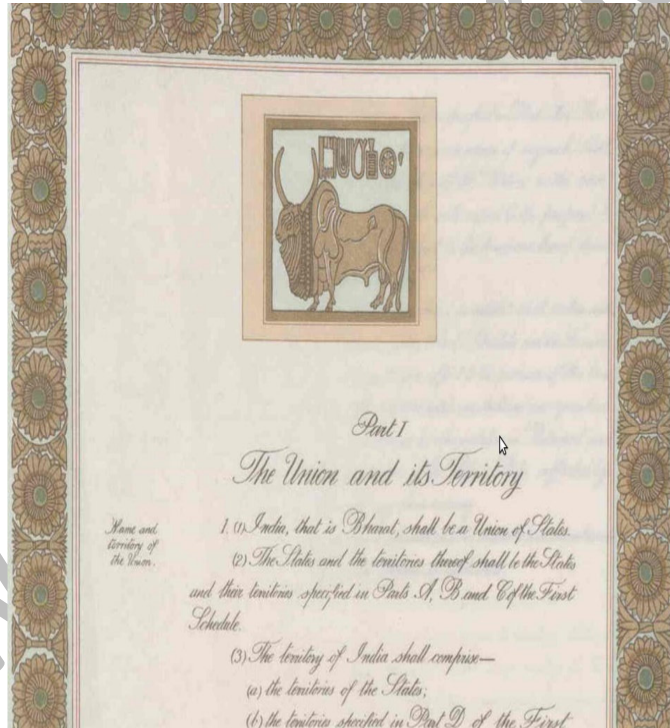
- "અમે ભારતના લોકો, ભારતને એક સાર્વભૌમ સમાજવાદી(બિનસાંપ્રદાયિક લોકશાહી પ્રજાસત્તાક તરીકે) સંસ્થાપિત કરવાનો તથા તેના સર્વ નાગરિકો માટે : સામાજિક, આર્થિક અને રાજકિય ન્યાય, વિચાર, અભિવ્યક્ત, માન્યતા, ધર્મ અને ઉપાસનાની સ્વતંત્રતા, દરજ્જાની અને તકની સમાનતા નિશ્ચિત કરી આપવાનો અને એ સર્વમાં વ્યક્તિનું ગૌરવ અને (રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતા) સાધી આપતુ બંધુત્વ વિકસાવવાનો ગંભીરતાપૂર્વક સંકલ્પ કરીને અમારી બંધારણ સભામાં આજે સન્ ૧૯૪૯ના નવેમ્બર માસની ૨૬મી તારીખે આથી આ બંધારણ અપનાવી, તેને કાયદાનું રૂપ આપી અમને પોતાને અર્પિત કરીએ છીએ."

- **નોંધ** :
  - ૪૨માં સુધારા મુજબ, ધારો ૧૯૭૬ની કલમ -૨ થી "સમાજવાદી, બિનસાંપ્રદાયિક પ્રજાસતાક" શબ્દો ઉમેર્યા છે.(તા.૩-૧-૧૯૭૭)
  - ૪૨માં સુધારા મુજબ, ધારો ૧૯૭૬ની કલમ૧ થી "રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતા" શબ્દો ઉમેર્યા છે. (તા.૩-૧-૧૯૭૭)
  - ભારતીય બંધારણમાં ઉલ્લેખિત આમુખનો ખ્યાલ આયર્લેન્ડના બંધારણમાંથી લેવાયો છે જયારે તેની ભાષા પર ઓસ્ટ્રેલિયાના બંધારણનો પ્રભાવ છે.
  - બંધારણના ઘડનારાઓએ આમુખમાં બંધારણનો વિચાર, ઉદ્દેશ્યો અને તેની પ્રાપ્તિનો દિશાનિર્દેષ કરેલ છે.
  - બંધારણસભામાં પંડિત જવાહરલાલ નહેરુએ "ઉદ્દેશ્ય" પ્રસ્તાવ રજુ કર્યો(૧૩ ડિસેમ્બર, ૧૯૪૬), જેના થકી બંધારણના ઘડવૈયાઓએ ભારતીય રાજ્યવ્યવસ્થાના મૂળભૂત આદેશોને શાબ્દિક સ્વરૂપ આપીને તેને આમુખમાં વધુ સ્પષ્ટ કરેલ છે.
  - બંધારણનો મૂળઆધાર અને સાર્વભૌમ સત્તા ભારતના નાગરિકોમાં જ રહેલી છે. આ રીતે ભારતને એક ધર્મ નિરપેક્ષ, પૂર્ણ પ્રભુતાસંપન્ન, સમાજવાદી અને લોકતાંત્રિક રાષ્ટ્ર બનાવવાનું સ્વપ્ન સેવવામાં આવ્યું હોવાની વાત આમુખમાંથી ફલિત થાય છે.
  - તમામ ભારતીય નાગરિકોમાં મોભા(દરજ્જા), તકોની સમાનતા, વ્યક્તિગત ગરિમા, રાષ્ટ્રીય અખંડિતતા તેમજ બંધુત્વની ભાવનાને દૃઢ બનાવવાનો પ્રયાસ કરાયો છે, તે આમુખ થકી સ્પષ્ટ થાય છે.

- બંધારણરૂપી ઈમારત આમુખરૂપી પાયા ઉપર ચણાયેલી છે. આમુખ આદર્શો અથવા ધ્યેયો, તો બંધારણ તેમની સિદ્ધિનો નિર્દેષ કરે છે. ટૂંકમાં બંધારણ શરીર છે તો આમુખ આત્મા છે અથવા "બંધારણને સમજવાની તે ચાવી છે".
- ૧૯૬૦માં બૈરીબાડુ કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે અભિપ્રાય આપ્યો કે આમુખએ બંધારણનો ભાગ નથી.
- ૧૯૭૩માં કેશવાનંદ ભારતીના કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઐતિહાસિક ચુકાદો આપ્યો તેમા કહ્યું કે આમુખએ બંધારણનું અંગ છે બંધારણના અન્ય ભાગની જેમ તેમા પણ અનુચ્છેદ ૩૬૮ અનુસાર સુધારો કરી શકાય છે પરંતુ બંધારણના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોમાં ફેરફાર કરી શકાય નહીં.
- બંધારણ નિર્માતાઓના આશયને સમજવા આમુખનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

  - સાર્વભૌમ : કોઈ પણ દેશની નીચે કામ નથી કરતુ
  - લોકતંત્ર : લોકોનું શાસન
  - પ્રજાસત્તાક : લોકો દ્વારા ચુટાયેલ પ્રતિનિધી દ્વારા કાર્ય થાય છે.
  - ધર્મ નિરપેક્ષ : ગમે તે ધર્મ પાળી શકાય કોઈ પણ રાષ્ટ્રીય ધર્મ નથી.

* **ભાગ – ૧ રાજ્યોનો બનેલો સંઘ ઇન્ડિયા** *

Part I

The Union and its Territory

Name and territory of the Union.

1. (1) India, that is Bharat, shall be a Union of States.

(2) The States and the territories thereof shall be the States and their territories specified in Parts A, B and C of the First Schedule.

(3) The territory of India shall comprise—

(a) the territories of the States;

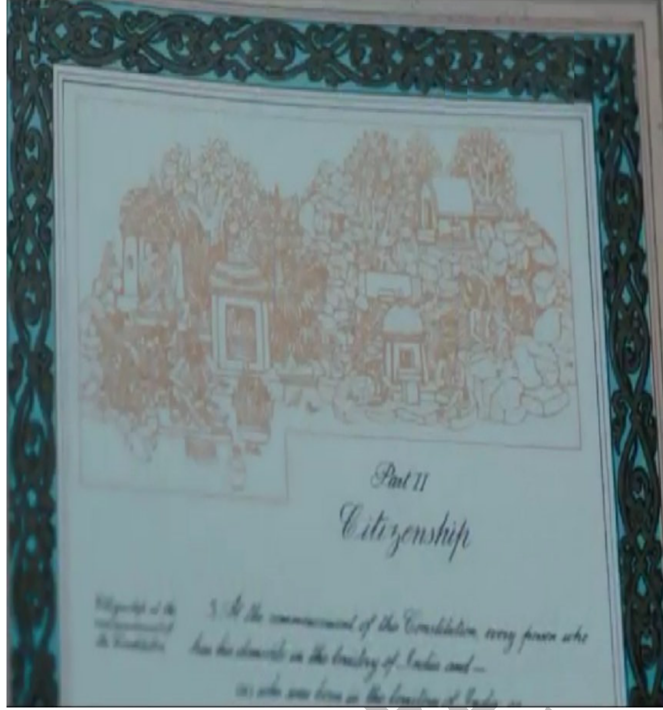
(b) the territories specified in Part D of the First

- અનુચ્છેદ ૧ થી ૪.
- ૧૯૪૮માં ભાષા આધારીત રાજ્યની રચના માટે "ધર આયોગની" રચના કરવામાં આવી.
- ૧૯૪૮માં JVP (જવાહરલાલ નહેરૂ, વલ્લભભાઈ પટેલ અને પટ્ટાધી સિતારામ મૈયા) તેમને પણ ભાષા આધારીત રાજ્ય રચવાનો અસ્વીકાર કર્યો.
- ૧૯૫૩માં ફઝલઅલી તેમણે ૧૬ રાજ્ય અને ૩ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો બનાવવાની ભલામણ કરી.

- **અનુચ્છેદ ૧** : સંઘનું નામ અને તેના રાજ્યો અર્થાત્ ભારત રાજ્યનો સંઘ રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨** : નવા રાજ્યની રચના અને સમાવેશ
- **અનુચ્છેદ ૩** : નવા રાજ્યોનું નિર્માણ કે વર્તમાન રાજ્યની સીમામાં વધારો, ઘટાડો અથવા તેના નામમાં પરિવર્તન

- **અનુચ્છેદ ૪** : કલમ ૨ અને ૩ હેઠળ કરેલા કાયદામાં પહેલી અને ચોથી અનુસૂચિઓના સુધારા અને પૂરક, આનુષંગિક અને પારિમાણિક બાબતોની જોગવાઈ કરવા બાબત.

* ભાગ – ૨ નાગરિકતા *

➢ અનુચ્છેદ ૫ થી ૧૧.

- **નાગરિક કોને કહેવાય.**

➢ સામાન્ય રીતે જે તે દેશ તરફથી મળતા તમામ રાજકીય અને સામાજીક અધિકારો ભોગવતો હોય અને દેશ પ્રત્યેની ફરજ બજાવતો હોય તે વ્યક્તિ નાગરિક કહેવાય.

- **ભારતીય નાગરિક્તાની પ્રાપ્તિ**

1. જન્મથી

- ૨૬મી જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ના રોજ અને તે પછી જન્મેલ વ્યક્તિ ભારતનો નાગરિક કહેવાય.
- ૨૦૦૪ પછી ભારતમાં જન્મેલ તે વ્યક્તિ ભારતનો નાગરિક તો જ ગણાય જો જન્મ સમયે તેના માતા અથવા પિતા બન્નેમાંથી કોઈ એક અથવા બન્ને ભારતીય હોય.

2. વંશના આધારે

- ૨૬મી જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ના રોજ અને તે પછી ભારતની બહાર જન્મેલા બાળકનો પિતા જો ભારતીય હોય તો તેને ભારતની નાગરિક્તા મળી શકે.

એ (પુરુષ-ભારતીય), બી

↓

સી (પુત્ર,પુત્રી) –

3. નોંધણી દ્વારા

- ભારતીય નાગરિક સાથે લગ્ન કરનાર વ્યક્તિ જે નોંધણી માટે અરજી આપવાના સમયના ૭ વર્ષ પહેલાથી ભારતમાં રહેતો હોય તો તે વ્યક્તિ નાગરિક્તા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.
- **નોંધ:**
    - કોમનવેલ્થના સભ્ય દેશ ૫ વર્ષમાં નાગરિકતા મેળવી શકે.

4. પ્રાકૃતિકરૂપથી

- કોઈ પણ વિદેશી વ્યક્તિ નીચેની યોગ્યતાઓના આધારે ભારત સરકાર ભારતીય નાગરિકતા આપી શકે.
    - ભારત માટે વફાદારીના સોગંદ લીધા હોય.
    - બંધારણે માન્ય કરેલ ૮મી અનુસુચીમાં દર્શાવેલ ભાષાઓ પૈકી કોઈ એક ભાષાની જાણકાર હોય.
    - ચાલ-ચલગત સારી હોય.
    - પોતાના દેશનું નાગરિકત્વ છોડી દીધુ હોય.
    - ભારત સરકારમાં નોકરી અથવા આજીવન ભારતમાં જ રહેવાનો ઈરાદો હોય.
    - કોઈ વિદેશી મહાનુભાવને ભારત સરકાર કલા, વિજ્ઞાન, સાહિત્ય, વિશ્વશાંતિ કે માનવ પ્રગતિમાં તેણે કરેલા યોગદાનને ધ્યાનમાં રાખી ઉપરોક્ત તમામ શરતોને અવગણી આવી વ્યક્તિને નાગરિત્વ આપી શકે છે.

5. અર્જિતક્ષેત્ર દ્વારા

- ભારત દેશ સાથે અન્ય દેશોનો પ્રાદેશિક વિસ્તાર જોડાય તો એ જોડાણના સમયથી તેમના નિવાસીઓ ભારતીય નાગરિકો બને છે.

- <u>ભારતીય નાગરિક્તાની સમાપ્તી</u>

1. સ્વેચ્છાએ ત્યાગ દ્વારા

- કોઈ પણ વ્યક્તિ સ્વેચ્છાએ જાહેરાત કે નોંધણી દ્વારા ભારતીય નાગરિક્તા સમાપ્ત કરી શકે છે.

2. કાયદાની પ્રક્રિયા દ્વારા

- ભારતનો કોઈ નાગરિક સ્વેચ્છિક રીતે અન્ય દેશનું નાગરીકત્વ સ્વીકારે ત્યારે ભારતના નાગરીકત્વનું કાયદાની પ્રક્રિયા દ્વારા અંત લાવવામાં આવે છે.

3. સરકારી આદેશ દ્વારા

- કેન્દ્ર સરકાર નીચેની બાબતોમાં આદેશ દ્વારા વ્યક્તિની નાગરિક્તાનો અંત લાવી શકે છે.
    - દેશ અને બંધારણ વિરુદ્ધ અનાદર દર્શાવ્યો હોય.
    - જે વ્યક્તિએ રાષ્ટ્રદ્રોહ કર્યો હોય.
    - ખોટી હકીકત જણાવી ડગાથી નાગરિકત્વ મેળવ્યું હોય.
    - નોંધણી દ્વારા નાગરિક્તા પ્રાપ્ત કર્યાના પાંચ વર્ષની અંદર ગંભીર ગુનાહીત કૃત્ય માટે નાગરિક્તા સમાપ્ત કરી શકે છે.

- <u>બેવડી નાગરિક્તા</u>

1. OCI (ઓવરસીસ સીટીજન ઓફ ઇન્ડિયા)

- એવા વિદેશી નાગરીકો કે જે ૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ના રોજ ભારતના નાગરિક બનવાની યોગ્યતા ધરાવતા હતા.

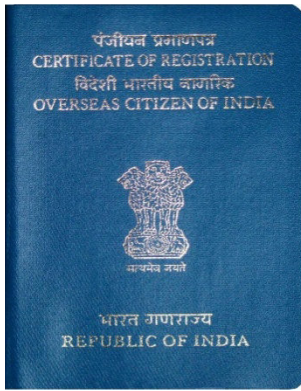
- પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશના નાગરિકો OCI નાગરિક્તા ધરાવી શકે નહી.

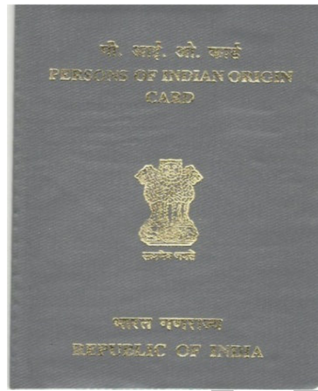
2. PIO (પીપલ ઓફ ઇન્ડિયન ઓરીજીન)

- ભારત શાસન અધિનીયમ ૧૯૩૫ અમલમાં આવવાથી તે સમયે જો કોઈ વ્યક્તિ ભારતનો પાસપોર્ટ ધરાવતી હોય અથવા તેના માતા – પિતા ભારતમાં જન્મેલા હોય તો તેવા વ્યક્તિઓ કે તેમના બાળકોને PIO કહેવાય.

3. NRI (નોન-રેસીડન્સીયલ ઓફ ઇન્ડિયા)

- NRI એ ભારતના નાગરિકો છે પણ રોજી રોટી કે અન્ય કારણોસર વિદેશમાં રહે છે તેઓ સતત ૧૮૦ દિવસ સુધી ભારત બહાર રહેશે આથી તેમને NRI કહે છે.
- તાજેતરમાં NRIને મત આપવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે.

- **અનુચ્છેદ ૫** : સંવિધાનના પ્રારંભમાં નાગરિક્તા.
- **અનુચ્છેદ ૬** : પાકિસ્તાનથી ભારતમાં સ્થળાંતર કરી આવેલી કેટલીક વ્યક્તિઓના નાગરિક્તા હકો.
- **અનુચ્છેદ ૭** : પાકિસ્તાનમાં સ્થળાંતર કરી ગયેલી અમુક વ્યક્તિઓના નાગરિક્તા હકો નાબૂદ થશે.
- **અનુચ્છેદ ૮** : ભારતની બહાર વસ્તી અમૂક મૂળ ભારતીય વ્યક્તિઓના નાગરિકતા હકો સલામત રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૯** : વિદેશી રાજ્યની નાગરિક્તા સ્વેચ્છાથી અર્જિત કરનારા વ્યક્તિઓનું નાગરિક્તા ન હોવું.
- **અનુચ્છેદ ૧૦** : નાગરિકતાના અધિકારોનું બન્યુ રહેવું.
- **અનુચ્છેદ ૧૧** : સંસદ કાયદાથી નાગરિક્તા હકોનું નિયમન કરી શકશે.

* ભાગ – 3 મૂળભૂત અધિકારો *

➢ અનુચ્છેદ ૧૨ થી ૩૫.

- **મૂળભૂત અધિકાર એટલે શું?**

➢ આ એવા અધિકાર છે જે વ્યક્તિના જીવન અને તેના સંપૂર્ણ વિકાસ માટે અનિવાર્ય છે જેમાં રાજ્ય દ્વારા પણ હસ્તક્ષેપ કરવામાં આવતો નથી.

- **મૂળભૂત અધિકારનો ઈતિહાસ**

➢ મૂળભૂત અધિકારોના ઈતિહાસની શરૂઆત ઈ.સ.૧૨૧૫માં ઈંગ્લેન્ડના મેગ્નાકાર્ટાથી થઈ.

➢ સૌપ્રથમ ઈ.સ.૧૭૮૯માં ફ્રાંસ દ્વારા તેના બંધારણમાં મૂળભૂત અધિકારોને સ્થાન આપવામાં આવ્યું.

- **ભારતમાં મૂળભૂત અધિકાર**

➢ ૧૮૭૫માં કોંગ્રેસ દ્વારા મૂળભૂત અધિકારની માંગણી કરવામાં આવી.
➢ ૧૯૧૫માં "એનીવેસન્ટ" દ્વારા મૂળભૂત અધિકારોની માંગણી કરવામાં આવી.
➢ ૧૯૨૮માં "નહેરૂ રીપોર્ટમાં" મૂળભૂત અધિકારોની માંગણી કરવામાં આવી.
➢ ગાંધીજીએ ૧૯૩૧ની બીજી ગોળમેજી પરીષદમાં મૂળભૂત અધિકારોની માંગણી કરવામાં આવી.

- **અનુચ્છેદ ૧૨** : વ્યાખ્યા – ભારત સરકારની અને સંસદ તથા રાજ્ય પૈકી રાજ્યની સરકાર અને તેનું વિધાનમંડળ તથા ભારતના રાજ્ય ક્ષેત્રોની અંદર અથવા ભારત સરકારના નિયંત્રણ હેઠળના તમામ સ્થાનિક કે બીજા સત્તા મંડળોનો સમાવેશ રાજ્યમાં થાય છે.
- **અનુચ્છેદ ૧૩** : મૂળભૂત હકો સાથે અસંગત હોય તેવા અથવા તેમાં ઘટાડો કરતા કાયદા રદ બાતલ ગણાશે.

- **૬ મૂળભૂત અધિકાર**
  - સમાનતાનો અધિકાર (અનુ.૧૪ થી અનુ.૧૮)
  - સ્વતંત્રતાનો અધિકાર (અનુ.૧૯ થી અનુ.૨૨)
  - શોષણ વિરુદ્ધનો અધિકાર (અનુ.૨૩ થી અનુ.૨૪)
  - ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો અધિકાર (અનુ.૨૫ થી અનુ.૨૮)
  - સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષણિક અધિકાર (અનુ.૨૯ થી ૩૦)
  - બંધારણીય ઉપચારોનો અધિકાર (અનુ. ૩૨)

1. **સમાનતાનો અધિકાર**

- **અનુચ્છેદ ૧૪** : ભારતના રાજ્ય ક્ષેત્રની અંદર દરેક વ્યક્તિને કાયદા સમક્ષ સમાન માનવામાં આવે છે.
- **અનુચ્છેદ ૧૫** : ફક્ત જાતિ, ધર્મ, જ્ઞાતિ, લિંગ, જન્મ, સ્થાનના આધારે રાજ્ય કોઈ ભેદભાવ રાખશે નહીં.
- **અનુચ્છેદ ૧૬** : જાહેર નોકરીની બાબતમાં પણ તમામ નાગરિકો માટે તકની સમાનતા રહશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૭** : અસ્પૃશ્યતા નાબૂદ કરવામાં આવી છે.
- **અનુચ્છેદ ૧૮** : ઈલ્કાબોની નાબૂદી.

2. **સ્વતંત્રતાનો અધિકાર**

- **અનુચ્છેદ ૧૯** : ૬ પ્રકારની સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી છે.
  (A) વાણી સ્વતંત્રતાનો અધિકાર.
  (B) શાંતિ પૂર્વક અને શસ્ત્રો વિના ભેગા થવાની સ્વતંત્રતા.
  (C) સંગઠન અને સહકારી મંડળી રચવાની સ્વતંત્રતા.
  (D) ભારતના સમગ્ર વિસ્તારમાં હરવા ફરવાની સ્વતંત્રતા.
  (E) ભારતના કોઈ પણ વિસ્તારમાં રહેવાની અને સ્થાઈ થવાની સ્વતંત્રતા.
  (F) કોઈ પણ વ્યવસાય, ધંધો અને રોજગાર કરવાની સ્વતંત્રતા.
- **અનુચ્છેદ ૨૦** : કોઈ વ્યક્તિને કોઈ ગુના માટે ત્યાં સુધી ગુનેગાર ફેરવી શકાશે નહીં જ્યાં સુધી તેના દ્વારા તે વખતે અમલમાં હોય તેવા કાયદાનો ભંગ કર્યો હોય.
- **અનુચ્છેદ ૨૧** : જીવન જીવવાનો અધિકાર(આ કાયદા દ્વારા નક્કી કરવામાં આવેલી કાર્યવાહી કર્યા વિના કોઈ વ્યક્તિની સ્વતંત્રતા કે તેનું જીવન છીનવી શકાય નહીં.)
- **અનુચ્છેદ ૨૧ (ક)** : ૬ થી ૧૪ વર્ષના બાળકોને મફત અને ફરજીઆત શિક્ષણનો અધિકાર.
- **અનુચ્છેદ ૨૨** : ધરપકડ અને અટકાયત સામે રક્ષણ.

3. **શોષણ વિરુદ્ધનો અધિકાર**

- **અનુચ્છેદ ૨૩** : મનુષ્ય વેપાર અને બળજબરીથી કરાવાતી મજુરી ઉપર પ્રતિબંધ (વેઠપ્રથા).
- **અનુચ્છેદ ૨૪** : ૧૪ વર્ષથી નીચેના વયના બાળકોને કારખાનામાં કે ખાણમાં કામે રાખી શકાય નહીં.

4. **ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો અધિકાર**

- **અનુચ્છેદ ૨૫ :** અંત:કરણથી અને મુક્ત રીતે ધર્મને માનવાની, પાળવાની અને તેનો પ્રચાર કરવાની સ્વતંત્રતા.
- **અનુચ્છેદ ૨૬ :** ધાર્મિક બાબતોનો વહીવટ કરવાની સ્વતંત્રતા.
- **અનુચ્છેદ ૨૭ :** ધર્મની અભિવૃદ્ધી માટે ભરવાના કર અંગે સ્વતંત્રતા.
- **અનુચ્છેદ ૨૮ :** અમુક શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં ધાર્મિક શિક્ષણ અથવા ધાર્મિક ઉપાસનામાં હાજરી અંગે સ્વતંત્રતા.

5. **સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષણિક અધિકાર**

- **અનુચ્છેદ ૨૯ :** લઘુમતીઓના હિતોનું રક્ષણ
- **અનુચ્છેદ 30 :** લઘુમતીઓને શિક્ષણ સંસ્થાઓ સ્થાપવાનો અને તેનો વહીવટ કરવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે.

6. **બંધારણીય ઉપચારોનો અધિકાર**

- **અનુચ્છેદ ૩૨ :** ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરે બંધારણના અનુચ્છેદ-૩૨ ને બંધારણનો આત્મા અને હૃદય કહ્યું છે. ભાગ-૩ થી અપાયેલા અધિકારોનો અમલ કરાવવા માટે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં જવાનો અધિકાર આપવામાં આવે છે. સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને કોઈ પણ મૂળભૂત અધિકારમાં "રિટ"(આજ્ઞાપાત્ર) આપવાની સત્તા રહે છે.

બંધારણીય "રીટ" (આજ્ઞાપત્રો)

1. **હેબીયસ કોર્પસ (બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ)**
   - આ લેટિન ભાષાનો શબ્દ છે જેનો અર્થ થાય છે શરીરને હાજર કરો.
   - જયારે કોઈ વ્યક્તિને અન્ય કોઈ વ્યક્તિ કે અધિકારી દ્વારા ગેરકાયદેસર રીતે કેદમાં રાખ્યો હોય ત્યારે તે વ્યક્તિ અથવા અધિકારી વિરુદ્ધ ન્યાયાલય દ્વારા આ "રીટ" જાહેર કરવામાં આવે છે.

2. **મન્ડેમસ (પરમાદેશ)**
   - આનો અર્થ થાય છે અમે આદેશ આપીએ છીએ.
   - જયારે સાર્વજનીક નિગમ, પદાધિકારી કે અન્ય ન્યાયાલય પોતાની જવાબદારીઓનું પાલન કરતા નથી ત્યારે સર્વોચ્ચ કે ઉચ્ચ ન્યાયાલય તેમની વિરુદ્ધ આ "રીટ" આપે છે.

3. **પ્રોહીબીશન (પ્રતિષેધ)**
   - તેનો અર્થ થાય છે અટકાવવું.

- આ “રીટ” ન્યાયીક અને અર્ધન્યાયીક સંસ્થાઓની વિરુદ્ધ આપવામાં આવે છે.
- જ્યારે તાબા હેઠળની નીચલી અદાલતો પોતાના ન્યાયક્ષેત્રની બહાર જઈને કોઈ કેસની સુનાવણી કરે છે ત્યારે તેમને અટકાવવા સર્વોચ્ચ કે ઉચ્ચ ન્યાયાલય આ “રીટ” બહાર પાડે છે.
- આ “રીટ” ત્યારે જ બહાર પાડવામાં આવે છે જયારે ન્યાય પ્રક્રિયા ચાલુ હોય.

4. સર્ટીઓરરી (ઉત્પ્રેક્ષણ)

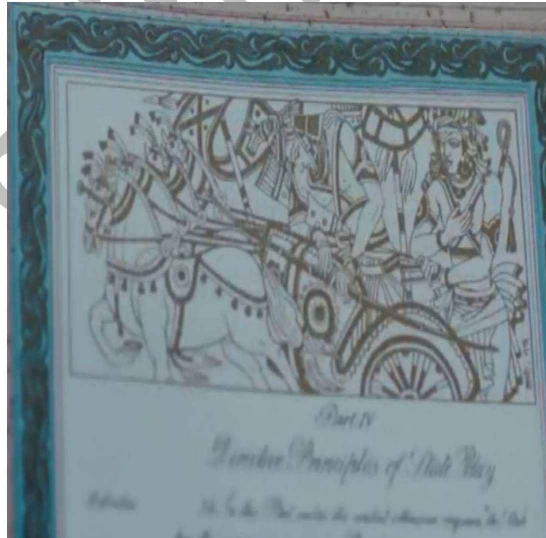
- આ રીટમાં ન્યાયીક, અર્ધન્યાયીક સંસ્થાઓની વિરુદ્ધ આપવામાં આવે છે.
- જ્યારે તાબા હેઠળની અદાલતો પોતાના કાર્યક્ષેત્રની બહાર થઈ ચુકાદો આપે છે ત્યાં તેમના વિરુદ્ધ આ રીટ મળી શકે છે.
- આ રીટ ત્યારે જ બહાર પાડવામાં આવે છે જયારે કોઈ બાબતમાં નિર્ણય અપાઈ ચુક્યો હોય.

5. કો-વોરન્ટો

- જયારે કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા ગેરકાયદેસર રીતે કોઈ સાર્વજનિક પદ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે ત્યારે સર્વોચ્ચ કે ઉચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા આ રીટ આપવામાં આવે છે.

- **અનુચ્છેદ ૩૩** : આ ભાગથી અપાયેલા હકો, દળો, વગેરેને લાગુ પડતા હોય ત્યાં તે હકોમાં સુધારા વધારા કરવાની સંસદની સત્તા.
- **અનુચ્છેદ ૩૪** : કોઈ વિસ્તારમાં લશ્કરી કાયદો અમલમાં હોય તે દરમિયાન આ ભાગથી અપાયેલા હકો ઉપર નિયંત્રણ રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૫** : આ ભાગની જોગવાઈઓને અસરકારક બનાવવા માટે કાયદા ઘડી શકાશે.

*** ભાગ – ૪ રાજનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો ***

➤ **અનુચ્છેદ ૩૬ થી ૫૧**

- **અનુચ્છેદ ૩૬** : આ ભાગના સંદર્ભથી અપેક્ષિત ન હોય તો રાજ્યનો અર્થ ભાગ-૩માં છે તે જ થશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૭** : રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો કોર્ટ દ્વારા લાગુ નહીં કરી શકવામાં આવે પરંતુ કાયદા બનાવવામાં સિદ્ધાંતને લાગુ કરવા કોઈ પણ રાજ્યની ફરજ છે કારણ કે માર્ગદર્શન સિદ્ધાંત દેશના શાસનનો આધાર છે.
- **અનુચ્છેદ ૩૮** : રાજ્ય લોકકલ્યાણની વૃદ્ધિ માટે સામાજીક વ્યવસ્થાનું સર્જન કરશે.

- **અનુચ્છેદ ૩૯** :રાજ્યોએ અનુસરવાના અમુક સિદ્ધાંતો.
- **અનુચ્છેદ ૩૯(A)** : સમાન ન્યાય અને મફત કાનૂની સહાય.
- **અનુચ્છેદ ૪૦** : ગ્રામ પંચાયતોની રચના.
- **અનુચ્છેદ ૪૧** : કામ, શિક્ષણ અને અમુક પ્રસંગે જાહેર સહાય મેળવવાનો અધિકાર.
- **અનુચ્છેદ ૪૨** : રાજ્યકામ અંગેની ન્યાયી અને માનવોચીત પરીસ્થિતી નક્કી કરવા માટે તથા પ્રસૂતિ સહાયતા માટેની જોગવાઈ.
- **અનુચ્છેદ ૪૩** : કામદારો માટે નિર્વાહ, વેતન વગેરેની જોગવાઈ.
- **અનુચ્છેદ ૪૪** : નાગરીકો માટે એક સરખો દીવાની કાયદો.
- **અનુચ્છેદ ૪૫** : ૬ વર્ષથી ઓછી વયના બાળકો માટે શરૂઆતની બાલ્યવસ્થા દરમિયાન સંભાળ અને શિક્ષણની જોગવાઈ.
- **અનુચ્છેદ ૪૬** : સમાજના નબળા વર્ગોના શૈક્ષણિક અને આર્થિક હિતોની વિશેષ અભિવૃદ્ધિ કરશે.
- **અનુચ્છેદ ૪૭** : જાહેર આરોગ્ય સુધારવાનો પ્રયત્ન કરશે.
- **અનુચ્છેદ ૪૮** : ગૌહત્યા પ્રતિબંધ અને પર્યાવરણનું રક્ષણ કરશે.
- **અનુચ્છેદ ૪૯** : ઐતિહાસિક તથા રાષ્ટ્રિય સ્મારકોનું રક્ષણ કરશે.
- **અનુચ્છેદ ૫૦** : રાજ્ય ન્યાયતંત્રને કારોબારીથી અલગ કરવા પ્રયત્ન કરશે.
- **અનુચ્છેદ ૫૧** : આંતરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સલામતિની અભિવૃદ્ધિ.

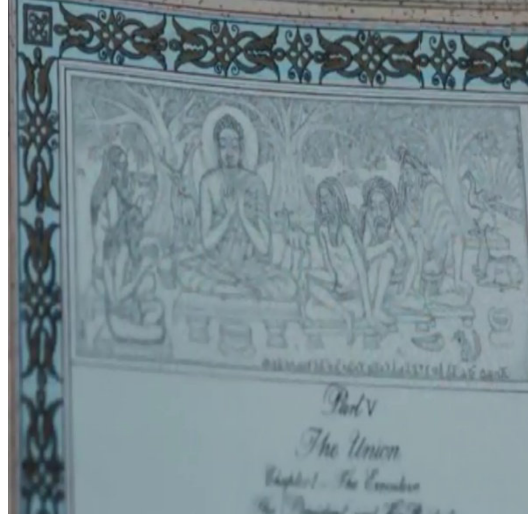
* ભાગ – ૪(ક) મૂળભૂત ફરજો *

- **અનુચ્છેદ ૫૧(ક)** : ભારતના મૂળ બંધારણમાં મૂળભૂત ફરજોનો કોઈ ઉલ્લેખ ન હતો પરંતુ ૧૯૭૬માં ઇન્દિરા ગાંધીની સરકાર દ્વારા "સરદાર સ્વર્ણસિંહ સમિતીની" ભલામણથી ૪૨માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા ૧૦ જેટલી મૂળભૂત ફરજો ઉમેરવામાં આવી.

(ક)	**બંધારણનું પાલન કરવાની અને તેના આદર્શો તેમજ રાષ્ટ્રધ્વજનો અને રાષ્ટ્રગીતાનો આદર કરવાની ફરજ.**	
(ખ)	**ઉમદા આદર્શો હૃદય પ્રતિષ્ઠિત કરવાની ફરજ.**	
(ગ)	**દેશનું રક્ષણ કરવાની અને રાષ્ટ્રીય સેવા કરવાની ફરજ.**	
(ઘ)	**ભારતના એકતા અને અખંડીતતાનું સમર્થન કરવાની ફરજ.**	

(ચ)	ધાર્મિક, ભાષાકીય, પ્રાદેશિક અથવા સાંપ્રદાયિક ભેદોથી પર રહી ભારતના તમામ લોકોમાં સુમેળ અને બંધુત્વની ભાવનાની વૃદ્ધિ કરવાની ફરજ.	
(છ)	આપડી સંસ્કૃતિના સમૃદ્ધ વારસાનું મુલ્ય સમજી તેની જાળવણી રાખવાની ફરજ.	
(જ)	જંગલો, તળાવો, નદીઓ, અન્ય પશુ-પક્ષીઓ સહિત કુદરતી પર્યાવરણનું જતન કરવાની અને પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે દયા ભાવ રાખવાની ફરજ.	
(ઝ)	વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણ, માનવતાવાદ તથા સુધારણાની ભાવનાનો વિકાસ કરવાની ફરજ.	
(ટ)	જાહેર મિલકતોનું રક્ષણ કરવાની અને હિંસાનો ત્યાગ કરવાની ફરજ.	
(ઠ)	રાષ્ટ્ર સિદ્ધિના શિખરો વધુમાં વધુ સર કરે તેવા પ્રયત્નો કરવા.	
(ડ)	૬ થી ૧૪ વર્ષના બાળકને માતા-પિતા તથા વાલીએ શિક્ષણની તકો પુરી પડવાની ફરજ.	

* **ભાગ – ૫ સંઘ** *

- અનુચ્છેદ ૫૨ થી ૧૫૧.
- સંઘની કારોબારીમાં રાષ્ટ્રપતિ, ઉપરાષ્ટ્રપતિ, વડાપ્રધાન, મંત્રી પરિષદ અને એટર્ની જનરલનો સમાવેશ થાય છે.

રાષ્ટ્રપ્રમુખ

- **અનુચ્છેદ ૫૨** : ભારતના રાષ્ટ્રપતિ પદ માટેની જોગવાઈ.
  - રાષ્ટ્રપતિ ભારતનો પ્રથમ નાગરિક છે.
  - રાષ્ટ્રપતિ દેશના બંધારણીય વડા છે.
- **અનુચ્છેદ ૫૩** : દેશના વહીવટ સભા રાષ્ટ્રપતિમાં સમાવિષ્ટ હશે અને રાષ્ટ્રપતિ તેનો ઉપયોગ બંધારણ અનુસાર પોતે અથવા તેની હસ્તકના અધિકારીઓ મારફતે કરશે.
- **અનુચ્છેદ ૫૪** : રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી
- **અનુચ્છેદ ૫૫** : રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીની પ્રક્રિયા.

સંબધિત રાજ્યના વિધાન સભ્યનું મતનું મૂલ્ય = (સબંધિત રાજ્યની કુલ જન સંખ્યા (1971 મુજબ) / સબંધિત રાજ્યની વિધાનસભામાં ચુંટાયેલા સભ્યો) × (1 / 1000)
એક સંસદ સભ્યનું મત મૂલ્ય = બધા જ રાજ્યના વિધાનસભાના મતોનો સરવાળો / સંસદના ચૂંટાયેલા સભ્યોની સંખ્યા
- સંસદના બંને ગૃહોના ચૂંટાયેલા સભ્યો (રાજ્યસભા = 233 + લોકસભા = 543) = 776 - ગુજરાત વિધાનસભાના સભ્યના મતનું મૂલ્ય = 147 - ગુજરાતની વસ્તી = 2,67,54,000 (1971 મુજબ) - વિધાનસભાનું કુલ મતનું મૂલ્ય = 26754 - દરેક રાજ્યની વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો = 4120 - કુલ મતદાન મંડળ = 4896 (4120 + 776) - સંસદ સભ્યના મતનું મૂલ્ય = 26754

નોંધ :

- રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી ચૂંટણીમંડળ દ્વારા થાય છે જેના સભ્યો ભારતીય બંધારણના અનુચ્છેદ ૫૪ અનુસાર સંસદના બન્ને ગૃહો એટલે રાજ્યસભા અને લોકસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો અને રાજ્યની વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો દ્વારા થાય છે.
- રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી ભારતીય બંધારણના અનુચ્છેદ ૫૫ અનુસાર એક સંક્રમણીય મતથી સપ્રમાણ પ્રતિનિધિત્વ દ્વારા થાય છે. જેનું મતદાન ગુપ્ત રહે છે. ભારતીય બંધારણના 70માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા ઈ.સ.1992માં રાષ્ટ્રપતિના ચૂંટણી મંડળમાં દિલ્હી અને પોંડિચેરીની વિધાનસભાઓનો પણ સમાવેશ કરી લેવામાં આવ્યો છે.
- રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં ધારાસભ્યના મતોનું મૂલ્ય દરેક રાજ્યમાં અલગ-અલગ છે તે જે-તે રાજ્ય અને ધારાસભ્યોની સંખ્યા પર નિર્ભર કરે છે એટલે કે કોઈ રાજ્યની કુલ વસતીને રાજ્યના ધારાસભ્યોની સંખ્યાથી ભાગી નાખી તેનાથી પ્રાપ્ત થતા મૂલ્યને 1000 વડે ભાગી નાખવાથી જે-તે રાજ્યના ધારાસભ્યના મતનું મૂલ્ય જાણવા મળશે અને જો શેષ 500 થી વધારે આવે તો મતોની સંખ્યામાં એક ઉમેરવામાં આવે છે.
- વસ્તીની દ્રષ્ટીએ ઉત્તરપ્રદેશ સૌથી મોટું રાજ્ય હોવાથી રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં પણ ઉત્તરપ્રદેશ સૌથી વધુ મત ધરાવતું રાજ્ય છે. રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં સંસદના સભ્યોના મતોની ગણતરીમાં રાજ્યની વિધાનસભાઓના સભ્યો માટે નક્કી થયેલ કુલ મતોની સંખ્યાને લોકસભા અને રાજ્યસભામાં ચૂટાયેલ સભ્યોની સંખ્યા વડે ભાગી નાખવામાં આવે છે તે સંસદ સભ્યનું મતનું મૂલ્ય હશે. રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણી સબંધિત કોઈપણ વિવાદનો ઉકેલ સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા થાય છે.

- **અનુચ્છેદ ૫૬** : કાર્યકાળ
  - સામાન્ય રીતે 5 વર્ષનો હોય છે.
  - જ્યાં સુધી નવા રાષ્ટ્રપતિ કાર્યભાર સંભાળતા નથી ત્યા સુધી રાષ્ટ્રપતિ તેના સ્થાને બન્યા રહે છે.
- **અનુચ્છેદ ૫૭** : એકવાર રાષ્ટ્રપતિનો હોદ્દો શોભાવી ચૂકેલા ઉમેદવાર રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ફરીથી ચૂંટાઈ શકે છે.
- **અનુચ્છેદ ૫૮** : રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી લડવા માટેની યોગ્યતા
  - તે ભારતના નાગરિક હોવા જોઈએ.
  - તેમની ઉંમર 35 વર્ષની હોવી જોઈએ.
  - તે લોકસભાના સભ્ય માટેની યોગ્યતા ધરાવતો હોવો જોઈએ.
  - તેઓ કોઈ સરકારી ખાતામાં હોદ્દો ધરાવતાં ન હોવા જોઈએ.
  - આ પદ માટેના ઉમેદવાર માટે ઓછામાં ઓછા 50 મતદારોની ભલામણ અને બીજા 50 નું સમર્થન મળેલુ હોવું જોઈએ.
  - રાષ્ટ્રપ્રમુખના ઉમેદવારે રૂ. 25000 ડિપોઝીટ ભરવી પડે છે. આ ચૂંટણીમાં કોઈ ઉમેદવારને કુલ મતદાનના ઓછામાં ઓછા 1/6 જેટલા મત ન મળે તો તેની ડિપોઝીટ જપ્ત થાય છે.
- **અનુચ્છેદ ૫૯** : રાષ્ટ્રપતિના હોદ્દા માટે લાયક ઠરતા જો તેણે કોઈ ગૃહની પોતે ધરાવતો હોય તેવી બેઠક ખાલી કરવી પડશે.
- **અનુચ્છેદ ૬૦** : રાષ્ટ્રપતિના શપથ
  - સર્વોચ્ચ અદાલતના મુખ્ય ન્યાયધીશ રાષ્ટ્રપ્રમુખને શપથ લેવડાવતા હોય છે.
  - જો મુખ્ય ન્યાયધીશની ઉપસ્થિતી ન હોય તો, વરિષ્ઠ ન્યાયધીશ શપથ લેવડાવતા હોય છે.

- દેશના પ્રથમ નાગરિક તરીકે મળેલા વિશેષાધિકારોનો અમલ કરવા, બંધારણને વફાદાર રહેવા, તેમજ દેશના કાયદાને સામાન્ય નાગરિકતાની જેમ અનુસરવાના તેમણે સોગંધ લેવા પડે છે.

- **અનુચ્છેદ ૬૧** : રાષ્ટ્રપતિ પર મહાભિયોગ ચલાવવાની પ્રક્રિયા
  - રાષ્ટ્રપતિને તેમના હોદ્દા પરથી દુર કરવાની પ્રક્રિયા એટલે મહાભિયોગ.
  - તે પ્રક્રિયા સંસદમાં ચલાવવામાં આવે છે.
  - મહાભિયોગ પ્રક્રિયા કોઈ પણ ગૃહમાં શરૂ કરી શકાય.
  - જે ગૃહમાં મહાભિયોગ પ્રક્રિયા શરૂ હોય તે ગૃહની કુલ સંખ્યાના ¼ સભ્યોની સહિવાળુ આવેદન ગૃહના અધ્યક્ષ અથવા સભાપતિને આપવામાં આવે છે ત્યારબાદ રાષ્ટ્રપતિને આપવામાં આવે છે ત્યારબાદ રાષ્ટ્રપતિને 14 દિવસની નોટીસ આપવામાં આવે છે આ દરમિયાન રાષ્ટ્રપતિ બંને ગૃહમાં આવીને પોતાની રજુઆત કરી શકે છે.
  - જો મહાભિયોગનો પ્રસ્તાવ પસાર થાય તો તે તારીખે રાષ્ટ્રપતિએ તેમનું પદ છોડવું પડે છે.
- **અનુચ્છેદ ૬૨** :રાષ્ટ્રપતિના પદ માટે ખાલી જગ્યા ભરવા માટે ચૂંટણીનો સમય અને આકસ્મિક ખાલી જગ્યા ભરવા માટે વ્યક્તિની પદાવિધી
  - વધુમાં વધુ 6 મહિનામાં રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી થવી જોઈએ.
  - જ્યાં સુધી રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી ન થાય ત્યાં સુધી ઉપરાષ્ટ્રપતિ તેમનો પદભાર સંભાળે છે જો ઉપરાષ્ટ્રપતિ ન હોય તો સુપ્રીમકોર્ટના મુખ્ય ન્યાયધીશ પદભાર સંભાળે છે.

<u>રાષ્ટ્રપતિની સત્તાઓ</u>

1. **વહીવટી સત્તાઓ (Executive Power)**

➢ ભારત સરકારના તમામ કારોબારી કાર્ય રાષ્ટ્રપતિના નામે ચાલે છે.

➢ રાષ્ટ્રપતિ વડાપ્રધાન, મંત્રી પરિષદ, એટર્ની જનરલ, મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર, UPSCના ચેરમેન અને સભ્યો, CAG, રાજ્યના રાજ્યપાલ, નાણાપંચના અધ્યક્ષ અને તેના સભ્યોની નિમણૂક કરે છે.

2. **ધારાકીય સત્તાઓ (Legislative Power)**

➢ સંસદની બેઠક બોલાવવાની, સ્થગિત કરવાની તથા લોકસભાનું વિસર્જન કરવાની સત્તા, સંસદના બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક બોલાવવાની સત્તા, લોકસભામાં બે એંગ્લો ઇન્ડિયન, રાજ્યસભામાં 12 સભ્યોની નિમણૂક કરવાની સત્તા.

➢ કોઈ પણ ખરડો રાષ્ટ્રપતિની સહી વગર કાયદો બનતો નથી.

3. **ન્યાયિક સત્તાઓ (Judical Power)**

➢ રાષ્ટ્રપતિ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયધીશ અને અન્ય ન્યાયધીશની નિમણૂક કરે છે.

➢ ભારતના રાષ્ટ્રપતિ ભારતના કોઈ પણ પ્રદેશના કોઈ પણ કાયદા અંતર્ગત સજા મેળવેલ ગુનેગારને (લશ્કરી ન્યાયાલય પણ) સંપૂર્ણ માફી, સજા મોકૂફી કે સજા ઘટાડવાની સત્તા ધરાવે છે.

4. **નાણાકીય સત્તાઓ (Financial Power)**

➢ રાષ્ટ્રપતિ ભારતની આકસ્મિતનિધીના સરક્ષક છે.

➢ રાષ્ટ્રપતિની મંજુરી સિવાય આકસ્મિકનિધીમાંથી નાણા ઉપાડી શકાતા નથી.

➢ નાણાકીય ખરડો રજુ કરતી વખતે રાષ્ટ્રપતિની મંજુરી લેવી પડે છે.

5. **રાજદ્વારી સત્તાઓ (Diplomatic Power)**
- ભારત દેશના બધા જ આંતરાષ્ટ્રીય કરારો અને સમજુતીઓ રાષ્ટ્રપતિના નામે થાય છે.
- તે વિદેશમાં ભારતીય રાજદૂતોની નિમણૂક કરે છે તથા વિદેશી રાજદૂતોને આવકારે છે.

6. **વીટો પાવર (Assent of the bill)**

   a. **અત્યાંતિક વીટો (Absolute Veto)**
   - આ વીટો શક્તિ મુજબ રાષ્ટ્રપતિ વિધેયકને મંજૂરી આપે છે અથવા મંજૂરી આપતો નથી અથવા મંજૂરી રોકી રાખે છે.

   b. **નિલંબનકારી વીટો (Suspension Veto)**
   - આ વીટો શક્તિ અંતર્ગત રાષ્ટ્રપતિ વિધેયકોને સંસદમાં પુન:વિચારણા માટે મોકલી આપે છે પરંતુ સંસદ દ્વારા જો તે વિધેયક કોઈ પણ પ્રકારના સુધારા વગર પુન: પસાર થાય તો રાષ્ટ્રપતિ તેને મંજૂરી આપવા બંધાયેલો છે.

   c. **પોકેટ વીટો (Pocket Veto)**
   - આ વીટો શક્તિ અંતર્ગત રાષ્ટ્રપતિ કોઈ પણ વિધેયકને અનિશ્ચિત કાળ સુધી રોકી રાખે છે અર્થાત્ ન મંજૂરી આપે છે ન તેને નકારી કાઢે છે ન તે વિધાયકને પુન:વિચારણા માટે મોકલે છે.

7. **સૈન્ય સત્તાઓ (Military Power)**
- રાષ્ટ્રપતિ ત્રણેય સેનાની પાંખના બંધારણીય તેમજ સર્વોચ્ચ વડા છે.
- રાષ્ટ્રપતિ ત્રણેય સેનાઓના વડાઓની નિમણૂક કરે છે.
- કોઈ દેશ સામે યુદ્ધ જાહેર કરવુ કે યુદ્ધ સ્થગિત કરવુ એ સત્તા રાષ્ટ્રપતિ પાસે છે.(મંત્રીમંડળની ભલામણથી)

8. **કટોકટી વિષયક સત્તાઓ (Diplomatic Power)**
- અનુચ્છેદ ૩૫૨ મુજબ યુદ્ધ, બાહ્ય આક્રમણ અથવા આંતરિક સશસ્ત્ર બળવાની સ્થિતિમાં રાષ્ટ્રપતિ રાષ્ટ્રિય કટોકટી જાહેર કરી શકે છે રાષ્ટ્રપતિ આ જાહેરનામને 1 મહિનામાં સંસદની 2/3 ભાગની મંજૂરી મેળવવી અનિવાર્ય છે. મંજૂરી મળે તો 6 મહિના કટોકટી રાખી શકે છે.
- અનુચ્છેદ ૩૫૬ મુજબ જયારે રાષ્ટ્રપતિ કોઈ રાજ્યમાં સરકાર બંધારણ અનુસાર કાર્ય કરી રહી નથી તેવો અહેવાલ સંબંધીત રાજ્યના રાજ્યપાલ દ્વારા મળે તો તે રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસન લાદી શકાય.
- અનુચ્છેદ ૩૬૦ મુજબ રાષ્ટ્રપતિને એવો વિશ્વાસ થઈ જાય કે ભારત ગંભીર નાણાકીય કટોકટીમાં છે ત્યારે રાષ્ટ્રપતિ નાણાકીય કટોકટી જાહેર કરે છે.

9. **રાષ્ટ્રપતિના વિશેષાધિકારો**
- અનુચ્છેદ ૩૬૧ અનુસાર રાષ્ટ્રપતિને વિશેષાધિકાર આપવામાં આવ્યો છે.

ઉપરાષ્ટ્રપ્રમુખ

- **અનુચ્છેદ ૬૩** : ભારતના ઉપરાષ્ટ્રપતિ પદ માટેની જોગવાઈ.
  - રાષ્ટ્રપતિ પછીનું બીજું સ્થાન ઉપરાષ્ટ્રપતિ ધરાવે છે.
- **અનુચ્છેદ ૬૪** : ઉપરાષ્ટ્રપતિ રાજ્યસભાના હોદ્દાની રૂએ સભાપતિ પણ છે.
- **અનુચ્છેદ ૬૫** : રાષ્ટ્રપ્રમુખનું પદ ખાલી પડ્યેથી, નવા રાષ્ટ્રપ્રમુખની ચૂંટણી થાય ત્યાં સુધી ઉપરાષ્ટ્રપતિ રાષ્ટ્રપતિનું પદ સંભાળે છે. આ સમયે તેઓને પણ રાષ્ટ્રપતિનો દરજ્જો તથા વેતન મળે છે.
- **અનુચ્છેદ ૬૬** : ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી ઉમેદવારની પસંદગીનો ક્રમ બતાવતી પદ્ધતિથી સંસદના બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠકમાં ગુપ્ત મતદાન દ્વારા થાય છે.
- **અનુચ્છેદ ૬૭** : ઉપરાષ્ટ્રપતિને હટાવવાની પ્રક્રિયા/સામાન્ય રીતે હોદ્દો 5 વર્ષ હોય

- બંધારણમાં ઉપરાષ્ટ્રપતિને હટાવવાની કોઈ પ્રક્રિયા નથી.
- રાજ્યસભામાં પૂર્ણ બહુમતી દ્વારા હટાવી શકાય છે તથા લોકસભામાં બહુમતી જરૂરી છે તેમજ 14 દિવસ પૂર્વે નોટીસ આપવી જરૂરી છે.

- **અનુચ્છેદ ૬૮ :** ઉપરાષ્ટ્રપતિ પદની મુદ્દત પૂરી થતાં પૂર્વે જ તેની ચૂંટણી કરી દેવાય છે. મૃત્યુ, રાજીનામું, પદભ્રષ્ટ કે બીજા હોદ્દાની ખાલી જગ્યા માટે ખાલી પડેલી તારીખથી વહેલા તકે એ જગ્યા ભરવા ચૂંટણી કરાય છે.
- **અનુચ્છેદ ૬૯ :** રાષ્ટ્રપ્રમુખ ઉપરાષ્ટ્રપ્રમુખને શપથ લેવડાવતા હોય છે.

નોંધ :

- ઉપરાષ્ટ્રપતિને મળવા પાત્ર પગાર અને ભથ્થા મળશે પરંતુ તેઓ રાષ્ટ્રપતિના સ્થાને કાર્ય કરતા હોય ત્યારે સભાપતિ તરીકે તેઓને પગાર કે ભથ્થા નહી મળે.
- **ઉપરાષ્ટ્રપતિની યોગ્યતા**
  - તે ભારતનો નાગરિક હોવો જોઈએ.
  - 35 વર્ષની ઉંમર પૂર્ણ થઈ ગઈ હોવી જોઈએ.
  - રાજ્યસભાના સભ્ય પદે ચૂંટાઈ શકે તેટલા યોગ્ય હોવા જોઈએ.
  - સરકારમાં કોઈ લાભનું પદ ન ધરાવતા હોવા જોઈએ.
- **ઉપરાષ્ટ્રપતિનો કાર્યકાળ**
  - ઉપરાષ્ટ્રપતિનો કાર્યકાળ 5 વર્ષનો છે પરંતુ તેઓ પાંચ વર્ષ પહેલા રાષ્ટ્રપતિને તેનું રાજીનામું આપી શકે છે. જ્યાં સુધી નવા ઉપરાષ્ટ્રપતિ પદ ગ્રહણ નથી કરતા ત્યાં સુધી ઉપરાષ્ટ્રપતિ તેના પદે બન્યા રહે છે.
- **ઉપરાષ્ટ્રપતિનો પગાર**
  - સામાન્ય 1,50,000
- **ઉપરાષ્ટ્રપતિના કાર્યો**
  - રાજ્યસભાના સભાપતિ તરીકે.
  - કેન્દ્રીય યુનિવર્સીટીના કુલપતિ તરીકે.
  - રાષ્ટ્રપતિની અનઉપસ્થિતિમાં કાર્યવાહક રાષ્ટ્રપતિ તરીકે.

- **અનુચ્છેદ ૭૦ :** અન્ય આકસ્મિક્તા સમયે રાષ્ટ્રપતિના કાર્યો બજાવવા સંસદ પોતાને યોગ્ય લાગે તેવી જોગવાઈ કરી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૭૧ :** રાષ્ટ્રપ્રમુખ અને ઉપરાષ્ટ્રપ્રમુખની ચૂંટણી અંગેની અથવા તે સંબંધી બાબતોમાં ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયનો નિર્ણય છેવટનો ગણાશે.
- **અનુચ્છેદ ૭૨ :** રાષ્ટ્રપતિની ક્ષમા દેવાની, દંડમાં વિલંબ કરવાની અને દંડ ઘટાડવાની શક્તિ.
- **અનુચ્છેદ ૭૩ :** સંઘની કારોબારી સત્તાનો વિસ્તાર સંસદને કાયદા ઘડવાની સત્તા હોય તે બાબત સુધી તથા કોઈ સંધિ કે કરારની રૂએ ભારત સરકાર ભોગવી શકે એવા હક્કો, અધિકારો તથા હકૂમત વાપરવા સુધી રહેશે.

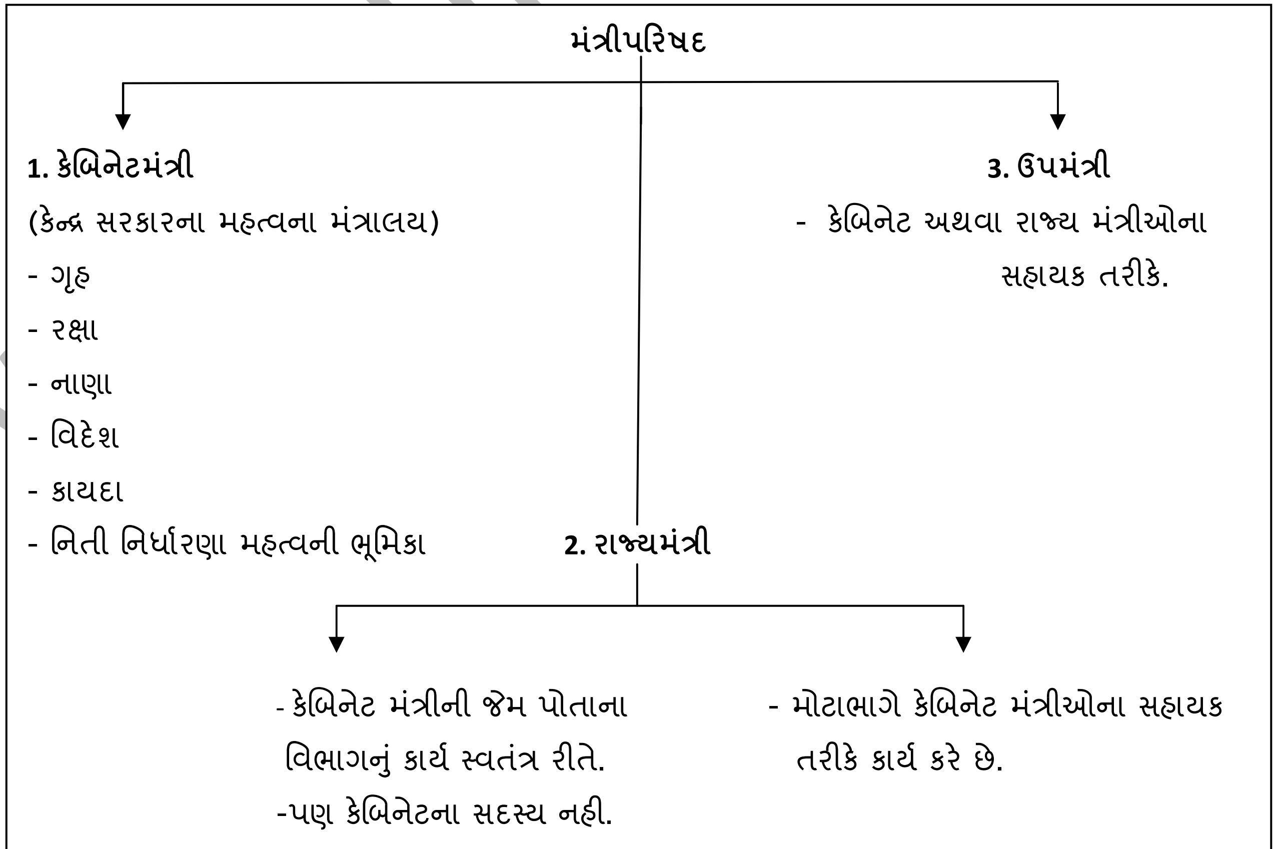
મંત્રી પરિષદ

- **અનુચ્છેદ ૭૪ :** રાષ્ટ્રપતિને સહાય, સલાહ દેવા માટે મંત્રીપરિષદની જોગવાઈ.
- **અનુચ્છેદ ૭૫ :** મંત્રીપરિષદની નિમણૂક

<u>વડાપ્રધાન</u>

- રાષ્ટ્રપતિ માત્ર નામના જ વડા છે જયારે વડાપ્રધાન વાસ્તવિક વડા છે.
- અનુચ્છેદ ૭૫ અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ વડાપ્રધાનની નિમણૂક કરે છે અને વડાપ્રધાનની સલાહથી અન્ય મંત્રીઓની નિમણૂક કરે છે.
- **યોગ્યતા**
    - ભારતનો નાગરિક.
    - સંસદ સભ્ય (લોકસભા/રાજ્યસભા)ના સભ્ય. જો ન હોય તો 6 મહિનામાં ચૂંટાઈ જવું જોઈએ.
- **પગાર**
    - 50,000
    - 2000 સંસદ સભ્ય શરું હોય ત્યારે.
- **કાર્યકાળ**
    - સામાન્ય 5 વર્ષ સુધી.
    - લોકસભામાં બહુમત હોય ત્યાં સુધી.
- **કાર્યો અને શક્તિઓ**
    - તમામ વહીવટી કાર્યો કરે છે તેમજ મંત્રીપરીષદની બેઠકની અધ્યક્ષતા કરે છે.
    - વડાપ્રધાન હોદ્દાની રૂએ અધ્યક્ષ
        - આયોજન પંચ
        - રાષ્ટ્રીય વિકાસ પરિષદ
        - રાષ્ટ્રીય એકતા પરિષદ
        - આંતરરાજ્ય પરિષદ
        - રાષ્ટ્રીય જલસંસાધન પરિષદ

<u>મંત્રીપરિષદ</u>

- કેબિનેટ મંત્રીઓ જે તે મંત્રાલયના વડા છે. કેબિનેટ મંત્રીઓ જ નીતિઓની રચના કરે છે. કેબિનેટ મંત્રીઓની બેઠકના અધ્યક્ષ વડાપ્રધાન હોય છે. રાજ્યમંત્રીઓ કેબિનેટ મંત્રીઓની નીચેની હરોળના મંત્રીઓ છે.
- રાજ્યમંત્રીઓનો મંત્રીમંડળની બેઠકમાં સમાવેશ થતો નથી પરંતુ જયારે તેઓને મંત્રીમંડળની બેઠકમાં આમંત્રિત કરવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ મંત્રીમંડળની બેઠકમાં ભાગ લે છે. જે તે મંત્રીઓને કોઈ પણ વિભાગનો સ્વતંત્ર હવાલો પણ આપી શકાય છે. ઉપમંત્રીઓ રાજ્યમંત્રીઓની નીચેની હરોળમાં મંત્રીઓ છે. ઉપમંત્રીનો કોઈ નીતિવિષયક બાબતોમાં સમાવેશ થતો નથી તેઓ માત્ર વહીવટી કામકાજ સંભાળે છે.

નોંધ :

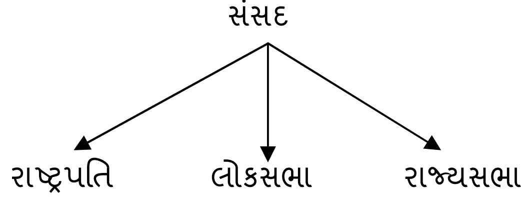
- ભારતીય બંધારણમાં અનુચ્છેદ ૭૪ હેઠળ મંત્રી પરિષદની વિગતો આપવામાં આવેલ છે અને અનુચ્છેદ ૭૪ અંતર્ગત રાષ્ટ્રપતિને સલાહ આપવા અથવા મદદ માટે એક મંત્રી પરિષદની જોગવાઈ કરવામાં આવેલ છે. તે મંત્રી પરિષદના વડા વડાપ્રધાન હશે. ભારતમાં સંસદીય પદ્ધતિ હોવાથી બંધારણીય રૂપે દેશની તમામ સત્તાઓ રાષ્ટ્રપતિના હાથમાં છે પરંતુ તે તમામ સત્તાઓનો ઉપયોગ મંત્રી પરિષદ અને વડાપ્રધાન કરે છે. ભારતીય બંધારણ અનુસાર મંત્રીપરિષદની સભ્ય સંખ્યા નક્કી કરવામાં આવી નહોતી પરંતુ ઈ.સ. 2003માં 91માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા કેન્દ્ર સરકાર અને રાજ્ય સરકારની મંત્રી પરિષદની સંખ્યા નક્કી કરી દેવામાં આવી છે. જેમાં કેન્દ્ર અને રાજ્યસરકારોનું નીચલું ગૃહ એટલે લોકસભા અથવા વિધાનસભાની કુલ સભ્ય સંખ્યાના 15 ટકાથી વધારે મંત્રી પરિષદના સભ્યો ન થઈ શકે પરંતુ નાણા રાજ્યોમાં ઓછામાં ઓછા 12 મંત્રીઓની સંખ્યા નક્કી કરવામાં આવી છે.

એટર્ની જનરલ

- **અનુચ્છેદ ૭૬** : એટર્ની જનરલની નિમણૂક
  - ભારત સરકારના કાયદા વિષયક સૌપ્રથમ અધિકારી છે.
  - તેમણી નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે.
  - તેઓ પ્રધાનમંડળનો ભાગ નથી, છતાં તેમને સંસદમાં તથા સંસદીય સમિતિમાં બોલવાનો અધિકાર છે, પરંતુ તેઓ મતદાનમાં ભાગ લઈ શકતા નથી.
  - **યોગ્યતા**
    - ભારતનો નાગરિક.
    - સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયધીશની લાયકાત.
  - **પગાર**
    - 90,000.
    - રાષ્ટ્રપતિ નક્કી કરે ને મહેનતાણું
  - **કાર્યકાળ**
    - કોઈ કાર્યકાળ નક્કી કરવામાં આવેલ નથી.
    - દરેક સરકાર પોત પોતાના એટર્ની જનરલ નીમે છે.
  - **કાર્યો અને શક્તિઓ**
    - ભારત સરકારનો કેસ લડે છે.
    - ભારતના તમામ ન્યાયાલયોમાં સુનાવણીનો હક રહશે.
  - **મર્યાદા**
    - તે સરકાર વિરુદ્ધ બોલી શકે નહી.

- **અનુચ્છેદ ૭૭** : ભારત સરકારના કામકાજનું સંચાલન રાષ્ટ્રપતિના નામે થયું કહેવાશે.
- **અનુચ્છેદ ૭૬** : રાષ્ટ્રપતિને માહિતી દેવાના સંબંધમાં પ્રધાનમંત્રીનું કર્તવ્ય.

સંસદ

- ભારતમાં સંસદીય શાસન પદ્ધતિ ભારતના બંધારણમાં બ્રિટનમાંથી લેવામાં આવેલ છે. ભારતીય સંસદની રચના રાજ્યસભા, લોકસભા અને રાષ્ટ્રપતિ એમ મળીને થાય છે. સંસદમાં બે ગૃહો છે. જેમાં ઉપલું ગૃહ રાજ્યસભા અને નીચલું ગૃહ લોકસભા છે.

- **અનુચ્છેદ ૭૯** : સંસદની રચના

- **અનુચ્છેદ ૮૦** : **રાજ્યસભાની** રચના

- સંસદના ઉપલાગૃહને રાજ્યસભા કહેવાય છે.
- રાજ્યસભામાં સંઘના બધા એકમોનું(રાજ્યોનું) પ્રતિનિધિત્વ હોવાથી તે અખિલ ભારતીય સંસ્થા કહેવાય છે.
- રાજ્યસભામાં આડકતરી રીતે ચૂંટાયેલા ધારાગૃહો છે, કારણ કે રાજ્યોની વિધાનસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો રાજ્યસભાના સભ્યોની ચૂંટણી કરે છે.
- રાજ્યસભામાં કુલ સભ્યોની જોગવાઈ 250ની છે. હાલમાં રાજ્યસભાની સભ્ય સંખ્યા 245 છે જેમાંથી 12 સભ્યોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા થાય છે. કુલ 233 સભ્યો ચૂંટાઈને આવે છે જેમાંથી 4 સભ્યો કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાંથી અને બાકીના 229 સભ્યો રાજ્યમાંથી ચૂંટાઈને આવે છે.
- રાષ્ટ્રપ્રમુખ દ્વારા રાજ્યસભામાં નીમવામાં આવતા 12 સભ્યો કલા, વિજ્ઞાન, સમાજસેવા કે સંગીત જેવી શાખાઓના મહારથીઓ હોય છે.
- ઉપરાષ્ટ્રપતિ હોદ્દાની રૂએ રાજ્યસભાના અધ્યક્ષ હોય છે.
- કાયદો ઘડવાની બાબતમાં રાજ્યસભાને લોકસભા જેટલી સત્તા છે. પરંતુ નાણાકીય બાબતોમાં તથા વહીવટીતંત્ર પર અંકુશ અંગે રાજ્યસભાને લોકસભા કરતા ઓછા અધિકારો છે.
- રાજ્યસભાની રચના સર્વપ્રથમ 3 ઓક્ટોબર, 1952માં કરી હતી.
- રાજ્યસભાની બેઠક વર્ષમાં ઓછામાં ઓછી બે વખત બોલાવાય છે.
- રાજ્યસભાની મુદ્દત ૬ વર્ષની હોય છે. પરંતુ રાજ્યસભા એ કાયમી ગૃહ છે, તે બરખાસ્ત થતું નથી, પરંતુ તેના સભ્યો દર બે વર્ષે એના સભ્યોની કુલ સંખ્યામાંથી 1/3 સભ્યો નિવૃત થાય છે અને એટલા જ સભ્યોનું સ્થાન પૂરવા માટે ચૂંટણી થાય છે.

- રાજ્યસભામાં રાજ્યોનું પ્રતિનિધિત્વ તેની વસ્તીના પ્રમાણના આધારે અપાય છે.
- રાજ્યસભાના ઉપાધ્યક્ષની ચૂંટણી રાજ્યસભાના સભ્યો દ્વારા કરાય છે.
- રાજ્યસભામાં કોરમ માટે ઓછામાં ઓછા 25 સભ્યોની હાજરી જરૂરી છે.
- રાજ્યસભાને જ બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૧૨ અંતરગત અખિલ ભારતીય સેવાઓનું સર્જન કરવાનો અધિકાર છે.
- ભારતીય બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૪૯ હેઠળ માત્ર રાજ્યસભાને જ અધિકાર છે કે તે રાજ્યની યાદીના કોઈ પણ વિષયને રાષ્ટ્રીય મહત્વ તરીકે જાહેર કરી શકે.
- **સભ્યની યોગ્યતા**
    - ભારતનો નાગરિક.
    - 30 વર્ષ પૂરા હોવા જોઈએ.
    - 10 વિધાનસભ્ય દ્વારા પ્રાસ્તાવિક હોવું જોઈએ.
- **સભ્યની ચૂંટણી**
    - ગુપ્ત મતદાનને સ્થાને ખુલ્લી મતદાન વ્યવસ્થાથી કરવામાં આવે છે.

- **અનુચ્છેદ ૮૧ : <u>લોકસભાની</u>** રચના

- સંસદના નીચલાગૃહને લોકસભા કહેવાય છે.
- લોકસભા દેશના મતદારો દ્વારા સીધી રીતે ચૂંટાયેલી સંસ્થા છે.
- લોકસભાના સભ્યોની કુલ જોગવાઈ 552ની છે હાલમાં 545 સભ્યો છે જેમાંથી 530 રાજ્યમાંથી, 13 કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાંથી, 2 સભ્યો એંગ્લોઈન્ડિયન.
- લોકસભાનો કાર્યકાળ સામાન્ય રીતે 5 વર્ષનો હોય છે.
- રાષ્ટ્રીય કટોકટીના સમયે તેનો મહત્તમ કાર્યકાળ 1 વર્ષ જેટલો લંબાવી શકાય છે.
- લોકસભાના માન્ય વિરોધપક્ષ માટે કોઈ પણ પક્ષના ઓછામાં ઓછા 1/10 સભ્યો(કુલ સંખ્યાના) હોવા જરૂરી છે.
- લોકસભામાં રાષ્ટ્રપતિ એંગ્લોઈન્ડિયન સભ્યની નિયુક્તિ કરે છે.
- નાણાકીય ખરડો સૌપ્રથમ લોકસભામાં રજૂ થાય છે.
- લોકસભાની બેઠકમાં નિર્ણાયક મત આપવાની સત્તા સ્પીકરની છે.
- લોકસભામાં અવિશ્વાસની દરખાસ્ત રજૂ કરવા 1/10 સભ્યોનો ટેકો જરૂરી છે.(ઓછામાં ઓછા 50 સભ્યોનો ટેકો)
- લોકસભામાં શાંતિ જાળવવા સ્પીકર "સાર્જન્ટ-એટ-આર્મ્સ"ની મદદ લે છે.
- લોકસભાની બેઠક માટે કુલ સભ્યના 1/10 સભ્યો કોરમ માટે હાજર હોવા જોઈએ.
- **સભ્યની યોગ્યતા**
    - ભારતનો નાગરિક.
    - 25 વર્ષની ઉંમર
- **સભ્યની ચૂંટણી**

- ➢ 61મો બંધારણીય સુધારો ઈ.સ.1989 મુજબ મતદાન માટેની વય મર્યાદા 21 વર્ષથી ઘટાડી 18 વર્ષની કરવામાં આવી છે.

- **અનુચ્છેદ ૮૨** : પ્રત્યેક જનગણના બાદ ફેર ગોઠવણી કરી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૮૩** : સંસદ સદનોની અવધિ.
- **અનુચ્છેદ ૮૪** : સંસદની સદસ્યતા માટે યોગ્યતા.
- **અનુચ્છેદ ૮૫** : સંસદના સત્રો રાષ્ટ્રપતિ પોતાને યોગ્ય લાગે તે સમયે અને સ્થળે વખતો વખત બોલાવશે તથા બે સત્ર વચ્ચે 6 મહિના કરતા વધારે સમય લગાવો જોઈએ નહિ તથા સત્રસમાપ્તિ અને વિસર્જન રાષ્ટ્રપતિને યોગ્ય લાગે ત્યારે કરી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૮૬** : ગૃહોને સંબોધવાનો અને સંદેશા મોકલવાનો રાષ્ટ્રપતિને અધિકાર.
- **અનુચ્છેદ ૮૭** : રાષ્ટ્રપતિનું ખાસ સંબોધન. સામાન્ય ચૂંટણી પછી લોકસભાના પહેલા સત્રને અને દરેક વર્ષના પહેલા સત્રને આરંભે બન્ને ગૃહને સંબોધશે અને સંસદ બોલાવવાના કારણો જણાવશે.
- **અનુચ્છેદ ૮૮** : ગૃહો વિશે મંત્રીઓ અને એટર્નીજનરલના અધિકાર. તેઓને બેમાંથી કોઈ પણ ગૃહમાં કે સંયુક્ત ગૃહમાં બોલવાનો, કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો હક રહેશે પણ મત આપવાનો હક રહેશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૮૯** : રાજ્યસભાના **સભાપતિ** અને **ઉપસભાપતિ**
  - ઉપરાષ્ટ્રપતિ હોદ્દાની રૂએ રાજ્યસભાના સભાપતિ છે.
  - રાજ્યસભાના ઉપસભાપતિની ચૂંટણી રાજ્યસભાના સભ્યો દ્વારા કરાય છે.
- **અનુચ્છેદ ૯૦** : ઉપરાષ્ટ્રપતિનો હોદ્દો ખાલી, હોદ્દોનો ત્યાગ અને હોદ્દા પરથી દૂર કરવા બાબતે ઉપરાષ્ટ્રપતિને સંબોધીને રાજીનામું આપશે.
- **અનુચ્છેદ ૯૧** : સભાપતીના હોદ્દાનું કર્તવ્યનું પાલન કરવું અથવા સભાપતિ રૂપમાં કાર્ય કરવાની ઉપસભાપતિની અથવા અન્ય વ્યક્તિઓની શક્તિઓ.
- **અનુચ્છેદ ૯૨** :જયારે સભાપતિ અથવા ઉપસભાપતીને હટાવવાની વિચારણા ચાલતી હોય તે વખતે તેઓ અધ્યક્ષસ્થાન લેશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૯૩** : લોકસભાસભાના **અધ્યક્ષ** અને **ઉપાધ્યક્ષ**
  - લોકસભાના સચિવાલય પર લોકસભાના અધ્યક્ષનું નિયંત્રણ હોય છે.
  - લોકસભાના અધ્યક્ષને મંત્રીમંડળના વિસ્તરણ સમયે પ્રધાનોને શપથ લેવડાવવાનો અધિકાર નથી.
  - લોકસભાના અધ્યક્ષ ગેરહાજર હોય ત્યારે ઉપાધ્યક્ષની નીચે સદનનું કાર્ય ચાલુ રહે છે.
  - નિમણુક
    - લોકસભા પોતાના સભ્યમાંથી બે સભ્યોને અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ તરીકે છૂટી કાઢે છે.
  - શક્તિ / કાર્યો
    - લોકસભાના અધ્યક્ષ એ લોકસભાના મુખ્ય પ્રવક્તા છે.
    - ગૃહોને સ્થગિત કરવાનો અધિકાર છે.
    - તેમને કાસ્ટિંગ વોટ આપવાનો અધિકાર છે.
    - સંસદના બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠકની અધ્યક્ષતા કરે છે.
    - કોઈ પણ ખરડો નાણા ખરડો છે કે નહી તે નક્કી કરે છે.
  - પગાર

- સંસદ નક્કી કરે તે
- હાલમાં 1,25,000 પગાર છે.

- **અનુચ્છેદ ૯૪** : અધ્યક્ષ તથા ઉપાધ્યક્ષનો હોદ્દો ખાલી કરવા બાબત અને તેમના રાજીનામાં, હોદ્દા પરથી દૂર કરવા બાબતે અધ્યક્ષને સંબોધીને રાજીનામું આપશે અથવા ગૃહની બહુમતીથી તેને દૂર કરી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૯૫** : અધ્યક્ષના પદના કર્તવ્યોનું પાલન કરવુ અથવા અધ્યક્ષ રૂપમાં કાર્ય કરવાની ઉપાધ્યક્ષની અથવા અન્ય વ્યક્તિની શક્તિઓ.
- **અનુચ્છેદ ૯૬** : જયારે અધ્યક્ષ અથવા ઉપાધ્યક્ષને હટાવવાની વિચારણા ચાલતી હોય તે વખતે તેઓ અધ્યક્ષસ્થાન લેશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૯૭** : સભાપતિ - ઉપસભાપતિ તથા અધ્યક્ષ - ઉપાધ્યક્ષના વેતન અને ભથ્થા.
- **અનુચ્છેદ ૯૮** : સંસદનું સચિવાલય
- **અનુચ્છેદ ૯૯** : સભ્યોએ લેવાના શપથ અને પ્રતિજ્ઞા અનુસૂચી – ૩ મુજબ રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૦૦** : સદનોમાં મતદાન, ખાલી જગ્યા હોવા છતાં પણ સદનમાં કાર્ય કરવાની શક્તિ અને ગણપૂર્તિ સદસ્યોની યોગ્યતાઓ.
- **અનુચ્છેદ ૧૦૧** : કોઈ વ્યક્તિ એક સાથે બંને ગૃહનો સભ્ય થઈ શકે નહિ, એક બેઠક ખાલી કરવાની રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૦૨** : સદસ્યતા માટેની યોગ્યતા.
- **અનુચ્છેદ ૧૦૩** : સભ્યની ગેરલાયકાત અંગે રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટણી કમિશનરનો અભિપ્રાય મેળવી નિર્ણય કરશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૦૪** : સદસ્યોની યોગ્યાઓથી સંબંધિત પ્રશ્નો પર વિનિશ્ચિય અનુચ્છેદ ૯૯ને અધીન શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞાન કરતાં પહેલા યોગ્ય અથવા અયોગ્ય કાર્ય બાદ બેસવાની અને મત દેવાની શક્તિ.
- **અનુચ્છેદ ૧૦૫** : સંસદના સદનો તથા તેના સદસ્યો અને સમિતિઓની શક્તિઓ, વિશેષાધિકારો વગેરે...
- **અનુચ્છેદ ૧૦૬** : સદસ્યના વેતન અને ભથ્થા સંસદ વખતોવખત ઠરાવે તેવા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૦૭** : સંસદમાં બેમાંથી કોઈ એક ગૃહમાં કોઈ પણ વિધેયક લાવી શકાશે, સત્ર સમાપ્તિને કારણે વિધેયક રદ થશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૧૦૮** : અમુક સંજોગોમાં રાષ્ટ્રપતિ બંને ગૃહોની સંયુક્ત બેઠક બોલાવશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૦૯** : નાણાકીય વિધેયક રાજ્યસભામાં રજૂ કરી શકાશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૧૧૦** : કોઈ કર નાબૂદ કરવા, નાખવાની, માફ કરવાની, તેમાં ફેરફાર કરવાની, એકત્રિત ફંડમાંથી નાણાનો ઉપયોગ કરવાની કે ભરવાની જોગવાઈ કરતુ હોય તે નાણાકીય વિધેયક ગણાશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૧૧** : સંસદના ગૃહે પસાર કર્યું તેને રાષ્ટ્રપતિ સહી કરી અનુમતિ આપશે અને ફેર વિચારણા માટે ગૃહને પરત મોકલશે. ગૃહને ફેરવિચારણા માટે મોકલેલું વિધેયક સુધારા સાથે કે સુધારા વગર ફરી વખત રજૂ થયે તેને પસાર થતું રોકી શકાશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૧૧૨** : નાણાકીય વર્ષ સંબંધમાં રાષ્ટ્રપતિ ભારત સરકારની અંદાજી આવક-જાવકનું પત્રક જેનો આ ભાગમાં નાણાકીય પત્રક તરીકે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. (બજેટ)
- **અનુચ્છેદ ૧૧૩** : સંસદમાં અંદાજો અંગેની લોકસભામાં ગ્રાન્ટની માંગણીના રૂપે રજૂ કરવો જોઈએ.
- **અનુચ્છેદ ૧૧૪** : વધારાના ખર્ચ માટે બનતી ત્વરાએ વિધેયક રજૂ કરવુ જોઈશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૧૫** : પુરક, વધારાની અધિક ગ્રાન્ટો માટે લોકસભા સામે રજૂઆત કરવી પડશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૧૬** : હિસાબ પેટે મંજૂર કરવાની, વિશ્વાસ પર મંજૂર કરવાની અને અપવાદરૂપ ગ્રાન્ટ લોકસભાને મંજૂર કર્યા વગર આપવાની સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૧૭** : નાણાકીય વિધેયકો રાષ્ટ્રપતિની ભલામણ સિવાય રજૂ કે પ્રાસ્તાવિક કરી શકાશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૧૧૮** : સંસદનું દરેક ગૃહ સંવિધાનની જોગવાઈઓને આધીન રહીને પોતાની કાર્યરીતિ અને કામકાજના સંચાલનનું નિયમન કરવા માટે નિયમન કરી શકાશે.

- **અનુચ્છેદ ૧૧૯** : સંસદમાં નાણાકીય કામકાજ અંગેની કાર્યરીતિનું કાયદાથી નિયમન કરી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૨૦** : સંસદનું કામકાજ હિન્દી અથવા અંગ્રેજી ભાષામાં ચલાવવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૨૧** : ઉચ્ચત્તમ ન્યાયાલય કે તેના ન્યાયાધીશની પોતાની ફરજો બજાવતી વખતે કે તેમણે હોદ્દા પરથી દૂર કરવા માટે રાષ્ટ્રપતિને નિવેદન કરવામાં આવે તે સિવાય સંસદમાં કઈ ચર્ચા થઈ શકશે નહિ.
- **અનુચ્છેદ ૧૨૨** : સંસદની કાર્યવાહી અંગે ન્યાયાલય તપાસ કરી શકશે નહિ.
- **અનુચ્છેદ ૧૨૩** : સંસદની બેઠકો ચાલુ ન હોય ત્યારે વટહુકમો કરવાની રાષ્ટ્રપતિ ની સત્તા રહેશે. જે ગૃહો શરૂ થયે તેની સક્ષમ મૂકવો જોઈશે તથા છ અઠવાડિયાની અંદર ગૃહો દ્વારા અનુમતિ મેળવવાની રહેશે નહિ તો આપોઆપ તે હુકમ રતબાતલ ગણાશે.

સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય (સુપ્રીમ કોર્ટ)

- **અનુચ્છેદ ૧૨૪** : સુપ્રીમ કોર્ટની સ્થાપના અને ગઠન.
  - હાલમાં સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં 1 મુખ્ય ન્યાયાધીશ + 30 અન્ય ન્યાયાધીશની જોગવાઈ છે.
  - સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે અને અન્ય ન્યાયધીશોની નિમણૂક મુખ્ય ન્યાયધીશની સલાહથી કરે છે.

વર્ષ		મુખ્ય ન્યાયાધીશ		અન્ય ન્યાયાધીશો
1956	=	1	+	10
1960	=	1	+	13
1977	=	1	+	17
1986	=	1	+	25
2008 – 09	=	1	+	30

  - **યોગ્યતા**
    - ભારતનો નાગરિક.
    - સતત પાંચ વર્ષ સુધી ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયાધિશ તરીકે કામ કરેલ હોવું જોઈએ.
    - સતત દસ વર્ષ સુધી કોઈ પણ ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં વકીલાત કરેલી હોવી જોઈએ.
    - રાષ્ટ્રપતિ માટે કાયદાના નિષ્ણાંત હોવા જોઈએ.
  - **કાર્યકાળ**
    - મુખ્ય ન્યાયાધીશ 65 વર્ષ સુધી પોતાનો હોદ્દો ગ્રહણ કરી શકે છે.
    - જો મુખ્ય ન્યાયાધીશ 65 વર્ષની ઉંમર પહેલા પણ રાજીનામું આપી શકે છે.
    - મુખ્ય ન્યાયાધીશને મહાભિયોગ પ્રક્રિયા દ્વારા જ પદ પરથી દૂર કરી શકાય છે.
  - **પગાર**
    - મુખ્ય ન્યાયાધીશને 1,00,000
    - અન્ય ન્યાયધીશને 90,000

- શપથ
  - રાષ્ટ્રપતિ શપથ લેવરાવે છે.
- **સર્વોચ્ચ અદાલત – નાઝીરી અદાલત**
  - અનુચ્છેદ ૧૨૯ અનુસાર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય નાઝીરી અદાલત છે એટલે કે તેના નિર્ણયોનો પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે જેનો ઉપયોગ દ્રષ્ટાંત તરીકે થાય છે અને તેના નિર્ણયને કોઈ પણ ન્યાયાલયમાં પડકારી શકતો નથી.

- **સર્વોચ્ચ અદાલતની સત્તાઓ**

1. **મુળક્ષેત્ર અધિકાર (૧૩૧)**
- મુળક્ષેત્ર અધિકાર એટલે કેટલાક કેસોની સુનાવણી સિદ્ધી જ સર્વોચ્ચ અદાલતમાં થઈ શકે છે.
- દા.ત. : ભારત સરકાર અને રાજ્યો વચ્ચે અને રાજ્ય રાજ્ય વચ્ચેનો વિવાદ.

2. **અપિલીય અધિકાર (૧૩૨, ૧૩૩, ૧૩૪, ૧૩૬)**
- સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને ઉચ્ચ ન્યાયાલયોના વિરુદ્ધ અપિલ સાંભળવાનો અધિકાર છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ ઉચ્ચ ન્યાયાલયની વિરુદ્ધ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં ફરીયાદ કરી શકે છે પરંતુ ઉચ્ચ ન્યાયાલયે એવુ પ્રમાણપત્ર આપવુ પડે છે કે તે કેસ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયમાં અપિલ કરવા લાયક છે.

3. **સલાહકાર ક્ષેત્રાધિકાર (૧૪૩)**
- અનુચ્છેદ ૧૪૩ અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ સલાહ માંગે તો સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય સલાહ આપે છે પણ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય ના પણ પાડી શકે છે અને જો સલાહ આપે તો માનવા બંધાયેલા નથી.

4. **અભિલેખ ન્યાયાલય (૧૨૯)**
5. **ન્યાયિક સમિક્ષાની શક્તિ (૧૩૭)**
- અનુચ્છેદ ૧૩૭ અનુસાર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયે પોતાના નિર્ણયોનો પુન:અવલોકન કરી તેને યોગ્ય લાગે તો તેમાં આવશ્યક પરિવર્તન કરી શકે છે.

6. **મૂળભૂત અધિકારોનો સંરક્ષક**
- અનુચ્છેદ ૩૨ અનુસાર મૂળભૂત અધિકારના ભંગ બદલ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય 5 પ્રકારની રીટર્સ કાઢવાની સત્તા ધરાવે છે.
  - બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ
  - પરમાદેશ
  - પ્રતિષેધ
  - ઉત્પ્રેષણ
  - અધિકાર પૃચ્છા

નોંધ :

- બંધારણની વ્યાખ્યા કરવાની સત્તા માત્ર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયને જ છે.

- **અનુચ્છેદ ૧૨૫** : ન્યાયધીશોના વેતન
- **અનુચ્છેદ ૧૨૬** : મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિનો હોદ્દો ખાલી હોય કે ગેરહાજર હોય ત્યારે ન્યાયાલયના બીજા ન્યાયધીશોમાંથી રાષ્ટ્રપતિ આ હેતુ માટે નીમે તે ન્યાયધીશ તે હોદ્દાની ફરજો બજાવશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૨૭** : ઉચ્ચ ન્યાયાલયનું સત્ર યોજવા કે ચાલુ રાખવા ન્યાયાધીશોનું કોરમ ન થાય તો રાષ્ટ્રપતિની

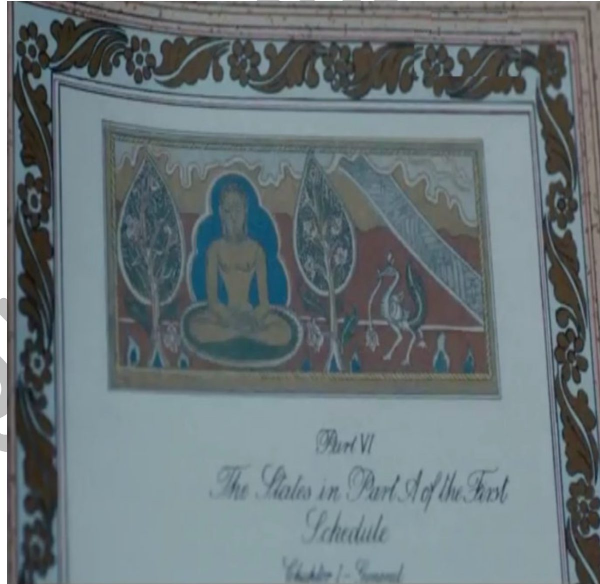
પૂર્વમંજૂરી લઈને ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સાથે વિચાર-વિનિમય કરીને ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ જરૂરી મુદ્દત સુધી તદર્થ ન્યાયાધીશ તરીકે ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયની બેઠકમાં હાજરી આપવાની લેખિત વિનંતી કરશે.

- **અનુચ્છેદ ૧૨૮** : સુપ્રીમકોર્ટની બેઠકમાં સેવાનિવૃત ન્યાયધીશોની ઉપસ્થિતિ
- **અનુચ્છેદ ૧૨૯** : ઉચ્ચ ન્યાયાલય રેકર્ડ ન્યાયાલય રહેશે અને તેને પોતાનો તિરસ્કાર થવા માટે શિક્ષા કરવાની સત્તા સહિતની એવા ન્યાયાલયની તમામ સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૩૦** : ઉચ્ચતમ ન્યાયાલય દિલ્હીમાં અથવા રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી લઈ મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ નક્કી કરે એવા બીજા સ્થળે બેસશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૩૧** : સુપ્રીમકોર્ટની મૂળ હકૂમત સમગ્ર ભારત અને તેના રાજ્યો ઉપર રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૩૨** : અમુક સ્થિતિઓમાં હાઇકોર્ટની અપિલોમાં સુપ્રીમકોર્ટની અપિલ હકુમત રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૩૩** : દીવાની બાબતો સંબંધી ન્યાયાલયમાંથી આવેલી અપીલોમાં સુપ્રીમકોર્ટની અપિલ હકુમત રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૩૪** : ફોજદારી બાબતોમાં સુપ્રિમકોર્ટને અપિલી અધિકારીતા.
- **અનુચ્છેદ ૧૩૪ (ક)** : સુપ્રિમકોર્ટમાં અપિલ માટે પ્રમાણપત્ર.
- **અનુચ્છેદ ૧૩૫** : વિધમાન કાયદા હેઠળના ફેડરલ ન્યાયાલયની હકૂમત અને સત્તાઓ સુપ્રિમકોર્ટ વાપરી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૩૬** : અપિલ માટે સુપ્રિમકોર્ટની વિશેષ રજા.
- **અનુચ્છેદ ૧૩૭** : સંસદે કરેલા કોઈ કાયદાની કે જોગવાઈઓને આધીન રહીને ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયે પોતે કરેલા ફેંસલાની કે હુકમની પુન:વિચારણા કરવાની સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૩૮** : સુપ્રીમકોર્ટને સંઘની યાદીમાંની કોઈ પણ બાબત અંગે કાયદાથી સંસદ આપે તેવી વધારાની હકૂમત અને સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૩૯** : અમુક રીટ બહાર પડવાની શક્તિઓ સુપ્રિમકોર્ટને આપવી.
- **અનુચ્છેદ ૧૪૦** : સુપ્રિમકોર્ટની અપાયેલી હકૂમતને વધુ અસરકારક રીતે ભોગવી શકે તે માટે સંવિધાનની કોઈ જોગવાઈને અસંગત ન હોય તેવી પૂરક અને સહાયક સત્તા આપવા માટે સંસદ કાયદાથી જોગવાઈ કરશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૪૧** : સુપ્રિમકોર્ટ દ્વારા ઘોષિત કાયદાઓનું બધા ન્યાયાલયોને બંધન કર્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૪૨** : ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયમાં હુકમનામા, હુકમો અને દસ્તાવેજો પ્રગટ કરવાના હુકમો વગેરે ભારતના સમગ્ર રાજ્યક્ષેત્રમાં અમલ થશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૪૩** : રાષ્ટ્રપતિની સર્વોચ્ચ અદાલત સાથે વિચાર-વિનિમય કરવાની અને સલાહ આપવાની કે લેવાની સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૪૪** : ભારતના રાજ્યક્ષેત્રના તમામ મુલ્કી અને ન્યાયિક સત્તાધિકારી સુપ્રિમકોર્ટની મદદમાં કાર્ય કરી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૪૫** : ન્યાયાલયના નિયમો બનાવવા માટે સંસદે કરેલા કાયદાની જોગવાઈને આધીન રહીને રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી લઈ નિયમો કરી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૪૬** : સુપ્રિમકોર્ટના અધિકારીઓ અને કર્મચારીઓની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિની સલાહ અનુસાર મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ કરશે અને તેમનું ખર્ચ ભારતના એકત્રિત ફંડ ખાતે ઉધારવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૪૭** : બંધારણના અર્થઘટન માટે હિન્દ રાજ્ય વહીવટી અધિનિયમ – 1935 અને એના પૂરક નિયમોથી કરવાનો રહેશે.

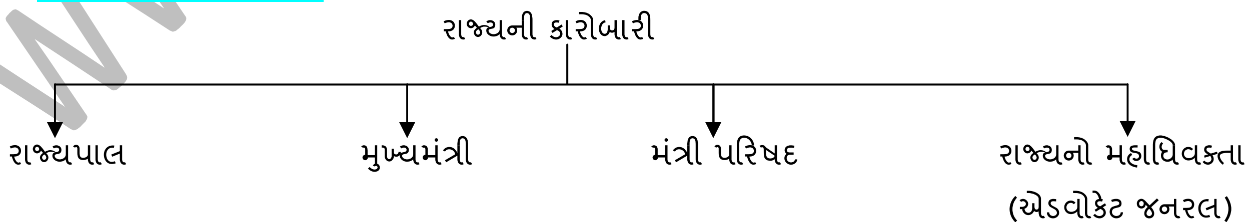
CAG (કોમ્પ્ટ્રોલ એન્ડ ઓડિટર જનરલ)

- **અનુચ્છેદ ૧૪૮** : ભારતના એક મહાલેખા પરીક્ષક (CAG) રહેશે.
    - કલમ ૧૪૮ મુજબ કેન્દ્રિય મંત્રીમંડળની સલાહથી રાષ્ટ્રપ્રમુખ તેમની નિમણૂક કરે છે.
    - આ પદ સર્વોચ્ચ અદાલતના ન્યાયાધીશની કક્ષાનું છે.
    - કાર્યકાળ પૂર્વે હોદ્દા પરથી તેમને દૂર કરવા સંસદમાં મહાભિયોગ પ્રસ્તાવ લાવવો પડે છે.
    - તેઓ કેન્દ્ર / રાજ્ય સરકારોના નાણાકીય વ્યવહાર પર નિયંત્રણ રાખે છે.
    - CAG પદનો કાર્યકાળ 6 વર્ષનો હોય છે.
- **અનુચ્છેદ ૧૪૯** : નિયંત્રક મહાલેખા પરીક્ષક કોઈ સત્તા મંડળના કે મંડળના હિસાબ સબંધમાં સંસદે કરેલા કોઈ કાયદા હેઠળ ઠરાવવામાં આવેલ તેવી ફરજ અને સત્તા વાપરશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૫૦** : નિયંત્રક મહાલેખા પરીક્ષક રાષ્ટ્રપતિ ઠરાવે તેવા નમૂનામાં સંઘ અને રાજ્યના હિસાબો રાખશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૫૧** : નિયંત્રક મહાલેખા પરીક્ષક રિપોર્ટો રાષ્ટ્રપતિ સમક્ષ રજૂ કરવા જોઈએ અને સંસદના દરેક ગૃહ સમક્ષ મૂકાવશે.

* ભાગ – ૬ રાજ્ય *

➢ અનુચ્છેદ ૧૫૨ થી ૨૩૭.

- **અનુચ્છેદ ૧૫૨** : વિશિષ્ટ નોંધ - રાજ્ય શબ્દમાં જમ્મુ અને કાશ્મીરનો સમાવેશ થતો નથી.

રાજ્યપાલ

- **અનુચ્છેદ ૧૫૩** : દરેક રાજ્ય માટે એક રાજ્યપાલ હશે તેવી જોગવાઈ.

- **અનુચ્છેદ ૧૫૪** : રાજ્યની કાર્યપાલિકા શક્તિ.
- **અનુચ્છેદ ૧૫૫** : રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા રાજ્યપાલની નિમણૂક કરવામાં આવે છે.
- **અનુચ્છેદ ૧૫૬** : રાજ્યપાલની પદાવધિ
    - પાંચ વર્ષ તેમ સત્તા રાષ્ટ્રપતિની મરજી હોય ત્યાં સુધી હોદ્દો ધારણ કરે છે.
- **અનુચ્છેદ ૧૫૭** : રાજપાલની નિયુક્ત થવા માટે યોગ્યતાઓ
    - ભારતનો નાગરીક હોવા જોઈએ.
    - ૩૫ વર્ષની ઉંમર પૂર્ણ કરી ચૂક્યા હોવા જોઈએ.
    - કોઈ પણ લાભના પદ ન હોવા જોઈએ.
    - રાજ્યની વિધાનસભામાં ચૂંટાઈ શકે તેટલી યોગ્યતા ધરાવતા હોવા જોઈએ.
- **અનુચ્છેદ ૧૫૮** : રાજ્યપાલના પદ માટે શરતો.
    - રાજપાલના હોદ્દા માટે તે કોઈ પણ ગૃહનો સભ્ય ન હોવો જોઈએ.
    - લાભનો હોદ્દો ધારણ ન કરતો હોવો જોઈએ.
    - તે ભાડું આપ્યા સિવાય હોદ્દાકીય નિવાસનો ઉપયોગ કરશે.
    - જો એકથી વધુ રાજ્યોના રાજ્યપાલ તરીકે પદભાર સંભાળે તો રાષ્ટ્રપતિ નક્કી કરે તે પ્રમાણે રાજ્યોએ તેમને ભથ્થા ચૂકવવાના રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૫૯** : રાજ્યપાલ દ્વારા શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા.
    - શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા અનુસૂચિ – ૩ મુજબ લેવાના રહેશે.
    - સંબંધિત રાજ્યના ઉચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા તેમની ગેરહાજરીમાં વરિષ્ટ ન્યાયાધીશ શપથ લેવરાવે છે.
- **અનુચ્છેદ ૧૬૦** : અમુક આકસ્મિક પ્રસંગમાં રાજ્યપાલના કાર્યો બજાવવા માટે રાષ્ટ્રપતિ પોતાને યોગ્ય લાગે તેવી જોગવાઈ કરી શકે.
- **અનુચ્છેદ ૧૬૧** : રાજ્યપાલની ક્ષમા દેવાની, દંડમાં વિલંબ કરવાની અને દંડ ઘટાડવાની શક્તિ.
- **અનુચ્છેદ ૧૬૨** : રાજ્યની કાર્યપાલિકા શક્તિનો વિસ્તાર

1. **વહીવટી સત્તાઓ (Executive Power)**

- ➢ રાજ્ય સરકારના બધા જ વહીવટો રાજ્યપાલના નામે ચાલે છે.
- ➢ રાજ્યપંચની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે છે.
- ➢ રાજ્ય લોકસેવા આયોગની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે છે.
- ➢ રાજ્યમાં બંધારણીય કટોકટી લાગુ કરવાની ભલામણ રાજ્યપાલ કરે છે.
- ➢ રાજ્યના વિશ્વવિદ્યાલયો(યુનિવર્સીટી)ના કુલપતિ અને ઉપકુલપતિની નિમણૂક કરે છે.

2. **ધારાકીય સત્તાઓ (Legislative Power)**

- ➢ રાજ્યના વિધાન મંડળના ગૃહોનું સત્રાંવસાન અને વિસર્જન કરવાની સત્તા છે.
- ➢ નવી ચુંટાયેલી વિધાનસભાની નવી બેઠક તથા બંને ગૃહોને સંયુક્ત સંબોધન કરવાની શક્તિ તથા તે માટે સભ્યોને હાજર રહેવા જણાવી શકે છે.
- ➢ વિધાનસભામાં એક એંગ્લો ઈન્ડિયન અને વિધાન પરિષદમાં 1/6 સભ્યોની નિમણૂક કરી શકે છે.

3. **ન્યાયિક સત્તાઓ (Judical Power)**

- ➢ જીલ્લા ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશોની નિમણૂક કરવી.
- ➢ રાજ્યપાલ રાજ્યના કાયદાઓ ક્ષેત્ર અંતરગત અને રાજ્યના કાયદા વિરુદ્ધના કોઈ પણ ગુનામાં સજા માફી કે સજામાં ઘટાડો કરી શકે છે.
- ➢ રાજ્યપાલને સૈન્ય અદાલત કે ફાસીની સજા માફ કરવાની સતા નથી.

4. નાણાકીય સત્તાઓ (Financial Power)

- નાણા ખરડો રાજ્યપાલની પૂર્વ મંજૂરીથી જ રજૂ કરી શકાય છે.
- રાજ્યના "વાર્ષિક નાણાકીય નિવેદન"**(બજેટ)** રાજ્યપાલ વિધાનસભામાં રજૂ કરાવે છે.
- રાજ્યની આકસ્મિકનિધિના સરક્ષક તરીકે કામ કરે છે.
- રાજ્ય નાણાપંચની નિમણૂક રાજ્યપાલ કરે છે.

નોંધ:

- રાજ્યપાલ દ્વારા થતા રાજ્યના પદાધિકારીની નિમણૂક
  - મુખ્યમંત્રી
  - મંત્રીપરિષદ
  - રાજ્યનાણાં પંચના અધ્યક્ષ
  - રાજ્યજાહેર સેવા પંચના અધ્યક્ષ
  - રાજ્યજાહેર સેવા પંચના સભ્યો
  - એડવોકેટ જનરલ
  - રાજ્ય મહિલા પંચના અધ્યક્ષ
  - રાજ્ય માનવાધિકારના અધ્યક્ષ
  - રાજ્યની યુનિવર્સીટીના વાઈસ ચાન્સલર

મંત્રી પરિષદ

- **અનુચ્છેદ ૧૬૩** : રાજ્યમાં રાજ્યપાલના કાર્યો માટે એક મંત્રીપરિષદ અને તેના વડા તરીકે મુખ્યમંત્રીની જોગવાઈ.
- **અનુચ્છેદ ૧૬૪** : મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક રાજપાલ કરશે અને મુખ્યમંત્રીની સલાહથી અન્ય મંત્રીઓની નિમણૂક કરશે

મુખ્યમંત્રી

- રાજ્યના શાસનનો સાચો આગેવાન મુખ્યમંત્રી છે. શાસનને લગતા મહત્વપૂર્ણ નિર્ણયો અને કાર્યો તે જ કરે છે.
- બંધારણમાં મુખ્યમંત્રી પદ માટે કોઈ વિશેષ લાયકાત નથી, છતાં તે રાજ્યના વિધાનસભા અથવા વિધાન પરિષદનો સભ્ય જરૂરી છે.
- રાજ્ય વિધાનસભાનો સભ્ય ન હોય તેવો ઉમેદવાર પણ મુખ્યમંત્રી બની શકે છે, પરંતુ ત્યારબાદ 6 માસમાં તેને વિધાનસભા અથવા વિધાનપરિષદમાં ચૂંટાઈ આવવું જરૂરી બને છે.
- મંત્રીમંડળે રાજ્યપાલને આપેલ સલાહની તપાસ કરવાનો અધિકાર કોઈ ન્યાયાલયને નથી.
- **શપથ**
  - રાજ્યપાલ મુખ્યમંત્રીને હોદ્દા અને ગુપ્તતાના શપથ લેવરાવે છે.
- **કાર્ય અને શક્તિઓ**
  - મંત્રી પરિષદની બેઠકની અધ્યક્ષતા કરે છે.
  - મંત્રીઓની નિમણૂક માટે રાજ્યપાલને સલાહ આપે છે.
  - વિધાનસભાને વિસર્જન કરવાની સલાહ આપે છે.
  - મુખ્ય મંત્રીએ સરકારનો મુખ્ય પ્રવક્તા છે તથા વિધાનસભાનો નેતા છે.

એડવોકેટ જનરલ (મહાધિવક્તા)

- **અનુચ્છેદ ૧૬૫** : રાજ્યપાલ દ્વારા એડવોકેટ જનરલની નિમણૂક.
  - **યોગ્યતા**
    - ભારતનો નાગરીક.
    - હાઈકોર્ટના ન્યાયધીશની લાયકાત બની શકે તેટલી લાયકાત હોવી જોઈએ.
    - 10 વર્ષ સુધી ન્યાયીક અધિકારી અથવા ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં વકીલાત કરેલી હોવી જોઈએ.
  - **કાર્યકાળ**
    - રાજ્યપાલની ઈચ્છા હોય ત્યાં સુધી.
    - સરકારની મરજી હોય ત્યાં સુધી.
  - **કાર્ય અને શક્તિઓ**
    - રાષ્ટ્રપતિ અને રાજપાલ દ્વારા સોપવામાં આવેલા વિષયો પર રાજ્ય સરકારને સલાહ આપે છે.
    - રાજ્ય લેવલે પ્રથમ કાયદાકીય અધિકારી છે.
- **અનુચ્છેદ ૧૬૬** : રાજ્ય સરકારના તમામ કાર્યો રાજ્યપાલના નામે થશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૬૭** : રાજ્યપાલને જાણકારી દેવા સંબંધમાં મુખ્યમંત્રીનું કર્તવ્ય.

વિધાનમંડળ

- **અનુચ્છેદ ૧૬૮** : રાજ્યોમાં વિધાનમંડળોનું ગઠન
- **અનુચ્છેદ ૧૬૯** : રાજ્યમાં વિધાનપરિષદની રચના અથવા વિસર્જન માટે વિધાનસભાની કુલ સંખ્યામાંથી 2/3 સભ્યોની બહુમતીથી કાર્યવાહી કરવાની રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૭૦** : વિધાનસભાની રચના
  - વિધાનસભાના સભ્યની ચૂંટણી રાજ્યના 18 વર્ષ કે તેથી ઉપરની વય ધરાવતાં મતદારો થકી ગુપ્ત મતદાનની પદ્ધતિ દ્વારા થાય છે.
  - વિધાનસભાની ચૂંટણી 5 વર્ષ માટે થાય છે.
  - કોઈ પણ રાજ્યની વિધાનસભાની સભ્યસંખ્યા વધુમાં વધુ 500 અને ઓછામા ઓછી 60 હશે.
  - **અપવાદ** : સિક્કીમ, ગોવા, અરૂણાચલ પ્રદેશમાં 30 સભ્યો, મિઝોરમ અને નાગાલેન્ડમાં 40 અને 46 સભ્યો.
  - **યોગ્યતા**
    - તેઓ ભારતના નાગરીક હોવા જોઈએ.
    - તેઓ 25 વર્ષની ઉંમર પૂર્ણ કરી ચૂક્યા હોવા જોઈએ.
    - તેઓ પાગલ અથવા દેવાળીયા જાહેર ન થયેલાં હોવા જોઈએ.
    - તેઓ લાભનું પદ ન ધરાવતા હોવા જોઈએ.
    - તેઓનું તે રાજ્યની મતદાર યાદીમાં નામ સમાવેશ થયેલ હોવું જોઈએ.
  - **વિધાનસભાના કાર્યો**
    - સંસદમાં લોકસભાની જેમ વિધાનસભા વહીવટી સત્તાનું કેન્દ્ર બિંદુ હોવાથી રાજ્યને અનુલક્ષીને વિધાનસભાને અનેક શક્તિઓ આપવામાં આવી છે.
    - રાજ્યયાદીના કોઈ પણ વિષય પર વિધાનસભા કાયદો બનાવી શકે છે.

- ➢ જો રાજ્યમાં ધારાસભા એટલે વિધાન પરિષદ અને વિધાનસભા બંને ગૃહ હોય તો ધારાસભા અને રાજ્યપાલ મળીને કાયદો બનાવી શકે છે.
- ➢ જો ધન વિધેયક વિધાનસભામાં પસાર થાય પછી રાજ્યમાં વિધાન પરિષદની વ્યવસ્થા હોય તો વિધાન પરિષદમાં મોકલી દેવામાં આવે છે પરંતુ 14 દિવસમાં વિધાન પરિષદે વિધાનસભાને ધન વિધેયક પરત મોકલવું પડે છે અને રાજ્યપાલની સહીથી તે કાયદાકીય બાબત બની જાય છે.
- ➢ રાજ્યસરકારના નાણામંત્રી દરેક નાણાકીય નિવેદન(અંદાજપત્ર) વિધાનસભામાં રજૂ કરે છે. જો તેમા વિધાનસભાને જરૂર જણાય તો અંદાજપત્રમાં ફેરફાર સૂચવવામાં આવે છે.

- **અનુચ્છેદ ૧૭૧** : <u>**વિધાન પરિષદ**</u>ની રચના
  - વિધાન પરિષદ એક કાયમી ગૃહ છે અને ભારતીય બંધારણમાં અનુચ્છેદ-૧૬૯માં તેનો ઉલ્લેખ છે.
  - વિધાન પરિષદ કાયમી રાજ્યગૃહ છે.
  - રાજ્યની વિધાનસભામાં હાજર 2/3 સભ્યોની બહુમતી દ્વારા પસાર થયેલ પ્રસ્તાવ ઉપર રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરીથી વિધાન પરિષદની રચના થઈ શકે છે.
  - વિધાન પરિષદને પણ કાયદાકીય અધિકાર આપવામાં આવ્યા છે, જેથી વિધાનસભા અને વિધાન પરિષદ સંલગ્ન થઈ કાયદો બનાવી શકે છે.
  - જયારે કોઈ સુધારામાં બંને ગૃહો એકમત ન બને ત્યારે સંયુક્ત બેઠક બોલાવવામાં આવે છે.
  - વિધાન પરિષદમાં કુલ સભ્યોની સંખ્યા જે તે રાજ્યની વિધાનસભાના 1/3 સભ્યો જેટલી (વધુમાં વધુ) અને ઓછામાં ઓછી 40 સભ્યો નિમાય છે.
  - વિધાન પરિષદની રચનામાં 1/3 સભ્યો નગરપાલિકાના સભ્યો, જીલ્લા પંચાયતના સભ્યો તેમજ સ્થાનિક સત્તા મંડળ દ્વારા થાય છે.
  - 1/3 સભ્યો વિધાનસભાના સભ્યો દ્વારા ચુંટવામાં આવે છે.
  - 1/6 સભ્યો રાજ્યપાલ દ્વારા વિવિધ ક્ષેત્રોમાં નામાંકિત વ્યક્તિઓની નિમણૂક કરે છે.
  - 1/12 સભ્યો જે તે રાજ્યના ત્રણ વર્ષ પહેલાના સ્નાતકો દ્વારા ચુંટવામાં આવે છે.
  - 1/12 સભ્યો રાજ્યની માધ્યમિક શાળાથી નિમ્ન કક્ષાના ન હોય તેવી શાળામાં ત્રણ વર્ષથી નોકરી કરતા શિક્ષકો દ્વારા કરવામાં આવે છે.
- **અનુચ્છેદ ૧૭૨** : રાજ્યના વિધાન મંડળોની અવધી
  - વિધાનસભાનું વિસર્જન ન થાય તો તેની પહેલી બેઠકથી પાંચ વર્ષ સુધીની બેઠક રહેશે અને કટોકટી અમલમાં હોય ત્યારે તેની મુદ્દત વધુમાં વધુ એક વર્ષ સુધી લંબાવી શકાશે.
  - વિધાન પરિષદનું વિસર્જન થઈ શકશે નહી અને તેની સભ્ય સંખ્યા 1/3 સભ્યો દર બીજા વર્ષે નિવૃત થશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૭૩** : રાજ્યોના વિધાન મંડળની સદસ્યતા માટે યોગ્યતા.
- **અનુચ્છેદ ૧૭૪** : રાજ્યોના વિધાન મંડળના સત્રો, સત્ર સમાપ્તિ અને વિસર્જન રાજ્યપાલ નક્કી કરે તે રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૭૫** : સદન અથવા સદનોને સંબોધવાનો અને તેમને સંદેશ મોકલવાનો રાજ્યપાલને અધિકાર.
- **અનુચ્છેદ ૧૭૬** : રાજ્યપાલનું વિશેષણ સંબોધન વિધાનસભાનો દરેક સામાન્ય ચૂટણીના પહેલા સત્રને આરંભે તથા સંયુક્ત બેઠકોના આરંભે કરશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૭૭** : સદનો વિશે મંત્રીઓ તથા મહાધિવક્તાના અધિકાર

- રાજ્યના દરેક મંત્રીને અને એડવોકેટ જનરલને રાજ્યની વિધાનમંડળમાં બંને ગૃહોમાં બોલવાનો, કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવાનો હક્ક રહેશે, પરંતુ મત આપવાનો હક્ક રહેશે નહી.

- **અનુચ્છેદ ૧૭૮** : વિધાનસભાના **અધ્યક્ષ** અને **ઉપાધ્યક્ષ.**
  - વિધાનસભાના અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ વિધાનસભાના સભ્યોમાંથી ચૂંટવામાં આવે છે જે અધ્યક્ષ વિધાનસભાની બેઠકનું સંચાલન કરે છે પરંતુ જયારે વિધાનસભા અધ્યક્ષને તેના પદ પરથી દૂર કરવાનો વિચાર વિમર્શ શરૂ હોય ત્યારે અધ્યક્ષ વિધાનસભાની અધ્યક્ષતા કરી શકતા નથી.
  - વિધાનસભાના અધ્યક્ષનો કાર્યકાળ વિધાનસભાના સમયગાળા જેટલો જ છે.
  - સામાન્ય સંજોગોમાં વિધાનસભાના અધ્યક્ષ મતદાન નથી કરતા પરંતુ વિધાનસભા અધ્યક્ષ નિર્ણાયક મત આપી શકે છે.
  - કોઈ પણ વિધેયક ધનવિધેયક છે કે નહી તેમાં વિધાનસભાના અધ્યક્ષનો નિર્ણય માન્ય રહે છે.
- **અનુચ્છેદ ૧૭૯** : અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ સભાના સભ્ય ન રહે તો તેમણે પોતાનો હોદ્દો ખાલી કરવાનો રહેશે, તથા રાજીનામાં સમયે બંને એક બીજાને સંબોધીને રાજીનામું આપી શકશે તથા સભ્યો 14 દિવસની નોટીસ આપીને બહુમતીથી પસાર કરેલા ઠરાવથી તેમને તેમના હોદ્દા પરથી દૂર કરી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૮૦** : અધ્યક્ષના પદનું કર્તવ્યોનું પાલન કરવુ અથવા અધ્યક્ષના રૂપમાં કાર્ય કરવાની ઉપાધ્યક્ષની અથવા અન્ય વ્યક્તિની શક્તિઓ.
- **અનુચ્છેદ ૧૮૧** : જયારે અધ્યક્ષ અથવા ઉપાધ્યક્ષને તેમના પદથી હટાવવાનો કોઈ સંકલ્પ વિચારાધીન હોય ત્યારે તેનું અધ્યક્ષ સ્થાન ન લેવું.
- **અનુચ્છેદ ૧૮૨** : વિધાન પરિષદના **સભાપતિ** તથા **ઉપસભાપતિ**
  - વિધાન પરિષદમાંથી સભાપતિ અને ઉપસભાપતિની નિમણૂક કરવામાં આવે છે.
- **અનુચ્છેદ ૧૮૩** : સભાપતિ અને ઉપસભાપતિ પરિષદના સભ્ય ન રહે તો તેમણે પોતાનો હોદ્દો ખાલી કરવાનો રહેશે, તથા રાજીનામાં સમયે બંને એક બીજાને સંબોધીને રાજીનામું આપી શકશે તથા સભ્યો 14 દિવસની નોટીસ આપીને બહુમતીથી પસાર કરેલા ઠરાવથી તેમને તેમના હોદ્દા પરથી દૂર કરી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૮૪** : સભાપતિના પદના કર્તવ્યોનું પાલન કરવુ અથવા સભાપતિના રૂપમાં કાર્ય કરવાની ઉપસભાપતિની અથવા અન્ય વ્યક્તિની શક્તિઓ.
- **અનુચ્છેદ ૧૮૫** : જયારે સભાપતિ અથવા ઉપસભાપતિને પદથી હરાવવાનો કોઈ સંકલ્પ વિચારાધીન હોય ત્યારે તેનું સભાપતિ તરીકે સ્થાન ન લેવું.
- **અનુચ્છેદ ૧૮૬** : અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષ તથા સભાપતિ અને ઉપસભાપતિના વેતન ભથ્થા.
  - વેતન ભથ્થા વિશે નવી જોગવાઈ ન કરવમાં આવે તો બીજી અનુસૂચી માં નિર્દેશ કરેલ પગાર ભથ્થા આપવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૮૭** : રાજ્યના વિધાનમંડળના દરેક ગૃહને જુદો દફતરી સ્ટાફ એટલે કે સચિવાલય હશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૮૮** : સભ્યના શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા.
  - અનુસૂચી ત્રણમાં દર્શાવેલ નમૂના પ્રમાણે શપથ લેવાના રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૮૯** : સદનોમાં ખાલી જગ્યા હોવા છતાં મતદાન કરવાની સત્તા ગૃહોની રહેશે તેમજ કોઈ સમયે બેઠક દરમિયાન કોરમ ન થાય તો ગૃહ મોકૂફ રાખવાની ફરજ અધ્યક્ષ અથવા સભાપતિની

રહેશે.

- **અનુચ્છેદ ૧૯૦** : બેઠક ખાલી થવી.
    - કોઈ વ્યક્તિ વિધાનમંડળના બંને ગૃહનો સભ્ય થઈ શકશે નહી. તે માટે તેને એક બેઠક ખાલી કરવી પડશે.
    - બે કે તેથી વધુ રાજ્યના વિધાન મંડળના સભ્ય થાય તો એક બેઠક ખાલી કરવી પડશે.
    - તે લાભનો હોદ્દો ધારણ કરી શકશે નહી.
    - સાઈઠ દિવસની મુદ્દત સુધી સતત ગેરહાજર રહી શકશે નહી.
    - આ પ્રસંગોએ બેઠક ખાલી કરવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૯૧** : સદસ્યો માટેની ગેરલાયકાતો.
    - અસ્થિર મગજની હોય.
    - નાદાર હોય.
    - ભારતની નાગરિક ન હોય.
    - સંસદે કરેલા કાયદાથી ગેરલાયક ઠરાવેલ હોય.
- **અનુચ્છેદ ૧૯૨** : સદસ્યોની ગેરલાયકાત પ્રશ્નો ઉપર રાજયપાલનો નિર્ણય આખરી ગણાશે જે માટે ચુંટણીપંચનો અભિપ્રાય મેળવશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૯૩** : કલમ ૧૮૮ને અધીન શપથ અથવા પ્રતિજ્ઞા લીધા પહેલા અથવા લાયક ન હોવા છતાં ગૃહમાં બેસવા અને મત આપવા માટે દરેક દિવસના રૂ. ૫૦૦ દંડને પત્ર થશે અને તે રકમ રાજ્યપાલના લેણાં તરીકે વસૂલ કરવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૯૪** : વિધાનમંડળોના સદનોની તથા તેના સદસ્યોની અને સમિતિઓની શક્તિઓ, વિશેષાધિકાર, વગેરે બાબતો.
- **અનુચ્છેદ ૧૯૫** : સદસ્યોના વેતન અને ભથ્થા વિધાનમંડળ નક્કી કરે તે પ્રમાણે.
- **અનુચ્છેદ ૧૯૬** : નાણાં વિધેયક સિવાય અન્ય વિધેયક કોઈ પણ ગૃહમાં લાવી શકાશે, સત્ર સમાપ્તિને કારણે કે સભા વિસર્જનને કારણે તે વિલય પામશે નહી, વિધાનસભામાં વિચારણા હેઠળ હોય અને પસાર થયું હોય, પરંતુ વિધાનપરિષદમાં વિચાર હેઠળ હોય તે વિધેયક વિધાનસભાનું વિસર્જન થતા વિલય પામશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૯૭** : નાણાં વિધેયક સિવાય અન્ય વિધેયકોને લગતી બાબતોમાં વિધાન પરિષદે નામંજૂર કર્યું હોય, ત્રણ મહિના કરતાં વધુ સમય સુધી પસાર થયા વિના પડ્યું રહે કે વિધાનસભા સંમત થાય નહી તો તે પછીના કોઈ સત્રમાં કે તે સત્રમાં વિધાન પરિષદને તે વિધેયક વિધાનસભા દ્વારા પરત મોકલી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૯૮** : નાણાં વિધેયક સંબંધિત વિશેષ પ્રક્રિયા
    - નાણાં વિધેયક વિધાન પરિષદમાં રજુ કરી શકાશે નહી તેમજ વિધાન સભા દ્વારા પ્રસારિત નાણાં ખરડામાં વિધાન પરિષદે આપેલા સૂચનો માન્ય કરવામાં ન આવે કે સુધારો કરવામાં ન આવે તો પણ તે મંજુર ગણાશે.
- **અનુચ્છેદ ૧૯૯** : નાણાં વિધેયકની વ્યાખ્યા.
    - કોઈ કર નાખવાની, નાબૂદ કરવાની, માફ કરવાની કે તેમાં ફેરફાર કરવાની, રાજ્ય નાણાં કરજે લેવાની, એકત્રિત ફંડ અથવા આકસ્મિક ફંડના હવાલાની, નાણાં ભરવાની કે નાણાં ઉપાડવાની કે વિનિયોગ કરવાની બાબતોની કે ખર્ચ કરવાની બાબતો વિશેના વિધેયકો નાણાં વિધેયકો કહેશે.

- **અનુચ્છેદ ૨૦૦** : વિધેયકો ને અનુમતિ.
    - રાજ્યના વિધાનમંડળે કોઈ વિધેયક પસાર કર્યું હોય તેને રાજ્યપાલ સમક્ષ રજૂ કરવું જોઈએ અને રાજ્યપાલ તેને અનુમતિ આપી જાહેર કરશે અથવા રાષ્ટ્રપતિને વિચારણા માટે વિધેયકને અનામત રાખે છે એવુ જાહેર કરશે.
    - ગૃહને ફેરવિચારણા માટે મોકલેલું સુધારા સાથે કે સુધારા વગર ફરી વખત રજુ થશે તેને પસાર થતું રોકી શકાશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૨૦૧** : વિચારણા માટે અનામત વિધેયકો
    - વિચારણા માટે અનામત રાખેલા વિધેયકોને રાષ્ટ્રપતિએ એવુ જાહેર કરવુ જોઈએ કે પોતે અનુમતિ આપે છે અથવા રોકી રાખે છે તથા પાછા મોકલેલા વિધેયકને છ મહિનાની મુદ્દતની અંદર ગૃહે તે વિધાયકની પુન:વિચારણા કરવી જોઈએ.
- **અનુચ્છેદ ૨૦૨** : વાર્ષિક નાણાકીય પત્રક વિધાનમંડળના ગૃહો સમક્ષ રજુ કરાશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૦૩** : વિધાનમંડળોના અંદાજો અંગે ખર્ચને લગતાં હોય તેટલા પૂરતાં અંદાજો વિધાનસભા સમક્ષ ગ્રાન્ટની માંગણીઓ રૂપે રજૂ કરવા જોઈએ અને કોઈ માંગણીને અનુમતિ આપવી ન અપાવી કે તેમાં ઘટાડો કરવાની સત્તા રહેશે અને આવા વિધેયકો રાજ્યપાલની ભલામણ વગર માંગણી કરી શકાશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૨૦૪** : સભાએ મંજૂર કરેલ ગ્રાન્ટોની રાજ્યના એકત્રિત ફંડ ખાતે ઉધારેલા, પરંતુ અગાઉ મૂકેલ પત્રકમાં બતાવેલી રકમ કરતાં કોઈ પણ સંજોગોમાં વધુ નહી તેટલા ખર્ચને મંજૂરી આપશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૦૫** : વધારાના ખર્ચ માટે બનતી ત્વરાએ વિધેયક રજૂ કરવું જોઈએ.
- **અનુચ્છેદ ૨૦૬** : હિસાબી પેટે મંજૂર કરવાની, વિશ્વાસ પર મંજૂર કરવાની અને અપવાદરૂપ ગ્રાન્ટો લોકસભાને મંજૂર કર્યા વગર આપવાની સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૦૭** : નાણાકીય વિધેયકોને લગતી ખાસ જોગવાઈઓ.
    - કોઈ વિધેયક રાજ્યપાલે ભલામણ કર્યા સિવાય દાખલ કે પ્રસ્તાવિત કરી શકાશે નહી અને આવું વિધેયક વિધાન પરિષદમાં દાખલ કરી શકાશે નહી.
    - અધિનિયમ કરીને જેનો ખર્ચ રાજ્યના એકત્રિત ફંડમાંથી કરવાનું થતું હોય તેવું વિધેયક રાજ્યપાલે તે ઉપર વિચાર કરવા માટે ભલામણ કરી ન હોય તો તે ગૃહ પસાર કરી શકશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૨૦૮** : રાજ્યના વિધાનમંડળનું કોઈ ગૃહ આ સંવિધાનની જોગવાઈઓ ને આધીન રહીને પોતાની કાર્યરીતિ અને કામકાજના સંચાલનનું નિયમન કરવા માટે નિયમો કરી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૦૯** : નાણાકીય કામકાજ સમયસર પૂરું કરવાના હેતુ માટે કે એકત્રિત ફંડમાંથી નાણાના વિનિયોગ માટેના વિધેયકનું નિયમન વિધાનમંડળ કાયદાથી નિયમો કરીને કરી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૧૦** : રાજ્યના વિધાનમંડળનું કામકાજ રાજ્યની રાજભાષા કે હિંન્દી અથવા અંગ્રેજીમાં ચલાવવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૧૧** : ઉચ્ચતમ ન્યાયાલય કે ઉચ્ચ ન્યાયાલય અને તેના ન્યાયધીશ ની પોતાની ફરજો બજાવતી વખતે કે તેમના હોદ્દા પરથી દૂર કરવા માટે રાષ્ટ્રપતિને નિવેદન કરવામાં આવે તે સિવાય સંસદમાં કઈ ચર્ચા થઈ શકશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૨૧૨** : ન્યાયાલયો વિધાનમંડળોની કાર્યવાહી પર તપાસ કરી શકશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૨૧૩** : વિધાનમંડળની બેઠકો ચાલુ ન હોય ત્યારે વાતહુકમો પ્રસિદ્ધ કરવાની રાજ્યપાલની સત્તા રહેશે. જે ગૃહો શરૂ થયે તેની સમક્ષ મૂકવો જોઈએ તથા છ અઠવાડિયાની અંદર ગૃહો દ્વારા અનુમતિ મેળવવાની રહેશે, નહી તો આપોઆપ તે હુકમ રદબાતલ ગણાશે.

રાજ્ય ન્યાયતંત્ર (હાઈકોર્ટ) (ઉચ્ચ ન્યાયાલય)

- હાલ દેશમાં કુલ ૨૪ ન્યાયાલયો આવેલી છે.
- ૨૦૧૩માં રચાયેલી ન્યાયાલયો = મણિપુર, ત્રિપુરા, મેઘાલય

- **અનુચ્છેદ ૨૧૪** : દરેક રાજ્યો માટે એક ઉચ્ચ ન્યાયાલયો રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૧૫** : ઉચ્ચ ન્યાયાલય રેકર્ડ ન્યાયાલય રહેશે અને તેને પોતાના તિરસ્કાર માટે શિક્ષા કરવાની સત્તા સહિત તમામ સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૧૬** : દરેક ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં મુખ્ય ન્યાયધીશ અને અન્ય ન્યાયધીશની નિયુક્તી રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા થાય છે જે સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના મુખ્ય ન્યાયધીશ અથવા સંબંધિત રાજ્યના ન્યાયધીશની સલાહથી કરવામાં આવે છે.
- **અનુચ્છેદ ૨૧૭** : ઉચ્ચન્યાયાલયના પદ માટેની શરતો
  - **યોગ્યતા**
    - ➢ તેઓ ભારતના નાગરીક હોવા જોઈએ.
    - ➢ ઓછામાં ઓછા 10 વર્ષ સુધી ન્યાયીક પદ પર કામ કરવાનો અનુભવ અથવા ઓછામાં ઓછા 10 વર્ષ સુધી ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં વકીલાતના રૂપમાં કાર્ય કરવાનો અનુભવ.
- **અનુચ્છેદ ૨૧૭** : ઉચ્ચન્યાયાલયના પદનો કાર્ય કાળ
  - નિવૃત વય મર્યાદા 62 વર્ષની છે.
  - સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયધીશની જેમ રાજ્યન્યાયાલયના ન્યાયધીશને પદ પરથી હટાવી શકાય.
- **અનુચ્છેદ ૨૧૮**: ઉચ્ચન્યાયાલયથી સબંધિત અમુક ઉપબંધનુ ઉચ્ચ ન્યાયાલયોમાં લાગુ હોવું.
- **અનુચ્છેદ ૨૧૯** : ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ન્યાયધીશ તરીકે નિમાયેલ વ્યક્તિ ત્રીજી અનુસૂચિ અનુસાર શપથ કે પ્રતિજ્ઞા.
  - રાજ્યોની વડી અદાલતના ન્યાયધીશને રાજ્યપાલ શપથ લેવરાવે છે.
- **અનુચ્છેદ ૨૨૦** : કાયમી ન્યાયાધીશ થયા પછી કોઈ પણ વ્યક્તિ ઉચ્ચતમ ન્યાયાલય કે બીજા ઉચ્ચ ન્યાયાલયો સિવાય ભારતના કોઈ ન્યાયાલય સમક્ષ વકીલાત કે કામકાજ કરી શકશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૨૨૧** : ન્યાયધીશોના વેતન
  - જો નક્કી કરેલ ન હોય તો બીજી અનુસૂચિમાં નિર્દેશ કરેલા હોય તેવા પગાર આપવામાં આવશે.
  - હાલ મુખ્ય ન્યાયધીશને = 90,000
    અન્ય ન્યાયધીશને = 80,000
- **અનુચ્છેદ ૨૨૨** : ન્યાયધીશોની બદલી
  - રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા ભારતના મુખ્ય ન્યાયધીશ અને રાજ્યપાલની સલાહથી ન્યાયધીશોની બદલી કરવામાં આવે છે.
- **અનુચ્છેદ ૨૨૩** : મુખ્ય ન્યાયધીશનો હોદ્દો ખાલી હોય ત્યારે કાર્યકારી ન્યાયધીશની નિયુક્તી
- **અનુચ્છેદ ૨૨૪** : વધારાના અને કાર્યકારી ન્યાયધીશોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ પોતે નિર્દિષ્ટ કરે તેવી વધુમાં વધુ બે વર્ષની મુદ્દત માટે વધારાના ન્યાયાધીશ નીમી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૨૪ (ક)** : મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વ સંમતિ લઈને ઉચ્ચ ન્યાયાલયના નિવૃત ન્યાયધીશોની નિમણૂક કરી શકશે.

ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સત્તાઓ / શક્તિઓ

1. **મૂળક્ષેત્રાધિકાર**
2. **અપિલીય અધિકાર**

➢ ઉચ્ચ ન્યાયાલયો દિવાની અને ફોજદારી કેસમાં તાબા હેઠળના ન્યાયાલયોના નિર્ણય વિરુદ્ધ અપિલ સાંભળવાનો અધિકાર છે.

3. **વહીવટી શક્તિઓ**

➢ રાજ્યના ઉચ્ચ ન્યાયાલય પોતાના અધિકાર ક્ષેત્ર અંતરગત સ્થાપીત બધા ન્યાયાલયો પર નિયંત્રણ રાખે છે.

4. **અભિલેખ ન્યાયાલય**
5. **રિટ બહાર પડવાની સત્તા**

➢ ઉચ્ચ ન્યાયાલયને રીટ બહાર પડવાની શક્તિ સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય કરતાં વધારે છે.

6. **ન્યાયિક સમિક્ષાની શક્તિઓ**

➢ સર્વોચ્ચ અદાલતની જેમ ઉચ્ચ ન્યાયાલયને પણ ન્યાયિક પુન:અવલોકનનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે.

7. **તાબા હેઠળના ન્યાયાલયમાં કેસોને સ્થળાંતરીત કે હસ્તાંતરીત કરવાનો અધિકાર**

- **અનુચ્છેદ ૨૨૫** : વિદ્યમાન ઉચ્ચ ન્યાયાલયની હકૂમત વિધાનમંડળે કરેલા કોઈ કાયદાને આધીન રહીને વાપરવાની રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૨૬** : અમુક રીટો કાઢી નાખવાની ઉચ્ચ ન્યાયાલયોને સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૨૭** : રાજ્યના તમામ ન્યાયાલયો પર દેખરેખ રાખવાની ઉચ્ચ ન્યાયાલયને સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૨૮** : ઉચ્ચ ન્યાયાલયને ખાતરી થાય કે તાબાની કોઈ પણ ન્યાયાલય હેઠળનો કેસ તાત્વિક પ્રશ્ન સમાયો છે તેવો કેસ નિકાલ માટે પોતાની પાસે મંગાવી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૨૯** : ઉચ્ચ ન્યાયાલયોના અધિકારી અને કર્મચારીઓની નિમણૂક રાજ્યપાલની અનુમતિથી કરશે અને તેનો ખર્ચ રાજ્યના એકત્રિત ફંડ ખાતે ઉધરાવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૩૦** : કોઈ પણ ઉચ્ચ ન્યાયાલયની હકૂમત કોઈ પણ સંઘ રાજ્યક્ષેત્ર સુધી સંસદના કાયદાથી વિસ્તરી શકાશે કે તેમાંથી બાદ રાખી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૩૧** : બે કે બેથી વધુ રાજ્યો માટે એક જ ઉચ્ચ ન્યાયાલયની સ્થાપના કરી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૩૨** : આ કલમ રદ કરવામાં આવી છે.

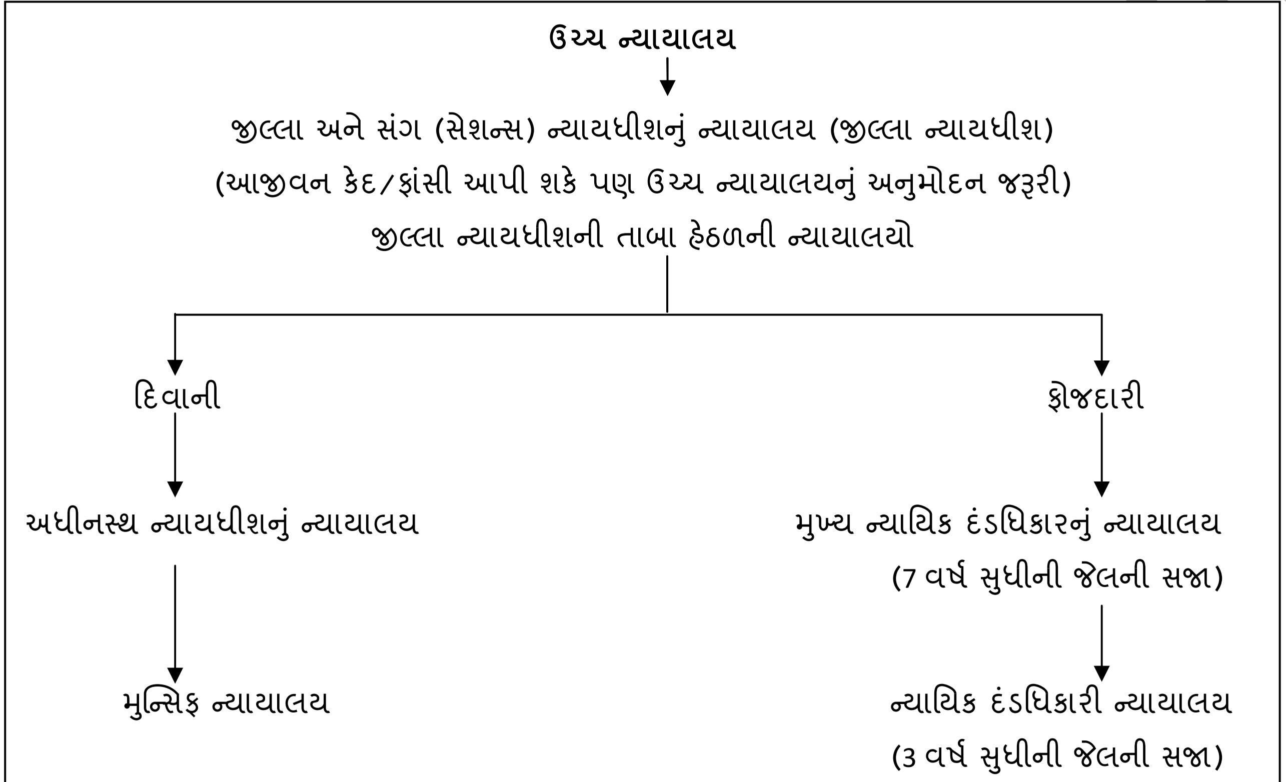
જીલ્લા ન્યાયાલય

- જીલ્લા ન્યાયધીશ જીલ્લાનો સૌથી મોટો ન્યાયી અધિકારી છે તેને દીવાની અને ફોજદારી કેસોમા મૂળ અને અપિલીય ક્ષેત્રાધિકાર પ્રાપ્ત છે.
- જીલ્લા ન્યાયાધીશ જયારે દીવાની કાયદાની સુનાવણી કરે છે અથવા ફોજદારી કેસોની સુનાવણી કરે છે ત્યારે તેને સેસન્સ ન્યાયધીશ કહેવામાં આવે છે.

- **અનુચ્છેદ ૨૩૩** : જીલ્લા ન્યાયધીશની નિમણૂક.
- **અનુચ્છેદ ૨૩૩ (ક)** : અમુક જીલ્લા ન્યાયાધીશોની નિયુક્તિઓનું અને તેના દ્વારા અપાયેલા નિર્ણયો વગેરે કાયદેસર ઠરાવવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૩૪** : જીલ્લા ન્યાયાધીશો સિવાયની બીજી ન્યાયિક સેવાઓમાં ભરતી રાજ્યપાલ રાજ્ય લોક સેવા આયોગ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલય સાથે વિચાર – વિનિમય કર્યા પછી પોતે કરેલા નિયમો અનુસાર કરશે.

- **અનુચ્છેદ ૨૩૫** : ન્યાયિક સેવાઓમાં જગ્યા ઉપર નિયુક્તિ અને બઢતી અને રજાની મંજૂરી સહિત જીલ્લા ન્યાયાલયો અને તેના તાબાની ન્યાયાલયો ઉપર નિયંત્રણ ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં નિહિત રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૩૬** : જીલ્લા ન્યાયાધીશ – એ શબ્દમાં સિટી સિવિલ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ, વધારાના ન્યાયાધીશ, સંયુક્ત અને મદદનીશ ન્યાયાધીશ, ચીફ પ્રેસિડેન્સી મેજીસ્ટ્રેટ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.
- **અનુચ્છેદ ૨૩૭** : મેજીસ્ટ્રેટોના અમુક વર્ગ અથવા વર્ગોને આ પ્રકરણની જોગવાઈઓ જાહેર નામામાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવે તે અપવાદ અને ફેરફાર સાથે લાગુ પાડવામાં આવશે.

તાબા હેઠળના ન્યાયાલયો

લોક અદાલત

- ઈ.સ.2002માં લીગલ સર્વિસીસ ઓથોરિટીસ એક્ટ, 1987માં સુધારા મુજબ કોલ અદાલત અંતર્ગત જે ફોજદારી અને મહેસૂલના કાનૂની વિવાદોને શાંતિપૂર્વક સમાધાન અને પતાવટની દ્રષ્ટિએ લોક અદાલતમાં મોકલી શકાય છે. લોક અદાલતનો નિર્ણય અંતિમ માનવામાં આવે છે. તેના નિર્ણયની વિરુદ્ધ અપિલ થઈ શક્તિ નથી.
- કાનૂની વિવાદોમાં લોક અદાલતો કેસ કરતા પહેલા લોક અદાલત જે તે વ્યક્તિના મુદ્દાને સ્વીકારી શકે છે.
- મહાત્મા ગાંધીના સિદ્ધાંતોને આધારે શરૂ થયેલી **લોક અદાલતની શરૂઆત 14 માર્ચ, 1982ના રોજ ગુજરાત રાજ્યના જૂનાગઢ** ખાતે થઈ હતી.

ફેમિલી કોર્ટ

- પરિવારના વિવાદોમાં શાંતિપૂર્વક મૈત્રીપૂર્ણ રીતે સમાધાન કરવા ફેમિલી કોર્ટની રચના કરવામાં આવી છે.
- ફેમિલી કોર્ટના કેસમાં વકીલોની હાજરી હોતી નથી પરંતુ જો ફેમિલી કોર્ટને ચોક્કસ વિવાદમાં વકીલની હાજરી જરૂરી જણાય તો વકીલોને હાજર રહેવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે
- ફેમિલી કોર્ટ કેસની તપાસ કરવા માટે પોતે સિદ્ધાંતો નક્કી કરી શકે છે અને ફેમિલી કોર્ટના નિર્ણયને હાઈકોર્ટમાં અપિલ કરી શકાય છે.

પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લિટિગેશન (પી.આઈ.એલ)

- સ્ટિન **પી.એન.ભગવતી અને વી.કે.અપ્પર દ્વારા પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લિટિગેશનની શરૂઆત** થઈ અને જે.એસ.વર્મા, વેંકટ અલૈયા જેવા ન્યાયધીશોએ આગળ ધપાવી હતી.
- પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લિટિગેશન ભારતીય કાનૂનમાં જાહેર હિતની રક્ષા માટે કેસની જોગવાય છે. અન્ય સામાન્ય અદાલતની અરજીઓથી અલગ પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લિટિગેશનમાં એ જરૂરી નથી. પીડિત પક્ષ પોતે અદાલતમાં હાજરી આપે, પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લિટિગેશન કોઈ પણ નાગરિક દ્વારા અથવા સ્વયં કોર્ટ દ્વારા પીડિતોના પક્ષમાં દાખલ કરી શકાય છે.
- પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લિટિગેશન દ્વારા ગરીબ, પછાત, દલિત અને અભણ લોકો ઝડપી ન્યાય મળે છે જેથી મધ્યમ વર્ગના લોકો પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લિટિગેશનનું સમર્થન અને સ્વાગત કરે છે.
- પબ્લિક ઈન્ટરેસ્ટ લિટિગેશન માત્ર હાઇકોર્ટ અથવા સુપ્રિમ કોર્ટમાં દાખલ કરી શકાય છે.

* ભાગ – ૮ સંઘ રાજ્યક્ષેત્ર (કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ) *

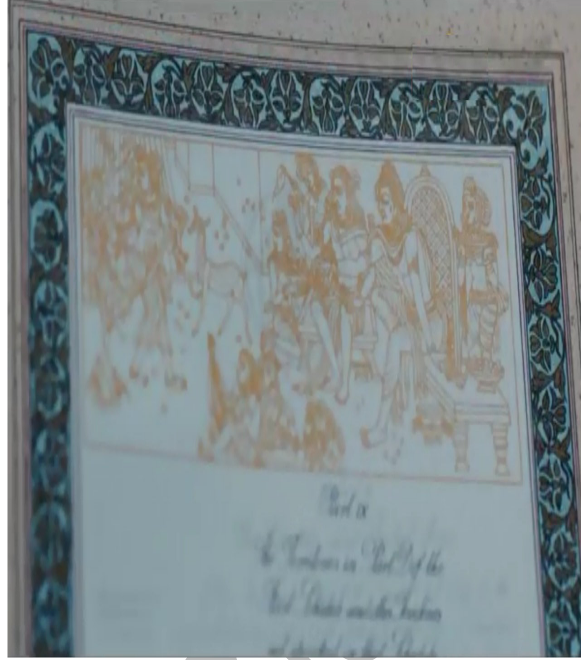
➢ અનુચ્છેદ ૨૩૮ થી ૨૪૨.

- કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશનો વહીવટ યોગ્ય રીતે ચાલે તેની જવાબદારી રાષ્ટ્રપતિની છે.
- ભારતમાં હાલમાં કુલ 7 કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો છે જેમાં દિલ્લી, પોંડિચેરી, આંદમાન અને નિકોબારમાં ઉપરાજ્યપાલના હોદ્દા છે(લેફ્ટેનન ગવર્નર) જયારે ચંડીગઢ, દિવ-દમણ, દાદરાનગર હવેલી અને લક્ષદીપના વડા વહીવટદાર હોય છે.(એડમીનીસ્ટ્રેટર).
- કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના શાસકો રાજ્યપાલને સમકક્ષ રાજ્યના મુખ્યવડા હોતા નથી પરંતુ તેનો રાષ્ટ્રપતિના એજન્ટ તરીકે કાર્ય કરે છે.
- દિલ્લીમાં મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે.
- દિલ્લીમાં મંત્રીમંડળની સંખ્યા વિધાનસભાની કુલ સભ્યસંખ્યાના (70) 10માં ભાગની એટલે કે માત્ર 7 રાખવામાં આવે છે.

- **અનુચ્છેદ ૨૩૮** : કાયદાથી સંસદ અન્યથા જોગવાઈ કરે તે સિવાય રાષ્ટ્રપતિ દરેક સંઘ રાજ્યક્ષેત્રનો વહીવટ કરશે અને તે માટે વહીવટકર્તા નીમી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૩૯** : કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશોનો વહીવટ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા થશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૩૯ (ક)** : અમુક સંઘ રાજ્યક્ષેત્ર માટે સ્થાનીય વિધાનમંડળો અથવા મંત્રી પરિષદો અથવા બંનેનું સર્જન.
- **અનુચ્છેદ ૨૩૯ (ક)(૧)** : દિલ્લીથી સંબંધમાં વિશેષ ઉપબંધ.
- **અનુચ્છેદ ૨૩૯ (ક)(૨)** : સંવિધાનિક તંત્ર વિફળ થવાની દશામાં ઉપબંધ.

- **અનુચ્છેદ ૨૩૯ (ખ)** : વિધાનમંડળની બેઠકો ચાલુ ન હોય ત્યારે વટહુકમો પ્રસિદ્ધ કરવાની વહીવટકર્તાની સત્તા.
- **અનુચ્છેદ ૨૪૦** : અમુક સંઘ રાજ્યક્ષેત્રો માટે વિનિમય બનાવવાની રાષ્ટ્રપતિની શક્તિઓ
- **અનુચ્છેદ ૨૪૧** : સંઘ રાજ્યક્ષેત્રો માટે કોઈ ન્યાયાલયને ઉચ્ચ ન્યાયાલય તરીકે જાહેર કરી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૪૨** : સાતમાં સંવિધાન સંશોધન અધિનિયમ, 1956ની ધારા 29 અને અનુસૂચિ દ્વારા રદ કરવામાં આવેલ.

* ભાગ – ૯ પંચાયત *

- અનુચ્છેદ ૨૪૩ થી ૨૪૩૦(ઓ).
  - 2 Oct, 1959ના રોજ રાજસ્થાનના નાગોર જીલ્લામાં પંડિત જવાહરલાલ નહેરુએ ત્રિસ્તરીય પંચાયતી રાજ્યનું ઉદઘાટન કર્યું હતું.
  - ગુજરાતમાં 1 Apr, 1963માં પંચાયતી રાજ્યની શરૂઆત થઈ.
  - 73માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા ભાગ-9માં પંચાયતના નામથી 29 વિષય વસ્તુનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩** : વ્યાખ્યા
  - **જિલ્લો** : રાજ્યનો જિલ્લો.
  - **ગ્રામસભા** : ગ્રામ સ્થળે પંચાયત વિસ્તારમાં સમાવિષ્ટ ગામને લગતી મતદાર યાદીમાં નોંધાયેલી વ્યક્તિઓનું બનેલું મંડળ.
  - **પંચાયત વિસ્તાર** : પંચાયતનો પ્રાદેશિક વિસ્તાર.
  - **ગામ** : આ ભાગના હેતુ માટે રાજ્યપાલે જાહેરનામાથી નિર્દિષ્ટ કરેલ ગામ કે તેનો સમૂહ.
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ક)** : ગ્રામસભા
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ખ)** : પંચાયતોની ગઠન
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ગ)** : પંચાયતોની સંરચના
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ઘ)** : પંચાયતોની બેઠકોમાં અનામતોની જોગવાઈ
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ચ)** : પંચાયતોની મુદ્દત 5 વર્ષની રહેશે

- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (છ)** : સભ્યો માટે ગેરલાયકાતો વિધાનસભાના સભ્ય જેવી રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (જ)** : પંચાયતો દ્વારા કર અધિરોપણ કરવાની શક્તિઓ
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ઝ)** : વિત્તીય સ્થિતિના પુનર્વિલોકન માટે વિત આયોગનું ગઠન
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ञ)** : પંચાયતના લેખાઓની સંપરિક્ષા
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ટ)** : પંચાયતો માટે નિર્વાચન
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ઠ)** : સંઘ રાજ્યક્ષેત્રોમાં લાગૂ થવું
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ડ)** : આ ભાગ કતિપય ક્ષેત્રોમા લાગૂ ન થવું
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ઢ)** : વિદ્યમાન વિધિઓ અને પંચાયતોનુ બન્યું રહેવું
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ણ)** : નિર્વાચન સંબંધિત મામલાઓમાં ન્યાયાલયો હસ્તક્ષેપનુ વર્જન

* <u>ભાગ – ૯(ક)</u> <u>નગરપાલિકા</u> *

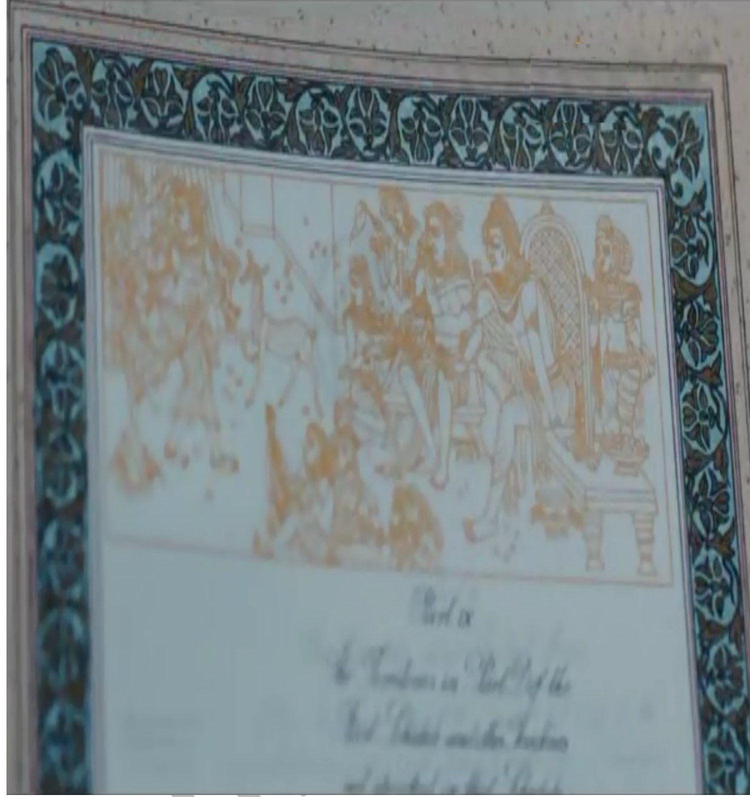
➢ અનુચ્છેદ ૨૪૩ O(ઓ)થી ૨૪૩ ZG(ઝેડજી).
  - 74માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા બંધારણનો નવો ભાગ – ૯(ક) નગરપાલિકાના નામથી સામેલ કરવામાં આવ્યો છે.
  - બંધારણમાં 12મી અનુસુચિ છોડીને જેમા નગરપાલિકાઓને 18 વિષયો આપવામાં આવ્યા છે.

- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ત)**: વ્યાખ્યા
  - **નગરપાલિકા વિસ્તાર**: રાજ્યપાલે જાહેર કર્યા પ્રમાણેનો પ્રાદેશિક વિસ્તાર
  - **મેટ્રોપોલિટન વિસ્તાર**: એક કે વધુ જિલ્લાનો બનેલો અને બે કે વધુ નગરપાલિકાઓ અથવા પંચાયતોવાળો દસ લાખ કે તેથી વધુ વસ્તીવાળો વિસ્તાર અથવા રાજ્યપાલ જાહેર કરે તે.
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (થ)** : નગરપાલિકાનું ગઠન
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (દ)** : નગરપાલિકાઓની સંરચના
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ધ)** : વોર્ડ સમિતિઓ વગેરે ગઠન અને તેની સંરચના
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ન)** : સ્થાનોનું આરક્ષણ
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (પ)** : નગરપાલિકાઓની અવધિ વગેરે
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ફ)** : સદસ્યતા માટે નિરર્હતાઓ
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (બ)** : નગરપાલિકાઓ વગેરેની શક્તિઓ, પ્રાધિકાર અને ઉત્તરદાયિત્વ
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ભ)** : નગરપાલિકા દ્વારા કર અધિરોપિત કરવાની શક્તિઓ અને તેની નિધિઓ.
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (મ)** : વિત્ત આયોગ
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ય)** : નગરપાલિકાઓના લેખાઓની સંપરીક્ષા
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ય)(ક)** : નગરપાલિકાઓ માટે નિર્વાચન
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ય)(ખ)** : સંઘ રાજ્યક્ષેત્રોમાં લાગૂ થવું
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ય)(ગ)** : આ ભાગના કતિપય ક્ષેત્રોમાં લાગૂ ન થવું.
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ય)(ઘ)** : જીલ્લા યોજના માટે સમિતિ
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ય)(ડ)** : મહાનગર યોજના માટે સમિતિ
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ય)(ચ)** : વિદ્યમાન વિધિઓ અને નગરપાલિકાઓનું બન્યુ રહેવું
- **અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ય)(છ)** : નિર્વાચન સંબંધી મામલાઓમાં ન્યાયાલયના હસ્તક્ષેપનું વર્જન

* ભાગ – ૯(ખ) સહકારી મંડળીઓ *

- અનુચ્છેદ ૨૪૩ZG(ઝેડજી)થી ૨૪૩ZT(ઝેડટી).
  - 97માં બંધારણીય સુધારા દ્વારા 2011માં સહકારી સમિતિઓને બંધારણીય દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે.
  - બંધારણમાં એક નવો ભાગ ૯(ખ) કો.ઓપરેટીવ સોચાયાટીના નામે ઉમેરવામાં આવ્યો છે.

* ભાગ – ૧૦ અનુસૂચિત અને જનજાતિ ક્ષેત્ર *

- અનુચ્છેદ ૨૪૪ અને ૨૪૪(ક).
  - કોઈ પણ ક્ષેત્રને અનુસૂચિત ક્ષેત્ર જાહેર કરવાની સત્તા રાષ્ટ્રપતિ પાસે છે પરંતુ તે સંસદ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા કાયદા દ્વારા આ જાહેરાત કરી શકે છે.
  - જન જાતિય સલાહકાર પરિષદ(આદીજાતી) એવા રાજ્યો જ્યાં અનુસૂચિત ક્ષેત્ર છે ત્યાં જનજાતિ સલાહકાર પરિષદની રચના કરવામાં આવે છે.
- **અનુચ્છેદ ૨૪૪** : અનુસૂચિત ક્ષેત્રો અને જનજાતિ ક્ષેત્રોનુ પ્રશાસન.
- **અનુચ્છેદ ૨૪૪ (ક)** : અસમના અમુક જનજાતિ ક્ષેત્રોને સમાવિષ્ટ કરનારુ એક સ્વશાસી રાજ્ય બનાવવું અને તેના સ્થાનીય વિધાન મંડળ અથવા મંત્રીપરિષદ અથવા બન્નેનું સર્જન.

* ભાગ – ૧૧ સંઘ અને રાજ્ય સંબંધ *

➤ અનુચ્છેદ ૨૪૫ અને ૨૬૩.

ધારાકીય સબંધો(૨૪૫ થી ૨૫૫)

- 7મી અનુસૂચીમા ધારાકીય વિષયોની ત્રણ યાદી આપવામાં આવી છે.

કેન્દ્રની યાદી: (હાલ 100, જુના 97 વિષયો)

- કાયદો બનાવવાની સત્તા માત્ર કેન્દ્રની સંસદને છે.

પરમાણુ ઉર્જા	રક્ષા
બેન્કિંગ	વિદેશી બાબતો
સંસાર	રેલવે
હવાઈ સેવા	તાર-ટપાલ
યુદ્ધ અને શાંતિ	વિદેશીઓનું અવાગમન
નાગરિકતા	વિમા
રિઝર્વ બેંક	

રાજ્યની યાદી: (હાલ 61, જુના 66 વિષયો)

- કાયદો બનાવવાની સત્તા માત્ર રાજ્ય વિધાન મંડળને છે.

કૃષિ	જમીન
પોલીસ	રાજ્ય અને સેવા આયોગ
જેલ	જાહેર આરોગ્ય
સાર્વજનિક વ્યવસ્થા	બજાર
પશુપાલન	મનોરંજન કર
મત્યપાલન	

<u>સંયુક્ત યાદી</u>: (હાલ 52, જુના 47 વિષયો)

- કાયદો બનાવવાની સત્તા કેન્દ્ર અને રાજ્ય બંનેની છે.

વિજળી	શિક્ષણ
કૃષિ ભૂમિ સિવાયનું અન્ય ભૂમિનું સ્થળાંતર	જંગલ
જંગલી પશુનું રક્ષણ	દિવાની બાબતો
દવા	સમાચાર પત્રો
તોલમાપ	મજુરસંઘો
નિવારક અટકાયતો	ફોજદારી વિષયો
સામાજિક સુરક્ષા	કારખાના
વારસાઈ અંગેની બાબતો	દત્તક લેવાની બાબતો
જનસંખ્યા નિયંત્રણ	વિજળી

- **અનુચ્છેદ ૨૪૫** : સંવિધાનની જોગવાઈઓને આધીન રહીને સંસદ, ભારતના સમગ્ર રાજ્યક્ષેત્ર કે કોઈ ભાગ માટે તથા રાજ્યનું વિધાનમંડળ સમગ્ર રાજ્ય કે તેના કોઈ ભાગ માટે કાયદા ઘડી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૪૬** : સંસદ અને રાજ્યોના વિધાનમંડળોએ કરેલા કાયદાઓની વિષય વસ્તુ 7મી અનુસૂચિમાંની યાદી અનુસાર રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૪૭** : અમુક વધારાના ન્યાયાલયોની સ્થાપના માટે જોગવાઈ કરવાની સંસદને સત્તા.
- **અનુચ્છેદ ૨૪૮** : સમવર્તી કે રાજ્ય યાદીમાં નહી ગણાવેલ કોઈ પણ બાબત અંગે કાયદો કરવાની સંસદની સત્તા.
- **અનુચ્છેદ ૨૪૯** : રાજ્યની યાદીમાંની કોઈ બાબત અંગે રાષ્ટ્રીય હિતમાં કાયદા ઘડવાની સત્તા સંસદની છે.
- **અનુચ્છેદ ૨૫૦** : કટોકટીની ઉદઘોષણા અમલમાં હોય તો રાજ્ય યાદીમાંની કોઈ બાબત અંગે કાયદા ઘડવાની સંસદની સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૫૧** : અનુચ્છેદ – ૨૪૯ અને ૨૫૦ હેઠળ સંસદે કરેલા કાયદા અને રાજ્યના વિધાનમંડળોએ કરેલા કાયદા વચ્ચે અસંગતતા પૂરતું સંસદે કરેલો કાયદો અમલના રહે ત્યાં સુધી તે બિન અમલી રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૫૨** : બે અથવા વધારે રાજ્યો માટે તેમની સંમતિથી કાયદો કરવાની સત્તા અને એવો કાયદા વચ્ચે અસંગતતા પૂરતું સંસદે કરેલો કાયદો અમલમાં રહે ત્યાં સુધી તે બિનઅમલી રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૫૩** : આંતરાષ્ટ્રીય કબૂલાત નામાને અમલમાં લાવવા માટે ભારતના સમગ્ર રાજ્યક્ષેત્ર કે તેના કોઈ ભાગ માટે સંસદને કોઈ પણ કાયદો કરવાની સત્તા છે.
- **અનુચ્છેદ ૨૫૪** : સંસદે કરેલા કાયદા અને રાજ્યના વિધાનમંડળોએ કરેલા કાયદા વચ્ચે અસંગતતા પૂરતું સંસદે કરેલો કાયદો અમલમાં રહે ત્યાં સુધી તે બિનઅમલી રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૫૫** : રાજ્યપાલ અને રાષ્ટ્રપ્રમુખની ભલામણો અને મંજૂરીને લગતી જરૂરીયાતને કાર્યરીતિની બાબત ગણાશે એ કારણે બિનકાયદેસરતા ગણાવે છે.

<u>વહીવટી સબંધો(૨૫૬ થી ૨૬૩)</u>

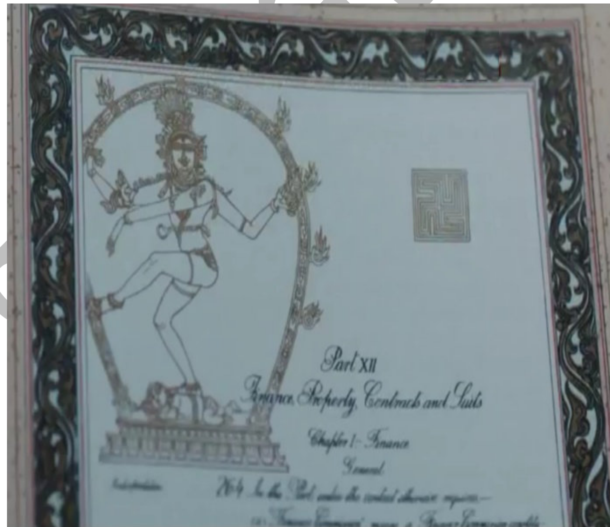
- આંતરરાજ્ય પરિષદ રચના અનુચ્છેદ ૨૬૩ મુજબ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે જેના અધ્યક્ષ વડાપ્રધાન હોય છે અને સભ્ય તરીકે દરેક રાજ્યના મુખ્યમંત્રી અને કેન્દ્રીય કેબિનેટના ૬ મંત્રીઓ હોય છે.

- **અનુચ્છેદ ૨૫૬** : દરેક રાજ્યની કારોબારી સત્તા એવી રીતે વાપરવી જોઇશે કે જેથી સંસદે કરેલા કાયદાઓનું અને તે રાજયમાં લાગુ પડતા વિદ્યમાન કાયદાઓનું પાલન થાય અને તે હેતુ માટે ભારત સરકારને જરૂર જણાય તેવા આદેશો કોઈ રાજ્યને આપવા સુધી સંઘની કારોબારી સત્તા વિસ્તરશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૫૭** : અમુક સંજોગોમાં રાજ્યો ઉપર સંઘનું નિયંત્રણ રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૫૮** : અમુક દાખલાઓમાં રાજ્યને સત્તા વગેરે સોંપવાની સંઘની સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૫૯** : રદ કરવામાં આવેલ છે.
- **અનુચ્છેદ ૨૬૦** : ભારત બહારના રાજ્યક્ષેત્રો સંબંધી સંઘની હકૂમત તે સમયે અમલમાં હોય તેવા કાયદાને આધીન રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૬૧** : જાહેર કરેલ રેકર્ડ અને ન્યાયિક કાર્યવાહી દ્વારા મેળવેલ ફેંસલા કે હુકમો તે રાજ્યક્ષેત્રની અંદર કાયદા અનુસાર ગમે ત્યાં બજાવી શકાશે.

- **અનુચ્છેદ ૨૬૨** : આંતરરાજ્ય નદીઓ અથવા નદી – ખીણોના પાણીસંબધી તકરારોનો ન્યાય નિર્ણય માટે સંસદ કાયદાથી જોગવાઈ કરી શકશે.

- **અનુચ્છેદ ૨૬૩** : રાષ્ટ્રપતિને બે રાજ્યો વચ્ચેની તકરારોની તપાસ કરવાની, સલાહ આપવાની, ચર્ચા કરવાની, ભલામણ કરવાની, કે કાર્યરીતિ મુકર કરવાની રાષ્ટ્રપતિ માટે કાયદેસર સત્તા ગણાશે.

* ભાગ – ૧૨ કરારો અને દાવાઓ *

➢ અનુચ્છેદ ૨૬૪ અને ૩૦૦(ક).

નાણાકીય સબંધો(૨૬૮ થી ૨૯૩)

- ભારતીય બંધારણમાં ભાગ-૧૨માં અનુચ્છેદ ૨૬૮ થી ૨૯૩ કેન્દ્ર અને રાજ્યના નાણાકીય સબંધોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.
- અનુચ્છેદ ૨૮૮ અંતરગત રાજ્યના વિષયો પર રાજ્યને કેન્દ્રના વિષયો પર કેન્દ્રને અને સંયુક્ત વિષયો પર બંનેને કર નાખવાની સત્તા છે.
- દસમાં નાણાપંચની ભલામણથી કેન્દ્રીય કરોમાંથી થતી કુલ આવકના ૨૯%એ રાજ્યોને આપવા પડે.
- રાજ્ય સરકાર રાજ્યયાદીમાના ૨૦ જેટલા વિવિધ કરો નાખવામાં આવ્યા છે.

રાજ્યદ્વારા નાખવામાં આવતાં, વસૂલવામાં આવતા અને ઉપયોગમાં લેવાતા કર:

- વેચાણવેરો (સમાચાર પત્રો સિવાય)
- ટોલટેક્સ
- પ્રતિવ્યક્તિ કર
- ભૂમિ કર
- મનોરંજન કર
- વિજળીના વપરાશ પરકર

કેન્દ્ર અને રાજ્ય સબંધોની સુધારણા માટે રચાયેલ આયોગ:

- એમ.સી.શીતલવાડ સમિતી, ૧૯૬૯
- રાજ મન્નાર સમિતી, ૧૯૬૯
- સરકારીયા આયોગ, ૧૯૮૩
- પૂંછી આયોગ, ૨૦૦૭

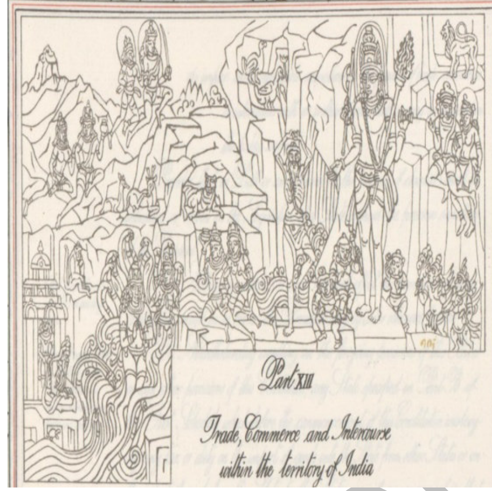
- **અનુચ્છેદ ૨૬૪** : નાણા કમિશન એટલે અનુચ્છેદ - ૨૮૦ હેઠળ રચાયેલ નાણા કમિશન
- **અનુચ્છેદ ૨૬૫** : કાયદાથી મળેલા અધિકાર સિવાય, કર નાંખી શકાશે નહિ કે વસૂલ કરી શકાશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૨૬૬** : અનુચ્છેદ – ૨૬૭ની જોગવાઈઓને આધીન બધી આવક, તિજોરી બીલો કાઢીને ઊભી કરેલી તમામ લોનો, પેશગીઓ, વગેરે ભારતનું એકત્રિત ફંડ બનશે એજ રીતે રાજ્યનું એકત્રિત ફંડ બનશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૬૭** : સંસદ કાયદાથી ભારતનું આકસ્મિક ફંડએ નામનું પેશગીના સ્વરૂપનું એક આકસ્મિક ફંડ સ્થાપી શકાશે તેજ રીતે રાજ્ય પણ રાજ્ય આકસ્મિક ફંડ સ્થાપશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૭૦** : સંઘે નાખેલા અને વસૂલ કરેલા કરમાંથી ઠરાવવામાં આવે એટલા ટકા જેટલી રકમ ભારતના એકત્રિત ફંડનો ભાગ બનશે અને ઠરાવવામાં આવે તે રીતે રાજ્યો વચ્ચે તે વહેંચવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૭૧** : સંઘના હેતુઓ માટે અમુક ડ્યુટી અને કરો ઉપર સરચાર્જથી કરી શકાશે અને તે ભારતના એકત્રિત ફંડનો ભાગ બનશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૭૨** : સંઘે નાખ્યા હોય અને વસૂલ કર્યા હોય તેવા અને સંઘ અને રાજ્યો વચ્ચે તે કરો સિદ્ધાંતો અનુસાર વહેંચી આપવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૭૩** : શણ અને શણની બનાવટો ઉપરની નિકાસ જકાતને બદલે ગ્રાન્ટ આપવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૭૪** : રાજ્યોનું હિત હોય તેવા કરોને અસર કરતા વિધાયકો માટે અગાઉથી રાષ્ટ્રપતિની ભલામણ આવશ્યક છે.
- **અનુચ્છેદ ૨૭૫** : સંઘમાંથી અમુક રાજ્યોને ગ્રાન્ટ આપવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૭૬** : વ્યવસાય, વેપાર, ધંધા અને રોજગારમા રાજ્યો પર કેન્દ્રનું અનુદાન.
- **અનુચ્છેદ ૨૭૭** : સંવિધાનનાં આરંભ પહેલા નાખેલા કોઈ કર કાયદાથી સંસદ એથી વિરુદ્ધ જોગવાઈ નાં કરે ત્યાં સુધી તે ચાલુ રાખી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૭૮** : રદ કરવામાં આવેલ છે.
- **અનુચ્છેદ ૨૭૯** : ચોખ્ખી આવક – એટલે કોઈ કર કે ડ્યુટીનાં સંબંધમા તે વસૂલ કરવામાં ખર્ચ બાદ કર્યા પછી બાકી રહેલી તેની આવક.
- **અનુચ્છેદ ૨૮૦** : નાણાપંચ – સંવિધાનનાં આરંભથી દરેક પાંચમું વર્ષ પૂરું થયે રાષ્ટ્રપતિ હુકમ કરીને એક

અધ્યક્ષ અને બીજા ચાર સભ્યોનું નાણાપંચ રચશે, જેની લાયકાતો સંસદ ઠરાવી શકાશે અને એકત્રિત ફંડમાંથી રાજ્યોની સહાય ગ્રાન્ટ આપવામાં તેની ભલામણ કરશે.

- **અનુચ્છેદ ૨૮૧** : નાણાપંચને કરેલા ભલામણ અને તેના ઉપર લીધેલા પગલાની સમજૂતીની યાદી સંસદના દરેક ગૃહ સમક્ષ મૂકશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૮૨** : સંઘ અથવા રાજ્ય પોતાની આવકમાંથી ખર્ચ કરી અને ગ્રાન્ટ આપી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૮૩** : એકત્રિત ફંડ, આકસ્મિક ફંડ અને જાહેર હિસાબમાં જમા થયેલા નાણાં અર્થે કાયદાથી જોગવાઈ ન થાય ત્યાં સુધી રાષ્ટ્રપતિએ કરેલા નિયમોથી તેનું નિયમન કરવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૮૪** : સરકારી નોકરો અને ન્યાયાલયોને મળેલી દાવાદારોની અનામતો અને બીજા નાણાંનો હવાલો ભારતના જાહેર હિસાબમાં અથવા રાજ્યના જાહેર હિસાબમાં જમા કરાવવા જોઈએ.
- **અનુચ્છેદ ૨૮૫** : સંઘની મિલકતને રાજ્યના કરમાંથી મુક્તિ મળશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૮૬** : ભારતના રાજ્યક્ષેત્રની અંદર માલનું વેચાણ અથવા ખરીદી ઉપર કોઈ રાજ્યના કોઈ પણ કાયદાથી કર નાંખી શકશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૨૮૭** : સંસદ કાયદાની જોગવાઈ ન કરે ત્યાં સુધી વિજળીની વપરાશ કે વેચાણ ઉપર કોઈ રાજ્યના કાયદાથી કોઈ કર નાંખી શકાશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૨૮૮** : અમુક દાખલાઓમાં પાણી કે વિજળી અંગે રાજ્યોએ નાંખેલા કરમાંથી મુક્તિ આપવા રાષ્ટ્રપતિ હુકમ કરી શકશે. નહી.
- **અનુચ્છેદ ૨૮૯** : રાજ્યની મિલકત અને આવક સંઘના કરવેરામાંથી મુક્ત રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૯૦** : અમુક ખર્ચ અને પેન્શનો અંગેનો હિસાબ ભારત કે રાજ્યના એકત્રિત ફંડ ખાતે ઉધારાશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૯૦(ક)** : અમુક ફંડ દેવસ્વમ્ ફંડ તરીકે વાર્ષિક ચૂકવવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૯૧** : રદ કરવામાં આવેલ છે.
- **અનુચ્છેદ ૨૯૨** : સંઘની કારોબારી સત્તા વખતોવખત કાયદાથી નક્કી કરે તે મર્યાદાઓમાં રહીને ભારતના એકત્રિત ફંડની જામીનગીરી ઉપર કરજે લેવા સુધી તે વિસ્તરશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૯૩** : રાજ્યની કારોબારી સત્તા કાયદાથી નક્કી કરે તે મર્યાદાઓમાં રહીને ભારતના એકત્રિત ફંડની જામીનગીરી ઉપર કરજે લેવા સુધી તે વિસ્તરશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૯૪** : અમુક સંજોગોમાં મિલકત. અસ્કયામતો, હકો, જવાબદારીઓ અને ફરજો અનુક્રમે કેન્દ્ર સરકાર અને રાજ્ય સરકારની ગણાશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૯૫** : બીજા સંજોગોમાં મિલકત, અસ્કયામતો, હકો, જવાબદારીઓ અને ફરજો અનુક્રમે ભારત સરકાર અને પહેલી અનુસૂચીના ભાગ-ખ માં દર્શાવેલ દરેક રાજ્યોની રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૯૬** : ભારત રાજ્યક્ષેત્રનાં કોઈ મિલકત ખાલસા થવાથી કે હકનો વિલય થવાથી કે નધણીયાતિ તરીકે પ્રાપ્ત થતી મિલકત તે રાજ્યમાં તથા બીજા કોઈ દાખલામા સંઘમાં નિહિત થશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૯૭** : પ્રાદેશિક જળ વિસ્તારની અથવા ખંડીય છાજલીની અંદર રહેલી કિંમતી વસ્તુઓ અને સુવાંગ આર્થિક ઝોનમાંની સંપત્તિ સંઘમાં નિહિત થશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૯૮** : સંઘ અને રાજ્ય વેપાર ધંધા કરવા મિલકત સંપાદિત કરવા તે ધરાવવા કે નિકાલ કરવા માટે સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૨૯૯** : સંઘ કે રાજ્યના કારોબારી સત્તા વાપરતા કરેલા તમામ કરારો યથાપ્રસંગ રાષ્ટ્રપતિએ કે રાજ્યપાલે કરેલા છે તેમ કહેવાશે.

- **અનુચ્છેદ ૩૦૦** : ભારત સરકાર ભારત સંઘના નામથી દાવો માંડી શકશે અને તે નામે તેની સામે દાવો માંડી શકાશે અને કોઈ રાજ્યની સરકાર તે રાજ્યના નામે દાવો માંડી શકશે અને તે નામે તેની સામે દાવો માંડી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૦૦(ક)** : કાયદાથી આપેલા અધિકાર સિવાય કોઈ વ્યક્તિની મિલકત છીનવી શકાશે નહી.

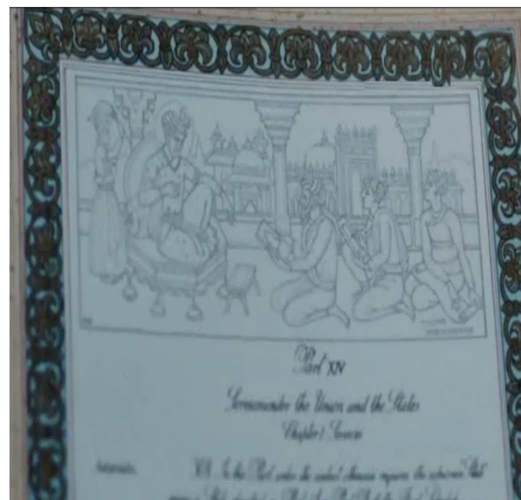
* ભાગ – ૧૩ ભારતના રાજ્યક્ષેત્રની અંદર વેપાર, વાણિજ્ય, આંતર વ્યવહાર *

➢ અનુચ્છેદ ૩૦૧ અને ૩૦૭.

- **અનુચ્છેદ ૩૦૧** : ભારતના રાજ્યક્ષેત્રની અંદર વેપાર, વાણિજ્ય અને આંતર વ્યવહારની સ્વતંત્રતા.
- **અનુચ્છેદ ૩૦૨** : વેપાર, વાણિજ્ય અને આંતરવ્યવહાર ઉપર નિયંત્રણ મૂકવાની સંસદની સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૦૩** : વેપાર, વાણિજ્યસંબંધી સંઘ અને રાજ્યની ધારાકીય સત્તાઓ ઉપર નિયંત્રણ રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૦૪** : રાજ્યોના વેપાર, વાણિજ્ય અને આંતરવ્યવહાર ઉપર રાજ્ય આવશ્યક અને વાજબી નિયંત્રણ મૂકી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૦૫** : વિદ્યમાન કાયદાઓ અને રાજ્ય ઇજારાઓ માટે કરતા કાયદાઓને રાષ્ટ્રપતિ હુકમ કરીને બાદ કરી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૦૬** : રદ કરવામાં આવેલ છે.
- **અનુચ્છેદ ૩૦૭** : અનુચ્છેદ ૩૦૧ થી ૩૦૪નાં હેતુઓ પર પાડવા માટે સત્તાધિકારીઓની નિમણૂક કરવામાં આવશે.

* ભાગ – ૧૪ સંઘ અને રાજ્ય હેઠળની સેવાઓ *

➢ અનુચ્છેદ ૩૦૮ અને ૩૨૩.

ભારતમાં લોકસેવાઓનો વિકાસ

- 1854માં લોર્ડ મેકોલોએ ICSની રચના કરી.
- ઈ.સ.1926માં જાહેર સેવા આયોગની સ્થાપના કરવામાં આવી જેના પ્રથમ અધ્યક્ષ "રોજ બર્કર" હતા.
- જાહેર સેવા આયોગના પ્રથમ અધ્યક્ષ એચ. કે.કૃપલાણી હતા.

UPSC : (315)

- રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સંઘ જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની નિમણૂક કરવામાં આવે છે.
- સામાન્ય રીતે અધ્યક્ષ સહીત કુલ 9 થી 11 સભ્યો હોય છે.
- કોઈ પણ રાજ્યની રાજ્ય સરકારમાં 10 વર્ષનો કાયદાનો અનુભવ હોય તે અધ્યક્ષ બની શકે.
- તેના હોદ્દાની મુદ્દત 6 વર્ષની હોય છે અથવા તો 65 વર્ષ ઉંમર સુધી હોય છે.

GPSC : (315)

- રાજ્યપાલ દ્વારા રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને તેમના સભ્યોની નિમણૂક કરવામાં આવે છે.
- સામાન્ય રીતે 10 વર્ષનો કાયદાનો અનુભવ હોવો જોઈએ.
- તેના હોદ્દાની મુદ્દત 6 વર્ષની અથવા 62 વર્ષની ઉંમર સુધી.
- રાજ્ય જાહેર સેવા આયોગના સભ્યોને તેમના હોદ્દા પરથી દુર કરવાની સત્તા માત્ર રાષ્ટ્રપતિને જ છે.

- **અનુચ્છેદ ૩૦૮** : રાજ્યોએ શબ્દ પ્રયોગમાં જમ્મુ-કશ્મીર રાજ્યનો સમાવેશ થતો નથી.
- **અનુચ્છેદ ૩૦૯** : સંઘના અથવા કોઈ રાજ્યના કામકાજ સાથે સંબંધ ધરાવતી જાહેર સેવાઓ અને જગ્યાઓમાં ભરતીનું અને તેના ઉપર નિમાયેલ વ્યક્તિઓની સેવાની શરતોનું નિયમન સમુચિત વિધાન મંડળનાં અધિનિયમોથી કરી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૧૦** : સંઘની અથવા રાજ્યની નોકરી કરતી વ્યક્તિ સંઘ માટે રાષ્ટ્રપતિની મરજી હોય ત્યાં સુધી અને રાજ્ય માટે રાજ્યપાલની ઈચ્છા હોય ત્યાં સુધી હોદ્દા પર રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૧૧** : સંઘની અથવા રાજ્ય હેઠળ મુલ્કી હેસિયતથી નોકરી કરતી વ્યક્તિઓને બરતરફ કરવા, હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરવા અથવા તેમની પાયરી ઉતારવા સત્તાધિકારીએ નિમેલા હોય તેના તાબાના સત્તાધિકારથી બરતરફ કે હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરી શકાશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૩૧૨** : અખિલ ભારતીય સેવાઓમાં ભરતીનું અને નિમાયેલી વ્યક્તિઓની સેવાની શરતોનું નિયમન સંસદ કાયદાથી જોગવાઈ કરીને કરી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૧૩** : આ સંવિધાન હેઠળ બીજી જોગવાઈ ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી અખિલ ભારતીય સેવા અથવા રાજ્ય હેઠળની સેવા જગા તરીકે ચાલુ હોય તે જગાઓ વચગાળાની જોગવાઈ તરીકે ચાલુ રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૧૪** : રદ કરવામાં આવેલ છે.
- **અનુચ્છેદ ૩૧૫** : સંઘ અને રાજ્યમાં એક લોક સેવા આયોગ રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૧૬** : લોકસેવા આયોગના અધ્યક્ષ અને બીજા સભ્યોને સંઘ આયોગ અથવા સંયુક્ત આયોગની બાબતમાં રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્ય આયોગની બાબતમાં રાજ્યપાલ નિમણૂક કરશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૧૭** : કોઈ લોકસેવા આયોગના સભ્યને હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરવા કે સેવામાંથી મોફૂફ કરવા

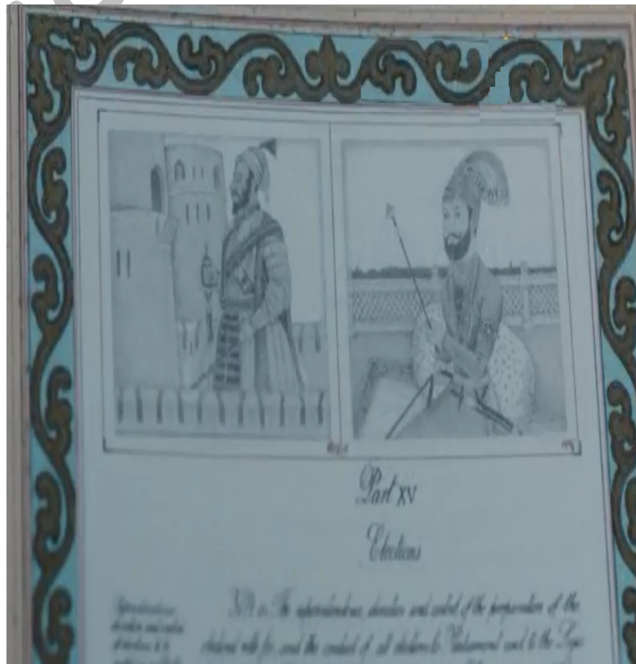
રાષ્ટ્રપતિએ ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયને અને રાજ્યપાલે ઉચ્ચ ન્યાયાલયને પુછાણ કર્યે સદરહુ ન્યાયાલય ઠરાવેલ કાર્યરીતિ અનુસાર તપાસ કરી યોગ્ય કારણે હોદ્દા પરથી દૂર કરવા જોઈએ.

- **અનુચ્છેદ ૩૧૮** : સંઘ આયોગની કે કોઈ સંયુક્ત આયોગની બાબતમાં રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્ય આયોગની બાબતમાં રાજ્યપાલો રેગ્યુલેશન કરી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૧૯** : આયોગના સભ્યો હોદ્દા ધરાવતા બંધ થતાં તેમણે રાજ્ય સરકાર હેઠળ બીજી કોઈ નોકરી માટે પાત્ર ગણાશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૩૨૦** : સંઘની સેવાઓમાં અને રાજ્યની સેવાઓમાં નિમણૂક માટે પરિક્ષાઓનું સંચાલન, બીજા રાજ્ય માટે પરિક્ષાનું સંચાલન, મુલ્કી સેવાઓમાં ભરતી માટે સંચાલન, નિમણૂક અને બઢતી માટેના સિદ્ધાતો વગેરે જેવા લોકસેવા આયોગના કાર્યો રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૨૧** : યથા પ્રસંગ સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાન મંડળ અધિનિયમથી સંઘ લોકસેવા આયોગ કે રાજ્ય લોકસેવા આયોગને વધારાના કાર્યો કરવા માટે જોગવાઈ કરી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૨૨** : લોકસેવા આયોગનો ખર્ચ યથા પ્રસંગ ભારતના કે રાજ્યના એકત્રિક ફંડ ખાતે ઉધારવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૨૩** : પોતે કરેલા કામ વિશેનો રિપોર્ટ સંઘ આયોગે રાષ્ટ્રપતિ સમક્ષ અને રાજ્ય આયોગે રાજ્યપાલ સમક્ષ રિપોર્ટ કરવાનો રહેશે.

* **ભાગ – ૧૪(ક) વહીવટી ટ્રીબ્યુનલ / ન્યાયપંચો** *

- **અનુચ્છેદ ૩૦૮ (ક)** : કેન્દ્રીય વહીવટ ટ્રીબ્યુનલની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.
  CAT = Central Administrative Tribunal
- **અનુચ્છેદ ૩૦૮ (ખ)** : રાજ્યવહીવટ ટ્રીબ્યુનલની રચના કરવામાં આવી છે.
  SAT = State Administrative Tribunal

* **ભાગ – ૧૫ ચૂંટણી (ચૂંટણીપંચ)** *

➢ અનુચ્છેદ ૩૨૪ અને ૩૨૯.

ચૂંટણીપંચની રચના

- ચૂંટણીપંચ મુજબ ચૂંટણી કમિશ્નર અને અન્ય બે કમિશ્નરનું બનેલુ છે.
- મુખ્ય અને અન્ય ચૂંટણી કમિશ્નરની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા થાય છે.

સભ્યની યોગ્યતા અને કાર્યકાળ

- યોગ્યતાનો કોઈ બંધારણમાં ઉલ્લેખ નથી.
- 6 વર્ષ અથવા 65 વર્ષ ઉંમર સુધી જે પહેલા હોય ત્યાં સુધી હોદ્દો સંભાળે છે.

ચૂંટણીપંચના સભ્યને હટાવવાની પ્રક્રિયા

- મુખ્યચૂંટણી કમિશ્નર મહાભિયોગ જેવી પ્રક્રિયા દ્વારા હટાવી શકાય છે જયારે અન્ય કમિશ્નરને મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નરની સલાહથી રાષ્ટ્રપતિ હટાવી શકે છે.

ચૂંટણીપંચના મુખ્યકાર્યો

- ચૂંટણીના મત વિસ્તારનું પરિચીમન અને સિમાંકન કરવું.
- મતદાર યાદીઓ નક્કી કરવી.
- રાજકીય પક્ષોને માન્યતા આપવી.
- ચૂંટણીઓ માટે સામાન્ય નિયમો બનાવવા.
- આદર્શ આચારસહિતા નક્કી કરવી.
- જીલ્લા સ્તર પર જીલ્લા ચૂંટણી અધિકાર કલેકટર હોય છે.

પગાર

- 90,000 (નેવું હજાર)

- **અનુચ્છેદ ૩૨૪** : ચૂંટણીઓની દેખરેખ, દોરવણી અને નિયંત્રણ ચૂંટણી કમિશનમા નિહિત થશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૨૫** : ધર્મ, જાતિ, જ્ઞાતિ કે લિંગ ભેદના કારણે કોઈ વ્યક્તિ મતદાર યાદીમાં નામ દાખલ કરાવવા માટે અપાત્ર નહી થાય અથવા તે કારણે તેણે ખાસ મતદાર યાદીમાં નામ દાખલ કરાવવા માટે દાવો કરી શકશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૩૨૬** : લોકસભાની અને રાજ્યની વિધાનસભાઓની ચૂંટણીઓ પુખ્ત મતાધિકાર 18 વર્ષની ઉંમરની હોય તેને મળે છે
- **અનુચ્છેદ ૩૨૭** : વિધાનમંડળોની ચૂંટણીઓ અંગે જોગવાઈ કરવાની સંસદની સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૨૮** : રાજ્યના વિધાનમંડળની ચૂંટણીઓ અંગે સંવિધાનની જોગવાઈઓને આધીન રહીને સંસદ આ અર્થે જોગવાઈ ન કરે ત્યાં વિધાનમંડળની જોગવાઈ કરવાની સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૨૯** : ચૂંટણી વિષયક બાબતોમાં ન્યાયાલયોની દરમિયાનગીરી ઉપર પ્રતિબંધ રહેશે.

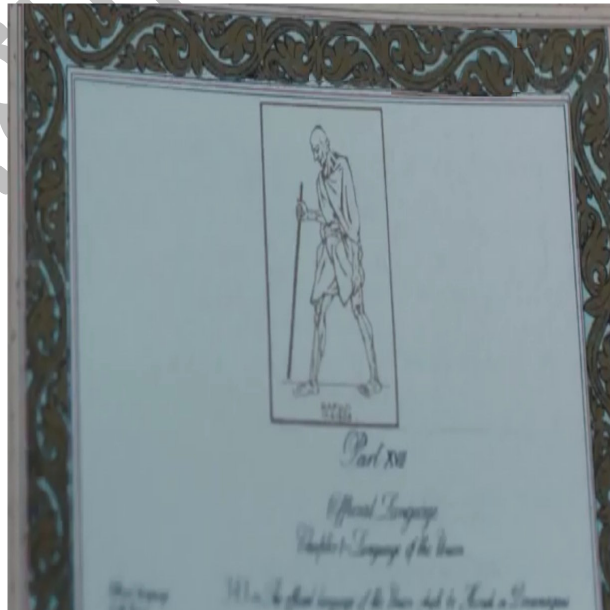
* ભાગ – ૧૬ અમુક વર્ગો સંબંધી ખાસ જોગવાઈ *

➢ અનુચ્છેદ ૩૩૦ અને ૩૪૨.

- **અનુચ્છેદ ૩૩૦** : અનુસૂચિત જાતિઓ અને આદિજાતિઓ માટે બેઠકમાં અનામતની જોગવાઈ
- **અનુચ્છેદ ૩૩૧** : લોકસભામાં એગ્લો ઇન્ડિયન કોમનુ પ્રતિનિધિત્વ.
- **અનુચ્છેદ ૩૩૨** : રાજ્યની વિધાનસભાઓમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને આદિ જાતિઓ માટે બેઠકો અનામત રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૩૩** : રાજ્યોની વિધાનસભાઓમાં એગ્લો ઇન્ડિયન કોમનુ પ્રતિનિધિત્વ.
- **અનુચ્છેદ ૩૩૪** : બેઠકો અનામત રાખવાનું અને ખાસ પ્રતિનિધિત્વ આપવાનું બંધ કરવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૩૫** : સંઘનાં અથવા રાજ્યના સેવાઓ એ જગ્યાઓ માટે અનુસૂચિત જાતિઓ અને આદિ જાતિઓનાં દાવા વિચારણામાં લેવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૩૬** : એગ્લો ઇન્ડિયન કોમના અમુક સેવાઓ જેમકે રેલવે, કસ્ટમ, તાર ટપાલ વગેરેમાં 1947 ના 15 ઓગસ્ટની તરત જ પહેલા જે ધોરણે નિમણૂક કરવામાં આવતી હતી તે જ ધોરણે કરવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૩૭** : એગ્લો ઇન્ડિયન કોમના લાભ માટે શૈક્ષણિક ગ્રાન્ટ અંગે ખાસ જોગવાઈ કરવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૩૮** : અનુસૂચિત જાતિઓ અને આદિજાતિઓ માટે રાષ્ટ્રીય કમિશનર બનાવવામાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૩૯** : રાષ્ટ્રપતિ હુકમ કરીને અનુસૂચિત વિસ્તારોના વહીવટ અને અનુસૂચિત જાતિઓના કલ્યાણ બાબતમાં સંઘના નિયંત્રણ માટે એક કમિશન નીમવું જોઈએ.
- **અનુચ્છેદ ૩૪૦** : પછાત વર્ગોની સ્થિતિની તપાસ કરવા માટે કમિશનની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ હુકમ કરીને કરશે અને તેને અનુસરવાની કાર્યરીતિ મુકર કરી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૪૧** : અનુસૂચિત જાતિઓમાં કઈ કઈ જાતિઓનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે તેનો ઉલ્લેખ.
- **અનુચ્છેદ ૩૪૨** : અનુસૂચિત જનજાતિઓમાં કઈ કઈ જાતિઓનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે તેનો ઉલ્લેખ

* ભાગ – ૧૭ રાજભાષા *

➢ અનુચ્છેદ ૩૪૩ અને ૩૫૧.

રાજ્યભાષા

- મૂળ બંધારણમાં 14 અને હાલ 22 (2002) માન્ય ભાષાઓ છે.

પ્રાદેશીક ભાષા(૩૪૫ થી ૩૪૭)

- અનુચ્છેદ ૩૪૫ અનુસાર પ્રત્યેકરાજ્ય માટે રાજ્યભાષાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયોની ભાષા(૩૪૮ થી ૩૪૯)

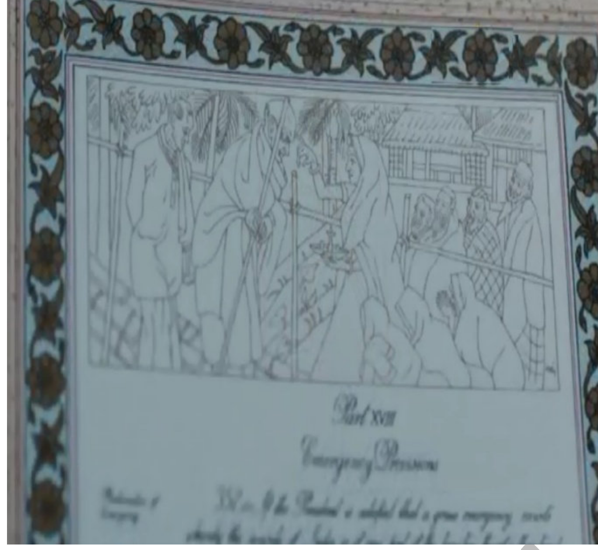
- સર્વોચ્ચ અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયની ભાષા સંસદ કાયદાની જોગવાઈ ન કરે ત્યાં સુધી અંગ્રેજી રહેશે.

ખાસ આદેશો(૩૫૦ થી ૩૫૧)

- અનુચ્છેદ ૩૫૦ અનુસાર કોઈ પણ વ્યક્તિ કોઈ પણ સંસ્થા, સંઘ અથવા રાજ્યનાં ઉપયોગમાં લેવાનાર કોઈ પણ ભાષામાં ફરીયાદ કરી શકે છે.
- કોઈ પણ સરકારી વિભાગ ભાષાના આધારે ફરિયાદ લેવાથી ઇન્કાર કરી શકે નહી.
- અનુચ્છેદ ૩૫૧ અનુસાર સંઘની ફરજ રહેશે કે હિન્દી ભાષાનો પ્રચાર વધારે અને વિકાસ કરે.

- **અનુચ્છેદ ૩૪૩** : સંઘની રાજભાષા દેવનાગરી લિપિવાળી હિન્દી રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૪૪** : સંવિધાનના આરંભથી પાંચ વર્ષ પૂરા થયે અને ત્યારબાદ ૧૦ વર્ષ પૂરા થયે રાષ્ટ્રપતિ હુકમ કરીને અધ્યક્ષ અને જુદી જુદી ભાષાઓનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા સભ્યનું એક કમિશન બનાવશે, જે રાષ્ટ્રભાષા માટે કામ કરશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૪૫** : રાજ્યનું વિધાનમંડળ તે રાજ્યમાં વપરાતી એક કે વધુ ભાષાઓને અથવા હિન્દીને રાજ્યના તમામ અથવા કોઈ સરકારી હેતુ માટે વાપરવાની ભાષા અથવા ભાષાઓ તરીકે અપનાવી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૪૬** : એક રાજ્ય અને બીજા રાજ્યો વચ્ચે અથવા કોઈ રાજ્ય અને સંઘ વચ્ચેના વ્યવહાર માટે રાજભાષા હિન્દી રાખવા સંમત થાય તો તે ભાષા વાપરી શકાશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૪૭** : રાજ્યની વસ્તીના કોઈ સારા એવા ભાગમાં બોલાતી કોઈ ભાષા રાજ્ય માન્ય રાખે તેવું ઈચ્છે તો રાષ્ટ્રપતિને એમ લગતા તે સમગ્ર રાજ્ય કે તેના કોઈ ભાગમાં સત્તાવાર રીતે એ પ્રાદેશિક ભાષાને માન્ય રાખવામાં આવે એવો આદેશ કરી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૪૮** : ઉચ્ચતમ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયોમાં અને અધિનિયમો વિધેયકો વગેરે માટે વાપરવાની ભાષા અંગ્રેજી રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૪૯** : સંવિધાનના આરંભથી 15 વર્ષની મુદ્દત દરમિયાન અનુચ્છેદ ૩૪૮નાં ખંડ ૧માં વાપરવાની ભાષા માટે જોગવાઈ કરતું વિધેયક રાષ્ટ્રપતિની પૂર્વ મંજૂરી સિવાય સંસદના કોઈ ગૃહમાં પ્રસ્તાવિત કરી શકાશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૩૫૦** : અસંતોષના નિવારણ માટેની રજૂઆતમાં યથાપ્રસંગ સંઘ કે રાજ્યમાં વપરાતી કોઈ ભાષામાં રજૂઆત કરવાનો દરેક વ્યક્તિને હક રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૫૦ (ક)** : પ્રાથમિક કક્ષાએ માતૃભાષામાં શિક્ષણ આપવાની સગવડ કરી આપવી જોઈએ.
- **અનુચ્છેદ ૩૫૦ (ખ)** : ભાષાકિય લઘુમતિઓ માટે ખાસ અધિકારીની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૫૧** : હિન્દી ભાષાનો પ્રચાર વધારવાની અને તેની પ્રકૃતિમાં વિક્ષેપ કર્યા વિના હિન્દુસ્તાનીમાં અને આઠમી અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ કરેલી ભારતની બીજી ભાષાઓમાં વાપરતા રૂપો, શૈલી અને શબ્દપ્રયોગો ખાસ કરીને મુખ્યત્વે સંસ્કૃતનો અને ગૌણપણે બીજી ભાષાઓનો ઉપયોગ કરીને તેને સમૃદ્ધ કરવાની સંઘની ફરજ રહેશે.

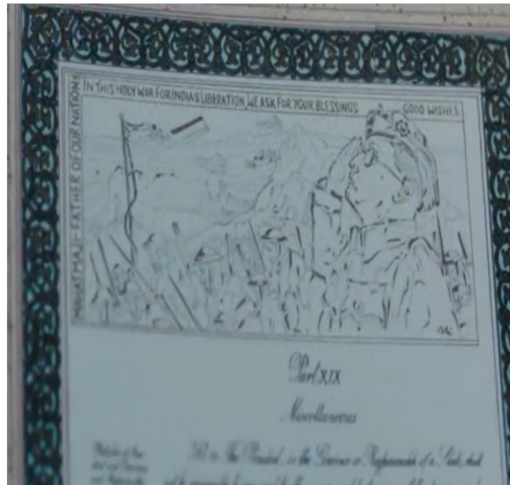
* ભાગ – ૧૮ કટોકટીની જોગવાઈ *

➢ અનુચ્છેદ ૩૫૨ અને ૩૬૦.

- **અનુચ્છેદ ૩૫૨** : રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા રાષ્ટ્રીય કટોકટીની જાહેરાત.
- **અનુચ્છેદ ૩૫૩** : કટોકટીની ઉદઘોષણાની અસરથી સંઘની કારોબારી સત્તા અને સંસદની કાયદા ઘડવાની સત્તા ઉપર કોઈ જ અસર થશે નહી.
- **અનુચ્છેદ ૩૫૪** : કટોકટીની ઉદઘોષણા અમલમાં હોય ત્યારે આવકની બાબતોમાં વહેંચણી કરવાની જોગવાઈ-ઓ માટે અનુચ્છેદ ૨૬૮ થી ૨૭૯ની તમામ કે તે પૈકી કોઈ જોગવાઈઓ જે નાણાકીય વર્ષમાં તેવી ઉદઘોષણાનો અમલ બંધ થવાનો હોય તે બંધ થયા પછી કોઈ પણ સંજોગોમાં લંબાઈ નહી તેવી હુકમમાં નિર્દિષ્ટ કરેલી મુદ્દત સુધી અમલમાં રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૫૫** : બાહ્ય આક્રમણ અને આંતરિક અશાંતિ સામે રક્ષણ કરવાની સંઘની ફરજ રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૫૬** : રાજ્યપાલની ભલામણથી રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસન લાદી શકે.
- **અનુચ્છેદ ૩૫૭** : અનુચ્છેદ ૨૫૬ હેઠળ બહાર પડેલી ઘોષણા હેઠળ રાજ્યના વિધાનમંડળીની ધારાકીય સત્તા સંસદે અથવા તેના અધિકાર હેઠળ વાપરવાની રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૫૮** : કટોકટી દરમિયાન અનુચ્છેદ ૧૯ હેઠળ મળેલી સ્વતંત્રતાઓ મોકૂફ રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૫૯** : કટોકટીના અમલ સમયે અનુચ્છેદ ૨૦ અને અનુચ્છેદ ૨૧ રાષ્ટ્રપતિ હુકમ કરીને મોકૂફ રાખી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૬૦** : રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નાણાકીય કટોકટી જાહેરાત.

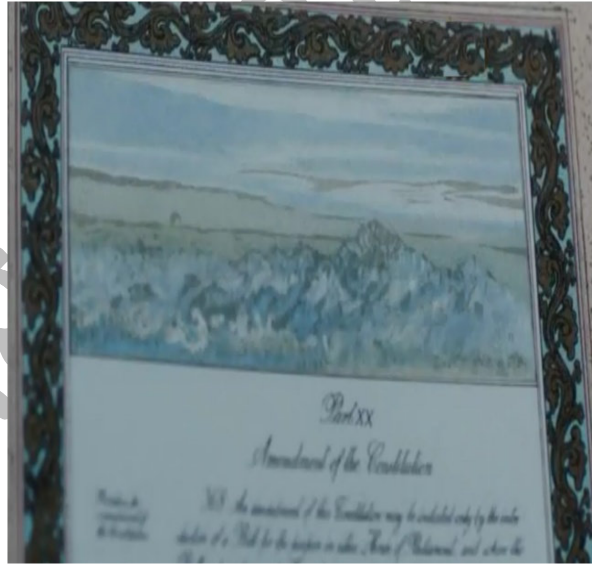
* ભાગ – ૧૯ પ્રકીર્ણ (Miscellaneous) *

➢ અનુચ્છેદ ૩૬૧ અને ૩૬૭.

- **અનુચ્છેદ ૩૬૧** : રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલો વિષે વિશિષ્ટ જોગવાઈ.
- **અનુચ્છેદ ૩૬૨** : રદ કરવામાં આવેલ છે.
- **અનુચ્છેદ ૩૬૩** : અમુક સંધી- કરારો વગેરેમાંથી ઊભી થતી તકરારોમાં ન્યાયાલયની દરમિયાનગીરી ઉપર પ્રતિબંધ.
- **અનુચ્છેદ ૩૬૩ (ક)** : રજવાડાના ચલયાણા બંધ કરવા.
- **અનુચ્છેદ ૩૬૪** : સંસદે અથવા કોઈ રાજ્યના વિધાનમંડળે કરેલો કાયદો કોઈ મોટા બંદર કે વિમાની મથકને લાગુ પડશે નહી અથવા તે જાહેરનામામાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવે તેવા સુધારાવધારાને આધીન રહીને લાગુ પડશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૬૫** : આ સંવિધાનની કોઈ પણ જોગવાઈ હેઠળ સંઘની કારોબારી સત્તા વાપરતા અપાયેલ કોઈ આદેશોનું કોઈ રાજ્યે પાલન કર્યું ન હોય અથવા તેનો અમલ કર્યો ન હોય ત્યારે રાજ્યનો વહીવટ સંવિધાન મુજબ ચલાવી શકાય એમ નથી એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છે એવું રાષ્ટ્રપતિ ઠરાવી શકશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૬૬** : વ્યાખ્યાઓ
- **અનુચ્છેદ ૩૬૭** : અનુચ્છેદ ૩૭૨ હેઠળ કરવામાં આવે તેવા અનુકૂળ ફેરફારો અને સુધારા વધારાને આધીન રહીને આ સંવિધાનના અર્થઘટન માટે લાગુ પડશે.

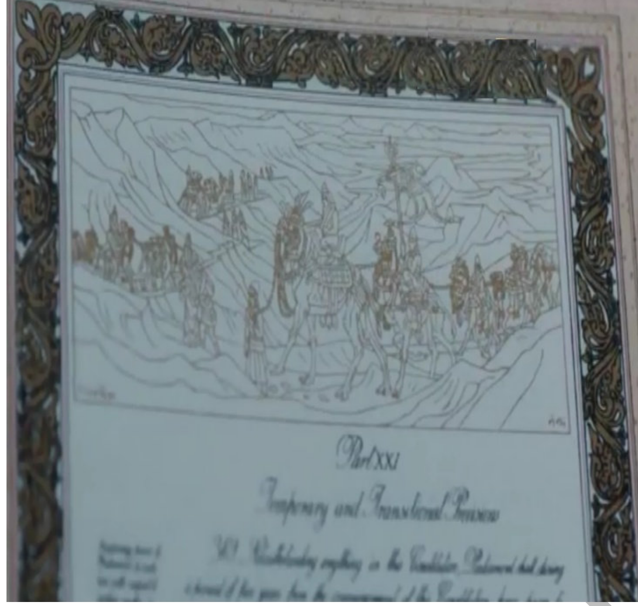
* <u>ભાગ – ૨૦</u> <u>સંવિધાનમા સુધારો કરવા બાબત</u> *

➢ અનુચ્છેદ ૩૬૮.

- **અનુચ્છેદ ૩૬૮** : સંવિધાનમા સુધારો કરવાની સંસદની શક્તિ અને તેની પ્રક્રિયા.

* <u>ભાગ – ૨૧ કામ ચલાઉ, વચગાળાની અને ખાસ જોગવાઈ</u> *

- અનુચ્છેદ ૩૬૯ થી ૩૯૨.

- **અનુચ્છેદ ૩૬૯** : રાજ્ય યાદીમાંના અમુક બાબતો સમવર્તી યાદીમાંની બાબતો હોય તેમ કાયદા કરવાની સંસદને કામચલાઉ સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૭૦** : જમ્મુ કાશ્મીરને વિશિષ્ટ દરજ્જો.
- **અનુચ્છેદ ૩૭૧** : મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના રાજ્યો અંગે ખાસ જોગવાઈઓ.
- **અનુચ્છેદ ૩૭૨** : વિદ્યમાન કાયદા અમલમાં ચાલુ રહેવા બાબત અને તેમાં અનુકૂલનો કરવાની રાષ્ટ્રપતિની સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૭૩** : અમુક સંજોગોમાં નિવારક અટકાયત હેઠળની વ્યક્તિઓ અંગે હુકમ કરવાની રાષ્ટ્રપતિને સત્તા રહેશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૭૪** : ફેડરલ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશો અને ફેડરલ ન્યાયાલયમા અથવા હિસ મેજીસ્ટ્રી ઇન કાઉન્સિલ સમક્ષ બાકી રહેલી કાર્યવાહી માટે તેઓ ઉચ્ચતમ ન્યાયાલયના ન્યાયાધીશ તરીકે કાર્ય કરશે અને પગાર અને ભથ્થા મેળવશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૭૫** : આ સંવિધાનની જોગવાઈને આધીન રહીને ન્યાયાલયોએ, સત્તાધિકારીઓએ અને અધિકારીઓ કાર્યકરવાનું ચાલુ રાખશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૭૬** : કોઈ પ્રાંતના સંવિધાનના આરંભ પહેલા ઉચ્ચ ન્યાયાલયનો હોદ્દો ધરાવતા ન્યાયાધીશો, ઉચ્ચ ન્યાયાલયોના ન્યાયાધીશ તરીકે કાર્ય કરશે અને પગાર અને ભથ્થા મેળવશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૭૭** : સંવિધાનના આરંભ પહેલા ભારતના મહાલેખા પરિક્ષક આરંભે નિયંત્રક મહાલેખા પરિક્ષક બનશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૭૮** : હિન્દ ડુમિનિયમના લોકસેવા આયોગના હોદ્દા ધરાવતા સભ્યો અન્ય જોગવાઈ કરવામાં ન આવેલ હોય તો સંઘ લોકસેવા આયોગનાં સભ્યો બનશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૭૯ થી ૩૯૧** : રદ કરવામાં આવેલ છે.
- **અનુચ્છેદ ૩૯૨** : મુશ્કેલી નિવારવાનાં હેતુ માટે રાષ્ટ્રપતિને સત્તા રહેશે.

ભાગ – ૨૨ ટૂંકી સંજ્ઞા, આરંભ અને રદ કરવા બાબત

➢ અનુચ્છેદ ૩૯૩ થી ૩૯૫.

- **અનુચ્છેદ ૩૯૩** : સંક્ષિપ્ત નામ – આ સંવિધાન ભારતનું સંવિધાન કહેવાશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૯૪** : આ સંવિધાનની 1950 ના જાન્યુઆરી મહિનાની 26 મી તારીખે અમલમાં આવશે.
- **અનુચ્છેદ ૩૯૫** : રદ કરવા બાબત.

* અનુસુચીઓ *

અનુસુચી – ૧

- રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોની જોગવાઈ.

અનુસુચી – ૨

- રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલો અંગેની જોગવાઈ.
- લોકસભાના અધ્યક્ષ અને ઉપાધ્યક્ષની જોગવાઈ.
- રાજ્યસભાના સભાપતિ અને ઉપસભાપતિની જોગવાઈ.
- સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય અને ઉચ્ચ ન્યાયાલયો જોગવાઈ.
- ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખા પરિક્ષક અંગેની જોગવાઈ

અનુસુચી – ૩

- શપથો અને પ્રતિજ્ઞાઓના નમૂના

અનુસુચી – ૪

- રાજ્યસભાની બેઠકની ફાળવણી.

અનુસુચી – ૫

- અનુસુચિત જાતિ અને આદિજાતિઓ અંગેની જોગવાઈઓ.

અનુસુચી – ૬

- આસામ, મેઘાલય, ત્રિપુરા અને મિઝોરમ રાજ્યના આદિજાતિનાં વિસ્તારોના વહીવટ વિશેની જોગવાઈ.

અનુસુચી – ૭

- કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે શક્તિઓની વહેંચણી.
  - સંઘયાદી
  - રાજ્યયાદી
  - સમવર્તીયાદી

અનુસુચી – ૮

- ભારતની 22 માન્ય ભાષાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. (૨૦૦૪ મુજબ)

મુળ બંધારણની 14 ભાષા	અસમિયા	બંગાળી
	ગુજરાતી	હિન્દી
	કન્નડ	કશ્મીરી
	મલયાલય	મરાઠી
	ઓડિયા	પંજાબી
	સંસ્કૃત	તમિલ
	તેલુગુ	ઉર્દૂ
21મો બંધારણીય સુધારો 1967	સિંધી	
71મો બંધારણીય સુધારો 1992	કોંકણી	મણિપૂરી
	નેપાલી	
92મો બંધારણીય સુધારો 2004	મૈથિલી	બોડો
	સંથાલી	ડોંગરી

અનુસુચી – ૯

- અમુક અધિનિયમો અને વિનિમયોની કાયદેસરતા.
- નવમી અનુસુચીને ઈ.સ.1951માં પ્રથમ સુધારા દ્વારા જોડવામાં આવ્યો.

અનુસુચી – ૧૦

- પક્ષપલટાને કારણે ગેરલાયકાત અંગેની જોગવાઈઓ.
- દસમી અનુસુચી ઈ.સ.1985ના 52માં સુધારા દ્વારા જોડવામાં આવી.

અનુસુચી – ૧૧

- પંચાયતની શક્તિઓ, અધિકારો અને જવાબદારીઓ.
- અગિયારમી અનુસુચી ઈ.સ.1993ના 73માં સુધારા દ્વારા જોડવામાં આવી.

અનુસુચી – ૧૨

- નગરપાલિકાની શક્તિઓ અધિકારો અને જવાબદારીઓ.
- બારમીમી અનુસુચી 74માં સુધારા દ્વારા જોડવામાં આવી.

* બંધારણના મહત્વના સુધારાઓ *

સુધારો	વર્ષ	વિગત
1	1951	➢ નવમું પરિશિષ્ટ(અનુસૂચી) બંધારણમાં ઉમેરવામાં આવ્યું. ➢ મૌલિક અધિકારોમાં સમાનતા, સ્વતંત્રતા તથા સંપત્તિનો અધિકાર સમાજના હિતમાં જોડી દીધો. ➢ ન્યાયધીશોની નિમણૂક અને બેઠકની અનામતમાં સુધારો.
2		➢ સંસદમાં રાજ્યોનું પ્રતિનિધિત્વની વ્યવસ્થા અંગે સુધારો થયો જે સુધારો ઈ.સ. ૧૯૫૧ની વસ્તી ગણતરી સાથે જોડવામાં આવ્યો.
3		➢ સમવર્તી યાદીમાં કાચા કપાસ, પશુઓનો ચારો વગેરે ઉમેરવામાં આવ્યા.
4		➢ રાજ્ય સરકાર દ્વારા લોકકલ્યાણ માટે હસ્તગત કરવામાં આવેલ સંપત્તિ તેમજ તે સંપત્તિ અંગે કોર્ટમાં કોઈ વિવાદ ઉભો નહી કરી શકાય.
5		➢ રાષ્ટ્રપતિને રાજ્યોની સીમા સાથે સંકળાયેલ બાબતોમાં રાજ્યોને તેની સલાહ આપવાનો સમય નક્કી કરવામાં આવ્યો.
6		➢ આંતરરાજ્ય વેપારમાં અમુક કરનો અધિકાર કેન્દ્ર સરકારને આપવામાં આવ્યો.
7		➢ ભાષાના આધારે રાજ્યોની પુન:રચના થઈ, જેમાં 14 રાજ્યો અને 6 કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશનો સમાવેશ થયો.
8		➢ લોકસભા અને રાજ્યોની વિધાનસભાઓમાં અનુસુચિત જાતિઓ, આદિજાતિઓ અને એંગ્લો-ઇન્ડિયન સમુહની ઈ.સ. ૧૯૭૦ સુધી અનામતની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી.
9		➢ ઈ.સ. ૧૯૫૮ની ભારત-પાકિસ્તાનની સંધિ અનુસાર બેરૂબાર્ડ વિસ્તાર પાકિસ્તાનને સોંપવા અર્થે.
10	1961	➢ દાદર અને નગર હવેલી ભારતમાં ભેળવી દેવાયો અને કેન્દ્ર શાસિત પ્રદેશનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો.
11		➢ રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી મંડળ અંગે.
12	1962	➢ બંધારણના પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં ફેરફાર સાથે ગોવા, દિવ અને દમણને ભારતમાં જોડવામાં આવ્યા.
13	1962	➢ નાગાલેંડને રાજ્યનો દરજ્જો અપાયો.
14		➢ પોંડીચેરીને ભારતમાં જોડવામાં આવ્યુ અને સંસદને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશમાં ધારાસભા અને મંત્રી પરિષદની રચનાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો.

15		➢ હાઇકોર્ટના કાર્યક્ષેત્રમાં વધારા સાથે ન્યાયમૂર્તિઓની નિવૃત થયેલ ન્યાયમૂર્તિઓની નિમણૂકની મંજૂરી આપવામાં આવી.
16		➢ મૂળભૂત અધિકારોમાં સ્વતંત્રતા અધિકારને મર્યાદિત કરવાનો રાજ્યને અધિકાર આપવામાં આવ્યો તેમજ શપથ ગ્રહણ સમયે "હું ભારતની સ્વતંત્રતા અને અખંડતા બનાવી રાખીશ" ઉમેરવામાં આવ્યું.
17		➢ સંપત્તિના અધિકારમાં તપાસ અંગે સુપ્રીમ કોર્ટને સત્તા ન હતી પરંતુ ન્યાયિક પુર્નવિચાર માટે છૂટછાટ આપવામાં આવી.
18		➢ ભાષાને આધારે પંજાબ અને હરિયાણા તેમજ હિમાચલ પ્રદેશને અને ચંદીગઢને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ જાહેર કરવામાં આવ્યો.
19		➢ જરૂરી વિવાદોને સિધા હાઈકોર્ટમાં લઈ જવા મંજૂરી અપાઈ તેમજ ચૂંટણી પંચની સત્તાઓમાં ફેરફાર થયા.
20		➢ જિલ્લા ન્યાયમૂર્તિઓની નિમણૂક અને તેમના નિર્ણય અંગે.
21		➢ બંધારણના આઠમા પરિશિષ્ટમાં પંદરમી ભાષા તરીકે સિંધી ભાષાને ઉમેરવામાં આવી.
22		➢ આસામ રાજ્ય માટે વિશેષ જોગવાઈઓ ઉમેરવામાં આવી અને આસામમાંથી મેઘાલય રાજ્યની રચના કરવામાં આવી.
23		➢ અનુસુચિત જાતિ, આદિજાતિ અને એગ્લો-ઇન્ડિયન સમૂહના લોકોની અનામતની વ્યવસ્થાને ઈ.સ. ૧૯૮૦નાં સમયગાળા સુધી વધારી દેવામાં આવ્યો.
24		➢ સંસદની શક્તિઓનું સ્પષ્ટિકરણ થયુ અને સંસદને બંધારણના કોઈ પણ ભાગમાં સુધારો કરવાની શક્તિ આપવામાં આવી.
25		➢ ભંડોળ (ફંડ) શબ્દને માન્યતા આપવામાં આવી.
26	1971	➢ દેશી રજવાડાઓના રાજાને આપવામાં આવતા સલિયાણા (સરકારી ખજાનામાંથી રાજ્યકર્તાના અંગત ખર્ચ માટે અપાતી નાણા રકમ)ને બંધ કરી દેવામાં આવ્યા.
27		➢ મિઝોરમ, અરૂણાચલ પ્રદેશ રાજ્યોની પુર્નરચના કરવામાં આવી.
31		➢ સંસદના નીચલાગૃહ (લોકસભા)માં સભ્ય સંખ્યા 525માંથી 545 કરી દેવામાં આવી.
34		➢ રાજ્યોની જમીન-સંપાદન બાબતોમાં કોર્ટની બંધારણીય તપાસને બાકાત કરી દેવામાં આવી.
35		➢ સિક્કિમ રાજ્યના વિશેષ દરજ્જોને પૂર્ણ કરી ભારતમાં જોડવામાં આવ્યું.
36		➢ બંધારણના પ્રથમ પરિશિષ્ટમા ફેરફાર કરી સિક્કિમને પૂર્ણ રાજ્યનો દરજ્જો મળતા સિક્કિમ ભારતનું 22મું રાજ્ય બન્યું.
38		➢ રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલની કટોકટી અને વટહુકમતી શક્તિને કોર્ટમાં પડકારી શકાશે.
39		➢ રાષ્ટ્રપતિ, ઉપરાષ્ટ્રપતિ અને લોકસભા અધ્યક્ષની ચૂંટણી સંબંધિત

		બાબતોમાં સંસદમાં અધિકાર આપવામાં આવ્યો.
40		➢ દરિયાઈ સીમા વગેરે બાબતોમાં સંસદમાં અધિકાર આપવામાં આવ્યો.
41		➢ રાજ્ય જાહેર સેવા પંચના સભ્યોની નિવૃત્તિ વાય 60માંથી 62 કરી.
42	1976	➢ આમુખમાં સુધારો સમાજવાદી અને બિન સાંપ્રદાયીકતા શબ્દો ઉમેરવામાં આવ્યા. ➢ મૂળભૂત ફરજો ઉમેરવામાં આવી. ➢ રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોને મહત્વ આપવામાં આવ્યું. ➢ રાષ્ટ્રપતિ મંત્રીમંડળની સલાહ માનવા બંધાયેલા છે.
43		➢ કોર્ટને પુન:સમીક્ષાને દૂર કરવામાં આવ્યો.
44	1978	➢ મિલકતના અધિકારને રદ કરવામાં આવ્યો. ➢ લોકસભા તથા વિધાનસભાનો સમયગાળો 6 વર્ષમાંથી 5 વર્ષ કરવામાં આવ્યો.
46		➢ રાજ્ય દ્વારા લદાયેલ વેપારી કરની મુશ્કેલીઓને દૂર કરવામાં આવી.
48		➢ ઈ.સ. ૧૯૮૩મા પંજાબમાં જાહેર થયેલ કટોકટીનાં સમયગાળાને 2 વર્ષ કરી દેવામાં આવ્યો.
50		➢ સૈન્ય સેવાઓ સાથે સંલગ્ન સેવાઓમાં કાર્યરત વ્યક્તિઓ માટે દેશની સંપત્તિનું રક્ષણ, માહિતીઓનું એકત્રીકરણ અને અન્ય જવાબદારીઓ સોંપવા અર્થે સંસદને કાયદો બનાવવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો.
51		➢ પૂર્વોત્તરના રાજ્યોની અનુસુચિત આદિજાતિ માટે સંસદમાં બેઠકોનાં અનામત વિશે.
52	1985	➢ પક્ષ પલટા અંગે જોગવાઈઓ અને તે જોગવાઈઓને બંધારણના 10માં પરિશિષ્ટમાં મુકવામાં આવી.
53		➢ મિઝોરમ ભારતનું 23મું રાજ્ય બન્યું.
54		➢ સંસદને સુપ્રિમકોર્ટ અને હાઈકોર્ટનાં ન્યાયમૂર્તિઓના પગારમાં વધારો કરવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો.
55		➢ અરૂણાચલ પ્રદેશને ભારતનું 24મું રાજ્ય બનાવવામાં આવ્યું.
57	1987	➢ ગોવાને ભારતનું 25મું રાજ્ય બનાવવામાં આવ્યું.
58		➢ બંધારણની હિન્દી આવૃત્તિ પ્રકાશિત કરવા માટે રાષ્ટ્રપતિને માન્યતા આપવામાં આવી.
60		➢ વ્યવસાય વેરાની મર્યાદા રૂ.250 થી વધારી રૂ.2500 કરી દેવામાં આવી.
61		➢ ચૂટણીમાં મત આપવાની ઉંમર 21 વર્ષમાંથી 18 વર્ષની કરવામાં આવી.
65		➢ અનુસુચિત જાતિ અને આદિજાતિના રક્ષણ માટે પંચની રચનાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી.

69		➢ દિલ્હીને રાષ્ટ્રીય રાજધાની ક્ષેત્રનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો તેમજ દિલ્હીમાં વિધાનસભા બનાવવાની વ્યવસ્થા થઈ.
70		➢ દિલ્હી અને પોંડીચેરી કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશની વિધાનસભાના સભ્યોને રાષ્ટ્રપતિના ચૂંટણી મંડળમાં ઉમેરવામાં આવ્યા.
71	1992	➢ કોંકણી, મણિપૂરી અને નેપાળી ભાષાને 8માં પરિશિષ્ટમાં ઉમેરવામાં આવી.
73		➢ પંચાયતી રાજ સંબંધિત જોગવાઈઓને 11માં પરિશિષ્ટમાં ઉમેરવામાં આવ્યું.
74		➢ નગર પંચાયત, નગરપાલિકા અને મહાનગરપાલિકા સંબંધિત જોગવાઈઓ 12મું પરિશિષ્ટ જોડવામાં આવ્યું.
75		➢ ભાડુંઆત અને મકાન માલિકના વિવાદ અર્થે કોર્ટની સ્થાપનાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી.
79		➢ લોકસભા અને રાજ્યોની વિધાનસભામાં અનુસુચિતજાતિ અને આદિજાતિ તેમજ એંગ્લો ઇન્ડિયન સમૂહના લોકોને બેઠકનો અનામતનો કાળ ઈ.સ. 2010 સુધી કરી દેવામાં આવ્યો.
82		➢ અનુસુચિતજાતિઓ અને આદિજાતિઓ માટે રાજ્ય સરકારની નોકરીઓ અને બઢતી જેવી બાબતોમાં છૂટછાટની મંજૂરી આપવામાં આવી.
84		➢ લોકસભા અને રાજ્યોની વિધાનસભાઓની બેઠકોને ઈ.સ.1991ની વસ્તી ગણતરીના આધારે સ્થિર કરી દેવામાં આવી.
85		➢ અનુસુચી જાતિઓ અને આદિજાતિઓ માટે રાજ્ય સરકારની નોકરીઓમાં બઢતીની વ્યવસ્થામાં અનામત.
86	2002	➢ પ્રાથમિક શિક્ષણને 6 થી 14 વર્ષના બાળક માટે ફરજીઆત બનાવવામાં આવ્યું.
87		➢ ઈ.સ. 1991ની વસ્તી ગણતરીના સ્થાને ઈ.સ. 2001ની વસ્તી ગણતરી ધ્યાને લેવાશે.
88		➢ સેવાઓ ઉપર કરની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી.
89		➢ અનુસુચી જાતિ અને આદિજાતિ પંચમાંથી અનુસુચિત આદિજાતિ માટે અલગ પંચની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી.
91		➢ પક્ષ પલટાની વ્યવસ્થામા ફેરફાર કરવામાં આવ્યો તેમજ કેન્દ્ર સરકાર અને રાજ્ય સરકારની માતરી પરિષદની સભ્ય સંખ્યા નક્કી કરી દેવામાં આવી. જેમાં કેન્દ્રમાં અને રાજ્યોની વિધાનસભાઓની સભ્ય સંખ્યા 15% થી વધુ મંત્રી પરિષદના સભ્યો નહી હોય અને જે રાજ્યોની સભ્ય સંખ્યામા40 કે 40 થી ઓછી સભ્ય સંખ્યા હોય તેવા રાજ્યોમાં મંત્રી પરિષદની સંખ્યા 12 નક્કી કરવામાં આવી.
92	2003	➢ બોડો, ડોંગરી, મૈથિલી અને સંથાલી ભાષાને 8માં પરિશિષ્ટમાં ઉમેરવામાં આવી.
93	2005	➢ ખાનગી શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં અન્ય પછાત વર્ગો માટે અનામત 27%

94		➢ અનુસુચિતજાતિ અને આદિજાતિઓના વિકાસ તેમજ કલ્યાણની બાબતોમાં એક મંત્રીની જોગવાઈમાંથી બિહાર રાજ્યોને દૂર કરવામાં આવ્યું અને મધ્યપ્રદેશ, ઓડિશા, છતીસગઢ અને ઝારખંડનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.
95	2009	➢ SC – ST માટે અનામત 2020 સુધી રાખવાનું
96	2011	➢ ઓરીયામાંથી ઓડિયા તેવા ઉચ્ચારણનો સુધારો કરવામાં આવ્યો.
98	2012	➢ કર્ણાટક રાજ્ય સંબંધમાં ખાસ જોગવાઈ.
108		➢ રાજકીય ક્ષેત્રે મહિલાઓની 33% અનામત
110		➢ પંચાયતોમાં મહિલાઓની 50% અનામત
113		➢ નગરપાલિકાઓમા મહિલાઓની 50% અનામત
114		➢ વડી અદાલતોના ન્યાયધિશોની નિવૃતિની ઉંમર 62 ને બદલે 65 કરવી.
117		➢ SC – ST માટે પ્રમોશનની જોગવાઈ
121		➢ રાષ્ટ્રીય ન્યાયીક નિમણૂક પંચને લગતી જોગવાઈ.

જાહેર વહીવટ

- કોઈ પણ એવો વિષય નથી કે જે જાહેર વહીવટ કરતા અલગ હોય.

— ચાર્લ્સ બર્ડ

- ઈ.સ. પૂર્વે 200 વર્ષ પહેલા હાનવંશના સમયે સિવિલ સેવા માટે સ્પર્ધાત્મક પરિક્ષાઓની શરૂઆત કરેલી (વિદ્વાનો ચ્યન હેરા સાઈના)

- જાહેર વહીવટની પ્રવૃત્તિના વર્ણનનો કોન્ફ્યુશિયસના લખાણો, એરિસ્ટોટલના તકતીઓ, હેરિસ્ટોટલનો ગ્રંથ પોલિટિક્સ, મેકયાવેલીનો 'ધ પ્રિન્સ', કૌટિલ્યનું અર્થશાસ્ત્ર જાહેર વહીવટ માટેની વિસ્તૃત સમજ આપે છે.

નોંધ : અર્થશાસ્ત્ર પુસ્તક એ રાજનીતિ અને જાહેર વહીવટને લગતુ પુસ્તક છે.

* જાહેર વહીવટ એક શાસ્ત્ર તરીકે

→ - 18મી સદીમાં જર્મની અને ઓસ્ટ્રિયાના "કેમેરાવાદી" (ગોળ છત કે છાપરાવાળા સરકારી મકાન) વિચારકો એ સરકારી કાર્યના સંચાલન માટે અભ્યાસ ક્રમ શરૂ કર્યા તેઓ 'જ્યોર્જ ઝિંક' હતા.

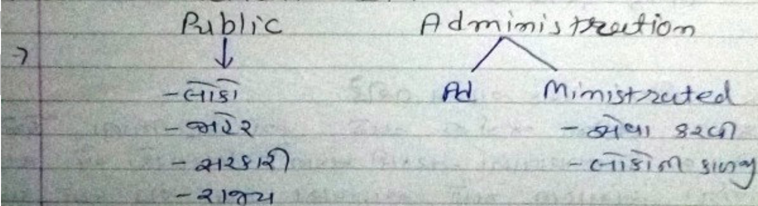
- સૌથી વધુ પ્રયત્ન USAના હેમિલ્ટને 1787માં કર્યો તેમણે ધ ફેડરલિસ્ટમાં જાહેર વહીવટના અર્થ અને અભ્યાસ ક્ષેત્ર અંગે નિબંધ લખ્યો.

- 1812માં ફ્રાંસના "ચાર્લ્સ જીન બોનીનીયને" "જાહેર વહીવટના સિદ્ધાંતો" જાહેર વહીવટને અલગ રીતે વર્ણવા પ્રયોગ કર્યો.

- સૌથી વધુ અગત્યનો ફાળો કે જેને આપણે જાહેર વહીવટના પિતા તરીકે ઓળખીએ છીએ તે હતા અમેરિકન પ્રમુખ "વુડ્રો વિલ્સન"

- પ્રમુખ બન્યા તે પહેલા "વુડ્રો વિલ્સન" પ્રિન્સ્ટન યુનિવર્સિટીમાં રાજ્ય શાસ્ત્રના પ્રોફેસર હતા. 1887માં પોલિટિકલ સાયન્સ ક્વાટરલી "વહીવટનો અભ્યાસ"ના નામે એક નિબંધ લખ્યો અને સ્પષ્ટ કર્યું કે જાહેર વહીવટનો અભ્યાસ અલગ સ્વતંત્ર અને રાજ્ય શાસ્ત્રથી અલગ હોવો જોઈએ. તેમણે જણાવ્યું કે રાજકારણને નિતી ઘડતર સાથે સબંધ છે જ્યારે વહીવટને નિતી નિર્ણયોના અમલ સાથે સબંધ છે.

* જાહેર વહીવટનો અર્થ

- Public શબ્દ કોઈ ચોક્કસ પ્રદેશ કે રાજ્યના લોકોને વ્યક્ત કરે છે.

વ્યાખ્યા

① વુડ્રો વિલ્સન

- જાહેર વહીવટ એટલે કાયદાનો વિસ્તૃત અને વ્યવસ્થિત અમલ છે કાયદાને અમલી બનાવવા પ્રત્યેક પ્રક્રિયા એક વહીવટ છે.

② એચ. વોકર
- સરકારનું જે કાર્ય કાયદાને અમલી બનાવે છે તેને જાહેર વહીવટ કરવામાં આવે છે.

③ જે. એમ. પીફનર
- નિર્ધારીત કરેલા કાર્યોને પરીપૂર્ણ કરવા માટે લોકો કાર્ય કરી શકે તે માટે તેમના કાર્યોનું સંકલન કરીને સરકારના કાર્યો કરવા એ જાહેર વહીવટ છે.

④ માર્શલ ડીમોક
- જાહેર વહીવટએ સરકારના હેતુ અને કાર્ય નીતી સાથે સંકળાયેલા છે તેની કાર્ય નીતીમાં સંચાલનના અને સામુહીક કાર્યોના સફળ અમલ માટેના સિદ્ધાંતોનો સમાવેશ થાય છે.

⑤ એલ. ડી. વ્હાઈટ
- અધિકૃત સત્તાએ જાહેર કરેલી નિતીના અમલ અને પરીપૂર્ણતાના હેતુ ધરાવતા તમામ કાર્યોનો સમાવેશ જાહેર વહીવટમાં કરવામાં આવે છે.

* વિશાળ દ્રષ્ટિબિંદુનું સમર્થન
→ ① વુડ્રો વિલ્સન
② એચ. વોકર
③ જે. એમ. પીફનર
④ માર્શલ ડીમોક
⑤ એલ. ડી. વ્હાઈટ

* સીમિત દ્રષ્ટિબિંદુનું સમર્થન
→ ① હર્બર્ટ સાયમન
② લ્યુથર ગુલિક
③ ઓર્ડવોટેડ
④ વિલોબી.

① હર્બર્ટ સાયમન
- રાષ્ટ્રીય, રાજ્ય અને સ્થાનિક સરકારની કારોબારી શાખાના કાર્યો થાય છે.

④ વિલોબી
- જાહેર વહીવટએ માત્ર કારોબારી શાખાના કાર્યો છે.

નોંધ : જાહેર વહીવટમાં સિમીત દ્રષ્ટિબિંદુને વિશિષ્ટ આવકાર મળેલો છે.

- આ વ્યાખ્યાઓના આધારે કહી શકાય જાહેર વહીવટએ રાજ્યના હેતુ અને સરકારની નિતીઓને પરીપૂર્ણ કરવા માટે કાયદેસર રીતે વ્યવસ્થિત રૂપે હાથ ધરાતી પ્રવૃતિઓનો અભ્યાસ કરતુ શાસ્ત્ર છે.

* રાજ્ય વહીવટનું સ્વરૂપ

વિશાળ દ્રષ્ટિબિંદુવાળા ↓
- સંચાલકીય
- ટેકનિકલ
- કારકુની
- શારીરિક શ્રમ ([illegible])

સીમિત દ્રષ્ટિબિંદુવાળા ↓
- તેઓ માત્ર જાહેર વહીવટમાં સંચાલકીય પ્રવૃતિ હોવી જોઈએ તેવુ કહે છે તેઓ ટેકનીકલ કારકુની, શારીરિક શ્રમનો આમાં સમાવેશ કરતા નથી તેમના મતે જાહેર વહીવટ શાસ્ત્ર કામ કરવાનું નહિ પણ બીજા કર્મચારીઓ પાસે કામ કરાવવાનું શાસ્ત્ર છે.

* જાહેર વહીવટનું અભ્યાસ ક્ષેત્ર

→

① વિશાળ દૃષ્ટિબિંદુ

→ સમર્થક : જોન ફિફનર અને માર્શલ ડીમોક. તેઓ ધારાસભા, કારોબારી અને ન્યાયતંત્રની સમગ્ર પ્રવૃત્તિઓનો આમાં સમાવેશ થાય છે.

② સંકુચિત દૃષ્ટિબિંદુ

→ સમર્થક : એલ.ડી. વ્હાઈટ અને હર્બર્ટ સાયમન તેઓના મતે સરકારની માત્ર વહીવટી શાખાની પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે.

③ સંચાલકીય દૃષ્ટિબિંદુ

→ સમર્થક :

① હેનરી ફેયોલ

→ - આયોજન
- સંગઠન
- આદેશ
- સંકલન
- અંકુશ

② વિલોબી

→ - સામાન્ય વહીવટ
- સંગઠન
- કર્મચારી સંચાલન
- સાધનો અને પુરવઠો
- નાણાકીય વહીવટ

③ લ્યુથર ગુલિક

→ લ્યુથર ગુલિક સંચાલકીય દૃષ્ટિબિંદુને સમજાવવા POSDCORB પ્રયત્ન કર્યો છે.

- P = Planning (આયોજન)
- O = Organization (સંગઠન)
- S = Staffing (કર્મચારી)
- D = Direction (માર્ગદર્શન)
- Co = Co-ordination (સંકલન)
- R = Reporting (અહેવાલ)
- B = Budgeting (અંદાજપત્ર)

④ સમગ્રલક્ષી અને સમન્વય કાર્ય દૃષ્ટિબિંદુ

→ સમર્થક : જોન ફિફનર, વોકર, એમ.પી. શર્મા. જાહેર વહીવટના સિદ્ધાંતો અને જાહેર વહીવટના પાસા બન્નેનો સમાવેશ કરે છે.
વોકર મુજબ 10 બાબતોનો સમાવેશ રાજકીય, ધારાકીય, નાણાકીય, સંરક્ષણાત્મક, શૈક્ષણિક, સામાજિક, આર્થિક, વિદેશી, સામ્રાજ્યવાદી, સ્થાનિક.

Note : જાહેર વહીવટએ માત્ર વિજ્ઞાન જ નહી નિતી વિજ્ઞાન અને કલા પણ છે.

* જાહેર વહીવટનું મહત્વ

→

① જટીલ સમાજના સંચાલન માટે

- જુના સમાજ સાદા હતા પ્રત્યક્ષ સબંધો મહત્વના હતા પરંતુ "ઔદ્યોગિકીકરણ" અને "શહેરીકરણ"ના કારણે માનવ સમાજને જટીલ બનાવ્યો છે જેથી લોકોની સમસ્યાઓ અને પ્રશ્નોમાં વધારો થયો છે.

② માનવ સમાજના કલ્યાણ માટે

- જુના પોલીસ રાજ્યમાંથી કલ્યાણ રાજ્ય બનાવવું.

womb to tomb
ગર્ભ કબર

- માતા ગર્ભવતી બને ત્યારથી લઈને બાળક માટે માતાના આરોગ્ય માટેની વિવિધ યોજનાઓ હાથ ધરે છે.

(3) રાજ્ય અને સમાજને સ્થિરતા આપે છે.
- સરકાર આવે કે જાય સરકાર બદલાય, શાસનનું સ્વરૂપ બદલાય ક્યારેક ગુલામ દેશ સ્વતંત્ર બને પરંતુ રાજ્યમાં શાંતિ અને સલામતી જળવાય રહે અને લોકકલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ રહે તે જોવાનું કાર્ય જાહેર વહીવટ કરે છે.

(4) સમાજની પ્રગતિનું માધ્યમ બને છે.
- ગૃહ એકમસના મતે જાહેર વહીવટ એ સમાજની પ્રગતિનું માધ્યમ અને સાધન છે ખાસ કરીને લોકશાહી સમાજમાં તે પ્રજાને યોગ્ય દિશા બતાવે છે. નવા મૂલ્યો અને નવા ધોરણોની સ્થાપનામાં સહાયકારી ભૂમિકા ભજવે છે.

દા.ત.
સ્વતંત્રતા પછી આપણા દેશમાં અસ્પૃશ્યતા નાબૂદી (17), જમીનદારી નાબૂદી, સ્ત્રી સમાનતા, કેળવણી સતા જેવી જાહેર વહીવટે બાબત અસ્પષ્ટ રહી છે.

(5) સામાજીક બદર વ્યવસ્થા

(6) લોકશાહીને સાતત્ય આપે છે.
- લોકશાહીના બંધારણીય હકો વાસ્તવિક જીવનમાં નાગરીકો ભોગવી શકે તે જોવાનું કામ જાહેર વહીવટ કરે છે.

- તટસ્થ ચૂંટણીઓનું સંચાલન કરે છે.

- સરકાર બદલાય તો પણ નાગરીકના જીવનની સલામતી અને જીવનનું સ્થાપત્ય જાહેર કરે છે.

(7) જાહેર વહીવટ એક વિષય તરીકે
- જાહેર વહીવટ એક વિષય નાગરીક કરી શકે તે માટે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કક્ષાએ સમાજવિદ્યાના એક ભાગ તરીકે જાહેર વહીવટના કેટલાક તત્વો શિખવાડાય છે. કોલેજ અને યુનિવર્સિટી શિક્ષણ સ્તરે તેને અલગ વિષય તરીકે અભ્યાસ છે.

* જાહેર વહીવટ અને ખાનગી વહીવટ
→ - મનુષ્ય એક સામાજીક પ્રાણી છે એટલા માટે મનુષ્યના જીવનની પ્રત્યેક પ્રવૃતિના સંચાલન માટે એક પ્રક્રિયાના સહારે પ્રત્યેક સમય ભલે તે લગ્ન હોય, કપડાની મીલ હોય કે સરકારનો રેવન્યુ વિભાગ હોય.

- હેન્રી ફેયોલ, મેરી ફોલેટ, એલ.ઉર્વિક આ ત્રણેયના મતે જાહેર વહીવટ અને ખાનગી વહીવટમાં કોઈ તફાવત નથી તેઓના મતે બન્ને પ્રકારના વહીવટમાં હિસાબ કિતાબ, કાર્યાલય પ્રક્રિયા, વહીવટી કુશળતા, નિતી ઘડતર અને અમલ, સંગઠન, સંચાર અને સંશોધન જેવી બાબતો વહીવટ માટે જરૂરી છે.

- હર્બર્ટ સાયમન, પોલ એપલબી અને કોશીયા સ્પેન્ગ્લર આ ત્રણેય જાહેર વહીવટ અને ખાનગી વહીવટ વચ્ચે તફાવત બતાવે છે.

* હર્બર્ટ સાયમન પ્રમાણે

જાહેર વહીવટ	ખાનગી વહીવટ
- રાજકીય	- બિનરાજકીય
- લાલ પટ્ટીવાદની સંકળાયેલ છે.	- તેનાથી સંપૂર્ણ પણે મુક્ત છે.
- બિનવ્યાપારિક	- વ્યાવહારિક

* પોલ એપલબીના પ્રમાણે
- તેના મતે જાહેર વહીવટનું ક્ષેત્ર પ્રભાવ અને વિસ્તાર વ્યાપક હોય છે તે જનતા પ્રત્યે જવાબદાર હોય છે તેનું વ્યક્તિત્વ રાજકીય હોય છે.

* જોસીયા સ્ટેમ્પ પ્રમાણે
- એકરૂપતાનો સિદ્ધાંત, બાહ્ય નાણાકીય નિયંત્રણનો સિદ્ધાંત, પ્રધાનોના જવાબદારીનો સિદ્ધાંત અને સીમાંત લાભનો સિદ્ધાંત.

(1) સંગઠનની દ્રષ્ટિએ
- જાહેર વહીવટનું સંગઠન અને સંચાલન ચુસ્તતાના માળખામાં ગોઠવાયેલું હોય છે.

- જાહેર વહીવટનું સંગઠન અમલદારશાહી (Bereaucrat)ના સિદ્ધાંત સાથે સંકળાયેલું છે જ્યારે ખાનગી વહીવટનું વ્યવસાયીકરણને આધારે ગોઠવાયેલું છે.

(2) મુળભુત ધ્યેયની દ્રષ્ટિએ
→ *નીગ્રો
- લોકો માટે કરવામાં આવતી સેવા વહીવટનું વાસ્તવિક હૃદય છે.

- જાહેર વહીવટનો મુળભુત હેતુ લોકોની સેવા અને કલ્યાણ છે માટે નીતિ ઘડતર અને નીતિના અમલ દરમિયાન નફાનો હેતુ ધ્યાને લેવાતો નથી. ખોટ થતી હોવા છતા અમુક પ્રવૃતિ ચાલુ રાખે છે

દા.ત
ગુજરાત રાજ્યની બસ સેવા અને ભારત સરકારની રેલ્વે સેવા

- જ્યારે ખાનગી વહીવટનો પ્રાથમિક ધ્યેય નફો પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે.

(3) કાર્યના સ્વરૂપની દ્રષ્ટિએ
- કાર્યની દ્રષ્ટિએ જાહેર વહીવટ કે સેવાઓનો વ્યાપ વધુ હોય છે તેનાથી કોઈ વ્યક્તિ બાકાત રહી શકે નહી.

દા.ત.
ભારત સરકારનો ટપાલ વિભાગ.

- જ્યારે ખાનગી વહીવટમાં વિસ્તાર ખુબ જ મર્યાદીત સ્વરૂપનો હોય છે.

દા.ત
આંગડીયા કે કુરીયર સર્વિસ

(4) જવાબદારીની દ્રષ્ટિએ
- જાહેર વહીવટએ જવાબદારની દ્રષ્ટિએ લોકોને જવાબદાર છે કે લોક સંસ્થા અને લોકમતની અનુરૂપ હોય છે. તેથી નાની ઉચાપત કે બેદરકારી મોટુ સ્વરૂપ ધારણ કરી લે છે જેને આપણે અદાલતમાં પડકારી શકીએ છીએ. વિરોધ પક્ષ ધારાસભામાં પ્રશ્નો પુછી શકે છે.

- જ્યારે ખાનગી વહીવટમાં વહીવટ પ્રત્યક્ષ રીતે તેના માલિકને જવાબદાર હોવાથી લોકોનો પ્રત્યક્ષ રીતે તેના ઉપર અંકુશ હોતો નથી.

⑤ કાર્યક્ષમતાની દ્રષ્ટિએ
- જાહેર વહીવટની કામગીરી નિયમ પ્રમાણે ચાલતી હોવાથી અને અમલદાર શાહીના ભાગમાંથી પ્રકાર પણ હોવાથી તેનુ કામકાજ ધીમી ગતીએ ચાલે છે. જ્યારે ખાનગી વહીવટમાં "મારા પણાની ભાવના" હોવાથી એટલે કે તેનામાં વ્યવસાયીકતા વધુ હોવાથી કામકાજ ઝડપથી અને નિપુર્ણતાથી થાય છે.

⑥ સમાનતા પુર્ણ વ્યવહારની દ્રષ્ટિએ
- જાહેર વહીવટમાં કર્મચારીઓએ નિતીનું પાલન કરવાનું હોય છે તેથી કોઈ પણ જાતના ભેદભાવ વિના લોકોને સમાન પણે સેવા આપવાની હોય છે. જ્યારે ખાનગી વહીવટમાં માલિક ધંધાકીય હિત જોઈને લોકો સાથેના વર્તનમાં અસમાનતા દાખવી શકે છે.

⑦ નાણાકીય અંકુશની દ્રષ્ટિએ
- જાહેર વહીવટની પ્રવૃતિઓમાં થતો ખર્ચ ધારાસભાના "નાણાકીય નિયંત્ર અધિનિયમ" પ્રમાણે હોય છે જો તેના ભ્રષ્ટાચાર થાય તો ધારાસભામાં અને આમ જનતામાં વિરોધ થઈ શકે.

- જ્યારે ખાનગી વહીવટમાં નાણાકીય નિયંત્રણ સ્વતી સ્વાયત્ત હોય છે તેના ખર્ચ કરનાર અને આવક મેળવનાર એકમ એક જ હોય છે.

⑧ ઈજારાશાહી / હરીફાઈની દ્રષ્ટિએ
- જાહેર વહીવટ દ્વારા અપાતી કેટલીક સેવાઓને હરીફાઈનો સામનો કરવો પડતો નથી આ બાબતે ત ઈજારો ભોગવે છે.
દા.ત.
ભારતીય રેલવે.

- જ્યારે ખાનગી વહીવટ હરીફાઈનો સામનો કરવો પડે છે. નવી આર્થિક નીતિના કારણે વૈશ્વિકરણના લીધે ખાનગીક્ષેત્રે હરીફાઈના તિવ્રતા વધશે

⑨ સેવાની અગત્યતાની દ્રષ્ટિએ
- જાહેર વહીવટ દ્વારા અપાતી કેટલીક સેવાઓ કાયમ માટે અગત્યતા ધરાવતી હોય છે તે એકાદ કલાક કે દિવસ માટે પણ બંધ થાય તો લોકોને મુશ્કેલી પડે છે.
દા.ત.
શાંતિ અને સલામતી, ફાયરબ્રિગેડ, વિજળી, પાણી, આરોગ્ય, રેલવે.

- જ્યારે ખાનગી વહીવટની સેવાઓ અગત્યના હોવા છતાં અનિવાર્યતા ધરાવે છે
દા.ત.
રીક્ષા, ટેક્સી, લક્ઝરી બસ.

* રાજ્ય વહીવટનો એક વિજ્ઞાન તરીકે ઉદ્ભવ વિકાસ.
→
① પ્રથમ તબક્કો (1887 થી 1926)
- રાજ્યશાસ્ત્રની એક શાખા તરીકે.
- ઈ.સ. 1900માં પ્રોફે. જે. ગુડનાઉ પોતાના પુસ્તક "રાજકારણ અને વહીવટ"માં જણાવ્યુ કે રાજકારણએ રાજ્યની ઈચ્છાનો પ્રતિભાવ અને વહીવટ આ ઈચ્છાનો અમલ છે.

- 1926માં એલ.ડી. વ્હાઈટે "રાજ્ય વહીવટના અભ્યાસની ભૂમિકા" નામે મહત્વનું પુસ્તક લખ્યું.

- પ્રારંભિક તબક્કાના અંતમાં જાહેર વહીવટને રાજ્યશાસ્ત્રથી સ્વતંત્ર બનાવવા પ્રયત્ન શરૂ થયો.

② બીજો તબક્કો (1927 થી 1937)
- ડબલ્યુ પ્રોફે. વિલોબીએ "જાહેર વહીવટના સિદ્ધાંત" પુસ્તકે મહત્વનું યોગદાન આપ્યું.

- 1937માં લ્યુથર ગુલિક અને ઉર્વિકે "વહીવટી વિજ્ઞાન ઉપર નિબંધો" નામનું પુસ્તક લખ્યું.

- ગુલીકે "POSDCORB" અને મેક્સ વેબરે "અમલદારશાહીનો આદર્શ પ્રકાર" એવો ખ્યાલ આપી જાહેર વહીવટ શાસ્ત્રને મહત્વની તોર આપી.

(3) ત્રીજો તબક્કો (1938 થી 1947)
- જાહેર વહીવટના સિદ્ધાંતોને પડકારવાનું શરૂ થયું. બીજા તબક્કામાં જે સિદ્ધાંતોનું ઘડતર શરૂ થયેલુ તેમા મર્યાદાઓ દેખાવા લાગી.

- 1938માં ચેસ્ટર બર્નાર્ડ "કારોબારીના કાર્યો" પુસ્તક લખ્યુ પરંતુ તેમાં સૈદ્ધાંતિક નહી પરંતુ વ્યવસાયિક પાસા પર ભાર મુકવામાં આવ્યો.

- ફ્રીડ એમ. માર્ક્સના "જાહેર વહીવટના મુળ તત્વો" પુસ્તકમાં સ્પષ્ટ પણે જણાવ્યુ કે જેને "મુલ્ય વહીવટ" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે તે મુલ્ય આધારીત રાજકારણ છે.

- 1946માં હર્બર્ટ સાયમને વહીવટના સિદ્ધાંતોને "વહીવટની કહેવતો" તરીકે ઓળખાવી અને "વહીવટી વર્તન"માં જણાવ્યુ કે વહીવટમાં સિદ્ધાંત જેવુ કશી હોતુ નથી.

- 1947માં રોબર્ટ એ. ડહલે "રાજ્ય વહીવટનું વિજ્ઞાન: સમસ્યાઓ" પુસ્તક લખ્યું.

- 1948માં ડ્વાઈટ વાલ્ડો એ "વહીવટ રાજ્ય: અમેરિકન રાજ્ય વહીવટ રાજકીય સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ" તે પુસ્તકમાં સિદ્ધાંતોનો વિરોધ કરતા જણાવ્યુ કે જાહેર વહીવટએ લોકશાહી અને મુલ્ય આધારીત પ્રથાનો એક ભાગ છે.

(4) ચોથો તબક્કો (1956 થી 1970)
- આ સમયમાં આ વિષયના સ્વતંત્ર અભ્યાસ માટેની કરોકરીના સંગઠનના આંતરરચનાત્મક પાસાને બદલે વર્તનવાદી પાસા ઉપર ભાર મુક્યો.

- 1956માં "એડમિનિસ્ટ્રેટિવ સાયન્સ ક્વાર્ટર્લી" શરૂ થયું.

(5) પાંચમો તબક્કો (1971 થી)
- ઉપરોક્ત ચાર તબક્કાઓમાંથી પસાર થયા બાદ જાહેર વહીવટ એક સ્વતંત્ર શાસ્ત્રની ઓળખ મેળવી શક્યું.

- આ વિષયનો વિકાસ એટલો થયો કે તેમાંથી "વિકાસ વહીવટ" અને "તુલનાત્મક વહીવટ" જેવી અન્ય શાખાઓ વિકસી રહી છે.

* નવીન રાજકીય વહીવટીશાસ્ત્ર.
→ - ત્રીજો તબક્કો અતિ મહત્વનો રહ્યો.

- અમેરિકાને "વિયેતનામ" યુદ્ધ પછી દેશની અંદર અને વિશ્વમાં ઉભી થયેલી સમસ્યાનો સામનો કેવી રીતે કરવો તે વહીવટી તંત્ર માટે અભ્યાસનો મુદ્દો હતો.

(1) સાર્વજનીક સેવાઓ સબંધીત ઉચ્ચ શિક્ષણ ઉપર પ્રો. જ્હોન હની ના 1967નો અહેવાલ તેણે જાહેર વહીવટનો સ્વતંત્ર વિષય તરીકે કેવો વિકાસ છે તેવો અભ્યાસ કર્યો

અહેવાલ:

- વ્યાપક બનાવવા પર ભાર મુક્યો.
- જરૂરી પુસ્તકોનું લેખન
- વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશીપ માટેની ભલામણ.

② અમેરિકન રાજ્યશાસ્ત્ર પરિષદ અને સમાજશાસ્ત્ર પરિષદ ડિસેમ્બર 1967નું સંયુક્ત સંમેલન "ફિલાડેલ્ફિયા" ખાતે મળેલા આ સંમેલનના અધ્યક્ષ "જેમ્સ.સી. ચાર્લ્સવર્થ" હતા. આ સંમેલનનો મુખ્ય વિષય જાહેર વહીવટના સિદ્ધાંત અને વ્યવહાર, તેનુ ક્ષેત્ર, ઉદ્દેશ્ય અને અભ્યાસ પદ્ધતિ. જાહેર વહીવટ અને વાણિજ્ય વહીવટ વચ્ચે સ્પષ્ટ અંતર છે. જાહેર વહીવટ અને નીતિ નિર્માણને અલગ કરી શકાય નહી.

③ મિન્નોબ્રુક સંમેલન : 1968
- આ સંમેલનને યુવાનોનું સંમેલન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
ફ્રેંક મેરીની : નવીન જાહેર વહીવટની દિશામાં પ્રથમ ગ્રંથ
ડ્વાઈટ વાલ્ડો : ઉથલપાથલના સમયમાં જાહેર વહીવટ.

- વહીવટી શાસ્ત્રી જ્યોર્જ ફ્રેડરીકસોને પોતાના પુસ્તક "નવીન જાહેર વહીવટમાં" નવીન જાહેર વહીવટ પર પ્રકાશ નાખતા તેના કેટલાક વિશેષ તત્વો નીચે પ્રમાણે ગણાવ્યા છે.

(a) પરિવર્તન અને વહીવટની જવાબદારી
(b) બુદ્ધિગમ્યતા અને ક્ષેત્રાધિકારી
(c) સંચાલન અને કામદારો વચ્ચેના સબંધ
(d) સંગઠન
(e) વિષય તરીકે જાહેર વહીવટ

- "હિક્સન" : આત્મરક્ષીઓની અલગ લોકતંત્રએ નવીન જાહેર વહીવટનું ધ્યેય છે.

જાહેર વહીવટમાં પંચાયતી રાજની બુક માટે નીચે આપેલ લિંક પર ક્લિક કરો :

https://drive.google.com/open?id=0B_7idt-GRO1HaV9LNTNnNlFwRGM

સરકારશ્રીની યોજનાઓ

કેન્દ્ર સરકારની કલ્યાણકારી યોજનાઓ

- **સુકન્યા સમૃદ્ધિ ખાતા યોજના**

➢ પ્રારંભ 22 જાન્યુઆરી, 2015ના રોજ હરિયાણાના પાણીપતમાંથી વડાપ્રધાન શ્રી નરેન્દ્ર મોદીએ કરાવ્યો.
➢ ઉદ્દેશ્ય : નાની બચતોને પ્રોત્સાહન આપવા.
➢ 10 વર્ષ સુધીની બાલિકાનું બેંક કે પોસ્ટ ઓફિસમાં રૂ. 1000 થી ખાતુ ખોલાવી શકાશે
➢ આ યોજના ખાતુ ખોલવાની તારીખથી 21 વર્ષે પરિપક્વ થશે.
➢ ખાતામાં જમા થયેલ રકમમાંથી અડધી રકમ બાલિકાના ઉચ્ચ શિક્ષણ કે લગ્ન માટે ઉપાડી શકાશે.
➢ આ યોજના અંતર્ગત્ત એક વર્ષમાં ઓછામાં ઓછા 1000 અને વધુમાં વધુ રૂ.1.5 લાખ જમા કરાવી શકાશે.
➢ 18 વર્ષની ઉંમર થયે ખાતામાંથી 50 ટકા રકમ ઉપાડવાની છૂટ.
➢ બાલિકા પોતાનું ખાતુ દેશમાં ગમે ત્યાં સ્થાનાંતર કરી શકશે.

- **દીનદયાલ ઉપાધ્યાય ગ્રામજ્યોતિ યોજના**

➢ પ્રારંભ 20 નવેમ્બર, 2014
➢ ઉદ્દેશ્ય : ગ્રામીણ ક્ષેત્રોમાં વિજળી પુરવઠામાં સુધારો કરવો.
➢ આ યોજનામાં ગ્રામ વિસ્તારોમાં કૃષિ અને બિનકૃષિ વિજળીની માંગોને અલગથી પહોંચી વળીને યોગ્ય વિતરણ વ્યવસ્થા પર ભાર મૂકવાની વિશેષ યોજનાનો સમાવેશ થાય છે.
➢ આ યોજના માટે રૂ. 39275 કરોડની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.
➢ રાજીવ ગાંધી ગ્રામીણ વિદ્યુતીકરણ યોજનાનું આ યોજનામાં વિલીનીકરણ કરવામાં આવ્યું છે.

- **બેટી બચાવો-બેટી ભણાવો યોજના**

➢ પ્રારંભ : 22 જાન્યુઆરી, 2015 ના રોજ વડાપ્રધાન શ્રી નરેન્દ્ર મોદીએ હરિયાણાના પાણીપતથી કરાવ્યો.
➢ મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય : મહિલા લિંગ પ્રમાણમાં વધારો કરવો.
➢ દરેક ગ્રામ પંચાયત દર મહિને ગામમાં છોકરા-છોકરીઓના લિંગ પ્રમાણના આંકડા ગુડ્ડા-ગુડ્ડી બોર્ડ પર લગાવશે.
➢ દરેક ગ્રામ પંચાયત વર્ષમાં ઓછામાં ઓછી એક ડઝન છોકરીઓનો જન્મ દિવસ ઉજવશે.
➢ ગ્રામ પંચાયત દરેક છોકરીના જન્મ વખતે પરિવારને ભેટ આપશે.
➢ જે ગામમાં મહિલા લિંગ પ્રમાણમાં વધારો થશે તે ગ્રામ પંચાયતને સંમાનવામાં આવશે.
➢ બાળવિવાહ માટે ગામના વડાને જવાબદાર ઠેરવી તેની વિરુદ્ધ કાર્યવાહી કરવામાં આવશે.
➢ બાળકના જન્મથી નોંધણી, ભ્રૂણ હત્યા જેવા કાર્યક્રમો પર ભાર મૂકવામાં આવશે.
➢ આ યોજના માટે કેન્દ્ર સરકારે રૂ.100 કરોડની ફાળવણી કરી છે.

- **પ્રધાનમંત્રી જનધન યોજના**

➢ પ્રારંભ : 28 ઓગસ્ટ, 2014
➢ ઉદ્દેશ્ય : દેશના બધા પરિવારોને બેંક સુવિધા સાથે જોડવા.
➢ યોજના બે ચરણમાં અમલી બનશે. પ્રથમ ચરણ 15 ઓગસ્ટ, 2014 થી 14 ઓગસ્ટ, 2015 અને બીજું ચરણ 15 ઓગસ્ટ, 2015 થી 14 ઓગસ્ટ, 2018 સુધી રહેશે.
➢ ઝીરો બેલેન્સથી ખાતું ખોલાવી શકાશે, ડેબીટ કાર્ડની સુવિધા.
➢ ખાતું ખોલાવવા પછી એક લાખના દુર્ઘટના વીમા કવચનો લાભ.
➢ 26 જાન્યુઆરી 2015 સુધી ખાતું ખોલાવનારને રૂ.30000 ના વધારાના વીમા કવચનો લાભ.

- ખાતું ખોલાવ્યા બાદ 6 મહિને રૂ.5000 ની ઓવરડ્રાફ્ટની સુવિધા.
- બીજા ચરણમાં પેન્શન માઈક્રો ઈન્શ્યોરન્સની સુવિધા.
- રહેઠાણથી નજીક ખાતું ખોલાવવાની સુવિધા.
- વિભિન્ન સબસિડી લાભાર્થીના સીધા ખાતામાં જમા કરવાની યોજના.
- ખાતું ખોલાવવા માટે આધાર કાર્ડ, મનરેગા કાર્ડ, મતદાર ઓળખ કાર્ડ, રેશન કાર્ડ, ડ્રાઈવિંગ લાઈસન્સ, વિજળી કે ટેલિફોનનું બીલ, જન્મ-વિવાહ પ્રમાણપત્ર અથવા કોઈ સંસ્થાનું પ્રમાણપત્રમાંથી કોઈપણ એક પુરાવો.
- કોઈપણ ઓળખપત્ર ણ હોય તો ખાતું ખોલ્યા પછી એક વર્ષમાં ઓળખપત્ર બેંકમાં જમા કરવાની શરતે પણ ખાતુ ખોલી શકાશે.

- **કિસાન વિકાસ યોજના**
- પ્રારંભ 18 નવેમ્બર, 2014થી ફરીથી શરૂ થઈ.
- કોઈપણ વ્યક્તિ રૂ.1000, રૂ.5000, રૂ.10000 અને રૂ.50000 ના કિસાન વિકાસ પત્રોમાં નાણા રોકી શકે છે.
- 100 મહિનામાં નાણા બમણા થાય છે.

- **દીનદયાળ ઉપાધ્યાય અંત્યોદય યોજના**
- પ્રારંભ : 25 સપ્ટેમ્બર, 2014.
- ઉદ્દેશ્ય : શહેરી અને ગ્રામીણ ક્ષેત્રોમાં ગરીબી નાબૂદી.
- યોજનામાં સ્વરોજગારી અને કૌશલ્ય વિકાસ પર ભાર.
- ગ્રામીણ ક્ષેત્રોમાં દીનદયાળ ઉપાધ્યાય કૌશલ્ય યોજનાને આમાં જોડવામાં આવી છે.
- વર્ષ 2017 સુધી 10 લાખ યુવાનોને રોજગારલક્ષી પ્રશિક્ષણ આપવાનો લક્ષ્યાંક.

- **રાષ્ટ્રીય આયુષ મિશન (કેન્દ્ર સરકાર)**
- પ્રારંભ : 15 સપ્ટેમ્બર, 2014.
- ઉદ્દેશ્ય : સ્વાસ્થ્ય સેવાઓનો વિસ્તાર કરવાનો.
- આયુષનો અર્થ છે – આયુર્વેદ, યોગ, નેચરોપથી, યુનાની, સિદ્ધ અને હોમિયોપોથી.
- આયુષ વિભાગની સ્થાપના નવેમ્બર 2013 માં કરાઈ હતી.

- **મહિલા વૈજ્ઞાનિક માટે કિરણ યોજના**
- પ્રારંભ : 11 સપ્ટેમ્બર, 2014.
- ઉદ્દેશ્ય : મહિલા વૈજ્ઞાનિકોને પ્રોત્સાહન
- કિરણનો અર્થ-નોલેજ, ઈનોવેશન, રિસર્ચ એડવાન્સમેન્ટ થ્રૂ નર્ચરિંગ.
- મહિલા વૈજ્ઞાનિકો માટે સ્કોલરશિપ અને સંશોધન માટે સહાય.

- **પઢે ભારત બઢે ભારત યોજના**
- પ્રારંભ : 26 સપ્ટેમ્બર, 2014.
- ઉદ્દેશ્ય : શિક્ષણનું સ્તર ઊંચું લાવવું.
- શાળાઓ માટે 200 દિવસનું શિક્ષણ કાર્ય ફરજીયાત.
- ગણિત માટે 300 કલાક અને ભાષાઓ માટે 500 કલાક વાર્ષિક શિક્ષણ પર ભાર.
- શિક્ષકોની 95%ની હાજરી અનિવાર્ય.
- વર્ષ-2014-15 માટે યોજના માટે 2352.37 કરોડની જોગવાઈ.

- **રાષ્ટ્રીય ગોકુલ મિશન**

➢ પ્રારંભ : 28 જુલાઈ, 2014.
➢ ઉદ્દેશ્ય : દેશી ગાયોની જાતિનું સંરક્ષણ અને વિકાસ.
➢ વર્ષ-2014-15 ના બજેટમાં રૂ.150 કરોડની જોગવાઈ.

- **મોલાના આઝાદ સ્વાસ્થ્ય યોજના**

➢ પ્રારંભ : 4 માર્ચ, 2014.
➢ ઉદ્દેશ્ય : અલ્પસંખ્યક સમુદાયના લોકોને સ્વાસ્થ્ય સુવિધા પૂરી પાડવી.
➢ યોજના અંતર્ગત મૌલાના આઝાદ શિક્ષણ ફાઉન્ડેશન દ્વારા આર્થિક સહાય પ્રાપ્ત સસ્થાઓના વિદ્યાર્થીઓને સ્વાસ્થ્ય કાર્ડ અપાશે.
➢ વર્ષમાં બે વખત સ્વાસ્થ્ય ચકાસણી કેમ્પનું આયોજન.
➢ અલ્પસંખ્યક ગરીબ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓની ગંભીર બીમારી માટે આર્થિક સહાયની જોગવાઈ.
➢ મૌલાના આઝાદ શિક્ષણ ફાઉન્ડેશન દ્વારા સહાય મેળવતી શૈક્ષણી સસ્થાઓના ચિકિત્સાલય કે ઔષધાલયની સ્થાપના.

- **રાષ્ટ્રીય શહેરી સ્વાસ્થ્ય મિશન**

➢ પ્રારંભ : 30 જાન્યુઆરી, 2014, બેંગ્લોરમાંથી પ્રારંભ.
➢ ઉદ્દેશ્ય : શહેરી વિસ્તારના પછાત વર્ગના લોકોના સ્વાસ્થ્યની દેખભાળ રાખવી.
➢ યોજનામાં 50000થી વધુ વસતી ધરાવતાં બધાં શહેરો, રાજ્યોની રાજધાની અને બધા જીલ્લા મથકોનો સમાવેશ.
➢ શહેરી વિસ્તારોમાં ગંદી ઝુંપડપટ્ટી વિસ્તારની અંદર કે નજીક શહેરી પ્રાથમિક સ્વાસ્થ્ય કેન્દ્રની સ્થાપના.
➢ પ્રત્યેક 200 થી 500 ગંદા ઝુંપડપટ્ટી વિસ્તારના વિસ્તારમાં શહેરી ગરીબ પરિવારો માટે એક “આશા”ની નિમણૂક.

- **પ્રધાનમંત્રી જીવન જ્યોતિ વીમા યોજના**

➢ પ્રારંભ કેન્દ્રીય બજેટ 2015-16માં જોગવાઈ.
➢ કોઈ વ્યક્તિના મૃત્યુ પર રૂ.2 લાખનું વીમા કવચ.
➢ 18 થી 50 વર્ષ વયજૂથના વ્યક્તિઓ માટે વાર્ષિક પ્રિમીયમ માત્ર રૂ.330 રાખવામાં આવ્યું છે.

- **પ્રધાનમંત્રી સુરક્ષા વીમા યોજના**

➢ પ્રારંભ કેન્દ્રીય બજેટ 2015-16ની જોગવાઈ.
➢ વાર્ષિક રૂ.12ના પ્રિમીયમ રૂ. બે લાખનું વીમા કવચ દુર્ઘટના વખતે.

- **રાષ્ટ્ર ઉન્નત યોજના**

➢ પ્રારંભ : 11 નવેમ્બર, 2014.
➢ ઉદ્દેશ્ય : ગામડાને શિક્ષણથી જોડવા અને સમન્વિત વિકાસ.
➢ આ યોજના અંતર્ગત આઈઆઈટી, આઈઆઈએમ, એનઆઈટી અને ભારત વિજ્ઞાન સંસ્થાન તેમજ પસંદગીની કેટલીક કોલેજો અને કેન્દ્રીય વિદ્યાલયોના વિદ્યાર્થીઓને ગ્રામીણ વિકાસ કાર્યક્રમથી જોડવામાં આવશે.

- **નો યોર કોલેજ પોર્ટલ**

➢ પ્રારંભ : 11 નવેમ્બર, 2014.

- ઉદ્દેશ્ય : વિદ્યાર્થીઓને શૈક્ષણીક જાણકારી આપવાનો.
- આ યોજના અંતર્ગત દેશની 665 યુનીવર્સીટીઓ, 35829થી વધારે કોલેજો અને 11433 શૈક્ષણીક સંસ્થાઓની જાણકારી વિદ્યાર્થીઓ મેળવી શકશે.

- **જીવન પ્રમાણ યોજના**
- પ્રારંભ : 10 નવેમ્બર, 2014.
- ઉદ્દેશ્ય : પેન્શન ધારકોને ઉપયોગી થવા.
- પેન્શન ધારકોને હવે સરકારી ઓફિસમાં જીવિત હોવા અંગે રૂબરૂ આવવાને બદલે ઘેરબેઠા આધાર આધારિત ડિઝીટલ લાઈફ સર્ટિફિકેટ જીવન પ્રમાણ યોજનાથી જીવિત હોવાનું પ્રમાણપત્ર આપી શકશે.

- **વનબંધુ કલ્યાણ યોજના**
- પ્રારંભ : 28 ઓકટોબર, 2014.
- ઉદ્દેશ્ય : અનુસૂચિત જનજાતિના લોકોનું જીવનસ્તર ઊંચું લાવવું.
- આદિવાસીઓની વિશેષ વસતિ ધરાવતા રાજ્યોમાં પાઈલોટ પ્રોજેક્ટ તરીકે શરૂઆત.
- કલ્યાણકારી યોજનાઓ માટે પ્રત્યેક વિસ્તાર માટે 10 કરોડ રૂપિયાની જોગવાઈ.

- **ડાયરેક્ટ બેનિફિટ ટ્રાન્સફર ઈન એલપીજી યોજના**
- પ્રારંભ : 15 નવેમ્બર, 2014.
- શરૂઆતમાં 11 રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના નક્કી કરેલ 57 જીલ્લામાં પ્રારંભ કરાયો.
- 1 જાન્યુઆરી, 2015 થી સમગ્ર દેશમાં અમલ કરાયો.
- આ યોજના અંતર્ગત એલપીજી ગેસમાં મળતી સબસિડી લાભાર્થીઓના ખાતામાં સીધી જમા થશે.

- **નેશનલ ઓપ્ટિક ફાઈબર નેટવર્ક**
- પ્રારંભ : ઓગસ્ટ, 2014.
- ઉદ્દેશ્ય : ગ્રામીણ ક્ષેત્રોને બ્રોડબેન્ડ સુવિધાઓથી જોડવી.
- યોજના માટે રૂ.30000 કરોડની જોગવાઈ.
- પ્રથમ ચરણ માર્ચ 2015 સુધી 50000 ગ્રામ પંચાયતોને અને બીજા ચરણમાં બાકી બે લાખ ગ્રામપંચાયતોને 2016 સુધી જોડાવાનો લક્ષ્યાંક.
- આ યોજના કેન્દ્ર સરકારની રૂ.1.13 લાખ કરોડની ડિઝીટલ ઇન્ડિયા પરિયોજનાનો ભાગરૂપ છે.
- આ યોજના કેન્દ્ર માટે બીએસએનએલ, રેલટેલ, કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા અને પાવર ગ્રિડ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયાને કેબલ ગોઠવવાની જવાબદારી સોંપવામાં આવી છે.
- કેન્દ્રીય સ્તર પર આ યોજના પર દેખભાળ રાખવાની જવાબદારી ભારત બ્રોડબેન્ડ નેટવર્ક લિમિટેડ પાસે છે.
- કેરલનો ઈડુક્કી જીલ્લો નેશનલ ઓપ્ટિક ફાઈબર નેટવર્કથી જોડાનાર દેશનો પ્રથમ જીલ્લો બન્યો છે.

- **ડિઝીટલ ઇન્ડિયા કાર્યક્રમ**
- પ્રારંભ : ઓગસ્ટ, 2014.
- ઉદ્દેશ્ય : ભારતને નોલેજ ઈકોનોમીમાં ફેરવવું અને ભારતના નાગરિકોને ડિઝીટલ ક્ષેત્રે સક્ષમ બનાવવા.
- આ યોજના માટે 1.13 લાખ કરોડ રૂપિયાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.
- આ યોજના અંતર્ગત વર્ષ – 2015ના અંત સુધી કેન્દ્ર સરકારના બધા કર્મચારીઓને ઈ-ગવર્નન્સ હેઠળ લાવવાનો લક્ષ્યાંક છે.

- **એલઈડી (લાઈટ એમિટિંગ ડાયોડ) બલ્બ વિતરણ યોજના**

➢ પ્રારંભ : 5 જાન્યુઆરી, 2015 ના રોજ વડાપ્રધાન શ્રી નરેન્દ્ર મોદીએ દિલ્હીથી કરાવ્યો.
➢ ઉદ્દેશ્ય : વિજળી બચાવવાનો.
➢ માર્ચ – 2016 સુધી દેશના 100 શહેરો અને રસ્તાઓ પર એલઈડી બલ્બ નાખવાનો લક્ષ્યાંક.
➢ ઉપભોક્તાઓને એલઈડી બલ્બ રાહતદરે આપવાની જોગવાઈ છે.
➢ એલઈડી બલ્બ સફેદ રીશાની આપે છે જેમાં આરજીબી-રેડ, ગ્રીન અને બ્લ્યુ રંગનું કોમ્બિનેશન હોય છે.
➢ એલઈડી બલ્બના શોધકો જાપાની મૂળના અમેરિકન વૈજ્ઞાનિક શુજી નાકામુરા અને જાપાની વૈજ્ઞાનિક ઇસામુ અકાસાકી છે જેમને આ શોધ માટે વર્ષ – 2014નું ભૌતિકશાસ્ત્રનું નોબલ પ્રાઈઝ અપાયું હતું.

- **રાષ્ટ્રીય કૃમિ નિવારણ અભિયાન**

➢ પ્રારંભ : 10 ફેબ્રુઆરી, 2015.
➢ ઉદ્દેશ્ય : બાળકો માટે સ્વાસ્થ્ય સુવિધા પૂરી પાડવી.
➢ 1 થી 9 વર્ષના બાળકોને શાળા અને આંગણવાડીઓ દ્વારા કૃમિનાશક દવાઓ આપવામાં આવશે.
➢ 10 ફેબ્રુઆરીને રાષ્ટ્રીય કૃમિ ઉન્મૂલન દિવસ તરીકે ઉજવવાનું નક્કી કરાયું છે.

- **મિશન ઈન્દ્રધનુષ**

➢ પ્રારંભ : 25 ડિસેમ્બર, 2014.
➢ ઉદ્દેશ્ય : બાળકોનું સ્વાસ્થ્ય સુધારવું.
➢ વર્ષ 2020 સુધી જે બાળકોને રસીકરણની સુવિધા મળી નથી અથવા આંશિક રૂપે રસીકરણનો લાભ લીધો છે તેવા તમામ બાળકોને રસીકરણનો લાભ આપવો.
➢ પ્રથમ ચરણમાં 50 ટકાથી ઓછા બાળકોને રસીકરણની સુવિધાનો લાભ મળ્યો છે તેવા દેશના 221 જિલ્લાઓમાં નિયમિત રીતે રસીકરણ લક્ષ્યાંક રાખવામાં આવ્યો છે.
➢ યોજના અંતર્ગત જાન્યુઆરી – 2015 અને જૂન – 2015ની વચ્ચે ચાર વિશેષ રસીકરણ કાર્યક્રમો રાખવાનો લક્ષ્યાંક છે.

- **દીનદયાલ ઉપાધ્યાયે 'શ્રમેવ જયતે' યોજના**

➢ પ્રારંભ : 16 ઓક્ટોબર, 2014.
➢ ઉદ્દેશ્ય : કાર્યકુશળ યુવાનોની નવી પેઢી તૈયાર કરવી.
➢ આ યોજના અંતર્ગત ઔદ્યોગિક પ્રશિક્ષણ સસ્થાનોમાં તાલીમ લઇ રહેલા વિદ્યાર્થીઓને પ્રોત્સાહિત કરવાનો, શ્રમ સંબંધી સુધારણા અને પ્રશિક્ષણ લઈ રહેલા વિદ્યાર્થીઓના સ્ટાઇપેંડમાં વધારો કરવાનો અને તેમનાં પાઠ્યપુસ્તકોમાં સુધારા કરવાનો મુખ્ય હેતુ છે.

- **સાંસદ આદર્શ ગ્રામ યોજના**

➢ પ્રારંભ : 11 ઓક્ટોબર, 2014.
➢ ઉદ્દેશ્ય : સાંસદ પોતાના વિસ્તારનું દત્તક લઈને તેને સંપૂર્ણ સુવિધાઓથી સજ્જ કરવાનો છે.
➢ સંસદના બંને ગૃહોના સાંસદ માર્ચ – 2019 સુધી એક એક ગામને દત્તક લેશે.
➢ લોકસભા સાંસદ પોતાના સંસદીય મતવિસ્તારનું ગામ અને રાજ્યસભાનો સાંસદ પોતાના રાજ્યનું ગામ દત્તક લઈ શકશે.
➢ ત્રણથી પાંચ હજારની વસ્તી ધરાવતું તેમજ પહાડી વિસ્તારોમાં એકથી ત્રણ હજારની વસ્તી ધરાવતું ગામ દત્તક લઈ શકાશે.

- **રાષ્ટ્રીય માટી સ્વાસ્થ્ય કાર્ડ યોજના**
- ➢ પ્રારંભ : 19 ફેબ્રુઆરી, 2015 – રાજસ્થાનના ગંગાનગર જીલ્લાના સૂરતગઢ મુકામેથી વડાપ્રધાન શ્રી નરેન્દ્ર મોદીએ કરાવ્યો.
- ➢ ઉદ્દેશ્ય : ખેડૂતોની ખેતરની માટીની ચકાસણી.
- ➢ આગામી 3 વર્ષોમાં દેશના 14 કરોડ ખેડૂતોને રાષ્ટ્રીય માટી સ્વાસ્થ્ય કાર્ડ આપવાનો લક્ષ્યાંક.
- ➢ કાર્ડ ધારક ખેડૂતો પોતાના ખેતરની માટીનું પરિક્ષણ અને પૃથકકરણ કરાવી શકશે.

- **રાષ્ટ્રીય શહેરી સ્વાસ્થ્ય મિશન**
- ➢ પ્રારંભ : 1 મે, 2013.
- ➢ ઉદ્દેશ્ય : શહેરોમાં ઝૂપડપટ્ટી વિસ્તારોમાં રહેતા ગરીબ પરિવારોને અનિવાર્ય સ્વાસ્થ્ય સુવિધાઓ પૂરી પાડવી.
- ➢ 50000 થી વધુ વસ્તીવાળાં 779 શહેરોમાં યોજના લાગું કરાશે.
- ➢ યોજના માટે ખર્ચની જવાબદારી ઉત્તર-પૂર્વી રાજ્યો અને વિશેષ શ્રેણીનાં રાજ્ય જેવા કે જમ્મુ-કાશ્મીર, હિમાચલ પ્રદેશ, ઉત્તરાખંડ માટે કેન્દ્ર-રાજ્ય વચ્ચે 90 : 10 અને અન્ય રાજ્યો માટે કેન્દ્ર-રાજ્ય ખર્ચનું પ્રમાણ 75 : 25 રહેશે.

- **જનની શિક્ષુ સુરક્ષા યોજના – JSSY**
- ➢ પ્રારંભ : 1 જૂન, 2011, સોનિયા ગાંધીએ હરિયાણાના મેવાતથી પ્રારંભ કરાવ્યો.
- ➢ ઉદ્દેશ્ય : ગર્ભવતી મહિલાઓને સાર્વજનિક દવાખાનામાં સંપૂર્ણ મફત સારવાર અને ખર્ચાળ પ્રસૂતિથી બચાવવાનો.
- ➢ ગર્ભવતી મહિલાઓને સિઝેરિયન ઓપરેશન સહિતની પ્રસૂતિની સુવિધાઓ ઉપરાંત આયર્ન, ફોલિક એસિડ જેવી દવાઓ અને અન્ય ઔષધો પૂરાં પાડવામાં આવે છે.
- ➢ સામાન્ય પ્રસવમાં 3 દિવસ અને ઓપરેશનથી પ્રસૂતિમાં 7 દિવસ મફત ભોજનની વ્યવસ્થા.
- ➢ જન્મ પછી 30 દિવસ સુધી બીમાર નવજાત શિશુની મફત સારવાર.
- ➢ માતા અને બાળકની મફત તબીબી તપાસ.
- ➢ રહેઠાણથી દવાખાના અને દવાખાનાથી ઘેર સુધી વાહન વ્યવસ્થાની સુવિધા.

- **રાજીવ ગાંધી કિશોરી અધિકારીતા યોજના**
- ➢ પ્રારંભ : 19 નવેમ્બર, 2010.
- ➢ ઉદ્દેશ્ય : કિશોરીઓનું સ્વાસ્થ્ય જાળવણી.
- ➢ 11 થી 18 વયજૂથની કિશોરીઓને યોગ્ય માનસિક અને શારીરિક વિકાસ માટે જરૂરી પૌષ્ટિક આહાર પૂરો પાડવામાં આવે છે.

- **ઇન્દિરા ગાંધી માતૃત્વ સહયોગ યોજના**
- ➢ પ્રારંભ : 20 ઓક્ટોબર, 2010.
- ➢ ઉદ્દેશ્ય : આંતરિયાળ વિસ્તામાં જન્મ્યા બચ્ચાની સુરક્ષા કરવાનો.

- **રાષ્ટ્રીય સ્વાસ્થ્ય વીમા યોજના (NHIS)**
- ➢ પ્રારંભ : 1 ઓક્ટોબર, 2007 પણ વાસ્તવિક પ્રારંભ 1 એપ્રિલ 2008થી થયો.
- ➢ ઉદ્દેશ્ય : અસંગઠિત ક્ષેત્રોના ગરીબી રેખાથી નીચે જીવન જીવતા પરિવારોને સ્વાસ્થ્ય વીમા કવચ પુરૂ પાડવું.

- લાભાર્થી પરિવારોને બાયોમેટ્રિક સ્માર્ટ કાર્ડ એનાયત કરવામાં આવે છે. પૂર્વોત્તર રાજ્યોમાં સ્માર્ટ કાર્ડ આપનાર નાગાલેંડ પ્રથમ રાજ્ય.
- લાભાર્થી પરિવારોને રૂ. 30000નું રક્ષણ કરતાં સ્માર્ટ કાર્ડ વિના મૂલ્યે અપાય છે.
- ખર્ચની જવાબદારી કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે 75:25ની છે.

- **જનની સુરક્ષા યોજના**
- પ્રારંભ : 12 એપ્રિલ, 2005.
- ઉદ્દેશ્ય : ગર્ભવર્તી મહિલાઓને સુરક્ષિત પ્રસૂતિ સુવિધાઓ પૂરી પાડવી.
- ગરીબ ગર્ભવર્તી મહિલાઓને સંસ્થાગત પ્રસૂતિની સુવિધા.
- 100% કેન્દ્ર પુરસ્કૃત યોજના બધા રાજ્યો અને સંઘ પ્રદેશોમાં અમલી છે.

- **રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ સ્વાસ્થ્ય મિશન**
- પ્રારંભ : 12 એપ્રિલ, 2015.
- ઉદ્દેશ્ય : દૂર અને અંતરિયાળ વિસ્તારોમાં ગરીબ પરિવારોને ગુણવત્તા યુક્ત સ્વાસ્થ્ય સુવિધાઓ પૂરી પાડવી.
- ખર્ચની જવાબદારી કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે 85:15ની છે.

- **એક્રેડિટેડ સોશ્યલ હેલ્થ એક્ટિવિસ્ટ (ASHA)**
- રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ સ્વાસ્થ્ય મિશન અંતર્ગત આશાની નિમણૂક કરવામાં આવે છે.
- દરેક ગામમાં એક "આશા" કાર્યકરની જોગવાઈઓછામાં ઓછુ ધો.8 પાસ ગામની જ મહિલાની પસંદગી.
- ગ્રામ સ્વાસ્થ્ય અને સેનિટેશન કમિટી દ્વારા પસંદગી કરવામાં આવે છે.

- **અર્બન સોશ્યલ હેલ્થ એક્ટીવિષ્ટ (USHA)**
- ગ્રામ્ય વિસ્તારની જેમ શહેરી વિસ્તારમાં ઉષાની સામાજિક સ્વાસ્થ્ય કાર્યકર તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવે છે.

- **નેશનલ પ્રોગ્રામ ફો ધ હેલ્થકેર ઓફ એલ્ડરલી (NPHCE)**
- પ્રારંભ : 4 એપ્રિલ, 2013.
- ઉદ્દેશ્ય : વૃદ્ધોની સ્વાસ્થ્ય સંબંધી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવી.
- 30 પથારીઓની સગવડ ધરાવતાં વૃદ્ધાવસ્થા રોગ-કેન્દ્રોની સ્થપના.

- **ધનલક્ષ્મી કાર્યક્રમ**
- પ્રારંભ : 2008.
- ઉદ્દેશ્ય : છોકરીઓમાં શિક્ષણ અને બાળવિવાહનું નિયંત્રણ.
- છોકરીને શિક્ષણ આપનાર તેમજ બાળ વિવાહથી દૂર રહેનાર પરિવારોને આર્થિક સહાય કરવામાં આવે છે.

- **કૃષિ શ્રમિક સામાજિક સુરક્ષા યોજના**
- પ્રારંભ : 1 જુલાઈ, 2001.
- ઉદ્દેશ્ય : કૃષિ મજૂરોને પેન્શન અને વીમા કવચ પુરૂ પાડવું.
- 18 થી 50 વર્ષની ઉંમરના લોકો સામેલ થઈ શકે.
- 60 વર્ષ પહેલાં કુદરતી મૃત્યુ થાય તો રૂ. 20000 અને જમા રાશિ વ્યાજ સાથે પરત મળે છે.
- દુર્ઘટનામાં મૃત્યુ કે કાયમી વિકલાંગતાની સ્થિતિમાં રૂ.50000 અને આંશિક વિકલાંગતાના કિસ્સામાં રૂ. 25000 આપવામાં આવે છે.

- યોજનામાં સામેલ વ્યક્તિઓને 60 વર્ષ બાદ પેન્શન અપાય છે.
- વાર્ષિક પ્રિમીયમ રૂ. 365 છે જે ત્રિમાસિક, અર્ધ વાર્ષિક કે વાર્ષિક ભરી શકાય છે.
- પ્રિમીયમની બમણી રકમ સરકાર જમા કરાવે છે.

- **રાજીવ ગાંધી શિલ્પી સ્વાસ્થ્ય વીમા યોજના**

- પ્રારંભ : 31 માર્ચ, 2007.
- ઉદ્દેશ્ય : 80 વર્ષ સુધીની ઉંમર ધરાવતા સ્ત્રી-પુરુષોને સ્વાસ્થ્ય સુવિધા માટે સહાય.
- આ યોજના ખાનગી ક્ષેત્રની વીમાકંપની આઈસીઆઈસીઆઈ લોમ્બાર્ડના સહયોગથી શરૂ કરવામાં આવી છે.
- વીમા ધારકોને દેશના 3500 હોસ્પિટલમાં રોકડ રકમ સહિત સ્વાસ્થ્ય સુવિધા ઉપલબ્ધ કરાવવા સ્વાસ્થ્ય કાર્ડ આપવામાં આવે છે.

- **આમ આદમી વીમા યોજના**

- પ્રારંભ : 2 ઓક્ટોબર, 2007.
- ઉદ્દેશ્ય : ગ્રામીણ ભૂમિહીન પરિવારોને સામાજિક સુરક્ષા પૂરી પાડવી.
- જીવન વીમા કોર્પોરેશન દ્વારા ચલાવાતી કોઈપણ વીમાપોલિસી ણ ધરાવનાર વ્યક્તિને આ પોલિસીનો લાભ મળે છે.
- વાર્ષિક પ્રિમીયમ રૂ. 200 છે જે કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકાર 50 : 50ના પ્રમાણમાં ભરે છે.
- 18 થી 59ની વયજૂથ ધરાવતી વ્યક્તિઓને લાભ મળે.
- કુદરતી મૃત્યુના કેસમાં રૂ.30000, દુર્ઘટનાને લીધે થતા મૃત્યુના કેસમાં રૂ. 75000 અને આંશિક સ્થાયી વિકલાંગના કેસમાં 37500 અપાય છે.
- આ ઉપરાંત લાભાર્થીઓના ધો. 9 થી 12માં ભણતાં બે બાળકોને પ્રતિમાસ 100 છાત્રવૃતિ – છ માસ સુધી 1 જુલાઈ થી 1 જાન્યુઆરીએ આપવામાં આવે છે.
- આ યોજના માટે રાજ્ય સરકાર નોડલ એજન્સી રૂપમાં કામ કરે છે.

- **વ્યક્તિ દુર્ઘટના વીમા યોજના**

- પ્રારંભ : 10 ઓક્ટોબર, 2001.
- ઉદ્દેશ્ય : કિસાન ઋણ કાર્ડધારકોને વીમા કવચ પૂરું પાડવા.
- આ પોલિસી 70 વર્ષની ઉંમર સુધી ખેડૂતો માટે ઉપલબ્ધ છે.
- મૃત્યુ કે કાયમી વિકલાંગના કિસ્સામાં રૂ. 50000 અને આંશિક વિકલાંગતાના કિસ્સામાં રૂ. 25000 સહાય અપાય છે.

- **રોશની**

- પ્રારંભ : 7 જૂન, 2013.
- ઉદ્દેશ્ય : નક્શલ પ્રભાવી વિસ્તારોમાં યુવાનોને રોજગારી આપીને સ્વાવલંબી બનાવવા.
- પ્રથમ ચરણમાં 9 રાજ્યોના 24 જિલ્લાઓમાં પાઈલોટ પ્રોજેક્ટ તરીકે અમલ.
- ધો. 8 થી 12 સુધીનો અભ્યાસ ધરાવતા 18 થી 25 વર્ષના યુવક-યુવતીઓને રોજગારલક્ષી પ્રશિક્ષણ આપીને વિભિન્ન રાજ્યોની કે બિનસરકારી કંપનીઓમાં નોકરીના નિમણૂક પત્રો આપવાની જોગવાઈ.
- ખર્ચની જવાબદારી કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે 75 : 25 છે.

- **મધ્યાહ્ન ભીજન યોજના (MDMS)**

- પ્રારંભ : 15 ઓગસ્ટ, 1995 (તમિલનાડુમાંથી).
- ઉદ્દેશ્ય : શાળામાં પ્રવેશ વધારવો અને હાજરી વધારવી.
- 1997-1998 થી સમગ્ર દેશમાં પ્રારંભ.
- 1 એપ્રિલ 2008 થી બધી પ્રાથમિક શાળાઓ, સરકારી ગ્રાન્ટ શાળાઓ અને સ્થાનિક સત્તામંડળો સંચાલિત શાળાઓમાં અમલ.
- 1 થી 5 ધોરણ સુધીનાં બધા બાળકોને 300 ગ્રામ કેલરી અને 8 થી 10 પ્રોટીનયુક્ત ખોરાક તેમજ ૬ થી 8 ધોરણનાં બાળકોને 700 ગ્રામ કેલરી અને 20 ગ્રામ પ્રોટીનયુક્ત આહાર પૂરો પાડવાની જોગવાઈ.

- **પ્રાથમિક કક્ષાએ બાલિકાઓના શિક્ષણ માટેનો રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ**
- પ્રારંભ : જુલાઈ 2003.
- ઉદ્દેશ્ય : શાળામાં ણ જતી બાલિકાઓને શાળા પહોંચાડવાનું લક્ષ્ય.

- **કસ્તૂરબા ગાંધી વિદ્યાલય સ્કીમ (KGBVS)**
- પ્રારંભ : જુલાઈ 2004.
- ઉદ્દેશ્ય : એસટી / એસસી / ઓબીસી / અલ્પસંખ્યક વર્ગની બાલિકાઓ માટે નિવાસી ઉચ્ચ પ્રાથમિક શાળાઓ સ્થાપવી.
- છૂટ છવાયી વસતિવાળા વિસ્તારોમાં અને નજીકમાં શાળા ના હોય તેવી જગ્યાએ શાળા સ્થાપવી.
- આવી શાળાઓમાં SC / ST / અલ્પસંખ્યક વર્ગની બાલિકાઓ માટે 75% અને ગરીબી રેખાથી નીચે જીવતા પરિવારોની બાલિકાઓ માટે 25% અનામત.
- 1 એપ્રિલ 2007 થી આ યોજનાને સર્વશિક્ષા અભિયાનમાં ભેળવી દેવાઈ છે.

- **રાષ્ટ્રીય માધ્યમિક શિક્ષણ અભિયાન (RMSA)**
- પ્રારંભ : માર્ચ 2009.
- ઉદ્દેશ્ય : બાળકો માટે માધ્યમિક શિક્ષણ સુધીનો વ્યાવ વધારવો અને ગુણવત્તામાં સુધારો કરવો, તેમજ સામાજિક, આર્થિક, લૈંગિક અને વિકલાંગના ભેદભાવ દૂર કરવા.
- ગણિત-વિજ્ઞાન વિષયમાં વિશેષ ભાર.

- **કેન્દ્રીય વિદ્યાલય સંગઠન (KVS)**
- પ્રારંભ : 1962.
- ઉદ્દેશ્ય : બદલીપાત્ર કેન્દ્ર સરકારના કર્મચારીઓના બાળકોનું અવિરત શિક્ષણ ચાલું રાખવા અંગે.
- આવી શાળાઓમાં સહશિક્ષણની જોગવાઈ છે.
- છોકરીઓને મફત શિક્ષણ તેમજ છોકરાઓને 8 ધોરણ સુધી મફત શિક્ષણ સુવિધા.
- કેન્દ્રીય કર્મચારીઓના બાળકો તેમજ એસટી / એસસી માબાપનાં બાળકો માટે કોઈ ફિ નથી.
- સંપૂર્ણ કેન્દ્ર સરકાર પુરસ્કૃત યોજના.
- દેશ બહાર મોસ્કો, કાઠમંડુ અને તેહરાનમાં ત્રણ વિદ્યાલય આવેલાં છે.

- **નેશનલ સ્કીમ ઓફ ઈન્સેન્ટીવ ટુ ગર્લ્સ ફોર સેકન્ડરી એજ્યુકેશન (NSIGSE)**
- પ્રારંભ : મે 2008.
- ઉદ્દેશ્ય : 14 થી 18 વર્ષની છોકરીઓની સંખ્યા શાળામાં વધારવી.

➢ એસ સી / એસ ટી અને કસ્તૂરબા ગાંધી બાલિકા વિદ્યાલયોમાંથી ધો. 8 પાસ કરનાર છોકરીઓને પ્રવેશ અપાય છે.
➢ 16 વર્ષથી નીચેના વયની છોકરીઓને પ્રવેશ.
➢ ધો. 9 વખતે રૂ. 3000 ફિક્સ ડિપોઝીટની રકમ છોકરીઓના નામે કરવામાં આવે છે. 18 વર્ષની ઉંમરે અને ધો. 10 પાસ કર્યા બાદ વ્યાજ સાથે પરત મળે છે.
➢ પરિણીત છોકરીઓ કે ખાનગી શાળાઓ અને અન્ય શાળાની છોકરીઓને લાભ મળતો નથી.

- **નેશનલ મીન્સ-કમ મેરિટ સ્કોલરશીપ યોજના (NMMSS)**

➢ પ્રારંભ : મે 2008.
➢ ઉદ્દેશ્ય : ધો. 8 પછી ડ્રોપ આઉટ રેશિયો ઘટાડવા અને આગળનો અભ્યાસ ચાલુ રાખવા.
➢ લાભાર્થીની પસંદગી NTSE – નેશનલ ટેલેન્ટ સર્ચ એક્ઝામિનેશન દ્વારા થાય છે.
➢ ધો. 9 થી 12 સુધી રૂ. 6000ની વાર્ષિક સહાય આપવામાં આવે છે.

- **મહાત્મા ગાંધી રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ રોજગાર ગેરંટી યોજના (મનરેગા - MNREGA)**

➢ પ્રારંભ : 2 ફેબ્રુઆરી 2006, આંધ્રપ્રદેશના આનંતપુર જીલ્લામાંથી તત્કાલીન વડાપ્રધાન ડૉ. મનમોહનસિંહે કરાવ્યો.
➢ ઉદ્દેશ્ય : ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં બેરોજગારી પૂરી પાડવી.
➢ યોજના અંતર્ગત દરેક ગ્રામીણ પરિવારમાંથી કામ કરવા ઈચ્છતા સક્ષમ એક વ્યક્તિને 100 દિવસના કામની બાંહેધરી આપવામાં આવે છે.
➢ કામ કરવા ઈચ્છુક વ્યક્તિએ ગ્રામ પંચાયતમાં નોંધણી કરાવવાની જોય છે. નોંધણી કરાવ્યા તારીખથી 15 દિવસની અંદર કામ કરવા ઈચ્છુક વ્યક્તિને રહેઠાણથી 5 કિમી સુધીના વિસ્તારમાં 100 દિવસનું કામ સોંપવામાં આવે છે. 5 કિમી થી વધારે અંતર હોય તો દૈનિક 10% લેખે વધારાની રકમ ચૂકવવામાં આવે છે.
➢ હાલમાં આ યોજના સમગ્ર દેશમાં લાગુ છે.
➢ કામના બદલે અનાજ યોજનાને આ યોજનામાં ભેળવી દેવામાં આવી છે.

- **સ્વર્ણજયંતી ગ્રામ સ્વરોજગાર યોજના (SGSY)**

➢ પ્રારંભ : 1 એપ્રિલ, 1999.
➢ ઉદ્દેશ્ય : ગામડામાં રહેતા ગરીબ પરિવારોને સ્વરોજગાર પૂરો પાડવો.
➢ આ યોજનામાં અગાઉ ચાલી આવતી નીચેની 6 યોજનાઓનું વિલીનીકરણ કરવામાં આવ્યું છે.
  - સમન્વિત ગ્રામ વિકાસ કાર્યક્રમ (IRDP)
  - સ્વરોજગાર માટે ગ્રામીણ યુવાનો માટે પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમ (TRYSEM)
  - ગ્રામીણ ક્ષેત્રોમાં મહિલા અને બાલ વિકાસ કાર્યક્રમ (DWACRA)
  - ગ્રામીણ કારીગરોને અદ્યતન ઓજારોની કિટ (SITRA)
  - ગંગા કલ્યાણ યોજના (GKY)
  - દશ લાખ કુવા યોજના (MWW)

➢ સહાયતા પ્રાપ્ત કુટુંબને ત્રણ વર્ષની અંદર ગરીબી રેખાથી ઉપર લાવવાનો લક્ષ્યાંક.
➢ યોજનામાં ખર્ચનું પ્રમાણ કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે 75 : 25 છે.

- **રાજીવ ગાંધી આવાસ યોજના**

➢ પ્રારંભ : 2 જૂન, 2011.

- મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય : ભારતને સ્લમ મુક્ત ઝુંપડપટ્ટી મુક્ત બનાવવાનો.
- આ યોજનાનો લાભ જે રાજ્યો ઝુંપડપટ્ટીમાં રહેલા લોકોને સંપત્તિનો લાભ આપવા તૈયાર છે તેવા રાજ્યોમાં બે ચરણમાં આ યોજના અમલી બની રહી છે.
- આર્થિક રીતે પછાત અને ઓછી આવક જૂથ ધરાવતા વર્ગના લોકો માટે સરકાર લોન માટે ઋણ જોખમ ગેરન્ટી નિધિ તૈયાર થઈ છે.

- **રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ આજીવિકા મિશન – NRLM**
- પ્રારંભ : 3 જૂન, 2011 રાજસ્થાનના બાંસવાડામાંથી સોનિયા ગાંધીએ પ્રારંભ કરાવ્યો.
- ઉદ્દેશ્ય : ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં રોજગારીની તકો ઊભી કરવી.
- અનુસૂચિત જાતિ, અનુસૂચિત જનજાતિ, અલ્પસંખ્યાકો અને વિકલાંગો પર વિશેષ ધ્યાન કેન્દ્રિત.
- ગરીબ પરિવારમાંથી ઓછામાં ઓછી એક મહિલાનો સ્વયં સહાયક જૂથમાં સમાવેશ.

- **નેશનલ ફૂડ પ્રોસેસિંગ મિશન યોજના (NMFP)**
- પ્રારંભ : 1 એપ્રિલ, 2012.
- ઉદ્દેશ્ય : બિનસંગઠિત વિભાગમાં કાર્યરત ફૂડ પ્રોસેસરની કાર્યક્ષમતા મૂડીરોકાણમાં વધારો કરવો.
- ખર્ચની જવાબદારી કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે 75 : 25 ની છે.

- **રાષ્ટ્રીય સ્વાસ્થ્ય વીમા યોજના (RSBY)**
- પ્રારંભ : 1 ઓક્ટોબર, 2007, વાસ્તવિક પ્રારંભ 1 એપ્રિલ, 2008.
- ઉદ્દેશ્ય : અસંગઠિત ક્ષેત્રોના ગરીબી રેખા હેઠળ જીવતા કુટુંબોને વીમા કવચ પૂરું પાડવું.
- આ યોજના અંતર્ગત અસંગઠિત ક્ષેત્રોના ગરીબી રેખા નીચે જીવતા કુટુંબોના કુલ 5 વ્યક્તિઓનેને લાભ મળવાપાત્ર છે.
- કુટુંબની વાર્ષિક રૂ. 30000નું વીમા કવચ પુરૂ પાડવામાં આવે છે.

- **જવાહર લાલ નહેરુ રાષ્ટ્રીય શહેરી નવીનીકરણ મિશન (JNNURM)**
- પ્રારંભ : 3 ડિસેમ્બર,2005.
- યોજનાની અવધિ 2005-2006 થી શરૂ કરીને 2011-12 સુધી સાત વર્ષ
- યોજના માટે ખર્ચાનાર રકમ 66000 કરોડ રૂપિયા.
- ઉદ્દેશ્ય : શહેરી વિસ્તારોમાં નાગરિક સુવિધાઓ પૂરી પાડવી, શહેરો તરફની લોકોની દોટ અટકાવવા નાના અને મધ્યમ કક્ષાના કસબોમાં સમન્વિત વિકાસ કાર્યક્રમો શરૂ કરવા શહેરી ગરીબો માટે બુનિયાદી સેવાઓ પૂરી પાડવી અને જે શહેરોમાં બુનિયાદી સેવાઓ પૂરી પાડવામાં આવી નથી ત્યાં એકીકૃત આવાસ અને ગંદી ઝુંપડપટ્ટીમાં રહેલા લોકોના વિકાસ કરવાની છે.

- **JNNURM – 2.0**
- પ્રારંભ : 26 માર્ચ, 2012.
- JNNURM – 2.0 મિશનનું બીજું ચરણ છે.
- બીજા ચરણમાં મધ્યમ અને નાનાંશહેરોના વિકાસ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.
- આ યોજના પાછળ GDP ના 25% ખર્ચની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

- **સ્વર્ણજયંતી શહેરી રોજગાર યોજના – SJSRY**
- પ્રારંભ : 1 ડિસેમ્બર, 1997.

- ઉદ્દેશ્ય : શહેરી ગરીબાઈનું નિવારણ.
- યોજનાની બે વિશેષ સ્કીમ છે : શહેરી સ્વરોજગારી કાર્યક્રમ અને શહેરી મજૂર રોજગાર કાર્યક્રમ.
- ખર્ચની જવાબદારી કેન્દ્ર-રાજ્યો વચ્ચે 75 : 25 છે.

રાજ્ય સરકારની કલ્યાણકારી યોજનાઓ

- **સમરસ ગ્રામપંચાયત યોજના**
- ગામમાં સંપ, સુમેળ અને સહકારનું વાતાવરણ જળવાઈ રહે તે હેતુથી ગ્રામ પંચાયતની ચૂંટણી બિનહરીફ થાય તે માટે ગ્રામપંચાયતોને નીચે પ્રમાણે લાભ મળે છે.
  - 5000 થી વધુ વસતિવાળી સમરસ ગ્રામપંચાયતને રૂ. 200000 નું અનુદાન.
  - 5000 થી વધુ વસતિવાળી સમરસ ગ્રામપંચાયતને રૂ. 300000 નું અનુદાન.
  - પ્રથમ મહિલા સમરસ ગ્રામપંચાયતને રૂ. 300000 નું અનુદાન.
  - બીજીવાર મહિલા સમરસ ગ્રામપંચાયતને રૂ. 500000 નું અનુદાન.
  - બીજી વાર સમરસ ગ્રામ પંચાયત જાહેર થાય તો 25% વધારાનું અનુદાન અને સી.સી.રોડ જેવી માળખાગત સુવિધા.
  - ત્રીજી વાર સમરસ જાહેર થતાં બીજી વારની અનુદાનના 25% વધારે તેમજ ગામમાં સોલાર સ્ટ્રીટ લાઈનની વધારાની માળખાકીય સુવિધા.

- **સરદાર પટેલ આવાસ યોજના**
- યોજનાનો પ્રારંભ 1-4-1997થી શરૂ થયો છે.
- ગુજરાત સરકારના 11-8-2010ના પરિપત્રથી લાભાર્થીને રૂ.45000ની સહાય + રૂ.7000 લાભાર્થીનો શ્રમફાળો તેમજ રૂ.2200 શૌચાલય બનાવવા અને રૂ.300 લાભાર્થીનો શ્રમ ફાળો મળી કુલ રૂ.54500 નક્કી કરવામાં આવ્યા છે.

- **તીર્થગ્રામ યોજના**
- પ્રારંભ : 21-7-2004
- ઉદ્દેશ્ય : ગામમાં સદભાવ, ભાઈચારો અને સામુદાયિક એખલાસ જળવાઈ રહેવો.
- યોજના માટેનાં ધોરણો.
  - છેલ્લા પાંચ વર્ષમાં ગામમાં એક પણ ગુનો નોંધાયેલ ન હોય.
  - ગામમાં જ્ઞાતિ કે કોમનાં ધર્મસ્થાનો અંગે કોઈ વિવાદ ન હોવો જોઈએ.
  - ગામમાં સ્વચ્છતા જળવાય તે માટેના પ્રયાસો થયેલા હોવા જોઈએ.
  - દલિતો અને પછાત વર્ગના લોકો પ્રત્યે ભેદભાવ વગરનો વ્યવહાર થવો જોઈએ.
  - સમરસ ગ્રામ પંચાયતોને અગ્ર આપવામાં આવશે.
- સહાય : તીર્થગ્રામ તરીકે પસંદ થયેલ ગામને રૂ.2.0 લાખની પ્રોત્સાહક ગ્રાંટ અપાય છે.

- **પાવનગામ યોજના**
- પ્રારંભ : 2007-2008.
- જે ગામમાં છેલ્લા ત્રણ વર્ષમાં એક પણ ગુનો નોંધાયેલ ણ હોય તેને પાવનગામ તરીકે જાહેર કરવામાં આવે છે.

- પાવન ગામની પસંદગીના ધોરણોમાં તીર્થ ગામની પસંદગી માટેનાં-સમયગાળા સિવાયના – ધોરણો યથાવત રહેશે.
- સહાય : પાવનગામ તરીકે પસંદ થયેલ ગામને રૂ.1.00 લાખની પ્રોત્સાહક ગ્રાન્ટ આપવામાં આવે છે.
- યોજનાના પ્રારંભ થી અત્યાર સુધી 1213 તીર્થગ્રામ / પાવનગામ જાહેર કરાયેલ છે.
- નાણાકીય વર્ષ – 2015-16માં આ માટે રૂ.50.00 લાખની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

- **પંચવટી યોજના**
- પ્રારંભ : 11-9-2004
- ઉદ્દેશ્ય : ગામડાનો નૈસર્ગિક માહોલ જળવાઈ રહે અને ગામડામાંથી લુપ્ત થતી વનસમૃદ્ધિનું જતન કરવું.
- આ વાર્ષિક યોજના છે.
- આ યોજના અંતર્ગત ગામની નિશાળ પાસે કે અન્ય નજીકમાં રાખેલ 2000 ચો.મી. જમીનમાં પીપળ, વડ, હરડે, આસોપાલવ કે અન્ય વૃક્ષો વાવવાની સૂચના છે. ગામને અનુકૂળ તેવાં ફળાઉ વૃક્ષો પણ વાવી શકાય.
- આ યોજના અંતર્ગત જીલ્લા કક્ષાએ જીલ્લા વિકાસ અધિકારીના અધ્યક્ષ સ્થાને અમલીકરણ સમિતિની રચના કરવામાં આવેલ છે અને ગ્રામ્ય કક્ષાએ સરપંચશ્રીના અધ્યક્ષ સાથે પેટા સમિતિની રચના કરેલ છે.
- આ યોજનામાં રૂ.1.00 લાખ રાજ્ય સરકાર તરફથી સહાય અને રૂ.50000 નો લોકફાળો એકઠો કરવો પડે છે.
- અત્યાર સુધીમાં 5709 ગ્રામપંચાયતોમાં પંચવટી યોજના કાર્યરત છે.

- **સૂક્ષ્મ સિંચાઈ યોજના**
- પ્રારંભ : 2005-06.
- સૂક્ષ્મ સિંચાઈ પદ્ધતિની કિંમતના 50% અથવા રૂ.60000 પ્રતિ હેક્ટર સહાયરૂપે મળવા પત્ર છે.
- આદિજાતિ વિસ્તારોમાં વધારાની 25 % સહાય મળવાપાત્ર છે.
- રાજ્યના ડાર્ક ઝોન વિસ્તારના ખેડૂતોને વધારાના 10% સહાય સાથે 60% અથવા રૂ. 60000 બેમાંથી જે ઓછી રકમ હોય તે મળવા પાત્ર છે.

- **સરદાર આવાસ યોજના – 2**
- પ્રારંભ : 2013-14.
- ઉદ્દેશ્ય : બીપીએલ કાર્ડ ધારકો ગરીબ પરિવારોને પાકા મકાનની સુવિધા પૂરી પાડવી.
- લાભાર્થી કાચા મકાન ધરાવતા બીપીએલ સિવાયના કુટુંબોને.
- પ્રથમ તબક્કામાં 21 થી 28 ગુણાંક ધરાવતાં એ.પી.એલ. કુટુંબોને આવરી લેવાનું આયોજન.
- નવા મકાન માટે બાંધકામ યુનિટ કોસ્ટ રૂ. 1.00 લાખ રાજ્ય સરકાર દ્વારા સહાય રૂ.40000.
- વર્ષ-2015-16 માટે આ યોજના પાછળ રૂ. 60000 લાખની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

- **હળપતિ આવાસ યોજના**
- પ્રારંભ : 1984.
- ઉદ્દેશ્ય : દક્ષિણ ગુજરાતના હળપતિ આદિવાસીઓ માટે રહેઠાણની સુવિધા પૂરી પાડવી.
- લાભાર્થી દક્ષિણ ગુજરાતના આ સમાજના 17 થી 20 ગુણાંક ધરાવતાં આવાસ વિહોણા તેમજ 1984 થી 1990 દરમિયાન બનાવેલ પણ અત્યંત જર્જરિત થઈ ગયેલા મકાનો નવેસરથી બનાવવા.
- પંચાયત વિભાગના તા.25-9-2013ના ઠરાવથી હળપતિ આવાસ માટેની સહાય રૂ.70000 કરવામાં આવી છે. જેમાં યુનિટ કોસ્ટ રૂ.74260 છે.
- વર્ષ 2015-16માં રૂ.10.00 લાખની ટોકન રકમની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

- **અભયમ્ – 181 ટોલ ફ્રી**

➢ પ્રારંભ : 4 ફેબ્રુઆરી, 2014.
➢ ઉદ્દેશ્ય : મહિલાઓને કોઈપણ પ્રકારની હિંસા કે અત્યાચારથી બચાવવા કે માર્ગદર્શન કે સલાહ આપવા.
➢ શરૂઆતમાં આ યોજના અમદાવાદ શહેર, સુરત શહેર અને ગાંધીનગર જીલ્લા પૂરતી કરવામાં આવી હતી.
➢ 8 માર્ચ 2015થી રાજ્યના તમામ 33 જીલ્લઓમાં લાગું પાડવામાં આવી છે.
➢ આ યોજના અંતર્ગત 181 ટોલ ફ્રી નંબર પરથી મહિલાઓને જરૂરી મદદ અને માર્ગદર્શન મળી રહે છે.

- **માનવ કલ્યાણ યોજના**

➢ લાભાર્થી-શાકભાજી વેચનાર, સુથારી કામ કરનાર જેવા 79 ટ્રેડના નાના કદના વેપાર ધંધા માટેની સહાય.
➢ ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં વાર્ષિક રૂ.27000 અને શહેરી વિસ્તારમાં રૂ.36000ની આવકની મર્યાદા ધરાવનારને લાભ મળે.
➢ રૂ.50000 ની મર્યાદામાં જરૂરી સાધન / ટુલ કિટ્સની ખરીદી કરવા સહાય મળે છે.

- **દત્તોપંત થેગડી કારીગરી વ્યાજસહાય યોજના**

➢ પ્રારંભ : 1-8-2014.
➢ લાભાર્થી ગુજરાત રાજ્યના કારીગર તરીકે નોંધાયેલા હાથસાળ અને હસ્તકલાના કુટીર ઉદ્યોગના કારીગરોને.
➢ રૂ.1.0 લાખની મહત્તમ મર્યાદામાં મશીનરી તથા વર્કિંગ કેપિટલ માટે મળવા પાત્ર.
➢ રાજ્ય સરકાર તરફથી 7% વ્યાજ સહાય ચુકવવામાં આવશે.

- **બાળસખા યોજના**

➢ પ્રારંભ : જાન્યુઆરી, 2009.
➢ ઉદ્દેશ્ય : બાળમૃત્યુદર નીચો લાવવો.
➢ તાલીમ પામેલ આરોગ્ય કાર્યકર દ્વારા એક મહિના સુધીની વયનાં બાળકો પૈકી ગંભીર / જોખમી તરીકે ઓળખી કઢાયેલ નવજાત બાળકોને સારવાર આપવામાં આવે છે.
➢ ચિરંજીવી યોજના હેઠળ અથવા સરકારી આરોગ્ય સંસ્થામાં જન્મેલા તમામ બી.પી.એલ. કાર્ડધારકોનાં બાળકો અને આદિવાસીઓનાં બાળકો.
➢ વર્ષ-2015-16માં બાળસખા યોજના માટે રૂ.15 કરોડની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

- **108 એમ્બુલન્સ સેવાઓ**

➢ પ્રારંભ : 29 ઓગસ્ટ, 2007.
➢ ઉદ્દેશ્ય : દર્દીઓને પ્રિ-હોસ્પિટલ ઈમરજન્સી ટ્રાન્સપોર્ટશન સુવિધા પૂરી પાડવી.
➢ શહેરી વિસ્તારમાં એવરેજ 14 મિનિટ અને ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં 24 મિનિટમાં કોલ એટેન્ડ કરવામાં આવે છે.

- **ડોટ્સ પ્લસ**

➢ પ્રારંભ : 28 ઓગસ્ટ, 2007 અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન વિસ્તારમાં થયો. હાલ સમગ્ર રાજ્યમાં અમલી.
➢ ઉદ્દેશ્ય : ક્ષય રોગના દર્દીઓની સારવાર.
➢ આ યોજના અંતર્ગત ક્ષય રોગના દર્દીઓ માટે ઝડપી રોગ નિદાન અને સારવાર કરવામાં આવે છે.
➢ આ યોજના અંતર્ગત સુરત ખાતે દક્ષિણ ગુજરાતના 6 જીલ્લાઓ માટે જિન એક્સપર્ટ નામની નવી યોજના પદ્ધતિ અમલમાં મૂકવામાં આવી છે, જેના દ્વારા બે કલાકમાં નિદાન શક્ય બને છે.

- **ઝૂંપડા વીજળીકરણ યોજના**

- ઉદ્દેશ્ય : ગરીબ કટુંબોને વીજળી જોડાણ આપવું.
- આ યોજના અંતર્ગત ગ્રામીણ વિસ્તારમાં વાર્ષિક રૂ.27000 અને શહેરી વિસ્તારમાં રૂ. 36000થી ઓછી આવક ધરાવનાર ઝૂપડામાં રહેતા કુટુંબોને એક પોઈન્ટ મફત વીજળીનું જોડાણ આપવામાં આવે છે.

- **વર્ધિત પેન્શન યોજના**
- પ્રારંભ : 1 એપ્રિલ, 2005.
- ઉદ્દેશ્ય : તા. 1-4-2005 પછી સરકારમાં નિમણૂક પામતા કર્મચારીઓ માટે પેન્શન સુવિધા.
- આ યોજના અંતરગત કર્મચારીએ પોતાનો બેઝિક પગાર + ગ્રેડ પે + મોંઘવારી ભથ્થુના કુલ ટોટલના 10 % ફળની માસિક કપટ ફરજીયાત કરવાની હોય છે. તેટલો જ ફાળો રાજ્ય સરકાર જમા કરાવે છે.

- **મિશન મંગલમ્**
- પ્રારંભ : 15 ફેબ્રુઆરી, 2012.
- ઉદ્દેશ્ય : રાજ્યની ગરીબ મહિલાઓ અને તેમના પરિવારનું જીવનધોરણ ઊંચું લાવવું.
- આ યોજના અંતર્ગત રાજ્ય સરકારની સખી મંડળ યોજના અને કેન્દ્ર સરકારની નેશનલ રૂરલ લાઈવલી હૂડ મિશન યોજનાઓને એક છત્ર હેઠળ મૂકવામાં આવે છે.
- આ મિશનનો મુખ્ય હેતુ ગરીબી રેખા નીચે જીવતા ઓછામાં ઓછા 50% કુટુંબોને 4 વર્ષમાં ગરીબી રેખાથી ઉપર લાવવાનો છે.
- આ યોજના અંતર્ગત લખી મંડળો અને સ્વસહાય જૂથોની રચના કરી તેમને બેંકો સાથે જોડીને ધિરાણની વ્યવસ્થા કરી આર્થિક જીવન ધોરણ ઊંચું લાવવાનો લક્ષ્યાંક છે.
- સ્વસહાય જૂથોમાં 70% બીપીએલ કુટુંબના સભ્યોને સમાવાશે.

- **સંકટ મોચન યોજના**
- પ્રારંભ : 2001.
- ઉદ્દેશ્ય : ગરીબી રેખા નીચે જીવતા પરિવારમાં કમાતા વ્યક્તિના અવસાન પ્રસંગે આર્થિક સહાય પૂરી પાડવી.
- આ યોજના અંતર્ગત મૃત્યુ પામનાર પુરુષ કે સ્ત્રીની ઉંમર 18 વર્ષથી વધુ અને 65 વર્ષથી ઓછી હોવી જોઈએ.
- લાભાર્થી કુટુંબને રૂ.10000 સહાય આપવામાં આવે છે.

- **ગુજરાત સામૂહિક જૂથ અકસ્માત વીમા યોજના**
- પ્રારંભ : 28 માર્ચ, 2007.
- ઉદ્દેશ્ય : અકસ્માત કે દુર્ઘટના સમયે વીમાકવચ પુરૂ પાડવું.
- આ યોજના અંતર્ગત મૃત્યુ, કાયમી વિકલાંગતા કે અકસ્માતના હિસ્સામાં બે આંખ, બે હાથ કે બે પગ ગુમાવનારને રૂ.100000નું વીમા કવચ મળે છે.

- **વિકલાંગ વિધવા બહેનોને મકાન બાંધકામ માટે સહાય યોજના**
- પ્રારંભ : 31 માર્ચ, 2008.
- ઉદ્દેશ્ય : વિકલાંગતા વિધવા બહેનોન પકા આવાસો પૂરાં પાડવા.
- આ યોજના અંતર્ગત 18 થી 60 વર્ષ સુધીની કોઈપણ વિકલાંગ વિધવા મહિલા જે 40% કે તેથી વાહ્રુ વિકલાંગતા ધરાવે છે તેમને રૂ.40000ની સહાય આપવામાં આવે છે.

- **શક્તિદૂત યોજના**
- પ્રારંભ : 31 ઓગસ્ટ, 2006.

- ઉદ્દેશ્ય : રમતગમતમાં ઉચ્ચ સિદ્ધિ હાંસલ કરી શકે તે હેતુથી રાજ્યના આશાસ્પદ ખેલાડીઓને રમતગમતની જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં લઈ સહાય અને સુવિધાઓ પૂરી પાડવી.
- aa યોજના અંતર્ગત ખેલાડીઓને પૌષ્ટિક આહાર, રમતગમત કિટ, આધુનિક સાધનો અને રમતગમતના નિષ્ણાંત પ્રશિક્ષકોની સેવાઓ ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવે છે.

- **શ્રી વાજપાઈ બેંકેબલ યોજના**
- પ્રારંભ : 2 ઓગસ્ટ, 2014.
- ઉદ્દેશ્ય : રાજ્યના શહેરી અને ગ્રામીણ વિસ્તારના બેરોજગારોને સ્વરોજગાર પૂરો પાડવો.
- ઉદ્યોગક્ષેત્રે લોન મર્યાદા રૂ.800000 સહાય રૂ. 60000.
- સેવાક્ષેત્રે લોન મર્યાદા રૂ.600000 સહાય રૂ. 30000.
- વેપાર ક્ષેત્રે લોન મર્યાદા રૂ.300000 સહાય રૂ. 20000.

- **કલસ્ટર વિકાસ યોજના**
- પ્રારંભ : 15 સપ્ટેમ્બર, 2012.
- કુટીર ઉદ્યોગના ઉત્પાદનની પ્રવૃત્તિ કરતા હોય તેવા કારીગરોને નાણાકીય પ્રોત્સાહન.
- 25 કે તેથી વધુ હસ્તકલા, હાથસાળ કુટીર ઉદ્યોગના કારીગરોના સમૂહ કે જે એક જ ગામ કે ભૌગૌલિક રીતે નજીકના ગામોમાં એક જ પ્રકારની કે જુદા જુદા પ્રકારની ઔધોગિક કામગીરી કરતા કારીગરોને નાણાકીય સહાય અને જરૂરી માર્ગદર્શન પૂરું પાડવામાં આવે છે.
- NTFT, NID અને CEPT જેવી સંસ્થાઓ અને તેના ફ્રીલાન્સ ડીઝાઈનરો દ્વારા તાલીમ પૂરી પાડવામાં આવે છે.

- **ચિરંજીવી યોજના**
- ઉદ્દેશ્ય : આર્થિક રીતે પછાત વર્ગની સગર્ભા મહિલાઓને સલામત પ્રસૂતિ સેવાઓ પૂરી પાડવી.
- આ યોજના હેઠળ સેવા આપવા જોડાયેલા સ્ત્રી રોગના નિષ્ણાંત ડોકટરોનો 100 પ્રસૂતિના પેકેજ માટે રૂ.380000 સરકાર દ્વારા ચૂકવવામાં આવે છે.
- લાભાર્થીને કોઈ ખર્ચ કરવાનો રહેતો નથી.

- **કસ્તૂરબા પોષણ સહાયક યોજના (KPSY)**
- પ્રારંભ : 29 ફેબ્રુઆરી, 2012.
- ઉદ્દેશ્ય : ગરીબી રેખા હેઠળ જીવતી સગર્ભાઓ માતાઓમાં કુપોષણ અને એનીમિયા રોગ સાથે સંકળાયેલ બિમારીનું પ્રમાણ અને મૃત્યુદર ઘટાડવો.
- આ યોજના અંતર્ગત માતાને સગર્ભાવસ્થાના સમયગાળા દરમિયાન પર્યાપ્ત પોષણ અને આરામ માટે રૂ. 6000ની સહાય આપવામાં આવે છે.
- પ્રથમ હપ્તા પેટે રૂ.2000ની સહાય મમતા દિવસે સગર્ભાવસ્થાના 12 અઠવાડિયામાં નોંધણી કરાવ્યા બાદ મળે છે.
- બીજા હપ્તા પેટે રૂ.2000 સરકારી સંસ્થા કે ચિરંજીવી ડોક્ટર પાસે પ્રસૂતિના એક અઠવાડિયામાં મળે છે.
- ત્રીજા હપ્તા પેટે બાળકને રસીકરણના શિડયુલ પ્રમાણે સંપૂર્ણ રસી મુકાવ્યા બાદ જન્મના 9 માસ પછી અને 12 મહિના પહેલાં ચૂકવવામાં આવે છે.

- **મુખ્યમંત્રી અમૃતમ્ 'મા' યોજના**
- પ્રારંભ : 2012-13

- ઉદ્દેશ્ય : ગરીબી રેખા હેઠળ જીવતા પરિવારોને ગંભીર રોગો માટે સ્વાસ્થ્ય સુવિધાઓ અને કેસલેસ સારવારની સુવિધા.
- લાભાર્થી કુટુંબોને ત્રીજી પંક્તિના તજજ્ઞ તબીબી સારવાર આપવામાં આવે છે.
- આ યોજનામાં હૃદયરોગ, મગજના રોગો, દાઝવું, કેન્સર, કિડની અને નવજાત શિશુઓના ગંભીર રોગોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.
- વાર્ષિક રૂ.200000 સુધીની 480 પ્રકારની સારવાર વિના મૂલ્યે.
- લાભાર્થીને હોસ્પિટલમાં આવવા-જવા માટે દરેક વિઝીટે રૂ.300 આપવામાં આવશે.
- ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં તાલુકા હેલ્થ કચેરીમાંથી અને કોર્પોરેશન વિસ્તારમાં અર્બન હેલ્થ સેન્ટરમાંથી 'માં' કાર્ડ મેળવી શકાય છે.
- કુટુંબના મહત્તમ પાંચ લોકોને લાભ મળે. કુટુંબમાં બાળક જન્મે તો બાળકની ત્રણ વર્ષની ઉંમર સુધી છઠ્ઠા સભ્ય તરીકે લાભ મળે.

- **બાળભોગ યોજના**
- પ્રારંભ : 13 જૂન, 2007.
- ઉદ્દેશ્ય : બાળકોમાં કુપોષણ ઘટાડવું.
- ૬ માસથી 3 વર્ષ સુધીનાં બાળકોને દૈનિક 185 ગ્રામ ફોર્ટીફાઈડ બ્લેન્ડેડ ફૂડ આપવામાં આવે છે.
- લાભાર્થી બાળકની માતાને દૈનિક 500 ગ્રામનું પેકેટ આપવામાં આવે છે.
- 500 ગ્રામનાં 7 પેકેટ સામાન્ય વજનવાળા બાળકોને, 10 પેકેટ અતિશય ઓછા વજનવાળા 6 માસથી 3 વર્ષના બાળકોને અને 4 પેકેટ ઓછા વજનવાલા બાળકોને દર મહિને 'ટેક હોમ રાશન' તરીકે આપવામાં આવે છે.

- **કુંવરબાઈ મામેરું યોજના**
- પ્રારંભ : 20 ઓક્ટોબર, 1995.
- ઉદ્દેશ્ય : અનુસૂચિત જતી અને સામાજિક અને શૈક્ષણીક રીતે પછાત વર્ગની કન્યાઓના લગ્ન પ્રસંગે આર્થિક સહાય પૂરી પાડવા.
- કુટુંબની એક જ કન્યાના લગ્ન પ્રસંગે મળે.
- લગ્ન માટેની નિયત વયમર્યાદા ધરાવતા હોવા જોઈએ.
- લગ્ન સમયે વાલીની આવક ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં વાર્ષિક રૂ 27000 અને શહેરી વિસ્તારમાં 36000ની હોવી જોઈએ.

- **માઈ રમાબાઈ આંબેડકર સાતફેરા સમૂહ લગ્ન યોજના**
- પ્રારંભ : 25 જાન્યુઆરી, 1999.
- ઉદ્દેશ્ય : લગ્ન પ્રસંગે ખોટા ખર્ચા અટકાવી સમૂહ લગ્નોને પ્રોત્સાહન આપવું.
- લગ્ન માટેની નિયત વયમર્યાદા ધરાવતા હોવા જોઈએ.
- અનુસૂચિત જાતિને મળવા પાત્ર.
- ઓછામાં ઓછા દશ યુગલો હોવા જોઈએ, સમૂહલગ્ન કરાવનાર સંસ્થાને 2000 થી 50000 સુધીની પ્રોત્સાહક સહાય.
- યુગલને રૂ. 10000ની સહાય કન્યાના નામે ચેકથી આપવામાં આવે છે.

- **વિદ્યાસાધના યોજના**
- પ્રારંભ : 13 મે, 1998.

- ઉદ્દેશ્ય : કન્યાઓને ભણવા જવા માટે સાઇકલ આપવી.
- આ યોજના અંતર્ગત શહેરી વિસ્તારમાં 3 કિમી અથવા તેથી વધુ અને ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં 2.5 કિમી અથવા વધુ અંતરે શાળાએ જવાના હેતુથી ગરીબી રેખાથી નીચે જીવતા પરિવારની દીકરીને સાઇકલ ખરીદવા રૂ. 2000ની સહાય આપવામાં આવે છે.

- **સાત ફેરા સમૂહ લગ્ન યોજના**
- ઉદ્દેશ્ય : સામાજિક અને શૈક્ષણીક રીતે પછાત વર્ગની કન્યાના લગ્ન પ્રસંગે આર્થિક સહાય આપવી.
- ઓછામાં ઓછા 10 યુગલો હોવા જોઈએ.
- લગ્ન સમયે યોગ્ય વયમર્યાદા ધરાવતાં હોવા જોઈએ.
- વાર્ષિક આવક મર્યાદા ગ્રામીણ વિસ્તારમાં રૂ.27000 અને શહેરી વિસ્તાર રૂ.36000ની છે.
- યુગલ દીઠ રૂ. 10000 ચેકથી કન્યાના નામે અપાય છે.
- સમૂહ લગ્નનાં આયોજન કરનાર સંસ્થાને રૂ. 2000 થી રૂ.50000 સુધીની પ્રોત્સાહક સહાય આપવામાં આવે છે.

- **આપણો તાલુકો વાઈબ્રન્ટ તાલુકો યોજના (ATVT)**
- પ્રારંભ : 6 ફેબ્રુઆરી, 2012.
- ઉદ્દેશ્ય રાજ્યના છેવાડાના લોકોના પ્રશ્નોનો તાલુકા કક્ષાએ જ રજૂઆત અને અમલીકરણ બનાવવા.
- આ યોજના અંતર્ગત તેના અમલીકરણ માટે તાલુકા કક્ષાએ પ્રાંત અધિકારીના અધ્યક્ષપાણા હેઠળ કાર્યવાહક સમિતિની રચના કરવામાં આવી છે.

- **મફત તબીબી સહાય યોજના**
- પ્રારંભ : ૬ એપ્રિલ, 1987.
- ઉદ્દેશ્ય : આદિજાતિના લોકો અને સામાજિક અને શૈક્ષણીક રીતે પછાત વર્ગના લોકોને તબીબી સહાય પૂરી પાડવી.
- ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં વાર્ષિક રૂ.27000 અને શહેરી વિસ્તારમાં 36000 સહાયનું ધોરણ.
- સ્ત્રીઓને પાંડુરોગ માટે રૂ. 150.
- પ્રસૂતિ સહિત ગંભીર રોગ માટે રૂ. 500.
- રક્તપિત્ત માટે દર્દ મટે ત્યાં સુધી રૂ. 800 માસિક.
- ટીબીના દર્દી મટે દર્દ માટે ત્યાં સુધી રૂ. 500 માસિક.
- કેન્સર માટે દર્દ મટે ત્યાં સુધી રૂ. 1000 માસિક.
- કેન્સર માટે દર્દ મટે ત્યાં સુધી રૂ. 1000 માસિક.
- એઈડ્ઝ માટે રૂ. 500.

- **પંડિત દીનદયાળ ઉપાધ્યાય આવાસ યોજના**
- ઉદ્દેશ્ય : વિચરતી જાતિના લોકોને મકાન માટે સહાય.
- આવક મર્યાદા ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં વાર્ષિક રૂ. 27000 અને શહેરી વિસ્તારમાં રૂ.36000.
- સહાયનું ધોરણ રૂ. 45000.

- **વનબંધુ કલ્યાણ યોજના**
- પ્રારંભ : 23 જુલાઈ, 2008.
- ઉદ્દેશ્ય : આદિજાતિના લોકોનો સર્વાંગી વિકાસ.

- ➢ આ યોજના અંતર્ગત આદિજાતિના લોકોના વિકાસ માટે નીચેના 10 મુદ્દાઓ આવરી લેવામાં આવ્યા છે.
  - પાંચ લાખ કુટુંબ માટે ગુણવત્તાયુક્ત સ્થાયી રોજગારી.
  - ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ અને ઉચ્ચશિક્ષણ પર ભાર.
  - આદિજાતિ વિસ્તારોનો વેગવંતો આર્થિક વિકાસ.
  - સૌને માટે આરોગ્ય.
  - સૌને માટે ઘર.
  - સૌને માટે પીવાનું પાણી.
  - સિંચાઈ
  - બારમાસી રસ્તાઓ
  - સાર્વત્રિક વીજળીકરણ
  - શહેરી વિકાસ

- **વિદ્યાલક્ષ્મી બોન્ડ**
- ➢ ઉદ્દેશ્ય : કન્યાકેળવણીને પ્રોત્સાહન
- ➢ આ યોજના અંતર્ગત રાજ્યમાં 35% થી ઓછો સાક્ષરતા દર ધરાવતા ગામો અને શહેરી વિસ્તારમાં બીપીએલ કુટુંબોની કન્યાને પ્રાથમિક શાળામાં અને માધ્યમિક શાળામાં પ્રવેશ વખતે કન્યાઓના નામે રૂ. 2000ના નર્મદા શ્રીનિધિના બોન્ડ આપવામાં આવે છે.

- **વિદ્યાદીપ**
- ➢ ઉદ્દેશ્ય : પ્રાથમિક શાળામાં ભણતા બાળકોને વીમા કવચ પુરૂ પાડવું.
- ➢ આ યોજના અંતર્ગત પ્રાથમિક શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓને આપઘાત કે કુદરતી મૃત્યુ સિવાયના કેસોમાં જેમ કે કુદરતી આફતો, આગ, રમખાણ, આકસ્મિક ફૂડ પોઇનિન્ગ, કૂતરું કે જંગલી પરની કરડવું – ગમે ત્યારે 24 કલાક દરમિયાન – પ્રાથમિક શાળા / આશ્રમશાળાના બાળકોને રૂ. 50000ની સહાય આપવામાં આવે છે.
- ➢ આ વીમાનું પ્રિમીયમ સરકાર ભરે છે.
- ➢ આ યોજના માટે વર્ષ 2015-16માં રૂ. 3 કરોડની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

- **અંત્યોદય અન્ન યોજના**
- ➢ પ્રારંભ : 25 ડિસેમ્બર,2000.
- ➢ ઉદ્દેશ્ય : શહેરી અને ગ્રામીણ ગરીબોને અન્ન પુરવઠો પૂરો પાડવો.
- ➢ આ યોજના અંતર્ગત ગરીબી રેખા હેઠળ જીવતા પરિવારોને દર મહિને બે રૂપિયે કિલોના ભાવે ઘઉં અને ત્રણ રૂપિયે કિલોના ભાવે ચોખા આપવાની જોગવાઈ છે.

- **શાળા આરોગ્ય તપાસ કાર્યક્રમ**
- ➢ પ્રારંભ : 23 જુલાઈ, 2008.
- ➢ ઉદ્દેશ્ય : બાળકોનું સ્વાસ્થ્ય સુધારવું.
- ➢ આ યોજના અંતર્ગત 0 થી 18 વર્ષના બાળકો (શાળાએ જતા હોય કે ણ જતા હોય) તેમના આરોગ્યની તપાસ કરવામાં આવે છે.
- ➢ તપાસ દરમિયાન હૃદયની બીમારી, કેન્સરની બીમારી, કિડનીની બીમારીના કિસ્સામાં બાળકોને સુપર સ્પેશ્યાલિટી સારવાર આપવામાં આવે છે.

- **દૂધ સંજીવની યોજના**

➢ ઉદ્દેશ્ય : આદિવાસી તાલુકાઓમાં આંગણવાડીના બાળકોને કુપોષણ સામે રક્ષણ.

➢ આ યોજના અંતર્ગત શરૂઆતમાં 7 આદિવાસી તાલુકાઓ, હવે 22 આદિવાસી તાલુકાઓમાં આંગણવાડીના 3 થી 6 વર્ષના બાળકોને અઠવાડિયામાં બે વખત દૂધ આપવામાં આવે છે.

- **નિરાધાર વિધવાઓને પુન:સ્થાપના માટે આર્થિક સહાય**

➢ ઉદ્દેશ્ય : નિરાધાર વિધવાઓને આર્થિક મદદ.

➢ 18 વર્ષથી ઉપરની વિધવા જેના કુટુંબની આવક ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં રૂ.27000 અને શહેરી વિસ્તારમાં બે બાળકોની મર્યાદામાં બાળક દીઠ રૂ.100 માસિક ચૂકવવામાં આવે છે.

➢ 21 વર્ષ કે તેથી વધુ વયનો દીકરો ણ ધરાવનારને લાભ મળે છે.

➢ યોજનાની રકમ વિધવાઓના પોસ્ટ ઓફિસના બચત ખાતામાં જમા થાય છે.

- **પછાત વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને નિ:શુલ્ક ગણવેશ સહાય**

➢ ઉદ્દેશ્ય : પછાત વર્ગના બાળકોને શૈક્ષણીક વિકાસ.

➢ આવક મર્યાદા : ગ્રામીણ વિસ્તારમાં રૂ.47000 અને શહેરી વિસ્તારમાં રૂ. 68000.

➢ ધો. 1 થી 8માં અભ્યાસ કરતા બાળકોને 2 જોડી ગણવેશ માટે રૂ.300 આપવામાં આવે છે.

- **સરસ્વતી સાધના**

➢ ઉદ્દેશ્ય : સામાજિક અને શૈક્ષણીક રીતે પછાત વર્ગની કન્યાઓને શાળાએ જવા સાઈકલની સુવિધા પૂરી પાડવી.

➢ આવક મર્યાદા : ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં રૂ.27000 અને શહેરી વિસ્તારમાં રૂ.36000.

➢ ઘરેથી શાળાના અંતરને ધ્યાનમાં રાખ્યા સિવાય ધો.9માં અભ્યાસ કરતી પછાત વર્ગની કન્યાઓને નિ:શુલ્ક સાઈકલ આપવામાં આવે છે.

- **ડૉ. આંબેડકર આવાસ યોજના**

➢ ઉદ્દેશ્ય : અનુસૂચિત જાતિના બીપીએલ પરિવારને આવાસની સુવિધા પૂરી પાડવી.

➢ આ યોજના અંતર્ગત બીપીએલ યાદીમાં સમાવિષ્ટ 17 થી 20 સ્કોરવાળા અનુસૂચિત જાતિના પરિવારોને રૂ.70000ની સહાય મકાન બાંધવા અપાય છે.

- **ડૉ. સવિતા આંબેડકર આંતરજ્ઞાતિય લગ્નોને પ્રોત્સાહન**

➢ ઉદ્દેશ્ય : અસ્પૃશ્યતા નિવારણ.

➢ આ યોજના અંતર્ગત અનુસૂચિત જાતિઓ અને સુવર્ણ જાતિઓ વચ્ચેના લગ્નોને પ્રોત્સાહન આપવા યુગલ દીઠ રૂ.25000ના બચતપત્રો અને રૂ.25000 રોકડા ઘરવખરી માટે એમ કુલ રૂ. 50000ની સહાય કરવામાં આવે છે.

- **સત્યવાદી રાજા હરિશ્ચંદ્ર મરણોત્તર સહાય**

➢ ઉદ્દેશ્ય : અનુસૂચિત જાતિના લોકોને કુટુંબના સભ્યના અવસાન પ્રસંગે અંત્યેષ્ટિ સહાય.

➢ આવક મર્યાદા ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં રૂ. 47000 અને શહેરી વિસ્તારમાં રૂ. 68000.

➢ અંત્યેષ્ટિ વિધિ માટે રૂ. 5000ની સહાય આપવામાં આવે છે.

- **મુખ્યમંત્રી ગૃહ યોજના (MMGY)**

➢ પ્રારંભ : ઓગસ્ટ, 2013.

➢ ઉદ્દેશ્ય : શહેરોમાં અફોર્ડેબલ મકાનો પૂરાં પાડવા.

- શહેરોમાં ઝૂપડપટ્ટીના નિયંત્રણ માટે ઓછી આવક ધરાવતાં લોકો માટે એફોર્ડેબલ હાઉસિંગની યોજના સરકારે તૈયારી કરી છે.
- આગામી વર્ષે બે લાખ મકાનો લોકોને આપવાનું આયોજન છે.
- વર્ષ-2015-16 માટે રૂ.1164.94 કરોડની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

- **અર્બન સેનિટેશન**

- પ્રારંભ : ગુજરાતના બજેટ-2015-16માં જોગવાઈ.
- ઉદ્દેશ્ય : રાજ્યની 8 મહાનગર પાલિકાઓ અને 159 નગરપાલિકાઓમાં સ્વચ્છતા ઝુંબેશ.
- આ યોજના મહાત્મા ગાંધી સ્વચ્છતા અભિયાનના ભાગરૂપે છે.
- વર્ષ-2015-16માં શહેરોમાં એક લાખ વ્યક્તિગત શૌચાલયો બનાવવાનો ટાર્ગેટ.
- શહેરી વિસ્તારોમાં ડોર-ટુ-ડોર કચરાના નિકાલ માટે 100% સરકારી સહાય.
- બજેટ 2015-16માં રૂ.375 કરોડની જોગવાઈ.

BEST OF LUCK